

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP

Doktora Tezi

Cuma TANIK

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP

Doktora Tezi

Cuma TANIK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet Faruk TOPRAK

Prof. Dr. Salih TUR

Prof. Dr. Kemal TUZCU

Prof. Dr. Osman DÜZGÜN

Tez Savunması Tarihi: 01.07.2024

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI danışmanlığında hazırladığım “Modern Arap Edebiyatında Mektup (Ankara, 2024)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 18.07. 2024

Cuma TANIK

ÖN SÖZ

Modern Arap Edebiyatı alanında yapılan çalışmalarda roman, hikâye, tiyatro ve şiir gibi kurgusal türlerin gölgesinde kalan mektup türü Arap edebiyatı çalışmaları alanında şimdiye kadar ihmal edilmiştir. Oysaki mektuplar çeşitli edebiyat ürünlerini ortaya koyan yazarların hayat hikâyelerinden kesitler ortaya koyması ve özellikle de yazarların bizatihi kendi kalemlerinden aktarılmış olması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü neredeyse her yazarın yolu, yaşamı boyunca en az bir kere de olsa mektupla kesişmiştir. Yazarların topluma, sanata ve siyasete olan bakış açılarını mektuplarına yansıtması, mektuplara tarihî birer belge niteliği kazandırmıştır.

Bizi böyle bir çalışma yapmaya iki temel neden sevk etti. Birincisi Türkiye’de, hatta Arap ve Batı dünyasında Modern Arap Edebiyatında mektup türü üzerine yazılmış müstakil ve bütüncül bir çalışmanın olmayışı. İkincisi modern dönem Arap yazarları, düşünürleri, ressamı ve siyasetçilerine ait incelenmeye değer tarzda ve miktarda mektup koleksiyonlarının varlığı. Öte yandan mevcut onlarca koleksiyon ile içerdikleri yüzlerce mektubun salt filolojik bir malzeme olmasının çok ötesinde, bir toplumun sosyolojik, politik, kültürel ve edebî yönüne ayna tutması bakımından önemli olduğu âşikârdır.

Bu çalışmanın temel amacı, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın sonlarına kadar (1899 – 1989) Arap coğrafyasının kültürel, edebî ve siyasî tarihinin bir yönünü mektuplar üzerinden ortaya koymaktır. Bununla birlikte, bu çalışma mektuplar üzerinden, ülkemizde tanınmış Arap yazarların düşünce dünyalarına ve hayatlarına nüfuz etmeyi ve onları daha yakından tanımayı hedefler.

Çalışmanın ana kaynakları, onun temel odağını oluşturan üçüncü ve dördüncü bölümlerde görüleceği üzere mektup koleksiyonlarından oluşur. Söz konusu koleksiyonların girişlerinde yer alan ön sözler de çalışmada istifade edilen kaynaklar arasında yer alır. Bu ön sözler, koleksiyonların muhtevasına ayna tutması bakımından

kritik bir önemi haizdir. Abdullaḫif el-Arnā'ūt'un önde gelen yazarların mektuplarını mercek altına aldığı *Teemmulāt fī resā'ili'l-udebā* (Edebiyatçıların Mektupları Üzerine Düşünceler) adlı eser de istifade edilen sınırlı kaynaklardan bir diğeridir. Öte yandan, Arap dünyasında belli başlı yazarların mektupları üzerine bilimsel veya edebî dergilerde yayımlanmış az sayıdaki makalelerden de faydalandığı, bunlara yeri geldiğinde atıfta bulunulduğu ve kaynakçada yer verildiğini ifade etmek gerekir.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte mektup yazını teorik açıdan irdelenerek edebiyat tarihi ve yazarlar açısından sahip olduğu değer ortaya konulmuş; bununla beraber, antik çağlardan başlamak üzere Batı ve Türk Edebiyatlarında mektup sanatında öne çıkan yazarlar ve eserlerinden bahsedilerek mektubun tarih boyunca geçirdiği değişim ve dönüşüm tespit edilmeye çalışılmıştır. “Klasik Arap Edebiyatında Mektup” başlığı altındaysa, İslâm öncesi dönemden başlayarak Memlukler dönemine kadarki süreçte mektubun Arap toplumunda ortaya çıkışı ve gelişim süreci örnek metinlerle birlikte incelenmiştir.

Çalışmada metin çevirisi-metin analizi yöntemi kullanıldı. Çalışmanın odak noktasını oluşturan üçüncü ve dördüncü bölümlerde yazarları ve konuları açısından incelenmeye değer bulunan mektup koleksiyonları, mektupların yazılış tarihlerine göre eskiden yeniye doğru başlıklandırıldı. Her bir başlıkta mektup koleksiyonunun içeriğinin genel bir saptamasından sonra söz konusu mektup koleksiyonunda öne çıkan konular ayrı ayrı başlıklandırılarak bu konularla ilgili mektuplardan alıntılanan pasajlar Türkçeye tercüme edilerek metin odaklı analiz edildi.

Modern Arap Edebiyatında mektup türünde yayımlanmış eserlerin çalışmada yer alan eserlerle sınırlı olmadığı ifade edilmesi gerekir. Çalışmada koleksiyonlarına yer verilen yazarların tercih nedeni, söz konusu yazarların hem Arap Dili ve Edebiyatına yaptığı katkıların yadsınamaz olması hem de sahip oldukları mektup sayısının çalışmada ayrı birer başlıkta incelenecek kadar fazla olmasıdır. Bununla beraber, yazar seçiminde

kısıtlamaya gidilmesinin bir diğerk nedeni mektup türünde metinler ortaya koyan yazar sayısının fazla olmasıdır. Ancak tezin ikinci bölümünde yer alan “Tarihsel Arka Plan” başlığı altında, çalışmada özel olarak yer verilmeyen ama dikkate değer yazar ve mektup koleksiyonlarından kısaca bahsedildiğini de ifade etmek gerekir.

Bu tezin danışmanlığını üstlenme lütfunda bulunan ve tamamlanması adına hiçbir desteğini eksik etmeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI’na minnettarım. Tez İzleme Komitelerinde çok değerli görüşleriyle bana yol gösteren değerli hocalarım Prof. Dr. Kemal TUZCU ve Prof. Dr. Osman DÜZGÜN’e en derin teşekkürlerimi sunarım. Tezin jüri üyeliğini kabul etmelerinden onur duyduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Faruk TOPRAK ve Prof. Dr. Salih TUR’a teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca tezin son okumasında emeği olan Arş. Gör. Dr. Tülin ARSLAN’a katkılarından ötürü teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	vii
TRANSKRİPSİYON	viii
GİRİŞ: MEKTUP YAZININA TARİHSEL BİR BAKIŞ	1
1.1. Batı ve Türk Edebiyatlarında Mektup.....	4
1.2. Klasik Arap Edebiyatında Mektup	12
1.2.1. Arap Edebiyatında Mektup Kavramları	12
1.2.2. Cahiliye Döneminde Mektup.....	17
1.2.3. Şadru'l-İslâm Döneminde Mektup	21
1.2.4. Dört Halife Döneminde Mektup.....	23
1.2.5. Emevîler Döneminde Mektup	27
1.2.6. Abbasiler Döneminde Mektup	33
1.2.7. Memlukler Döneminde Mektup.....	38
II. BÖLÜM: MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP.....	44
2.1. Tarihsel Arka Plan	44
2.2. Kadın Yazarların Mektupları	52
III. BÖLÜM: ERKEN DÖNEM MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP (1899-1950).....	58
3.1. Cibrân Halil Cibrân'ın Mektupları.....	58
3.1.1. Cibrân Halil Cibrân ve Mey Ziyâde Mektuplaşmaları	59
3.1.1.1. Mektuplarda İşlenen Konular	69
3.1.1.1.1. Sanat ve Edebiyat	69
3.1.1.1.2. Yazı ve Yayıncılık	74
3.1.1.1.3. Evlilik ve Kadın Özgürlüğü.....	81
3.1.1.1.4. Mitoloji	84
3.1.1.1.5. Tarihî Şahsiyetler	86
3.1.1.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	87
3.1.2. Cibrân Halil Cibrân'ın Ailesi ve Arkadaşlarıyla Mektuplaşmaları	89
3.1.2.1. Mektuplarda İşlenen Konular	106

3.1.2.1.1. Edebiyat ve Sanatsal Faaliyetler	106
3.1.2.1.2. Sanat	113
3.1.2.1.3. Yaşam, Vatan Özlemi ve Hastalıklar	115
3.1.2.1.4. Mitoloji	119
3.1.2.1.5. Tarihî Şahsiyetler	122
3.1.2.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	124
3.2. <i>Ahmed Hâfız 'Avad'ın Oğluna Mektupları</i>	128
3.2.1. Mektuplarda İşlenen Konular	130
3.2.1.1. Eğitim	130
3.2.1.2. Çeviri	135
3.2.1.3. Dil Öğrenimi	143
3.2.1.4. Arap Dili ve Edebiyatı	146
3.2.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	155
3.3. <i>Taha Hüseyin'in Çağdaşlarıyla Mektuplaşmaları</i>	158
3.3.1. Mektuplarda İşlenen Konular	163
3.3.1.1. Edebiyat, Edebiyat Eleştirisi, Kültür	163
3.3.1.2. Yayıncılık ve Gazetecilik	188
3.3.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	190
3.4. <i>Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānî Mektuplaşmaları</i>	193
3.4.1. Mektuplarda İşlenen Konular	199
3.4.1.1. Arap Birliği ve Siyasi Konular	200
3.4.1.2. Filistin Sorunu	204
3.4.1.3. Ekonomi ve İmtiyazlar	206
3.4.1.4. Kültürel Faaliyetler	208
3.4.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	212
3.5. <i>Ahmed Emin'in Oğluna Mektupları</i>	215
3.5.1. Mektuplarda İşlenen Konular	216
3.5.1.1. Gelenek ve Modernizm	217
3.5.1.2. Doğruluk ve Adalet	219
3.5.1.3. Din	222
3.5.1.4. Eğitim	223
3.5.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	241
IV. BÖLÜM: GEÇ DÖNEM MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP (1966-1989)	244
4.1. <i>Ğassān Kenefānî'den Ğāde es-Semmān'a Mektuplar</i>	244
4.1.1. Mektuplarda İşlenen Konular	248
4.1.1.1. Aşk ve İtiraf	249
4.1.1.2. Edebî ve Kültürel Faaliyetler	266

4.1.1.3. Yaşam	268
4.1.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	272
4.2. <i>Cebrā İbrahim Cebrā, Yūsuf el-Ḥāl ve Tevfik Şāyig’den Riyāḍ Necīb er-Reyyis’e Mektuplar</i>	275
4.2.1. Mektuplarda İşlenen Konular	280
4.2.1.1. Edebî ve Kültürel Faaliyetler	280
4.2.1.2. Yaşam	295
4.2.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	299
4.3. <i>Abdurrahman Munîf ve Mervan Kaşāb Bāşî Mektuplaşmaları</i>	302
4.3.1. Mektuplarda İşlenen Konular	304
4.3.1.1. Sanat ve Sanatçı	304
4.3.1.2. Yurtsuzluk	315
4.3.1.3. Yazı ve Yayıncılık	319
4.3.1.4. Tebrik ve Kutlama	326
4.3.1.5. Mitoloji	328
4.3.1.6. Tarihî Şahsiyetler	329
4.3.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	330
4.4. <i>Hamza Şihāte’den Şîrîn Hamza Şihāte’ye Mektuplar</i>	333
4.4.1. Mektuplarda İşlenen Konular	337
4.4.1.1. Yazma ve Okuma Kültürü	337
4.4.1.2. Duygusal, Psikolojik ve Sosyal Meseleler	340
4.4.1.3. Mitoloji	343
4.4.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	344
4.5. <i>Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım Mektuplaşmaları</i>	350
4.5.1. Mektuplarda İşlenen Konular	355
4.5.1.1. Filistin ve İşgal	355
4.5.1.2. Sürgün ve Vatan Özlemi	360
4.5.1.3. Edebî ve Kültürel Meseleler	367
4.5.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri	371
SONUÇ	375
ÖZET	381
ABSTRACT	383
KAYNAKÇA	385

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
Doç. Dr.	: Doçent Doktor
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
fr.	: Fransızca
h.	: Hicri
Öl.	: Ölüm
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
İÖ	: İsa'dan Önce
Prof. Dr.	: Profesör Doktor

TRANSKRİPSİYON

Sesliler

ā : آ – ی

ī : ی

û : ؤ

a : ا

i : ی

u : ؤ

Sessizler

’ : ء

b : ب

t : ت

ṣ : ث

c : ج

h : ح

ḥ : خ

d : د

ẓ : ذ

r : ر

z : ز

s : س

ş : ش

ş : ص

ḍ : ض

ṭ : ط

ẓ : ظ

‘ : ع

g̣ : غ

f : ف

ḳ : ق

k : ك

l : ل

m : م

n : ن

h : ه

v : و

y : ی

Bu çalışmada, belirtme edatı (ﺝ) alan kelimeler, şemsî harf ile başlıyorsa okunuşunda bu duruma dikkat edilmiştir; er-Rafı'ı, er-Resâil... Belirtme edatı kamerî harf ile başlıyorsa okunuşunda bu duruma dikkat edilmiştir; el-İsfehânî, el-Hâl...

Çalışmada geçen Hüseyn, Ömer, İsa ve Ahmed gibi Türkçede kullanılan isimlere, transkribe edilmeden kullanıldığı şekliyle yer verilmiştir. Ayrıca Abdullah, Abdurrahman gibi terkipten oluşan isimlerin yazılışında da Türkçedeki kullanımları esas alınmıştır. Bunların dışındaki özel adlar ve eser isimleri transkribe edilerek yazılmıştır; *Resâilu Cibrân, Resâilu Ğassân Kenefânî ilâ Ğâde es-Semmân...*

GİRİŞ: MEKTUP YAZININA TARİHSEL BİR BAKIŞ

Northrop Frye 1964 yılında, “Edebiyat, zihindeki yapıcı ve yaratıcı gücün ürünlerinden biri olup, insan-dışı dünyayı insan şekli ve anlamı olan bir şeye dönüştürme sürecinin, kültür veya medeniyet dediğimiz sürecin sözel kısmıdır” (Frye, 2023, 398) demişti. Bu çalışmanın konusu olan ve edebî bir tür sayılan mektup ise, edebiyat eserlerini ortaya koyan yazarların kişiliklerini, topluma ve bireye bakışlarını, sanat ve edebiyat görüşlerini ve içinde buldukları siyasal, sosyal ve sanat ortamlarını yansıtan tarihî bir belge niteliğine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında yazarlar tarafından kaleme alınan mektuplar edebiyat tarihi için de birer kaynak teşkil etmektedir. Çünkü herhangi bir yazarın ortaya koyduğu mektuplar, “onun hayatına tıpkı bir anahtar deliğinden bakar gibi bakma, onun duygu ve düşüncelerine tanıklık etme imkânı verir (Platonov, 2018).” Bu nedenle bir yazarın mektuplarını, onun yaşamının ve eserlerinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmek mümkündür.

Mektup yazımı kültürün ayrılmaz bir parçasıdır. Mektuplar, yazarın ve yazıldığı dilin retorik ve üslup özellikleriyle ilgili birçok ayrıntıyı ortaya koyar. En önemlisi de mektup, yazıldığı toplumun farklı yönlerine ışık tutar. Herhangi bir yazarın kaleminden çıkmış mektupların hem kendi yaşamına hem de yaşadığı çağa ışık tutması bakımından son derece önemli olduğu açıktır. On sekizinci yüzyıl entelektüellerinden d’Alembert’in (öl. 1783) şu sözleri, mektuplaşmanın yazarlar açısından vazgeçilmez olduğuna işaret etmektedir: “Bir edebiyatçının ününü beslemek, hattâ bazan da bir süre onun bu ününü yaymak, yerleştirmek için bol bol mektuplaşması kadar elverişli bir yol bulunamaz (Tuncel, 1964, 5).”

Sahip olduğu araçlar ne kadar kısıtlı olursa olsun geçmişten günümüze hiçbir toplum mektup sanatından yoksun kalmamıştır. Ama farklı zaman ve mekânlarda, değişen sosyal ve kültürel koşullara bağlı olarak mektubun aldığı biçimler büyük bir çeşitlilik göstermiştir. Farklı toplumlar tarafından paylaşılan ve zihinsel bir deneyim olan

mektup yazma sanatı her çağda farklı amaçlarla kullanılmış ve günümüzde dahi entelektüellerin çeşitli konularda yazıştıkları bir araç olmayı sürdürmüştür.

Mektubun ortaya çıkışı, yazının icadıyla eş zamanlıdır. Bu nedenle mektubun tarihi, yazının tarihi kadar eskidir. MÖ 4500 ila 4000 arasında, Mezopotamya'nın güney bölümünde yaşayan ve geçimini tarımla sürdüren bir halk, uygarlığın eşğine gelip dayanmış, bazı bataklıkları kurutarak tarıma elverişli hale getirmişlerdir. 1000 yıl sonra bu bölgeyi hâkimiyetleri altına alan Sümerler “yazı” dâhil olmak üzere birçok icada imza atmışlardır. Zamanla ilerleme gösteren tarım ve sanayi, dönemin tüccar ve devlet memurlarının kayıt tutmada yaşadıkları problemlerin farkına varmaları üzerine MÖ 3200 yılında dönemin yazıcıları tarafından bu soruna bir çözüm aranmış ve sonunda insanlık tarihinin en önemli icatlarından biri olan yazıyı bulmuşlardır. Bu yazıcılar, çevrelerinde bol miktarda bulunan ıslak kilden tabletler yapmışlar ve bu tabletlere patronlarının işlerine dair kayıtları kazımışlardır. Bunun yanı sıra eşekleri, erkek ve kadın köleleri, bira testilerini ve buna benzer şeyleri anlatan göstergeler bulmuşlardır. Böylece savaşlarda kazanılan zaferlerle ilgili böbürlenmeler binaların üzerine kaydedilmiş, din adamlarının ilahileri kayda geçilmiş ve zengin babalar çocuklarına davranışlarına dikkat etmelerini söyleyen mektuplar yazmaları için yazıcılara başvurmuşlardır (Davis, 2018, 18-20).

Eski Çağ Dilleri Kültürleri uzmanı Gül Özaktürk'e göre “Elimize geçen en eski mektuplardan biri Sümer dilinde çivi yazısıyla yazılmış bir kil tablettir ve MÖ 2100-2016 arasında bir zamana tarihlendirilmektedir. Eski Mezopotamya ve Anadolu uygarlıklarını yaratan ya da geliştiren Sümerler, Asurlular, Hititler gibi birçok toplumdan günümüze siyasî tecimle (ticaret) ilgili ya da kişisel pek çok mektup kalmıştır (Özaktürk, 2000, 143-165)”. Emin Özdemir'e göreyse “Yazın türlerinin en eskilerinden biridir mektup, yazıyla yazıttır. Yazının bulunuşuyla birlikte mektuplaşmalar da başlamıştır. Elde bulunan en eski örnekler Mısır firavunlarının yazdığı diplomatik mektuplar (MÖ XV. -XIV. yüzyıllar) ile Hitit krallarının Boğazköy arşivinde bulunan mektuplarıdır. Ne ki bu tür mektuplar salt

haberleşme amacına yöneliktir (Özdemir, 2007, 196)”. Tüm bu aktarılanlar göz önünde bulundurulduğunda mektupların başlangıçta siyaset, ticaret, hukuk ve haberleşme gibi devlet işleriyle ilgili çeşitli amaçlarla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

MÖ 2000 yılı civarında Babil’de hüküm sürmüş meşhur Kral Hamurabi’nin mektupları da çoğunlukla ticari sorunlarla ilgilidir. Hamurabi’nin krallığının farklı bölgelerindeki valilerine mektuplar yazması, onun krallığının siyasî işleriyle titizlikle alakadar olduğunu gösterir. Mektupları genelde kısa ve öz, açık ve ayrıntılıdır. Mektuplarda bazen de kültürel olaylardan da söz edilir. Hamurabi çağının mektupları şu cümle ile başlar: “*A. A’ya konuşuyor*”, sanki mektup bir ulak gibi canlı bir varlıkmiş, alıcı da karşılık verecekmiş gibi. Bunun dışında pek tumturaklı sözler yoktur (Büngel, 2003, 28-29).

MÖ 2000 yıllarına ait çok sayıda özel yazışmaların yapılan kazılar sonucunda günümüze kadar ulaştığı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Bu yazışmaların içeriği daha çok ticaretle ilgilidir. Bu yazışmalarda dönemin yasaları hakkında da ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Örneğin evlenen bir erkek, evliliği hakkındaki duygularını kız kardeşine şöyle yazar:

Bisu’ya konuşur: Şöyle der Ammunâsir: Ruttu’yu aldım ve bana gerçekten de onur verdi... Ruttu’yu önüne koymazsan, artık kardeşim değilsin (Büngel, 2003, 29).

Mektup, tarih boyunca siyasî ve ticari bir araç olarak kullanılmış olmasının yanı sıra dînî bir araç olarak da kullanılmıştır. En eski Hıristiyan misyonerlerden olan Pavlus (öl. 64/67), dolaştığı kentlerde insan topluluklarıyla konuşarak onları Hıristiyanlığa girmeye ikna etmiş, onlardan ayrıldıktan sonra da cesaretlendirici mektuplar yazarak bu yeni Hıristiyanlarla bağlantısını sürdürmeye devam etmiştir (Davis, 2018, 119).¹ Yine dine davet mektupları kapsamına dâhil edilebilecek ve Hz. Muhammed’in dönemin farklı

---

¹ Pavlus’a ait mektup örnekleri için bk. Eduart Caka, *Pavlus’un Mektupları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

hükümdarlarına gönderdiği mektuplara “Klasik Arap Edebiyatında mektup” başlığı altında değinilmiştir.

Batıda mektubun tarihi antik çağa kadar uzanır. Arap edebiyatında ise İslamiyet’ten birkaç yıl öncesine kadar uzanır. Bu nedenle Klasik Arap Edebiyatında mektup türünün tarihsel analizine geçmeden önce Batı ve Türk edebiyatlarında mektup türünden kısaca bahsetmek ve önemli temsilcileriyle ilgili genel bir perspektif sunmak, mektup yazımının tarihçesini ortaya koymak bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle aşağıda antik çağlardan başlayarak modern döneme kadar Batı ve Türk edebiyatlarında mektup yazımının tarihsel gelişimi ve önde gelen temsilcileri kısaca aktarılmıştır.

1.1. Batı ve Türk Edebiyatlarında Mektup

Batı edebiyatında *letter, epistolary* gibi kavramlarla anılan mektup sanatının antik çağlardaki varlığını kanıtlayan birçok mektup örneği günümüze kadar ulaşmıştır. Roma dönemine ait yazınsal mektubun tarihi araştırmacılar tarafından Marcus Tullius Cicero (öl. MÖ 43) ile başlatılmıştır. Çünkü ondan öncesine tarihlendirilebilecek ve günümüze ulaşmış mektup sayısı yok denecek kadar azdır (Özaktürk, 2000, 152). Günümüze ulaşan en eski mektuplardan bazıları Romalı devlet adamı, filozof ve hatip Cicero’nun kardeşi Quintus’a yazdığı mektuplardır. Bu mektuplar İÖ 59-54 tarihlerine dayandırılmaktadır. Cicero’ya ait mektuplarından birine ait aşağıdaki pasaj, üslup açısından modern dönem mektup üslubuna ne derece benzediğini göstermesi açısından önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, klasik mektupların modern dönem mektuplarına üslup ve içerik yönünden zemin teşkil ettiği görülür:

[...]Seni temin ederim ki Hermias hakkında yazdıkların kalbime su serpti. Sana pek de kardeşçe olmayan bir mektup yazmıştım: Lucullus’un özgür bıraktığı Diodotus ile birlikte iken bana söylemiş olduğu beni çok üzdü; doğrudan bu olayın ayrıntılarının bilinmediğini

duymuştum; bir kızgınlık içinde yazmıştım ve bunu hatırlamak için sabırsızlanıyordum. Böyle bir mektup, dostane bir tarzda yazılmamış olsa bile bir birader olarak bunu affetmen gerek[...] (Cicero, 2016, 24).

Ayrıca Cicero'nun, dostu Atticus'a yazdığı mektuplar, aradan yaklaşık iki bin yıl geçmesine rağmen, Roma tarihinin en buhranlı dönemlerini gözler önüne serer (Sinanoğlu, 1964, 38). MÖ 4 yılında doğan Seneca'nın *Ahlak Mektupları* adlı eserinde yer alan mektuplar ise tavsiye mektuplarına örnek teşkil edip hem üslup hem de içerik açısından edebi nitelikler taşır. Seneca'nın Sicilya'da vali olan Lucilius'a yazdığı mektupları yaşadığı dönemin sosyal, siyasal ve kültürel yapısına ışık tutması açısından hem bir tarihî belge niteliğindedir hem de dönemin mektup edebiyatını ortaya koyan metinlerdir. Seneca'nın bu mektuplarında onun aile hayatıyla ilgili de birçok ayrıntıya ulaşmak mümkündür. Seneca, mektuplarında ahlakî ve öğütçü bir tavır sergileyerek gösterişli bir anlatım tekniği sergiler. Söz konusu eser, edebi anlamda mektup yazımının tarihinin çok eskilere dayandığını gösteren ve günümüze kadar ulaşan önemli kaynaklardan biridir (Seneca, 2018, 14-18). Seneca'nın Lucilius'a yazdığı ikinci mektupta yer alan aşağıdaki pasaj, mektuplaşmanın upuzun geçmişine ışık tutması açısından önemlidir:

Bana yazdıklarına, kulağıma gelenlere bakınca senin için haklı bir umuda kapılıyorum. Bir oraya bir buraya koşmuyorsun, bir sürü yer değiştirerek huzursuz olmuyorsun. Bu çırpınışlar hasta bir ruha göredir; olgun, dengeli bir ruhun ilk belirtisi, bence, bir yerde duraklaması, kendi kendisiyle kalabilmesidir. "Birçok yazarı, her türden kitabı okumanın belirsiz, kararsız bir yanı olabilir mi?" diye de bir gözden geçir bakalım! Ruhunda sürekli olarak yerleşip kalacak bir şey elde etmek istersen, seçkin değerlerle bir arada kalman, onlardan beslenmen gerekir[...] (Seneca, 2018, 34-35).

Seneca'nın felsefi mektupları, bizlere insan kaderini göstermekte, bizleri insan, iyi insan olmaya zorlamaktadır. En nihayetinde denebilir ki, Roma'da mektup, hiciv türünden sonra en çok gelişen edebi tür olarak kabul edilmiştir (Sinanoğlu, 1964, 38).

Emel Kefeli, Batı edebiyatında ilk mektup örneklerinin Eski Yunan'dan değil de Romalılardan çıkmasını, Eski Yunan'da siyasal birliğin bulunmadığına bunun için

mektuplaşmaya gerek duyulmadığına, ancak Romalıların Akdeniz'deki stratejik önemi nedeniyle mektup türünde güçlü örnekler vermelerine bağlamaktadır. Yukarıda mektuplarından örnekler verdiğimiz Cicero ve Seneca dışında Roma edebiyatında mektup türünde eserler ortaya koyan başka yazarlardan da bahsetmek mümkündür. Horatius'un topluma dair görüşlerini yansıttığı *Mektuplar* adlı eserinde toplanan mektupları ve Ovidius'un sürgündeyken yazdığı *Karadeniz'den Mektuplar* adlı eseri türün diğer örneklerinden kabul edilmektedir (Kefeli, 2002, 5).

Eski Yunan'da da mektup yazma kültürünün olduğunu Herodotos'un *Tarih*'inde görmek mümkündür. Araştırmacılar eski Yunan'da mektup yazımını üç kategoride değerlendirmektedirler: Tarihî eserlerin içinde yer alan mektuplar (Herodotos ve Thucydides), şairlerin eserlerinde yer alan mektuplar (Homer ve diğer tragedya şairleri) ve doğu kraliyet (Pers) üyelerine ait mektuplar (van den Hout, 1949, 19-41). Herodotos'un adı geçen eserinde yer alan aşağıdaki anekdot, eski Yunan dönemine ait bir mektuplaşma geleneğinin varlığına işaret etmektedir:

“Astyages, Medialılara karşı katı davranıyordu; Harpagos, Media'nın ileri gelenleriyle ilişkiler kurarak, Kyros'un yanında yer alıp Astyages'in saltanatına son vermek gerektiğini sokmuştu kafalarına. Bunu sağladıktan sonra, tasarladığı şeyi Perslerin yanında yaşayan Kyros'a bildirmek istedi; ama yollar gözaltındaydı ve başka bir şey yapılamayacağına göre, şöyle bir hileye başvurdu: Yapma bir tavşan buldu, tüylerini bozmadan ve görünüşte hiçbir şeyi belli olmayacak şekilde karnını yardı; karnının içine bir mektup yerleştirdi, mektupta tasarladığı şeyler yazılıydı; tavşanı yeniden dikti ve sadık adamlarından birine avcılarının kullandıkları ağlardan vererek Perslerin yanına gönderdi ve iyice tembih etmesini söyledi Kyros'a tavşanı verirken, kendi eliyle açsın, yanında kimse bulunmasın diye (Herodotos, 2012, 35-36)”.

Herodotos'un *Tarihi*'nde yer alan bu anekdot, eski Yunanda gizli mektuplaşmaların olduğunu, daha sonra bu mektupların derlenerek gün yüzüne çıkarıldığını göstermektedir. MÖ 500'lerde yaşamış Yunan hükümdar Polykrates tahtta başarılı olunca Mısır firavunlarından Amasis'in dikkatini çeker, bunun üzerine Amasis,

Polykrates'e bir mektup yazar ve onu tanrıların kıskançlığına karşı uyararak öğütlerde bulunur:

Amasis Polykrates'e der ki, bir dostun başarılarını öğrenmek tatlı bir şeydir. Ama senin bu büyük mutluluğun hoşuma gitmiyor, zira tanrıları tanırım ve ne kadar kıskanç olduklarını bilirim [...] Onun için sen de bana inanırsan eğer, başarıların karşısında şöyle yap: Senin için en yüksek değerde olan ve kaybetmekten en çok üzüleceğin şey nedir? Bunu seç ve uzaklara at, o kadar uzağa ki, bir daha kimsenin gözüne gözükmesin. Ondan sonra talih dönmediği ve sana yâr olduğu sürece hep bu dediğim şeyi yap, kendini kurtar (Herodotos, 2012, 119).

Amasis ve Polykrates arasında geçen bu mektuplaşma, eski Yunan döneminden günümüze ulaşan öğüt ve nasihat mektuplarına bir örnektir. Mektup siyasî amaçlarla yazılmışsa da sahip olduğu entelektüel üslup, ona edebi bir mektup özelliği kazandırmıştır.

Herodotos'un adı geçen eserinde, eski Yunanlar ve Persler arasında bir mektup alışverişinin var olduğu görülmektedir. Bu mektuplar genel olarak siyasî amaçlı mektuplardır. MÖ 6. yüzyılda Milet hükümdarı olan Histiaios'un, Sardes'e yerleşmiş olan Perslere Hermippos aracılığıyla mektuplar yazmış olması bunun kanıtıdır (Herodotos, 2012, 225). Eski Yunanlıların mektup yazımında mum ve ahşap tabletler kullandıkları kaynaklarda zikredilmektedir (van den Hout, 1949, 42).² Bir diğer görüşe göre, eski Yunanlılar mektup yazımında pişirilmiş kil tabletler kadar dayanıklı olmayan papirüs denilen aracı kullandıkları için mektupların özgün şekilleriyle sonraki dönemlere ulaşması pek mümkün olmamıştır (Özaktürk, 2000, 145).

Mektup, zamanla insanların birbirleriyle her türlü konuda görüş alışverişinde bulunduğu, duygu ve düşüncelerini aktardığı bir araç haline gelmiştir. Mektubun bu dönüşümüyle ilgili olarak Bedrettin Tuncel ise şunları aktarmaktadır:

“İnsanların birbirleriyle konuşmaktan zevk almaları, hoşlanmaları, bunu da yaşamak sevincinin, mutluluğunun önemli bir parçası saymaları; tanıdıklarından, sevdiklerinden,

---

² Eski Yunan tragediyalarında mektup konusu ve eski Yunan kültüründe Pers kraliyet mektupları için aynı yazara ait “Studies in Early Greek Letter-Writing II” başlıklı makalesine bakılabilir.

oturdukları yerlerden, -kısaca da, uzun da olsa, ayrı düştükleri zaman duyduklarını, gördüklerini mektuplarına aktarmaları pek eski zamanlara kadar çıkmaz. Böyle mektuplara bütün batılı edebiyatlarda XVI. yüzyılda, daha doğrusu, Renaissance'de rastlanır. Daha önceleri mektuplar sadece haberleşmek için yazılır, gazetenin yerini tutar (Tuncel, 1964, 5).

Orta Çağ Batı edebiyatına gelindiğinde mektup kültürünün gelişen yazı ve yazı araçları karşısında hem biçim hem de içerik açısından ilerleme kaydettiği görülür. 12. yüzyıla ait Abélard ve Héloïse'in mektuplaşmaları mutsuz bir aşkı anlatan klasik metinler haline gelmiştir. Mektupların orijinal dili Latince'dir. Bu iki mektup arkadaşı, yazışmalarında hem yasak aşklarından bahsetme konusunda tutkulu davranmışlar hem de içinde buldukları manastır yaşamıyla aşklarını uzlaştırmaya çalışmışlardır. Sonraları Abélard, arkadaşına bir teselli mektubu yazarak, mektubunda tipik Orta Çağ aşk anlayışının düzensizliğin ve mutsuzluğun kaynağı olduğunu sergilemiştir. Bu durum, mektuplardaki iki duygusal kutup arasındaki bir gerilim olarak görülebilir. İki âşık arasındaki bu yazışmalar, okurların hayal gücünü etkileyerek, sonraki dönemlerde yazılacak aşk mektupları için bir şablon ortaya koymuştur. Nihayetinde Alexander Pope, Héloïse'in öğretmeni Pierre Abélard ile olan gizli evlilikleri ve yasadışı aşklarından esinlenerek yazdığı *Eloisa to Abelard*'ı 1717'de İngiltere'de yayımlamıştır (Camiciotti, 2014, 27). Böylece mektupların kaynağını da oluşturan bu yasak aşk, kitapların malzemesi haline gelmiştir.

XIV. yüzyıl İtalyan edebiyatının en ünlü şairlerinden ve Hümanizmin öncülerinden Francesco Petrarca (öl. 1375), ilk defa Horatius'da görülen manzum mektup türünü edebiyat alanına dahil etmiştir. Nesir olarak çeşitli konular üzerine yazılmış mektupları da bu alanda bir örnek teşkil eder. Niccolo Machiavelli (öl. 1527), Giacomo Leopardi (öl. 1837) ve Vincenzo Gioberti (öl. 1852) de tanınmış İtalyan mektup yazarları arasında sayılmaktadır (Ermumcu, 1964, 51-70).

Alman edebiyatında, özellikle edebî değeri olan mektuplaşma serüveni Orta Çağ'da başlamıştır. Alman keşiş, teolog, üniversite profesörü, Protestanlığın babası ve Lüterciliğin kurucusu Martin Luther (öl. 1546), Alman mektup edebiyatının önde gelen isimlerinden kabul edilmektedir. Elisabeth von der Pfalz (öl. 1680) yine Alman mektup edebiyatının tanınmış isimleri arasında yer almaktadır. Mektuplarının en belirgin özelliği, içten ve canlı olmasıdır. Alman yazarlar düşünce ve duygularını açıkça yazarak, yaşadıkları çağın gerçeklerini mektuplarına yansıtmışlardır. Dahası mektuplarına tutkularını da katarak XVIII. yüzyılın en etkili mektuplarını ortaya koymuşlardır. Alman yazar ve filozof Lessing (öl. 1781)'in *Edebiyat Mektupları*, Johann Gottfried Herder (öl. 1803)'in *Humanizma Mektupları* ve Friedrich Schiller (öl. 1805)'in “insanın estetik eğitimi üzerine” mektupları, onların düşünce dünyalarını yansıtmaktadır. Ayrıca Johann Wolfgang von Goethe (öl. 1832)'nin sayısız mektupları, onun gençlik çağına ait duygularından, yaşlılığındaki ölçülü üslubuna kadar karakterini yansıtır. Goethe ile Schiller, karşılıklı mektuplaşmalarında eski-yeni edebiyat üzerine düşüncelerini paylaşmışlardır (Özgül, 1964, 107-108). Alman lirik şiirin en önemli temsilcilerinden biri olan Rainer Maria Rilke (öl. 1926)'nin *Cézanne Üzerine Mektuplar*'ı ise mektup edebiyatının en yetkin örneklerinden biri kabul edilmektedir.³ Alman edebiyatının önde gelen yazarlarından Thomas Mann (öl. 1955) ve Hermann Hesse (öl. 1962) gibi iki farklı mizacın karşılıklı mektuplaşmaları da mektup edebiyatının en iyi ürünlerinden sayılmaktadır. Hesse'nin yetmiş beşinci doğum gününde Thomas Mann, arkadaşına yazdığı mektubunda şöyle diyordu:

[...]Sakın benden önce ölmeyin. Öncelikle bu uygunsuz olur, çünkü 'sırada' ben varım. Ayrıca tüm bu karmaşada sizi müthiş özlerim. Çünkü bu karmaşada siz iyi bir yoldaş, teselli, dayanak, örnek ve teşviksiniz ve siz olmadan kendimi fazlasıyla yalnız hissedirim [...](Hesse - Mann, 2017, 40).

---

³ Rilke'nin mektupları için bk: Rainer Maria Rilke, *Cézanne Üzerine Mektuplar*, Çev. Kâmuran Şipal (İstanbul: Cem Yayınevi, 2002), 7 vd.

Mektup edebiyatı XVII. yüzyılda Fransa başta olmak üzere bütün Avrupa’da daha da gelişmeye başlamıştır. Bu yüzyılın öncesine ait mektuplar çoğunlukla bir tarih ve politika belgesi niteliğinde olmuştur. Bu mektuplarda birbirinden uzak düşmüş, ayrı kalmış insanların özlem ve duygularını bulabilmek neredeyse imkansızdır. Söz konusu duygu ve düşüncelerin mektuplara konu olması XVII. yüzyılda gerçekleşen bir durumdur. Mektuplar bu yüzyılda neredeyse bütün özelliklerine kavuşmuştur (Tuncel, 1964, 4).

Mektup edebiyatı Fransa’da ise XVII. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Toplumsal olarak bireylerin birbirleriyle daha da kaynaştığı, birbirleriyle sınırlarını ve zevklerini paylaştıkları Rönesans döneminde yani XVI. yüzyılda mektuplar konu bakımından çeşitlilik göstererek salon edebiyatını sürdürmüştür. Ayrıca mektup, bu dönemde de haber alma aracı olarak büyük ölçüde kullanılmıştır çünkü gazete henüz sınırlı olarak varlığını göstermiştir. XVII. yüzyıl, mektup edebiyatının Fransa’da zirveye çıktığı bir dönem olmuştur. Bu dönem mektup edebiyatının en büyük yazarlarından sayılan Madame de Sévigné’nin (öl. 1696) evlendikten sonra kendisinden ayrılmak zorunda kalan biricik kızına yazdıkları, ayrılık duygusunun bütün acılığı ile kendini belli etmesi yanında, bir devrin bütün havasını hissettirir. Voltaire, Diderot, Mérimée, Stendhal, Flaubert, Mallarmé, Gide, Appolinaire, Proust, Valéry, Max Jacob Fransız mektup edebiyatında en tanınmış isimler arasında yer almaktadırlar. Madame de Sévigné, 1671’de kızı Madame de Grignan’a yazdığı mektubun girişinde şunları kaydeder:

Kızım, gönderdiğim yüzüğü siz nasıl almışsanız, ben de mektuplarınızı öyle alıyorum; onları okurken gözlerimden yaşlar boşanıyor; kalbim ortasından çatlıyacak gibi oluyor; sanki bana küçültücü sözler yazmışsınız veya hasta imişsiniz veya başınıza bir kaza gelmiş gibi; yok, tam aksine: beni seviyorsunuz, yavrucuğum ve bunu bana öyle bir söyleydiğiniz var ki, dayanamıyorum, iki gözüm iki çeşme oluyor (Tuncel, 1964, 210-211).

İngiliz ve Amerikan edebiyatında ise mektup türünün XVIII. yüzyılda yaygınlaştığı görülmektedir. Bu dönemde mektuplarıyla ün kazanmış olan kişiler Lady Montagu ve Lord Chesterfield’tir. Özellikle Lady Montagu’nun 1700’lerin başlarında

Türkiye'ye gelip başta İstanbul olmak üzere gezdiği yerleri tasvir ettiği mektupları bu türün en önemli metinleri arasında kabul edilmektedir. Mektuplarıyla tanınmış Chesterfield ise, yaşadığı dönemin aristokrasisinin gerektirdiği eğitim ve davranışları oğluna yazdığı mektuplarda ortaya koymaktadır. XIX. yüzyıla gelindiğinde her iki toplumda da mektup kültürünün yükselişini görmek mümkündür. Bunun başlıca nedeni posta teşkilatının yaygınlaşması ve posta gönderiminin ucuz hale gelmesidir. Devrin en ünlü mektup yazarları şöyle sıralanabilir: Keats, Byron, Shelley, Wordsworth, Lamb, Browning ve Coleridge'dir. XX. yüzyılda mektup yazma ve mektuplaşma geleneği devam etmiştir. Bu mektupların, yazarların hayata ve sanata dair bakışlarını yansıttığı için son derece önemli olduğu düşünülmektedir (Aytür, 1964, 311). Lady Mary Montagu, 29 Mayıs 1717'de Peder Conti'ye yazmış olduğu mektubunda şunları ifade eder:

Ertesi gün İstanbul'a vasil olduk. Fakat size bundan çok az bahsedebilirim. Çünkü bütün vaktimi ziyaretçileri kabul etmekle geçirdim, bu ziyaretler de en azından gözü okşuyor, çünkü genç hanımlar istisnasız güzel ve güzelliklerini zarafetle daha da artırıyorlar [...] İkametgâhımızın bir kısmından limanı, İstanbul şehrini, sarayı ve uzaktaki Asya'nın dağlarını görüyoruz, hepsi birlikte belki dünyanın en güzel manzarası! (Montagu, 2018, 78).

Türk edebiyatında mektup, Tanzimat döneminden itibaren özellikle edebiyatçılar arasında yazışmaların yaygınlaşmasıyla birlikte ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Tanzimat döneminin başlarında İbrahim Şinasi'nin (öl.1871) Paris'ten annesine yazdığı mektuplar ilk örneklerden sayılmaktadır. Türk edebiyatında geride en çok mektup bırakan iki isimden biri Namık Kemal (öl. 1880), diğeri ise Abdülhak Hâmit Tarhan (öl. 1937)'dir (Demiray, 1974, 89;). Namık Kemal sanatla ilgili düşüncelerini, çevresinden edindiği izlenimlerini ya da farklı kişiler hakkındaki yargılarını mektuplarında serdetmiştir.

Muallim Naci (öl. 1893), Ahmed Midhat Efendi (öl. 1912), Tevfik Fikret (öl. 1915), Halit Ziya Uşaklıgil (öl. 1945), Ziya Gökalp (öl. 1924), Cemal Süreya (öl. 1990), Nurullah Ataç (öl. 1957), Haldun Taner (öl. 1986), Tezer Özlü (öl. 1986), Leyla Erbil (öl. 2013) ve Nazım Hikmet (öl. 1963) Türk edebiyatında mektup türünün önde gelen

temsilcileri arasında sayılabilir (Kefeli, 2002, 22-30). Özellikle Nazım Hikmet'in *Piraye'ye Mektuplar* adlı eseri burada anılmaya değerdir.

1.2. Klasik Arap Edebiyatında Mektup

1.2.1. Arap Edebiyatında Mektup Kavramları

Arap edebiyatında mektuplaşmayı ve mektuplaşma eyleminin türünü gösteren birçok kavram bulunur. İbn Vehb el-Kâtib (öl. 335) *el-Burhân fî vucûhi'l-beyân* adlı kitabında bu kavramları ayrıntılı olarak ele almıştır. Bu kavramlardan ilki, “mektuplaşma eyleminin sürekli yapıldığını” gösteren التَّرْسُلُ (et-teressul) sözcüğüdür. Bu mastardan türeyip ism-i fâil formundaki الْمُتَرَسِّلُ (el-muteressil) “sürekli mektuplaşan” anlamında kullanılır. “Mektuplaşma eyleminin bir kereye mahsus yapıldığını” ifade etmek için kullanılan kelime إِرْسَالٌ (irsâl) olup bu mastardan türeyen ism-i fâil formundaki الْمُرْسِلُ (el-mursil), “bir kereye mahsus mektuplaşan” anlamındadır. “Mektuplaşma eyleminin karşılıklı olarak yapıldığını” gösteren kelime ise مُرَاسَلَةٌ (murāsele) olup bu mastardan türeyen ism-i fâil formundaki مُرَاسِلٌ (murāsil), “karşılıklı sürekli mektuplaşan kişi” anlamına gelir. Yine ism-i fâil formundaki الْمُتَرَسِّلُ (el-muteressil) sözcüğü ise halife ve valilerin mektuplarını yazmakla görevli yazıcılara verilen bir unvandır. İslamiyet'ten sonra mektuplaşma sanatı, bu katipler aracılığıyla en parlak dönemini yaşamıştır (el-Kâtib, 2015, 72). Bu çalışmada yer verilen mektuplar çoğunlukla “karşılıklı” olduğundan مُرَاسَلَةٌ (murāsele) kavramıyla birebir örtüşmektedir.

Modern dönem öncesi İslâm toplumunda mektup kavramı karşılığında kullanılan en yaygın kelimenin رِسَالَةٌ (*Risale*) (çoğulu رِسَائِلٌ) olduğunu ifade ettik. Kelime رَسَلَ (*r-s-*

l) fiil kökünden türemiş olup "göndermek" anlamına gelmektedir. Fiil, رَسُول (resûl) kavramının de kökenini oluşturmaktadır. رَسُول kavramı, Allah'tan gelen vahiyleri insanlara ulaştıran peygamberler için kullanılmıştır. Yine aynı kökten gelen مُرَاسَلَة (murāsele) (çoğulu مُرَاسَلَات), mektup edebiyatında sıkça kullanılan bir kavram olup "mektuplaşma" anlamına gelmektedir. رِسَالَة kavramı Arap edebiyatı türlerinden biri olan "düşünce yazıları" için de kullanılmıştır. el-Câhiz (öl. 255/869), Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî (öl. 449/1057) ve "er-Risāletu'l-miṣriyye" adlı eserin yazarı İbn Ebi's-Şalt (öl. 529/1134) bu türün en önemli temsilcileri arasında yer almaktadır (Gully, 2011, 24-27).

Bazı edebiyat tarihçileri mektup sanatını tanımlamak için yukarıda saydığımız kavramların yanı sıra الإنشاء (el-inṣā') ve الكتابة (el-kitābe) kavramlarını da kullanmışlardır. Ancak التَّرْسُل (et-teressul) bu anlamda kullanılan en yaygın kavram kabul edilir (el-Berbūṣī, 2016, 3). Bu kavram, yazı (inṣā) sanatının bir dalı olup, insanlar arasındaki yazışmaları tanımlamaktadır. Klasik Arap Edebiyatında mektuplaşma, Mektup Dîvânı (ديوان الرسائل) bünyesinde yöneticiler arasında gerçekleşen ve ölçülü bir üsluba dayanan başlı başına bir sanat dalı haline gelmiştir. Bu sanat dalında gönderen, mektup ve alıcıyla ilişkili spesifik kitaplar dahi telif edilmiş ve mektup türleri, gönderinin veya alıcının sosyal statüsüne göre belirli kavramlarla tanımlanmışlardır. Özel ve Dostluk Mektupları (الرسائل الخاصة والإخوانية) denilen mektuplar, resmî mektupların aksine ölçülü bir üsluba ve sanata dayanmamaktadır. Bu tür mektupların özelliği açık, sıradan bir üsluba ve kısa bir şekle sahip olmasıdır (et-Tuncī, 1999, 243).

"er-Risāle" (الرِسَالَة) ise kişinin arkadaşına veya ailesine yazdığı mektupları gösteren bir sözcüktür. Bu tür mektuplaşmalar kısadır ve konu olarak sınırlıdır. Üslubu

kolay ve genel olarak titizlikten uzaktır. Bu kavram aynı zamanda üniversite öğrencileri tarafından hazırlanan “yüksek lisans” veya “doktora” tezleri gibi “bilimsel çalışmalar” için de kullanılır. Risale, ayrıca “çeşitli yazı türlerini ifade etmek için kullanılır, fakat en yaygın olarak bir sorunun kişisel bir yaklaşımla ele alındığı metinlere verilen isimdir (Kilito, 2021, 66).” Arap edebiyatında bu tür kitapların sayısı oldukça fazladır. Katib Çelebi’nin (öl. 1657) *Keşfu’z-zunûn* eserinde din, astronomi, dilbilgisi, tasavvuf, tarih ve dil konularıyla ilgili yazılmış bu tarz risalelerin künyelerini bulmak mümkündür. Öte yandan *Risale* kavramı özellikle belirgin bir edebi karakter kazanmış mektuplar için de kullanılmıştır. Bu tür mektupları şöyle kategorize etmek mümkündür:

Dostluk Mektupları (الرسالة الإخوانية): Bu tür mektuplar genellikle edebiyatçılar arasındaki mektuplaşmaları gösterir. Bu mektuplarda gönderici alıcıya şiir veya nesir gibi edebi konular hakkında yazar. Bu mektuplar bazen bir sır taşıyabilir ya da karmaşık bir bilimsel konunun çözümünü içerebilir. Dahası, işlenmiş bir hataya karşı göndericinin özrünü ya da geciken cevap için bir kınamayı da konu edinebilir. Bu mektuplar birinin karakterini övmek ya da yermek için yazılmış da olabilir. Gönderici bu tür mektuplarında özellikle edebiyat ve dil açısından çaba sarf eder ve daima süslü bir üslup kullanır.

Ciddiyet Mektubu (الرسالة الجدّية): Bu mektup Endülüslü şair İbn Zeydûn’un (öl. 463/1071) Endülüs Emevîler Devletinin veziri Ebu’l-Hazm İbn Cehver (öl. 435/ [?])’e, düşmanlarının suçlamalarına karşı kendini temize çıkarmak ve şefkat ve merhamet talebinde bulunmak için hapisteyken yazdığı bir mektuptur. İbn Zeydûn mektubuna يا سيّدي (Efendim) diye başlar ve sonrasında vezire karşı olan sevgisini ve itaatini satırlara döker. Kendi masumluğunu ve hainlerin ihanetini de apaçık anlatır. Sonunda da vezirden af ve bağışlanma diler. Kendisine verilen suçun ne kadar büyük olduğunu ve bu suçu yalnızca suçluların ve yöneticilerin itaati dışına çıkanların hak ettiğini vurgular.

Kendisine yapılan suçlamaların, kıskançların ispiyonlamalarından başka bir şey olmadığını ifade eder. İbn Zeydün ilerleyen bölümlerde de kendi değerinden, erdemliliğinden ve konumundan bahseder. Şair mektubunu af dileyen bir kasideyle bitirir. Bu mektupta İbn Zeydün'un ruh halinde hem itaat vardır hem de bir isyan. Arap mektup edebiyatında öne çıkan bu mektup araştırmacılar tarafından incelenmiş ve yayımlanmıştır.

Resmî Mektuplar (الرسالة الديوانية): Bu tür mektuplar halife veya emir tarafından bir valiye, bir vezire yahut konum itibarıyla önemli kişilere gönderilmek için yazdırılmış mektuplardır. Bu tür mektupları yazmakla görevli olan *kâtiplerde* edebiyat, dil ve tarih alanlarında ileri düzeyde bir entelektüel birikim ve özellikle Kur'an'ı ve hadisleri ezberlemiş olma şartı koşulmuştur. Resmî mektuplarda özellikle ölçülü, süslü ve retorik bir üslup takip edilmiştir. Klasik Arap Edebiyatında resmî mektuplar sanatında ün salmış birçok *kâtib* (yazıcı) vardır; İmāre b. Hamza (öl. [?]), İbnu'l-Muḳaffā (öl. 142/759), Abdulḥamid el-Kâtib (öl. 132/750) ve el-Ḳāḍî el-Fāḍil (öl. 596/1200) bu kâtiplerin başında gelmektedir. Bazı kâtipler vezirlik gibi üst mevkilere kadar yükselebilmıştır.

Şiirsel Mektuplar (الرسالة الشعرية): Bir tür dostluk-arkadaşlık mektupları olup şiir formunda yazılmış mektuplardır. Diğer bir deyişle, herhangi bir şairin, muhatabına kardeşlik selamını iletme ya da herhangi bir konuda eleştirel görüşlerini ve yorumlarını aktarmak amacıyla şiirsel bir tarzda yazdığı mektuplardır.

Ebu'l-'Alā' el-Ma'arrî (öl. 449/1057)'nin, arkadaşı İbnu'l-Ḳāriḥ (öl. 423 [?])'in mektubuna cevap niteliğinde yazdığı ve içerisinde bir takım dînî meseleleri işlediği *Risāletu'l-gufrân* (Gufran Risalesi)⁴, Ebu'l-Ḳāşım Abdulkerîm b. Hevāzin el-Ḳuşeyrî (öl.

---

⁴ Bu eserle ilgili detaylı bilgi için bk: Ebu'l-Alâ el-Maarrî, *Gufran Risalesi* (Çev. Nevzat H. Yanık, Selami Bakırcı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

465)'nin tasavvufî meseleler hakkında kaleme aldığı *er-Risāletu'l-kuşeyriyye* (Kuşeyrî Risalesi), Cahiliye döneminin önde gelen şairlerinden Celîl b. Abdulizzî (öl. [?]) tarafından yazılan *Risāletu'l-mutelemmis* (Mutelemmis'in Mektubu) ve Endülüslü şair İbn Zeydûn'un kendisiyle aşk savaşına girdiği vezir Ebû 'Āmir İbn 'Abdûs'a yazdığı *er-Risāletu'l-hezliyye* (Alay Mektubu) *risāle* kavramının kullanıldığı başlıca örneklerdir (et-Tuncî, 1999, 478-481).

Arap mektup edebiyatında yukarıda sayılan kavramlar dışında başka kavramlar de bulunur. Yaygın olarak kullanılan kavramlardan birisi كَتَبَ (k-t-b) fiil kökünden türemiş كِتَاب (kitāb) kavramıdır. Aynı fiil kökünden türemiş olan مُكَاتَبَةٌ (mukātebe) (çoğulu مُكَاتَبَات) "yazışma" anlamına gelir. Söz konusu kavramlar, resmî ya da gayri resmî yazışmaları ifade etmek için kullanılmıştır. Yine aynı fiil kökünden türemiş olan "مكتوب" "yazılmış şey" anlamına gelir. Modern öncesi dönemde "mektup" kavramı bilinen anlamda kullanılmamışsa da 19. yüzyılın başlarından itibaren nadiren de olsa kullanılmaya başlamıştır. Mektup edebiyatında kullanılan diğer iki kavram ise رُقْعَةٌ (ruḳ'at) ve مَسْطُورَةٌ (mesṭûra) kavramlarıdır. Bu kavramlar, özellikle âlim ve mutasavvıf gibi toplumdaki nüfuz sahibi kişilerden gelen mektuplara, yönetici sınıf tarafından verilen cevapları tanımlamak için kullanılmıştır. Alt tabakadan kişilerin mektuplarına verilen cevaplarsa مُطَالَعَةٌ (muṭāla'at) olarak belirtilmektedir. Mektuba yazılan cevaplar, üslup ve şekil bakımından asıl mektuba denk olacak kadar önem kazanmıştır. Bazı eleştirmenler, mektuplara yazılan cevapların asıl mektuptan daha önemli olduğunu savunmuştur. Bu yüzden mektuplara yazılan cevapların farklı kavramlarla tanımlanması, cevap mektubunun hiyerarşik bağlamda değerini ortaya koyması açısından önemlidir. Yüksek mevkideki şahıslardan gelen cevap mektupları için kullanılan kavramlardan biri مِثَال

(mişāl) yani "örnek" sözcüğüdür. Cevap mektuplarının başında yer alan وَرَدَ الْمِثَالِ الشَّرِيفِ (yüce mektubunuz ulaştı) ifadesi, orijinal mektubun yüksek bir mertebeden geldiğine işaret eder. Mektup için kullanılan kavram ve sıfatlar, yazarının ve alıcısının sosyal statüsünü ortaya koyar. Kullanılan kavramlar gelişigüzel olmayıp aynı zamanda bu mektupların yazıldıkları dönemin edebiyatına da ışık tutar (Gully, 2011, 24-26). Bütün bunlarla beraber yukarıda sayılan ve mektup sanatını ilgilendiren çoğu kavramların klasik dönemde yaygın olduğunu ve modern dönemle beraber tedavülden kalktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Modern dönemde özellikle kullanılan ve bilinen anlamda "mektup" türüne karşılık gelen kavramların *risâle*, *kitâb* ve *hitâb*'la sınırlı olduğunu ifade etmek mümkündür.⁵

1.2.2. Cahiliye Döneminde Mektup

Arap sözlü edebiyatının ilk türlerinin ortaya çıktığı dönem kabul edilen Cahiliye'ye ait bir düz yazı geleneğinin olup olmadığı, buna bağlı olarak bu döneme ait bir mektup sanatından söz edilip edilemeyeceği Arap edebiyatı tarihçileri ve eleştirmenleri tarafından tartışılmıştır. Tartışmaların ana kaynağı, söz konusu dönemde var olan yazı aracının şiir ve nesir gibi edebi türler için kullanılmadığı, daha ziyade siyasî ve ticari amaçlar için kullanılmış olduğu görüşüdür. Şevkî Dayf (öl. 2015) bu konuda şunları ifade etmektedir:

"Elimizde, Cahiliye Araplarının mektup edebiyatını bildiklerine ve mektup alışverişinde bulduklarına dair güvenilir kaynaklar bulunmamaktadır. Ama bu, onların yazıyı bilmedikleri anlamına gelmez, aksine biliyorlardı. Ancak dönemin şartları gereği yazı araçlarının zor bulunması yazıyı şiir ve nesir gibi edebi türlerde kullanmalarına engel olmuştur. Bu yüzden yazıyı sadece ticari ve siyasî amaçlar için kullanmışlardır (Dayf, 1920, 1/398).

---

⁵ Söz konusu kavramlara dâir ayrıntılı bilgi için bk: Tuzcu, K. (2017). İslam Dünyasında Kitap Kavramı ve Yazma Metodolojisinin Oluşması. Nüsha, 17/(44), 1 - 16.

İslam öncesi döneme ait bir mektup sanatının varlığı etrafında dönen tartışmaların çoğu, bu döneme ait bir nesir sanatının var olup olmadığı meselesiyle yakından ilgilidir. Araştırmacılar bu konuya iki farklı açıdan yaklaşmışlardır. Arap edebiyatı tarihçilerinden Zekî Mubârek (öl. 1952), İslam öncesi döneme ait toplumun okur yazar olmadığından yola çıkarak bu döneme ait herhangi bir düz yazı geleneğinin olmadığını iddia etmektedir:

“[...]Cahiliye dönemine ait güvenilir bir nesirden söz etmemiz mümkün değildir. Çünkü Cahiliye döneminde yazıldığı iddia edilen pek çok şey doğru değildir. Edebiyat tarihçileri bu döneme ait nesirden çok şiirin günümüze ulaştığı konusunda hemfikirdirler. Çünkü şiir vezinli ve kafiyeli olduğundan ezberlenmesi kolaydır[...]”(Mubârek, 2024).”

İslam öncesi dönemde yazının ve doğal olarak mektup sanatının da var olduğunu iddia eden edebiyat tarihçilerinden Nâşıruddîn el-Esed (öl. 2015), İslam öncesi Arap toplumuyla ilgili edebiyat veya tarih kitaplarında yazılıp çizilenlere bakıldığında, mektup sanatının o dönemde var olduğunun görüleceğini ifade etmektedir. Ancak el-Esed bu mektuplaşma kültürünün salt haberleşmek amacıyla ortaya çıktığını savunmakta ve bazı rivayetlere dayanarak İslam öncesi ve İslam’ın ilk dönemlerinde gerçekleşmiş bazı mektuplaşmalardan bahsederek söz konusu döneme ait bir mektup geleneğinin olduğu yönündeki iddiasını somutlaştırır. Bunlardan birincisi, Hanzala b. Ebî Sufyân (öl. 151/[?])’ın Necran’da bulunan babası Ebû Sufyân (öl. 31/651-652)’a, Muhammed b. Abdullâh (öl. 11/632)’ın İslâmiyet’e davet çağrısı başlattığını haber verdiği mektubudur. İkincisi, Hâţib b. Ebî Belta‘a’nın (öl. 30/650) Kureyşlilere, Hz. Peygamber’in durumları konusunda hükme vardığını haber verdiği mektubudur. Hâţib mektubu Şafvân b. Umeyye (öl. 41/661 [?]), Suheyl b. ‘Amr (öl. 18/639) ve İkrime b. Ebû Cehl (öl. 13/634) olmak üzere üç kişiye gönderir ve mektubunda şunları ifade eder: “Kuşkusuz Allah’ın elçisi, insanlara savaşmaları için izin verdi, onun sizden başkasını kastettiğini de sanmıyorum, size bu haberi ulaştırmak istedim.” Bir diğer mektuplaşma da el-Velîd b. el-Velîd b. el-Muğîre (öl. 8/629 [?]) ile kardeşi Hâlid b. el-Velîd (öl. 21/642) arasında gerçekleşir. Hâlid, kaza umresinde İslam’dan ve mensuplarından nefret etmesinden dolayı Allah’ın

elçisi ve ashabını görmemek için Mekke'den kaçar. Hz. Peygamber el-Velîd'e kardeşi Hâlid'i sorarak şöyle der: "Bize gelseydi, kuşkusuz ona ikramda bulunurduk, onun kadar İslam'ın aklıyla bağdaştığı kimse yok." Bunun üzerine el-Velîd kardeşi Hâlid'e mektup yazar, bu mektup onun Müslüman olmasına ve hicret etmesine neden olur.

Cahiliye döneminde Araplar, birbirlerinden yardım ve destek almak için de mektuplaşmışlardır. el-Esed, çeşitli tarih kitaplarından rivayetlerle İslamiyet'ten 150 yıl öncesine kadar Araplar arasında mektuplaşmaların varlığını ispat etmeye çalışmıştır. MS 400'lerde yaşamış Kuşay b. Kilâb (öl. 480 [?]), kardeşi Rezâh b. Rabî'a b. Harâm el-'Uzrî'ye (öl. [?]) kendilerine yardım etmesi için mektup yazmıştır. Yine Semev'el (öl. 560 [?])'in İmru'u'l-Kays (öl. 540 [?])'la ilgili el-Hâris b. Ebî Şemmer el-Ğassânî (öl. [?])'ye gönderdiği mektup, İslam öncesi Arap toplumunda mektuplaşma kültürünün varlığına işaret eder (el-Esed, 1988, 71-72).

Öte yandan Mısırlı yazar ve eleştirmen Hüseyin Alî Muhammed *et-Tahrîru'l-edebî* başlıklı eserinde bazılarının, "Yazı Abdulhamîd ile başladı İbnu'l-'amîd ile bitti." şeklindeki meşhur söze dayanarak mektup yazınının İslamiyet'ten sonra ortaya çıktığını iddia ettiklerini, ancak bu sözün "edebi açıdan iyi mektup yazınının" işaret ettiğini iddia etmektedir. Yazar, oysaki bunun doğru olmadığını, mektup yazınının Cahiliye döneminden itibaren var olduğunu; Hz. Peygamber'in kral ve prensleri İslâm'a davet etmek için mektup yazdığını; dört halifenin vasiyet içeren mektuplarının var olduğunu; Emevî ve Abbasî halifelerinin valilerine çeşitli mektuplar yazdırdıklarını ifade ederek, Arapların çok eskiden beri mektupla tanışmış olduklarını örnekleriyle ortaya koymaktadır (Muhammed, 2011, 151).

Bütün bu görüşlere bakıldığında, İslam öncesi Arap toplumunda mektuplaşmaların yalnızca haberleşme amacıyla yapıldığı ve İslam öncesi Arap toplumunun diğer toplumlarla bu açıdan benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Yani ilk dönem mektuplaşmalar, karşılıklı duyguların aktarıldığı bir faaliyet olmayıp salt

haberleşme amacı taşımıştır. Sonuçta Cahiliye döneminde yazının ve yazı kültürünün sınırlı oluşu, mektup sanatının yeterince gelişmesinin önünde bir engel teşkil etmiştir.

Arap edebiyatı tarihçileri mektup türünü *resmî* (الإدارية أو الرسمية), *edebi* (الأدبية), *arkadaşlık-dostluk* (الإخوانية) ya da *toplumsal* (الاجتماعية) mektuplar olmak üzere üç kategoride ele almışlardır. İdari mektuplar; hükümdarların, valilerin ve emirlerin yazdıkları veya yazdırdıkları mektuplardan oluşur. Bu mektuplar devletin siyasî işleriyle ilgili olup antlaşmalar, diplomasi, halifelik, fetihler, itaate çağrı ve cihada teşvik gibi konuları kapsar. Bu mektuplar Emevîler dönemiyle birlikte devletin resmî bir kurumu haline gelen *Dîvân-ı Resâil* (Mektup Divanı)'de yazılır ve gerekli yerlere gönderilirdi. Arkadaşlık-Dostluk mektupları ise hayal gücü ve duygular üzerine inşa edilmiş mektuplardır. Bu mektuplarda, kâtibin yazmadaki yeteneği ve başarısı ortaya çıkar. Bu tür mektuplar kişilerin karşılıklı olarak düşüncelerini, tasavvurlarını, duygu ve düşüncelerini sanatsal ve retorik bir üslupla paylaştıkları mektuplardır. Bu mektuplar kınama, özür dileme, kutlama, af dileme, öğüt verme gibi insanla ilişkili toplumsal meseleleri ilgilendiren çok geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Edebî mektuplar, dostluk-arkadaşlık mektuplarıyla tür ve içerik açısından benzerlik göstermektedir. Edebî mektuplarda sözcük, anlam, cümleler arasındaki ilişki, ritim gibi unsurlara her zaman önem verilmiştir (el-Berbüşî, 2016, 4-5).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İslam öncesi Arap toplumunda mektuplaşmalar tamamen haberleşme amacıyla yapılmıştır. İslami döneme gelindiğindeyse mektuplaşma farklı bir boyuta evrilmiştir. İslâm'ın ortaya çıkışıyla birlikte mektup, büyük ölçüde İslamiyet'in duyurulması ve dünyanın çeşitli bölgelerinde yayılması için bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır. Mektup, bu yeni işleviyle birlikte dînî ve kültürel anlamda ayrıcalıklı bir konum elde etmiş, şiir ve hitabetle yarışacak kadar gelişme göstermiştir.

1.2.3. Şadru'l-İslâm Döneminde Mektup

İslâmiyet'le birlikte yazının gelişmesi mektubu vazgeçilmez bir iletişim aracı haline getirmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle birlikte burası İslâm'ın siyasî bir merkezi haline getirilmiş, Hz. Peygamber vahyin gereği olarak öteki halkları ve milletleri İslâm'a davet etmek için mektubu bir iletişim aracı olarak kullanmıştır. Hz. Muhammed, peygamberliğinin başlamasından kısa bir süre sonra acem beldeleri, Bizans, Yemen, Habeşistan, Irak, Suriye, Mısır ve Filistin hükümdarlarına mektuplar yollayarak, buradaki halkları İslâm dînine davet etmiştir. Hz. Peygamber'in mektupları yalnızca dîne davet amaçlı olmayıp, mektupların içeriğini oluşturan başka birçok konudan bahsedilebilir. Antlaşmalar, memur tayinleri ve vazifelerinin tespiti; arazi ve bu arazilerden elde edilen gelirler; tavsiyeler ve birtakım hükümler mektupların konularını teşkil etmiştir (Sönmez, 2011, 45-49). Hz. Peygamber'in mektupları Emevî ve Abbasiler dönemi başta olmak üzere sonraki dönemlerin mektup yazımını hem şekil hem içerik açısından etkilemiş; mektupların giriş, gelişme ve sonuç bölümleri; kullanılan hitap sözcükleri, hitap biçimleri ve ilişki cümleleri uzun bir dönem aynı tarzda devam etmiştir.

Hz. Peygamber'in mektupları genelde “besmele” ile başlamıştır. Hemen sonrasında هذا كتاب من محمد رسول الله : “Allah'ın resulü Muhammet'ten”; “Bu mektup Allah'ın resulü Muhammet'ten” gibi mektubun kendisi tarafından gönderildiğini gösteren ifadeler yer almıştır. Mektup eğer bir Müslümana gönderilmişse isminden hemen sonra سلام الله عليك : “Allah'ın selamı üzerine olsun” ifadesi, eğer mektup gayrimüslim birine gönderilmişse سلام من اتبع الهدى : “Allah'ın selamı hidayete tabi olana olsun” ifadesi yer almıştır. Bundan sonra فإني أحمد الله : “Allah'a hamd olsun” ya da أحمد الله : “Tek ilah olan Allah'ı överim” gibi ifadelere yer verilmiştir. Bu ifadeler, mektuptaki “hitap” bölümünü oluşturmaktadır. Daha sonra أما بعد : “şöyle ki,

konuya gelecek olursak” ifadesine yer verilerek mektubun asıl konusuna geçilir (el-Berbūṣī, 2016, 5-6). Mektupların sol tarafında genellikle mektubun gönderildiği kişinin ismi veya lakabı yer alır. Yabancı devlet hükümdarlarına yazılan mektuplarda عظيم الروم (‘Azīmu’r-rūm: Rum’un Büyüğü); ملك الروم (Melīku’r-rūm: Rum Kralı) ya da صاحب كذا (Şāhibu memleketi kezā: Falanca Krallığın Sahibi) gibi ifadelere yer verilmiştir.

Örnek olması açısından Hz. Peygamber’in Habeş Kralı Necāṣī’ye gönderdiği mektubun bir kısmına aşağıda yer verilmiştir:

Bismillahirrahmanirrahim

Allah’ın resulü Muhammet’ten Habeş Kralı
Necāṣī’ye

Selam hidayete tabi olanlara olsun.
Şüphesiz kendisinden başka ilah olmayan
ve el-melīk, el-kuddūs, es-selām, el-
mū’min, el-müheymin olan Allah’ı hamt
ederim. Şehadet ederim ki İsa b. Meryem
Ruhullah’tır ve onun kelimesidir. Onu,
iffetli, her türlü dünya kirinden ve
fitnesinden temizlemiş olan Meryem’e ilkâ
etmiştir ve o, İsa’ya hâmile kalmıştır. Allah
onu tıpkı Âdem’i kendi eliyle ve nefhi ile
yarattığı gibi kendi ruhundan ve nefhinden
yaratmıştır. Seni eşi ortağı olmayan Allah’a
itaat etmeye ve bana tâbi olmaya davet
ediyorum. Her kim bana gelirse bilsin ki
ben Allah’ın resulüyüm ve seni ve ordunu
yüce olan Allah’a davet ediyorum. Kuşku
olmasın ki ben tebliğ edip nasihatimi
ulaştırdım. Siz de kabul ediniz... Selâm
hidayete tabi olanlara olsun (Sönmez, 2011,
82-83).

بسم الله الرحمن الرحيم

من محمد رسول الله إلى النجاشي

عظيم الحبشة

سلام على من اتبع الهدى أما بعد فإني أحمد إليك
الله الذي لا إله إلا هو الملك القدوس السلام المؤمن
المهيمن وأشهد أن عيسى بن مريم روح الله وكلمته
ألقاها إلى مريم البتول الطيبة الحصينة فحملت
بعيسى من روحه ونفخه كما خلق آدم بيده، وإني
أدعوك إلى الله وحده لا شريك له والموالاتة على طاعته
وأن تتبعني وتوقن بالذي جاءني فإني رسول الله وإني
أدعوك وجنودك إلى الله عز وجل وقد بلغت
ونصحت فاقبلوا (كذا) نصيحتي والسلام على من
اتبع (كذا) الهدى.

Hz. Peygamber'in M. 628 senesinde Necâsî'ye gönderdiği yukarıdaki mektubu İslâm'a davet amaçlı olduğu için dînî argümanlarla sınırlandırılmış, kısa ve net ifadelere yer verilmiştir.

Hz. Peygamber'in bunun dışında yine bazı devlet adamlarına gönderdiği birçok mektubu bulunur; Doğu Roma İmparatorluğu Kralı Hirakl (Herakleious), Mısır Kralı Mukavkıs, Fars Kralı Kısra ve Gassânî hükümdarı Hâris b. Ebi Şemir bunlar arasında sayılabilir (Sönmez, 2011, 96-112). Hz. Peygamber'in mektuplarının davet yönünün sanatsal yöne ağır bastığı ve dînî bir akıma dahil olduğu görülür. Mektuplarda bazen inancı hatırlatma bazense uyarı ve ihtarların üslubu şekillendirdiği açıktır. Öte yandan mektuplarda gönderici ve alıcı arasında çoğu zaman karşılıklı bir saygı üslubunun ön plana çıktığı da gözden kaçmamaktadır. Mektuplar şekil bakımından kısa ve özdür. Davetin şartlarına uygun olup yapmacık üsluptan uzaktır. Kullanılan sözcükler ikna etmeye yönelik olup retorik seviyesi yüksektir. Fakat bu mektuplar kuşkusuz edebî değil de tamamen siyasî ve dînî amaçlarla yazılmıştır.

1.2.4. Dört Halife Döneminde Mektup

Hz. Peygamber'in vefatından sonra gelen dört halife döneminde mektup yazımı olduğu gibi devam etmiştir. Halifeler mektup yazımında önceki dönem mektuplarını şekil ve içerik açısından taklit etmişlerdir. Zaman zaman Kur'an'dan alıntılar yaparak, yabancı kelimeler kullanmaktan kaçınmışlardır. Bu dönem mektupları da genellikle felsefi derinlikten uzak olup, ikna etmeye yönelik olmuştur. Tıpkı Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi dört halife döneminde de mektup yazıcıları vardı ve halifeler mektuplarını bu yazıcılara yazdırırdı. İlk Halife Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) İslam'dan sapan kabilelere gönderdiği mektuplar, bu dönemin tipik mektup örnekleridir. Halife bu mektuplarında ayetlerden de alıntı yaparak yaptıklarının cezasının ne olacağıyla ilgili bu kabileleri uyarmıştır. Hz. Ebû Bekir mektuplarına "besmele" ile başlar sonra da من أبي بكر خليفة رسول

الله صلى الله عليه وسلم إلى فلان (Allah'ın resulünün Halifesi Ebû Bekir'den falanca kişiye) ifadesiyle devam ederdi. Onun el-Muşennā b. Halise'ye gönderdiği mektubu, dönemin mektup özelliklerini ortaya koyar:

Bismillahirrahmanirrahim
Allah'ın resulünün halifesi Ebu Bekir'den
Mesele şu ki,
Arkadaşın el-'Uclî, bana birkaç soru sormak üzere mektup yazmış. Ben de ona görüşümü bildirene kadar Hâlid'i yalnız bırakmamasını emrettim. Bu da sana mektubumdur; Hâlid b. Velid ayrılana kadar Irak'tan ayrılmamanı emrediyorum. Hâlid ayrılınca sen de olduğun yerden ayrılabilirsin. Şüphesiz sen bütün iyiliklere ve güzelliklere layıksın.
Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun (Naşşār, 2002, 55-56).

بسم الله الرحمن الرحيم
من أبي بكر خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم
أما بعد،
فإن صاحبك العجلى كتب إلي يسألني أموراً، فكتبت
إليه أمره بلزوم خالد حتى أرى رأيي. وهذا كتابي
إليك، أمرك ألا تبرح العراق، حتى يخرج منه خالد بن
الوليد. فإذا خرج خالد منه، فالزم مكانك الذي كنت
به، فأنت أهل لكل زيادة، وجدير بكل فضل.
وسلام عليك ورحمة الله

Yukarıda da görüldüğü gibi Halife Hz. Ebû Bekir döneminde mektuplaşmalar şekil bakımından herhangi bir değişime uğramayıp olduğu gibi devam ettirilmiştir.

İkinci Halife Hz. Ömer döneminde de mektup yazımının aynı şekilde devam ettiğini araştırmacılar ifade etmektedirler. Kullanılan yöntemler ve mektupların yazıcılara yazdırılması geleneği aynı şekilde devam etmiştir. Hz. Ömer de mektuplarına önce “besmele” sonra da من عمر بن الخطاب خليفة رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى فلان (Allah'ın resulünün Halifesi Ömer b. Hatṭāb'tan falanca kişiye) ifadesiyle başlamaktaydı. Bazen de isminin başında عبد الله (Allah'ın kulu) ifadesine yer verdiği rivayet edilmektedir. Mektubun devamı, şekil olarak önceki dönemlerle aynı özellikleri taşımaktadır. Hz. Ömer'in mektuplarının en önemli özelliği üst düzey bir uyarı ve teşvik üslubu içermesidir. Ayrıca mektuplarında sert bir üslup gözlemlenmektedir. Sa'd b. Ebī

Vakḥās'a yazdığı mektubunda "Sakın ola gülmeyin: Her şeyden önce ihlas: وإياكم والضحك: " ve Ebû Mūsā el-Eş'arî'ye yazdığı mektubunda yer alan "İçinde Kur'an ve sünnet olmayan ve kalbinde tekrar eden şeyleri tam anla. Sakın ola düşmanlarına endişe, sıkıntı ve acı yaratma: الفهم الفهم فيما يتلجلج في صدرك مما ليس فيه قرآن ولا سنة... وإياك والقلق" gibi ifadeler bunu açıkça göstermektedir. Hz. Ömer mektuplarında gerilim dolu kısa cümleler tercih etmiştir. Ayrıca mektuplarında yoğun bir şekilde emir ve öğüt cümleleri görmek mümkündür (Naşşār, 2002, 57). Bu dönem mektuplarındaki dil, hutbe ve vaaz dilini çağrıştırmakta; mektuplar edebî olmaktan ziyade siyasî ve dînî amaçlarla yazılmıştır.

Halife Hz. Osman dönemine gelindiğindeyse, bu dönemin mektup şekli önceki dönemlerden farklı değildir. Ancak onun mektuplarında sanatlı bir üslup ve yoğun bir mecaz kullanımı olduğu görülmektedir. Ebû Zer'in Şam'daki propagandasına karşı Mu'âviye'ye gönderdiği mektubunda yer alan "Fitnenin gözlerini çıkardın. Bundan böyle sadece ayaklarının üzerinde durmalı ve yarayı kaşımamalısın: إن الفتنة قد أخرجت خطمها" ve Sa'îd b. el-Âş'ın görevinden azledilmesinden sonra Kûfelilere gönderdiği mektubundaki, "Vallahi yeryüzünü ayaklarınıza sereceğim: والله لأفرشنكم عرضي" gibi cümleleri söz konusu mecaz sanatına birer örnek kabul edilebilir. Hz. Osman, Kur'an ayetlerinden ve şiiirlerden alıntı yaparak mektuplarında üst düzey bir dil kullanmaya özen göstermiştir (Naşşār, 2002, 60-61).

Dördüncü Halife Hz. Ali dönemine gelince, kendisine nispet edilen birçok hutbe ve risalenin gerçekten ona ait olup olmadığı araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır. Bu tartışma konusu sadece Hz. Ali için geçerli değildir. Önceki Halifelere ve hatta Hz. Peygamber'e atfedilen mektupların da gerçekte onlar tarafından yazdırılıp yazdırılmadığı

daima tartışma konusu olmuştur. Ayrıca Hz. Ali'ye ait aynı mektuplar farklı kaynaklarda değişik şekillerde günümüze ulaşmıştır. Hz. Ali, Hz. Ayşe'nin ardından Hicaz'dan çıktığında Kûfe halkına yazdığı mektubunun Arapça metni ve Türkçe çevirisi aşağıdaki gibidir:

Sizin şehirlerinizi seçtim ve olan bitene karşı size sığındım, Allah'ın dinine hizmet edin ve bizi destekleyip ayağa kaldırın. İstedığımız tek şey ümmetin birliği için ıslah etmektir. Kim bunu ister ve tercih ederse hakkı seçip tercih etmiştir. Bunu istemeyenler ise hakkı istemeyip onu küçümsemiş demektir (Naşşār, 2002, 62).

إني اخترتكم على الأمصار، وفزعت إليكم لما حدث،
فكونوا لدين الله أعوانا وأنصارًا، وأيدونا وانهضوا
إلينا، فالإصلاح ما نريد، لتعود الأمة إخوانا، ومن
أحب ذلك وآثره، فقد أحب الحق وآثره، ومن أبغض
ذلك فقد أبغض الحق وغمصه.

Hz. Ali'nin mektuplarına من عبد الله علي أمير المؤمنين إلى فلان (Allah'ın kulu müminlerin emiri Ali'den falanca kişiye) şeklinde başladığı rivayet edilmektedir (Naşşār, 2002, 62). Bu açıdan dönemin mektupları şekil ve üslup bakımından önceki halifeler dönemiyle benzerlik teşkil etmektedir.

Hz. Ali döneminde mektupların daha ayrıntılı olarak yazıldıkları ve buna bağlı olarak daha da uzadıkları kaydedilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Hz. Ali ve karşıtları arasındaki siyasî çekişmeler olarak gösterilmektedir. Bu dönem mektuplarında ayet ve şiirlerden alıntı yapma geleneği devam ettirilmiştir. 'İyād eş-Simāl'in, Şuraḥbīl b. eş-Şamṭ el-Kindī'ye gönderdiği mektupta (Şafvet, 1937, 348). olduğu gibi bazen bir şiirin tamamının bir mektupta aktarıldığı da görülebilmektedir. Kelime seçiminde aşırıya kaçılması, bazen seci ve ritme uyulması bu dönem mektuplarının öne çıkan diğer özelliklerindedir.

Özetle Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde yazılan mektuplar Arap edebiyatında mektup sanatının başlangıcını teşkil etmektedir. Mektuplarda sıkı yazım

kurallarının olduğunu söylemek zordur çünkü bunlar dönemin siyasî ve toplumsal şartlarına göre değişkenlik arz etmektedir. Mektuplardaki dil, anlaşılır ve sadedir.

Hız. Peygamber'in mektupların başında ve sonunda izlediği üslup tamamen davet ettiği İslamiyet'le ilgilidir. Ondan sonra gelen halifeleri ise bu minval üzere mektuplarını yazdırmayı sürdürmüşler ve bu yazım şekli bir nevi uyulması gereken kurallar halini almıştır. Bu yazım kurallarının edebî bir tarafı olmayıp tamamen dînî bir gelenekle ilgili olduğu açıktır. Ayrıca Şadru'l-İslâm denilen bu dönemin mektuplarının dili henüz gelişmemiş olup tamamen karşıdaki kişinin anlayabilmesi üzerine inşa edilmiştir (Naşşâr, 2002, 28).

1.2.5. Emevîler Döneminde Mektup

İslam tarihinin yeni bir safhasını oluşturan Emevîler dönemi, siyasal ve toplumsal açıdan birçok değişim ve dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönemde İslam fetihleri daha da yayılmış ve Fars ve Rum gibi farklı etnik yapıların Arap toplumuna karışmasıyla sonuçlanmıştır. Bu Araplaşmış kitle, içinde bulunduğu toplumun din, dil ve kültür anlayışını çoğunlukla benimsemişse de mizaç, düşünme biçimi ve kültürel açılardan Araplardan farklı olduğu bir gerçektir. Bu farklılık kaçınılmaz olarak toplumsal, siyasal, ekonomik, dînî, sanatsal ve özellikle edebî yönden Arapların yaşam biçimini etkilemiştir.

Emevîler döneminde her alanda olduğu gibi mektup sanatında da birtakım yenilikler görülmeye başlanmıştır. En önemlisi de bu dönemde resmî mektupların sistematik bir şekilde yazılmasını ve gerekli yerlere gönderilmesini sağlayacak Dîvân-ı Resâil (Mektup Divanı)'in ilk Emevî Halifesi Mu'âviye b. Ebî Sufyân (öl. 60/680) tarafından kurulmasıdır. Bu divanda önceleri dönemin seçkin entelektüel Arap kâtipleri çalışırken, daha sonra yabancı entelektüellerin Arapça öğrenmeleri onların da bu yeni müessesede görev almalarını sağlamıştır. Kaynaklar Hişâm b. Abdülmelik (öl. 125/743) döneminde, onun azatlı kölesi olan Sâlim b. Abdullâh'ın söz konusu müesseseyi elinde

tutuğunu ve Yunanca bildiğini, dahası Aristoteles'in bazı mektuplarını Arapçaya çevirdiğini aktarır. Onun öğrencilerinden oğlu Abdullāh ve son Halife Mervan b. Muhammed döneminde Mektup Divanını idare eden Abdulhamīd el-Kātib (öl.132/750)⁶, Emevîler döneminde yetişmiş en önemli kâtiplerdir (Dayf, 1920, 6/295). Kuşkusuz bu kâtipler Arap mektup sanatını ileri bir seviyeye taşımışlardır.

Önceki dönemlerde mektuplar halifeler tarafından kâtiplere dikte edilirken, Emevîler döneminde mektupların yazımında yalnızca kâtipler aktif rol oynamış ve dikte etme işlemi tamamen olmasa da ortadan kalkmıştır. el-Cehşiyārî'nin (öl. 331/942-43) *el-Vuzerā' ve'l-kuttāb* (Vezirler ve Katipler) adlı eserinde aktarılan aşağıdaki anekdot bunu doğrular niteliktedir:

“Günün birinde Ziyād divanına girince bir mektup gördü. Mektupta “selāset dinān [üç şarap testisi]” şeklinde bir ifade görünce, “bunu kim yazdı?” diye sordu. Orada bulunanlardan biri, “falanca genç yazdı” diye cevap verdi. Bunun üzerine Zeyyād, çıkar onu buradan yoksa mektup divanımızı bozacak, “dinān” kelimesini de “āden” olarak değiştir”, dedi (el-Cehşiyārî, 1938, 18)”.

Bu rivayet, Emevîler döneminde kâtiplerin mektupları tek başlarına yazdıklarını ve halifeler tarafından herhangi bir dikte etme işleminin uygulanmadığını göstermektedir. Bu da kâtibin entelektüel kişiliğinin mektuplara yansiyabileceği anlamına gelmektedir. Kuşkusuz bu, halife ile kâtip arasındaki güven ilişkisiyle de yakından ilgilidir.

Emevîler döneminin sonunda posta teşkilatında önemli bir değişimden daha söz edilmektedir. Bu dönemde mektupların halifeye ulaştırılmadan evvel kâtip tarafından okunup kontrol edilmesi yaygın bir hâl almıştır. el-Cehşiyārî'nin aktardığında göre Kubeysa b. Zu'ayb, Abdulmelik b. Mervan'a gelen mektupları halifeye teslim etmeden önce okuyarak kontrol etmiştir. Bu şahıs aynı zamanda halifenin kâtibî olup künyesi Ebû İshāk'tır (el-Cehşiyārî, 1938, 24). Bu yeni faaliyet Arap edebiyatında mektup türü ve

---

⁶ Abdulhamīd el-Kātib'in yazıdaki yetkinliği darb-ı mesellere konu olmuştur: “Yazı Abdulhamīd'le başladı, İbnu'l-'Amīd'le bitti”, “Mektuplarda övgü üslubunu başlatan kişi” vb.

halife-kâtip arasındaki ilişki adına önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Naşşār, 2002, 70).

Emevîler dönemi mektup türünün özelliklerine bakıldığında, önceki dönemlerden izler görülmekle beraber en nihayetinde sıradan bir hitap dili yerine aşırı olmasa da daha süslü ve sembolik bir dil kendini gösterir. Bu nedenle yazının bu dönemle birlikte sanatsal ve estetik bir yöne doğru ilerlediğini söylemek mümkündür. Yezîd b. Mu‘âviye (öl. 64/683)’nin, halifeliğini istemeyen Medine halkına gönderdiği mektubunda yer alan aşağıdaki ifadeler, mektup sanatındaki bu değişimi açıkça ortaya koymaktadır:

Konuya gelirse;

(Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah'tan başka hiçbir yardımcı da yoktur.) Şüphesiz ki sizi giydirdim ve iyi ahlak üzere olmanızı sağladım[...] (Şafvet, 1937, 86).

أما بعد "فإن الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما
بأنفسهم وإذا أراد الله بقوم سوءا فلا مرد له وما لهم
من دونه من وال" وإني والله قد لبستكم
فأخلفتكم، [...]

Yukarıdaki mektupta halifenin, Medine halkına olan saygısını sembolik bir dille aktardığı görülmektedir. Mektupta yer alan "Sizi başımın, gözümün, ağzımın ve karnımın üzerine koydum" ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Mektupta Kur'an'dan ayetlere yer verilerek mesajın daha ciddi bir şekilde alımlanması amaçlanmıştır.

Emevîler dönemi mektup sanatının süslü üslubunun bir sonucu olarak, yazılan mektuplarda çoğu zaman seci sanatı belirgin bir şekilde kendini gösterir. el-Muhtâr b. ‘Ubeyd eş-Şekafî'nin (öl. 67/687) özellikle hapisteyken Şii yandaşlarına gönderdiği mektubu başta olmak üzere onun tüm mektuplarında seci sanatını görmek mümkündür:

Konumuza gelecek olursak;

Kuşkusuz Allah, haktan sapanlardan ayırdığımız ve bunda ısrar edenlerle savaştığımız için iyiliklerinizi yüceltti, günahlarınızı bağışladı. Siz hiçbir şey

أما بعد؛
فإن الله أعظم لكم الأجر، وخط عنكم الوزر،
بمفارقة القاسطين، وجهاد الملحّين، إنكم لم تنفقوا

harcamadınız, dağların zirvesine de çıkmadınız, büyük adımlar da atmadınız ancak Allah bu savaşınız karşılığında sizi yüce bir mertebeye ulaştırdı ve size ihsanda bulundu[...] (Şafvet, 1937, 112).

نفقة، ولم تقطعوا عقبة، ولم تخطوا خطوة، إلا رفع
الله لكم بها درجة، وكتب لكم بها حسنة إلخ. [...]

Mektubun kaynak metninde yer alan الأجر, الوزر, القاسطين, الملحين, عقبة, خطوة, درجة vb.

ifadeler seci sanatına işaret eder. Mektuplarda görülen secinin (uyak) doğrudan doğruya bir sanat amacıyla yapılmayıp üslup bağlamında bir ikna yöntemi olarak yapıldığını söylemek mümkündür.

Emevîler döneminde resmî mektuplar önceki dönemlere nispeten daha uzun tutulmuştur. Bunun en önemli nedeni farklı hizipler arasındaki siyasî çekişmeler olarak gösterilmektedir. ‘Ubeydullah b. Zeyyād’ın kâtibi ‘Amr b. Nāfi’ mektupları ilk uzatan kişi olarak kabul edilmektedir. Kâtiplerin besmele lafzından sonra الصدور denilen “giriş” bölümüyle başlamaları ve aşırı süslü cümleler kurmaları mektupların uzatılmasındaki bir diğer faktördür. el-Muhelleb’in, el-Ḥaccāc b. Yūsuf eş-Şekafi’ye yolladığı mektubu, giriş kısmı itibariyle önceki dönem mektuplarından ayrılmaktadır:

Bismillahirrahmanirrahim

(Bizleri) eşi olmayan İslam’la mükafatlandıran Allah’a hamt olsun. O ki artık şükredemez bir duruma gelene dek, zulmeden kullarına azabını yağdırmada çok acelecidir...

Asıl konumuza gelirsek, (Şafvet, 1937, 164).

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الكافي بالإسلام فقد ما سواه، المَعَجَل

النّعمة لمن بغاه، الذي حكم بأن لا ينقطع المزيد منه

حتى ينقطع الشكر من عباده...أما بعد،

Daha önceki dönemlere ait mektuplara bakıldığında besmele lafzından hemen sonra أما بعد ifadesiyle birlikte mektupta verilmek istenen mesaj aktarılmıştır. Ama yukarıdaki mektupta da görüldüğü üzere bu iki lafzın arasına bir “giriş” kısmı eklenmiş, sonrasında da mektubun asıl konusuna geçilmiştir. Dönemin en ünlü kâtiplerinden

Abdulhamid el-Katib, mektupların girişindeki “övgü” kısmını sanatlı bir tarzda ilk uzatan kişi kabul edilmektedir (Şafvet, 1937, 82). Öyle ki onun mektuplarındaki “övgü” kısmı, neredeyse bir mektuba tekabül edecek kadar uzundur. Onun mektup yazımındaki bu tavrı hem kendi kuşağındaki hem de sonraki kuşak kâtipler için bir model teşkil etmiştir.

Emeviler dönemiyle birlikte gelişme gösteren bir diğer mektup türü *er-Resāilu'l-iḥvāniyye* (Dostluk Mektupları)'dir. Ancak bu döneme ait bu tür mektup örneklerinin çoğu kaybolmuş ve çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Hüseyin Naşşār, bu sayıyı yirmi olarak ifade etmektedir (Naşşār, 2002, 92). Bu mektupların içeriğini öğüt, paylama, özür dileme, başsağlığı, fikir alışverişi ve ilmi meseleler gibi konular oluşturmaktadır. Mektupların dili ve üslubu basit ve anlaşılırdır. Muhammed İbn el-Ḥanefiyye (öl. 81/700)'nin aralarında geçen bir tartışma nedeniyle kardeşi Hz. Hüseyin (öl. 61/680)'e gönderdiği mektup, bu tür mektuplara verilebilecek en güzel örneklerden biridir:

Muhammed b. Ali'den kardeşi Hüseyin b. Ali'ye
Mesele şu ki,
Sende seviyesine ulaşamadığım bir erdem var. Benim annem Hanifeoğullarından, senin annense Allah resulünün (s.a.v) kızı Fatma. Yeryüzünü benim annem gibi kadınlar doldursa yine de senin annene denk olamazlar. Eğer bu mektubumu okuduysan kıyafetini ve ayakkabını giy ve bana gel. Gel ki beni de kendini de memnun edesin. Sakın ola benden daha iyi olduğun sendeki erdemliliği geçmeme müsaade etme.
Vesselam (Şafvet, 1937, 26-27).

من محمد بن علي إلى أخيه الحسين بن علي
أما بعد،
فإن لك شرفاً لا يبلغه، وفضلاً لا أدركه، فإن أمي من
بني حنيفة، وأمك فاطمة بنت رسول الله صلى الله
عليه وسلم. ولو كان ملء الأرض نساء مثل أمي ما
وفين بأمك، فإذا قرأت برقعتي هذه، فالبس رداءك
ونعليك، وسر إلي لترضيني وإياك أن أسبقك إلى هذا
الفضل الذي أنت أولى به مني.
والسلام

İki kardeş arasındaki bu mektuplaşma, özel yazışmalara bir örnek teşkil etmektedir. Mektupta iki noktaya dikkati çekmek gerekir: Birincisi mektup anlamında

kullanılan *ruk'at* kavramı, ikincisi de mektubun sonunda yer verilen *es-Selām* ifadesi. Bu açıdan bakıldığında mektupta bir dil ve üslup farklılığı açık bir şekilde görülür.

Halife Abdulmelik b. Mervan'ın, oğlunu payladığı aşağıdaki mektup da özel mektuplar kategorisine dahil edilebilecek dikkat çekici örneklerdendir:

Mesele şu ki,

Sana bir şey emrettim, sense başka bir şey yaptın. Sana bir öğütte bulundum ama sen isyan ettin. Kendisine faydalı bir şey emredildiğinde yapmayıp, faydasız bir şey emredildiğindeyse yapan, böylece kendisini aldatan bir çocuk olmandan korkuyorum. Bu ne kötü bir durum!

Vesselam (Şafvet, 1937, 211).

أما بعد،

فإني أمرتك بأمر فأتيت غيره، ووصيتك بوصية
فأيتت إلا عصيانها، وخفت أنك بمنزلة الصبي الذي
إذا أمر بشيء أتاه، فيحتال له فيما ينفعه بأن ينهى
عنه، وفيما يضره بأن يؤمر به، ويا سوءتي لم هذه
حاله! والسلام.

Emevîler dönemi kişisel mektupların bir diğer özelliği, mektuplarda farklı türdeki metinlere yer verilmiş olmasıdır. Bu açıdan bir metinlerarasılıktan da söz etmek mümkündür. Mektup yazarları şiir, ayet, hadis gibi metinlerden alıntı yaparak alıcıda bir etki yaratmayı amaçlamıştır. Emevî hanedanından Bişr b. Mervan (öl. 75/694), kardeşi Abdulaziz'e yazdığı mektubunda şair Miskîn ed-Dārimî (öl. 89/708)'nin şiirinden alıntı yapmıştır:

Bismillahirrahmanirrahim

Kusurum olmasaydı özür dilemeye ihtiyaç duymazdım. Zaten sende özürümü kabul edecek erdem yok. Eğer bu mektup taşıyabilseydi daha fazla şey söylerdim. Ama büyüklerin küçükleri bağışlayıp affetmesi cömertliğin işaretidir. Miskîn ed-Dārimî'nin şu dizeleri ne de güzeldir:

Savaşa silahsız koşan senin kardeşindir

*-Bil ki- kişinin amca oğlu onun kanatlarıdır
Uçabilir miydi kartal, kanatları olmasaydı?*

بسم الله الرحمن الرحيم

لولا الهفوة لم أحتج إلى العذر، ولم يكن لك في
قبوله مني الفضل. ولو احتمل الكتاب أكثر مما
ضمنته لزدت فيه، وبقية الأكابر على الأصغر من
شيم الأكارم، ولقد أحسن مسكين الدارمي حيث

يقول:

أخاك أخاك إن من لا أخاله

كساع إلى الهيجاء بغير سلاح

وإن ابن عم المرء -فاعلم- جناحه

وهل ينهض البازي بغير جناح

Katiplerin mektuplarında şiir veya benzeri metinlerden alıntı yapması, mektuplara estetik bir görüntü kazandırmıştır. Ancak, kâtiplerin mektuplarını farklı metinlerle desteklemeleri bir sanat yapmaktan ziyade, alıcıda bir etki yaratmak amacını taşıdığı söylenebilir.

1.2.6. Abbasiler Döneminde Mektup

Hicrî 661-750 yılları arasında hüküm süren ve temel hedeflerinden biri toplumlararası hoşgörü politikası olan Emevî hanedanı, daha çok ekonomik ve diğer problemlerle ilgilenmesi, bununla beraber yerli ve yabancılar arasında gerekli entegrasyonu sağlayamaması nedeniyle giderek artan tepkiler karşısında daha fazla ayakta duramamış, bu durum Emevîlerin yerine Abbasilerin geçmesiyle sonuçlanmıştır (Lo Jacono, 2014, 132). 750 yılında Ebu'l-Abbas Seffâh'ın halifeliğiyle başlayan Abbasi idaresi 1258'de Moğolların saldırıları neticesinde sona ermiştir.

Arap edebiyatının gelişmişlik açısından en iyi dönemi kabul edilen Abbasiler döneminde mektup yazını da sanatsal yönden en üst düzeye ulaşmıştır. Araştırmacılar bu dönem mektup sanatını bir önceki dönemde olduğu gibi “Resmî Mektuplar” ve “Kişisel Mektuplar” olmak üzere iki ana kategoride ele almışlardır.

Abbasiler döneminin başlarında yazı sanatı Emevîler döneminde olduğu gibi kısa ve etkili ifadeler şeklinde iken Perslerin Araplarla kaynaşması sonucunda yazı sanatı uzun ifadeler, tekrarlanan cümleler ve secili üslubun yanı sıra şiir ve özdeyişlerle daha da çeşitli hale gelmiştir.

Abbasi döneminde resmî mektuplar yönetici seçimi, halifeler için biat alma, antlaşmalar, fetihler, savaşlar, hac mevsimleri, bayramlar, halifelerin oğullarına

vasiyetleri, vezirlerin ve yöneticilerin siyasetle ilgili vasiyetleri gibi konuları ihtiva etmektedir. Kişisel mektuplarda ise kutlama, baş sağlığı, teşekkür, şikâyet, özlem, özür dileme gibi konular ön plana çıkmaktadır.

el-Mu‘taşım’ın (öl. 227/842) h. 218 yılında halifelik kurumunun başına geldiğinde Abdullah b. Tâhir’e (öl. 230/844) gönderdiği mektup, resmî mektuplara bir örnek teşkil etmektedir:

Allah bizi de seni de affetsin. Kalbimde, iktidarın (gücün) bağısladığı kusurların var. Lakin geride senin için endişelendiğim acılar kaldı (Şafvet, 1937, 11).

عافانا الله وإياك، قد كانت في قلبي منك هفوات
غفرها الاقتدار، وبقية حزازات أخاف منها عليك:
عند نظري إليك.

Yukarıdaki mektupta “besmele” ve “emmâ ba‘d” ifadeleri yer almayıp direkt konuya giriş yapıldığı görülmektedir. Bu yüzden rivayetin eksiksiz olup olmadığından bağımsız olarak mektup, dönemin yaygın mektup üslubuyla çelişmektedir.

Halife el-Mu‘taşım, Rum Kralından gelen tehditkâr mektuba cevap yazılmasını emreder ancak okuduğu hiçbir cevabı beğenmez. Bunun üzerine birkaç kâtibi huzuruna çağırarak söyleyeceklerini yazmalarını emreder. Krala yazdığı mektubun kaynak metni ve Türkçesi şöyledir:

Bismillahirrahmanirrahim
Mesel şu ki;
Mektubunu okudum, söylediklerini anladım, cevap gördüğündür, duyduğun değil. Kâfir, ahireti kimin kazanacağını anlayacaktır elbet (Şafvet, 1937, 11).

بسم الله الرحمن الرحيم
أما بعد،
فقد قرأت كتابك، وفهمت خطابك، والجواب ما
ترى لا ما تسمع، وسيعلم الكافر لمن عقبى الدار.

Yukarıdaki mektupta klasik mektuplardaki alışılmış üslubu görmek mümkündür. “Besmele” ve “emmâ ba‘d” ifadelerinden sonra asıl konuya geçilmiş, mektup karşıt dinden veya düşman birine gönderildiği için mektubun sonunda “selam” ifadesine yer

verilmemiştir. Mektup çok kısadır ve halifenin düşmanına karşı çok sert bir tavır aldığı açıktır. Bununla birlikte, Abbasiler döneminde de mektupların dikte edilmesi geleneğinin devam ettiği görülür.

Öte yandan, el-Mu'taşım h. 223 yılında Anadolu kentlerinden 'Ammüriyye'yi fethedince İbrahim b. el-Mehdî (öl. 224/839) ona bir kutlama mektubu yollar. Aşağıdaki metin, dönemin kutlama mektuplarına bir örnek teşkil eder:

Müminlerin emirinin fethini tamama erdiren, müşriklerin boynunu eğdiren, müminlerin göğsüne şifa veren sonra da halifenin dönüşünü kolay kılan Allah'a hamt olsun. Şüphesiz Allah şöyle buyurmaktadır:

"Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışveriştan ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur."⁷

الحمد لله الذي تمم لأمير المؤمنين غزوته، فأذل بها
رقاب المشركين، وشفى بها صدور قوم مؤمنين، ثم
سهل الله له الأوبة سالما غانما، فإنه عز وجل يقول:
"إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ
لَهُمُ الْجَنَّةَ، يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ
وَعُدًّا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ، وَمَنْ
أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بَبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ
بِهِ: وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ."

Yazar mektuba dönemin genel mektup yapısına aykırı olarak hamdele ile giriş yapmıştır. Daha sonra Kur'an'dan alıntı yaparak mektubunu farklı bir metinle desteklemiştir.

Abbasiler döneminde katipler, ramazan ve kurban bayramlarında halka mektuplar yazarak halifenin güvende olduğuna dair onları müjdelendi. Bunun yanında halifenin sağlık ve afiyetine şükretmeleri ve görevlerinin hatırlatılması için valilere de mektuplar yazılmıştır:

Mesele şu ki;

أما بعد؛

⁷ Kur'an Yolu (Erişim 11 Şubat 2021), el-Bakara 113/111.

Her dalın bir kökü, bir kaynağı ve bir doğası vardır. İşlerin aslı sağlam ve köklü olursa, dalları da sağlam ve güçlü olur. En iyi yapacağın şey Allah'ın dininin ve halifesinin emirlerini yerine getirmek ve Allah'ın ve kullarının hakkını gözetmen olacaktır. En nihayetinde kök ve onun gelişimi Allah'ın izniyle halkın iyiliği, devletin selameti ve toplumun emniyeti için önemlidir. Nimetler er ya da geç ortaya çıkacaktır. Bunları kendi işlerinde bir rehber olarak edin (Dayf, 1920, 6/584).

فإن لكل فرع أصلا، عنه مورده ومستنبطه، وإليه مرجعه وموئله، ومتى رجع من أصول الأمور إلى تأئله (تأصلها) وتمكّنها، رجع من فروعها إلى استنبابها واستقامتها. وأفضل ما تدبّره أمور دين الله وخلافته، وحقوق الله وعباده. فكان الأصل وزكاؤه (نماؤه) ما جمع بإذن الله سكون الدهماء (العامة) وصلاح البيضة (الولاية) وأمن السرب (الجماعة) وتظاهر النعم فيما قرب وبعد، ودنا ونأى. . . فافعل ذلك معانا على أمرك.

Mektupta gibi yoğun bir مورد = مستنبط، مرجع = موئل، تأئل = تمكّن، استنباب = استقامت Mektupta şeklinde yakın anlamlı sözcüklere yer verildiği görülmektedir. Kuşkusuz bu, mektup yazarının entelektüel birikimine işaret etmektedir. Bununla beraber yazarın, okuru etkilemek istemiş olacağı da gözden kaçmamalıdır. Yazar mektubunda iyi bir yönetim şeklinin şu dört temel unsur üzere kurulu olduğunu ifade etmektedir: İnsanların yöneticilerinden memnun olması ve buna bağlı olarak herhangi bir kargaşa ve fitneye yol açmamaları; devletin siyasî, ekonomik ve idari işlerinde istikamet üzere olması; insanların can ve mal güvenliğinin sağlanması ve yine insanların nimetlerden faydalanarak açlık ve sıkıntı çekmemeleri.

Abbasi dönemi mektup konularından birinin “taziye” olduğu daha önce ifade edildi. Halife el-Mutevekkil'in adıyla, onun Horasan'daki Valisi Tāhir b. Abdullāh (öl. 230/844)'a gönderilen aşağıdaki mektup, dönemin tipik taziye mektuplarına örnek teşkil etmektedir:

Mesele şu ki;

أما بعد؛

Allah'a nimetlerine karşılık şükreden, musibetlere karşı ona teslim olan, nimetteki şükürün kıymetini bilen, kendini O'nun rızasına adayandan daha lâıyk kim olabilir! Allah seni, niyeti ve marifetiyle her iki durumda da öncü yaptı. Allah'a yemin olsun ki; Müminlerin Emiri göçüp gidenlere yaptığı iyilikleri sana da yapacak. Müminlerin Emiri sana Allah'a itaati öğütüyor ve Allah'ı ağıt yaktığın kişiye tercih etmeni salık veriyor. O, buna en layık olandır. Allah'ın sana emrettiklerini yerine getirerek O'na olan hakkını teslim et. Allah'ın sana çizdiği kadere boyun eğ. Böylelikle, salihlerinkinden daha iyi olan Allah'ın mükafatına erişirsin (Dayf, 1920, 6/585).

فإن أحقّ من أرضى الله في نعمته بشكره وفي مصائبه بالتسليم له، من فهم ما في شكر النعم من استدعاء تامها، وما في التذلل للمقادير من استحقاق رضوانه، وقد جعل الله محلك من الحالتين جميعا محل المتقدم بنيته ومعرفته. والله يمتع أمير المؤمنين فيك بصالح قسمه فيما مضى. وأمير المؤمنين يعظك بالله، وهو أحق من وعظ به، ويرشدك من إيثار الله لما ندبك له منه... فقدّم حق الله عليك بطاعتك له فيما أمرك به، واتق الله في مواقع أقداره بك، تقتض بذلك من ثواب الله أفضل عوض الصالحين.

Halife, kendisi adına yazılmış bu mektupta valisine taziyelerini ileterek, onun musibetler karşısında dirayetli olmasını ve her zaman rabbine karşı itaatkâr olmasını salık verir. Mektuptaki cümlelerin tamamına yakını هـ (hu) zamiriyle bitmektedir. Bu da mektuptaki sanatsal dile işaret eder.

Klasik Arap Edebiyatında mektubun tarihi İslam öncesi döneme kadar uzanır. Ancak İslam öncesi dönemde mektubun var olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Ayrıca elimizde bu döneme ait mektup metinleri yok denecek kadar azdır. Bu nedenle Arap edebiyatında mektup türünün gerçek tarihini *Şadru'l-İslām* dönemiyle başlatmak kanaatimizce en doğru olanıdır. Medine şehrinin İslâm'ın siyasal merkezi haline gelmesiyle birlikte Hz. Peygamber'in farklı ülkelerin krallarına ve gayrimüslim Araplara İslâm'a davet mektupları göndermesiyle birlikte mektup türünün yetkin örnekleri ortaya çıkmıştır. Bu mektuplar tamamen iletişim kurmak ve yeni dine davet amacıyla yazılmıştır. En nihayetinde mektup, dönemin en temel iletişim aracıydı. Hz. Peygamber'in mektupları genel olarak "besmele" lafzı ve من محمد رسول الله إلى فلان

(Allah'ın Resulü Muhammet'ten falanca kişiye) ifadesiyle başlar ve أما بعد (konuya geçecek olursak) ifadesiyle devam ederdi.

Dört halife döneminde mektup yazımı daha çeşitli konularda aynı şekil ve üslupla devam etmiştir. Öte yandan Emevîler döneminde Halife Mu'âviye b. Ebî Sufyân tarafından posta teşkilatının (Dīvān-ı Resāil) kurulmasıyla birlikte mektup yazımı üst düzey bir sanat haline gelmiştir. Sonuçta mektuplar konu ve şekil bakımından da değişikliklere uğramıştır. Bu dönemde kişisel mektupların ortaya çıkması da önemli bir gelişmedir. Çünkü bu mektuplarda kutlama, özür, af dileme, baş sağlığı vb. sosyal meseleler yoğun olarak işlenmiştir. Bu mektuplar özellikle dönemin sosyolojik yapısına dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Emevîler döneminde mektuplar çoğunlukla “besmele” veya “hamdele” (Allah'a şükür) ifadeleriyle başlayıp أما بعد (mesele şu ki) ifadesiyle devam etmiştir. Mektupların sonlarında genel olarak السلام (selam) ifadesine yer verildiği tespit edilmiştir.

Klasik Arap Edebiyatının zirve dönemi olarak kabul edilen Abbasiler döneminde mektup sanatı gelişimini sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde de resmî ve sosyal konulu mektuplar ön plana çıkmıştır. Özellikle sosyal konulu mektuplara yeni konuların dahil olduğu görülmüştür. Mektuplar önceki döneme benzer bir şekilde “besmele” veya “hamdele” ile başlayarak أما بعد ifadesiyle devam etmiştir. Mektupların sonları ise muhataba göre değişkenlik göstermiştir. Örneğin muhatabın gayrimüslim olduğu yazışmalarda “selam” ifadesine yer verilmemiştir.

1.2.7. Memlukler Döneminde Mektup

Memlukler, Eyyubilerin çöküşüyle Osmanlı'nın Mısır'ı 1517'de hakimiyeti altına alması arasında geçen yaklaşık üç yüz yıla yakın bir süre Mısır ve Suriye'de hüküm

sürmüştür. Tarihçiler Memlukler dönemini *Memālīk bahriyye* ve *Memālīk burciyye* olmak üzere iki döneme ayırmışlardır.

İslam tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Memlukler dönemi uygarlık ve ilmi açıdan büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Dönemin öne çıkan özelliklerinden biri edebiyat, fıkıh, tıp, tarih ve diğer pek çok alanda ansiklopedik eserlerin telif edilmiş olmasıdır. Bu bakımdan dönemin bir “ansiklopedi çağı” olarak da tanımlandığı bir vakıadır.

Memlukler dönemi kültürel birçok alanda geniş bir ilmi hareketliliğe ev sahipliği yapmıştır. Özellikle gelişen siyasî, ilmî ve sosyal hayat beraberinde mektup sanatını da ileriye taşımıştır. Memlukler devletinin, başta Trablus ve Antakya gibi şehirlerin ele geçirilmesiyle birlikte sınırları genişleyince, haberleşme aracı olarak mektup sanatının önemi daha da artmıştır. Bununla beraber bu dönemde mektup yalnızca bir haberleşme aracı olarak değil, sosyal ve kültürel hayatta da karşılıklı yazışmaların gerçekleştirildiği bir araç olarak kullanılmıştır.

Memlukler döneminde mektup yapısal olarak önceki dönemlerde olduğu gibi sistematik bir şekilde devam ettirilmiştir. Buna göre mektup önce besmele lafzıyla başlar daha sonra gönderenle alıcının kimliği من فلان إلى فلان: *falancadan falancaya* yapısıyla devam eder. Mektup terminolojisinde bu husus العنوان: *el-Unvān* olarak tanımlanmaktadır. Mektup, bu bölümden sonra önceki dönemlerde olduğu gibi *hamdele* ve *salvele* ile devam eder. Arap mektup terminolojisinde التخلص: *et-Tehalluş* olarak ifade edilen ve وبعد، أما بعد، وبعده ifadeleriyle mektubun asıl konusuna geçilen yazma tekniği Memlukler döneminde mektup yazarları tarafından olduğu gibi kullanılmaya devam etmiştir. Daha sonra asıl konuyla devam edilen mektuba yazar tarafından الخاتمة: *el-*

Hātıme tekniğiyle son verilir. Mektubun sonuç kısmı alıcıya ve amacına göre değişkenlik göstermiştir.

Memlukler döneminde mektup yazımını siyasi ve toplumsal olmak üzere iki kategoride ele almak mümkündür. Bu bakımdan bu dönem mektup türleri Arap toplumunun önceki dönemlerinden farklılık göstermemektedir. Bu dönem siyasi mektuplarını, devletin en üst ilişkilerinde kullanılan mektup türü olan *er-Resail el-Mulūkiyye* mektupları, devletlerarası ve devlet içinde yapılan antlaşma mektuplarını kapsayan *el-Uhūd ve'l-mubāye'āt* mektupları, *et-Tekālid* denilen memur atama mektupları, ayrıca yine devlet işleriyle ilgili olan *et-Tevākī'* ve *'l-merāsīm* mektupları şeklinde kategorize etmek mümkündür (en-Neḥḥāl, 2014, 51-69).

İlhanlı hükümdarı Mahmud Gazan'ın bir heyetle birlikte Sultan Kalavun'a gönderdiği mektup, iki hükümdar arasındaki sulh yazışmalarına örnek gösterilmektedir. Mektup, en-Nāsır Kalavun'a ait askerlerin Mardin'de yaptığı bozgunculuk üzerine Mardin halkının yardım dilemesi sonucunda Mahmud Gazan'ın Sultan Kalavun'u uyarmasıyla ilgilidir. Mahmud Gazan, mektupta doğrudan savaş ilan etmek yerine İslam'a ait değerleri ön plana çıkararak sulh niyetini açıkça ifade etmektedir:

Bismillahirrahmanirrahim. Yüce Allah bizi ve sizi aynı ümmet kılsın ve bizi İslam dîniyle şereflendirsin. [...] Bazı askerleriniz Mardin ve çevresine kıymeti büyük ramazan ayında saldırı düzenlemişler. Halkı gafil avlamışlar ve Allah'ın yasaklarını çiğneyerek halkı öldürüp şehri yağmalamışlar. Haram yiyip günah işlemişler. Putperestlerin yapmadıklarını yapmışlar. Bu nedenle Mardin halkı yardım dilemek için bize geldi. [...] Sonuçta cömertliğin coşkusu bize hoş geldi, İslamiyet'in hamiyetperverliği bizi harekete geçirdi. [...] Böylece ülkeye girip niyetimizi sunduk. [...] Allah'ın, kullarının

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، أَنْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَنَا
وَأَيَّاكُمْ أَهْلَ مِلَّةٍ وَاحِدَةٍ، وَشَرَفَنَا بِدِينِ الْإِسْلَامِ [...] أَنْ
بَعْضُ عَسَاكِرِكُمْ أَغَارُوا عَلَى مَارْدِينَ وَبِلَادِهَا فِي
شَهْرِ رَمَضَانَ الْمَعْظَمِ قَدْرَهُ، فَطَرَقُوا الْبِلَادَ عَلَى حِينِ
غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا، وَقَتَلُوا وَسَبُّوا وَفَسَقُوا وَهَتَكُوا
مَحَارِمَ اللَّهِ بِسُرْعَةٍ مِنْ غَيْرِ مُهْلَةٍ؛ وَأَكَلُوا الْحَرَامَ
وَارْتَكَبُوا الْإِثْمَ، وَفَعَلُوا مَا لَمْ تَفْعَلْهُ عِبَادُ الْأَصْنَامِ؛
فَأَتَوْنَا أَهْلَ مَارْدِينَ صَارِخِينَ [...] فَهَزَّتْنَا نَخْوَةَ
الْكَارِمِ، وَحَرَكْتَنَا حَمِيَّةَ الْإِسْلَامِ، [...] وَدَخَلْنَا الْبِلَادَ

yer yüzünde bozgunculuk yapmasından razı olmadığını hatırlattık ki [kuşkusuz Allah bozgunculuğu sevmez.] Size en güzel selamlarımızı iletiyoruz [...] (Teğrîberdî, 8/136).

وقَدَمْنَا النِّيَّةَ، [...] وَعَلِمْنَا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ بِأَنْ بَسَعُوا فِي الْأَرْضِ فَسَاداً [وَاللَّهِ لَا يَحِبُّ الْفُسَادَ.] [...] وَالسَّلَامُ الطَّيِّبُ مِنَّا عَلَيْكُمْ.

Yukarıdaki mektubun, yapısal olarak incelendiğinde, “besmele” ile başladığı daha sonra “hamdele” bölümüyle devam ettiği görülmektedir. Ancak göndericinin التخلص denilen أما بعد veya بعد tekniğini kullanmayıp doğrudan mektubun konusuna geçtiği dikkati çekmektedir. Bu yönüyle mektubun dönemin yaygın tekniğiyle çeliştiği ifade edilebilir. Diğer taraftan yazarın Kur’an’dan alıntılar (iktibas) yaptığı görülmektedir. Bu türdeki alıntıların mektup yazarının söylemlerine dayanak oluşturması için aktarıldığı bilinmektedir.

Memlukler döneminde hayatın çeşitli yönlerini yansıtan “toplumsal mektupların” yaygın olarak yazıldığı günümüze ulaşan kaynaklarda açıkça görülmektedir. Toplumsal mektuplar konuları bakımından genel olarak övgü (مدح), kutlama, teşekkür, taziye ve kınama (عتاب) olarak kendi içinde alt kategorilere ayrılmıştır. Dönemin ünlü mektup yazarlarından Şihābuddīn el-Kalkaşendī’nin (öl. 1418) şair Şerefuddīn İsa b. Haccāc’ın (öl. h. 807) şiirini övdüğü mektup “toplumsal mektuplar” çerçevesinde örnek olarak gösterilmektedir:

[...]Konu şu ki;
Sözün büyüsunü helal kılan, belagat ehlini gözün gördüğünü tahayyül etme kabiliyetine kavuşturup düşüncelerini ifade etmede kelimelerin zorluklarını ortadan kaldıran Allah’a hamdolsun. Onun elçisi Muhammed’e salat-u selam olsun. Özetle, şiirinin estetik yönleri ve etkileyici

أما بعد الحمد لله الذي أحلّ سحر البيان، وأقدر أهل البلاغة من بديع التخيّل على ما يشهد بصحته العيان، ودلّل برائض أفكارهم صعاب الألفاظ [...] والصلّاة على رسوله محمد صلى الله عليه وسلّم [...] وبالجملة فمآثرها الجميلة لا تحصى، وجمائلها

güzellikleri sayılamayacak kadar çok. Kuşş b. Sā'īde, senin şiirini fesahat bakımından örnek almış gibi. İbnu'l-Muḳaffa' ise sanki senin şiirinin izinden gidip belagatinin suyundan içmiş gibi. İmruu'l-Ḳays, şiirindeki sanatı olduğu gibi uygulamış sanki. Cerīr ise şiirini görmüş olsaydı kendi şiirine işlediği bir suçmuş gibi bakardı. el-Ferezdaḳ şiirini işitmiş olsaydı şiirindeki niteliği ortaya koymuş olurdu. Ḥabīb b. Evs onu görmüş olsaydı onu rivayet edenin kendisi olmasını isterdi. Ya da eğer el-Mutenebbī onu okumuş olsaydı güzelliği ve kullandığın teknikler karşısında hayrete düşerdi[...]

المأثورة لا تعدّ ولا تستقصى؛ فكأتما «قس بن
ساعدة» يأتّم بفصاحتها، و «ابن المقفّع» يهتدي
بهديها ويروي عن بلاغتها، «وامرؤ القيس» يقتبس من
صنعة شعرها، فلو رآها «جرير» لرأى أنّ نظمه
جريرة اقترفها، أو سمعها «الفرزدق» لعرف فضلها
وتحقق شرفها، أو بصر بها «حبيب بن أوس» لأحبّ
أن يكون من رواتها، أو اطلع عليها «المتنبّي» لتحير بين
جميل ذاتها وحسن أدواتها [...]

Görüldüğü üzere el-Ḳalkaşendī mektubunda arkadaşının şiirine methiyeler düzmekte, şiirini, önceki dönemde yaşamış şair ve hatiplerin şiirleriyle kıyaslayarak onun üstünlüğünü vurgulamaya çalışmaktadır. Yazar bunu yaparken aşırıya kaçmaktan çekinmemiştir. Bu durum yazarın şiir eleştirisinin objektif olmadığını göstermektedir.

el-Ḳalkaşendī'nin mektubuna yapısal olarak bakıldığında ise *besmele* lafzının eksik olduğu, onun dışında dönemin yaygın mektup yazma tekniğiyle uyumlu olduğu görülmektedir. Gönderici mektuba التخلص bölümüyle başlamış, *hamdele* ve *salvele* bölümünden sonra mektubun konusuna geçmiştir. Ayrıca göndericinin mektubuna bir beyitle son verdiği görülmektedir.

Sonuç olarak klasik dönem Arap edebiyatında mektup sanatı yüzyıllarca şekil ve içerik bakımından aynı özelliklerde devam etmiştir. Öte yandan, Arapların varlığına dair ilk değinmelerin MÖ 853'te⁸ olduğu göz önünde tutulduğunda mektup sanatı Batı'ya nispeten Arap dünyasında çok geç bir dönemde günlük hayatta yer almaya başlamıştır.

⁸ Araplara MÖ 853'teki ilk değinme, yerleşik ve bedevi toplumlara karşılıklı yarar sağlayan bir ilişkiyi gösteren; Asur devletinin, büyük deve sürülerine sahip Cündüb ("Çekirge") adında belli bir Arap kabile reisini nakliyat için tutmasıyla ilgilidir (Macintosh-Smith, 2022, 346).

Arap dnyasnda yazı ve yazı araçlarının gelişimi için bir dönüm noktası oluşturan ilk ve gecikmeli Arapça kitap Kur'an-ı Kerim MS V. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Batıda ise mektup sanatının en eski örneklerinden Romalı devlet adamı, filozof ve hatip Marcus Tullius Cicero'nun kardeşi Quintus'a yazdığı mektuplar M 59-54 tarihlerine dayandırılmaktadır.

II. BÖLÜM: MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP

2.1. Tarihsel Arka Plan

Edebiyat tarihçileri, Modern Arap Edebiyatının başlangıcı olarak Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal ettiği ve Arap dünyasında modernleşmenin başladığı 1798 yılını gösterir. Bu tarihten sonra roman, öykü ve tiyatro gibi Batı kökenli edebi türler Arap edebiyatına dâhil olmuştur. Mektup türü ise her ne kadar İslamiyet'le birlikte Arap edebiyatında varlığını göstermiş olsa da modern dönemle birlikte yazarların yazma alışkanlıklarına göre şekil, içerik ve dil bakımından birtakım değişim ve dönüşümle karşı karşıya kalmıştır.

Modern Dönem Arap Edebiyatında mektup 19. yüzyılın sonlarından itibaren entelektüellerin özellikle de yazarların birbirleriyle çeşitli konularda yazışmak için kullandıkları bir araç olmayı sürdürmüştür. Yazarların toplum ve bireylere rehber olması amacıyla kaleme aldıkları ve toplumsal, siyasal, dînî ve kültürel birçok konuyu kapsayan tavsiye, öğüt ve ahlak mektupları da Arap kültür mirasında yer edinmiştir. Bu tür mektuplar genellikle muhayyel olup gerçek kişilere hitaben yazılmamıştır. Örneğin Ahmed Emin'in (öl. 1954) *İlā veledī (Oğluma)* adlı koleksiyonda yer alan mektuplarını “muhayyel mektuplar” kabul etmek mümkündür. Öte yandan, yine bu kategoride yer alıp gerçek kişilere yazılmış mektuplara da işaret etmek gerekir. Bu bağlamda Mısırlı gazeteci yazar Ahmed Hāfız 'Avaḍ'ın (öl. 1950) *Min vālid ilā veledih (Babadan Oğluna)* adlı koleksiyonunda yer alan mektuplar ayrıca Suudi Arabistanlı yazar Hamza Şihāte'nin (öl. 1972) kızı Şīrīn'e yazdığı ve *İle'b-nefī Şīrīn (Kızım Şirin'e)* adlı koleksiyonda yer alan mektuplar Modern Arap Edebiyatında yazılmış “ahlak” mektuplarına birer örnektir.

Modern Arap Edebiyatında mektup türünün biçim ve içerik açısından değişime uğraması 19. yüzyılın sonlarına tekabül etmektedir. Ulaşılan en eski mektup Cibrān Halil Cibrān'ın (öl. 1931) 1899 yılının mart ayında Amerikalı şair ve dramatist Josephine Preston Peabody'ye (öl. 1922) yazdığı mektuptur. Bu mektubun orijinal dili İngilizce

olup Arapça tercümesiyle birlikte 1983 yılında “Cibrān’ın Kayıp Mektupları” adlı eserde yayımlanmıştır (Halil Cibrān, 1983, 25). Cibrān bu mektubuna “عزيتي جوزفين: Sevgili Josephine” hitap cümlesiyle başlar ve İngilizce yazarken ne kadar rahatsız olduğundan ve bu dilde kendini tam manada ifade edemeyişinden yakınır. Cibrān’ın söz konusu mektubunu Arap dünyasında modern mektup edebiyatının başlangıcı kabul etmek mümkündür.

Modern Arap Edebiyatında mektup yazınına en çok katkı yapan yazarın Cibrān Halil Cibrān olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Mey Ziyāde ve Mary Haskell başta olmak üzere onun aile ve arkadaşlarına gönderdiği mektupların sayısı yüzleri bulur. Onun mektuplarında konu çeşitliliği oldukça yoğundur: Arap dünyasının içinde bulunduğu sorunlar, vatan özlemi, aşk, evlilik, hastalıklar, edebiyat, göç ve yayıncılık gibi konular mektuplarında yoğun bir şekilde kendine yer bulmaktadır. *eş-Su ‘letu’z-zerķā’* (Mavi Alev), *Resāilu Cibrān et-ta’ihe* (Cibrān’ın Kayıp Mektupları) ve *Resāilu Cibrān* (Cibrān’ın Mektupları) yazarın mektuplarının toplandığı koleksiyonlardır. Cibrān’ın Mary Haskell’e İngilizce mektuplaşmaları ise *Beloved Prophet: The Love Letter of Kahlil Gibran and Mary Haskell and Her Private Journal* (Sevgili Ermiş: Halil Cibran ve Mary Haskell’in Aşk Mektupları ve Günlükler) başlığıyla 1972’de New York’ta yayımlanmıştır.

Erken dönem mektup edebiyatı örneklerinden bir diğeri Ahmed Hāfız ‘Avağ’ın Birinci Dünya Savaşından (1914-1918) önce Beyrut Amerikan Üniversitesinde öğrenci olarak bulunan oğlu Cemālu’d-dīn Hāfız ‘Avağ’a gönderdiği öğüt ve tavsiye mektuplarıdır. ‘Avağ’ın, kesin olarak hangi tarihlerde yazıldığı bilinmeyen söz konusu mektupları Modern Arap Edebiyatında “ahlak mektupları” kategorisine dahil edilebilecek nadir örneklerdendir. Ahmed Hāfız ‘Avağ, *Min vālidin ilā veledihi* (Babadan Oğluna) başlıklı koleksiyonda toplanan ve 1923 yılında basılan mektuplarında eğitimden çeviriye,

dil öğreniminden davranışlara pek çok konuda oğluna ve gelecek kuşaklara rehber olacak tecrübelerini aktarmaktadır.

Arapların bilgini (حجة العرب) (er-Rafî‘î, 1968, 7) kabul edilen Mısırlı yazar Mustafa Şâdıḳ er-Rafî‘î’nin (öl. 1937) Muhammed Ebū Reyve’nin dil, edebiyat, tarih, siyaset, kültür ve daha birçok konuda yönelttiği sorulara verdiği cevaplardan oluşan iki yüz otuz altı mektubu erken dönem Modern Arap Edebiyatı adına değerli bir miras olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Mektuplar *Min resāili’r-rāfi‘î* (er-Rāfi‘î’nin **Mektuplarından**) adı altında 1968’de yine Muhammed Ebū Reyve tarafından şerh ve yorumlar eklenerek Kahire’de yayımlanmıştır.

Yazar ve şair yönüyle tanınan; Modern Arap Edebiyatının en ünlü yazarlarından er-Rafî‘î’nin söz konusu mektupları sahip olduğu üst düzey dil sayesinde araştırmacılar için önemli bir kaynak olarak ön plana çıkmaktadır. er-Rafî‘î’nin mektuplarına aynı zamanda Arap dili ve edebiyatı öğrencileri için bir rehber olarak da bakılabilir. er-Rafî‘î 20 Aralık 1912’de Tanta’da kaleme aldığı mektubunda Ebū Reyve’nin “en iyi sarf ve nahiv kitapları” hakkındaki sorusuna karşılık “er-Raḳī el-Esterābādī’nin (öl. 1288) *Şerhu’l-kāfiye* ve *Şerhu’ş-şāfiye* adlı kitapları ile İbn Hİsam’ın (öl. 833) *Metnu’t-tevdīh* adlı eseridir (er-Rafî‘î, 1968, 24)”, yanıtını verir. Bunun dışında Arap edebiyatı eğitimi ile ilgili önerilerinin olduğu ikinci mektubu ile el-Caḥız’ın edebiyat eğitimi yöntemi üzerine görüşlerini aktardığı yedinci mektubu yine rehber niteliğindeki metinler arasında yer alır. Yazar yedinci mektubunun sonuna bir kitap listesi ilişirir ve muhatabına bu kitapları okumasını salık verir. Bu, er-Rafî‘î’nin mektuplarının benzerine az rastlanan bir özelliğidir. er-Rafî‘î’nin mektupları okura yalnızca rehberlik etmez aynı zamanda ona bilgelik kazandırma işlevine de sahiptir. er-Rafî‘î’nin mektupları, yazarın düşünce dünyasını ve dönemin Mısır’ını sosyo-kültürel bağlamda incelemek isteyenlerin başvurması gereken önemli kaynaklar arasında yer alır.

Mısırlı yazar ve eleştirmen Taha Hüseyin'in 1930'lardan 1960'lara tarihlenen yazışmalarının toplandığı ***Resāilu Ṭaha Ḥuseyn (Taha Hüseyin'in Mektupları)*** eseri erken dönem Modern Arap Edebiyatında edebiyatçı ve siyasetçi yazışmalarına iyi bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu mektup koleksiyonunda Taha Hüseyin'in yalnızca kendi döneminin önde gelen yazarlarıyla değil dönemin politikacılarıyla olan yazışmalarının da günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Koleksiyonun içinde yer alan mektupları Mısır toplumunu, tarihini, kültürünü, siyasetini ve edebiyatını ortaya koyan ilk elden birer “tarihî vesika” olarak değerlendirmek mümkündür. Mektupların sahip olduğu değer işte burada yatmaktadır. Hüseyin'in mektuplarını konu bakımından kategorize etmek istediğimizde, kendisinin bir edebiyatçı olduğu göz önünde bulundurulduğunda “edebiyat”la ilgili meselelerin çokça konuşulduğunu söylemek mümkündür. Edebiyat eleştirisi, yayıncılık faaliyetleri, Arap edebiyatının bulunduğu seviyeden ileriye taşınmasıyla ilgili mevzular en çok işlenen konular arasında yer almaktadır. Söz konusu koleksiyonda yalnızca Taha Hüseyin'in yazdığı mektupların değil, aynı zamanda kendisine yazılmış mektupların da yer aldığını ifade etmek gerekir. Koleksiyon bu yönüyle de diğer birçok koleksiyondan ayrılmaktadır.

Erken dönem Modern Arap Edebiyatında edebiyatçı-siyasetçi yazışmalarına başka bir örnek teşkil eden ve Nisan 1922'den Mart 1940'a tarihlenen Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī mektuplaşmaları mektup yazını alanında ön plana çıkmaktadır. Mehcer (Göç) edebiyatının başat temsilcilerinden Lübnanlı yazar Emin er-Reyhānī ve modern Suudi Arabistan'ın kurucusu Kral Abdulaziz arasında vuku bulan ve ***er-Resāilu'l-mutebādile beyne'l-melik Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī (Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī Mektuplaşmaları)*** adı altında bir araya getirilen yazışmalar Modern Arap Edebiyatında hem konu bakımından hem dil bakımından benzerine az rastlanan bir türdedir. Dil bakımından ön plana çıkmaktadır çünkü özellikle Kral Abdulaziz'in mektupları dilsel açıdan incelendiğinde onun yazma alışkanlığının klasik dönem mektup

üslubuyla bariz bir benzerlik taşıdığı görülmektedir. Mektuplar konu açısından incelendiğindeyse en çok siyasi konuların işlendiği görülür. Arap birliği, Filistin sorunu, ekonomi ve imtiyazlar sıklıkla bahsedilen konular arasında yer alır. Bu mektupların değeri, ayrıca siyasi konuların bir edebiyatçının gözünden okunmasına olanak sağlamasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan er-Reyhānī'nin bir edebiyatçı olması mektuplarda kültürel meselelerin de konuşulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Mısırlı yazar Ahmed Emin, 1949'un sonlarında *el-Hilal* gazetesinin kendisinden talep etmesiyle ***İlā veledī (Oğluma)*** başlığı altında toplam on dokuz mektuptan oluşan bir koleksiyona imza atmıştır. Ahmed Hāfız 'Avağ'ın mektuplarından yaklaşık kırk yıl sonra kaleme alınan söz konusu metinler "ahlak mektupları" şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Ahmed Emin, hayali oğlunu muhatap alarak yeni kuşağa rehber olması amacıyla yazdığı mektuplarda gelenekten modernizme, adaletten dine, eğitimden kültüre farklı konulara dair tecrübelerini aktarmıştır. Ahmed Emin'in söz konusu mektupları, yazarın muhatabının gerçek kişi olmaması ve hedef kitlenin o günün gençleri ve gelecek kuşaklar olarak seçilmesi yönüyle Modern Arap Edebiyatında nadir bir edebî miras olarak kabul edilmelidir. Yazarın mektuplarında yer verdiği ahlakî öğütler zamanı aşan bir niteliğe sahiptir. Onun mektupları, hayatın nasıl sürdürülmesi gerektiğini öğretmekte, yaklaşık yarım yüz yıl sonra bile yaşama dair bir rehber olma iddiasını devam ettirmektedir.

Filistinli yazar ve gazeteci Ğassān Kenefānī'nin 20. yüzyılın ikinci yarısında kaleme aldığı bu yüzden geç dönem Modern Arap Edebiyatı başlığı altında ele aldığımız mektupları "aşk mektupları" kategorisine dahil edebildiğimiz nadir mektup örneklerindedir. Filistin kurtuluş mücadelesinin önemli figürlerinden Ğassān Kenefānī'nin sevdiği kadın ve aynı zamanda bir edebiyatçı olan Ğāde es-Semmān'a yazdığı mektuplar ayrıca "itiraf edebiyatı" çerçevesinde değerlendirilmiş; eleştirmen ve okurlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Dünya çapında yazar, gazeteci ve aktivist olarak

tanınmış Ğassān Kenefānī mektuplarında aşkını, yalnızlığını, kıskançlıklarını, kırgınlıklarını, acılarını ve düşüncelerini kâğıda döker. Bu sayede edebiyatla, gazetecilikle ve siyasetle örülmüş hayatının mahrem kapısını ardına kadar açar. Onun ***Resāilu Ğassān Kenefānī ilā Ğāde es-Semmān (Ğassān Kenefānī'den Ğāde es-Semmān'a Mektuplar)*** adlı koleksiyonda çeşitli konuda kaleme aldığı mektuplarını görmek mümkündür. Aşk, itiraf, edebi-kültürel meseleler, az da olsa günlük yaşamdan ayrıntılar onun mektuplarında kendine yer bulur. Kenefānī'nin muhatabına olan aşkı mektuplarında derinden hissedilir. Örneğin 11 Nisan 1967 tarihli mektubunda sevdiği kadın Ğāde es-Semmān'ı tıpkı ülkesi Filistin'i hisseder gibi “derisinin altında” hissettiğini, onu kaybetmenin Filistin'i kaybetmekle eş değer olduğunu ifade eder.

Ğassān Kenefānī'nin mahremiyet, tutku ve romantik aşkın bir araya geldiği mektuplarının Modern Arap Edebiyatında yankı bulmasının en büyük nedeni, yazarın tanınmış kimliğine dair zihinlerdeki algıyı yıkmasından doğmaktadır. Cibrān Halil Cibrān'ın Mey Ziyāde'ye yazdığı aşk mektuplarını bir tarafa bırakırsak, Kenefānī'nin mektuplarını Modern Arap Edebiyatında türüne az rastlanan metinler olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Unsī el-Hācc'ın 1963 Aralık'ının başlarında Ğāde es-Semmān'a yazdığı yedi ayrı mektup, Modern Arap Edebiyatında “aşk mektupları” kategorisine dahil edilebilecek diğer metinlerdir. Bu mektuplar tek taraflı mektuplardır. Ğāde es-Semmān, mektup koleksiyonunun hemen girişinde “Unsī'ye hiç yazmadım. Ama edebi açıdan bu harika mektupları, sonuçlarına katlanmak pahasına, yırtmaktan aciz kaldım (el-Hācc, 2017, 2)” cümlelerine yer verir. ***Resāilu Unsī el-Hācc ilā Ğāde es-Semmān (Unsī el-Hācc'tan Ğāde es-Semmān'a Mektuplar)*** başlıklı koleksiyonda bir araya getirilen mektuplar 2017'de Beyrut'ta basılmıştır. el-Hācc, 5 Aralık 1963 tarihli mektubunda, “Seni sevmek istediğime karar verdim. Niyetim seni korkutmak değil, ama gerçek şu: Seni sonsuza dek

sevmek istiyorum. Ya sen ya sonsuzluk. Her iki durumda da kalbimde olacaksın (el-Hācc, 2017, 39)” ifadeleriyle muhatabına olan aşkını itiraf eder.

Modern Arap şiirinin önde gelen temsilcilerinden Tefvik Şāyig, Yūsuf el-Hāl ve Cebrā İbrahim Cebrā'nın 1960 yılından 1990'ın başlarına kadar Suriyeli gazeteci ve yazar Riyād Necīb er-Reyyis'le yazışmaları şair mektuplaşmalarının önemli örneklerindedir. Adı geçen şairlerin mektuplaşmalarını, 20. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendiğinden, geç dönem Modern Arap Edebiyatına dahil etmek mümkündür. Modern Arap şiirine yön verip şekillendiren üç şairin mektupları yazıldıkları dönemin sosyo-kültürel ortamına ışık tutmasıyla ön plana çıkmaktadır. er-Reyyis'in mektupları yayımlamadaki amacı kendi aralarındaki ilişkinin veya yaşadıkları dönemin tarihini yeniden ortaya koymak değil, aksine yüzyılın son otuz yılına ait kültürel ve siyasî hayatı için bir kaynak, günümüz edebiyatçıları arasında ise mektup edebiyatı adına kendi deyimiyle “benzersiz” bir örnek ortaya koymasıdır. *Selāsetu şu 'arā' ve şahāfiyyun* (Üç Şair Bir Gazeteci) başlığı altında toplanan mektuplarda edebiyat, kültür, Arap şiirinin kaderiyle ilgili ve yaşama dair birçok ayrıntı yer almaktadır.

Modern Arap Edebiyatının ünlü yazarlarından Abdurrahman Munif ve onun çağdaşı Suriye asıllı Alman ressam Mervan Kaşāb Bāşī'nin 1990 - 2004 yılları arasına tarihlenen mektupları yazar-ressam mektuplaşmalarına örnek teşkil eden metinlerdir. İki dostun mektupları *Fī edebi's-şadāka* (Dostluk Edebiyatı Üzerine) başlığı altında el yazmalarıyla beraber bir araya getirilerek, Dr. Fevvāz Trablūşī'nin takdim yazısıyla birlikte 2012 yılında Kahire'de basılmıştır. İkisinin mektuplarında sanat ve sanatçıya dair öznel yorumlar, yurtsuzluk, yazı ve yayıncılık, mitoloji gibi pek çok konuda yazıştıklarını görmek mümkündür. Mektuplar, yazıldığı dönemin sosyo-kültürel tarihine birçok yönden ışık tutmaktadır.

Suudi Arabistanlı yazar Hamza Şihāte'nin kızı Şirīn Şihāte'ye 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazdığı ve *İle'b-netī Şirīn* (Kızım Şirin'e) adlı koleksiyonda bir araya

getirilen mektuplar “ahlak mektupları” kategorisine dâhil edilebilecek türdedir. Hamza Şihâte'nin kızını muhatap alarak yazdığı söz konusu mektuplar, yaşama dair “rehber” olabilecek nitelikte kabul edilmektedirler. Şihâte'nin orta uzunlukta sayılabilecek mektuplarında yazma ve okuma kültürü, duygusal ve psikolojik meseleler, mitoslara göndermeler, daha iyi bir yaşama yönelik öğüt ve tavsiyeler en sık göze çarpan konulardır.

Modern Filistin şiirinin önemli temsilcilerinden Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım'ın 1986'dan 1988'e kadar süren ve *er-Resâil (Mektuplar)* başlığı altında Filistinli yazar İmîl Habîbî'nin giriş yazısıyla birlikte Beyrut'ta yayımlanan mektuplaşmaları, şair yazışmalarına örnek gösterilebilecek eserlerden biridir. Mektuplarda dostluk, sürgün, vatan özlemi, edebiyat ve şiirin yanı sıra neredeyse bir asırdır devam eden Filistin-İsrail çatışmasının tarihini okumak mümkündür. Bu yönüyle mektuplar tarihî vesika olarak ilk elden birer kaynak teşkil etmektedir.

Modern dönemle birlikte birçok mektup koleksiyonu yayımlanmış olmakla birlikte bu koleksiyonlar daha çok düzyazı yazarlarına ait olmuştur. Bu nedenle Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım gibi şairlere ait mektuplar, Modern Arap Edebiyatında çok az rastlanan örneklerdir. İki şaire ait koleksiyonda çeşitli konularda, türlerde ve farklı formlarda mektuplar görülmektedir. Söz konusu koleksiyon, genelde edebiyatçı özelden ise şair mektuplarına bir örnek teşkil etmektedir. Aynı zamanda büyük şairler kuşağının ortaya koyduğu son edebî mektuplar olarak kabul edilmektedir.

Suryâl Abdulmelik'in *İbdâ'* dergisinin Kasım 2022 sayısında *Resâilu mutenevvi'e ile'n-Necîb Mahfûz fî 'ıdi milâdih* (Necip Mahfuz'a Doğum Gününde Çeşitli Mektuplar) başlığı altında yayımlanan ve *Risaletu ferah* (Sevinç Mektubu), *Risaletu huzn* (Hüzün Mektubu), *Risaletu mereh* (Eğlence Mektubu) ve *Risaletu elem* (Keder Mektubu) başlıklı dört mektubunda Arap edebiyatının Nobel ödüllü tek yazarı Necip Mahfuz'a (öl. 2002) hitaben çeşitli konularda düşüncelerini kağıda döker. Keder

Mektubu başlıklı metinde yazar, Mahfuz'un Nobel aldıktan on yıl sonra "sefil bir gazete" olarak nitelendirdiği gazetedeki makalenin, Mahfuz'un hikayelerini kötülemesi karşısında yaşadığı şaşkınlığı ifade eder (Abdumelik, 2022, 7). Abdumelik'in mektupları Mahfuz'un yazarlık deneyimleriyle ilgili olup, okura onun yaşamıyla ilgili ipuçları sunar.

Son olarak, Ankara Üniversitesi Esrasmus+ Öğrenim Hareketliliği Programı kapsamında eğitim almak üzere Ürdün'de bulunduğum sırada (Mart-Haziran 2024) Ürdün Üniversitesi kütüphanesinde karşılaştığım iki mektup koleksiyonundan daha söz emem gerekir. Bunlardan ilki Cebrā İbrahim Cebrā'nın 1966-1994 yılları arasında Filistinli yazar ve çevirmen İsa Boullata'ya yazdığı mektupların toplandığı *et-Tecrubetu'l-cemîle: Resâil Cebrā İbrahim Cebrā ilā İsa Bullāta* başlıklı koleksiyon; ikincisi yine Cebrā İbrahim Cebrā tarafından 1981-1994 yılları arasında Mâhir el-Kiyâlî'ye yazdığı mektupların bir araya getirildiği *Erā kitāben cemîlen: Resâil ilā Mâhir el-Kiyâlî (1981-1994)* başlıklı koleksiyon.

Her iki koleksiyonda yer alan ve Cebrā'nın çoğunlukla Irak'ta kaleme aldığı mektupların ülkenin toplumsal ve kültürel koşullarını yansıtması ve Körfez Savaşının (1990-1991) Irak'ta sebep olduğu tahribata yakından tanıklık etmesi söz konusu metinlerin önemini ortaya koymaktadır.

2.2. Kadın Yazarların Mektupları

Arap dünyasında modern dönemle birlikte sahneye çıkan ve farklı türlerde eserler kaleme alan kadın yazarların mektup alanında da yadsınamaz miktarda metinler ortaya koydukları tespit edilmiştir. Yine de Fransa başta olmak üzere Batıda 17. yüzyılda gelişme gösteren kadın mektup edebiyatına kıyasla Modern Arap Edebiyatında kadın mektup yazıcılığı daha geç bir dönemde, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır.

Modern Arap Edebiyatında, özellikle Mey Ziyāde'nin Cibrān Halil Cibrān başta olmak üzere çağdaşlarına yazdığı mektuplar anılmaya değerdir. Onun aşk içerikli mektupları eleştirmen ve okurlar nezdinde büyük bir ilgiyle karşılanmış, üzerine olumlu-olumsuz tenkit yazıları yazılmıştır. Mey Ziyāde'nin güzelliği ve entelektüel kişiliği, başta Veliyyuddīn Yeken (öl. 1921); *Şeyhu 'ş-şu'arā'* (Şairlerin Üstadı) unvanıyla bilinen Mısırlı şair ve devlet adamı İsmail Sabri (öl.1923), Mustafa Şādık er-Rafī'ī (öl. 1937) ve Abbas Mahmud el-'Akkād (öl. 1964) olmak üzere çağdaşlarından birçok yazarın kendisine aşk mektupları yazmasına neden olmuş ancak Ziyāde bu mektupların hiçbirine olumlu bir cevap vermemiştir. Buna karşılık, hiç görmediği ve kendisiyle en çok mektuplaşan Cibrān Halil Cibrān'ın yaşamının son dönemlerinde hastalandığını öğrenince duygularını daha fazla dizginlemeyi başaramamış ve 1924'te yazdığı mektupta Cibrān'a olan aşkını açıkça itiraf etmiştir:

[...]Ama biliyorum ki sen benim sevdiğimsin. Ne var ki aşktan korkuyorum. Aşktan beklentilerim çok ama ondan beklemediklerimi bana vermemesinden korkuyorum. Bunu, azıcık aşkın bile çok şey demek olduğunu bilmeme rağmen söylüyorum. [...] Sana olan aşkımı nasıl bu şekilde ilan edip aşırıya kaçmaya cesaret ediyorum? Bilmiyorum. Ama çok şükür ki sadece yazıyorum, dile getirmiyorum. Çünkü eğer şu an karşımda olsaydın söylediklerimden utanır ve kaçırdım. Sonra da uzun bir süre gizlenir, bu söylediklerimi sen unutana dek beni görmene müsaade etmezdim[...] (Ziyāde, 1954, 69).

[...]ولكني اعرف انك محبوبتي واني اخاف الحب. اني انتظر من الحب كثيراً فأخاف ان لا يأتيني بكل ما انتظر. اقول هذا مع علمي بان القليل من الحب كثير. [...] كيف اجسر على الافضاء اليك بهذا، وكيف افرد فيه؟ لا ادري . الحمد لله اني اكتبه على الورق ولا اتلفظ به، لأنك لو كنت الآن حاضراً بالجسد لهربت خجلاً بعد هذا الكلام ولاختفيت زمناً طويلاً .
فما ادعك تراني الا بعد ان تنسى. [...]

Mey Ziyāde her ne kadar muhatabına olan aşkını itiraf etmiş olsa da yine de aşkı korkulacak ve utanılacak bir duygu olarak mektubuna yansıtmaktadır. Bu psikolojik durumu, Ziyāde'nin içinde yaşadığı ataerkil Mısır toplumunun bir tezahürü olarak yorumlamak mümkündür.

Yine kadın yazarlardan Hābībe el-Cibālī'nin yayımladığı ve mukaddimesinde mektupların, isminin zikredilmesini istemeyen bir kız arkadaşı tarafından kendisine yazıldığını söylediği metinler kadın mektup yazınına başka bir örnek olarak gösterilmektedir (el-Arna'ūt, 1994, 80). Ancak el-Cibālī'nin hayatı ve mektuplarına dair hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır.

Geride az sayıda da olsa mektup örnekleri bırakan Arap kadın öykücülerinden Filistinli Semīre 'Azzām (öl. 1957), 1960-1966 yılları arasında Suriyeli roman yazarı Ulfet el-İdlībī (öl. 2007) ile mektuplaşmıştır. Abdullaṭīf el-Arna'ūt (1994) onunla ilgili, gündelik hayatta özgürce davrandığını, sigara ve alkol kullandığını; Kafka, Faulkner ve Nancy Williams gibi Batılı öykücüleri okuduğunu aktarmaktadır. Öte yandan, onun erken ölüm korkusundan mustarip olduğunu, sürekli ölümü bekler gibi davrandığını ifade etmektedir (el-Arna'ūt, 1994, 87). el-Arna'ūt daha sonra 'Azzām'ın arkadaşı el-İdlībī'ye yazdığı ve yaşamla ilgili korkularına işaret ettiği mektubunu aktarır:

[...]Ulfet, günlerimi boşa harcadığımı, yaşama dair hiçbir şey elde etmeden ölüp gideceğimi hissediyorum. Tüm bu duygular karşısında aklıma şu soru geliyor: Bütün bu sıkıntılar neden? Ölüm zaten her şeye bir son veriyor öyleyse ben neden bu koca çarmıhı omzumda taşıyorum ki? Çok şey yapmam gerektiğini sanıyorum ve yaptığım her şeyi katı bir ölçekte değerlendiriyorum[...] (el-Arna'ūt, 1994, 87).

[...]أشعر يا ألفة.. بأني أبدد أيامي، وأني سأموت
دون أن أقبض إلا على العبت ... وإزاء هذا الشعور
يخطر لي أن أسأل : ولم كل هذا العناء .. الموت يضع
نهاية لكل شيء فلماذا أحمل هذا الصليب الثقيل
على كتفي، وأعتقد أن علي أن أفعل الكثير، وأقيم
كل ما أفعله بميزان قاس...؟؟ [...]

Semīre 'Azzām'ın mektubu, ruhunun zahiri bir görüntüsü olarak endişelerini, ruhsal bunalımlarını ve bunlara bağlı olarak karakterini açıkça ortaya koymaktadır.

'Azzām, bir başka mektubunda Suriyeli kadın yazarlardan Ğāde es-Semmān'ın öykücülüğü ile ilgili objektif yorumlar yaparak, mektup türünü edebiyat eleştirisi için bir araç olarak kullanmaktadır:

[...]Ġāde es-Semmān isminde Suriyeli bir yazarın “Sokaktaki Adam” öyküsünü okudum. Öykü gerçekten dikkatimi çekti. Senin de okuyup incelemen benim için önemli. Eğer bu, genç yazarın ilk deneyimiye inan bana ileride güçlü bir yazarlık kariyeri onu bekliyor[...] (el-Arna’ūt, 1994, 89).

[...]قرأت قصة بعنوان: "رجل في الزقاق" لفتت نظري
حقا .. لفتاة سورية تدعى غادة السمان، يهمني أن
تطلعي عليها، فإذا كانت هذه هي بداية الفتاة، فثقي
بأنها بداية قوية حقاً. [...]

Vidād Sekākīnī (öl. 1991), Arap mektup edebiyatına katkı yapan kadın yazarlardan bir diğeridir. Abdullaṭīf el-Arna’ūt, onun mektuplarıyla ilgili şunları kaydetmektedir:

“Vidād Sekākīnī’nin mektuplarında kadının güçlü ve vakur karakteri apaçık ortaya çıkmaktadır. O, mektuplarında duygularını fazla devreye sokmaz, aksine duyguları ve mektuplaştığı kişi arasına ince bir set çeker. Mektupları genellikle سيدي الأديبة; bazen de صديقي ile başlar. Sekākīnī’nin mektupları sağlam bir edebi üslup ve duru bir giriş ile ön plana çıkmaktadır (el-Arna’ūt, 1994, 90).”

Sekākīnī’nin mektupları incelendiğinde ilk dikkati çeken şey konu çeşitliliğidir. Taziye, edebi eleştiri, feminizm ve vatan özlemi bu konular arasında sayılabilir. Sekākīnī, Ulfet el-İdlībī’ye yazdığı mektupta, erkek kardeşinin ölümü nedeniyle taziyelerini iletmektedir:

[...]Vallahi, üzüntünün ruhunu istila etmesinden korkuyorum. Haberi alır almaz üzüntüye dūçar olan benim. Bizi kederlendiren ne çok şey var. Ama bütün kederleri dindiren, acıları unutturan tek şey ölüm; memnuniyetle teslim olduğumuz o korkunç sır[...] (el-Arna’ūt, 1994, 90).

[...]هالني والله أن يقتحم الحزن نفسك، وأنا التي
بلوت الحزن منذ تفتح وعيي.. فما أكثر ما أصابنا من
الهم، وما كان يهدد وقعها وينسينا بلواها إلا الموت،
هذا السر الرهيب الذي ندعن له راضين. [...]

Sekākīnī’nin mektupta seçtiği sözcükler ve ifadeler onun edebi birikimini ortaya koyan tarzıdır. Düşüncelerini muhatabına aktarma biçimi tıpkı kurgusal bir metinde olduğu gibi süslü bir anlatıma sahiptir. Bu durum, onun edebi yaratıcılığının ne kadar

ileride olduğunu göstermektedir. Sekākīnī, Leyla Baalbekkī'ye, onun “الألهة الممسوخة”:

Çürümüş Tanrılar” kitabını okuduktan sonra yazdığı mektubundaysa eleştirilen yönünü tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır:

[...]Üslubun çok iyi, içinde apaçık bir çaba olduğu belli. Bazen yerinde kullanılmamış olsa da sözcükler özenle seçilmiş. Ama kahramanlarına gelince, izin ver onları hiç sevmediğimi söyleyeyim. Yaşadığı tüm acı olaylara ve trajik sona rağmen Nedim'den nefret ettim ki zannediyorum bizden de bunu istiyorsun. “Suç ve Ceza”nın kahramanı Raskolnikov'u sevmeme rağmen Nedim'e hiç de acımadım. Aide'ye gelirse, aptal olmasına aptal ama ona acıdım. Londra'da okumuş bu kızda Nedim'e karşı devrimci bir duruş görmeyi ne çok isterdim. Aide, kuşkusuz özgür bir ortamda yetişmiş ama doğulu kadın gibi davranıyor; gözler kapalı, zayıf, kanadı kırık ve trajedisini kafasında yoğurup duran bir şahsiyet[...] (el-Arna'üt, 1994, 90).

[...]أما الأسلوب فأنيق جدا، فيه جهد يَبين، فالكلمة مختارة منتقاة، وإن كانت تأتي أحيانا في غير محلها، أما شخصوك، فاسمحي لي أن أقول إنني ما أحببتهم أبدا، كرهت "نديما" وأظنك أردت لنا أن نكرهه، فرغم تمزقه المحزن ونهايته المأساوية.. لم أشفق عليه أنا التي أحببت راسكولنكوف بطل "الجريمة والعقاب"... أما "عائدة" فقد أشفقت عليها رغم بلادتها، كم تمنيت أن أجد لها موقفا ثوريا واحدا تجاه "نديم" تلك التي درست في لندن، ونشأت بلاشك في بيئة متحررة، ولكنها تصرفت تصرف المرأة الشرقية، المغمضة العينين، الضعيفة، فطوت الجناح على كسر، وخفضت جناح، وظلت تجتر مأساتها إلى النهاية...[...]

Sekākīnī'ye ait yukarıdaki cümleler, onun bir edebiyat eserini eleştirirken nasıl bir tutum sergilediğini göstermesi bakımından önemlidir. Yazar, karakter analizi yaparken kadın karaktere karşı daha fazla yakınlık hisseder. Böylece yazarın bu tutumu, eleştirisinin nesnel olması karşısında bir engel oluşturmuştur.

Modern Arap Edebiyatında, gerisinde mektup örnekleri bırakan kadın yazarlardan biri de Filistinli Selmā el-Ḥadrā el-Ceyyūsī'dir (öl. 2023). Abdullaṭif el-Arna'üt, el-Ceyyūsī'nin mektuplarıyla ilgili şunları kaydeder:

“Selmā el-Ḥaḍrā el-Ceyyūsī'nin mektuplarında hoş bir sadelik vardır daima. O, mektuplarını içtenlikle yazar ve abartılı ölçüde süslü bir üslup kullanmaz. Ancak mektuplarında entelektüel konulardan çok aktüel konulara yer vermesi, dolayısıyla mektuplarındaki yüzeysellik, metinlerin yayımlanmaya değer görülmemesine neden olmuştur (el-Arna'ūt, 1994, 91).”

el-Ceyyūsī'nin hangi tarihte kime yazdığı bilinmeyen bir mektubunda vefat eden oğlu Orhan'ın mezarına gittiğini ve mezarına dokunduğunu ama hâlâ ölümüne inanamadığını ifade etmektedir. Mektupta annenin oğluna karşı duyduğu acı kelimelere sirayet etmiştir:

[...]Yolculuktan önce Orhan'ın mezarını ziyaret ettim. Bayılana kadar ağladım. Mezarına dokunmama rağmen onun öldüğüne hâlâ inanamadım. Akıl alır gibi değil! Orhan ki hayatın ihtişamını, gururunu, akışını üzerinde taşıyan biriydi. Allah'ım..! [...](el-Arna'ūt, 1994, 93).

[...]أزرت قبر أورخان قبل سفري، وبكيت حتى كاد
يغى علي، ومع أني لمست قبره، فإني لم أصدق بعد
أنه مات. كيف يعقل؟ أورخان الذي كان يحمل روعة
الحياة، وكبرياءها ودفقها، يا إلهي...! [...]

Yukarıda bahsi geçen yazarlar dışında Arap mektup edebiyatına katkı sunan başka birçok kadın yazardan söz etmek mümkündür. Bu mektuplar içerik yönünden zengin, yazarlarının kişiliklerine pek çok bakımdan ışık tutan metinlerdir. Bununla birlikte bu mektuplar kadın yazarların gizli dünyalarını, arkadaşlık ilişkilerini, kadının edebiyat dünyasında karşılaştığı zorlukları ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca söz konusu kadın mektuplarının sosyolojik ve edebî bakış açılarından yoksun olduğu söylenemez. Mektuplar, yazıldıkları dönemin kadın psikolojisini ve erkeğinkinden ayrılan dünyasını ortaya koymak gibi ortak özelliklere sahiptir. Ne var ki ortaya konulan mektuplar nicelik olarak göz önünde bulundurulduğunda Batı mektup edebiyatının ulaştığı seviyeye ulaşamamıştır.

III. BÖLÜM: ERKEN DÖNEM MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP

(1899-1950)

Erken dönem Modern Arap Edebiyatında mektubun tarihi, Cibrān Halil Cibrān'ın 1899 yılında kaleme aldığı mektupla başlar. Çalışmanın bu başlığı altında, 1899-1950 tarihleri arasında farklı zamanlarda farklı yazarlar tarafından yazılmış mektuplardan pasajlar Türkçeye tercüme edilerek konu, dil ve üslup açılarından incelenmiştir. Bu başlıkta mektupları incelenen isimler arasında Cibrān Halil Cibrān, Mey Ziyāde, Ahmed Hāfiz 'Avad, Taha Hüseyin, Muşafā en-Neḥḥās, Abbas Mahmud el-'Aḳḳād, Emin Yūsuf Ğurāb, Suheyr el-Ḳalemāvī, Kral Abdulaziz, Emin er-Reyhānī ve Ahmed Emin yer almaktadır.

3.1. Cibrān Halil Cibrān'ın Mektupları

Modern Arap Edebiyatında mektup türüne en çok katkı yapan yazarlardan biri Cibrān Halil Cibrān'dır (öl. 1931). Cibrān, kırk sekiz yıllık hayatına onlarca eser ve yüzlerce mektup sığdırmıştır. Cibrān'ın kurgusal eserleri kadar mektupları da düşünsel ve yazınsal bir değer taşır.

Cibrān'ın 19. yüzyılın sonlarından itibaren farklı şahsiyetlere göndermeye başladığı mektuplarının sayısı yüzleri bulur. Buradan hareketle Cibrān'ı, Modern Arap Edebiyatında en çok mektup kaleme alan yazar olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Onun mektupları, aile ve arkadaş çevresiyle olan ilişkisinin yanı sıra kendi yaşamına ve yazarlığına; kendi varoluşuyla alakalı ayrıntıları gözler önüne seren belgesel bir nitelik taşımaktadır.

3.1.1. Cibrān Halil Cibrān ve Mey Ziyāde Mektuplaşmaları

Yaşamı boyunca birçok kadınla mektuplaşan Cibrān Halil Cibrān, hiç görmediği Mey Ziyāde⁹ ile uzun bir süre mektuplaşmış ve mektuplarında Mey'e karşı platonik bir aşk yaşamıştır.

1886'da Filistin'in Nasıra kentinde doğan ve asıl adı Mārī 'İlyās Ziyāde olan Mey Ziyāde ise Cibrān'ın kişiliğine hayran kalmış ve uzaktan da olsa ona karşı derin bir aşk beslemiştir.

Cibrān'ın 20. yüzyılın başlarında Mey Ziyāde ile mektuplaşmaları, yayımlandığı tarihten bu yana eleştirmen, edebiyatçı ve okurlar tarafından ilgiyle okunmuştur. Cibrān'ın Mey'e yazdığı mektupların içeriği ve üslubundan bahseden Riyād Hānīn şunları kaydeder:

“Kuşkusuz Cibrān'ın Mey'e yazdığı mektuplar, Mary Haskell veya diğerlerine yazdığı mektuplardan daha iyidir çünkü özenle, dikkatle ve olgunlukla yazılmışlardır. Bununla beraber, bu mektuplar parlak edebi bir üsluba sahiptirler ve Cibrān'ın aşkıyla alâkalı anıştırmalar göze çarpar. Öte yandan, bu mektuplarda yine Cibrān'a ait çizimler de bulmak mümkündür. Cibrān'ın Mey'le yazışırken bir saygı göstergesi olarak, mektuplarında kusur olmaması için öncelikle kabataslak halinde yazdığı bilinir. Hatta Mey'e yazdığı bir mektubun beş ayrı müsveddesinin evrakları arasında bulunduğu söylenir (Halil Cibrān, 1983, 14).”

Cibrān'ın mektupları üç ayrı koleksiyonda toplanmıştır. Onun Ocak 1914 ila Mart 1931 tarihleri arasında Mey Ziyāde'ye gönderdiği mektuplar Suriyeli kadın hakları aktivisti Selmā el-Haffār el-Kuzberī (öl. 2006) ve Cibrān'ın hayatı ve eserleri alanında uzman yazar ve eleştirmen Suheyl Bedī' Buşrūī (öl. 2015) tarafından tahkik edilerek, Cibrān ve Mey arasındaki karşılıklı ölümsüz aşka ışık tuttıkları kapsamlı bir mukaddime yazısıyla birlikte *eş-Şu 'letu 'z-zerkā'* (Mavi Alev) başlığıyla 1979 yılında Lübnan'da

---

⁹ Mey Ziyāde; Lübnan asıllı yazar ve edebiyatçı. 1886 yılında Filistin'in Nasıra kentinde doğdu. Asıl adı Mārī 'İlyās Ziyāde olan Mey, gazetecilik alanında ve kadın hakları savunucusu olarak tanınmıştır. Mısır gazetelerinde eleştirel yazıları yayımlanan yazar, yazılarında *Şeciyye*, *Hālid Re'fet*, *Isis Copia*, *'Ā'ide gibi* mahlaslar kullanmıştır. Mısır'da kurduğu edebiyat salonuyla dönemin ünlü yazarlarıyla buluşma fırsatını yakalamış ve Arap kültür dünyasında önemli bir konum elde etmiştir.

basılmıştır. Cibrān'ın birçok mektubunda Mey için çizdiği “Mavi Alev” sembolü, eleştirmenler tarafından aşklarının bir simgesi olarak kabul edilmiştir (Fettüh, 1980, 11).

Çalışmanın bu bölümünde incelenecek olan “Mavi Alev” başlıklı mektup koleksiyonu iki bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü 1914'ten 1931'e kadar tarih sırasına göre matbu mektuplardan oluşur. Bu mektupların en başında yazıldıkları tarih ve yer bilgisine yer verilmiştir. Buna göre mektuplar genellikle New York'ta, çok azı ise Boston'da kaleme alınmıştır. İkinci bölüm ise söz konusu mektuplara ait manüskrislerden ve Cibrān'ın Mey'e gönderdiği fotoğraflar, çizimler ve kartpostallardan oluşur. Cibrān'ın mektuplarda çizimlere yer vermesindeki amacı, kendi sanat yeteneğini ortaya koyması ve sanatçı dehaların arkalarında bıraktıkları estetik değere sahip eserlere hayranlık duyan Mey'in sanatsal zevkini yüceltmek istemesi olarak değerlendirilir. Cibrān bu anlamda Madonna tablosunun altına Mey'e hitaben şöyle yazar:

[...]Bakar mısın Mari, Michelangelo ne kadar da büyük. Mermerden bir grup Tiran yaratan bu adam, aşırı derecede sevimli ve tatlı olabiliyor. Michelangelo'nun yaşamı, gerçek gücün tatlılık, gerçek hoşgörününse kararlılığın bir neticesi olduğunun ne de güzel bir kanıtı (Halil Cibrān, 1979, 113).

[...]انظري يا ماري ما أعظم ميكلانجلو. إن هذا الرجل الذي ابتدع من الرخام طائفة من الجبابرة يستطيع أن يكون عذباً حلواً حتى الدرجة القصوى. ما أحسن حياة ميكلانجلو برهاناً على ان القوة الحقيقية هي العذوبة، وان اللين الحقيقي هومن نتائج العزم.[...]

Kitapta yer alan mektuplar yayımlandıktan sonra Arap ve Mehcer Topluluğunda büyük bir ses getirmiştir. Zira mektuplar Cibrān'ın çocukluğuna, sanatçı kişiliğine, aşkla ilgili düşüncelerine ve bilinmeyen birçok yönüne ışık tutar. Ancak söz konusu mektuplar üzerine yazılmış birkaç makale dışında elimizde veri yoktur.

Eserde yer alan otuz altı adet mektubun tümü Cibrān'a aittir. Mey'in Cibrān'a gönderdiği mektuplarınsa yalnızca sekizi günümüze kadar ulaşabilmiş ve bu sekiz mektup Cemil Cebr'in *Resāilu Mey* (Mey'in Mektupları) adlı çalışmasında yer almıştır.

Mey'in bu sekiz adet mektubu dışındakiler 'İsa Fettūh'un yukarıda adı geçen makalesinde de ifade ettiği gibi hâlâ kayıptır.

20. yüzyılın başlarından itibaren gerçekleşen bu mektuplaşmaların Mey Ziyāde tarafından başlatıldığı ifade edilir. Ziyāde, Cibrān'a ait makaleleri ve 1912'de yayımlanan *el-Ecnihatu'l-mutekessire* (Kırık Kanatlar) başlıklı eserini okuduktan sonra Cibrān'ın fikirlerine hayranlık duyar ve onunla mektuplaşmaya başlar. Mey Ziyāde, mektuplarında Cibrān'ın düşünce ve üslubu hakkındaki beğenilerini ifade ederek feminist bir yaklaşımla evlilik ve evliliğin kadınları maruz bıraktığı prangalar hakkındaki görüşlerini tartışır. Öte yandan aşk ve aşkın sınırları mektuplarda sıkça tartışılan meselelerden bir diğeridir.

Mey Ziyāde'nin 12 Mayıs 1912 tarihinde Cibrān'a gönderdiği mektup, elimizde bulunan yalnızca sekiz adet mektubun en erken tarihlisidir. Mey'in mektuplarını 1954 yılında Beyrut'ta yayımlayan Cemil Cebr, söz konusu mektubun başına; "*Mey, Cibrān'ın el-Ecnihat el-mutekessire eserini okuduktan sonra özgün ve içten üslubunu kullanarak onunla evlilik konusunu tartıştığı aşağıdaki mektubu yazar* (Ziyāde, 1954, 17)." notunu düşmüştür. Esasında Ziyāde, bu mektubunda yalnızca evlilik meselesini değil, aynı zamanda meseleyle bağlantılı olarak kadın özgürlüğü hakkında da fikirlerini beyan eder:

[...]Evlilik konusuyla ilgili anlayamıyoruz Cibrān. Düşüncelerine saygı duyuyorum; ilkelerini yüceltiyorum çünkü onları bütün samimiyetle destekleyip savunduğunu biliyorum; hepsinin de amacı yüce hedefler. Kadın özgürlüğünü savunan temel ilkene ise katılıyorum. Her erkek gibi kadın da kendi zevklerine göre genç erkekler arasından kendi eşini seçme özgürlüğüne sahip olmalı. Kadın hayatı, elalemin ve geleneklerin çizdiği bir kalıba sokulamaz[...](Ziyāde, 1954, 17).

[...]اننا لا نتفق في موضوع الزواج يا جبران. أنا أحترم أفكارك، وأجل مبادئك، لأنني اعرفك صادقاً في تعزيرها، خالصاً في الدفاع عنها، وكلها ترمي الى مقاصد شريفة، وأشاركك أيضاً في المبدأ الأساسي القائل بحرية المرأة. فكالرجل يجب ان تكون المرأة مطلقة الحرية بانتخاب زوجها من بين الشبان، تابعة بذلك ميولها وإلهاماتها الشخصية، لا مكيفة حياتها في القالب الذي اختاره لها الجيران والمعارف[...].

“Mavi Alev” adlı eserde yer alan mektuplar Cibrān’ın yaşamına dair çok çeşitli ayrıntılar sunması açısından önem kazanır. Zira kurgusal eserlerinde, mektuplarında olduğu kadar öz yaşamıyla ilgili ayrıntıları bulmak mümkün değildir. Bu açıdan mektuplar, Cibrān’ın kişiliğini, edebiyat ve sanatını yakından tanımak adına birer kanıt ve belge niteliği taşır (Nubeyyig, 2022). Öte yandan mektuplar iki yazarın karşılıklı aşklarını tüm ayrıntılarıyla gözler önüne serer. Cibrān ve Mey arasındaki aşk, eleştirmenler tarafından eşsiz ve nadir olarak nitelendirilir zira birbirini hiç görmemiş bu iki şahsiyet yalnızca düşünce ve yayın dünyası üzerinden bir ilişki kurabilmişlerdir. İki yazarın yaşamları boyunca yüz yüze gelememelerinin bir diğer nedeni aralarındaki mesafe olabilir. Nitekim o zamanlar Cibrān Amerika’da, Mey ise Mısır’da ikamet eder. Bu noktada el-Kuzbārī ve Buṣṣrī’i şunları aktarır:

“Cibrān ve Mey arasındaki aşk yüz yüze gelişen bir aşk değil aksine benzeri görülmemiş edebi mektuplaşmalar aracılığıyla entelektüel ve zihinsel tartışmalar üzerinden doğup büyüyen bir aşktır (Halil Cibrān, 1979, 12).”

Cibrān ve Mey arasındaki mektuplaşmalara bakıldığında aralarındaki aşkın zaman, mekân ve duyular üstü mistik bir aşk olduğu anlaşılır. Cibrān’ın 5 Ocak 1923 tarihli mektubunda Mey’e yazdıkları bunun açık bir kanıtıdır:

[...]En iyisi burada kalmak, burada bu sükûnette. Burada özlem bizi Allah’a yaklaştıran dek özlem çekebiliriz. Burada beşeriyet kalbini bize açana dek beşeriyeti sevebiliriz (Halil Cibrān, 1979, 112).

[...]الأفضل أن نبقى هنا. هنا في هذه السكينة العذبة. هنا نستطيع ان نتشوق حتى يدنينا الشوق من قلب الله. وهنا نستطيع ان نحب البشرية حتى تفتح لنا البشرية قلوبها. [...]

Cibrān’ın mektupları incelendiğinde Mey’le aralarındaki ilişkinin gitgide daha da güçlendiği görülür. Zira Cibrān’ın Mey’e karşı kullandığı üslup çekingenlikten sevecenliğe, hayranlıktan samimi bir arkadaşlığa oradan da 1919 yılında bir aşka dönüşmüş ve aşkları henüz zirveye ulaşmışken Cibrān’ın deyimiyle “kalp balını acıya,

kalp ekmeğini toprağa çeviren” (Halil Cibrân, 1979, 110) bir dizi anlaşmazlık ve zıtlıklar nedeniyle saflığını kaybetmiştir.

Cibrân mektuplarında Mey’e tıpkı kendisiyle konuşur gibi gelişigüzel ve yapmacıksız hitap eder; çocukluğundan, hayallerinden, eserlerinden, edebi ve sanatsal projelerinden, eğitim ve sanatla ilgili görüşlerinden ve felsefesinden tüm samimiyetiyle bahseder. Bütün bunlar onun mektuplarına büyük bir değer kazandırmıştır. Çünkü mektuplarında şahsi yaşamına dair birçok detaya ulaşılabilirken kurgusal eserlerinde bu imkân sınırlıdır.

Öte yandan, Cibrân’ın büyülü fırçasıyla bazen mektuplarının kenarlarına bazen de sonlarına çizdiği resimlerine de işaret etmek gerekir. Çünkü bu resimler sevgilisi Mey’in ilham verdiği ve sadece Mey’e özel olarak yaptığı sanatının örnekleri olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Cibrân, mektupları aracılığıyla ayrıca bize sanat zevkini ve Batılı ressamlarla ilgili düşüncelerini de aktarır.

Mey Ziyâde’nin kişiliğinden bahseden araştırmacılar ise onun hassas, romantik, Doğu’nun kültürel geleneklerine bağlı, özgürce düşünmeyi seven fakat içine kapanık olarak nitelendirmişlerdir. Öte yandan, toplumdaki itibarına son derece düşkün olan Mey Ziyâde mütedeyyin ve muhafazakâr bir çevrede yetişmiştir. Yaşadığı erkek egemen topluma güçlkle de olsa dahil olabilmış ve sonuçta iyi bir gazeteci, Fransızca yazan bir şair, iyi bir edebiyatçı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde edebi çevreyi etrafında topladığı bir edebiyat salonuna sahip olmayı başarabilmiştir. Böylelikle yalnızca sahip olduğu yetenekler sayesinde değil, ahlâk ve davranış yapısıyla da Arap toplumunun saygı ve takdirini kazanmıştır (Halil Cibrân, 1979, 17-18).

Mey Ziyâde’nin Cibrân’a gönderdiği mektuplardan yalnızca sekizinin günümüze ulaşmış olmasından dolayı onun karakteriyle ilgili bilgilere Cibrân’ın mektupları sayesinde ulaşılabilir. Mey Ziyâde, Cibrân’ı ilk gençlik yıllarından itibaren büyük bir aşkla sevmiş, bu aşk onu Cibrân’dan başkasıyla evlenmeyi reddetmeye sevk etmiştir.

Bununla birlikte Mey Ziyāde, Cibrān'ı bir rol model ve rüyalarının prensi olarak görmüş; mektuplarında eşsiz üslubuyla ruhunu besleyecek bir yazı ve bir düşünce biçimi keşfetmiştir. Onun için Cibrān, arzu edip özlem duyduğu aşkı temsil eder.

Mey Ziyāde, Cibrān'a olan aşkını ilan etmiş midir? Bu, eleştirmenler tarafından ortaya atılan bir sorudur. el-Kuzberī ve Buşrū'ī bu sorunun yanıtının mektuplarda görülebileceğini ifade eder. Kuşkusuz Mey Ziyāde'nin duygularını ifade etmede tereddüt yaşadığını; Cibrān'ın kendisine karşı olan duygularına şüpheyile yaklaştığını, aynı zamanda yazışmalarında kendi karakterini açıkça ortaya koymaktan korktuğunu ve her cesarettten sonra çabucak geri adım attığı görülür. Mey Ziyāde'nin içinde bulunduğu bu psikolojik durumu yaşadığı muhafazakâr toplumun koşullarıyla açıklamak mümkündür. Ziyāde, söz konusu toplumsal koşulların etkisiyle kendi içine çekilmiş ve kalemine sarılmıştır (Halil Cibrān, 1979, 19-20).

Taha Hüseyin ve Abbas Mahmud el-'Akkād, Mey Ziyāde'nin mizacından; babası ve Cibrān'ın ölümünden sonra içine düştüğü sinir krizinin nedenlerinden bahsetmiştir. Tarihçi Muḥammed Abdu'l-Ġānī'nin adı geçen iki yazardan aktardığında göre Mey Ziyāde, Mısır Üniversitesine girip kendi evinde bir edebiyat salonu kurmaya başladığı dönemlerde adeta etrafında dört duvar örmüş ve münzevî bir hayat yaşamayı tercih etmiştir. Gençliğinde duygularını aşırı bir biçimde bastıran Mey Ziyāde'nin bu tutumu, yaşlılığında psikolojik sağlığının bozulmasına neden olmuştur (Halil Cibrān, 1979, 20). Mey'in en yakın arkadaşlarından olan bu iki edebiyatçının söylediklerinden onun kendisine karşı ne kadar katı davrandığını ve duygularını bastırmada ne denli abartıya kaçtığını anlamak mümkündür.

Öte yandan, Mey Ziyāde'nin mektuplarında birçok kez şüphe ve kuruntularından kurtulmak için çabaladığı dikkati çekse de her defasında bu çabasında başarısızlığa uğramış hatta bu çabasından pişmanlık duymuştur. Bu durum, onun Cibrān'a karşı beslediği aşk yüzünden çetin bir psikolojik savaş verdiğini gösterir. Bununla birlikte

Cibrān, Mey'in şüphelerini bertaraf edip onu psikolojik çıkmazın içinden çıkarmayı o kadar arzu etmiş ki ondan duygularını açıkça ifade ettiği bir mektup aldığı günü "yeni bir günün şafağı" olarak tanımlar. Cibrān ise bu mektubu bir fırsat olarak değerlendirerek Mey Ziyāde'den fotoğraf isteme cesaretini göstermiştir. Ancak Mey Ziyāde'nin bir put gibi sessiz kalıp mektup yazmayı kesmesi ikisi arasındaki ilişkiyi bozmuş, böylece Cibrān'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. Ne var ki aralarındaki ilişkinin, birçok kez bozulmuş olsa da sonsuza dek kesintiye uğramadığını, gerginlik ve samimiyet arasında ömürlerinin sonuna kadar devam ettiğini söylemek mümkündür (Halil Cibrān, 1979, 20-21).

Daha önce de ifade edildiği gibi Cibrān'la Mey Ziyāde hiçbir zaman bir araya gelememişlerdir. Cibrān, mektuplarında birçok kez Mey Ziyāde'nin yaşadığı Kahire'ye gitmek istediğini belirtmiş fakat bulunduğu yerden ayrılamamıştır. Öte yandan, Mey Ziyāde'nin bekleyişi uzayıp aşk duygusu kendisini çepeçevre kuşatınca tüm cesaretini toplayarak 15 Ocak 1923'te Cibrān'a bir aşk mektubu yazar:

[...]Yazdıklarımın anlamı ne? Kuşkusuz ben de ne demek istediğimi bilmiyorum. Ama seni sevdiğimi biliyorum. Öte yandan aşktan korkuyorum. Bunu söylüyorum ama azıcık aşkın dahi büyük olduğunu biliyorum. Aşkta kuraklık, kıtlık ve hiçbir şeyin olmaması azıcık aşktan yeğdir. Bunu sana söylemeye nasıl cesaret edebilirim? Bilmiyorum. Ama şükürler olsun ki bunları kâğıda yazıyor, telaffuz etmiyorum. Zira eğer şu an karşımda olsaydın bunları söyler söylemez utanır ve kaçarım. Uzun bir süre gizlenir, söylediklerimi unutmadan da ortaya çıkmazdım[...] (Halil Cibrān, 1979, 21).

[...] ما معنى هذا الذي اكتبه؟ اني لا أعرف ماذا أعني به، ولكني أعرف أنك محبوبتي، واني أخاف الحب. أقول هذا مع علمي بان القليل من الحب كثير. الجفاف والقحط واللاشيء بالحب خير من النزر اليسير. كيف أجسر على الافضاء اليك بهذا. وكيف أفرط فيه؟ لا أدري. الحمد لله أني أكتبه على الورق ولا أتلفظ به، لأنك لو كنت الآن حاضراً بالجسد لهربت خجلاً بعد هذا الكلام، ولاختفيت زمناً طويلاً، فما أدعك تراني إلا بعد أن تنسى. [...]

Cibrān Halil Cibrān 26 Şubat 1924'te Mey Ziyāde'ye bir cevap mektubu gönderir.

Mektupta ilk etapta dikkati çeken girişteki duygusallıktır. Esasında bunu, Cibrān'ın eserlerine sirayet eden romantizm olarak da değerlendirmek mümkündür:

[...]Bugün acımasız bir kar fırtınasının tam ortasındayız. Sen de biliyorsun ki Mary, ben bütün fırtınaları, özellikle de kar fırtınasını severim. Karı severim; beyazlığını, düşüşünü, derin sessizliğini severim. Uzak ve bilinmez vadilere yağan karı severim öyle ki usul usul yağar sonra da güneşin ışığıyla parıldar. Ardından erir ve yürür, sessiz şarkısını söyleyerek[...] (Halil Cibrān, 1979, 145).

[...]نحن اليوم رهن عاصفة ثلجية جليظة مهيبه،
وأنت تعلمين يا ماري أنني أحب جميع العواصف
خصوصاً العواصف الثلجية . أحب الثلج، أحب
بياضه وأحب هبوطه وأحب سكوته العميق. وأحب
الثلج في الأودية البعيدة المجهولة حيث يتساقط
مرفرفاً ثم يتلألأ بنور الشمس ثم يذوب ويسير
منشداً أغنيته المنخفضة. [...]

Cibrān, mektubun devamında aşkın korkulması gereken bir şey olmadığını, insanın yalnızca aşkla kemâle ereceğini ifade eder:

[...]Bana aşktan korktuğunu söylüyorsun. Niçin korkuyorsun küçüğüm? Güneşin ışığından, denizin dalgalarından, fecrin doğuşundan, baharın gelişinden korkuyor musun ki? Öyleyse niçin aşktan korkuyorsun? [...] Aşktan korkma ey Mārī, aşktan korkma ey kalbimin sahibi. İçindeki acıya, özleme, ıssızlığa, muğlaklığa ve karmaşıklığı rağmen ona teslim olmalıyız[...] (Halil Cibrān, 1979, 148).

[...]تقولين لي أنك تخافين الحب. لماذا تخافينه يا
صغيرتي؟ أتخافين نور الشمس؟ أتخافين مد البحر؟
أتخافين طلوع الفجر؟ أتخافين مجيء الربيع؟ لما يا
تري تخافين الحب؟ [...] لا تخافي الحب يا ماري، لا
تخافي الحب يا رفيقة قلبي، علينا ان نستسلم إليه
رغم ما فيه من الألم والحنين والوحشة ورغم ما فيه
من الالتباس والحيرة. [...]

Cibrān'ın sonraki mektuplarında, Mey'in yeniden yazışmalarına ara verdiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Cibrān, Mey'e karşı duyduğu aşkın şiddetiyle tek taraflı olarak diyalogu sürdürür. Bununla birlikte Cibrān, açık sözlülüğü benimsetmek ve kendisine güven konusunda Ziyāde'yi ikna etmekten umudunu kestiğinde ona yeni bir

dille; nezaket ve şefkatle hitap etmeye başlar. Onun 2 Kasım 1924'te New York'tan yazdığı mektup, Ziyāde'nin sessiz kalışını sorgulayan mektupların ilkinin oluşturur:

Mārī – sen sessizliğinin sebebini biliyorsun bense bilmiyorum. Bilinmezliğin insanın gecesini ve gündüzünü sarsması hiç de adil değil. Yapılanlar ve söylenenler niyetlere göredir. Benim de yapıp söylediklerim niyet ettiklerim. Söyle sevgili küçüğüm, geçen sene neler yaşadın. Bana anlat ve beni rahatlat... Tanrı seni korusun ve kalbini onun ışığıyla doldursun. (Halil Cibrān, 1979, 149).

يا ماري - أنت تعرفين سبب سكوتك أما أنا فأجهله .
وليس من العدالة أن يكون جهل المرء مصدراً
لتشويش أيامه ولياليه. الأعمال والأقوال بالنيات ،
ولقد كانت نيتي ولم تزل في راحة الله . أخبريني يا
صغيرتي المحبوبة عما حدث لك أثناء العام الغابر.
أخبريني واكسي أجري. والله يحرسك ويملاً قلبك من
أنواره.

Cibrān'ın mektuplarında kullandığı “sevgili küçüğüm: الصغيرة المحبوبة: uğurlu küçüğüm: المباركة vb. samimi ifadeler, Ziyāde'nin cesaret bularak daha sonraki mektuplarında rahat davranıp duygu ve düşüncelerini açıkça ifade etmesini sağlamıştır.

Mey Ziyāde, Cibrān'ın son yıllarında yaşadığı sağlık problemlerinden ötürü endişe duymaya ve mektuplarında kişisel alışkanlıklarından, örneğin saç kesimi vb. daha çok duygusal konulardan (Ziyāde, 1954, 71) saf ve duru bir üslupla bahsetmeye başlar. Cibrān Mey Ziyāde'nin bu üslubundan etkilenir ve 11 Haziran 1919 tarihli mektubunda şöyle yazar:

[...]Çağıl çağıl akan bir nehir gibi adeta. Rüyalarımın vadisinde yürüyüp terennüm ediyor. Dahası, uzağı yakın eden, yakını uzak eden; büyümlü titreşimleriyle taşları yanan alevlere, kuru dallarıysa endişeli kanatlara dönüştüren Orfeus'un liri gibi adeta[...](Halil Cibrān, 1979, 23).

[...]كالنهر الرحيق الذي يتدفق من الأعالي، ويسير
مترنماً في وادي أحلامي، بل كقيثارة أورفوس التي
تقرب البعيد، وتبعد القريب، وتحول بارتعاشاتها
السحرية الحجارة إلى شعلات متقدمة، والأغصان
اليابسة إلى أجنحة مضطربة.[...]

Eleştirilenler, Cibrān ve Mey Ziyāde'nin aşklarının Cibrān'ın ölümüne dek gizli kaldığını iddia eder. Ancak Mey Ziyāde'nin ailesi ve bazı yakınlarının bu ilişkiden haberdar olmaları bir başka ihtimaldir. Yaygın kanaate göre Mey Ziyāde ilişkisini herkesten gizlemeye özen göstermiştir. Öyle ki, Cibrān'ın 15 Mart 1931'deki ölümüyle şok geçirene dek bu ilişkisini bir sır gibi kalbinde saklamıştır.

Mey Ziyāde, Cibrān'ın ölümünden yaklaşık bir ay sonra, el-'Ehrām gazetesinin 21 Nisan 1931 tarihli sayısında yayımlattığı “Kendi Dilinden Cibrān Halil Cibrān” başlıklı makalesinde okurlarına ikisi arasında uzun süre devam eden mektuplaşmalarını itiraf eder. Mey, bu yazısında mektuplarından pasajlar aktararak Cibrān'ın ölümüne duyduğu üzüntüyü ve ikisinin de yaşadığı yalnızlığı acıklı ifadelerle kâğıda döker:

[...]Gitmekle iyi yaptın! Söyleyecek başka şeylerin varsa eğer en iyisi onları, birçok durumda bu dünyadan daha iyi olan bir alemde söylemen için bir araya toplamak, düzeltmek ve arındırmalısın[...](Ziyāde, 1931).

[...]حسناً فعلت بأن رحلت! فاذا كان لديك كلمة
أخرى فخير لك أن تصهرها، وتثقفها، وتطهرها
لتستوفيتها في عالم ربما يفضل عالمنا في أمور شتى..

Cibrān'ın ölümü Mey Ziyāde'yi ruhen ve bedenen derinden sarsar; yalnızlık içinde yaşamını sürdürmesine neden olur. Onun çektiği ıstıraplar bir süre sonra sinir hastalığına evrilir. Mey Ziyāde, 1935 yılında Beyrut'taki akrabası Joseph Ziyāde'ye ıstıraplarını dile getirdiği bir mektup yazarak sağlığının giderek kötüye gittiğini söyler ve Mısır'a gelmesini ister. Kendisini içinde bulunduğu durumdan kurtarmasını dileyen Mey, en son Lübnan'a geri dönme arzusunu da mektuba ekler:

[...]Nedenini bilmediğim şiddetli bir azap çekiyorum Joseph, hastalıktan öte bir şey var bende, içimde ve etrafımda hissettiğim şeyleri ifade edebilecek yeni bir kavram yaratmalı. Bugün, hayatımda hiç olmadığı kadar acı çekiyorum[...](Ziyāde, 1954, 77).

[...]اني اتعذب شديد العذاب يا جوزف، ولا ادري
السبب، فانا اكثر من مريضة، وينبغي خلق تعبير
جديد لتفسير ما احسه في وحوالي. اني لم اتألم ابداً
في حياتي كما اتألم اليوم.[...]

Mey Ziyāde üç yıl Beyrut'ta kaldıktan sonra Kahire'ye döner, burada son iki buçuk yılını hasta geçirdikten sonra 19 Ekim 1941'de son nefesini verir. Son olarak işaret etmek gerekir ki Mey Ziyāde, Cibrān'ın mektuplarını kendisiyle birlikte Beyrut'a götürmüş, özlem çekip dertlendiği anlarında bu mektuplara sığınmıştır.

3.1.1.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Cibrān Halil Cibrān ve Mey Ziyāde mektuplaşmaları konu bakımından oldukça zengindir. Sanat ve edebiyat; yazı ve yayıncılık; evlilik ve kadın özgürlüğü; mitoloji ve tarihî şahsiyetler mektuplarında sıkça karşılaşılan konular arasındadır. Özellikle mektuplarda işlenen mitolojik öğeler ve sanatsal dil, mektupların edebi yönünü artıran unsurlar arasında yer alır. Bu başlık altında Cibrān Halil Cibrān ve Mey Ziyāde'ye ait mektuplardan alıntılar yapılarak metin odaklı analizleri yapılmış, sonrasında dil ve üslup yönünden incelenmiştir.

3.1.1.1.1. Sanat ve Edebiyat

En başta belirtmek gerekir ki Cibrān Halil Cibrān ve Mey Ziyāde'nin mektuplarında edebiyat, eleştiri ve sanatla ilgili kristalleşmiş, iyi tanımlanmış teoriler bulmak söz konusu değildir. Ancak ikisinin de edebiyat ve sanata dair zevk ve estetik yönlerini ortaya koyan bazı yüzeysel izlenimler ve kısa tanımlamalar görmek mümkündür. Mektuplar incelendiğinde genelde kişisel izlenimci bir eleştiri türünden söz edilebilir. Bu kişisel izlenimci eleştiri, Cibrān'ın kendi eserleriyle, Mey Ziyāde'nin yazılarıyla ve ikisi dışındaki Arap ve Batılı yazar, şair ve ressamlarla ilgili görüşleri sayesinde açık bir şekilde görülür (Nubeyyig, 2022).

Cibrān, 24 Ocak 1919'da Mey Ziyāde'ye gönderdiği mektupta, onun *el-Muḳtataf*¹⁰ dergisinde çıkan makalelerini methettikten sonra sanatın bir tanımını yapar. Sanatsal üretim ve araştırma yazıları yazmak arasında bir kıyaslama yapan Cibrān, sanatsal üretimin daha kalıcı olacağını vurgular:

Pak ruhunuza selam olsun. Lütfedip gönderdiğin *el-Muḳtataf*'ın sayılarını bugün teslim aldım. Makalelerini peş peşe, derin bir mutluluk ve beğeniyle okudum (...) Ama izninle bir soru sorayım: Acaba yüce yeteneklerini araştırma için kullanmayı bırakıp ruhunun sırlarını ve yeteneklerini ortaya çıkaracağın günler gelecek mi? Bir yaratıcı için yaratıcılık araştırmadan daha kalıcı değil mi? Sence de bir şiiir yazmak şiiir ve şairler hakkında bir yazı yazmaktan daha iyi değil mi? (...) Ben sanatın – sanat, ruhun içinde dönüp dolaşan ve en yüksek saflığa ulaşan bir dışavurmudur – olağanüstü yeteneklerini ortaya çıkarmak konusunda araştırmadan – ki araştırma toplumu gözlemlemekle ilgili bir dışavurmudur – daha iyi ve elverişli olduğunu düşünüyorum[...] (Halil Cibrān, 1979, 31-32).

سلام على روحك الطيبة الجميلة. وبعد فقد استلمت اليوم أعداد المقتطف التي تفضلت بإرسالها إليّ فقرأت مقالاتك الواحدة إثر الأخرى وأنا بين السرور العميق والاعجاب الشديد (...) ولكن لي سؤال أستأذنك بطرحه لديك وهو هذا: ألا يجيء يوم يا ترى تنصرف فيه مواهبك السامية من البحث في مآتي الأيام الى اظهار أسرار نفسك واختباراتها الخاصة ومخباتها النبيلة؟ أفليس الابتداع أبقى من البحث في المبدعين؟ ألا ترين أن نظم قصيدة أو نثرها أفضل من رسالة في الشعر والشعراء؟ (...) إني أشعر بأن الفن - والفن اظهار ما يطوف ويتمايل ويتجوهر في داخل الروح - هو احرى واخلق بمواهبك النادرة من البحث - والبحث اظهار ما يطوف ويتمايل ويتجوهر في الاجتماع.[...]

Burada Cibrān, sanatın ruhsal, araştırmanın ise sosyolojik bir fenomen olduğunu; sanatın bir yaratıcı için daha kalıcı olabileceğini vurgular. Ayrıca Mey Ziyāde'nin sahip olduğu üstün yeteneklerini araştırma için değil de sanatsal üretim için kullanmasını salık verir.

¹⁰ Fāris Nemr, Şahīn Makaryūs ve Lübnanlı ünlü yazar Ya'ḳūb Şarrūf (1752-1967) tarafından 1876'da kurulmuş bir edebiyat ve fikir dergisidir. 1952 yılında yayın hayatına son verilmiştir.

Cibrān, 9 Mayıs 1922’de Mey Ziyāde’ye gönderdiği mektupta Avrupa’yı sanatsal şeylerin değerini ve onları nasıl elde edeceğini bilen baştan çıkarıcı uzman bir hırsızın mağarası olarak tanımlar ve sanatın başta İtalya ve Fransa olmak üzere Avrupa’da zirve bir noktada olduğunu söyler:

[...]Umarım günleriniz Avrupa'ya seyahat etme arzunuzu gerçekleştirir. Özellikle İtalya ve Fransa'da sanat ve endüstrinin sizi hem sevindirecek hem de heyecanlandırarak tezahürlerini bulacaksınız. Orada müzeler, enstitüler, eski gotik kiliseler, on dördüncü ve on beşinci yüzyıl Rönesans hareketine ait eserler var. Yine orada mağlup olmuş, unutulmuş milletlerin bıraktığı en iyi eserleri görmek mümkün. Avrupa, hanım efendiciğim, değerli eşyaların değerini bilip onları nasıl elde edeceğini bilen baştan çıkarıcı uzman bir hırsız mağarasıdır[...](Halil Cibrān, 1979, 106-107).

...أرجو أن تحقق الأيام رغبتك في السفر إلى أوروبا.
سوف تجدین، خصوصا في إيطاليا وفرنسا، من
مظاهر الفن والصناعة ما يسرك ويبهجك. هناك
المتاحف والمعاهد، وهناك الكنائس القديمة
الغوطية، وهناك آثار نهضة القرنين - الرابع عشر
والخامس عشر، وهناك أفضل ما تركته الأمم
المغلوبة والأمم المنسية. أوروبا يا سيدتي مغارة لص
غاو خبير يعرف قيمة الأشياء النفيسة ويعرف كيف
يحصل عليها...

Burada dikkati çeken husus, Cibrān’ın Avrupa’yı baştan çıkarıcı uzman bir hırsızın mağarası olarak betimlemesidir. Onun gözünde Avrupa, sanatsal eserlere değer verir ve bu eserleri nasıl elde edeceğini bilir. Böylece Avrupa’yı sanatın merkezi olarak kabul eder. Yazarın, Avrupa’daki sanattan hayranlıkla ve heyecanla bahsetmesi, sanata karşı olan hassasiyetini ortaya koyar.

Mey Ziyāde, 8 Kasım 1923’te Cibrān’dan içinde iki resim bulunan bir zarf alır. Zarfın üzerindeyse Yunan sanatının övüldüğü birkaç satır vardır:

[...]Söyler misiniz, hayatınızda bu iki heykelden daha güzel bir şey gördünüz mü? Bana göre bu iki heykel Yunan sanatının zirve dönemine ait. Boston’a her gittiğimde müzeye gider, doğrudan “Yunan Salonuna” yürür ve bu iki heykelin önünde otururum.

...قولی لی هل رأیت أجمل من هذين الوجهين في
حياتك؟ في عقيدتي أنهما أرفع مظهر للفن اليوناني
عندما كان الفن اليوناني على قمة الجبل. كلما زرت

Sonra da bu kutsal güzelliği başka güzelliklerle rahatsız etmemek adına etrafına bakmadan müzeden çıkarım[...] (Halil Cibrān, 1979, 117).

مدينة بوسطن أذهب الى متحفها وأسير توًا الى «الغرفة اليونانية» وأجلس ساعة امام الوجهيين، ثم أخرج من المتحف بدون أن ألتفت يمينا أو شمالاً، لكي لا أزعج هذا الجمال القدسي بجمال الآخر...

Batılı ressamlarla da ilgili görüşlerini mektuplarına yansıtan Cibrān, sembolizm akımının temsilcilerinden Pierre Puvis de Chavannes'ın (1824-1898) 19. Yüzyılın en büyük ressamı olduğunu savunur:

[...]Hayatımın erken dönemlerinde “De Chavannes”in “Delacroix” ve “Carrière”den sonra en büyük ressam olduğunu söylüyordum. Hayatımın sonlarına ulaştığım bugünlerdeyse “De Chavannes”sin kesinlikle 19. Yüzyılın en büyük ressamı olduğunu söylüyorum çünkü kendisi sanatçıların en saf kalplisi, en saf düşüncelisi, en saf sözlüsü ve en saf niyetlisidir. Hatta şunu söyleyebilirim ki filozoflar arasında Spinoza neyse ressamlar arasında De Chavannes odur[...] (Halil Cibrān, 1979, 137).

[...]كنت أقول وأنا في فجر حياتي أن “ده شيفان” أكبر مصور فرنسي بعد “ده لا كروا” و“كاربير”، أما اليوم وقد بلغت عصر الحياة صرت أقول أن ده شيفان أكبر مصوري القرن التاسع عشر على الاطلاق لأنه أبسطهم قلباً، وأبسطهم فكراً، وأبسطهم تعبيراً، ولأنه أظهرهم نية، بل صرت أقول أن ده شيفان بين الفنيين مثل سبينوزا بين الفلاسفة. [...]

Cibrān'ın, 17 Ocak 1923'te Boston'dan gönderdiği bu mektupta ressamları değerlendirirken nesnel yargılardan ziyade “en saf kalplisi”, “en saf düşüncelisi” gibi öznel çıkarımlar yaptığı görülür. Öte yandan ressam ve filozofları karşılaştırması onun kültürel birikimine işaret eder. Ayrıca yaş ilerledikçe sanatsal beğenilerin de değişebileceğini mektubun en başından itibaren ima eder.

Cibrān, 11 Haziran 1919 tarihinde New York'tan Mey Ziyāde'ye yazdığı mektupta çalışmalarını sürdürdüğü ofisinden bahseder ve burada birçok medeniyete ait sanat eserlerini bulundurduğunu söyler:

[...]Bu ofisimde sevdiğim ve muhafaza ettiğim birçok eşyam var. Eski sanatsal eserleri severim bu yüzden ofisimin her köşesinde geçmiş nesillere ait heykeller; Mısır, Yunan ve Romalılara ait tablolar; Fenikelilere ait camlar, Perslere ait seramikler; eski dönemlere ait kitaplar, İtalyan ve Fransızlara ait resimler; sessiz görünüp de konuşan müzik aletleri var. Ama bir gün mutlaka Keldanilere ait siyah taştan bir heykel de bu eşyalara katılmalı[...] (Halil Cibrān, 1979, 43).

[...]في مكتبي هذا أشياء كثيرة أحبها واحافظ عليها. انا مولع بالآثار الفنية القديمة وفي زوايا هذا المكتب مجموعة صغيرة من طرائف الأجيال وبعض نفائسها كتماثيل والواح مصرية ويونانية ورومانية وزجاج فينيقي وخزف فارسي وكتب قديمة العهد ورسوم ايطالية وفرنسية وآلات موسيقية تتكلم وهي صامته. ولا بد من الحصول يوما ما على تمثال كلداني من الحجر الأسود. [...]

Öte yandan, Cibrān mektubunda Keldanilere ait olan her şeye özel bir ilgi duyduğunu ifade eder:

[...]Bütün benliğimle Keldanilere ait ne varsa seviyorum. Kuşkusuz bu halkın efsaneleri, şiiri, duaları, mimarisi hatta zamanın ölümsüzleştirdiği en küçük eseri bile içimdeki saklı hatıraları uyandırıyor ve beni alıp geçmişe götürüyor, geleceğin penceresinden şimdiyi gördürüyor [...] (Halil Cibrān, 1979, 43).

[...]إنني أميل بكليتي الى كل شيء كلداني فأساطير هذا الشعب وشعره وصلواته وهندسته، بل واصغر اثر ابقاه الدهر من فنونه وصنائعه ينبه في داخلي تذكارات غامضة بعيدة ويعود بي الى الماضي الغابر ويجعلني ارى الحاضر من نافذة المستقبل. [...]

Cibrān'ın Keldani kültür ve sanatına olan bu ilgisi onun Keldani asıllı olmasından kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir. Jean Pierre Dahdah, Anṭu 'an Ğaṭṭās Kerem ve Mitrī Selīm Būlis gibi tarihçiler, Cibrān'ın kökeniyle ilgili çeşitli rivayetlerde bulunmuş, kimisi soyunun Keldanilere kimisi de Gassanilere dayandığını iddia etmiştir. Halil Hāwī ise Cibrān'ın ailesinin aslının nereye dayandığını gösteren güvenilir belgelerin olmadığını, çoğu Lübnanlı aile gibi onun da kökeninin tam olarak bilinemediğini savunmuştur (Nubeyyig, 2022, 520).

Cibrān, mektubun devamında Mey Ziyāde'nin “*Ne mutlu sana ki sanatından memnunsun*” ifadelerine cevap vererek, durumun öyle olmadığını, kendi içinde daima eksik bir şeyler hissettiğini aktarır:

[...]“Ne mutlu sana ki sanatından memnunsun” sözüne gelince, aslında bu beni uzunca düşünmeye sevk etti. Hayır Mey, memnun değilim, mutlu da. İçimde memnuniyeti bilmeyen bir şey var. Ama bu bir tür açgözlülük değil. Mutluluk nedir onu da bilmez ama bu ümitsizliğe de benzemiyor. İçimde daimî bir çarpıntı, bir keder var. Ama bunu değiştirmek istemiyorum – benimle aynı durumu paylaşanlar ne mutluluğu bilirler ne de memnuniyeti. Fakat bu bir şikâyet değil çünkü şikâyetin içinde bir tür rahatlık ve üstün gelme çabası vardır[...] (Halil Cibrān, 1979, 43).

[...]أما قولك ما "أسعدك أنت القانع بفنك" فقد جعلني أفكر طويلا، لا يا مي لست بقانع ولا انا بسعيد. في نفسي شيء لا يعرف القناعة، ولكنه ليس كالطمع، ولا يدري ما السعادة غير انه لا يشابه التعاسة. في أعماقي خفقان دائم وألم مستمر، ولكنني لا أريد ابدال هذا ولا تغيير ذاك - ومن كان هذا شأنه فهو لا يعرف السعادة ولا يدري ما هي القناعة، ولكنه لا يشكو لأن في الشكوى ضربا من الراحة وشكلا من التفوق.[...]

Cibrān'a göre gerçek sanat vicdandan doğar ve ruhun deneyim ve yüce sırlarına tercümanlık eder. Ona göre sanat, tam da bu noktada edebiyata benzer. Kaldı ki sanat ve edebiyat aynı duygulara hitap eden iç içe geçmiş iki kavramdır.

3.1.1.1.2. Yazı ve Yayıncılık

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarında en çok bahsettiği konulardan biri de kendi eserleridir. Cibrān, Mey Ziyāde'ye mektuplarla birlikte eserlerinden nüshalar göndererek Mey'in onun eserlerine yönelik fikir ve eleştirilerini merak eder. Örneğin, 10 Mayıs 1912'de New York'tan Mey'e gönderdiği mektubunda şu ifadelere yer verir:

[...]Bugün çıkan ve ilk nüshası elime ulaşan “el-Mevākib (Kafiler)”¹¹ kitabımı size yolluyorum. Sizin de göreceğiniz üzere bu kitap, yarısı sis diğer yarısı neredeyse hissedilir bir beden olacak bir rüyadan ibaret hâlâ. Eğer içinde beğeneceğiniz bir şeyler olursa eser güzel bir gerçeğe dönüşür, yok eğer beğenmezseniz büsbütün bir sise dönüşecek [...](Halil Cibrān, 1979, 39).

[...]إني باعث اليك بأول نسخة بلغت يدي من كتاب "المواكب"، الذي صدر اليوم. وهو كما تجدينه، حلم لم يزل نصفه ضباباً والنصف الآخر يكاد ان يكون جسماً محسوساً، فان استحسنت فيه شيئاً تحول هو إلى حقيقة حسنة، وإن لم تستحسني شيئاً عاد إلى الضباب بجملته....

Görüldüğü üzere Cibrān, eserinin başarıya ulaşmasını Mey Ziyāde'nin beğenisiyle ölçmektedir. Bunun da aralarındaki duygusal bağla ilişkili olduğu söylenebilir. Ziyāde daha sonra bu eser üzerine el-Hilāl dergisinde bir yazı yazar. Cibrān ise bu yazısından dolayı 9 Kasım 1919 tarihli mektubunda Ziyāde'ye minnet duygularını ifade eder:

[...]“el-Mevākib” hakkındaki makalenizin Arapçada türünün ilk örneği olduğunu düşünüyorum. Yazarın bir kitap ortaya koyarak ne yapmak istediğiyle ilgili ilk araştırma bu. Keşke Mısır ve Suriye edebiyatçılarının imkânı olsaydı da sizden kitapların görünüşünü değil de ruhlarını incelemeyi öğrenselerdi [...](Halil Cibrān, 1979, 52).

[...]أظن أنّ مقالتك في "المواكب" هي الأولى من نوعها في اللغة العربية، هي أول بحث في ما يرمي إليه الكاتب بوضع كتاب حبذا لو كان بإمكان أدباء مصر وسوريا أن يتعلموا منك استجواب أرواح الكتب دون أجسادها....

Cibrān'ın sözlerinden, kendi dönemi içinde nesnel bir eleştiri kültürünün olmadığını anlamak mümkündür. Zira ona göre dönemin eleştirmenleri kitabın içeriğiyle değil, şekliyle ilgilenmektedir. Bununla birlikte o, Mey Ziyāde'nin eleştiri yazısını över

¹¹ el-Mevākib, Cibrān Ḥalīl Cibrān'ın vezin ve kafiyeği göz önünde bulundurarak yazmış olduğu nadir şiirlerden oluşmaktadır. Yazar aynı zamanda eserinde şiir ve resim sanatlarıyla ilgili felsefesini sembolize ettiği birtakım çizimleri de ek olarak sunmuştur. Mey Ziyāde, 1919 yılında yayımlanan bu eser üzerine Mısır'da yayımlanan el-Hilāl dergisinde bir eleştiri yazısı kaleme almıştır.

ve diğ er yazarların da onun kullandığı yöntemle hareket etmelerinin daha iyi olacağını ifade eder.

Cibrān, 28 Ocak 1920’de New York’tan Mey Ziyāde’ye gönderdiği uzunca mektubunda bu sefer yine ilk eserlerinden biri olan *Dem’a ve’b-tīsame* (Gözyaşı ve Gülümseyiş) kitabından bahseder ve bu eserin Birinci Dünya Savaşı’ndan kısa bir süre önce yayımlandığını ifade eder. Yayımlandığı gün Mey Ziyāde’ye bir nüsha gönderdiğini ancak ondan kitapla ilgili tek bir cümle işitmediğini bu nedenle üzgün olduğunu mektubuna ekler. Mektubun devamında ise kitaptan bir nüsha daha gönderdiğini ve hakkında bir şeyler yazmasını ümit ettiğini söyler:

[...]“Dem’a ve’btīsame”deki denemelerime gelince, bunlar gazetelerde yayımlanan ilk yazma girişimlerim. Bu denemeler, “‘Arā’isu’l-murūc”tan¹² çok önce yazdığım koruklardır. Bunlar daha sonra on altı yıl boyunca tefrikalar halinde “el-Muhācir” gazetesinde yayımlandı. Allah affetsin, Nesīb ‘Arīḍa bunları bir araya getirmek istedi ve on iki yıl önce Paris’te iki değerlendirme yazısı yazarak kitaba ekledi. “Dem’a ve’b-tīsame”den önce, yani çocukluk ve gençlik dönemim arasında geçen süre kalın ciltler yazdım! Ama bunları yayımlamak gibi bir hataya düşmedim, düşmeyeceğim de! Ayrıca sana “Dem’a ve’b-tīsame”nin ikinci bir nüshasını yolluyorum, umarım dışına değil de ruhuna bakarsın! [...](Halil Cibrān, 1979, 69).

[...]أما مقالات "دمعة وابتسامة" فهي أول شيء نشر لي في الجرائد. هي من حصرم كرمي وقد كتبها قبل "عرائس المروج" بزمان طويل ثم نشرت متتابعة في جريدة "المهاجر" منذ ١٦ سنة. ولقد شاء نسيب عريضة فجمعها وأضاف إليها مقالتين كتبتا في باريس منذ ١٢ سنة. سامحه الله. لقد كتبت ونظمت قبل "دمعة وابتسامة" أعني بين الطفولية والشباب المجلدات الضخام! ولكنني لم اقترف جريمة نشرها، ولن أفعل. وأنا باعث اليك بنسخة ثانية من "دمعة وابتسامة" مع الأمل بأنك ستنظرين إلى روحها لا إلى جسدها. [...]

Cibrān’ın “Dem’a ve’b-tīsame” adlı kitabıyla ilgili Mey Ziyāde’nin fikrini bilmekte ısrar etmesinin sebebi ona duyduğu derin hayranlıktır. Bazı kaynaklar onun,

¹² Cibrān Ḥalīl Cibrān bu eserinde ilk kez dinî hoşgörüsüzlüğe, siyasî feodalizme ve sınıf farklılıklarına şiddetli bir saldırı başlatmıştır.

kitabın başlığını İngiliz edebiyatçı William Blake'ten¹³ ilham alarak koyduğuna işaret eder. Mîhâ'ıl Nu'ayme ise söz konusu eseri kendisine çok yakın bulduğuna yönelik şunları aktarır:

“Dem'a ve'b-tîsâme”yi (Gözyaşı ve Gülümseyiş) okuduğunda neredeyse Cibrân'ın kalbini, düşüncesini ve 1908'e kadarki yaşamını okumuş gibi olursun.”

Cibrân 28 Ocak 1920 tarihli mektubunda, annesiyle aralarında geçen bir diyalogdan sonra *el-Ecnihatu'l-mutekessira* (Kırık Kanatlar)¹⁴ adlı eserini yazdığını ifade eder. Cibrân, diyalogu şu şekilde aktarır:

“Yirmili yaşlarımdayken annemin şunları dediğini hatırlıyorum:
-Kiliseye girseydim bu benim için de insanlar için de daha iyi olurdu.
-Kiliseye girseydin ben doğmamış olurdu.
-Sen mukadder olansın yavrum.
-Evet, ama ben doğmadan uzun zaman önce seni annem olarak seçmişim.
-Eğer bu dünyaya gelmemiş olsaydın gökyüzünde bir melek olarak kalırdın.
-Yine de bir meleğim!
Annem gülümseyerek şöyle dedi:
-Kanatların nerede?
Ellerinden tutup omuzlarıma koyarak:
-İşte buradalar, dedim.
Son sözü şöyleydi:
-Kırık...”(Halil Cibrân, 1979, 66-67).

Cibrân, bu diyalogdan sonra mektubuna şöyle devam eder:

[...]Bu konuşmadan sonra annem mavi ufkun ardına gitti. Ama onun “kırık” ifadesi ruhumda dolaşmaya devam etti. Ve işte bu sözcükten “Kırık Kanatlar”ın hikâyesini ördüm[...] (Halil Cibrân, 1979, 67).

[...]بعد هذا الحديث بتسعة أشهر ذهبت أُمي الى ما وراء الأفق الأزرق . أما كلمتها « متكسرة » فظلت تتمايل في نفسي ومن هذه الكلمة قد غزلت ونسجت حكاية "الأجنحة المتكسرة". [...]

¹³ William Blake (d. 28 Kasım 1757 - öl. 12 Ağustos 1827) İngiliz şair, ressam ve mistik.

¹⁴ 1912 yılında yayımlanan öykü kitabı.

Cibrān'ın mektuplarında, onun en çok sevdiği ve “ikinci doğumum ve ilk vaftizim” diye tanımladığı, hatta bu eserini yazmayı düşünmeden önce zaten yazmış olduğunu varsaydığı *en-Nebī* (Ermiş) kitabıyla da ilgili pasajlar görmek mümkündür (Nubeyyig, 2022, 530). 9 Kasım 1919'da New York'tan yazdığı mektubunda, matbaa işçilerinin grev yapmasından dolayı sonbaharda çıkması planlanan kitaplarının geciktiğini ifade eder ve sonrasında *en-Nebī* adlı eserini bin yıldan beridir yazmayı düşündüğünü ama geçen yılın sonuna kadar bile herhangi bir bölüm yazmadığını söyler:

[...]“en-Nebī”ye gelirse, bin yıldır yazmayı düşündüğüm bir kitap ama daha geçen senenin sonlarına kadar bir bölüm bile yazmadım. Sana en-Nebī hakkında ne söylemem gerekir? Kuşkusuz o benim ikinci doğumum ve ilk vaftizimdir. Beni güneşin çehresi karşısında durmaya layık kılan tek düşüncem odur. Ben onu oluşturmadan önce o beni oluşturdu. Ben onu yazmadan önce o beni yazdı. Eğilim ve amaçlarını bana yazdırmadan önce beni ardından sessizce yedi bin fersah yürüttü[...] (Halil Cibrān, 1979, 56).

[...]وأما "النبي" فكتاب فكرت به منذ ألف سنة ولكنني لم أكتب فصلا من فصوله حتى أواخر السنة الغابرة. وماذا عسى أقول لك عن هذا النبي؟ هو ولادتي الثانية ومعموديتي الأولى. هو الفكرة الوحيدة التي تجعلني حرياً بالوقوف أمام وجه الشمس. ولقد وضعني هذا النبي قبل أن أحاول وضعه، وألّفتني قبل أن أفكر بتأليفه، وسيّرني صامتاً وراءه سبعة آلاف فرسخ قبل أن يقف ليملئ عليّ ميوله ومنازعه.[...]

Cibrān, Aralık 1923 tarihli mektubundaysa *en-Nebī* kitabının hayattaki tecrübelerinin, insanlarla olan ilişkilerinin bir özeti olduğunu vurgular:

[...]Kuşkusuz en-Nebī, kelimenin ilk harfi. Geçmişte bu kelimenin benim için, içimde ve benden olduğunu sandım bu nedenle ilk harfini heceleylemedim. Bunun yapamamamın nedeni de hastalığım hatta ruhumdaki keder ve azaptı. Daha sonra Allah istedi ve gözlerimi açtı, ben de ışığı gördüm. Sonra Allah istedi ve kulaklarımı açtı, ben de insanların kelimenin ilk harfini telaffuz ettiklerini işittim. Allah istedi ve dudaklarımı açtı, ben de harfi telaffuz ettim:

[...]إنما التَّيَّيُّ أَوَّلُ حَرْفٍ مِنْ كَلِمَةٍ... تَوَهَّمْتُ فِي الْمَاضِي أَنَّ هَذِهِ الْكَلِمَةَ لِي وَفِيَّ وَمَنِّي لِذَلِكَ لَمْ أُسْتَطِعْ تَهْجِيئَةَ أَوَّلِ حَرْفٍ مِنْ حُرُوفِهَا، وَكَانَ عَدَمُ اسْتَطَاعَتِي سَبَبَ مَرَضِي، بَلْ وَكَانَ سَبَبَ أَلْمِ وَحَرَقَةِ فِي رُوحِي، وَبَعْدَ ذَلِكَ شَاءَ اللَّهُ وَفَتَحَ عَيْنِي فَرَأَيْتُ النُّورَ، ثُمَّ شَاءَ اللَّهُ وَفَتَحَ أذُنِي فَسَمِعْتُ النَّاسَ يَلْفِظُونَ هَذَا الْحَرْفَ

Sevinç ve heyecanla telaffuz ettim harfi çünkü ilk kez insanların her şey olduğunu, benimse tek başıma hiçbir şey olduğumu anladım[...] (Halil Cibrān, 1979, 131).

الأول، شاء الله وفتح شفتيّ فرددت لفظ الحرف:
ردّته مبتهجا فرحا لأنني عرفت للمرة الأولى أنّ
الناس هم هم كل شيء وإنني بذاتي المنفصلة لست
شيئاً. [...]

Cibrān, Mey Ziyāde'nin mektuplarının yanı sıra onun eserlerini de över. 24 Ocak 1919 tarihli mektubunda Cibrān, Mey'in edebiyatla ilgili projelerini takip ettiğini söyler ve ikisini bir araya getiren "fikrî yakınlığı" kutsar:

[...]Bugün el-Muqtataf'ın yeni sayılarını teslim aldım ve makalelerinizi derin bir mutluluk ve beğeniyle peş peşe okudum. Kuşkusuz makalelerinizde, her zaman beynimde dolaşan ve düşüncemle eşleşen bir takım eğilim ve hedefler gördüm[...] (Halil Cibrān, 1979, 31).

[...]استلمت اليوم أعداد المقتطف فقرأت مقالاتك
الواحدة إثر الأخرى وأنا بين السرور العميق
والإعجاب الشديد، ولقد وجدت في مقالاتك سرّاً
من تلك الميول والمنازع التي طالما حامت حول فكري
وتتبعت فكري. [...]

Cibrān, aynı mektubun devamında yine Mey Ziyāde'nin kişisel yeteneğini ifade eden, kültürel birikimini yansıtan ve bilgi birikimini ortaya koyan makalelerini över:

[...]Kuşkusuz makaleleriniz yeteneğinizin büyüstünü, bilgi birikiminizi; toplama, seçme ve sıralama zevkinizi ortaya koyuyor. Bununla birlikte makaleleriniz kişisel tecrübelerinizi de açıkça gösteriyor. Bütün bunlar araştırmalarınızı Arapçada türünün en iyileri arasına sokuyor[...] (Halil Cibrān, 1979, 32).

[...]إن مقالاتك تبين سحر مواهبك وغزارة اطلاعك
وملاحظة ذوقك في الانتقاء والانتخاب والترتيب وعلاوة
على ذلك فهي تبين بصورة جلية اختباراتك النفسية
الخاصة... وهذا ما يجعل مباحثك من أفضل ما جاء
من نوعها في اللغة العربية. [...]

Öte yandan Cibrān mektuplarında Mey Ziyāde'nin makalelerinin yanı sıra kitaplarını da metheder. O, 3 Kasım 1920'de New York'tan gönderdiği uzunca

mektubunda Mey Ziyāde'nin *Bāḥiṣetu'l-bādiye* (Çöl Araştırmacısı) adlı eseriyle ilgili şu övgülerde bulunur:

[...]Arapçada veya başka bir dilde *Bāḥiṣetu'l-bādiye* (Çöl Araştırmacısı) gibi bir eser asla okumadım. Hayatımda bu tip hatlarla ve renklerle çizilmiş iki resim görmedim. Hayatımda iki resmî tek çerçevede görmedim; edebiyatçı ve reformist bir kadın ve bir edebiyatçı ve reformistten daha büyük başka bir kadın. Hayatımda iki yüzü bir kadında görmedim; yeryüzünün gölgesinin yüzünün yarısını gizlediği bir kadın ve güneşin ışığının yüzünü parlattığı bir kadın[...] (Halil Cibrān, 1979, 79).

[...] ما قرأت قط كتاباً عربياً أو غير عربي مثل كتاب
"باحثة البادية". لم أر في حياتي صورتين مرسومتين
يمثل هذه الخطوط وهذه الألوان. لم أر في حياتي
صورتين في إطار واحد، صورة امرأة أديبة مصلحة
وصورة امرأة أكبر من أديبة وأعظم من مصلحة. لم
أر في حياتي وجهين في مرآة واحدة - وجه امرأة يخفي
نصفه ظل الأرض، ووجه امرأة يغمره نور
الشمس. [...]

Bahsi geçen kitabın başlığı olan *Bāḥiṣetu'l-bādiye*, Mısırlı yazar Melek Hıfnā Nāşif'in (öl. 1918) müstear ismidir. Nāşif, 20. Yüzyılın başlarında Mısırlı kadınların toplumsal arenada söz sahibi olabilmelerine entelektüel ve politik söylemleriyle büyük katkı sağlamış, aynı zamanda modern dönemde retorik alanında öne çıkmış ilk Arap kadındır. Mey Ziyāde'nin bu eseri, Nāşif hakkında yazılmış eleştirel bir çalışma olarak kabul edilmiş ve Cibrān tarafından – abartılı ölçüde – övülmüştür (Ziyāde, 2011).

Cibrān, Mey Ziyāde'nin düşünce ve edebiyat dünyasındaki öncü rolüne inandığı için, Arap dünyasını taklitten ve her türlü kölelikten, durağanlıktan kurtarmak için onu her fırsatta bu rolü daha da ileriye taşımaya için teşvik eder:

[...]Acaba neden Mısırlı yazar ve şairlere yeni yollarda yürümeyi öğretmiyorsunuz? Bunu yapın ve bilin ki lambaya yağ döken evini ışıkla doldurur. Arap dünyası ikimizin de evi değil mi? [...] (Halil Cibrān, 1979, 70).

[...] لماذا يا ترى لا تعلّمي كتّاب وشعراء مصر المسير
على السبيل الجديدة؟... افعلي هذا وثقي بأنّ من
يسكب الزيت في السراج يملأ بيته نورا. أفليس
العالم العربي بيتك وبتّي؟ [...]

Cibrān'ın burada Mey Ziyāde'yi yazar ve şairler arasında bir öncü olarak görmesi onun entelektüel kimliğine ne kadar güvendiğini gösterir. Cibrān'a göre Mısırlı yazar ve şairleri ileriye taşıyacak yazarlardan biri Mey Ziyāde'dir. Çünkü Cibrān'ın deyişiyle yetenekli bir kız çocuğu, yetenekli bin erkeğin yerini tutabilecek güçtedir(Halil Cibrān, 1979, 70).

3.1.1.1.3. Evlilik ve Kadın Özgürlüğü

Yukarıda Mey Ziyāde'nin Cibrān Halil Cibrān'a yazdığı mektuplardan yalnızca sekizinin günümüze ulaştığını ifade ettik. Mey Ziyāde, Cibrān'a gönderdiği 12 Mart 1912 tarihli mektubunu evlilik ve kadın özgürlüğüne ayırmıştır. O, mektubun başında Cibrān'la evlilik konusunda anlaşamadıklarını; kadının da tıpkı erkekler gibi eşini seçmede özgür olması gerektiğini söyler:

[...]Evlilik konusunda hemfikir değiliz Cibrān. Ama düşüncelerine saygı duyuyor ve ilkelerini taktir ediyorum. Çünkü onlara ne kadar bağlı olduğumu biliyorum. Hepsinin de yüce gayeleri var. Aynı zamanda kadın özgürlüğü ile ilgili temel ilkene de katılıyorum. Zira erkek gibi kadının da kişisel zevk ve eğilimlerine göre gençler arasından kendi kocasını seçmede mutlak özgürlüğe sahip olmalı. Kadın, hayatını komşu ve ananelerin belirlediği kalıplara uydurmak zorunda olmamalı[...](Ziyāde, 1954, 17).

[...]اننا لا نتفق في موضوع الزواج يا جبران. انا احترم افكارك، واجل مبادئك، لأنني اعرفك صادقاً في تعزيزها مخلصاً في الدفاع عنها، وكلها تري الى مقاصد شريفة، وشاركك ايضاً في المبدأ الاساسي القائل بحرية المرأة. فكالرجل يجب ان تكون المرأة مطلقة الحرية بانتخاب زوجها من بين الشبان تابعة في ذلك اميالها وإلهاماتها الشخصية، لا كيفية حياتها في القلب الذي اختار لها الجيران والمعارف.[...]

Mey Ziyāde, kadın kendisi için bir ortak seçtiğinde bile evlilik kurumuna son derece bağlı kalmak zorunda olduğunu söyleyerek bunu ağır bir pranga şeklinde yorumlar. Aynı şekilde Cibrān da bu yorumu destekler ve bunun önceki nesiller tarafından zaman içerisinde kökleştirildiğini savunur. Öte yandan Mey Ziyāde kadının

evlilikle ilgili imajının oluşmasında doğanın da müdahalesinin olduğunu iddia eder ve kadını kadın yapan doğanın kanunlarıdır der. Ona göre düşünce, kavramları ve toplumsal normları ortadan kaldırabilse dahi doğanın kanunlarını alt edemez zira doğanın kanunları her şeyin üstündedir (Ziyāde, 1954, 18).

Mey Ziyāde, mektubun devamında kadının evlendikten sonra bir emanet olarak görüldüğünü ve manevi emanetin bedensel emanetin önüne geçtiğini düşünür ve kadının aile içindeki rolünün diğer bütün rollerden daha zor olduğunu ifade eder:

[...]Evlilikte kadın emanet olarak görülür ve manevi emanet bedensel emanetin zamanla önüne geçer. Evlilikte kadın, kocasını mutlu etmekle sorumlu tutulur. Başka bir erkekle gizlice buluştuğundaysa toplum, aile ve sorumlulukları karşısında suçlu olur. Belki de buna şu sözleriyle itiraz edeceksin: Sorumluluk, çoğu zaman tanımının zor yapıldığı kapalı bir kavramdır... Ailenin ne anlama geldiğini bilmeliyiz ki fertlerinin de sorumluluklarını bilelim. Kadının aile içindeki rolü diğer bütün rollerden daha çetindir[...] (Ziyāde, 1954, 18).

[...]عند الزواج تعد المرأة بالأمانة، والأمانة المعنوية
تضاهي الأمانة الجسدية أهمية وشأنًا. عند الزواج
تتكفل المرأة باسعاد زوجها، وعندما تجتمع سرًا
برجل آخر تعد مذنبه ازاء المجتمع والعائلة والواجب.
وربما اعترضت على هذا بقولك: ان الواجب كلمة
مهمة يعسر تحديدها في احوال كثيرة، فليس لنا الا
ان نعلم «ما هي العائلة» لنجد الواجبات التي يفرضها
على افرادها. ودور المرأة العائلي هو اصعب الادوار
واوضعها واسرها.[...]

Mey Ziyāde, aynı mektupta kadının toplum içinde maruz kaldığı katı kuralları güçlü bir şekilde hissettiğini söyler ve bu kuralları, örümcek ağı gibi güçlü ince ipek kurallara benzetir. Yazar son olarak ortaya bir soru atarak mektubuna son verir:

...Ama Selma¹⁵ (roman kahramanı Selma) ve duygu, karakter ile zekâ açısından ona benzeyenlere şerefli bir arkadaşla buluşmalarına izin verdiğimizde, genç yaşta hayal ettiği mutluluğu evlilikte bulamayan her kadına kocası dışında bir

[...]ولكن إذا جوزنا لسلى "سلى كرامه بطلة
الرواية" ولكل واحدة تماثل سلى عواطف وسموًا
وذكاء، الاجتماع بصديق شريف النفس عزيزها فهل

¹⁵ Cibrān Halil Cibrān'ın "el-Ecnihatu'l-mutekessira" adlı romanının başkahramanı.

erkek arkadaşı edinmesi doğru olur mu? Diyelim ki kadın görüştüğü erkeği tanımıyor olsun, hatta görüşmelerinin nedeni çarpmıha gerilmiş İsa'nın yanında dua etmek olsun[...] (Ziyāde, 1954, 18-19).

يصح لكل امرأة لم تجد في الزواج السعادة التي
حلمت بها وهي فتاة ان تختار لها صديقاً غير زوجها،
وان تجتمع بذلك على غير معرفة من هذا، حتى وان
كان القصد من اجتماعهما الصلاة عند فتى الاجيال
المصلوب. [...]

Burada Mey Ziyāde'nin, Cibrān'ın "Kırık Kanatlar" adlı kitabını okuduğunu ve kitaptaki evlilikle ilgili düşünceleri üzerinden kadın özgürlüğü hakkında yorum yaptığı görülür. Mey Ziyāde'nin böylesi cevapsız bir soruyla mektubuna son vermesi, onun kendi döneminde kadın özgürlüğüyle ilgili var olan sorunlara tepkisinin ciddiyetini ortaya koyar.

Cibrān Halil Cibrān ve Mey Ziyāde mektuplaşmalarına genel olarak bakıldığında, özellikle Cibrān'ın farklı kaynak ve eğilimlerden elde ettiği çeşitli kültürel birikimini büyük ölçüde yansıttığı görülür. Onun kültürel birikimi eski ve yeniye, Doğu ve Batı düşüncesini kendinde barındırır. Buradan yola çıkıldığında, Cibrān'ın Batı'ya ait kültürü inceleyip okumuş olması, Doğu kültürünü inkâr edip ondan kaçınmadan kendisine sunulan her kaynaktan istifade etmesi ona düşünce, edebiyat ve sanat dünyasında önemli bir rol üstlenmesini sağlamıştır.

Cibrān'ın mektupları, ayrıca onun sadece edebiyat ve sanatla değil, aynı zamanda müzikle de ne kadar ilgili olduğunu gösterir. Yine mektuplar üzerinden, onun ne kadar yenilik yanlısı olduğunu, gelenekçiliği nasıl reddettiğini okumak mümkündür. Öte yandan, onun gözünde gerçek edebiyat – sanat ve resim de dahil – temelde kişisel bir yaratımdır ve doğrudan hayatla ilişkilidir.

3.1.1.1.4. Mitoloji

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarının öne çıkan özelliklerinden biri de mitolojik simgelere sıklıkla yer vermesidir. Cibrān, 11 Haziran 1919 tarihli mektubunda Mey Ziyāde'nin mektuplarından etkilendiğini söyler ve onları tıpkı Orpheus'un lirine benzetir:

[...]Mey, mektupların ne kadar güzel ve lezzetli. Tıpkı yükseklerden gürül gürül akan, rüyalarımday yürüyüp şarkılar söyleyen bir nehir gibi, Orpheus'un liri gibi adeta[...](Halil Cibrān, 1979, 42).

[...] ما أجمل رسائلك يا مي وما أشبهها، فهي كهر من الرحيق يتدفق من الأعالي ويسير مترنماً في وادي أحلامي، بل هي كقيثار أورفيس.[...]

Gelmiş geçmiş en meşhur şair ve müzisyen olarak tanımlanan Orpheus'a Apollon tarafından bir lir hediye edilmiş ve Musalarda çalmasını öğretmiştir. Onun müziğinin ezgilerinin vahşi hayvanları büyüleyecek; ağaçları ve kayaları dahi yerinden söküpeşine takacak kadar etkili olduğu söylenir. Bugün bile Trakya'daki Zone bölgesinde bazı yaşlı dağ meşelerinin onun dans müziklerinden birine uymuş halde, bıraktığı gibi durdukları iddia edilir (Graves, 2020, 1/139). Cibrān'ın Mey'in mektuplarını Orpheus'un lirine benzetmesi, her şeyden önce onun mitolojiye ne derece vakıf olduğunu gösterir. Bununla birlikte bu benzetme, ikisi arasındaki duygusal bağın seviyesini de ortaya koyar.

Cibrān Halil Cibrān mektuplarında ayrıca dînî mitoslara da yer verir. Örneğin 11 Haziran 1919 tarihli mektubunda İrem şehrine atıfta bulunur:

[...]Senden bana bir mektubun geldiği gün benim için zirve gündür. Peki üç mektubun geldiği gün için ne diyebilirim? Kuşkusuz o gün zamandan soyutlanır, sütunlu İrem şehrinde dolaşır gibi olurum[...](Halil Cibrān, 1979, 42).

[...] إن يوماً يجيئني منك برسالة واحدة لهو من الأيام بمقام القمة من الجبل فما عسى أن أقول في يوم يجيئني بثلاث رسائل؟ ذلك يوم اتنحى فيه عن سبل الزمن لأصرفه متجولاً في إرم ذات العماد.[...]

Kur'ân-ı Kerim'de Fecr Sûresinin 7. Ayetinde “Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu” olarak tasvir edilen İrem şehri, rivayetlere göre Âd

kavminin kralı Şeddād b. ‘Âd tarafından cennete benzetilmek suretiyle inşa ettirilen bir şehirdir. İhtişamlı binaları; büyüleyici bağ, bahçe ve nehirleriyle bir efsane olarak çeşitli kaynaklarda anlatılagelmiş İrem şehri, kimi toplumlarda dînî bir mitosa dönüşmüştür (Tur, 2021, 277-278). Cibrān, Ziyāde’den mektup aldığı günleri İrem şehrinde gezmeye benzetir ve böylece ona olan aşkının büyüklüğünü bir mitosla ifade eder. Bununla birlikte Cibrān, 1921 yılında yayımladığı mistik bir tiyatro oyununa yine “İremu zāte’l-‘imād: Sütunlu İrem Şehri” adını vermiştir.

Cibrān Halil Cibrān, yine 11 Haziran 1919 tarihli mektubunda Mey Ziyāde’yi sanata verdiği önemden dolayı Yunan mitolojisinde “İlham Perileri” olarak bilinen ve Musalar (Müzler) olarak adlandırılan dokuz kız kardeşe benzetir:

[...]“Ermiş”in içindeki resimler hakkında “el-Maḥrūse” dergisinde yayımladığın makalen, birçok insanın sahip olamadığı derin bir sanat bilincine, ince ve özel bir düşünce biçimine ve eleştirel bir bakış açısına sahip olduğunun en büyük kanıtı. Senin, “Dokuz Kız Kardeşler”in yolunda, babanın evindeymişçesine sağlam ayak, başı dik ve rahat bir edayla yürüyen ilk doğulu kız olduğunu söylersem abartmış olmam. Söylesene, bütün bildiklerini nasıl öğrendin, ruhunun hazinelerini hangi alemde bir araya getirdin ve ruhun, Lübnan’a gelmeden evvel hangi dönemde yaşadı? Kuşkusuz yetenekte ve mükemmellikteki sır, yaşamın sırrından daha derindir[...](Halil Cibrān, 1979, 45).

[...]ان ما جاء في مقالتي التي نشرت في «المحرسة»
عن رسوم المجنون لأكثر دليل على شعور في عميق
وفكرة خاصة دقيقة وبصيرة نقادة ترى ما لا يراه غير
القليل من الناس. ولست بمبالغ إذا قلت بانك اول
صبية شرقية مشت في غابة «الأخوات التسع» بقدم
ثابتة ورأس مرفوع وملامح منفرجة كأنها في بيت ابها.
ألا فاخبريني كيف عرفت كل ما تعرفين وفي اي عالم
جمعت خزانن نفسك وفي اي عصر عاشت روحك
قبل مجيئها الى لبنان؟ ان في النبوغ سرا أعمق من سر
الحياة. [...]

Cibrān, öncelikle Ziyāde’nin adı geçen dergide, “Ermiş (en-Nebī)”teki resimler üzerine yazdığı makalesini över ve makalenin başarısını ondaki sanat anlayışıyla bağdaştırır. Cibrān, daha sonra Ziyāde’yi sahip olduğu sanat anlayışından dolayı Yunan mitolojisindeki Musalar’a benzetir. Zeus, Titanların yenilgisinden sonra gök cisimlerin ona tanrıların başarılarını şarkılarda ölümsüzleştirmesi adına varlıklar yaratması için

çağrıda bulunması üzerine Mnemosyne (bellek anlamına gelir) ile birlikte olur. Zeus, bu birliktelik sonucunda dokuz Musanın babası olur. Başlangıçta yalnızca şarkı tanrıçaları olan bu dokuz kız kardeş, daha sonra sanatın diğer dallarını kontrol ettikleri için her birine ayrı vazifeler yüklenmiştir. Musaların yani dokuz kız kardeşin isimleri Kleio, Melpomene, Terpsikhore, Polymnia, Thalia, Urania, Euterpe, Erato ve Kalliope olarak aktarılmıştır(Seemann, 2020, 75-76). Cibrān, böyle bir benzetme yaparak Ziyāde'nin çok yönlülüğüne de dikkat çekmek istediği söylenebilir.

3.1.1.1.5. Tarihi Şahsiyetler

Cibrān Halil Cibrān, Mey Ziyāde'ye gönderdiği 28 Mart 1925 tarihli mektubuna Avrupa'da Rönesans'ın öncülerinden İtalyan ressam Mantegna'nın (öl. 1506) tablosuna ait bir kartpostal ilişitirir ve onun hakkında şu satırları yazar:

[...]Mari, Mantegna'yı çok beğeniyorum. Bana göre, onun her resmî birer güzel lirik şiire benzer. Ama bu tuhaf ve sıra dışı adamın acayip ilham ve esinlerle yaptığı eserlere tanık olmak için Floransa, Venedik ve Paris'i ziyaret etmelisin[...](Halil Cibrān, 1979, 165).

[...]يا ماري - أنا شديد الإعجاب بمانتيجنا
Mantegna وفي شرعي أن كل صورة من صوره
قصيدة غنائية جميلة. ولكن عليك أن تزوري
فلورنسة والبندقية وباريس لتشاهدي أعمال هذا
الرجل الغريبة الشاذة بكل ما في الشذوذ من الإلهام
والوحي.[...]

Cibrān'ın adı geçen ressamla ilgili cesur cümleleri, onun Rönesans sanatını ne derece yakından tanıdığını açıkça gösterir. Öte yandan, sanatın en iyi kendi merkezinde görülebileceğini savunarak Ziyāde'yi adı geçen ressamın eserlerini izleyebilmesi için Avrupa'nın sanat merkezlerinden Floransa, Venedik ve Paris'e davet eder.

3.1.1.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarına şekil olarak bakıldığında sırasıyla hitap cümlesi, mektubun konusu, temenni cümlesi ve imzadan oluştuğu görülür. Kimi mektuplarda tarih ve yer bilgisine mektubun girişinde, kimi mektuplardaysa mektubun en sonunda yer verildiği dikkati çekmektedir. Ayrıca bazı mektupların başında hitap sözcüklerine yer verilmeyip doğrudan konuya giriş yapıldığı da vakidir. Dolayısıyla Cibrān'ın mektup yazımında standart bir form izlemediği açıktır.

Cibrān, mektuplarında Mey Ziyāde'ye hitap ederken farklı hitap sözcükleri kullanmıştır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: *حضرة الأديبة الفاضلة: Saygıdeğer Edibe;* *صديقتي الفاضلة: Mey; يا مي: Arkadaşım Mey; يا صديقتي يا مي: Sevgili Mey; عزيزتي الأنسة مي: Sevgili Arkadaşım; يا ماري: Mari; يا رفيقة قلبي الحبيبة: Kalbimin Sevgili Dostu...* Bu hitap sözcükleri incelendiğinde, Cibrān'ın gittikçe Mey Ziyāde'ye karşı daha samimi ve yakın ifadeler kullandığı görülmüştür. Zira ilk mektuplarında “bayan” ifadesini kullanırken ardından “arkadaş” sözcüğünü, daha sonraki mektuplardaysa ona doğrudan ismiyle hitap etmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte, her ne kadar birer âşık olsalar da ikisi de “sevgilim” vb. gibi alışılmış hitap sözcüklerini kullanmaktan kaçınmışlardır. Mey Ziyāde ise sadece bir mektubunda *صديقتي يا جبران: Arkadaşım Cibrān* hitap sözcüğüne yer vermiş, diğer dört mektubunda hitap sözcüğü kullanmadan doğrudan mektubun konusuna giriş yapmıştır.

Cibrān, yukarıda da ifade edildiği üzere mektuplarının sonuna mektupların kendisine ait olduğunu gösteren birtakım imzalar kullanmıştır. Bu imza, yazarın bazen tam ismi olurken, bazen de “Samimi Dostun Cibrān Halil Cibrān”, genel olarak da sadece “Cibrān” imzasına yer vermiştir. Mey Ziyāde ise mektuplarında “Mey; Marī ve Mey Ziyāde” imzalarını kullanmıştır.

Mey Ziyāde'ye ait sekiz mektupta farklı metinlerden alıntılar görülmezken, Cibrān, birçok mektubunda çeşitli metinlere atıfta bulunmuş ve mektuplarında bu metinlere yer vermiştir. Sözelimi, 21 Mart 1921 tarihli mektubunda Mey Ziyāde'ye hastalığından bahsederken tıpla ilgili İngilizce birkaç cümle aktarır:

...Bugün sıhhatim bir ay öncesine göre daha iyi ama hâlâ hastayım, bu zayıf beden hâlâ kuralsız, vezinsiz ve kafiyesiz. Neyden şikâyet ettiğimi mi bilmek istiyorsun, işte sana doktorların söyledikleri:

“Nervous prostration caused by overwork and lack of nourishment. General disorder of the system. Palpitation was Inevitable result. Pulse beats 115 per minute – the Normal is about 80.”

Aşırı çalışma ve beslenme eksikliğinden kaynaklanan sinir bozukluğu. Genel sistem bozukluğu. Nabız normalde 80 olması gerekirken dakikada 115 atıyor. Bu durumda çarpıntılar kaçınılmaz (Halil Cibrān, 1979, 93-94).

Cibrān, 11 Haziran 1919 tarihli mektubunda ise İngiliz şair, oyun yazarı ve oyuncu Shakespeare'den (öl. 1616) bir alıntı yapar:

[...]İçinde bulunduğunuz krizin son bulmasından dolayı Allaha hamt ve şükrediyorum. Oradaki protestolara ait haberleri okuyor, senin korktuğunu düşündükçe ben de korkuyor, tedirgin olduğumu düşündükçe ben de tedirgin oluyordum. Ama her iki durumda da Shakespeare'in şu dizelerini tekrar ediyordum (Halil Cibrān, 1979, 46).

Bizim için korkma

Öyle bir çit vardır ki Kral'ın çevresinde,

Hıyanet bir göz atabilir içeri belki,

Ama kolay gerçekleştiremez niyetini

(Shakespeare, 2007, 170).

[...]احمد الله وأشكره على انقضاء الأزمة عندكم.

ولقد كنت أقرأ اخبار تلك المظاهرات فأتخيلك هائبة

فأهاب، مضطربة فأضطرب. ولكنني كنت اردد في

الحالين قول شكسبير:

Do not fear our person.

There's such divinity doth hedge a king

That treason can but peep to what it would

Acts little of his will...

Cibrān'ın yukarıda bahsettiği kriz, 9 Mart 1919 tarihinde Mısır ve Sudan'ın Büyük Britanya işgaline karşı başlattığı devrimdir. Devrim, 1922 yılında Mısır'ın Büyük Britanya'dan bağımsızlığını kazanmasıyla son bulur. Cibrān, Mısır'da yayılan protesto

haberlerini okuduğunu, Mey Ziyāde'nin de bu sebeple korkup endişelendiğini söylediğini, kendini onun yerine koyduğunu ve bu gibi anlarda Shakespeare'in yukarıdaki dizelerine sığındığını ifade eder. Cibrān'ın mektubunda bu dizelere yer vermekle bir anlamda “metinötesi” tekniğine başvurmuştur. Ancak söz konusu teknik temelde kurmaca eserlerle ilgilidir. Ne var ki, özellikle Cibrān'ın mektuplarının yalnızca saf düşüncelerden oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Zira onun, mektuplarında çoğu kez kurmaca bir üslup izlediği de gözden kaçmamalıdır.

Cibrān Halil Cibrān ve Mey Ziyāde mektuplarında modern standart Arapçayı tercih etmişlerdir. Mektupların konu bütünlüğüne bakılacak olursa, özellikle Cibrān'ın uzun mektuplarında konudan konuya atladığı açıkça görülür. Bunun temel nedeni mektubun kaynağının “anlık düşünceler” olmasıdır.

3.1.2. Cibrān Halil Cibrān'ın Ailesi ve Arkadaşlarıyla Mektuplaşmaları

Çalışmanın bundan önceki başlığında Cibrān Halil Cibrān'ın *eş-Şu'letu'z-zerkā* (Mavi Alev) ve Mey Ziyāde'nin *Resāil Mey* (Mey'in Mektupları) adlı koleksiyonlarda yer alan mektuplaşmaları incelendi. Birinci koleksiyondaki mektupların hepsi Cibrān tarafından Mey Ziyāde'ye yazılmışken, ikinci koleksiyondaki mektuplardan yalnızca sekizinin Mey Ziyāde tarafından Cibrān'a yazıldığı ifade edildi.

Çalışmanın bu bölümündeysen Cibrān'ın başta *Resāil Cibrān et-Ta'ithe* (Cibrān'ın Kayıp Mektupları) ve *Resāil Cibrān* (Cibrān'ın Mektupları) adlı koleksiyonlarda olmak üzere başka eserlerde dağınık halde yer alan ve onun farklı tarihlerde ve çeşitli konularda aile ve arkadaşlarına gönderdiği mektuplarda işlenen konular ve bu mektupların dil ve üslup özellikleri incelendi.

Söz konusu mektup koleksiyonlarından ilki, yani “Cibrān'ın Kayıp Mektupları”, *Ma'a 19 r'İsale yukşef 'anhā li'l-merreti'l-'ülā* (İlk Kez Keşfedilmiş On Dokuz Mektupla

Birlikte) alt başlığıyla 1983 yılında Riyāḍ Ḥanīn tarafından bir ön sözle birlikte Beyrut'ta basılmıştır.

“Cibrān'ın Kayıp Mektupları” adlı koleksiyon Cibrān'ın kadın-erkek on sekiz farklı şahsa gönderdiği elli bir mektuptan oluşur. Bu mektupların otuz bir adedi Arapça kaleme alınmıştır ve çeşitli kitap, gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Bu mektuplar daha sonra Riyāḍ Ḥanīn tarafından, hiçbir düzeltme yapılmaksızın adı geçen eserin içerisinde toplanmıştır. Mektuplardan yalnızca birinin orijinal dili İngilizce olup daha sonra Arapçaya çevrilmiştir.

Eserin içerisinde geriye kalan on dokuz adet mektubun hepsi İngilizce kaleme alınmış ve Arapça çevirileriyle birlikte ilk kez adı geçen koleksiyonda yayımlanmıştır. Bu mektupların ilki Cibrān'ın Madame Giacobbe'ye yazdığı birkaç satırdan oluşur ve hangi tarihte yazıldığı kesin olmamakla birlikte sonraki mektuplardan yola çıkarak 1920 yılına tarihlendirilebilir. Bu mektupta Cibrān, Giacobbe'nin kızından bahsederek onu tanıdığı en korkunç ama aynı zamanda en katlanılabilir komutan olarak tasvîr eder:

Sevgili Bayan Giacobbe,
Mariita ile üç güzel saat geçirdim. O kesinlikle tanıdığım en korkunç ve aynı zamanda en çekilir komutan. Ona Nerona¹⁶ lakabını taktım! Ama her şeye rağmen, dünyadaki her şeyden çok onun bir kızım olmasını tercih ederim – ve hayatımın geri kalanında tatlı bir şekilde acı çekmeyi!
Sizi kıskanıyorum madam ve size sempati duyuyorum!
Mariita'yı tanımak büyük mutluluk – belki de yakında annesiyle de tanışma şerefine sahip olurum.
Saygılarımla
Halil Cibrān (Halil Cibrān, 1983, 132).

عزيزتي السيدة جيا كوبي،
قضيت مع مارييتا ثلاث ساعات كاملة. إنها، ولا ريب،
أرهب رئيسة عرفتها حتى الآن، ولكنها مرضية للغاية،
وقد لقبتها: « نيرونا »!
ولكن على الرغم من كل شيء، أود بالحري أن تكون
لي ابنة دون أي شيء آخر في العالم، وأن أتألم بعدوبة
بقية حياتي!
إني أحسدك يا سيدتي، وإنما لك عظمي! ومن دواعي
الغبطة أن أعرف مارييتا، وربما سأحظى بالتعرف
إلى والدتها عن قريب.
لك بمودة
خليل جبران

¹⁶ Roma İmparatoru Neron'a (öl. MS 68) gönderme yapılmıştır.

Söz konusu mektupların on sekizi ise Cibrān'ın Giacobbè'nin kızı Mariita Giacobbè'ye yazdığı satırlardan oluşur. Mariita, Cibrān'ın New York'taki resim atölyesinde Nü resimler yaptığı dönemlerde ona uzun yıllar modellik yapar. Mariita evlendikten sonra Lawson soyadını alır. Eserde aynı zamanda Cibrān'ın fırçasından çıkmış, farklı şahıslara ait portreler de görmek mümkündür. Bununla birlikte eserde yer alan her mektubun başında, o mektubun gönderildiği şahısla ilgili biyografik bilgiler, bu şahısların Cibrān'la olan ilişkisi ve bu bilgilerin yer aldığı kaynaklar eseri yayımlayan Riyād Ḥanīn tarafından kaydedilmiştir.

Cibrān, 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk otuz yılına kadar akrabalarına, arkadaşlarına ama özellikle de ruhuna ve kalbine dokunan kadınlara azımsanmayacak miktarda mektup kaleme almıştır. Günümüze ulaşmış mektupları bir tarafa koyarsak, akıbetleri meçhul olanlar da hesaba katıldığında onun yazdığı mektupların sayısının ne kadar çok olduğu tahmin edilebilir.

Ḥanīn'e göre, Cibrān'ın mektuplarını konularının çeşitliliğine, seviyelerinin farklılığına ve Arap ve yabancılara göre mektup edebiyatı ölçeğinde sahip olduğu payeye bakmaksızın yazarın ruhunu rahatlatmak için yöneldiği yazma türünün başka bir örneği olarak kabul etmemiz mümkündür. Kuşkusuz o, mürekkep ve kâğıdı, özlem duyduğu ama gözleriyle görmediği şahıslara duygu ve düşüncelerini aktarmak için bir araç olarak kullanmış ve böylece uzak mesafeleri yakın etmiştir (Halil Cibrān, 1983, 10).

Cibrān Halil Cibrān yüz yüze görüşmelere karşı mektuplaşmayı tercih etmiştir. Zira o, ziyaret edip ziyaret edilecek kadar sosyal bir mizaca ve boşa harcayacak kadar da vakte sahip olmamıştır. Cibrān içine kapanık, kalem ve fırçasıyla birlikte uzlet içinde yaşayan; sezgileri ona yeryüzünde çok yaşayamayacağına dair haber vermişçesine bitimsiz hırsıyla yüksek bir şan elde etmek hedefiyle çalışan biri olarak hayatını sürdürür. Neticede sezgileri doğru çıkar ve kırk sekiz gibi erken bir yaşta hayata veda eder.

Riyād Ḥanīn, Cibrān'ın mektuplarını Fransız aristokrat Madame de Sévigné (öl. 1696), Fransız Devrimi ve Aydınlanma Hareketi'nin öncülerinden Voltaire (öl. 1778) ve Romantik akıma bağlı Fransız şair, romancı ve oyun yazarı Victor Hugo'nun (öl. 1885) mektuplarıyla kıyaslayarak şunları kaydeder:

“Fransız aristokrat Madame de Sévigné'nin mektuplarındaki 17. yüzyılın Paris yaşamı ve aristokrat tabakaya yönelik tasvirlerine benzer tasvirler; Voltaire'in mektuplarında yer alan eleştirel ve reformist yaklaşımlar; Victor Hugo'nun mektuplarında yer alan ve 19. yüzyıla bir gölge gibi yayılan ve romantizmle nitelenen aşka dair izler Cibrān'a ait mektuplarda yer almaz. Buna karşılık onun mektuplarında kendi projeleri ve sağlığı ile ilgili bilgiler haricinde, aşkını ifade ederken dahi ruhsal bir eğilimle; karakterine ve eserlerine sirayet etmiş romantizm ile kendisiyle ilgili kesintisiz bilgiler yer alır. Bununla birlikte sanatçılar, edebiyatçılar ve kendi çağdaşı yahut bir şekilde bağ kurmuş her türlü insan gruplarıyla ilgili ayrıntılar da onun mektuplarında kendine yer bulur. Böylece onu bu mektupları sayesinde daha çok tanımamız, derinine daha çok nüfuz etmemiz ve sahip olduğu portreyi daha net görebilmemiz mümkün hale gelmektedir (Halil Cibrān, 1983, 11).”

Ḥanīn, yukarıdaki değerlendirmesinde kullandığı “daha çok” ifadesini “ihtiyatlı” olarak kullandığını söyler. Çünkü ona göre Cibrān'ın mektupları, onun önündeki perdeyi aralasa da her yönünü ortaya koyduğu söylenemez. Diğer bir deyişle, mektuplar onunla ilgili meçhul meseleler üzerindeki perdeyi aralasa da duygularıyla ilgili birçok başka meselenin de gizli kalmasının önüne geçemez. Bu duygular, araştırmacı ve eleştirmenlerin en çok ilgilendikleri meseleler olmakla birlikte mektuplara rağmen hâlâ gizemini korumaya devam etmektedir. Ama kuşkusuz mektuplar gün yüzüne çıktıktan sonra Cibrān'ın realitesine tutulan dürbünün eskiye nazaran bir dönüşüm geçirdiğini de ifade etmek gerekir.

Yine Ḥanīn'e göre, Cibrān'ın mektuplarının onun karakteri, eğilimleri ve erdemleriyle ama özellikle kusurları, eksiklikleri ve tutarsızlıklarıyla ilgili bazı yönlerini ortaya çıkardığı söylene de onun duygusal yaşamını ve kadınlarla olan ilişkisinin türünü

ortaya koymak bakımından sislidir. Bu da onun mektuplarının otobiyografik bir belge olma niteliğine ket vurur (Halil Cibrān, 1983, 11-12).

Daha önce de ifade edildiği üzere, Cibrān'ın ulaşabildiğimiz en eski mektubu “Cibrān Halil Cibrān'ın Kayıp Mektupları” adlı eserde yer alan 1898 tarihli İngilizce bir mektuptur ve Abdullah Şālih tarafından yapılan Arapça tercümesi yine aynı kitapta yer alır. Cibrān bu mektubu 8 Mart 1898 tarihinde ünlü fotoğraf sanatçısı ve aynı zamanda kendisini resim yapmaya teşvik eden Fred Holland Day'in (öl. 1933) Boston'da Kamera Kulübünde düzenlediği sergide tanıştığı şair ve oyun yazarı Josephine Preston Peabody'e (öl. 1922) yazar. Cibrān bu tarihte on beş, Peabody ise yirmi dört yaşındadır (Boullata, 1977, 34). Söz konusu mektup, Peabody'nin Cibrān'a yazdığı bir mektubun cevabından müteşekkildir.

Bu tanışmadan sonra Cibrān'la Peabody birbirlerinden hoşlanmış ve defalarca buluşup çeşitli konularda sohbet etmişlerdir. Ancak daha sonra Cibrān Lübnan'a dönmek mecburiyetinde kalarak Peabody ile vedalaşamadan Boston'dan ayrılır. Cibrān ayrılmadan önce hafızasından aldığı ilhamla Peabody'nin bir portresini çizer ve altına Arapça ifadeyle “Cibrān Halil Cibrān'dan bilinmeyen Azize Josephine Peabody'e – 23 Ağustos 1898) yazarak portreyi Peabody'e ulaştırması için Holland Day'e verir.

12 Aralık 1898 yılında Peabody Cibrān'a bir mektup yazar ve bunun üzerine Cibrān da bu mektuba dil yönünden zayıf ve hatalarla dolu İngilizce bir mektupla cevap verir. Cibrān'ın amcasının torunu Halil Cibrān ve karısı Jean Cibrān 1974 yılında kaleme aldıkları “Kahlil Gibran His Life and World”¹⁷ adlı eserde bu mektuba yer vermişlerdir. Ancak ikilinin çoğu mektubu günümüze ulaşmamıştır (Halil Cibrān, 1983, 23).

Cibrān Halil Cibrān bir şair ve entelektüel olan Peabody'den etkilenmiş; eserlerinde ve çizimlerinde ondan ilham almıştır. Birçok eseri bulunan Peabody'nin, içerisinde *The Prophet* (Ermiş) başlıklı uzun bir şiirin yer aldığı şiir antolojisi de bulunur.

---

¹⁷ Bu eserin Arapça çevirisi 2005 yılında Kahire'de yayımlanmıştır bk. (Cibrān - Cibrān, 2005).

Bu şiir Cibrān'ın aynı adlı ünlü eserinden on beş (15) sene önce yayımlandığına göre, Cibrān'ın eserine isim koyma konusunda Peabody'den etkilenmiş olabileceği ihtimal dahilindedir.

Cibrān, Peabody'e İngilizce olarak yazdığı ve yukarıda da bahsettiğimiz mektupta duygusal bir üslupla Peabody'le olan arkadaşlıklarından ve ondan aldığı mektuptan dolayı büyük bir mutluluk duyduğunu, bununla birlikte İngilizce yazarken duygularını tam olarak ifade edemediğini kâğıda döker. Cibrān aralarındaki mesafeye rağmen Peabody'i bir çeşit aşk gibi kalbinde saklayacağını ifade eder ki bu da ona aşk bakımından yakınlık hissettiğini söylememiz için yeterlidir. Mektupta geçen şu ifade bunun başka bir ispatıdır:

[...]Anılarını kalbime yakın tutacağım ve seninle benim düşüncemin arasını hiçbir şey ayıramayacak (Halil Cibrān, 1983, 25).”

[...]وسأحتفظ بذكراك بالقرب من قلبي ولن يفرق

أي شيء بينك وبين فكري.[...]

Cibrān mektubun devamında yine dil meselesine atlar ve daha iyi bir İngilizceye sahip olmayı; muhatabının ise Arapça bilmesini umar. Böylece mutluluklarının daha da büyük olacağını ifade eder. Muhatabına kendisiyle ilgili her şeyi aktaracağına söz verir ve muhatabından da karşılık beklediğini kaydeder. Sonrasında Suriye'den ve oradaki sosyal yaşamla ilgili bazı ayrıntılar verir ve bir sonraki mektubunda daha çok şey aktaracağını söyleyerek mektubuna son verir.

Cibrān'ın, söz konusu eserde Peabody dışında başka birçok kişiye mektup yazdığı görülür: Babası Halil (öl. ?), kız kardeşi Marianna (öl. 1972), kendisini resim yapmaya teşvik eden Fred Holland Day (öl. 1933), amca oğlu Nahle Cibrān (öl. ?), özellikle İmîl Zeydān (öl. 1982) başta olmak üzere kitaplarının yayımcıları; arkadaşları Emin el-Ğureyyib (öl. 1971), Cemîl el-Ma'lûf (öl. 1951), Yûsuf el-Ĥuveyyik (öl. 1962), Selîm Serkîs (öl. 1926), Fîliks Fâris (öl. 1939), Emin Maşriĥ (öl. 1934), Emin er-Reyhānî (öl.

1940), Mīḥa'īl Nu'ayme (öl. 1988) ve İdmūn Vehbe (öl. ?) bu kişiler arasında öne çıkan isimlerdir. Ayrıca Cibrān, uzaktan veya yakından bir şekilde ilişki kurduğu, kendi hayatını farklı yönlerden etkileyen birçok kadınla da mektuplaşmıştır. Helā ez-Zāhir (öl. ?),¹⁸ Sulṭāne Şābit (öl. ?), Mary Haskell (öl. 1953), Emily Michael (öl. ?), Charlotte Teller (öl. 1953), Mary 'Īsā el-Ḥūrī (öl. ?), Mary Yanni (öl. 1975), Mary Ḳahvecī (öl. ?) ve Gertrude Barry (öl. ?) Cibrān'ın mektuplaştığı kadınlar arasında yer alır (Halil Cibrān, 1983, 12). Özellikle Cibrān'ın Mey Ziyāde ve Mary Haskell'e mektuplaşmaları edebiyat dünyasında sıkça bahsedilen ve üzerinde tartışılan bir mesele halini almıştır.

Filistinli şair Tevfik Sāyig (öl. 1971) *Eḍvā' cedīde 'alā Cibrān* (Cibrān'a Yeni Bir Bakış) adlı eserinin girişinde Cibrān ve Mary Haskell mektuplaşmaları ve Haskell'in Cibrān'la ilgili günlükleri hakkında şunları kaydeder:

"[...]Kuşkusuz bu belgeler, Cibrān'ın gerçek sesini bize dinleten gerçek olay ve sözleri aktarır ve onunla ilgili elde edebileceğimiz en iyi kişisel görüntüyü ortaya koyar. Bu belgelerde Cibrān'ın aklının sürekli devinim halinde olduğunu görürüz: Bir düşünceden başka bir düşünceye, bir konudan başka bir konuya atladığını; kendi sanatı ve edebiyatı; sanatçılar ve okuduğu edebiyatçı ve düşünürler hakkında konuştuğunu, bunlarla ilgili düşüncelerini aktardığını görürüz. Ayrıca, yaptığı ya da yapmaya niyetlendiği şeyleri Haskell'e açıklamak amacıyla mektuplarının kenarına ya da metin içlerine o sırada üzerinde çalıştığı tablolara ait eskizler çizdiğini görürüz. Bununla birlikte, Cibrān'ın söz konusu belgelerde, daha sonra eserlerinde yayımlamak üzere birtakım fikirleri yazıp iyice benimsemeden önce Mary Haskell üzerinde yeni fikirler denediği dikkatimizi çeker (Şāyig, 1990, 21)."

---

¹⁸ Cibrān Ḥalīl Cibrān, 1896'da Beyrut'a döndükten sonra babasının arkadaşının kızı Helā ez-Zāhir'le tanışır. Cibrān'ın bu kadından veya Sulṭāne Şābit'ten ilhamla "Kırık Kanatlar" adlı kitabındaki "Selmā" karakterini; kadının babası üzerinden de "Fāris Kerāme" karakterini yarattığı iddia edilir. Ayrıca Cibrān'ın kendisinden iki yaş büyük olan ez-Zāhir'le ilgili şunları söylediği aktarılır: *Aşk, ilk defa büyüğü ışıltılarıyla gözlerimi açıp, ateşli parmaklarıyla ruhuma dokunduğunda on iki yaşındaydım. Güzelliklerinin ruhumu uyandırdığı; günlerin rüya gibi, gecelerin ise düğün gibi geçtiği dünyada önümde ulvi duygular cennetine yürüyen "Selmā Kerāme" ise ruhen de bedenlen de çok güzeldi. Onu, tanımayanlar için nasıl betimlerim bilemiyorum. bk.* (Abdurrahman, 09 Kasım 2022) Ancak Mary Haskell, Cibrān'ın bu eserinin otobiyografik olarak kabul edildiğine ilişkin iddiaları kendi günlüklerinde reddeder ve Cibrān'ın şu sözlerini aktarır: *"Bu kitapta anlatılan deneyimlerin hayatımla alakası yoktur. İçindeki karakterleri tanıdığım insanlar üzerinden yaratmadım. Kitaptaki atmosfer ve olaylar tamamen hayal dünyamın ürünüdür* (Necār, 2008, 12)."

Öte yandan, Virginia Hilu ve Dalton Hilu Einhom'un *Beloved Prophet: The Love Letters of Kahlil Gibran and Mary Haskell, and Her Private Journal* (Sevgili Ermiş: Halil Cibrân ve Mary Haskell'in Aşk Mektupları ve Haskell'in Günlükleri)¹⁹ adlı derlemelerinin girişinde şunları aktardıkları kaydedilir:

“Cibrân'ın mektuplarının yarattığı o büyü, onun önce kendisiyle sonra da dünya ile uyum sağlayabilmek için verdiği içsel mücadelesine tuttuğu ışıkla birlikte ortaya çıkar. Ama daha da büyüleyici ve beklenmedik olan şey, üzerindeki perdenin aralandığı olayların ve tarihî bilgilerin gayet açık ve net olmasıdır (Halil Cibrân, 1983, 13).”

Cibrân Halil Cibrân'ın mektupları salt birer mektup olmaktan öte, onun iç dünyasını yansıtan birer belge olarak karşımıza çıkar. Başka bir deyişle, Cibrân'ın mektupları onun yaşamına ilişkin ilk elden biyografik tanıklıklardır. Mîhâ'îl Nu'ayme'nin Cibrân üzerine yazdığı eserinin *Resâilu Cibrân ileyye* (Cibrân'ın Bana Mektupları) başlıklı bölümünde mektuplarla ilgili kaydettikleri yukarıdaki tespitimizi doğrular niteliktedir:

“Elimde Cibrân'a ait bir miktar mektup var. Bunları özel durumlardan ötürü okura sunmayacaktım ama mektuplar Cibrân'ın yaşamı ve psikolojik yönüyle ilgili birçok ayrıntıyı ortaya koyduğundan mektupları eserime almaya karar verdim (Nu'ayme, 2009, 368).”

Cibrân, çok sevdiği dostu Nu'ayme'ye yazdığı mektuplarında sık sık yaşadığı şehir ve insanları ile ilgili duygularını ifade ederek aynı zamanda ruhsal açıdan yaşadığı huzursuzluğu da mektuplarında kaydeder. Sözün gelişi, Boston kentiyle ilgili düşüncelerini aktarırken oranın eskiden bir bilim ve sanat merkezi olduğunu ama artık köhnemiş geleneklerin merkezi haline geldiğini; insanların fosilleştiğini, düşüncelerinin ise bayatlamış olduğunu ifade eder. Öte yandan ona göre gericilik ve eski kafalılık günden güne büyüyen ve övülen iki ayrı mefhûm halini almıştır. Daha da ötesi,

---

¹⁹ Bu eser, Papaz Louran Fâris tarafından *Nebiyu'l-ḥabīb / Resā'ilu'l-ḥubb beyne Mārī Haskell ve Cibrân ma'a muzekkerāt Mārī Haskell* adıyla Arapçaya çevrilmiş ve Beyrut'ta basılmıştır.

bazen bir Harvard hocasıyla bir Ezher şeyhinin; Bostonlı bir kadınla Suriyeli bir yaşlının cehalet bakımından birbirinden farklı olmadığını; Lübnan köylerindeki hayatla Boston, New York ve San Francisco'daki yaşamın birbiriyle benzer olduğunu açıkça ifade eder. Başka bir yerde ise Boston'da yaşamla ilgili çeşitli sıkıntılar çektiğini ve buranın nefret edilesi bir kent olduğunu kaydeder (Nu'ayme, 2009, 370).

Cibrān, Mīḥā'il Nu'ayme'ye yazdığı başka bir mektubunda ise metaforlarla dolu bir üslupla Amerikalılardan kurtulup Lübnan'ın sessiz vadilerine gitmek için dua eder. Cibrān'ın daha iyi bir yaşam amacıyla gittiği Amerika'da mutsuz olduğu ve öz yurduna özlem duyduğu açık bir şekilde görülmektedir.

[...]Bana gelince; inişli çıkışlı sağlığım ile insanların benden arzusu arasında, uyum ve armoniden yoksun tuhaf şarkılar çalan bir zorbanın elindeki akortsuz enstrüman gibiyim. (Tanrı bu Amerikalılara karşı beni korusun.) Beni de seni de Lübnan'ın o huzurlu vadilerine doğru uzaklaştırsın[...]
(Nu'ayme, 2009, 373).

[...]أما أنا فبين صحي المشوشة ومشيتة الناس بي
أشبه شيء بآلة موسيقية محلولة الأوتار في يد جبار
يضرب عليها أنغامًا غريبة خالية من الألفة
والتناسب (الله يساعدي يا ميخائيل على هولا
الأماركيين) الله يبعدي وإياك عنهم إلى أودية لبنان
الهادئة.[...]

Cibrān'ın, mektuplarında *er-Rabiṭaṭu'l-ḳalemiyye*'den²⁰ (Kalem Grubu) ve grubun edebi faaliyetlerinden çokça bahsedildiği görülür. Onun 8 Ekim 1920'de Nu'ayme'ye gönderdiği mektubunda Kalem Grubu ile ilgili çalışmalardan söz ederken arkadaşlarının, isteklerini sürekli ertelemelerinden yakınır ve *felsefetu't-tesvīf*'in (erteleme felsefesi) Doğuya ait bir şey olduğunu sitemle ifade eder.

Cibrān'ın, Nu'ayme'ye mektuplarında edebiyat faaliyetlerine bağlı olarak edebiyat gruplarının kurulması, bu gruplara destek verilmesi, edebiyat dergilerinin

²⁰ Cibrān Ḥalīl Cibrān önderliğinde Mīḥā'il Nu'ayme, 'İliyyā Ebū Mādī, Nesīb 'Arīḏa, Reşīd Eyyūb, 'Abdulmesīḥ Ḥaddād ve Nedret Ḥaddād tarafından 1920 yılında New York'ta kurulan bir edebiyat ekolü. Ayrıntılı bilgi için bk. (Yazıcı, 2002, 109-113).

kurulması ve bu dergilere yazılacak makaleler; Cibrān'ın fiziksel ve psikolojik hastalıkları (Bu kente geldiğimden beri doktordan doktora, muayeden muayeneye koşuşturup duruyorum çünkü kalbim veznini ve kafiyesini kaybetti (Nu'ayme, 2009, 383) ile içsel bunalımları sıkça karşılaştığımız meseleler arasında yer alır.

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarını *Resāil u Cibrān* (Cibrān'ın Mektupları) başlığı altında toplayıp 1951'de Beyrut'ta yayımlayan Cemīl Cebr ise esere yazdığı önsözde Cibrān'ın hayatından ve dönüm noktalarından; hayatına etki eden şahsiyetlerden bahseder. Cebr bu minvalde, Cibrān'ın Arap edebiyatındaki konumuna dikkati çekerek şunları kaydeder:

“Eserlerinin çoğunu İngilizce kaleme almasına rağmen Cibrān Halil Cibrān kadar Modern Arap Edebiyatına etki eden başka bir yazar tanınmamıştır. Kuşku yok ki Cibrān, geleneksel olanla yeni olanın arasını kesin hatlarla birbirinden ayırmış, öyle ki, Arap edebiyatında çağ kapatıp çağ açmıştır. Cibrān'dan önce Arap edebiyatı, ekseriya şifahi sanat ve dilsel bilmecelerden ibaretti; bu edebiyatı ne yaşatacak ne de canlandıracak bir su vardı. Cibrān kendine has üslubuyla Arap edebiyatına adeta hayat verdi (Halil Cibrān, 1951, 3).

Yukarıda adı geçen koleksiyonda toplamda kırk dokuz adet mektup yer alır. Bunlardan birini Fīliks Fāris'in Cibrān'a yazdığı mektup oluşturur. Koleksiyonda yer alan ve Mey Ziyāde'ye yazılmış sekiz adet mektup hariç diğer bütün mektupların muhatabı erkeklerden oluşur.

Cibrān, ailesiyle birlikte 1894 yılında Lübnan'dan Boston'a gittikten üç yıl sonra bulunduğu ortamlardan ve henüz küçük yaşta âşık olduğu bir kadınla evlenmek arzusundan dolayı annesi Lübnan'a dönmesini ister. Annesinin bu arzusuna itiraz etmeyen Cibrān 1898 yılında Lübnan'a döner. Burada Cibrān, el-Hikme Okulunda eğitim görür ve bu arada resim üzerine yoğunlaşıp Fransızca öğrenir. Yine bu dönemde Yūsuf el-Ḥuveyyik ile tanışan Cibrān birlikte *el-Menāre* adlı dergiyi çıkartırlar. Cibrān'ın resim sanatına olan ilgisi, Boston'a döndükten sonra yaşamının gidişatını değiştirir.

Cibrān, Lübnan'daki eğitimini tamamladıktan sonra 1902'de tekrar Amerika'ya döner. Dönüşü esnasında kız kardeşi Şultāne Boston'da vefat eder. Bir yıl sonra da kardeşi Buṭrus'u kaybeder. Yine aynı yıl içerisinde annesi kansere yenik düşerek hayata veda eder. Kız kardeşi Mariana ile Boston'da yalnız kalan Cibrān, acılarından damıttığı yazı ve resim çalışmalarını sürdürür ancak toplumda kendini kabul ettiremez ve yıldızı bir türlü parlamaz. İşte tam bu esnada kader onu hayatını değiştirecek bir kadınla, zengin bir Amerikalı olan Mary Haskell'e tanıştıır. Haskell, Cibrān'la tanıştıktan sonra onun resimle ilgili yeteneğini keşfeder ve takdir eder. Bunun sonucunda Cibrān'ı yüksek enstitülerde eğitim görmesi için 1908'de Fransa'ya gönderir (Halil Cibrān, 1951, 4).

Öte yandan, Cibrān'ın bazı eserlerini İngilizce yazmasında Haskell'in payı büyüktür çünkü bu dilde yazması için onu teşvik eder. Cibrān, çok az kişinin Arapça okuyabildiği diasporada eserlerinin daha fazla kişiye ulaşabilmesi için eserlerini İngilizce yazmayı uygun bulur (el-Mer'ī, 2012, 11). Bu tanışıklıktan sonra Cibrān'la Haskell arasında çeşitli münasebetlerle birtakım yazışmalar gerçekleşir. Cibrān'ın Mary Haskell'e olan yazışmaları, onun birçok sırrını; hayatıyla ilgili birçok gizemi ortaya koymasından dolayı önemlidir (Halil Cibrān, 1983, 14). Ne var ki, yukarıda referans olarak kullanacağımızı ifade ettiğimiz her iki eserde de Haskell'e yazılmış mektup örnekleri görmek mümkün değildir. Ancak Tefik Şāyig'in ilk kez 1966'da Beyrut'ta basılan "Cibrān'a Yeni Bir Bakış" adlı eseri sayesinde Haskell ile Cibrān arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde görmemiz mümkündür. Cibrān, henüz yirmi bir yaşında tanıştığı Mary Haskell'e yaşamı boyunca yakın bir ilişki içerisinde olmuş hatta ona evlenme teklif etmiş ancak Haskell bu teklifini reddetmiştir. Şāyig, ikisi arasındaki ilişkiyi şöyle aktarır:

"[...]Ve Mary Haskell, Cibrān'ın yaşamıyla ilgilenen herkes – en azından hayatında olduğu uzun döneme ve verdiği desteğe bakıldığında, onun Cibrān'ın hayatına en çok etki eden kadın olduğunu bilir. Haskell, Cibrān'la yirmi bir yaşındayken tanışmış ve ölene dek onunla arkadaş olarak kalmaya devam etmiştir. Cibrān'a, Paris'e gidip resim eğitimi alması ve gelecekteki sanatsal, edebi ve fikrî hayatını şekillendirmek adına orada zaman

geçirmesi için yardım elini uzatan da bu kadındır. Cibrān'ın evlenme teklif ettiği ama teklifine olumlu karşılık vermeyen; atölyesindeki resimleri, kitapları ve sanatsal eserleri emanet ettiği yine bu kadındır. Kuşkusuz ikisi arasındaki mektuplaşmalar üzerinde durulmaya değer belgelerdir (Şāyig, 1990, 16-17).”

Cibrān ve Mary Haskell'in arkalarında bıraktığı mektup sayısından da bahseden Tefvik Şāyig, mektupların vasisinden edindiği bilgilere dayanarak Cibrān'ın Haskell'e yazdığı mektup sayısının üç yüz yirmi beş; Haskell'in Cibrān'a yazdığı mektup sayısının ise yaklaşık üç yüz kadar olduğunu kaydeder. Bu yazışmaların 1908 – 1931 yılları arasında gerçekleştiğini aktaran yazar, en son mektubun Haskell'e ait olduğunu ve Cibrān'ın ölümünden dört gün önce yazıldığını ifade eder. İkisinin arkalarında bıraktığı mektup sayısına bakıldığında mektuplaşmaların günlük olarak sürdürülmüş olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan günümüze ulaşmış ve *Beloved Prophet* adlı koleksiyonda yer alan mektuplara bakıldığında ise Cibrān ile Haskell'in İngilizce olarak yazıştıkları görülür. Söz konusu koleksiyonda yer alan son mektup Cibrān'a ait olup 16 Mart 1931 tarihlidir. Cibrān bu mektubunda *The Earth Gods* (Yeryüzü Tanrıları) ve *The Wanderer* (Gezgin) adlı eserlerinden bahseder (Hilu, 1972, 442):

[New York]

16 Mart 1931

Şu an New York'tayım ve birkaç hafta daha burada kalacağım.

Dünya Tanrıları iki gün önce çıktı ve bu mektupla birlikte bir kopyasını da gönderiyorum. Umarım çizimleri beğenirsin.

Başka bir kitap olan *Gezgin*'i ve onun çizimlerini hazırlıyorum. Bu bir alegorik hikayeler kitabıdır. Yayıncılarım bu kitabı önümüzdeki Ekim ayında çıkarmak istiyor. Çok yakında hazır olacağını düşünüyorum. Taslağı ve çizimleri bir ay içinde teslim etmem gerekiyor. Acaba müsveddeyi

[New York]

March 16, 1931

I am here in New York, and I shall stay here a few more weeks.

The Earth Gods came out two days ago, and I am sending a copy together with this. I hope you will like the drawings.

I am preparing another book, *The Wanderer*, and the drawings for it. It is a book of parables. My publishers wish to bring it out next October. I thought it is going to be too soon have it, and here it is almost ready. I must turn over the manuscript and the drawings within a month. I wonder if you should care to see the manuscript with your seeing eyes and lay your knowing hands upon it before it is submitted?

gözlerinle görmek ve teslim etmeden önce
ellerinle dokunmak ister miydin?
Tanrı seni sevsin.

May God love you.

K.

K.

Cibrân'ın ölümünden yaklaşık bir ay önce yazdığı yukarıdaki mektuba bakıldığında, yaşadığı sağlık sorunlarına aldırmandan canhıraş çalışmaya devam ettiğini söylemek mümkündür. Öte yandan mektubu K. [Khalil] şeklinde imzalamış olması da dikkat çekicidir.

Cibrân ve Mary Haskell'in aralarında İngilizce yazıştıklarını yukarıda ifade ettik. Ancak Tefik Şâyiğ, ikilinin arasındaki ilişkiyi incelediği “Cibrân'a Yeni Bir Bakış” adlı kitabında mektuplardan parçaları Arapçaya çevirmiştir.

Cibrân'ın, Mary Haskell tarafından Paris'e resim eğitimi için gönderildiğini de daha önce ifade ettik. Cibrân, Paris'te olduğu müddet içerisinde rahat bir nefes aldığını ve kara bulutların arasından bir güneşin doğacağını hisseder. Burada kayıp zamanı telafi edip arzularını gerçekleştirmek isteyen Cibrân başta heykeltıraş Auguste Rodin (öl. 1917) olmak üzere birçok edebiyatçı ve sanatçıyla tanışır. Cibrân, Paris'te kaldığı üç sene boyunca büyük çabalar sarf ederek buradaki imkanlardan en iyi şekilde faydalanır ve bu süreçte Fransa'nın metropollerini; İtalya'yı, Belçika'yı, İngiltere'yi ziyaret eder ve buralardaki müzeleri ve sanat eserlerini dolaşır (Halil Cibrân, 1951, 4-5). Kuşkusuz onun mektuplarında, Paris'te yaşadığı bu deneyimlerin izlerini açık bir şekilde görmek mümkündür.

Cibrân daha sonra Boston'a, kardeşi Mariana ve Mary Haskell'in yanına döner. Burada yıldızı parladıktan sonra New York'a taşınır. New York'ta tarihî Lübnan manastırlarını anımsatan bir binada; iki sandalye bir kanepe, demirden bir soba, resim yapmak için bir şövale, alçak bir yatak, evrak ve kitap dolu üç masanın olduğu üst kattaki bir dairede yaşamaya başlar. Cibrân, bu evde zaman zaman üç beş arkadaşını ağırlasa da

tam bir uzlet içinde yaşar; aile ve arkadaşlarından uzakta kendini resme ve yazıya adar. O, bu ıssız yalnızlığı içerisinde insanların onu anlayacağı ve teselli edeceği bir vatana özlem duyar: *Ailem ve arkadaşlarıma yabancıyım... Kendime yabancıyım... Bedenime yabancıyım... Ruhumu anlayacak kimsenin olmadığı bu dünyada bir yabancıyım* (Halil Cibrān, 1951, 5).

Mey Ziyāde ile tanışıklıklarının bu dönemlere rast gelip ikisi arasında mektup alışverişinin başlamasıyla Cibrān ruhsal olarak başka bir boyuta geçer. Sonuçta birbirine benzeyen iki ruhun birleşmesi hiçbir engel tanımaz. Bu aşamadan sonra Cibrān, sürekli çalışmanın kendisini güçten düşüreceğine aldırmandan yazı ve resim faaliyetlerini daha da artırır. Öyle ki diğer Arap yazarların dikkatini üzerine çeker ve bu iş, onun edebiyat alanındaki yenilikçi üslubunu izlemelerine kadar varır. Cibrān'ın ilham veren, Doğu'nun tekdüzeliğe alışmış kulaklarını rahatsız eden, içerisinde insanın gücüne olan güvenin sindiği üslubunu fark ederler ve sezgilerinin keskinliğini, geniş hayal dünyasını ve çürümüşlüğe meydan okuyan hayat anlayışını yüceltirler (Halil Cibrān, 1951, 6).

Cibrān'ın mektuplarını derleyip yayınlayan Cemil Cebr, onun mektuplarını şöyle tasvîr eder:

“Cibrān'ın kaleme aldığı mektuplar, onun psikolojik durumlarını ortaya koyan birer resimdir adeta. Mektuplar incelendiğinde hiçbir çarpıtmanın olmadığı açıkça görülür. Mektuplar onun açık ve duru tabiatını yansıtır. Bu yüzden mektupları bir araya getirirken, başkaldıran bir sanatçı olarak Cibrān'ın ruhsal değişimini gösterebilmek için kronoloji yöntemini izledik. Kuşkusuz samimi ve dostane mektuplar, sahibinin manevi durumunun en güvenilir kaynaklarını oluşturur. Bu mektupları yayımlayarak, Lübnan'ın ve Arap edebiyatının ismini zirvelere taşıyan bu insan bilmecesinin hayatının bazı yönlerini ortaya koyduğumuza inanıyoruz (Halil Cibrān, 1951, 8).”

Resāilu Cibrān adlı koleksiyonda yer alan ilk mektup, Cibrān'ın babasına gönderdiği bir metinden oluşur. Kızları Mariana ve Sultāne'nin hastalıklarıyla ilgili Amerika'dan haber alması üzerine baba Cibrān Halil, o sırada Beyrut'ta bulunan oğluna kızlarıyla ilgili endişelerini dile getiren bir mektup yazar. Bunun üzerine Cibrān 5 Nisan

1904'te babasına bir cevap mektubu yazar ve haberlerin asılsız olduğunu bildirir. Zira mektup 1 Nisan'da yani “şaka günü (يوم الكذب)”nde yazılmıştır:

Babacığım,

Bir evlat saygısıyla ellerinizden öperim. Beklenmedik bir haberle içine düştüğünüz endişe ve kafa karışıklığınızı dile getirdiğiniz mektubunuzu aldım. Mektubu gönderenlerin niyetini ve gönderme amaçlarını tam bilmeseydim işlerim sekteye uğrayabilirdi. Bunlar, Allah affetsin, bir yandan kız kardeşlerimden birinin ağır bir hastalığa yakalandığını bir yandan da kız kardeşimin durumunun büyük masraflar gerektirdiğini söylüyorlar. Ve bunun gibi birçok uydurma haber[...] (Halil Cibrān, 1951, 9).

سيدي الوالد

باحترام بنوي الثم اياديكم. اعرض وصل كتابكم يعرب عما انتم عليه من تشويش البال والقلق من مفاجأة الخبر الذي ما كان بالحسبان. وقد يكون لهذا الخبر فعل قاس في شعائري لولا معرفتي التامة بنوايا مرسلتي الكتاب والغرض من ارساله. فهم سامحهم الله يخبرون تارة بان مرضًا ثقيلا يلم باحدهم وينبتون طورًا بان حالة شقيقي تطالبهم بمصاريف باهظة وغير ذلك من الاكاذيب الملفقة.[...]

Cibrān devamında mektubun 1 Nisan'da yazıldığını ve kardeşinin altı aydır hasta olduğu haberinin yalan olduğunu bu yüzden babasından rahat olmasını ister. Cibrān, mektubun ikinci bölümünde ise Amerikalı bir aileyle birlikte Suriye, Filistin, Mısır ve Sudan'da bir geziye çıkacağını ve bir süre Beyrut'ta bulunmayacağını bunun da güzel bir gelecek için zorunlu olduğunu ifade eder. Yukarıdaki mektup Cibrān'ın babasıyla olan ilişkisini gözler önüne sererken, ilerideki yaşamına, yazarlığına ve varoluşuna ilişkin ipuçları da verir. Cibrān mektubu “Oğlunuz Cibrān'dan” şeklinde imzalar.

Cibrān, yaşamı boyunca birçok arkadaşıyla mektuplaşır. Onun mektuplaştığı bir diğer şahsiyet, 1881'de Beyrut'ta doğan Emin el-Ğureyyib'tir. Henüz on altı yaşındayken New York'a giden el-Ğureyyib, 1903'te Mehcer ekolünün önemli yayın organlarından biri olan *el-Muhācir* gazetesini kurar ve altı yıl boyunca yayımlamaya devam eder. 1909'da vatanı Lübnan'a dönen el-Ğureyyib, 1915 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından

diğer birçok kişiyle birlikte Eskişehir'e sürgüne gönderilir. Üç yıl sürgünde yaşadıkdan sonra tekrar Lübnan'a dönen yazar, İngilizce ve Fransızca bildiğinden Halep'te bulunan Kral I. Faysal'ın yanında tercüman olarak çalışır. el-Ğureyyib 1952'de Brezilya'nın Sao Paulo kentine gider ve 1923'te Beyrut'ta kurduğu *el-Hāris* dergisini yayımlamaya burada altı yıl daha devam eder. el-Ğureyyib, Cibrān'ın yaşamına yön veren şahsiyetlerden biridir zira onu yazmaya teşvik eder ve onun ilk eserlerini New York'ta kurduğu *el-Muhācir* gazetesinde yayımlar. Cibrān'ın Emin el-Ğureyyib'e yazdığı ve günümüze ulaşmış az sayıdaki mektubu ikisi arasındaki ilişkiye dair ipuçları verir.

Cibrān'dan el-Ğureyyib'e yazılmış ve daha önce bahsi geçen iki koleksiyonda yer alan altı adet mektupta ikilinin arasındaki dostluk ilişkisi yakından hissedilir. Bu ilişki Cibrān'ın sırlarını dostuyla paylaşacak kadar güçlüdür. Cibrān, 1908 yılında el-Ğureyyib'e yazdığı mektupta "hayatında yepyeni bir sayfa olarak" gördüğü Paris yolculuğundan bahseder:

Kardeşim Emin,

Dinle Emin, sana kız kardeşim Mariana dışında hiç kimsenin bilmediği şeylerden bahsedeceğim.

Dinle, düşün ve az da olsa komşunla birlikte sevin. Gelecek baharın sonunda, yani birkaç ay sonra sanatın başkenti Paris'e gideceğim – orada tam bir yıl kalacağım. Bu sürenin yaşamımda büyük bir önemi var. Bu süreç inşallah hayatımın romanının yeni bir bölümü olacak çünkü bu olağanüstü şehirde bir resim atölyesine katılacağım ve bu güzel sanatla ilgili eleştiri ve değerlendirmelerin faydasını göreceğim. Ama faydasını göreyim veya görmemeyim, Paris'ten Amerika'ya dönüşüm resimlerime bir şöhret kazandıracak ve zengin körlerin resimlerimin üzerine üşüşmelerini sağlayacak. Güzel oldukları için değil aksine Paris'te Avrupa'nın en iyi

اخي امين

اسمع يا امين فاخبرك عن اشياء لم يعلم بها احد

سوى شقيقي مريانا.

اسمع وتأمل وافرح قليلا مع جيرانك. انا سوف اذهب

الى باريس عاصمة الفنون بعد بضعة شهور من

اواخر الربيع الآتي - وسوف ابقى في باريس سنة

كاملة. لهذه السنة اهمية عظيمة بين سني حياتي

لأنها ستكون ان شاء الله بدء فصل جديد من رواية

عمري لأنني سوف انضم في تلك المدينة العظيمة الى

لجنة تصويرية عظيمة واشتغل تحت مراقبتها

واحصل على فائدة كبيرة من انتقاداتها وملاحظاتها في

هذا الفن الجميل. وسواء حصلت على فائدة او لم

ressamları arasında bir sene geçiren bir insana ait olduğu için[...] (Halil Cibrān, 1951, 12).

احصل فمجرد رجوعي الى اميركا من باريس يجعل
لرسومي شهرة ويجعل الاغنياء العميان ان يتهافتوا
عليها ليس لأنها جميلة بل لأنها من عمل رجل صرف
سنة في باريس بين اعظم المصورين في اوربا.[...]

Cibrān'ın burada resim koleksiyonerlerini “zengin körler” şeklinde tasvîr etmesi dikkat çekicidir zira bu tasvîr aynı zamanda dönemin sanat çevresinin sanata ve sanatçıya olan bakışını da yansıtır. Cibrān, mektubun devamında Paris'e yapacağı bu yolculuğun aklından geçmediğini çünkü masrafların böyle bir yolculuğu imkânsız hale getirdiğini söyler. Ama Paris'e gitmek için gerekli şartların gök tarafından sağlandığını kaydeder böylece Mary Haskell'in bu konudaki yardım ve desteğine örtülü bir şekilde gönderme yapar.

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarında dikkati çeken önemli hususlardan bir diğeri Arap dünyasının içinde bulunduğu sorunlardır. Cibrān, özellikle Suriye'nin o dönemlerde içinde bulunduğu kriz üzerine kafa yorar ve bu konudaki endişelerini kaydeder. Onun nazarında Suriye'nin kendi vatanı Lübnan ve Filistin'den hiçbir farkı yoktur. Ayrıca bereketli hilalin tümünü içine alacak Arap birliğini savunur. Cibrān, arkadaşı Emin er-Reyhānī'ye gönderdiği bir mektupta söz konusu duruma dikkati çeker:

[...]Suriyelilerin hepsi bugün dün olduğundan daha yabancı. Yöneticiler daha yönetici, gevezeler daha geveze. Tüm bunlar hayattan nefret etmeme neden oluyor Emin. Kalbimi dolduran şu acı çığlık olmasa bu ofiste bir dakika hatta bu şehirde bir saat bile durmazdım[...] (el-Arna'ūt, 2012, 270).

[...]أما السوريون كافة فهم اليوم أرغب مما كانوا
عليه الأمس، والزعماء يزدادون زعامة، والثرثرون
ثرثرة... جميع هذه الأمور قد جعلتني أكره الحياة يا
أمين، ولولا صراخ الجياع الذي يملأ قلبي لما بقيت
دقيقة في هذا المكتب، بل لما بقيت ساعة في هذه
المدينة.[...]

Cibrān Halil Cibrān, bir mektup yazarı olarak da yazınsal ve retorik araçlardan faydalanır. Onun mektupları salt birer mektup olmaktan öte iç dünyasını yansıtan birer yapıt olarak öne çıkar. Onun üç ayrı koleksiyonda bir araya getirilmiş mektupları yaşamına ilişkin ilk elden biyografik tanıklıklardır.

3.1.2.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Cibrān Halil Cibrān'ın aile ve arkadaşlarına yazdığı mektuplarda sıkça karşılaşılan konular arasında edebiyat ve edebi faaliyetler; sanat; yaşam, vatan özlemi ve yazarın hastalıklarına dair ayrıntılar yer almaktadır. Bununla beraber yazarın mektuplarında mitolojik ve tarihî karakterlerle de karşılaşmak mümkündür. Aşağıda, Cibrān Halil Cibrān'ın söz konusu mektuplarında öne çıkan konular ele alınmış; mektuplardan pasajlar Türkçeye tercüme edilerek dil ve üslup açısından incelenmiştir.

3.1.2.1.1. Edebiyat ve Sanatsal Faaliyetler

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarında, onun ve diasporada bulunan diğer yazarların kendi aralarında bir edebiyat ortamı inşa etmek için verdikleri mücadeleden hissedilir. Edebiyat grupları ve bu gruplara bağlı yayın organlarının kurulması; edebiyat ve yayıncılık üzerine toplantıların düzenlenmesi; yerel otoritelerden bu doğrultuda destek alınması; kitap yayınları, yazılan eser ve makaleler üzerine eleştiriler; eserlerin tercüme edilmesi mektuplarda sıkça bahsedilen konular arasında yer alır. Bu açıdan bakıldığında, Cibrān'ın mektuplarının Mehcer Edebiyatının ortaya çıkış sürecine yaptığı katkıları yadsınamayacak kadar büyüktür.

Cibrān 1923'te Mîhā'il Nu'ayme'ye gönderdiği mektubunda onu edebiyat eleştirisi içerikli *el-Ġirbāl* (Elek) yapıtından ötürü tebrik eder ve eseri, “kuşkusuz, edebiyatımızın ormanındaki kuru ağaç ve dalların tümünü yıkacak ilâhî bir fırtına” şeklinde över, sonrasında Nu'ayme'nin eleştirmen yönünü yüceltir.

[...]Kitabı eski ve yeni haliyle, A'dan Z'ye kadar okudum. Bende oluşan ve üzerinde defalarca düşündüğüm şu gerçeği seninle paylaşıyorum: Bir şair ve yazar olmasaydın eğer, eleştiri sanatına yönelik içinde bulunduğun seviyeye ulaşamaz; şiir, şairler ve yazarlarla ilgili hakikatin üzerindeki perdeyi kaldırman kolay olmazdı[...] (Nu'ayme, 2009, 397).

[...]لقد قرأت الكتاب، قديمه وجديده، من ألفه إلى
يائه، فتقررت لدي حقيقة فكّرت فيها مرات وأبديتها
لك مرة واحدة وهي هذه: لو لم تكن شاعراً وكاتباً لما
بلغت من فن النقد المستوى الذي أنت فيه، ولما
تيسر لك رفع الستار عن حقيقة الشعر والشعراء
والإنشاء والمنشئين.[...]

Cibrān'ın buradaki en önemli düşüncesi; şair ve yazar olunmadan eleştirmen olunamayacağıdır. Cibrān mektubun devamında arkadaşı Nu'ayme'yi övmeye devam eder sonrasında onu Batılı eleştirmenlerle kıyaslayarak estetik zevkle yapılan eleştiriye pozitivist bir ruhla yapılan eleştiriye yeğler:

[...]Diyorum ki Mīšā, şiiri ruhunla deneyimlemeseydin, senden başkasının şiirsel deneyimlerini açıkça görmemiz imkânsız olurdu. Şiirin dünyasında uzunca yürümeseydin vezin ve kafiyelerin o dar boğazlarında yürüyenlere başkaldıramazdın. Sainte-Beuve, Ruskin ve Walter Pater başkalarının sanatsal eserlerini eleştirdi. Her biri eşyayı kişisel zevkleriyle değil, pozitivist ruhlarıyla eleştirdi [...] (Nu'ayme, 2009, 398).

[...]أقول يا ميشا إنك لو لم تختبر الشعر بروحك لما
تبينت اختبارات سواك الشعرية، ولو لم تسر طويلاً
في جنة الشعر لما تمردت على الذين لا يسرون إلا في
مضايق الأوزان والقوافي. كان القديس بف ورسكين
وولتر بتير من بين التقنيين قبل وبعد أن انتقدوا
الأعمال الفنية للآخرين، وكان كل منهم ينتقد الأشياء
على ضوء روحه الإيجابية، وليس بدوقه
المقتبس.[...]

Cibrān 11 Ağustos 1923'te Nu'ayme'ye gönderdiği mektupta İngilizce kaleme aldığı *el-Mecnūn* ve *es-Sābık* adlı eserlerinin Antony Beşir²¹ tarafından Arapçaya çevrilmesi meselesinden söz eder:

²¹ Cibrān Ḥalīl Cibrān'ın İngilizce kaleme aldığı eserleri Arapçaya çeviren Lübnanlı teolog, yazar ve çevirmen. New York ve Kuzey Amerikan kilisesinin Başpiskoposluğunu yapmıştır. 1966'da Boston'da vefat etmiştir.

[...]Archimandrite Beşir ile el-Mecnūn ve es-Sābık'ın çevirisiyle ilgili uzun saatler geçirdim. Dik kafalılığımın rağmen adamdaki şevk ve kararlılık karşısında şaşkına döndüm. Bana, “çeviri ve tashihi bitirince her iki kitabın da çevirisini Mīḥā'īl Nu'ayme ile Nesīb 'Arīḍa'ya teslim edeceğim ve onlardan çeviri üzerine sıkı bir eleştiri talep edeceğim” dedi. Onun bu sözleri hoşuma gitti ve gerçekten de eserlerden istifade edilmesini istediği belliydi[...] (Nu'ayme, 2009, 396).

[...]لقد صرفت الساعات الطوال مع الأرشمنديت بشير بمراجعة ترجمة «المجنون» و «السابق» ورغم تمردي فقد أعجبت بحماسة الرجل وعزمه. وقد قال لي عندما فرغنا من المراجعة والتصحيح «سوف أرفع ترجمة الكتابين إلى ميخائيل نعيمة ونسيب عريضة وأطلب منهما نقداً صارماً، فاستحسنتم كلمته هذه وعرفت أنه بالحقيقة يريد الاستفادة.» [...]

Cibrān, Nu'ayme'ye gönderdiği mektuplarda en ünlü eseri *en-Nebī'* den (Ermış) de bahseder. Onun ifadeleri, söz konusu eserine ne kadar değer verdiğini gösterir:

[...]New York'u terk ettiğimde çantama *en-Nebī'* (Ermış) ve birkaç kıyafetimden başka bir şey koymadım. Eski defterlerimse şu sessiz odanın bir köşesinde duruyor. Acaba seni ve Şam'daki “Edebiyat Grubunu” memnun etmek için ne yapmam lazım? Doktorların emirlerinden biri de zihinsel işlerden uzak durmam[...] (Nu'ayme, 2009, 384).

[...]عندما تركت نيويورك لم أضع في حقيبتي سوى «النبي» وبعض الملابس أما دفاتري العتيقة فما برحت في زوايا تلك الغرفة الصامتة، فماذا يا ترى أفعل لأرضيك وأرضي «الرابطة الأدبية» في دمشق؟ من أوامر الأطباء الانصراف عن كل عمل عقلي.» [...]

Cibrān, mektubun devamında eserlerinin Arapçaya çevrilmesi hususundan bahseder ve yakalandığı hastalıktan ötürü *en-Nebī'* yi geç yayımlamaktan yakınır:

[...]Nesīb'in ya da 'Abdul'ün veya Mīṣā'nın (eğer mümkünse) el-Mecnūn'dan ya da es-Sābık'tan bir parça tercüme etmelerine ne dersin? Bu sana hasta veya aptalca bir düşünce olarak gelebilir. Ama ne yapayım Mīḥā'īl bu durumdayken? Yeni bir elbise dikemeyen gider eski kıyafetlerine yama yapar. Biliyor musun kardeşim, bu hastalık beni *en-Nebī'* yi

[...]فما قولك في أن يترجم نسيب، أو عبدل، أو ميشا «إذا كان ذلك ممكناً» قطعة من «المجنون» أو «السابق»؟ هذا رأي سقيم، بل وقد يكون سخيفاً، ولكن ما العمل يا ميخائيل وأنا في هذه الحالة؟ إن من لا يستطيع خياطة ثوب جديد يعود فيرقع أثوابه

yayımlamayı bilinmeye bir vakte kadar ertelemem hususunda zorladı[...]
(Nu 'ayme, 2009, 385).

العتيقة. أتعلم يا أخي أن هذه العلة قد حتمت علي
تأجيل نشر «النبي» إلى زمن غير معلوم؟ [...]

Cibrān Paris'e gitmeden önce, 1908 yılında Arapça kaleme aldığı *el-Ervāhu'l-mutemerride*'yi (Asi Ruhlar)²² yayımladıktan sonra kendisine yöneltilen eleştirilere Mary Haskell'e yazdığı bir mektupta işaret eder:

[...]Beni mezar kazıcısı olarak anıyorlar. Benim kötü niyetli ve zararlı olduğumu sanıyorlar. Ama binanın öncelikle kökten yıkılması gerektiğini bilmiyorlar... Kuşkusuz hafif dokunuşlar insanları uykularından uyandıramaz[...] (Necār, 2008, 15).

[...]يسموني حفار القبور. يعتقدون أنني حاقد
وهُدَام. ولكنهم لا يعلمون أن البناء يقتضي الهدم
أولاً... إن اللمسة المحببة لا توظف الناس.[...]

Böylelikle Cibrān'ın, eserlerini, özellikle de yukarıda adı geçen eserini – dogmatizme karşı bir başkaldırı olarak kaleme aldığını ve insanların cehaletten kurtulabilmesi için sert bir dil kullanılması gerektiğini açıkça ifade eder. Öte yandan, Cibrān toplum tarafından nasıl suçlandığıyla ilgili yine Haskell'e şöyle yazar:

[...]Beni, insanlığa ait erdemleri yerle bir etmek ve yabancı bir tanrının himayesinde yaşamakla suçluyorlar[...] (Necār, 2008, 16).

[...]يتهموني بأني مدمّر الفضائل البشرية وبأنني
أعيش في كنف إله غريب.[...]

Cibrān'ın eserleriyle ilgili Haskell'e yazdıkları onun, mensubu olduğu Doğu toplumunda nasıl bir infial yarattığını gözler önüne serer. Cibrān'ın mektuplarında edebiyat dergileri ve Mehcer edebiyatının kendi karakteri üzerindeki etkisi çokça dikkat çeken konulardan bir diğeridir. Onun 4 Eylül 1919'da Nu 'ayme'ye gönderdiği mektupta

²² Dört hikâyeden müteşekkil bu eserin olayları Lübnan'da geçer. Yazar bu eserinde feodalizmin, din adamlarının, yasa koyucuların zulmüne karşı bir başkaldırı ilan eder. Öte yandan Doğu dünyasının köhnemiş geleneklere boyun eğişini şiddetle yerer.

el-Funūn dergisinden ve bu derginin yeniden canlandırılması ve geleceğinin temin altına alınmasından bahsedilir:

[...]Dostum Mīḥāil. Allah'ın selamı üzerine olsun. Mevzu şu ki; uzun seferimden döndüm ve kardeşimiz Nesīb'le görüştüm, *el-Funūn* ve geleceğini garantiye alma yolları üzerinde bayağı konuştuk. Dahası, Boston ve New Yorklu birçok edebiyatçıyı topladım ve bu meseleyle ilgili onlarla da konuştum. Bu konuşmalar senin de katılacağına bir noktada buluştum: Nesīb 'Arīda tek başına bu işi üstlenemez. Mīḥāil Nu'ayme'nin New York'a gelip Nesīb'le birlikte New Yorklu edebiyatçı ve tüccarların önünde benim yaptığım gibi projeyi sunmaları gerekir. Çünkü onlar bir kişinin değil, iki kişinin varlığına güvenirlir[...] (Nu'ayme, 2009, 368).

عزیز میخائیل. سلام الله عليك، وبعد فقد عدت من سفرتي المستطيلة واجتمعت بأخينا نسيب وتحدثنا ملياً في شأن إحياء الفنون وفي السبل التي تضمن مستقبلها. ولقد اجتمعت وحادثت الكثيرين من أدباء ومتأدبي بوسطن ونيويورك في هذه المسألة فكانت تلك الأحاديث تبلغ نقطة واحدة وتقف عندها. أما النقطة فهي هذه: نسيب عريضه لا يستطيع أن يقوم وحده بالعمل ومن الواجب أن يعود ميخائيل نعيمه إلى نيويورك ويشترك مع نسيب بوضع المشروع على أساس عملي أمام أدباء نيويورك وتجارها لأن ثقة هؤلاء تتكون بوجود الاثنين ولن تتكون بوجود الواحد.[...]

Cibrān, mektubun devamında dergi adına bir parti düzenlenmesinin ve derginin masrafları için bağış toplanmasının zorunlu olduğunu söyler. Ona göre böyle bir partiyi ancak Nu'ayme tertip edebilir zira New York'un Suriyelilerin merkezi olduğunu ve burada bulunanların en çok da ona güvendiklerini kaydeder. Bununla birlikte Mehcer ekolüne mensup edebiyatçıların yerel yazar ve tüccarlardan edebi faaliyetlerine yönelik destek alabilmiş olmaları dikkat çekicidir.

Cibrān Şubat 1922'de Nu'ayme'ye gönderdiği mektubun sonunda yine *el-Funūn* dergisinden ve Kalem Gurubundan bahsederek ikisinin de hâlâ durgun ve parasız oluşundan; Brezilya ve ABD'deki diasporanın bunun farkında olmayışından yakınır:

[...]Oysaki *el-Funûn* dergisi hâlâ durgun ve Kalem Gurubu hâlâ parasız. Brezilya ve ABD'deki kardeşlerimiz ise bunu ne dillendiriyorlar ne de bunun farkındalar! İnsanlar ne tuhaf Mîşâ. Bizler ne de tuhafız. Cibrân (Halil Cibrân, 1951, 72).

[...]ولكن مجلة الفنون ما برحت نائمة والرابطة القلمية ما زالت فقيرة واخواننا في البرازيل وفي الولايات المتحدة لا يذكرون تلك ولا يشعرون بوجود هذه! ما اغرب الناس يا ميثا وما اغربنا بين الناس.

جبران

Mehcer edebiyat ekolünün mensupları tarafından kurulan *er-Rabiḩatu'l-ḩalemiyye* (Kalem Grubu) mektuplarda sıklıkla bahsedilen mevzulardan bir diğeri. Cibrân, 24 Mayıs 1920'de Nu'ayme'ye yazdığı mektupta adı geçen grubun resmî bir toplantı düzenleyeceğini fakat kendisi katılamayacağı için özürlerini ifade eder:

[...]Kardeşim Mîḩāil. Güzel ruhuna ve kocaman kalbine selam olsun. Mevzuya gelecek olursam; Kalem Grubu çarşamba akşamı resmî bir toplantı düzenleyecek. Ancak nasıl bir şansızlık ki sizden uzakta olacağım. Perşembe akşamı vermem gereken bir ders olmasaydı iki gözüm Kalem Grubunun şerefine New York'a dönerdim. Eğer ders verecek olmamı meşru bir mazeret olarak kabul ederseniz cömertliğinize ve ilginize teşekkür ederim. Aksi halde (nakdî ceza) olarak beş riyal ödeyeceğim[...] (Nu'ayme, 2009, 370).

أخي ميخائيل. سلام على روحك الطيبة وقلبك الكبير. وبعد فإن الرابطة القلمية ستعقد اجتماعاً رسمياً مساء غد (الأربعاء) أما أنا فلسوء حظي سأكون بعيداً عنكم. ولولا محاضرة علي أن ألقها مساء الخميس لرجعت إلى نيويورك كرامة لعيني الرابطة القلمية، فإن حسبتم إلقاء المحاضرة عذراً شرعياً شكرت لكم كرمكم والتفاتكم ماذا وإلا فإني سأدفع الخمسة ريبالات (جزاء نقدي). [...]

Cibrân, Emin el-Ġureyyib'in kurduğu ve ilk eserlerinin tefrikalar halinde yayımlandığı bu nedenle yazarlık hayatında önemli bir yere sahip olan *el-Muhācir* gazetesini mektuplarında sıklıkla över. 12 Şubat 1908'de el-Ġureyyib'e yazdığı mektupta nerede olursa olsun, *el-Muhācir*'in ruhunun yer aldığı bir cennet ve kalbinin üstünde dans ettiği bir sahne olarak kalacağını ifade eder:

[...]Boston’da, Paris’te veya Pekin’de olmam bir şeyi değiştirmez. *el-Muhācir* ruhumun yer aldığı cennet, kalbiminse üzerinde dans ettiği sahne olarak kalmaya devam edecek[...] (Halil Cibrān, 1951, 13).

[...]سواء كنت في بوسطن او باريس او باكين،
فالمهاجر يبقى الفردوس للذي تسكنه نفسي والمسرح
الذي يرقص عليه قلي.[...]

Mektubun devamında ise çok sevdiği *el-Muhācir* gazetesini tüm gücüyle dāima gözeteceğinin ve başka yerde olsa da her sayısı için bir şeyler göndereceğinin sözünü verir. Bunun karşılığında ise yalnızca arkadaşı Cemīl el-Ma’lūf’un memnuniyetini ve geleceğiyle ilgili vereceği desteği istediğini kaydeder:

[...]Buralarda yokken *el-Muhācir*’e tüm gücümle destek vermeye devam edeceğim ve her sayısı için bir şeyler göndereceğim. Böylece kalbimdeki, ruhumdaki ve zihnimdeki duyguları, eğilimleri ve ilkeleri güzel sayfalarına dōkeceğim. Ancak bunun karşılığında memnuniyetin ve geleceğimle ilgili desteklerin dışında hiçbir şey istemiyorum[...] (Halil Cibrān, 1951, 14).

[...]انا سوف احترم « المهاجر » بكل قواي في غيابك
فابعث اليه بشيء لكل عدد. سوف اسكب على
صفحاته المحبوبة كل ما في قلبي ونفسي ودماعي من
العواطف والاميال والمبادئ ولا اطلب لقاء ذلك
سوى رضاك وغيرتك علي وعلى مستقبلي.[...]

Öte yandan Cibrān maddi kaygılar içinde olacak ki mektubun devamında arkadaşı Cemīl el-Ma’lūf’tan *el-Ervāh el-Mutemerride* (Āsi Ruhlar) adlı eserinin satışı konusunda yardım talep eder:

[...]Ama eğer manevi iyiliklerine maddi bir iyilik eklemek istersen *el-Muhācir* yönetimine “Āsi Ruhlar” kitabını öner ki gecelerimi geçirmem; New York ve iç kesimlerdeki okuyucu ve tüccarlara satmam konusunda bana yardımcı olsunlar[...] (Halil Cibrān, 1951, 14).

[...]ولكن ان شئت ان تضيف الى افضالك المعنوية
الكثيرة فضلاً مادياً فاوص إدارة « المهاجر » بكتاب
« الأرواح المتمردة » ودعها تساعدني على استثمار
سهر الليالي وتهتم معي ببيع الكتاب الى القراء والتجار
في نيويورك والداخلية.[...]

Cibrān aynı mektubun devamında arkadaşı Emin el-Ġureyyib’e “Āsi Ruhlar” kitabı üzerine yazdığı önsözden dolayı teşekkür eder:

[...]“Asi Ruhlar” kitabıma yazmış olduğun ön sözün beni çok mutlu etti. Çünkü öznelikten tamamen uzak[...] (Halil Cibrān, 1951, 14).

[...]مقدمتك لكتاب الارواح المتمردة سرتني جداً،
لإنها خالية من الكلام الشخصي.

Cibrān Halil Cibrān’ın mektuplarında özellikle Boston ve New York’ta arkadaşlarıyla birlikte inşa ettikleri edebiyat kanonuyla ilgili mektuplarında verdiği ayrıntılı bilgiler onun ve arkadaşlarının edebiyat dünyasına yakından tanıklık etme fırsatı sunar. Mektuplar, başta Cibrān olmak üzere Mehcer Edebiyatının diğer mensuplarının kendi oluşumlarıyla ilgili süreci de ortaya koyması bakımından önem kazanır.

3.1.2.1.2. Sanat

Cibrān Halil Cibrān mektuplarında sanattan ve sanatsal faaliyetlerden de bahseder. Özellikle Fransa’yı sanatın merkezi olarak kabul etmesi ve ülkenin bu yönünden hayranlıkla bahsetmesi dikkat çekicidir. Nitekim kendisi de Fransa’ya gider ve burada uzun bir süre kalarak resim üzerine eğitim alır.

Cibrān, 5 Mayıs 1910’da amca oğlu Nahle Cibrān’a gönderdiği bir mektupta Fransa Sanat Fuarından bahsederek burayı Cahiliye Araplarına ait Ukâz Panayırının²³ çağdaş bir versiyonu olarak tasvîr eder:

Sevgili Kardeşim Nahle,
Birkaç gün önce Fransa Sanat Fuarı kapılarını açtı. Bu fuarın önemini sen de bilirsin aslında. Bu fuar, Cahiliye Araplarının düzenlediği Ukâz Panayırının modern bir versiyonu. Fransa’da olmanı ve bu devletin büyüklüğünü tüm tezahürleriyle görmeni; kendi gözlerinle, Bin Bir Gece Masalları yazarının bahsettiği tuhaf ve ilginç şeylere benzeyen resim ve heykellerle cisimleşmiş en güzel sanatlarını

أخي الحبيب نخله،
منذ بضعة أيام فتحت أبواب معرض الفنون
الفرنساوي وأنت بالطبع تعلم أهميته فهو من
التمدن الحديث بمنزلة سوق عكاظ من جاهلية
العرب وقد تمنيت يا نخله لو كنت موجوداً في باريس
لترى عظمة الدولة الفرنسية ظاهرة بأجمل

²³ İslamiyet’ten önce Mekke’nin güneydoğusunda Tâif ile Nahle arasında bulunan Ukâz’da kurulan panayırlardan biridir. İnsanlar burada toplanır, alışveriş yapar, şiir yarışmaları düzenlerlerdi.

görmeni ne çok isterdim. Fransa devletinin kendi büyüklüğünü ve servetini sergilemek için inşa ettiği bu binanın içinde yer alan dönemin en büyük ressam ve heykeltıraşlarına ait resim ve heykellerin arasında Kadişa Vadisinin omuzlarında büyüyen Lübnanlı bir gence ait bir resim tablosu da yer alıyor[...] (Halil Cibrān, 1983, 52).

مظاهرها وتشاهد بعينيك محاسن الفنون متجسمة
برسوم وتمائيل تشابه العجائب والغرائب التي تكلم
عنها مؤلف الف ليلة وليلة. وبين رسوم وتمائيل
اعظم مصوري العصر ونحاتيه في تلك البناية التي
اقامتها الدولة الفرنسية لتمثل جبروتها وثروتها
يوجد صورة من شغل فتى لبناني قد ربي على كتف
وادي قاديشا.[...]

Cibrān'ın, kendisine ait bir tablonun da söz konusu fuarda sergilenmesinden iftiharla bahsettiği görülmektedir. Cibrān, yaptığı çalışmanın sonrasında kabul görüp sergileneceğini hayal etmediğini, fakat bunun için gece gündüz çalıştığını ifade eder. Bununla birlikte, çalışmasının fuarda sergilenmesi, gelecek için umutlanmasına yol açar:

[...]Naħle, jüri üyelerinin, en büyük sanatçıların ortaya koyduğu tabloların yanına asılması için eserimi kabul edeceklerini hayal dahi etmemiştim. Ama geleceğime dair umutlarımı yeşertip bakışlarımı güneşe doğru çevirmemi sağlayacak bu manevi değeri elde edebilmek için gece gündüz çalışıyordum. Söz konusu tablom, rüzgârın saçıyla ve peçesiyle oynadığı çıplak göğüslü bir kadının şahsında sonbaharı sembolize ediyor. Kadın duruşuyla, renkleriyle ve etrafıyla yazın sevinçleri ile kışın hüznüleri arasındaki kederi anlatıyor[...] (Halil Cibrān, 1983, 52).

[...]أنا يا نخله لم أكن أحلم بأن اللجنة المحكمة
ستقبل صورة من شغلي لتعلقها بجانب الصور التي
ابتدعتها رؤوس اعظم المتفنين ولكنني كنت اشتغل
وادرس ليلا ونهاراً لكي أحصل على هذه الميزة المعنوية
التي تدعم آمالي بالمستقبل وتحول بصيرتي نحو
الشمس. ان الصورة المذكورة تمثل الخريف
بشخص امرأة عارية الصدر يتلاعب الهواء بشعرها
ونقاها فهي بوقوفها والوانها ومحيطها تتكلم عن
الكآبة التي تعيي بين أفرح الصيف وأحزان
الشتاء..[...]

Cibrān'ın tablosunun sergilenmeye layık görülmesinin heyecanını yaşaması bir tarafa, tablosunu arkadaşına canlı bir tasvirle betimlemesi onun mektuplarında kullandığı dilin seviyesini de ortaya koyar. Öte yandan, Cibrān'ın sanat yolunda çektiği çileler onun üslubundan anlaşılır.

3.1.2.1.3. Yaşam, Vatan Özlemi ve Hastalıklar

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarında yaşamla ve hastalıklarla mücadelesi çok net bir şekilde görülür. Onun bedensel ve ruhsal hastalıklara dair yakınmalarıyla sıklıkla karşılaşılır. Özellikle Boston'dayken en yakın arkadaşlarından Mīhāil Nu'ayme'ye gönderdiği hemen her mektupta hastalıklarına ilişkin sızlanmaları dikkati çeker. Öte yandan, mektuplarda Cibrān'ın vatana duyduğu özlem konusu da çoğunlukla karşılaşılan mevzulardan biridir. Mektuplarında hep bir şehirden kaçış; doğaya, kırlara ve denize sığınmış vardır. Ama Cibrān tüm bu çırpınışlara rağmen hayata tutunmaya çalışır. Onun 8 Ekim 1920'de Nu'ayme'ye yazdığı mektuptaki ifadeleri yaşama karşı tutkusunu ortaya koyar:

[...]Bugünse hayata ve hayatın getirdiklerine; günlerin ve gecelerin getirdiği her şeyin güzel ve faydalı olduğuna inanıyorum[...] (Nu'ayme, 2009, 374).

[...]أنا اليوم أؤمن بالحياة وبكل ما تجلبه الحياة
وأحقق أن جميع مآتي الأيام والليالي حسنة وجميلة
ونافعة.[...]

Cibrān'ın mektuplarında yaşadığı yerlerle ilgili tasvirler sıklıkla görülür. Nu'ayme'ye yazdığı 1921 tarihli mektupta Boston'ın dondurucu bir soğğunun olduğunu ve insanların düşüncelerinin bile donmuş olduğunu kaydeder. Bununla birlikte mektupta kendi sağlığıyla ilgili ayrıntılara yer verir:

[...]Boston'da dondurucu bir soğuk var; her şey, insanların fikirleri dahi donmuş vaziyette. Ama soğuğa ve sert rüzgârlara rağmen sağlığım ve rahatım yerinde. Lakin sesim volkan patlamasına benziyor! Öksürüğüm ise gökyüzünden yeryüzünün ağzına düşen bir göktaşı gibi! Mideme gelince, üst taşı soğuk alt taşı ise geveze bir dil olan bir değirmen! Umut ediyorum ki sesin, öksürüğün ve miden dilediğin yerde dilediğin zaman dilediğin gibi olur! [...]

(Nu'ayme, 2009, 378).

[...]البرد في بوسطن هائل، فقد تجمد كل شيء حتى أفكار البشر، ولكن رغم البرد والريح القاصفة العاصفة فأنا في صحة ورغد عيش. أما صوتي (أو زعقتي) فأشبهه شيء بثورة بركان! وأما لبطني فمثل نيزك هبط من السماء ففغرت له الأرض حنكها! وأما معدتي فمطحنة رحاها الأذنَى مبرد ورحاها الأعلى لسان ثرثار! فالرجاء أن تكون بزعتك ولبطنك ومعدتك مثلما تشاء أينما تشاء عندما تشاء. [...]

Cibrān, yine 1921 tarihli bir mektubunda Nu'ayme'ye Boston'ın sıcağının öldürücü olduğundan bahsettikten sonra ruhsal durumuna dair bir çözümleme yapar:

[...]Kalbimde, Mişā, sağa sola yalpalanan, sis gibi çöküp dağılan bir takım görüntü ve hayaletler var. Ama bunları bir türlü sözcüklere dönüştüremiyorum. Belki de bana layık olan, bu kalp önceki hâline dönene dek, susmaktır. Belki de susmak en iyisidir benim için. Ama susmak, konuşmaya ve şarkı yazmaya alışmış bir insanın ağzında ne de acıdır! [...]

(Nu'ayme, 2009, 381).

[...]في قلبي يا ميشا صور وأشباح تتمايل وتمشى وتهدى كالضباب، ولكنني لا استطيع وضعها في قوالب من الألفاظ. ربما كان السكوت أجدر بي حتى يعود هذا القلب إلى ما كان عليه منذ سنة. ربما كان السكوت أولى بي، ولكن ما أصعب السكوت وما أمره في فم رجل تعود الكلام وألف الأنغام! [...]

Cibrān, arkadaşı Nu'ayme'ye yazdığı 1929 tarihli son mektuplarından birinde yine kendi sağlığından bahsederek kalabalığın gürültüsü ve sorunlarından uzaklaşmak istediğini yazar. Bununla birlikte arkadaşlarına ruhen ve duygusal olarak yakın olmayı arzular:

Kardeşim Mişâ. Bugün, New York'u terk ettiğim gündün daha iyiyim. Huzura; kalabalığın gürültüsü ve sorunlarından uzaklaşmaya ne de çok ihtiyacım var. Ama dinleneceğim. Gürültüden uzaklaşacağım Mişâ. Fakat sana ve kardeşlerime ruhen ve duygusal olarak yakın kalmak istiyorum. Benden uzaklaşmayın ve beni unutmayın[...] (Nu'ayme, 2009, 403).

أخي ميشا. أنا أحسن حالاً اليوم ما كنت عليه يوم تركت نيويورك. ما أعظم حاجتي إلى الراحة وإلى البعد عن الاجتماع وضجيجته ومشكلاته. سوف أرتاح. وسوف أبتعد يا ميشا ولكن أريد أن أبقى قريباً منك ومن إخواني بالروح والعاطفة فلا تقصوني ولا تنسوني.[...]

Cibrân Halil Cibrân'ın mektuplarında vatana özlem konusuyla sıklıkla karşılaşılır. Onun 15 Mart 1908 yılında, o sıralar Brezilya'da bulunan ve birlikte büyüdüğü amca oğlu Naḥle Cibrân'a gönderdiği hayli uzun mektubunda köyü Bişerrî'ye ne kadar özlem duyduğuna işaret eder. Ayrıca kardeşi Butrus'u da özlemle anar:

Kardeşim ve Dostum Naḥle
Sizi ne kadar çok özledim ve seni ne de çok bağırma basmayı isterim. Mektubun şu an ulaştı ve beni hem sevindirdi hem de hüznlendirdi. Çünkü mektubun bana, rüya gibi gelip geçen ve ardında gündüz ışığıyla gelip gecenin karanlığıyla yok olan kasvetli görüntüler bıraktığı günleri hatırlattı bana. Nasıl da geçti o günler Naḥlecim. Butrus'un sağ olduğu geceler nereye gitti. Butrus'un şarkıları ve güzel görüntüsüyle doldurduğu o saatler nasıl geçti. Tıpkı gün batarken çiçeklerin yüzünü dönmesi gibi o günler, geceler ve saatler geçip gitti. O günleri hatırladığımı ve bundan senin de etkilendiğini biliyorum. Satırlarının arasında, sanki Brezilya'dan gelmiş de Bişerrî'yi kuşatmış vadilerin, kalıntıların ve su değirmenlerinin sesini kalbime yeniden yerleştiren duygularının hayal gücünü gördüm[...] (Halil Cibrân, 1951, 16).

أخي وعزيزي نخله
كم أنا مشتاق اليكم وكم اشتهي ضمك الى صدري.
وصلت رسالتك في هذه الساعة وقد فرحت نفسي واحزنتها في آن واحد لأنها اعادت الى ذاكرتي رسوم تلك الايام التي تقضت كالأحلام ولم يبق منها سوى الاشباح الكئيبة التي تجيء مع نور النهار وتذهب مع ظلمة الليل. كيف تقضت تلك الايام يا نخله. اين ذهبت الليالي التي كان بطرس حياً فيها، كيف مرت تلك الساعات التي كان يملأها بطرس بحلاوة اغانيه وجمال طلعتة. قد ذهبت تلك الايام وتلك الليالي وتلك الساعات مثلما تتولى الأزهار عندما يهبط الفجر من الفضاء الرمادي وانا اعلم بانك تذكرها وتتأثر لذكرها وقد رأيت خيالات عواطفك بين

سطور رسالتك كأنها جاءت من البرازيل لترجع الى
قلبي صدى الاودية والطلول والسواقي المحيطة
ببشري.[...]

Cibrān mektubun devamında yaşamı mevsimlere benzeter ve dostu Nahle'ye hayatlarının ikinci baharının gelip gelmeyeceğini sorar. Bununla birlikte geçmişe duyduğu özlemi ifade etmeye devam eder:

[...]Hayat, dostum Nahle, yılın mevsimlerine benzer. Hüzünlü sonbahar mutluluk verici yazdan sonra; öfkeli kış hüzünlü sonbaharın ardından; güzel bahar ise ürkütücü kışın yok olmasıyla görünür olur – acaba hayatımızın ikinci baharı gelir de tıpkı Buṭrus hayattayken Bişerrī'de yaptığımız gibi ağaçlarla birlikte sevinir miyiz, çiçeklerle birlikte gülümser miyiz, su değirmenlerinin üzerine çıkıp şarkı söyler miyiz kuşlar gibi – fırtına dönüp de bizi ayırdığı gibi yeniden bir araya getirir mi – vatanımıza dönüp Aziz Yorgi'nin civarında oturur muyuz birlikte? Bilmiyorum ama hayatın bir borç ve vefa olduğunu düşünüyorum; bugün verir yarın alır. Sonra yine verir ve yine alır ta ki biz verip almaktan bitap düşüp bu uyanıklık haliyle uyuyana dek[...] (Halil Cibrān, 1951, 17).

[...]الحياة يا عزيزي نخله اشبه شيء بفصول السنة
الخريف الحزين يجيء بعد الصيف المفرح والشتاء
الغضوب يأتي وراء الخريف الكئيب والربيع الجميل
يبدو باضمحلال الشتاء المخيف — فهل يأتي، ربيع
حياتنا ثانية فنفرح مع الاشجار ونبتسم مع الازهار
ونركب وراء السواقي ونترنم مع العصافير مثلما كنا
نعمل في بشري عندما كان بطرس حياً — هل تعود
العاصفة وتجمعنا مثلما فرقتنا — هل نرجع
ونجلس بقرب مار جرجس؟ لا اعلم ولكنني اشعر
بأن الحياة دين ووفاء تعطينا اليوم لتأخذ منا غداً.
ثم تعطينا ثم تأخذ منا حتى نكل ونتعب من الاخذ
والعطاء ونام متعبين من هذه اليقظة.[...]

Aynı mektubun devamında Cibrān bünyesinin zayıf olduğunu ama sağlığının iyi olduğunu çünkü sağlığını düşünecek ve onunla ilgilenecek kadar vaktinin olmadığını kaydeder. Öte yandan yazdıklarıyla insanların bakış açılarını değiştirip değiştiremeyeceğiyle ilgili kaygılarına işaret eder:

[...]Cibrān insanların bakışlarını kafatasları ve dikenlerden ışığa ve hakikate doğru çevirebilir mi? Yoksa Cibrān da bu dünyaya gelip arkalarında onları hatırlatacak hiçbir şey bırakmadan ebediyete göç eden çoğu insan gibi mi olacak! Bilmiyorum ama ben beynimin ve kalbimin derinliklerinde dışarıya atılmak isteyen ve gökler dilerse günlerle birlikte dışarı atılacak bir güç hissediyorum[...]
(Halil Cibrān, 1951, 19).

[...]هل يقدر جبران ان يحول بصائر الناس عن
الجماعم والاشواك الى النور والحق.. ام يكون جبران
كالكثيرين الذين يجيئون الى هذا العالم ويعودون الى
الابدية غير تاركين وراءهم شيئاً يذكر الناس
بكيانهم؟ لا ادري ولكنني، اشعر بقوة بين تلافيف
دماغي وفي عمق اعماق صدري تريد الخروج وسوف
تخرج مع الايام ان شاءت السماء.[...]

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarında yer alan bu detaylar onun hayatına ilişkin; hastalıklarına, ruhsal bunalımlarına ve vatanına duyduğu özleme dair önemli ayrıntılar sunması bakımından günümüze kadar ulaşmış ilk elden birer kaynak niteliğindedir.

3.1.2.1.4. Mitoloji

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarında mitolojik karakterlerle sıkça karşılaşılır. 1908'de Boston'dan Cemil el-Ma'lûf'a yazdığı mektupta dînî ve mitolojik birçok öge bulunur. Yuhanna²⁴, Serafim, hipostaz²⁵ ve Yunan mitinde ateş tanrısı olarak bilinen Prometheus, Cibrān'ın mektubunda yer verdiği öğelerdir. Prometheus miti çeşitli sanat dallarında bir malzeme haline gelen metaforik bir mit olduğu için burada özellikle zikredilmesi gerekir:

Kardeşim Cemil,
Mektuplarını okuduğumda, bu odanın
etrafında büyümlü bir ruhun dolaştığını
hissediyorum. Güzel ve hüznümlü bir ruh,
hareketleriyle benliğimi ikiye ayırıyor
böylece seni iki ayrı hipostaz (uknum)

أخي جميل،
عندما اقرأ رسائلك أشعر بوجود روح سحرية تدب
في جوانب هذه الغرفة. روح جميلة ومحزنة تفصل

²⁴ Hıristiyan inancına göre Hz. İsa'nın 12 havarisinden biridir.

²⁵ Bazı felsefe ve din kuramlarının dayandığı temellerden her biri, uknum:

Hıristiyanlık inancına göre Tanrı kavramında üç hipostaz vardır: Baba, oğul ve kutsal ruh.

olarak görüyorum; Yuhanna'nın, Yedi Altın Kandillik'in²⁶ yanındaki tahtın önünde durduğunu gördüğü, Serafim'in kanatlarına benzer devasa kanatlarla beşeriyetin üzerinde kanat çırpan bir uknum ve gökyüzünden insanlık için ilk ateşi getiren ve bu nedenle Tanrıların öfkelenip bedenini sahil şeridindeki bir kayaya zincire vurdukları Prometheus gibi devasa kayalar arasında güçlü zincirlere vurulmuş uknum. Güneş ışıkları ve tan vaktindeki esintilerle birlikte yükseldiği için kalbimi ferahlatıp ruhumu gıpta ettiren uknum ve gecelerin iniş çıkışlarının esiri olduğu için duygularımı inciten; kalbime ve kaburgalarımın baskı yapan uknum. Kuşkusuz senin, geçmişte, insanları aydınlatmak için gökyüzünden ateş getirip onlara teslim etmeye gücün vardı ve hâlâ var. Ama hangi kanun yahut hangi güç seni San Paolo'ya yerleştirip doğumlarıyla birlikte ölmüş ama henüz defnedilmemiş insanların bedenleri arasında zincirlere vurdu? Yunan tanrılarının bu insanlar üzerinde bir gücü var mı? [...] (Halil Cibrân, 1983, 42).

بتموجاتها ذاتي فأراك ذا اقنومين متباينين. اقنوم
يرف فوق البشر والبشريات، بأجنحة عظيمة تشابه
أجنحة الساروفيم التي رآها يوحنا واقفة أمام
العرش بجانب المنابر السبع. واقنوم مقيد بسلاسل
قوية بين الصخور الهائلة مثل «بروميس» الذي انزل
شعلة النار الأولى للبشر من السماء فغضبت عليه
الآلهة واثقوا جثمانه بصخرة على شاطئ البحر.
اقنوم يفرح قلبي ويغبط نفسي لأنه يتموج مع اشعة
الشمس ونسيمات الفجر. واقنوم يوجع عواطفني
ويضغط على قلبي واضلعي لأنه أسير صروف الليالي.
كنت ولن تزال قادرا على استحضار شعلات النار
من السماء وتسليمها إلى البشر لتنيرهم، ولكن أية
شريعة بل أية قوة وضعتك في سان باولو وقيدت
جثمانك بين الذين ماتوا منذ ولادتهم ولم يفتنوا
بعد؟ هل لآلهة اليونان قوة في هذه الاجيال؟ [...]

Cibrân, Hıristiyanlığa ve mitolojiye özgü bir takım dînî öğelerle kardeşi olarak gördüğü arkadaşı Cemîl Ma'lûf'un mektuplarına övgüler dizer ve mektupları okurken duyduğu hissiyatı adeta kurgusal bir dille ifade eder. O, arkadaşı Ma'lûf'u, Yunan mitolojisinde “insanlığın yaratıcısı” olarak ve “Yedi Titanlar” arasında kabul edilen ayrıca “ileriye gören” anlamına gelen Prometheus'a benzetir. Zeus, Prometheus'la girdiği bir tartışma sonucunda öfkelenir ve insanları ateşten mahrum bırakarak onları “eti çiğ yemekle” cezalandırır. Prometheus bunun üzerine Olympos'a gider ve Güneş'in ateşten

²⁶ Erken Hıristiyanlık döneminin yedi büyük kilisesi. Hıristiyanlıkta simgesel bir önemi haizdir.

arabasından elde ettiği kor halindeki közü gizli bir yolla insanlara verir. Bunun üzerine intikam yemini eden Zeus, Prometheus'u çıplak halde Kafkas Dağları'nda bir kayaya zincirler. Karaciğeri her gün bir akbaba tarafından yenen ve dondurucu ayaza maruz kalan Prometheus'un acısı yıllarca sürer zira karaciğeri her akşam yenilenir.²⁷ Prometheus ayrıca bilgeliği simgeler. Cibrân, arkadaşının bilgeliğine atıfta bulunarak onun insanları geçmişte de şimdi de aydınlatabildiğini ama Sao Paolo'da "yaşayan ölümler" arasında zincire vurulmuş olduğuna işaret eder.

Cibrân'ın mektuplarında yer verdiği bir diğer mitolojik unsur Zeus'un oğlu, ışığın, şiirin ve güneşin tanrısı Apollon'dur. Cibrân, 1911 yılında Boston'dan Lübnanlı sanatçı Yūsuf el-Ḥuveyyik'e gönderdiği mektupta, arkadaş ve akrabalarla dolu Boston şehrinde bir sürgün hayatı yaşadığını; kız kardeşinin yanında ve etrafının sevenleriyle dolu olmasına rağmen mutsuz olduğunu kaydeder: "Ruh, gölgede yaşayamayacak kadar yüce bir çiçektir. Dikenler ise her yerde yetişebilir."

Cibrân, mektubun devamında diasporada bulunan Doğuluları Apollon'un sürgün evlatları olarak tasvîr eder ve kendi yaşadığı hayatın diasporadakilerin ortak yaşamı olduğuna dikkati çeker:

[...]İşte bu, sanat hastalığına yakalanmış Doğuluların hayatı... Yapıp ettikleriyle tuhaf, gidişatıyla donuk ve ağladığına gülen bu dünyaya sürgün edilmiş Apollon'un çocuklarının hayatı işte budur[...] (Halil Cibrân, 1951, 31).

[...]تلك حياة ابناء الشرق المصابين بداء الفن. تلك هي حياة ابناء «ابولون» المنفيين الى هذا العالم الغريب باعماله، الجامد بمسيره، الضاحك ببيكائه.[...]

Cibrân, Güney ve Kuzey Amerika'ya göç eden Arapların yaşadığı zorlukları betimlerken Apollon'un doğumu esnasında çektiği eziyetlere gönderme yapar. Zira efsanelere göre Apollon, güneş görmeyen topraklarda, yeraltında dünyaya gelmiştir

²⁷ Prometheus mitiyle ilgili detaylı bilgi için bk. (Graves, 2020, 1/177-185)

(Graves, 2020, 1/70-71). Başka açıdan bakmak gerekirse Cibrān, Apollon'un sanatın çeşitli dallarını; müziği, şiiri, felsefeyi, astronomiyi, matematiği, tıbbı ve fiziği kontrolü altında (Graves, 2020, 1/102) tutuşuna işaret ederek Amerika ve Brezilya'daki soydaşlarını "Apollon'un sanat hastalığına yakalanmış Doğu'nun sürgün evlatları" olarak tasvir eder.

Cibrān, 1908 yılında arkadaşı Emin el-Ğureyyib'e yolladığı mektupta ise Apollon'un tanrılar tarafından dünyaya sürülüşüne gönderme yapar:

[...]Güzel bir mekânda, değerli edebiyatçıların arasında bulunduğu yahut eski yıkıntıların veya bir dağın zirvesinde olduğunda, bu yerlerden herhangi birinde olduğunda ismimi fısılda. Böylece ruhum seninle yürüyecek, etrafında uçuşacak, seninle birlikte hayatın ve hayatın içindeki gizli bütün anlamların tadını çıkaracak.[...] Çobanların ağaçların altında kavallarını çalıp, tıpkı Apollon'un tanrılar tarafından bu dünyaya sürülürken yaptığı gibi sessiz kırları melodileriyle doldurduğunu gördüğünde beni hatırla[...]
(Halil Cibrān, 1951, 26).

[...]عندما تكون يا امين في مكان جميل او بين ادباء
افاضل، او بجانب خرائب قديمة او على قمة جبل
عال، عندما تكون في احدى هذه الاماكن، الفظ
اسمي همساً فتسير نحوك روجي وترفرق حولك
وتتمتع معك بالحياة وبكل ما في الحياة من المعاني
الخفية. [...]واذكركي عندما ترى رعاة المواشي
جالسين في ظلال الاشجار ينفخون بشباباتهم
ويملأون البرية الهادة بالانغام مثلما فعل ابولون
عندما نفته الالهة الى هذا العال.[...]

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarında bu ve bunun gibi birçok mitolojik unsuru referans olarak göstermesi onun mitolojiyle ne derece içli dışlı olduğunu gösterir. Onun mitolojik karakterlere tıpkı bir kurgusal eserde yer verircesine mektuplarında yer vermesi, mektuplarında aktarma tekniğinin güçlü yönüne işaret eder.

3.1.2.1.5. Tarihî Şahsiyetler

Cibrān Halil Cibrān'ın mektuplarında birçok tarihî şahsiyete dair detaylar bulmak mümkündür. Örneğin, arkadaşı Mīhā'īl Nu'ayme'ye gönderdiği 1921 tarihli mektupta,

18. yüzyıl Osmanlı vezirlerinden Cezzâr Ahmed Paşa'yı metaforik bir unsur olarak kullandığı görülür:

[...]Kahunsi'de çektiğimiz güneş fotoğraflarına ne oldu? Kesinlikle fotoğraflara ait birer nüsha almalıyım. Eğer hakkım olanı almazsam sizi iki mahkemede yargılam; birincisi arkadaşlık mahkemesinde; ikincisiyse, Cezzar Ahmed Paşa mahkemesinde[...]
(Nu'ayme, 2009, 380).

[...]ماذا حل بالصور الشمسية التي أخذناها في كاهونسي؟ ألا فاعلموا أنني أريد الحصول على نسخة من كل صورة. فإن لم أحصل على حقوقي رفعت عليكم دعويين، واحدة في محكمة الصداقة والأخرى في ديوان أحمد باشا الجزائر.[...]

Kaynaklarda zalim ve gaddar bir insan olarak tanınan; Mısır'da Napolyon Bonapart'ın kuşatmayı kaldırmasında da önemli bir rol oynayan Cezzâr Ahmed Paşa, kendisine verilen görevler sayesinde Akkâ, Sayda ve Beyrut gibi önemli merkezlerde siyasî ve iktisâdi yönden birçok başarıya imza atar. Anlatılanlara göre, savaşlarda birçok kişiyi develeriyle birlikte katlettiği için kendisine “deve kasabı” anlamına gelen “Cezzâr” lakabı verilir (Emecen, 29 Kasım 2022). Cibrân'ın, mektubunda söz konusu tarihî şahsiyetten metaforik bir dille bahsetmesi, Beyrut başta olmak üzere birçok Arap kentlerinde varlığını sürdüren bu Osmanlı vezirini ve dolayısıyla Osmanlı Devleti tarihini okuduğu ve bildiği söylenebilir. Öte yandan mektuptaki metaforik üslup aynı zamanda Cibrân'ın nüktedanlığını ortaya koyar.

Cibrân Halil Cibrân 1923'te Boston'dan Mîhâ'il Nu'ayme'ye gönderdiği mektupta Fransız edebiyat eleştirmeni Sainte-Beuve (öl. 1869); İngiliz yazar, şair ve eleştirmen John Ruskin (öl. 1900) ve İngiliz yazar ve eleştirmen Walter H. Peter'in (öl. 1894) eleştirmenlik yönlerinden bahseder ve üç şahsiyetin de eşyayı kendi kişisel zevkleriyle değil, pozitivist ruhlarının ışığıyla eleştirdiklerini kaydeder:

[...]Benden önceki ve sonraki sanatçılardan Sainte-Beuve, Ruskin ve Walter Peter başkalarının sanatsal eserlerini eleştirirdi. Bunların her biri eserleri kendi kişisel zevklerine göre değil, pozitivist ruhlarıyla eleştirirdi. Zira ruhsal ışık her güzel ve yüce olanın kaynağıdır. Bu ışık sahibinin arzusuyla estetik ve yüce bir eleştiriye dönüşür. Şayet bu ışık olmazsa eleştiri pozitif kanıtların sesinden ve nihai kanaatin melodisinden uzak kusur araştıran sıkıcı bir eleştiri haline gelir[...] (Halil Cibrān, 1951, 88-89).

[...]لقد كان سانت بيف ورسكن وولتر بيتر من
الفنيين قبل وبعد ان ينقدوا اثار غيرهم الفنية، وكان
كل واحد منهم ينقد الاشياء، بنور روحه الوضعي لا
بذوقه المقتبس، فالنور الروحي هو منبع كل جميل
وكل نبيل، يتحول بمشيئة صاحبه الى نقد يعي
النقد فناً جميلاً نبيلاً، ولولا ذلك النور لجاء النقد
تعنتاً مملاً خالياً من رنة التأكيد الايجابي ونغمة
الاقتناع الجازم.[...]

Cibrān'ın daha önceki mektuplarda da pozitivist eleştiriye dair olumlu görüşlerini aktarmıştık. Ona göre kişisel zevklere göre yapılan eleştiri sanatı nihayetinde sıkıcı bir eleştiriyle sonuçlanırken pozitivist ruha ait bir ışıkla yapılan eleştiri sanatı ise estetik ve güzel bir sonuç ortaya çıkartacaktır. Öte yandan Cibrān'ın kendinden önceki ve sonraki önde gelen Batılı yazar ve eleştirmenleri okuyup tanıdığı da burada açıkça gözlemlenebilir.

Cibrān Halil Cibrān mektuplarında yukarıdaki şahsiyetler dışında başka birçok ressam, şair ve yazarın ismini zikreder. Jan Racine (öl. 1699), Molière (öl. 1733) ve Victor Hugo (öl. 1885) bunlardan yalnızca birkaçıdır.

3.1.2.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Cibrān Halil Cibrān'ın bir mektup yazarı olarak da yazınsal ve retorik araçlardan sonuna kadar faydalandığı yukarıda ifade edilmişti. Onun, mektuplarında yer yer farklı anlatım tekniklerine başvurduğu görülür. 15 Mart 1908'de Nahle Cibrān'a yolladığı

mektubun ikinci paragrafindan itibaren *İlleizm*²⁸ tekniğini kullanarak kendinden üçüncü tekil şahıs olarak bahseder:

[...]Naḥle, vaktinin çoğunu yazmakla geçiren Cibrān'ın en sevdiği insanlara yazmada büyüleyici bir lezzet bulunduğunu sen de bilirsin. Ayrıca çocuk Naḥle'yi çok seven Cibrān'ın, büyüdükten sonra da onu unutmadığını ve zihninden silmediğini bilirsin[...] (Halil Cibrān, 1951, 17).

[...]انت تعلم يا نخلة ان جبران الذي يصرف معظم حياته بالكتابة يجد لذة سحرية بأن يكتب الى احب الناس اليه، وانت تعلم ان جبران الذي كان مولعاً بنخله عندما كان صبيّاً لا ينساه ولا يسلوه بعد ان صار رجلاً.[...]

Cibrān'ın mektuplarıyla ilgili yorum yapan eleştirmenler onun neredeyse dâima edebi bir üslup izlediğini, gerçekleri olduğu gibi, düz bir anlatımla aktarmadığını ifade ederler. Özellikle aşk mektuplarında itiraflara rastlamak neredeyse mümkün değildir. Zira Cibrān, özellikle kadınlara yazdığı mektuplarında son derece ketum davranmış ve en yakınlarına dahi aşk hayatıyla ilgili ayrıntılardan bahsetmekten kaçınmıştır.

Öte yandan, söz konusu mektuplara yoğun metaforlar, heyecan, ironi ve ritim hakimdir. Muhatabıyla karşılıklı samimiyeti kullanılan dilden anlaşılır. Örneğin Cibrān en yakın arkadaşı Mīḥā'īl Nu'ayme'ye yazarken ilerleyen mektuplarda muhatabının ismini kısaltarak ona Mīṣā şeklinde hitap eder. Bununla birlikte Cibrān mektuplarında Nu'ayme'ye karşı kültürünü, mizahını ve iltifat hünerini ortaya serer: “Sen ey Arapların kardeşi, sen hâlâ edebiyat tacındaki bir inci, gökte parlayan bir yıldızsın (Nu'ayme, 2009, 382).

Cibrān Halil Cibrān'ın mektupları şekil olarak hitap sözcüğü, giriş, gelişme, sonuç, selamlama cümlesi ve imzadan oluşur. Mektupların sol üst kısmında çoğunlukla yazıldığı yer ve tarih bilgisine yer verilmiştir. Mektuplar içerik olarak tek bir konuyla sınırlı tutulmamış genellikle konudan konuya geçiş yapılmıştır.

²⁸ Konuşan kişinin kendini birinci tekil şahıs yerine üçüncü tekil şahıs olarak imlemesi. (“Illeist Definition & Meaning - Merriam-Webster”, 27 Aralık 2022)

Mektupların başlarındaki bazı hitap sözcükleri şöyle sıralanabilir: أخي أمين:

Kardeşim Emin; أخي العزيز نخله: *Sevgili Kardeşim Nahle*; عزيزنا يوسف: *Kıymetlimiz Yusuf*;

صديقي الحبيب: *Sevgili Dostum*; ابنة بلادي العزيزة: *Ülkemin Sevgili Kızı*. Cibrān'ın

arkadaşlarına yönelik hitap sözcükleri çeşitlilik göstermekle birlikte muhatabına karşı

duyduğu sevgi ve saygının boyutunu açıkça ortaya koyar. Öte yandan Cibrān,

mektupların sonunda çeşitli imzalar kullanmıştır. Özellikle kendinden yaşça küçük

kadınlara yazdığı mektupların altına عمك المخلص لك أبداً خليل جبران: *Sonsuza kadar sana*

sadık amcan Cibrān Halil imzasını kullanmıştır. Bunun dışında genellikle جبران: *Cibrān*

ve لجبران: *Cibrān*'dan imzaları ön plana çıkar.

Cibrān'ın mektuplarında yer yer atasözleri ve deyimlerle de karşılaşmak mümkündür ancak bu anlamda yoğun bir kullanım söz konusu değildir. Onun 1923'te Mīḥā'īl Nu'ayme'ye gönderdiği mektupta sağlık durumunu “işler bazen lehte bazen aleyhte olur” anlamındaki "يوم علينا ويوم لنا" atasözüyle açıkladığı görülür:

Sevgili kardeşim Mīṣā. Hastalığımla ilgili merakın nasıl da hoş. Keşke açıkça cevap verebilseydim. Ama hastalığım “işler bazen lehte olur bazen aleyhte” ifadesinin cisim bulmuş hâli. Ancak on gündür eskisinden daha iyi hissettiğimi söyleyebilirim[...] (Halil Cibrān, 1983, 111).

أخي الحبيب ميسا . ما أعذبك سائلا عن علتي، ويا
ليتني قادر على الإجابة بصورة صريحة، فعلتي «يوم
علينا ويوم لنا» غير أنني أشعر إجمالاً بأنني أحسن
حالاً ممّا كنت عليه منذ عشرة أيام. [...]

Öte yandan Cibrān mektuplarında birilerinden bahsederken o şahısla aralarında geçen diyalogları bir hikâye anlatır gibi aktarır. Örneğin 1908 yılında Cemīl el-Ma'lūf'a yazdığı mektupta Amerikalı bir kadın şairin kendisini akşam yemeğine davet ettiğinden bahsederek aralarında geçen diyalogu olduğu gibi aktarır:

[...]Alçak sesle yaptığımız bir sohbetin arasına giren sessizlikten sonra şairimiz gözlerini odanın boşluğuna çevirdi sonra şöyle dedi: “Biliyor musun Cibrān, ilk kez bir erkek olmayı diledim.” “Neden?” diye sordum. Şöyle dedi: “Çünkü erkekler hayattan korkusuzca tat almayı biliyorlar. İnsanların ne dediklerine bakmadan zevklerin doruklarına tırmanıp dibine dalarlar. Oysa biz kadınlar birbirimizi izliyor, yaptığımız iyi kötü ne varsa acımasızca eleştiriyoruz.[...] (Halil Cibrān, 1983, 44).

[...]وبعد سكينه فيها من الأقوال الخفية ما فيها
حولت شاعرتنا عينها نحو شيء غير منظور في فضاء
الغرفة وقالت بهدوء: «أتعلم يا جبران بأن هذه أول
مرة تمنيت فيها أن أكون رجلاً» قلت: ولماذا؟ قالت:
«لأن الرجال يتمتعون بالحياة بلا خوف ولا وجل،
ويصعدون إلى قمم اللذات ويهبطون إلى أعماقها غير
ناظرين إلى ما يقال عنهم، أما نحن النساء فنراقب
بعضنا بعضاً، ومنتقد بقساوة جارحة ما نفعله
حسنا كان أو قبيحا.» [...]

Cibrān’ın hemen her mektubunda görülen söz konusu hikâye üslubu anlatıma kurgusal bir hava katmıştır. Öte yandan onun mektupları genellikle uzun metinlerden oluşur böylelikle mektuplarında birden fazla konuya yer verdiği görülmüştür.

3.2. Ahmed Hâfız ‘Avağ’ın Oğluna Mektupları

Modern Arap Edebiyatında geleneksel tavsiye ve öğüt mektuplarının öncüsü sayılan Ahmed Hâfız ‘Avağ (öl. 1955), Mısır’da 20. yüzyılın önde gelen entelektüellerinden kabul edilmektedir. Mısır’ın en önemli gazetecilerinden olan ‘Avağ İngilizceden tercümeleler yapmış, 1898-1906 yılları arasında *el-Mu’eyyed* gazetesinde yazarlık yapmıştır. Öte yandan, el-Ādāb dergisini çıkartan Ahmed Hâfız, Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa’nın özel sekreterliğini üstlenmiş, böylece aktif siyasetin içinde yer alarak dönemin İngiliz devlet adamı ve sömürge yöneticisi Lord Cromer’le (1841-1927) aralarındaki entrikalara doğrudan şahitlik etmiştir. ‘Avağ, daha sonra yeniden *el-Mu’eyyed* gazetesinde çalışmaya başlar. Ancak I. Dünya Savaşı esnasında inzivaya çekilir. 1889 Devrimi’nden sonra Vefd Partisiyle birlikte çalışmış ve partinin yayın organı olan *Kevkebu’ş-şarq* gazetesini yaklaşık yirmi yıl yönetmiştir. Bir süre Mısır senatosunda çalışan Ahmed Hâfız, I. Fuād (1868-1936) döneminde Arap Dili Akademisi üyesi olarak görev yapmıştır (ez-Ziriklī, 2002, 109).

Ahmed Hâfız’ın I. Dünya Savaşından (1914-1918) önce Beyrut Amerikan Üniversitesinde öğrenci olarak bulunan oğlu Cemālu’d-dīn Hâfız ‘Avağ’a gönderdiği tavsiye ve öğüt mektupları yaşam, eğitim, ahlak, başarı ve toplumsal sorumluluğa dair günümüze ulaşmış sayılı mektup örneklerindedir. Cemālu’d-Dīn Hâfız ‘Avağ, *Min vālid ilā veledih* (Babadan Oğluna) başlıklı koleksiyonda toplanan ve 1923 yılında basılan mektupların yayımlanma sürecini şöyle aktarır:

“Bu koleksiyonun içinde yer alan mektuplar, Beyrut Amerikan Üniversitesinde öğrenciyken babam tarafından bana gönderilmiştir. Bir cimri parasına nasıl sahip çıkıyorsa ben de öyle sahip çıktım bu mektuplara. Bu mektupların bir kitapta yayımlanacağını hiç düşünmezdim. Babam da kalpten kalbe gönderdiği bu mektupların çeşitli bölgelerdeki farklı insanlar tarafından okunacağını düşünmezdi. Saygıdeğer Halil Şādık beni ve babamı ikna etmeseydi mektuplar yayımlanmazdı. Bütün saygıyla bu mektupları erdem sahiplerine, edebiyat aşıklarına, nerede bulacaklarını önemsemeden hakikati arayanlara takdim ediyorum. Eğer bu mektuplara bir katkı olduysa o da sahip çıkıp kıymetini bilmemdir (‘Avağ, 1923, 1).”

Mektuplar kendine has bir karaktere sahip olmakla birlikte gençler, babalar ve öğretmenlere yönelik eğitim-öğretim üzerine yazarın kendi düşüncelerinden ve yazarın bu konuda alıntı yaptığı başka şahsiyetlerin düşüncelerinden müteşekkildir. Mektuplarda parlak fikirler, titiz ve değerli bilgiler, yüce duyguların yanı sıra fasih bir Arapça, ciddi, gösterişli ve sanatsal bir üslup görmek mümkündür. Kuşkusuz bütün bu nitelikler, eseri hem edebiyat hem de eğitim, toplumsal ahlak ve davranışlar alanında ön plana çıkarmaktadır.

Mısırlı yazar Muḥammed el-Muveylīḥī (öl. 1930) Ahmed Ḥāfız'ın mektuplarıyla ilgili yazdığı kısa bir notta şunları kaydetmektedir:

“Bu kitabı incelerken iyi şeyler okuyacağımı bekliyordum. Kuşkusuz, içinde eğitim-öğretime dair çok şey gördüm ve içindeki sözlerin iyi bir yol gösterici olduğunu fark ettim. Bu gibi mektuplaşmaları aramızda daha fazla yaygınlaştırsaydık, arzu edilen kemale (yetkinliğe) ulaşırdık; babalar mutlu olur, evlatlar zorluk çekmezdi (‘Avaḍ, 1923, 2).”

Kitabın editörü Sa‘īd el-Miḫdād ise mektupların gönderildiği tarihlere ışık tutmaktadır:

“I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Mısır ve Suriye arasındaki iletişimin kopmasından dolayı yazar, on dokuzuncu mektuptan sonra oğluyla yazışmayı bırakmak zorunda kalmıştır (‘Avaḍ, 1923, 130).”

Mektupların I. Dünya Savaşından önce yazıldığı bilinse de birkaç istisna hariç, kesin olarak hangi tarihlerde yazıldıkları belirtilmemiştir. Öte yandan on dokuzuncu mektubun 1904 yılında yazıldığı en başta belirtilmiştir (‘Avaḍ, 1923, 131). Bu da mektuplaşmanın savaştan en az on yıl öncesine kadar sonlandığını göstermektedir.

Yazar birinci mektubun tamamında oğluna yazacağı mektupların gerekçesini uzun uzadıya açıklamakta ve oğlunu geri kalan on sekiz mektuba zihnen hazırlamaya çalışmaktadır. Yazarın bu metinleri yazmadaki en önemli nedeni oğluna duyduğu büyük sevgi ve geleceğine verdiği büyük önemdir. Zira yazar, mektup boyunca babalık duygusunun ne kadar güçlü bir duygu olduğundan bahseder. Sonuç itibarıyla, bir babanın

oğluna mektup yazmasının bir ön koşulu olarak sevgi duygusunun ön plana çıktığı ortadadır.

Öte yandan yazar, eskilerin “Çöldeki ayak izlerimiz, yolunu kaybetmiş birilerini güvene ve huzura götürür belki.” sözünü oğluna aktararak, tecrübenin ne kadar mühim olduğunun altını çizmektedir. Bu noktadan, yazarın yazdığı mektupların temel gayesi, sahip olduğu tecrübeleri oğluna ve gelecek kuşaklara aktarmaktır.

3.2.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Ahmed Hāfız ‘Avağ altıncı mektuptan sonra her bir mektubu ayrı ayrı başlıklandırarak özel bir konuya ayırmıştır; dil öğrenimi, gramer ve edebiyat olarak Arapça, Arap dili ve edebiyatı öğrenimi, gramer ve edebiyat olarak İngilizce, çeviri, tarih, doğa bilimleri, meslek seçimi, okul sonrası, davranışlar ve son olarak hayatta başarı yazarın özellikle dikkat çektiği meseleler arasında yer almaktadır. Bu nedenle yazarın mektuplarını konu bakımından kesin hatlarla ayırmak mümkündür. Mektupların bu özelliği, onu yapısı bakımından deneme türüne yaklaştırır.

Aşağıda yazarın öne çıkan mektuplarından alıntılar yapılarak metin odaklı çözümlemeleri yapılmış, sonrasında da dil ve üslup açılarından incelemeye tabi tutulmuştur.

3.2.1.1. Eğitim

Geleneksel öğüt ve nasihat mektuplarında öne çıkan temalardan biri eğitimidir. Ahmed Hāfız ‘Avağ’ın ikinci mektubu da eğitim ve eğitimin hangi yaşlarda başlaması gerektiği ile ilgilidir. Yazar mektubun hemen başında yoğunlaştırılmış eğitimin erken yaşlarda başlaması gerektiği konusundaki yaygın anlayışa karşı olduğunu ifade etmektedir:

Çocuklarını ahlâkî açıdan geliştirip eğitmek isteyen çoğu insan, çocuklarını beş veya altı yaş gibi son derece erken bir yaşta okullara gönderiyorlar. Çocuklarının beyinlerini ilim ve irfan ilkeleriyle doldurmak istedikleri için, neredeyse dokuz yaşına basmadan eğitime doğru büyük bir adım atıp bu yaşta öğretmenlerden ders almaya başlarlar. Fakat ben bu eğilime karşıyım ve sekiz yaşından önce sana tek bir harf bile öğretmek istemedim. Bununla ilgili çok itiraz geliyordu ama hiçbirine önem vermiyordum[...] (‘Avağ, 1923, 5).

كثير من الناس المحبين لتمذيب أبنائهم وتربيتهم تربية صالحة يسارعون في إرسال أولادهم إلى المدارس أو المكاتب وهم في سن صغير جدا كالخامسة أو السادسة. وبعضهم يبدأ في إلقاء الدروس بواسطة المعلمين أو المعلمات في مثل هذا السن، حبًا منهم في حشو أدمغة أبنائهم الأطفال بمبادئ العلوم والعرفان، حتى لا يكاد يصل الطفل إلى التاسعة من عمره إلا وقد خطا خطوة كبيرة في التعلم، ولكني أخالف عن اعتقاد هذه القاعدة ولا أحب أن أبدأ بتعليمك حرفا واحدا قبل الثامنة من عمرك وكننت أسمع الاعتراضات في ذلك فلا أحفل بها.[...]

Mektubun giriş kısmında yazarın geçmişe dönük düşüncelerini ortaya koyduğu görülmektedir. Öte yandan çocuğun sekiz yaşından önce aldığı eğitimin gereksiz olduğunu düşünmektedir. Çünkü Ahmed Hâfız’a göre çocuğun eğitime başlama yaşı dokuzdur. Bunun temel nedeni, ona göre küçük yaştaki bir çocuğun zihninin erken yaşta bilgilerle doldurulması ve buna bağlı olarak yabancı kelimelerin ezberletilmesi çocuğun sağlığına ve akıl yeteneğine, doğal süreçle birlikte gelişmesinin aksine zarar verir. Bununla birlikte çocuğun idrak etme yeteneğinin ileriki yaşlarda gelişmesi, yazarın ortaya koyduğu bakış açısının bir başka dayanağıdır (‘Avağ, 1923, 5).

Yazar mektubun devamında, Mısır’da yaygın olarak görüldüğü şekilde on veya on bir yaşında bir öğrencinin diploma almasının ne gibi bir faydasının olacağını sorgulamaktadır:

[...]Mısır'da tanık olduğumuz üzere, on veya on bir yaşlarında bir ilkokul öğrencisinin eğitimini tamamlayıp diploma almasının ne gibi bir faydasının olduğunu bilmiyorum. Sonrasında çocuğun akli lise eğitiminin yükü altında eziliyor ve böylece başarısız oluyor ('Avad, 1923, 5).

...وما أدري ما فائدة أن يتم المبتدئ دروس التعليم
الابتدائي على ما نعرفه في قطرنا المصري ويحوز
امتحان الشهادة الابتدائية في العاشرة أو الحادية
عشرة من عمره، ثم ينوء عقله تحت أعباء التعليم
الثانوي فلا يكون مبرزاً فيه.[...]

Öte yandan, yazar Mısırlı çocukların duygusal ve zeki olduklarını, küçüklüklerinde zihinlerine bindirilen yükün büyüdüklerinde onları zayıf ve bitkin düşüreceğini ifade ederek, erken yaşta yoğun bir eğitim sürecine tabi tutulan öğrencilerin hayatta başarılı olma süreçlerinin çok yavaş ilerleyeceğinin altını çizmektedir. Bununla birlikte herkes gibi oğlunun da kanunlarca düzenlenmiş eğitim aşamalarından geçmek zorunda olduğunu belirtmektedir:

[...]Sana ilköğretimle ilgili herhangi bir öğüt veya nasihat vermek istemiyorum çünkü herkes gibi sen de bu aşamadan geçmek zorundasın. Bu yaşta sana sunacağım görüşlerden çok az istifade edersin. Sana bu mektuplarda yazdığım çoğu şeyin, idrak yeteneğinin geliştiği ileriki yaşlarda faydasını göreceksin[...]
('Avad, 1923, 6).

ولا أريد أن أعرض عليك نصيحة أو بيانا فيما
يختص بالتعليم الابتدائي لأنك فيه كغيرك مسير لا
مخير، وقل أن تقدر على الاستفادة من رأي أطرحه
عليك وأنت في مثل هذه السن، والكثير مما أكتبه لك
في هذه الرسائل هو لفائدتك في أوقات أخرى حين
تبلغ سن الإدراك الحقيقي.[...]

Ahmed Hāfız, yazdığı mektupların oğluna ileri yaşlarda fayda sağlayacağını söylese de bunun ilk okul çağındayken oğluna tavsiye vermeye engel olamayacağını ifade etmekte ve böylece yeni yetişen bir çocuğun ilk okuldayken alışkanlık haline getirmesini söylediği birtakım öğütlerde bulunmaktadır:

[...]İlkokuldaki bir çocuğun yapacağı en iyi şey beceri geliştirme ve yazdıklarını muhafaza etmesi veya çokça alıştırma yapmasıdır. Çünkü defterlerini düzenlemesi, yazı yazması, hesap işleriyle uğraşması, coğrafi şekiller çizmesi; önemseme, beceri ve dikkat yeteneğini artırır. Ayrıca işi konusundaki kararlılığını ve düşünme yetisiyle ilgili metanetini sağlamlaştırır [...] ('Avağ, 1923, 7).

[...]يحسن بالنايت في دور التعليم الابتدائي ان يحافظ على مبدأ الاتقان او الضبط في كل ما يقوم به من الكتابة، او يكلف به من التمرينات، لأنه إذا نشأ على صفة الضبط في ترتيب كراريسه و رسم حروف الكتابة ووضع ارقام العمليات الحسابية وتخطيط المصورات الجغرافية، تربت فيه ملكة العناية والاتقان والدقة، وتأصلت فيه صفة الحرص على عمله، والرزانة في فكره.[...]

Öte yandan yazar, dokuz veya on yaşlarında bir öğrenciden oturup ders çalışmasını, şiirlerden beyitler ve nesir parçalarını ezberlemesini istemenin yanlış olduğunu ve bunun öğrenciye yük olmaktan başka bir işe yaramayacağını ifade etmektedir:

[...]Dokuz veya on yaşlarında bir öğrenciden oturup ders çalışmasını, okuma yapmasını, nesir ve şiir ezberleri yapmasını istenemez. Çünkü bu ona fayda sağlamaz. Az zaman sonra da ezberlediklerinden tek harf bile kalmaz. Bu şekilde ne edebiyat zevki oluşur ne de zihninde edebi bir duygu ve estetik adına bir iz kalır. Bu tarz bir uğraşı faydasız ve zaman kaybından başka bir şey olamaz ve yetişmekte olan bir akıl için yorucu olur. Çünkü kaldırılabileceğinden daha fazla yük almış olur. Kaldı ki bu tarz bir yaklaşım düşünme, çıkarım yapma ve karşılaştırma açısından talebinin zihnini bilemez[...] ('Avağ, 1923, 7).

[...]ولا يطلب من النايت في سن التاسعة أو العاشرة أن يجلس للدراسة وينكب على المطالعة، ويحفظ الكثير من الأبيات الشعرية، والقطع الأثرية عن ظهر قلبه، لأنها لا تفيد به شيء، ولا يبقى منها حرف واحد بعد زمن قليل، ولا تربى عنده ملكة الذوق في الانشاء، أو تترك في دماغه أثر ما فهم من الحسن وجمال التركيب، فكل عمل من هذا القبيل فاسد مضيع للوقت، بل ومتعب لعقل الناشئ، لأنه يحمله أكثر مما يستطيع، ثم لا يشجذ ذهنه للتأمل والاستنتاج والقياس.[...]

Ahmed Hāfız, yeni yetişmekte olan bir öğrenciye uzun veya kısa cümle ve ifadelerin ezberletilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre öğrencinin yapması gereken şey, okuduğu etkili cümle ve ifadeleri derinlemesine anlamaya çalışmaktır. Çünkü her söz iki manayı haizdir: Birincisi, verdiği mesajı anlayabilmek için görünen anlamına bakmanın yeterli olduğu genel mana; ikincisiyse, kendi içinde bir hikmeti, bir felsefeyi barındıran özel mana. Bununla birlikte, yazar çocuklara yönelik bir eğitim metodu ortaya koyarken aynı zamanda geçmişte mevcut eğitim sistemine ayak uydurmak zorunda olduğunu da ifade etmektedir:

[...]Eğitim-öğretime dair saydığım ilkelerin tümüne rağmen, öğretmenlerin kendileri için düzenlenmiş kanunlara göre seni eğitmelerine izin vermek zorunda olduğumu biliyorum. Çünkü eğitimde daha üst aşamalara geçmek için bazı merhalelerden geçmek zorundasın. Bununla birlikte, dikkatini okuduğunu anlamaya çekme konusunda ısrar ediyorum. Seni okuduğun cümleleri ezberlemekle yükümlü tutmuyorum ki çocukları ezberlediklerini tekrarladıklarında sevinen babalar gibi sevdiğimi sanmayasın[...] (‘Avad, 1923, 7).

[...]وقد رأيت نفسي بالرغم عنها مجبر على أن أترك لمعلميك في المدرسة السير بك على ما رسم لهم في نظامات التعليم، لأنك مضطر أن تأخذ درجات مخصوصة، وتنتقل في أدوار التعليم المدرسي. لكن مع هذا وجهت فكري إلى لفت نظرك لمعنى ما تقرؤه، ولم اكلفك تلاوة ماتحفظه من تلك العبارات حتى لا تفهم أي أفرح كما يفرح كثيرون من الآباء إذا ردد أبناؤهم أبياتاً من الشعر أو جملاً من النثر.[...]

Ahmed Hāfız, mektubun devamında oğluna hitaben eğitim-öğretimden alınması gereken en önemli dersin altını çizer:

[...]Şunu bil ki oğlum, eğitim-öğretimden alınması gereken ders zihni terbiye etmek, onu farklı olay ve durumlara karşı maddi manevi hazır hale getirmek, sorunlara çözüm odaklı yaklaşmak ve her durumu zihne uyarlayabilmektir[...] (‘Avad, 1923, 8).

[...]واعلم يا بني أن العبرة في التربية والتعليم هي تثقيف الذهن واعداده المقابلة الحوادث والأمور المختلفة حسية كانت أو معنوية، والسعي في معالجتها وتكليف كل ظرف بما يناسبه.[...]

Mektubun sonlarında yazar, önemli olanın insanın küçük yaşta okuyup ezberledikleri değil, olaylara nasıl yaklaştığıyla ilgili olduğu savını ortaya koyar:

[...]Özellikle küçük yaşta aldığım ilim ve edebiyat derslerinde ne okuyup ezberlediğini çok önemsemiyorum. Benim için önemli olan olaylara nasıl baktığın, bilgiye olan isteğin ve bilmediğin gerçeklerin üzerine gitme tutkundur[...] ('Avağ, 1923, 9).

[...]فأنا لا أهتم بما تحفظه وتقرأه وتجيد من علم
وأدب خصوصًا في سنك الصغير، بقدر ما أهتم
بحسن نظرك، وصدق فراستك، وشغفك بالمعرفة،
وگرامك بالوقوف على حقيقة ما لم تعرفه.[...]

Yazar son olarak mektubu bir dua cümlesiyle sonlandırır:

[...]Allah'tan seni koruyup gözetlemesini ve senin için istediğim yola erdirmesini dilerim. Selamlarımla[...] ('Avağ, 1923, 10).

[...]والله أسأل أن يكألك بعين عنايته، ويهديك إلى
الطريق التي أحب وأريدها لك. والسلام.[...]

Ahmed Hāfız 'Avağ, mektuplarında eğitimle ilgili görüşlerine sıklıkla yer vermiştir. O, oğluna yazdığı mektuplarda eğitimin öneminden her fırsatta bahseder. Onun için eğitimin amacı ezberci bir yöntemi dayatmak değil, zihni tekamülü sağlamaktır. Bunun için okuduğunu zihin süzgecinden geçirmek, hayata farklı bakış açılarıyla bakabilmek, analitik düşüncüyü önelemek mektuplarında vurguladığı prensiplerden bazılarıdır.

3.2.1.2. Çeviri

Ahmed Hāfız 'Avağ, koleksiyonda yer alan on birinci mektubun tamamını çeviri meselesine ayırmıştır. Yazar, yine oğlunu muhatap alarak söz konusu mektupta çevirmenin niteliklerini, çeviri yaparken dikkat edilmesi gereken hususları, kaynak ve erek dile hâkim olunması gerektiğiyle ilgili görüşlerini titizlikle ortaya koyar. Yazarın, özellikle çeviri meselesinin üzerinde durmasının nedeni çeviriyi bilim, teknoloji ve kültürel anlamda ilerlemenin temel şartlarından biri olduğunu kabul etmesiyle ilgilidir.

Ahmed Hāfız, çeviriyle ilgili görüşlerini aktarmadan önce mektupların yazılış ve gönderiliş amacını, mektupların önemini ve işlevini bir kez daha hatırlatır. Öte yandan, yazar her mektupta olduğu gibi bu mektuba da ولدي العزيز: *canum oğlum* hitap cümlesiyle

başlar:

Sana bu mektupları yazarken, senin için umduğum, güzel işler ve övünçlerle dolu parlak bir geleceği ve güzel bir hayatı daima göz önünde bulunduruyorum. Çoğu zaman hayal dünyamda, şu anki yaşından daha büyük bir yaşta olduğun görüntünü zihnimde canlandırıyorum böylece bu yaşta ihtiyaç duyacağın ve işlerinde sana yardımcı olacak, seni başarıya götürecek, akranlarından daha da ileriye götürecek bilgiler ve kabiliyetler kafamda şekilleniyor. Sonuçta bu durum benim için bir tutkuya dönüşür ve gençlik yıllarıma özlem duyarak o zamanlar kazanıp kaybettiklerimi, hata yapmasaydım eğer elde edeceğim şeyleri hatırlarım[...]

(‘Avağ, 1923, 74).

[...]إني فيما أبعث به اليك من هذه الرسائل، أضع دائماً نصب عينيّ ما أومله لك من المستقبل الزاهر، والحياة الطيبة، الحافلة بصالح الأعمال، وجميل المفاخر.. وكثيراً ما أخلق في مخيلتي صورة من صورتك، في سن أكبر من سنّك الحاضر، فينشأ عندي شعور بما قد تحتاج اليه في ذلك السن من المعارف والمعلومات والاستعدادات التي تعينك على عملك، وتمهد لك سبل النجاح، والفوز على الأقران، فيشتد بي الشغف بأمرك، وأحن الى عهد الشباب وأذكر ما خسرتة وما كسبته، وما كان من حقي أن أناله، لو لم أخطئ الطريق.[...]

Yazar, yazdığı her mektubun hem bilimsel hem de ahlakî açıdan oğlu için birer rehber niteliğinde olduğunu ifade ettikten sonra, oğlunun sahip olması gereken özel kabiliyetlerden birinin de çeviri yeteneği olduğunu vurgular ve çevirinin Mısır gibi “nakleden” bir ülke için ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar:

[...]Çünkü bizler, evladım, daha önce de söylediğim gibi, istisnai durumları olan, olağan dışı şartlara sahip bir ülkedeyiz. Nakletme aşamasında olduğumuz için Avrupa’nın edebiyat, bilim, endüstriyel ve ticari bilgisine güvenmemiz gerekir. Onları iyi anlamak, halkımızı Avrupa’nın içinde

[...]لأننا يا بني، كما سبق إلى القول، في بلاد احوالها استثنائية، وظروفها غير عادية، إذ نحن في دور انتقال يقضي علينا بالاعتماد على معارف أوروبا من أدبية وعلمية وصناعية وتجارية، وتحتم علينا حسن

bulunduğu durumdan, icatlarından ve yapısından haberdar etmek ve nihayetinde bunları kendi tarafımıza nakletmek bizler için kaçınılmaz. Bunun da aracı çeviridir. Özellikle bu topraklarda yükselmeye, şeref kazanmaya ve emsallerine karşı üstünlük elde etmek isteyenlerin çeviride ustalaşması zorunludur[...] (‘Avağ, 1923, 75).

التفاهم معهم، وإيقاف قومنا على أحوالهم،
ومستحدثاتهم ومنشأاتهم، وإيقافهم على حاجاتنا
ورغباتنا ووصلة هذه الحال هي الترجمة، فالإجادة
فيها ضرورية لمن يتطلب العُلَى وكسب الفخار، والميزة
على الأقران، سيما في هذه الديار[...]

Burada yazar, çevirinin bir medeniyetin ilerleyebilmesinde önemli bir role sahip olduğunu vurgular. Öte yandan yazarın kendi ülkesinin ilerleyebilmesini Avrupa’nın kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmelerinin takip edilmesine ve tercüme yoluyla Mısır’a aktarılmasına bağlamaktadır. Onun için çeviri, yazara göre hayati bir önemi haizdir. Yazar, çevirinin önemini yukarıdaki sözlerle ifade ettikten sonra çevirinin zorluklarına ve gerekliliklerine vurgu yapar:

[...]Çeviri zor bir iştir ve bu işte uzmanlaşmak uzun süreli pratik yapmayı, titiz, iyi bir zevk sahibi ve çevirinin yapıldığı dillere hâkim olmayı gerektirir[...] (‘Avağ, 1923, 75).

[...]والترجمة عمل شاق والتفوق فيها تحتاج إلى
ممارسة طويلة، ودقة في العمل، وسلامة في الذوق،
وتمكن من اللغات التي تطلب الترجمة منها واليهما[...]

Ahmed Hāfız’a göre çeviride iyi olmanın ön koşulları uzun süreli bir pratik, yapılan işte titizlik, iyi bir estetik anlayışı ve çeviri ediminin gerçekleşeceği dil çiftine hâkim olmaktır. Bu özellikler, yazara göre bir çevirmende bulunması gereken niteliklerdir.

Mektubun devamında yazar, uzun bir süre çeviri yaptığını ve çevirinin derinliklerine indiğini; acı ve tatlı yönlerini tattığını ifade ederek oğlunun bu tecrübeden istifade etmesi durumunda bu yolda daha doğru bir şekilde ilerleyebileceğini ifade eder:

[...]Çeviri ediminde uzun bir süre çalıştım ve derinliklerine indim. Acı ve tatlı yönlerini tattım. Tecrübelerinin ışığıyla yolumu aydınlatan birilerinden faydalanmış olsaydım çevirinin bazı yönleri benim için kolaylaşır. Belki de kumdaki ayak izlerimiz – sana naklettiğim izler – çeviri ediminde seni yanlışlardan koruyup doğru bir yöneme kavuşturur[...] (‘Avağ, 1923, 75).

[...]ومارست الترجمة زمنا طويلا وسيرت غورها،
وذقت حلوها ومرها، ولو أني رزقت من أنار عليّ
الطريق بمصباح خبرته، لهان عليّ بعض أمرها،
فلعل آثار أقدامنا في رمالها – تلك الآثار التي أرسمها
لك – تهدي ضالا إلى منهج الصواب وساحل
السلامة.[...]

Mektubun devamında yazar, her dilin kendine özgü ifade ve düşünce biçiminin olduğuna işaret ederek, Arapçanın bir Sami dil olarak İngilizce ve Fransızca gibi Aryan dillerinden farklı olduğunu, bu sebeple üslup açısından farklılık arz ettiğinin altını çizer. Yazara göre Arapça ve diğer diller arasındaki çeviri edimi daha zor ve daha fazla çaba gerektirmektedir:

[...]Bütün dünya dillerinin, birini diğerinden ayıran özellikleri vardır. [...] Her bir dilin kendine has anlamsal ve kültürel kodları bulunmaktadır. [...] bu yüzden, genel anlamda, her bir dil çifti arasındaki çeviri edimi çaba, titizlik ve gusto gerektirir. Öte yandan Arapça ve diğer diller arasındaki çeviri edimi daha zordur ve daha çok çabaya gereksinim duyar. – Bunun nedeni, İngilizce ve Fransızca gibi Avrupa dillerinin üslup açısından Sami dillere mensup Arapçadan farklılık arz etmesidir[...] (‘Avağ, 1923, 76).

[...]لكل لغة من لغات العالم مميزات عن غيرها [...] وتوجد في كل واحدة تعبيرات ذات لون من ألوان المعاني، وتصوير الفكر الإنساني [...] ولهذا كانت الترجمة على وجه عام بين كل لغة وأخرى محتاجة إلى مجهود ودقة وذوق، وهي بين اللغة العربية واللغات الأخرى أكثر صعوبة، وأحوج إلى مجهود أكبر – ذلك لأن اللغات الأوروبية التي تطلب الترجمة منها وإليها، كالإنكليزية والفرنسية لغات آرية، لها أسلوب يخالف الأسلوب العربي السامي.[...]

Bununla birlikte, yazar, Arapça her ne kadar ifade ve üslup biçimi açısından yabancı dillerden farklı olsa da genel düşünce sistemlerinin ortak olduğunu söyleyerek

bu duruma bağılı olarak iyi bir çeviri edimine yönelik daha önce ifade edilen şartlara ilave olarak başka şartlar da ortaya koyar:

[...]Fakat şunu ifade etmek kaçınılmaz; Arapça her ne kadar üslup ve ifade biçimi olarak yabancı dillerden farklı olsa da genel düşünce sistemi ve söylenenlerin amacı herkeste ortaktır. Bu yüzden iyi bir çeviri edimi için çalışanların en başta çevirmek istediği metni anlaması zorunludur. Daha açık konuşacak olursam, çevirmenin sadece metni anlaması da yetmez, aksine yazarın ruhuna girmek, onun hissettiği gibi hissetmek, metni ortaya koymadaki amacını benimsemesi gerekir ki ancak bu şekilde çeviri ediminde başarılı olabilir[...] (‘Avağ, 1923, 76).

...ولكن لا مندوحة مطلقاً من القول، بأنه أن
اختلفت التعبيرات، وتباينت أساليب العربية مع
اللغات الأجنبية، فإن الفكر العام، والغرض
المقصود من الكلام، واحد مشترك فيه كل
العقول، ولهذا يتحتم على من يتصدى للترجمة
الطبيية أن يبدأ أولاً بالتمكن الأمكن من فهم ما
يريد ترجمته، ويصح أن أقول متوسعاً في العبارة،
إن الفهم وحده لا يكفي، بل لا بدّ من الدخول في
روح الكاتب والاحساس بمثل شعوره، والتأثر
بروح غرضه، حتى يتسنى لمن يريد ترجمته إلى لغة
أخرى.[...]

Yazara göre çevirmenin dikkat etmesi gereken hususlar; metni anlamak, yazarın zihin dünyasına girebilmek ve metnin ortaya konulmasındaki amacı benimsemesidir. Ona göre bu şartlar çerçevesinde yapılan çeviriler başarılı olabilir ve bu şartları sağlayan çevirmenler ustalığa erişmiş olurlar. Ayrıca çeviride iyi olmanın bir diğer şartı da kaynak ve hedef dile tam manasıyla vâkıf olmaktır.

Ahmed Hâfız, aynı mektubun devamında çeviri teknikleri konusundaki tecrübelerini de aktarır:

[...]Arapçadan başka bir dile çeviri yapmak istediğinde, yapman gereken ilk şey, aklınla ve hayal gücünle çeviri yapmaktır. Motamot çeviri yapma. Metnin Arapçadaki amacını doğru anla sonra da bu amacı üslup, ifade ve

[...]وأما إذا دعيت للترجمة من العربية إلى غيرها
فأول ما يجب عليك أن تنتقل بعقلك وتصورك إلى
اللغة التي تترجم إليها. لا تنقل جملة فجملة، ولكن

kelimeyi tüm yönleriyle göz önünde bulundurarak başka dile aktar ki hedef dildeki okur kaynak dilin kokusunu almasın[...] (‘Avağ, 1923, 77).

افهم الغرض الصحيح في العربية وانقل هذا الغرض
بحذافيره إلى اللغة الأخرى بالأسلوب والتعابير
والألفاظ، حتى لا يشم قارئها من أهل تلك اللغة،

رائحة الأصل المنقول عنه.[...]

Burada çevirmenin niteliklerinden ziyade, çevirinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulduğu görülmektedir. Ahmed Hāfız, çeviri yapılırken motamot değil de akıl ve hayal gücüyle yapılmasını, kaynak metnin amacının anlaşıldıktan sonra hedef dile aktarılması gerektiği fikrini ortaya koymaktadır. Yazarın çeviri tekniklerine dair görüşlerine bakılacak olursa, onun bu disiplinle ileri düzeyde bir uğraşının olduğu söylenebilir. Zira bahsettiği çeviri teknikleri, çeviri kuramcılarının ilgilendikleri temel meselelerden bazılarıdır.

Ahmed Hāfız ‘Avağ, çeviri türlerini bilimsel, edebi ve sözlü olarak ayırır. Özellikle edebiyat çevirisi üzerinde yoğunlaşan yazar, bu tür çeviriye hikâye, roman, şiir, seyahat kitapları vb. türleri dâhil eder ve bu konudaki görüşlerini oğluna yine aynı mektupta aktarır:

[...]Çevirinin ikinci türüne dönelim ki bu da edebi çeviridir. Bu tür çeviriye hikâye, edebî veya tarihî romanları [...] vb. türleri dahil edebiliriz. Bu tür çeviride arzu edilen, metinde yer alan kelime ve cümlelerle çeviriyi sınırlamadan, kaynak metnin amacının, verilmek istenen mesajın aktarılmasıdır[...] (‘Avağ, 1923, 80).

[...]ولنعد إلى الصنف الثاني من الترجمة وهو
الترجمة الأدبية، والذي أريده من هذا النوع هو ما
يكون على مثال ترجمة القصص الخيالية، والروايات
الأدبية أو التاريخية [...] وما أشبه ذلك، مما يراد به
ترجمة المقصود من مجموع الموضوع، دون التقيّد
بالنصوص أو المحافظة على معاني ألفاظ أو جمل

خاصة.[...]

Ahmed Hāfız'a göre edebî türlerin çevirisinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus, çevirmenin kaynak metinde yer alan kelime ve cümlelerle kendisini sınırlamadan, metinde verilmek istenen mesajı aktarmasıdır. Bununla birlikte, yazarın temel amacıyla yetinmek; eğer güçlü ifadeler ve mantıklı bir üslupla bir erdeme çağırıyor veya bir erdemsizliğe karşı uyarıyorsa, çevirinin de kaynak metnin diline uyması ve yazarın amacına uygun olması gerekir.

Şiir çevirisi hakkında da tecrübelerini aktaran yazar, bu tür çeviri konusunda yine kendi tecrübelerinden hareketle bir teori ortaya koymaktadır:

[...]Şiir çevirisi de edebî çeviri kapsamında ele alınır. (...) Bu türden bir şeyleri Arapçaya aktarmak istediğinde, çevirisini yaptığın metindeki sözcüklerin temel anlamını gösteren sözcükleri seçmemelisin. Eğer bunu yaparsan, hedef okura kaynak metne benzer bir metin sunamazsın. Aksine şiir ve nesirde, Arapça retoriğe uygun olarak, anlam ağırlıklı bir aktarma yapmalısın[...]

(‘Avağ, 1923, 80-81).

...ومن هذا النوع ترجمة الشعر (...) وفي هذا يتحتم عليك إن كنتَ تعزَّب شيئاً من هذا النوع ألا تتخير الالفاظ التي تؤدي بالحرف معاني الكلمات التي تترجم عنها، فإنك إن فعلت ذلك، فلن يستطيع أن تُخرج، لم تترجم لهم، صورة تشابه صورة الأولى، بل عليك أن تؤدي بالمعنى الواردة في الشعر أو النثر بعبارة عربية فصيحة مطابقة في بلاغتها العربية، بلاغة الأصل في لغته الأجنبية.[...]

Ahmed Hāfız, mektubunda şiir çevirisinde dikkat edilmesi gereken hususları aktarmaya devam ederek, kaynak dildeki ton ve nağmelerin hedef dile aktarılması gerektiğini savunur:

[...]Şiirin kaynak dilindeki armoni ve ritmini erek dilde yansıtmaya çalış. Bunu yapabilmek kolay değil ama anlam ve lafız seçimine dikkat edersen bunu yapman mümkün[...]

(‘Avağ, 1923, 81).

[...]واجتهد أن تجعل له في لغتك رنة في الصوت، ونغمة على السَّمع، تشابه رنته ونغمته، في لغته، ولا يكون ذلك سهلاً عليك إلا إذا كنت مالكا لناصية البيان، مع شيء من العناية والاختيار اللفظي.[...]

‘Avağ, özellikle Őir evirisi yaparken kelime odaklı bir eviri yerine anlam odaklı bir eviri yapmanın, çevirmeni başarıya götürecek kritik bir yöntem olduğuna dikkati çekmektedir. Ayrıca mektuplarında değindiği konular hakkında örnek vermeye ihtiyaç duymadığını ifade etmesine rağmen mektubun devam eden kısmında özellikle Őir evirisi konusunda kısacık bir örnek vereceğini söyler ve İngiliz Şair John Milton’dan (1608-1674) bir alıntı yapar:

[...]Milton’un Őirinden
rnek verecek olursak;
*The mind in its own place,
Can make a hell of heaven and a heaven of
hell.*
EĞer; “Neresi olmak isterse zihin, orasıdır, ateşi cennete, cenneti de ateşe çevirebilir,” dersin, problemsiz bir eviri yapmış olursun. Ama eğer ateş "النار"ın yerine cehennemi "الجحيم" yerine "الجنة" yerine "النعيم" sözcüklerini kullanır ve “neresi olmak isterse zihin, orasıdır, cehennemi cennete, cenneti de cehenneme çevirebilir,” dersin eviri ifade açısından daha açık ve kaynak metne ritim ve armoni açısından daha yakın olur[...] (‘Avağ, 1923, 81).

[...]من الكلمات الشعرية لملتون قوله

*The mind in its own place,
Can make a hell of heaven and a heaven of hell.*
لو قلت "العقل في مكانه يخلق من النار جنة ومن
الجنة ناراً" فهي ترجمة صحيحة لا بأس بها، ولكن لو
وضعت مكان النار "الجحيم" ومكان الجنة "النعيم"
وقلت "العقل في مكانه يخلق من الجحيم نعيماً، ومن
النعيم جحيماً" لكانت عبارة الترجمة أفصح لفظاً
وأقرب إلى الأصل نغمة ورنه. [...]

‘Avağ’ın mektubunda uygulamalı bir Őir çevirisine yer vermesi genel olarak edebiyat çevirisine verdiği değeri gösterirken, öte yandan entelektüel birikimini de gözler önüne sermektedir.

Yazar son olarak çevirmenin yaptığı işe karşı sorumluluklarının en önemlilerinin sadakat ve samimiyet olduğunu ifade edip oğluna, Arapçaya kazandıracadı yabancu eserler konusunda başarılar dileyerek mektubuna son vermektedir (‘Avağ, 1923, 85).

3.2.1.3. Dil Öğrenimi

Ahmed Hâfız ‘Avad’ın mektuplarında işlediği konulardan biri de dil öğrenimidir. Yazar bu konuya üç mektup ayırarak, dil öğrenimine verdiği önemin gerekçesini şu şekilde açıklar: “Mısır hem Afrika hem de Avrupa’nın bir parçası olduğundan, her Mısırlı gencin ülkesine hizmet edebilmesi için Doğu ve Batıyı sentezleyen bir eğitim alması şart. Bunun için, İngilizce ve Fransızcadan birini veya her ikisini de öğrenmesi elzendir (Zāzā, 2002, 32).” Yabancı dillerden birinin iyi düzeyde öğrenilmesi – ona göre – geleceği inşa etmede temel taşın konulması anlamına gelir.

‘Avad, oğluna yazdığı yedinci mektubun tamamını *dil öğrenimi* konusuna ayırmıştır. Yazar bu uzun mektubunda dil öğrenmenin önemini, nasıl öğrenilmesi gerektiğini, zorluklarını, öğrenilmesi zorunlu diller vb. konulara ayrıntılı olarak yer vermektedir.

‘Avad mektubuna, diğer mektuplarında da olduğu gibi “ولدي العزيز: sevgili oğlum”

hitap cümlesiyle başlar ve akabinde dil öğrenmenin gerekli ön koşullarını aktarır:

Dil öğrenmek; gramer ve edebiyatına hâkim olmak kıvrak bir zekaya sahip olmak veya yetenekli olmakla ilgili değildir. Her ne kadar belleğin öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir etkisi olsa da bir dili öğrenmek o dili algılayabilmek, kelime ezberlemek ve hedef dildeki ifadeleri zihinle ilişkilendirebilmekle ilgilidir. Bunların yanında süreklilik, çaba ve doğru bir öğrenme yöntemi dil öğreniminde etkili olan diğer faktörlerdir (‘Avad, 1923, 33).

تعلم اللغات والتمكن من أصولها ونحوها وأدبها،
ليس مما يعتمد فيه على حدة الذهن وصفاء
القرينة - وإن كان للذاكرة أثر كبير في تسهيل معرفة
اللغات - وإنما يعتمد في إدراك اللغات، وحفظ
كلماتها، وتعليق تعبيراتها في الذهن، للتكلم بها أو
الكتابة فيها - على المجهود والمثابرة والعناية
والاشتغال الصحيح بها...

Mektubun devamında yazar, dil öğrenimini edebiyat, şiir, tarih, felsefe ve sosyoloji gibi bilim ve sanat dallarıyla karşılaştırarak bir dilin bu bilim ve sanat dalları gibi eğlenerek öğrenilemeyeceğini vurgulamaktadır. Yazara göre, insanın fitri

duygularına doğrudan hitap ettiği için söz konusu bilim ve sanat dallarını öğrenmek, dil öğrenmek kadar çaba gerektirmemektedir ('Avad, 1923, 33). Bu nedenle yazar, dil öğrenmenin, bir çaba gerektirdiğinin altını çizmektedir:

[...]Dil öğrenmek bir zahmet ve çaba gerektirir. Bir öğrenci eğer tüm kalbiyle kendini öğrendiği dile vermeyip öğrenmeyi bir hedef olarak önüne koymazsa o dili öğrenmesi mümkün değildir. Bu ön koşullardan sonra öğrencinin yapması gereken dilin gramerini öğrenmek ve temel konuları taş a işler gibi zihnine işlemesidir. Daha sonra öğrenmekte olduğu dilin kitaplarını hafiften inceleyip okuması, bu kitaplarda geçen açık seçik ifadeleri, deyim ve atasözlerini not defterine yazması ve her zaman ve her yerde; derste, piknikte, yolculukta veya otururken yazdıklarına dönüp tekrar edebilmesi için not defterini yanında taşıması gerekir[...] ('Avad, 1923, 33-34).

[...]أما تعلم اللغات فيحتاج إلى تعب وعناء في زمن التعلم، فلا يتمكن طالب من التمكن من لغة، إذا هو لم ينصرف إليها بقلبه ويجعل نصب عينه غرض التمكن منها. فيبدأ أولاً بدرس نحوها ووضع أساس ذلك نقشاً كنقش الحجر في ذهنه. ثم يشتغل بمطالعات خفيفة في كتبها وتقييد كل عبارة من عباراتها البليغة أو تعبيراتها المألوفة، أو أمثالها المضروبة، في مذكرة صغيرة يحفظها في جيبه ليداوم الاطلاع عليها، والرجوع إليها، في كل وقت، سواء في الدرس أو في زمن النزهة أو في السفر أو في الإقامة [...]

Mektup boyunca yazarın oğluna ısrarla öğrenmesini tembihlediği dil Fransızcadır. Bu nedenle oğluna, Fransızcanın okullarda ikinci yabancı dil olduğuna bakarak ihmalkâr davranmamasını, aksine tutkuyla bu dili bütün yönleriyle öğrenmesini salık verir:

[...]İki temel dil olan Arapça ve İngilizceyi, her ikisinde de aynı zamanda ustalaşabileceğin bir okulda öğreneceksin. Öyleyse sana düşen, hazırlık eğitimine geçtiğinde, yani Fransızca eğitimine başlayacağın vakit, bizim dönemimizdeki Mısır okullarında olduğu gibi, ikinci yabancı dil olduğuna bakıp bu dili hafife almayıp gereken önemi vermendir. Dahası, kaçınılmaz olarak bu dili şevkle ve önemseyerek öğrenmek zorundasın. Yani

[...]ستبدأ بتعلم اللغتين الأساسيتين العربية والانكليزية في مدرسة تمكنتك من كتبها أحسن التمكن في وقت واحد فعليك إذن، حين الانتقال للتعلم الاعداوي، أي حين تبدأ بتعلم اللغة الفرنسية أن لا تتلقاها بتساهل وقلة اهتمام اعتماداً منك على أنها لغة ثانوية كما كان ذلك هو شأننا في

kendini bu dili öğrenmeye adayıp kural ve kaidelerini gereken önemi vererek ezberlemelisin. Bununla birlikte, bu dili öğrenirken yalnızca okuldaki derslerle yetinmemelisin. Aksi taktirde sen de başkaları gibi bu öğütten ders çıkarmamış olur, sıradan öğrenci akranlarının az da olsa ötesine geçmemiş olursun[...] (‘Avağ, 1923, 34).

المدارس المصرية، لما كنا نتلقى اللغة الفرنسية لغة ثانوية، بل يجب عليك وجوبًا حتميًا أن تقبل على تعلم هذه اللغة بشغف واهتمام أي أنك تتفرغ بنفسك لتلقمها وحفظ أصولها وقواعد نحوها بال العناية اللازمة، وان لا تقصر اهتمامك بها على ما تلقاه من الدروس في المكتب فان ذلك يكون دليلًا على أنك مثل سواك لم تستفد من هذه النصيحة ولم تتفوق على أقرانك العاديين من الطلبة بشيء...]

Ahmed Hāfız’ın, oğluna ısrarla Fransızca öğrenmesini salık vermesini, Mısır’ın o dönemlerde içinde bulunduğu siyasî koşullara bağlamak gerekir. Zira Mısır, yazarın yaşadığı dönemde Fransız sömürgesi altına girmiş, böylece Fransızcanın ülkenin kültür alanındaki nüfuzu artmıştır.

Ahmed Hāfız, Fransızcanın öğrenilmesi gereken bir dil olduğunu ve bu dili öğrenmenin ön koşullarını açıkladıktan sonra, söz konusu dilin zorluklarından ve bu zorlukların üstesinden nasıl gelineceğini ayrıntılı bir biçimde ifade eder:

[...]Şunu bilmelisin ki – Allah seni başarılı kılsın oğul –, Fransızcanın zorluğu, başa çıkılması güç gibi görünen birçok kural ve kaideye sahip olduğu için, yalnızca öğrenmeye başlanıldığında kendini gösterir. Ancak öğrenci bu kural ve kaideleri sürekli tekrar edip meşguliyeti karşısında sabrederse; bununla birlikte kurallı kuralsız fiilleri, şahıs zamirlerini vs. derinlemesine incelerse; hocaların verdikleri ve – el-Âcrûmiyyât – gibi gramer kitaplarında geçen cümleler üzerinden dilin sözdizimini dikkatle incelerse zamanla bu

[...]واعلم وفقك الله يا بني، أن صعوبة اللغة الفرنسية في مبدأ تعلمها فقط لأنها لغة ذات قواعد كثيرة وأصول متينة تظهر صعوبة المراس شديدة الشكيمة، حتى إذا مارسها الطالب، وصبر صبر جميلًا على مزاولتها ومعالجة تصريف الأفعال القياسية والشاذة والضمائر الشخصية وغيرها، ودقق النظر في توقيع تعبيراتها النحوية في الأمثلة

dili öğrenmesi kolaylaşacaktır (‘Avağ, 1923, 35).

والتمرينات التي يضعها الأساتذة والتي توضع عادة في كتب النحو «الاجروميات» وغيرها، فإنه يسهل عليه كثيرًا أن يتلقى هذه اللغة في مستقبل أيامه، بل اني أؤكد لك انك إذا استطعت أن تضع في ذهنك أساس مبادئ النحو الفرنسية من تصريف أفعال وصحة التفريق بين المذكر والمؤنث ووضع الضمائر والظروف في مواضعها الصحيحة، أمكنك بسهولة أن تسير في معرفة اللغة الفرنسية كتابة وكلاما سيرًا سريعًا [...]

Yazara göre, Fransızca her ne kadar zor gibi görünse de bu zorluk yalnızca öğrenmeye başlanıldığında ortaya çıkar ve zamanla bu zorluğun üstesinden gelinbilir. Öte yandan, yazarın mektupta verdiği tavsiyeler, dil öğrenenler için bugün bile geçerliliğini koruyan zamanlar üstü tavsiyelerdir.

Ahmed Hāfız, son olarak oğluna dil öğrenirken sabırlı, özenli ve sakin olmasını tavsiye eder ve bir dua cümlesiyle mektubuna son verir.

3.2.1.4. Arap Dili ve Edebiyatı

Ahmed Hāfız ‘Avağ’ın mektuplarında işlediği bir diğer konu Arap dili ve edebiyatı eğitimidir. ‘Avağ, on iki sayfadan oluşan bu uzun mektupta Arap dili ve edebiyatına dair okunması gereken kitaplardan bahseder. Yazar bu mektubuna da “ولدي العزيز: canım oğlum” hitap cümlesiyle başlar. ‘Avağ, oğlundan iyi bir yazar ve şair olmasını isteyerek, önceki mektuplarında tavsiye ettiği Avrupa dillerini öğrenip

dünyadaki bilimsel, sosyolojik ve edebi gelişmelere vakıf olduktan sonra Arap dili ve edebiyatını da iyi bir şekilde öğrenmesini öğütler:

[...]Altıncı ve yedinci mektuplarımda bahsettiğim Avrupa dillerini iyice öğrenip tıp, mühendislik ve hukuk gibi uygulamalı bilimlerde uzmanlaşır, sonra da dünyadaki bilimsel, toplumsal ve edebi gelişmelere vakıf olup kendi dilinde iyi bir yazar ve şair olursan iyi bir eğitim almış ve hedefine varmış olursun. Ama eğer kendi dilinde iyi bir şair ve yazarın seviyesine ulaşmazsan, daha önce de dediğim gibi, en azından Arap dili ve edebiyatına bütün yönleriyle vakıf ol, yazma yeteneğini ilerlet ve ister hukukçu ister siyasetçi ister yönetici ol, her türlü amacına ulaşabileceğin kadar bu dili geliştir. Bunu başarabilmek için eğitimin esnasında Arapçaya öncelik verip nahiv, sarf ve belagat öğrenmeye yönelmelisin[...] (‘Avağ, 1923, 44).

[...]فان أجدت معرفة اللغات الأوروبية، التي أبنت لك في الرسالة السادسة والسابعة ضرورة اتقانها، وتخصصت في فن من الفنون العملية كالطب والهندسة والحقوق، وأممت المأمًا عامًا بالحركة العلمية والاجتماعية والأدبية في العالم، وكنت فوق ذلك كاتبًا بليغًا وشاعرًا مجيدًا في لغتك، فهذا نهاية الأدب، وغاية الطلب. ولكن إن لم تصل في لغتك العربية إلى درجة الكاتب المجيد والشاعر المفلق، فلا أقل مطلقًا من أن تكون، كما قلت لك، مُلمًا بأطراف اللغة وآدابها، تحسن الكتابة فيها، بل تجيدها للتعبير عن أغراضك في كل مطلب، سواء كنت من رجال الحقوق، أو من رجال السياسة، أو من زعماء الأمة، في كل طريق من طرق الزعامة. ولكي تكون كذلك، يلزمك أن تعطى اللغة العربية الحظ الأول من دراستك، فتقبل على تعلم النحو والصرف وعلوم البلاغة.[...]

Yazarın, kendi dili olmasından dolayı oğlundan Arap dili ve edebiyatına bütün yönleriyle vâkıf olmasını istemesi doğaldır. Ona göre Arap dili ve edebiyatını öğrenmeden mükemmel bir eğitime sahip olabilmek mümkün değildir. Öte yandan, yazar oğluna dünyadaki gelişmelere de kayıtsız kalmaması gerektiğini ifade eder.

Ahmed Hâfız, mektubun devamında dil öğrenimi için modern yöntemlerle ortaya konulan eserlerden dolayı oğlunun ve Arap dilinin şanslı olduğunu ifade eder:

[...]Avrupa dillerinin ulaştığı zirveye ulaşmasa da Arap dili ve eğitimi adına en modern yöntemlerle ortaya konan iyi kitaplar için siz ve Arapça çok şanslısınız. Bu sayede diğer bilim dalları ve farklı dillerle birlikte nahiv, sarf ve belagat gibi birçok dersi kısa zamanda tahsil etmek mümkün. Bu, çağın gerektirdiği koşul ve yeni yetişenlerin yaşam arenasında başarılı olabilmek için çağdaş bilimleri bir arada alabilme ihtiyacından doğmaktadır. Son yıllarda Mısır ve Suriye’de nahiv, sarf ve belagatin ilkeleri üzerine ortaya konulan kitaplar İbn Mâlik ve İbn ‘Ukayl’ın *Elfiyye*’si ve bunun gibi el-Ezher’e ait kitaplara ihtiyaç bırakmamıştır. Çağdaş yöntemlerle hazırlanan eserler yolu kısaltarak öğrencilerin atalarımızın telif ettiği uzun eserlerin zorluklarıyla boğuşmaktan kurtarmıştır. Öte yandan gazete, dergi ve kitapların yaygınlaşması öğrenciler için dil öğrenimini ve dile vâkıf olmayı kolaylaştırmıştır[...] (‘Avağ, 1923, 45-46).

[...]ومن حسن حظكم في زمانكم كما أنه من حسن حظ اللغة العربية أن وضعت الكتب العصرية الطيبة لتعلم اللغة ودراستها على أحدث نموذج— وان لم تبلغ في ذلك الشأو الذي بلغته اللغات الأوروبية— حتى صار من الممكن تحصيل الكثير من مادة اللغة ونحوها وصرفها وآدابها، مع الإلمام بعلوم أخرى، ولغات شتى، في زمن يسير، وهذا مما قضت به ضرورة الزمان وحاجة الناشئين إلى تلقي علوم جمة عصرية لازمة للفوز في معترك الحياة، فان الكتب التي وضعت أخيراً في مصر وفي سوريا لتعلم مبادئ النحو والصرف وعلوم البلاغة، فأغنت عن الكتب الأزهرية من الفية ابن مالك و ابن عقيل وكذا وكذا ، قد قربت الطريق وخففت عن الناشئين صعوبة الخوض في غمرات هاتيك الكتب المطولة التي وضعها أسلافنا العرب. وساعد على سهولة دراسة اللغة، وسهولة الإلمام بها، وحسن الانشاء فيها للناشئين، انتشار الصحف والمجلات والكتب.[...]

Ahmed Hâfız, burada kendi ve oğlunun yetiştiği dönem arasında bir kıyaslama yaparak, her ne kadar Avrupa dillerinin geldiği seviyeyi yakalayamamış olsa da Arapça öğrenimine yönelik çağdaş yöntemlerle hazırlanan eserlerin ve bununla birlikte gazete, dergi ve kitapların yaygınlaşmasından dolayı oğlunun şanslı olduğunu ifade eder. Zira çağdaş yöntemlerle hazırlanmış eserler dil öğrenim süresini kısaltırken aynı zamanda İbn Mâlik ve İbn ‘Ukayl gibi müelliflerin gramer içerikli uzun ve yorucu eserlerine ihtiyaç

bırakmamaktadır. Bu açıdan, yazarın Arapça öğrenimine dair yazılmış klasik eserlere eleştirel bir bakışla yaklaştığını, Arapça öğreniminin çağa uygun şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği düşüncesinde olduğunu söylemek mümkündür.

Ahmed Hâfız, mektubun devamında oğluna, okuldan arta kalan vakit ve tatillerde Arap edebiyatıyla ilgilenmesini salık verir ve bunun için bir yol haritası çizerek okunması gereken kitaplardan bahseder:

[...]Okuldan arta kalan vakit ve tatil günlerinde Arap edebiyatına olan eğilimini beslemeye, büyütmeye başlamalısın ki ilerleyen yaşlarda edebiyat yeteneğin gelişsin ve ömrünün baharında çiçeklerini sana açsın. Öğrencinin, özellikle de gençliğinin baharındayken okullarda aldığı birçok modern bilimlerden dolayı iyi ve ciddi bir okuma yapıp inceleme yapması zordur. İbn Haldûn'un temel edebiyat kaynağı saydığı eserler şunlardır: İbn Kuteybe'nin *Edebu'l-kâtib*'i, el-Muberrred'in *Kitābu'l-kāmil*'i, el-Cāhiz'in *el-Beyān ve't-tebyīn*'i ve Ebu'l-'Alī el-Ğālī'nin *Kitābu'n-nevādir*'i. Demek istediğim, öğrencinin eğitimi esnasında bu saydığım kaynaklardan yudum yudum içmesi zordur[...] ('Avad, 1923, 46).

[...]يجب عليك أن تبدأ في خلال أوقات فراغك من الدروس وأيام الإجازات القصيرة والطويلة، بتربية ملكة الميل إلى آداب اللغة العربية لتنمو هذه الملكة فيك مع تقدمك في السن، وتفتح لك أزهارها في ربيع عمرك المقبل. ولما كان يصعب على الطالب للعلوم الكثيرة العصرية في المدارس، خصوصًا وهو غرض عود الشباب، أن يقرأ ويدرس قراءة جديّة ودراسة جيدة، الكتب التي جعلها ابن خلدون أصول الأدب، وهي أدب الكاتب لابن قتيبة، وكتاب الكامل للمبرد، وكتاب البيان والتبيين للجاحظ، وكتاب النوادر لأبي علي القالي – أقول أن صعب عليه في طور دراسته أن يكرع من مناهل هذه الكتب.[...]

Yazar, oğluna edebiyatı ihmal etmemesini öğütlerken aynı zamanda okunması gereken eserleri de sıralayarak Arap edebiyatı okurları için bir okuma kılavuzu da ortaya koymuş olur. Yazar, oğluna okumasını öğütlediği eserlerin yanı sıra, bir insanın çocukluk çağında okuması gereken hikâye ve masallardan da bahseder:

[...]Diyorum ki, hayal ürünü, mitlerle dolu hikâye ve romanlar, kurgusal veya tarihî biyografiler henüz yetişmekte olan birisi

[...]فأقول أن كتب القصص والروايات والسير الخيالية أو التاريخية المسبوكة في قالب الخيال،

için çok önemlidir. Çünkü bunları okuduğunda o hissetmese de hem öğreniyor hem de imge dünyası gelişmiş oluyor. Öte yandan, Bin Bir Gece Masalları gibi fantastik ve 'Antara b. el-'Absī gibi kahramanlık hikâyelerini okuyarak eğlenmiş oluyor. Özellikle ikincisinin cümleleri açık seçik, şiirleri biçimsel açıdan iyi ve coşkulu ifadelerle sahiptir. Gerçi bu uzun bir hikâyedir, ama bir okul tatilini geçmeyecek bir sürede okunabileceğini biliyorum. Ayrıca zihinsel egzersiz yapmak için okuldaki boş vakitlerde bu hikâyeden kısa bölümler okumakta hiçbir sakınca yoktur[...] ('Avağ, 1923, 47).

وحتى المشوبة منها بالخرافات، لازمة للناشئ في حياته الأولى، لأنه في قراءتها لا يشعر بأنه يتعلم وان دائرة خياله تتسع، بينما هو يلهو بقراءة قصة خيالية أو سيرة حماسية، مثل قصص كتاب الف ليلة وليلة، وسيرة عنتر العنبي، سيما الأخيرة فأن عباراتها فصيحة وأشعارها جيدة السبك وحماسية البيان. حقيقة أن هذه السيرة مطولة، ولكن أعرف من قرأها كلها في مدة لا تزيد عن إجازة من الإجازات المدرسية، ولا بأس من أن تتخذ للرياضة العقلية لتلاوة جزء قليل منها في أوقات الفراغ من الدراسة.[...]

Ahmed Hāfız'a göre bir insanın gençlik çağında hayal ürünü ve mitlerle dolu hikâye ve romanlar okuması, o insanın imge dünyasını ve hayal gücünü geliştirirken, okuduğu metinler kendisi farkında olmasa bile öğrenmesine aktif bir şekilde katkı sağlar. Öte yandan, yazarın yer yer eser önerilerinde bulunması, mektuplarını birer kılavuz yapan özelliklerden biridir.

Yazar, mektubun devamında tarihî romanların, çevirmenlerin metnin aslını korumak için aktardıkları hatalı ifadelerin zihni meşgul etmemesi şartıyla, yazma yeteneğini ilerletip hayal dünyasını genişletebileceğini ifade eder. Ancak ona göre bu tür kitaplar edebiyat kitaplarından daha zor ve detaylı olduğu için okunması öncelikli olmayabilir ('Avağ, 1923, 47). Yazarın mektubunda özellikle çevirmenlerden bahsetmesi, dönemin çeviri faaliyetleri ve çevirmenlerin niteliği hakkında ayrıntılı olmasa da okuru aydınlatmaktadır. Bu da onun mektuplarının yalnızca birer tavsiye mektubu değil aynı zamanda birer tarihî belge niteliğinde olduğunu gösterir.

Ahmed Hāfız, mektubun devamında oğluna hangi kitapları okuması gerektiği konusundaki tavsiyelerine devam ederek klasik edebiyat eserlerinden İbnu'l-Muḳaffa' (724-759)'ya ait *Kelīle ve Dimne* eserini okumasını salık verir:

[...]İbnu'l-Muḳaffa'nın *Kelīle ve Dimne* adlı eserini okumaya başlıyorsun. Ama bu kitabı, daha önce bahsettiğim hikāye ve biyografileri okuduğun gibi değil, bilakis cümle yapılarını, üslubunu, anlatımındaki mükemmelliği yakından inceleyerek okumalısın. Bu kitabı beğendiğinde, üslubu örnek alınması gereken bu yazarı daha iyi tanımak için çabalayacak ve yazdıklarını incelemek isteyeceksin. Bu yazarın iki eseri daha var. Bunlar *el-'Edebu's-ṣağīr* ve *el-'Edebu'l-kebīr*'dir. Her ikisi de yazma yeteneğini geliştirmek için belli başlı kitaplardan sayılır[...] ('Avaḍ, 1923, 48).

[...]فتبدأ بتلاوة كليله ودمنه لابن المقفع. وهذا كتاب لا تقرأه كما تقرأ القصص والسير التي تقدمت الإشارة إليها، بل يلزمك أن تتمعن في تراكيبه واسلوب عباراته وجوده بيانه، ومتى سرى فيك الاعجاب به، فإنك ستميل من نفسك إلى معرفة هذا الكاتب الذي يحسن أن يتخذ أسلوبه مثالا يحتذى به فتشغف بالاطلاع على ما كتّب، وله كتابان مطبوعان، وهما الأدب الصغير، والأدب الكبير، وكلاهما من الكتب المعينة على ترقية ملكة الكتابة.[...]

Ahmed Hāfız, oğluna okuması gerektiği kitapları sıralarken, Emevîler ve Abbasiler dönemine tanıklık etmiş İbnu'l-Muḳaffa' 'ya ait Klasik Arap Edebiyatının başat eserlerinden *Kelīle ve Dimne*'yi okurken özellikle eserdeki cümle yapılarına, yazarın üslubuna ve anlatım biçimindeki mükemmelliğe dikkat ederek okumasını tavsiye eder. Ahmed Hāfız'a göre yazarın diğer iki eseri *el-Edebu's-ṣağīr* ve *el-edebu'l-kebīr* ise yazma yeteneğini geliştirmek isteyenler için birer başucu eseridir.

Öte yandan, yazar oğluna *Mecāni'l-edeb* gibi seçki tarzındaki eserleri de inceleyip okumasını telkin eder ve özellikle Ebû 'Umar İbn Abdirabbihî'nin *el-'İḳdu'l-ferīd* adlı eserini önerdikten sonra bu değerli eserin, müstensihlerin sebep olduğu tahrifatlardan dolayı yanlışlarla dolu olduğunu, esere yakışmayan ve çağdaş usullerle örtüşmeyen cümle tekrarlarının yer aldığını, daha sonra Mısır'daki bir grup dil ve edebiyat bilimcinin bu kitapta yer alan en güzel kısımları derleyip bölümlendirdiklerini ve *Muḥtāru'l-'ıḳd* adı

altında yayımladıklarını ifade ederek Arap diline yaptıkları katkı kadar Allah da onlara ihsanda bulunsun şeklinde dua eder (‘Avad, 1923, 49).

Yazar daha sonra belagat ilmine dair tavsiyeleriyle mektubuna devam eder ve oğluna, belagat ilmini öğrendikten sonra söz konusu sanatın kurallarını uygulamalı olarak ilerletebilmesi için bazı eserler önerir:

[...]Oğlum, belagat ilimlerini öğrendikten sonra, belagat sanatlarını referanslarıyla birlikte uygulamalı olarak ilerletebilmen için Hamevī'nin Hizānetu'l-'edeb ve Merşafī'nin el-Vesīletu'l-'edebiyeye adlı eserlerini okuman iyi olacaktır. Ama bedī ilmine ve içindeki sanatsal güzelliklere, manalara ve derin vecizelere kapılmaman şartıyla. Yani senin için yüzeysel bir aşinalık ve alıntı yapabileceğin edebi incelikler bağlamında kişisel zevkinin meylettiği şeyleri alman yeterlidir[...]
(‘Avad, 1923, 49-50).

[...]ويحسن بك يا بني بعد دراسة علوم البلاغة، أن تطالع كتابي خزانة الأدب للحموي، والوسيلة الأدبية للمرصفي، لكي توسع دائرة التطبيقات والشواهد على قواعد تلك الفنون، ولكن على شريطة ألا تفتتن بالبديع وما فيه من محسنات الصناعة، وتهمل المعاني الجيدة، والحكم البليغة، وكيفيك الامام السطحي، واقتطاف ما يميل إليه ذوقك في باب الاستشهاد والملح الأدبية.[...]

Ahmed Hāfız'ın belagat konusunda özellikle tavsiye ettiği iki eser Hamevī'nin Hizānetu'l-'edeb ve Merşafī'nin el-Vesīletu'l-'edebiyeye eserleridir. Bununla birlikte yazar, oğluna belagat ilminin güzelliklerine kapılmamasını ve yüzeysel bir şekilde ilgilenmesini söyler. Öte yandan belagatle ilgili kitapları, verimli çalışıp beyit ve nesir örneklerini not alabilmesi için boş vakitlerinde ve tatillerde okumasını salık verir (‘Avad, 1923, 50).

Mektubun devamında yazar, oğluna sonrasında iyi edebiyat kitapları anlamında daha zor ve daha kıymetli olana yönelmesi gerektiğini söyler:

[...]Sonrasında iyi edebiyat kitapları konusunda daha zor ve kıymetli olana yönelmelisin. Ama bunu ancak yeterli derecede dil malzemesine sahip olursan yapabilirsin. Aksi halde çok yorulursun ve söz konusu kitapları anlayabilmek için uzun

[...]ثم يجب عليك أن تنتقل إلى ما هو امتن وأعلى، في باب الأدب وكتبه الجيدة، وذلك لا يكون إلا إذا تكوّنت عندك مادّة وافية من اللغة، وطائفة كبيرة

vakitler harcarsın. Bu kitapların başında 'Ebū Temmām'ın Arap edebiyatının en güzel kasidelerini derlediği *Kitābu'l-ḥamāse* adlı eseri gelir. Bununla birlikte *Mufaḍḍaliyyāt eḍ-Ḍabbī* ve *el-Mu'allakātu's-seb'* adlı eserleri de zikretmek gerekir. Birazcık uğraş ve sabırdan sonra bu kitaplardaki derin manalı şiirleri anlayacak ve tefsir edebileceksin[...] ('Avad, 1923, 50).

من معاني القول، حتى لا تتعب كثيرًا، أو تضيع وقتًا طويلا في فهم هاتيك الكتب، وفي مقدمتها كتاب الحماسة الذي جمع فيه ابو تمام زبدة القصائد العربية البليغة، وكذلك مفضليات الضبي والمعلقات السبع. ولقد تتمكن بعد قليل من المزاولة والجلد، من فهم معاني اهم ما في هاتيك الكتب من الشعر البليغ مع التمكن من تفسيرها.[...]

Ahmed Hāfız, eski Arap şiiriyle ilgili oğluna kitap önerisinde bulunduktan sonra öncelikli olarak kolay anlayacağı metinlerle yetinmesini tavsiye eder. Ayrıca anladığını hissettiği ve içinde bir felsefe gördüğü beyitleri defterine kaydetmesini ve yalnızken, yolculuktayken ve sabahları bu beyitleri tekrar etmesini ister. Bununla birlikte yazar, oğluna az ama iyi olanla yetinmesini çünkü vaktinin, böylesi uzun kitaplara gömülecek kadar uzun olmadığını ifade eder ('Avad, 1923, 50-51).

Mektubun devamında yazar, oğluna tavsiyelerde bulunmaya devam ederek, Ebū Ṭayyib el-Mutenebbī, Ebu'l-'Alā' el-Ma'arrī, Şerīf er-Raḍī, Ebū Nuvās ve İbn Hānī el-Endelusī gibi şairlerin divanlarını okumasını salık verir. Daha sonra, el-Mutenebbī ve büyük şair filozof el-Ma'arrī'yi okuyup ikisinden ezberleyeceği beyitleri iyi bir şekilde seçmesi birikim olarak kendisine yeteceğini söyler ('Avad, 1923, 51).

Bedī'uz-zemān el-Hemezānī ve Ebū Bekr el-Ḥevārizmī gibi yazarların risale türündeki eserlerinin de okunmasını tavsiye eden 'Avad, yine bu türdeki *Nehcu'l-belāgā* eseri üzerinde ısrarla durmak gerektiğini tavsiye eder:

[...]Daha sonra *Nehcu'l-belāgā* kitabıyla ilgilenmeyi ve onun ciddi üslubu, derin ifadeleri, yüze vecizeleri ve akılcı siyaseti üzerine uzun uzun düşünmeyi unutma. Mutlaka kendin için örnek teşkil edecek

[...]ولا تنس أيضا بعد هذا أن تقف عند كتاب نهج البلاغة وقفة تطيل فيها النظر إلى أسلوبه الرصين، وعباراته البليغة، وحكمه الجليلة، وسياسته

ifade ve görüşlerini destekleyecek cümlelerden oluşan geniş bir özet çıkarmayı da unutma[...] ('Avağ, 1923, 52).

الرشيذة ولا تنس مطلقا أن تستخلص منه لنفسك
خلاصة وافية تجمع فيها العبارات التي تجري مجرى
الأمثال، والجمل التي تتخذ حجة في التدليل على
رأي. [...]

Öte yandan edebiyat tarihi türünde de eser öneren yazar, Ebu'l-Ferec el-İsfehānī'nin *Kitābu'l-egānī* adlı eserinden bahseder ve bu eseri okumayan bir okurun Arapların ruhuna ve en ihtişamlı dönemlerine nüfuz edemeyeceğini iddia eder. Ayrıca el-Maḳḳarī'ye ait *Nefḥu't-ṭīb min ğuṣni'l-endelusi'r-raṭīb* adlı eseri okumayan kişiye de edebiyatçı denemeyeceğini iddia eder ('Avağ, 1923, 53).

Yazar ayrıca tarihçilerden de bahsederek, İbn Ḥaldūn'un *Muḳaddime* adlı eseriyle onlara sancaktarlık yaptığını söyler. Bununla birlikte, bu eserde yer alan her görüşün uygarlık ve toplumla ilgili çağdaş ilkelere uygun olmasa da bu alanda yazılmış ilk eser olmasından dolayı önemli olduğunu ifade eder. Öte yandan oğluna, eğer tarihe ilgi duymuyorsa, *Muḳaddime* hariç, Mes'ūdī'nin *Murūcu'z-zeheb* ve İbn Eṣṣīr'in *el-Kāmil* gibi tarihle ilgili uzun eserleri tavsiye etmeyeceğini çünkü bu gibi eserlerin genel olarak ifade kalitesi açısından Arap dilinde eski üslupla yazılmış en kötü eserler olduğunu ifade eder ('Avađ, 1923, 53).

Ahmed Ḥāfız, mektubun devamında, şair ve yazarların ruhlarına girebilmek için yaşadıkları sosyal ortamla bağ kurduracak tarihsel teoriler üzerinde durulması gerektiğini savunur:

[...]Ancak, yazarların ve şairlerin dönemlerine ve onları çevreleyen sosyal koşullarla bağ kurmanı sağlayacak tarihsel teoriler üzerinde durman gerekir. Yoksa yaşadığı dönemi, Beni Ḥamdān ve Seyfu'd-Devle'yle ilgili rivayetleri, Kāfūr el-'Iḥṣādī'nin bu samimi şaire karşı tutumunu bilmezsen el-Mutenebbī ve onun şiirinin

[...]إلا أنه يلزمك الوقوف على نظرات تاريخية تربط
لك عصور الكتاب والشعراء وأحوال الاجتماع
المحيطة بهم، والتي كانت عوامل التنشيط أو الحركة
الأدبية في القوة الدافعة لنبوغ من نبغ. وكيف يمكنك
أن تدخل في روح المتنبي وشعره، إذا لم تعرف أحوال

ruhuna nasıl nüfuz edebilirsin. Bunların yanında bir de yaşadığı dönemdeki edebi uyanışı ve Abbasi devletiyle ona karşı isyan eden devletler arasındaki çekişmeyi de bilmen şart[...] (‘Avağ, 1923, 53-54).

زمانه، واخبار بني حمدان وسيف الدولة، ثم
معاملة، كافور الإخشيدى لهذا الشاعر الصميم،
كما انه من لوازم معرفة النهضة الأدبية في ذلك
العصر، أن تعرف التنافس الذي كان بين الدول
المنشقة من الدولة العباسية. [...]

Ahmed Hāfız, yazar ve şairlerin kişiliklerini ve ortaya koydukları eserleri anlayabilmek için onların yaşadıkları döneme ait toplumsal şartların ve edebî hareketliliğe yön veren etkenlerin bilinmesi gerektiğini ifade eder. Yazarın el-Mutenebbī üzerinden örnek vermesi ve onu “صميم: samimi, içten” şeklinde nitelenmesi dikkat çeken noktalardan biridir.

Ahmed Hāfız, Arap yazarlara ait eserleri tavsiye ettikten sonra oğluna İngiliz oryantalist Reynold A. Nicholson (öl. 1945)’a ait *Tārīhu’l-‘arab el-edebī* adlı eserini de okumasını önerir. Yazarın bu eseri oğluna tavsiye etmesinin gerekçesi iyi bir üslupla yazılmış olması ve birçok yazar, şair, tarihçi ve düşünürü yer vermiş olmasıdır. Ayrıca İngilizce yazılan bu eserin kolay okunabilir olduğunu ve anlatımının tıpkı bir roman okur gibi sürükleyici olduğunu da ifade eder (‘Avağ, 1923, 54). Yazar son olarak bir dua cümlesiyle mektubuna son verir.

3.2.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Ahmed Hāfız ‘Avağ’ın mektupları ortalama on sayfadan oluşan uzun mektuplardır. Mektupların her biri belli bir konuya ayrılmış ve son derece sistematik bir çerçevede işlenmişlerdir. Mektupların dil yapısına bakıldığında genelde ikinci kişiye yönelik hitap cümlelerinin kullanıldığı görülmektedir. Mektuplarda ikinci tekil şahıs kullanımının yaygın olması üslubun samimi bir sohbet havasına bürünmesini sağlamıştır. Öte yandan yazarın konuları ciddiyetle ele alması mektupların birer deneme niteliğinde

alımlanmasını mümkün kılmaktadır. Mektupların samimi atmosferi bir tarafa, yazarın yer yer sanatsal ifadelerle başvurması ve semantik değeri yüksek sözcükler kullanması okurda yüksek düzeyde bir birikim gerektirdiği açıktır. Bu anlamda yazarın kullandığı dil açısından baktığımızda mektupların belli bir eğitimden geçmiş bireylere hitap ettiği söylenebilir.

Yazar, *أما بعد* veya *من فلان إلى فلان* gibi klasik Arap mektup sanatının öne çıkan üslup özelliklerini hiç kullanmamış, doğrudan mektubun konusuna giriş yapmıştır. Bu, onun mektup sanatında yeni bir dil ve üslup ortaya koymak yani modern bir dil yakalamak amacı taşıdığını göstermektedir.

Ahmed Hâfız, mektuplarında standart bir dil kullanmış ve bütün koleksiyon boyunca bu tutumunu sürdürmüştür. Bununla birlikte mektuplarında işlediği konuları desteklemek amacıyla çeşitli sanatlardan yararlanmıştır. Örneğin yazar, İngiliz dili ve edebiyatına ayırdığı onuncu mektubunda oğluna Percy Bysshe Shelley (öl. 1822)'in arkadaşı John Keats (öl. 1821) için yazdığı mersiyeyi okumasını ve ezberlemesini salık vererek mersiyenin ilk beyitinin İngilizcesini aktarır:

I weep for Adonais, he is dead

Gözyaşı döküyorum Adonais'e, o öldü ('Avağ, 1923, 48).

Burada dikkat çekici olan, yazarın beyiti orijinal diliyle sunup Arapça çevirisine yer vermemesidir. Yazarın beyitin orijinaliyle yetinmesi, mektupların muhatabının entelektüel seviyesinin ne derece ileride olması gerektiğini göstermektedir. Çünkü sıradan bir okurun bu tarz mektupları okuyup alımlaması, yukarı da ifade ettiğimiz gibi belli bir birikim gerektirmektedir. Öte yandan, yazarın yaptığı bazı alıntıların İngilizcelerini ve Arapça çevirilerini birlikte aktardığı görülmektedir. Örneğin tarih konusuna ayırdığı on ikinci mektupta tarihin tanımını yaparken İngiliz bir yazardan alıntı yapar ve bu alıntıyı her iki dilde de aktarır:

History begins in novel and ends in essay.²⁹

Ahmed Hāfız, mektuplarında yabancı olup çok bilinmeyen yazarların isimlerini Latin alfabesiyle yazmayı ve yabancı kelimelerin İngilizce karşılıklarına da yer vermeyi göz ardı etmemiştir.

Son olarak yazar, mektuplarının tümüne “ولدي العزيز: sevgili oğlum” hitap cümlesiyle başlar; selam ve bir dua cümlesiyle mektuplarına son verir.

---

²⁹ Tarih hikâyeyle başlar ve denemeye biter.

3.3. Taha Hüseyin'in Çağdaşlarıyla Mektuplaşmaları

Mısırlı yazar ve eleştirmen Taha Hüseyin (öl. 1973); Abbas Mahmud el-‘Akkād (öl. 1964), Ahmed Emin (öl. 1954), Ahmed Necīb el-Hilālī (öl. 1958), Muştafā en-Neḥḥās (öl. 1965), Halil Muṭrān (öl. 1949), Mey Ziyāde (öl. 1941), Emin Yūsuf Ğurāb (öl. 1971), Suheyr el-Ḳalemāvī (öl. 1997), Emin el-Ḥūlī (öl. 1966) ve Tefvik el-Ḥakīm (öl. 1987) gibi döneminin önde gelen entelektüelleriyle çeşitli amaçlarla mektuplaşmış, bu mektuplaşmalar edebiyat, siyaset, toplum gibi konular etrafında şekillenmiştir. Taha Hüseyin'in çağdaşlarıyla mektuplaşmaları, *Resāilu Ṭaha Ḥuseyn* (Taha Hüseyin'in Mektupları) başlığı altında Necip Mahfuz'un ön sözüyle birlikte İbrahim Abdulaziz tarafından 2000 yılında Kahire'de yayımlanmıştır.

Taha Hüseyin ve Tefvik el-Ḥakīm arasındaki mektuplaşmalar ise *Eyyāmu'l-‘umr Resāil, Beyne Ṭaha Ḥuseyn ve Tefvik el-Ḥakīm* (Ömrün Günleri, Taha Hüseyin ve Tefvik el-Ḥakīm Arasında Mektuplaşmalar) başlığı altında yine İbrahim Abdulaziz tarafından 2003 yılında basılmıştır.

Bu mektuplaşmaların en dikkat çekici olanları kuşkusuz Mısırlı iki entelektüel ve birbirinin çağdaşı Abbas Mahmud el-‘Akkād ile Taha Hüseyin arasında gerçekleşenlerdir. Zira bu iki şahsiyet, Arap edebiyatına hem nesir hem şiir türünde büyük ölçüde katkılar sağlamışlardır. el-‘Akkād ve Hüseyin'in yaşamlarının erken dönemlerinden itibaren yakın ilişkileri olmuştur. Bu ilişkilerinin boyutu ikisi arasında gerçekleşen mektup alışverişi sayesinde açıkça görülür. Bununla birlikte bu iki şahsiyeti mektuplaşmaları sayesinde daha iyi tanımak mümkündür.

Söz konusu iki yazar arasında şiddetli tartışmalar olduğunu düşünenler olsa da ikisi arasında edebî ve politik anlamda bir dostluk ilişkisinin olduğu mektupları üzerinden görülebilir. Bununla ilgili Taha Hüseyin şunları aktarır:

“Bazı insanlar benim ve el-‘Akkād arasında bir anlaşmazlık olduğunu düşünüyor. Bu doğru değil, benim ve el-‘Akkād arasında bir anlaşmazlık olduğunu sanmıyorum. el-‘Akkād benim dostum ve cömert bir kardeşimdir (Hüseyin, 2000, 229).”

İki arkadaş arasındaki mektuplaşmalar aralarındaki iyi ilişkinin en bariz kanıtıdır. Bununla beraber el-‘Akkād’ın bazı mektuplarında Hüseyin’i iğneleyici bir dille eleştirdiği de gözden kaçmamaktadır.

Taha Hüseyin, siyasî mektupları sahip olduğu önem ve değerinden dolayı özellikle saklamaya özen göstermiştir. Yaşamı boyunca birçok yöneticiyle mektuplaşan Hüseyin, Mısırlı devlet adamı en-Neḥḥās Bâşâ’ya yazdığı bir mektubunda 1936 İngiltere-Mısır Antlaşması’ndan dolayı duyduğu sevinci ifade eder. en-Neḥḥās Bâşâ, Hüseyin’in kendisiyle sürekli yazışmasını temenni eder çünkü ona göre ifade şeklinin zirveye ulaştığı bu saf duygular, bitkin ruhu rahatlatmanın en iyi yoludur. Taha Hüseyin’in en-Neḥḥās’ın kalbindeki bu önemli yeri, en-Neḥḥās’ın onun fikirlerini ve edebiyatını ne kadar benimsediğinin bir göstergesidir. en-Neḥḥās, Hüseyin’e yazdığı bir mektubunda onun *el-Eyyâm* adlı eseriyle ilgili şöyle der: “Kitabının eşsiz sanatsal tasvirlerle ve olağanüstü gerçek olaylarla parladığını senden gizlemeyeceğim. Kuşkusuz bu eserin tedarik edilmeye ve okunmaya değer.” Bir başka mektubundaysa Hüseyin’in *‘Alā hāmişi’s-sīre* adlı kitabıyla ilgili beğenilerini kaydeder: “Kuşkusuz bu kitapla Arap edebiyatında yeni bir türe imza atmış oldun.” en-Neḥḥās Bâşâ bir politikacı olmakla birlikte mektuplarında Hüseyin’e tepeden bakma bir tavır takınmayarak ona arkadaşça bir üslupla hitap etmiştir. 1948’de Hüseyin’e yazdığı bir mektubunda şunları kaydeder:

[...]Konuya gelirsek. Zarif mektubunu teslim aldım ve satır aralarındaki dostluğu ve sağlam duyguları derinden hissettim[...](el-Arna’ūt, 2012, 86-88).

أما بعد.. فقد تسلمت كتابك الرقيق فلمست بين
سطوره صدق الأخوة وحب المحب وعاطفة
المخلص المكين.[...]

en-Neḥḥās’ın Hüseyin’e karşı duyduğu bu saygıyı ve takdiri onunla yazışan diğer şahısların mektuplarında özellikle de öğrencilerinin mektuplarında da görmek mümkündür.

Taha Hüseyin Eğitim Bakanı olunca, en-Neḥḥās ona idarî işler konusunda tavsiyelerde bulunur ve görüş alışverişi yapar. Öyle ki, eğer meclisi ilga etmekte ısrar ederse kralı, bakanlıktan istifa etmekle tehdit etmesini salık verir. Hüseyin, bakanlıktan azledileceği haberi yayılınca en-Neḥḥās’a şöyle yazar:

[...]Yüce makamının, bakanlığı en çok benim istemediğim, bakanlıktan tiksindiğim ve oradan ne kadar ayrılmak istediğim farkında olduğumu biliyorum. Ama şunu samimiyetle söylemek isterim ki, bakanlıkta kalıp kalmamam tamamen senin bileceğin iş, ayrıl dersen ayrılırım, kal dersen kalırım. Ne karar verirsen ver saygı duyarım.[...] (el-Arna’ût, 2012, 88-89)

[...]أكتب هذا ومقامك الرفيع يعلم أني أزهد الناس في الوزارة، وأبغضهم لها، وأحرصهم على فراقها، ولكني أحب مخلصا أن تثق مني بالود المحض والإخاء الصرف، وبأن بقائي في الوزارة أو تركي لها رهن برأيك، فأني الأمرين أحببت، فإنه سيقع مني موقع الرضى.[...]

en-Neḥḥās, Hüseyin’in mektubuna şu şekilde cevap verir:

[...]Sen benim en iyi dostumsun. İkimizin arasındaki ilişki bakanlıkla veya bakanlığın içinde bulunduğu sorunlarla sınırlı olamaz. Bizim dostluğumuz bundan daha büyük; zaman ve mekân üstü bir dostluktur.[...]"(el-Arna’ût, 2012, 88-89)

[...]أنت أخ الود، وصديق النفس، وما كانت العلاقة بيننا علاقة وزارة نشترك فيها، أو حكم نتقاسم همومه وآلامه، ولكنها أكبر من ذلك وأسسى، وأبقى على الزمن وأخلد.[...]

Taha Hüseyin’in en-Neḥḥās’la olan yazışmaları, onun siyasetçilerle de ne kadar yakından ilişki kurduğunun açık bir göstergesidir.

Hüseyin’in, bakanlıktan ayrıldıktan sonra arkadaşlarına gönderdiği mektuplarda gazetecilik sektöründe çalışmak için ne kadar çaba harcadığı görülür. Sonunda yazarlığının verdiği cesaretle “el-Vādī” gazetesini satın alır. Ama bunun için bakanlık koltuğuna oturan Necīb el-Hilālī’den borç almak zorunda kalır. Bununla ilgili el-Hilālī’ye gönderdiği mektupta borç istemeye ne kadar muhtaç olduğu sözlerinden anlaşılır:

[...]Sıkıcı olduğumu biliyorum, ama yakında hafifleyecek bu sıkıcılığımı katlanmanı rica ediyorum. Bu karanlık günlerde senin gülümsediğin gibi gülümseyememiş olabilirim. Hayatımda kesin bir şey varsa o da borç almam gerektiği ve borcumu ödemekten aciz olma ihtimaline karşı hissettiğim acıdır.[...]

[...]أنا أعلم أي ثقيل، ولكني أعتقد أنك تحتل ثقلي الذي أرجو أن يخف قريباً... ولعلي لم أبتسم كما ابتسمت في هذه الأيام المظلمة... وإذا كان في حياتي شيء محض، فهو احتياجي كثيراً إلى أن أستدين وإشفاقي المتصل من العجز عن أداء الدين.[...]

el-Hilālī ise bu mektuba resmîyeti aşan bir dille cevap verir. Hüseyin'e, Eğitim Bakanlığında bir takım ıslahat çalışmaları yapması gerektiğini önerdikten sonra mektubuna şöyle son verir:

[...]Mektubu uzattığının farkındayım. Ama umut ederim ki bu uzatma mektubumu okumana mâni olmaz.[...] Belki ihtiyacın olur diye mektubun sonuna adresimi iliştiriyorum.[...]"(el-Arna'ūt, 2012, 89)

[...]والآن أعترف أنني أطلت، ولكني أرجو ألا تكون هذه الإطالة مانعة لك من قراءة هذا الكتاب، وأنا أعفيك من الرد عليه، وإذا وضعت عنواني في آخره، فليس معنى ذلك إلا أنني أنبتك بمكاني لعلك تحتاج إليّ في بعض الأمر.[...]

Taha Hüseyin, çağdaşlarıyla siyaset dışı konularda da mektuplaşarak ülkesinin içinde bulunduğu sosyolojik durumla ilgili tespitlerde bulunur. Mısırlı düşünür Ali Abdu'r-rezzāk'ın (öl. 1966) Hüseyin'e yazdığı mektup, Doğulu düşünce insanının ıstırabını yansıtır. Hüseyin'in *Fi'ş-şi'ri'l-câhilī* (Cahiliye Şiiri Üzerine) adlı eserinin yayımlanmasından sonra yaşadığı krizle³⁰ ilgili arkadaşı Ali Abdu'r-rezzāk'tan bir mektup alır:

[...]Ülkemiz, senin gibilerin ilimle iştilal etmesi için henüz olgunlaşmadı. Senin gibiler iki şartla yetişir:

[...]ان بلادنا لم تنضج بعد ليشغل فيها أمثالك بالعلم، فمثلك ينتج بشرطين:

³⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Hüseyin, 2012, 11 vd.)

Birincisi; hayatı sevdiği kadar özgürlüğü seven, onu hava ve su gibi isteyen gerçek özgür bir ülkede çalışmak... Mısır'ın bu aşamaya ulaşabilmesi için kat etmesi gereken uzun bir yolu var.

İkincisi; Rüştünü tamamlamış ve çocukluğunu geride bırakmış bir ülkede çalışmak... Ne var ki bizler, hamdolsun, bilim konusunda henüz bir çocuğuz.[...]"(el-Arna'üt, 2012, 93).

الأول: أن يشتغل في بلد حرَّ حقًا يحب الحرية كما يحب الحياة، ويحرص عليها كما يحرص على الهواء والماء، وما تزال أمام مصر مسافة بعيدة جدًا يجب أن تقطعها قبل أن تبلغ هذا الطور.

والثاني: أن يشتغل في بلد قد بلغ الرشد، وجاوز الصبا، وما زلنا والحمد لله في العلم أطفالاً

وصبياناً.[...]

Abdu'r-rezzāk'ın mektubunda yer alan bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda, 20. yüzyılda dahi Mısır'da bilimin gelişmediği, bilim insanların gelişmiş ülkelerdeki kadar değer görmediği, dönemin toplum yapısının bilimsel gelişmelere ve yeni fikirlere açık olmadığı anlaşılır.

Taha Hüseyin'in mektuplaştığı bir diğer çağdaşı Ahmed Emin'dir. Emin, Hüseyin'in dostluğunu ve düşmanlığını şu ifadelerle tasvir eder: "Taha Hüseyin'in dostluğu da düşmanlığı da yorucudur. Arkadaşlarına karşı beslediği acı duyguları sır gibi saklama eğilimi bu durumu daha da karmaşık hâle getirir (el-Arna'üt, 2012, 94)." Emin'in Hüseyin'e yönelik bu sözleri, onun karakterine dair ipuçları verir.

Taha Hüseyin'in mektupları, çağdaşlarınıninkiyle kıyaslandığında sayı bakımından azdır. Bunun nedeni kendisinin daha çok düşünce ve edebiyat ağırlıklı eserlere önem vermiş olmasıdır. Bununla birlikte aldığı mektuplara cevap verecek vaktinin olmaması ve içinde bulunduğu hayat şartları kendisinin mektup yazımıyla ilgilenmemesine neden olan diğer faktörlerdir.

Çalışmanın bu bölümünde Taha Hüseyin'in çağdaşlarına gönderdiği ve kendisine yazılmış mektuplar konu, dil ve üslup açısından incelenmiştir.

3.3.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Ṭaḥa Hüseyin'in çağdaşı yazar ve siyasetçilerle yazışmaları edebiyat, kültür, siyaset ve toplumsal ilerleme üzerine yoğunlaşmıştır. Yazarın mektuplaşmaları tarihî birer vesika olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle 20. Yüzyıl Mısır'ını anlayabilmek adına söz konusu mektuplara başvurmak elzemdir. Aşağıda, mektuplardan pasajlar Türkçeye çevrilmiş, metin odaklı analizleri yapılarak dil ve üslup açılarından incelenmiştir.

3.3.1.1. Edebiyat, Edebiyat Eleştirisi, Kültür

Ṭaḥa Hüseyin, bir edebiyatçı olmasından kaynaklı, çağdaşlarıyla en çok edebiyat konusunda mektuplaşmış ve yine bu konuda mektuplar almıştır. Kendisinden “Benim samimi arkadaşım, cömert bir kardeşimdi” diye bahsettiği Abbas Mahmud el-‘Aḳḳād’la da edebiyatla ilgili birçok kere mektuplaşmıştır. el-‘Aḳḳād, 1925’te Hüseyin’e gönderdiği mektubunda, onun el-Ma‘arrī’nin (öl. 449/1057) *Rİsaletu'l-gufrān* eseri hakkındaki görüşlerini eleştirerek eserin öne çıkan özelliklerinden bahseder:

İltifat ve ilgine teşekkür ediyorum, ben de aynı şekilde seni selamlıyorum. Kitabıma takriz yazma ve Siyaset gazetesinde eleştirme cesaretine hayran kaldım. Ama soruyorum kendime: Bu gerçekten bir cesaret mi?[...](Hüseyin, 2000, 228).

أشكر لك ثناءك واهتمامك وأبدلك التحية مدحا
وقدحًا بالصاع صاعين وبالباع باعين! وأعجب
بشجاعتك في تقريظ كتابي ونقده في صحيفة
"السياسة" وإن كنت أسأل نفسي: هل هي شجاعة

حقا.[...]

Mektubun hemen giriş kısmında ikilinin edebi boyutta bir ilişkisi dikkati çeker. Karşılıklı takriz yazmak ve eserlerin eleştirilmesi, ikilinin yaşadığı dönemin entelektüel hayatına ışık tutar. Mektubun devamında el-‘Aḳḳād, öncelikle cesaretin tanımını yapar ardından Hüseyin’in cesaretinin asıl cesaret olmadığını iddia eder:

[...]Kuşkusuz cesaret, çirkin olanı düzeltmek ve tehlikelere atılmaktır. Ne var ki senin, edebî cesaretinle yalnızca insanların inançlarını suiistimal edip onları huzursuz etmekten zevk duyduğunu düşünüyorum. Hatta bu kişiler senin arkadaşların olsa dahi! Senin cesaretin, nefesine hoş gelip seni istemediğin şeye değil, istediğin şeye götüren, böylece sana çaba ve sabır gerektirmeyip sana lezzet ve mutluluk veren şeylere götüren bir cesaret. Belki de bu tarz cesaretini kırmak için bir cesarete ihtiyacın var. Neyse, daha fazla uzatmayayım. Gel de yalayıp yutamadığını (bunun nedeni belki de felsefeyi derinlemesine okumayıp, meselelerine kafa yormadan, sırlarına dalmadığın yüzeysel bir okuma yaptığın içindir) söylediğin felsefeye dalalım.[...](Hüseyin, 2000, 228)

[...]فإن الشجاعة هي معالجة المكروه والإقدام على المحذور، ولا أظنك إلا ملتذا بما في شجاعتك الأدبية من إيذاء عقائد الناس وإحراج صدورهم، ولو كانوا من أنصارك وأصحابك! فهي شجاعة حبيبة إلى نفسك تقدم بك على ما تهوى لا على ما تكره، وتجنح بك إلى ما ينيلك لذة وسرورا لا إلى ما يكلفك جهدا وصبرا، وكأنك تحتاج أحيانا إلى شجاعة للكف عن هذه الشجاعة. ولا أزيد على ذلك فنخوض في غموض الفلسفة التي قلت إنك لا تسيغها (وربما ذلك لأنك تقرأها قراءة متفرج لا قراءة من يهتم بموضوعاتها ويشغل خاطره بالبحث عن أسرارها).[...]

Mektubun yukarıdaki kısmında el-‘Akkād, Hüseyin’in cesaretinin neden asıl cesaret olmadığını açıklığa kavuşturur. el-‘Akkād’ın iğneleyici ve tumturaklı sözleri âdeta karşıdaki kişiye ders verir niteliktedir. Bununla birlikte mektupta küçük düşürücü bir üslup dikkati çeker. Öte yandan, burada mektubun bir eleştiri aracı olarak da kullanılmış olduğu görülür.

Mektubun devamında el-‘Akkād, el-Ma‘arrī’nin *Risaletu’l-ğufrān* eserine ve Hüseyin’in bu eser hakkındaki düşüncelerine dair bazı eleştirilerde bulunur:

[...]Risaletu’l-ğufrān’da bize haz veren şey nedir? diye sormuşsun. Bu soruya şöyle cevap verebilirim: Bu hikâyede bize haz veren şey, hikâyenin aslıdır, sanatsal tasvirler değil. Biraz daha açık konuşacak olursam; sözgelimi, bir altın parçasının ticari bir değeri vardır. Güzel motiflerle bezenmiş bir altın parçasının da ticari bir değeri vardır ama sanatsal bir değeri de

[...]وقد سألت "ماذا يلذنا في رسالة الغفران؟" فأقول: إنما أكبر ما يلذنا في هذه القصة معدنها لا صورها الفنية. وأزيد ذلك إيضاحا فأقول: إن قطعة الذهب مثلا لها قيمتها التجارية، ولكن قطعة الذهب المصوغة في شكل مثالي جميل أنيق لها هذه القيمة

vardır aynı zamanda! Rîsaletu'l-ğufrân'daki ucuz sanatsal değer; cennet, cehennem, mükafat ve cezanın anlatılışıyla birlikte zihinde spontane şekilde oluşan hikâye, mizah ve resimlerdeki zevk kadar bir etki yaratmıyor.[...](Hüseyin, 2000, 228)

التجارية. وقيمة أخرى هي القيمة الفنية الجمالية! فهذه القيمة الفنية قليلة رخيصة في رسالة الغفران لا تضيف شيئا كثيرا إلى ما فيها من متعة القصص والفكاهة والصور التي تبادر الذهن عفوا عند ذكر الجنة والنار وما فيهما من أسباب النعيم والعذاب.[...]

Burada el-'Akkād, Hüseyin'in sorusundan yola çıkarak *Risaletu'l-ğufrân*'da okura haz veren asıl özelliğin içinde bulunan sanatsal tasvirler değil, hikâyenin özü olduğunu ifade eder. Bunu yaparken de altın örneğini vererek, yaptığı eleştiriye somutlaştırmaya çalışır:

[...]Risaletu'l-ğufrân'daki zevk, hikâye ve mizahtakinden üstünse eğer, bundaki en büyük pay Rîsale'nin dolup taşıdığı bol ironiye aittir. Zaman zaman görünen ve tıpkı kumulların arasından kesik kesik beliren su derecikleri gibi zayıf hayal gücüne değil. Dante'nin manzumesini (İlahi Komedy) el-Ma'arrî'nin Rîsale'siyle karşılaştırma fikri aklına nasıl geliyor anlayamıyorum. Halbuki ikisi arasındaki fark neredeyse şiir ve tarih arasındaki fark kadar derindir. el-Ma'arrî'nin hayal gücüyle ilgili görüşünü yeni buluyorum. Çünkü "Ebu'l-'Alâ'nın Yıldönümü" ile ilgili yazında bu görüşünü okumamıştım. Şu an "er-Risale" (dergisi) elimde olsaydı bu konudaki sözlerini sana aktarırdım. Ama senin buna ihtiyacın yok. Hafızam beni yanıltmıyorsa bana şunları söylemiştin:

Kuşkusuz hayal gücü, el-Ma'arrî'nin öne çıktığı yeteneklerden biri değildir. Ama şiire yaptığı katkılarda hayal gücünün,

[...]فإذا كان في الرسالة متعة فوق متعة القمم والفكاهة المنقولة، والفضل فيها للسخر السخي الذي تفيض به الرسالة لا للخيال الضعيف الذي يظهر فيها حيناً بعد حين، كما يظهر الوشل المنقطع بين الرمال. ولا أدري كيف يخطر لك أن تقرن قصيدة دانتي إلى رسالة المعري، وبينهما فرق بعيد يكاد يكون كالفرق بين الشعر والتاريخ حيث يتناولان الموضوع الواحد؟ وأحسب رأيك هذا في خيال المعري جديدا لم تكن تسراه حين كتبت "ذكرى أبي العلاء" فإني أذكر أنك جردته - إلا قليلا- من الخيال في شعره. ولو كانت "الرسالة" بين يدي الساعة لنقلت لك كلامك في هذا الصدد، ولكنك في غنى عن نقله، فإن لم تخني الذاكرة فأنت تقول لي: إن الخيال لم

tasvirin ve duyguların alternatiflerini aramak daha doğru olur.[...](Hüseyin, 2000, 230-231)

يكن من الملكات التي امتاز بها المعري وإلا لما تركه في
الشعر وهو أحجى بأن تتبع فيه منادح التخيل
والتصوير والشعور.[...]

Burada el-‘Akkād, Hüseyin’i, Dante’nin *İlahi Komedya*’sını el-Ma‘arrī’nin *Risaletu’l-ğufuran*’ıyla neden karşılaştırdığını anlayamadığını ifade eder. Çünkü ona göre iki eser arasındaki fark şiir ve tarih arasındaki fark kadar derindir.

Taha Hüseyin, Eğitim Bakanlığında Kültür İşleri Sorumlusu olarak çalıştığı dönemlerde el-‘Akkād yine ona bir mektup göndererek Mısır’da bilimin ve bilimle uğraşan genç edebiyatçıların çektiği sıkıntıları kâğıda döker. el-‘Akkād söz konusu mektubunda, edebiyat ve diğer alanlarda çalışan gençleri mukayese ederek, edebiyatla uğraşan gençlerin geri kaldığını ve Mısır’da edebiyata olan ilginin azaldığından şikâyet eder:

[...]Sizin benden çok daha iyi bildiğiniz bir konuda adaletinize sığmıyorum. Konu, Eğitim Bakanlığının İslami tercümelerini yapan genç edebiyatçılarıyla ilgili. Onlar yıllardır yaptıkları bu işte iyiden iyiye yıprandılar. Eğer bu kadar çabayı bilimsel bir başarı için harcamış olsalardı şimdiye kadar bu başarıyı elde etmiş olurlardı. Ya da para için çalışmış olsalardı bu parayı kazanmış olurlardı. Ama ilme hizmet ettikleri için geride kaldılar. Oysaki onların arkadaşları onlar kadar bilime hizmet etmediler. Sizin gözetiminiz altında cesaretlendirilmeleri ve sizin desteğinizle bir yol bulmaları onların hakkı. Anlayacağımız, giderilmesi gereken bir problemleri var. Bu konuyu daha fazla uzatmak istemiyorum çünkü durumdan yeterince haberdarsınız.(Hüseyin, 2000, 234)

[...]وأتجه إلى إنصافكم في أمر لا أعلم منه فوق ما تعلمون، وهو أمر الشبان الأدباء الذي يقومون على ترجمة وزارة المعارف الإسلامية، وقد سلخوا الآن في عملهم هذا عشر سنين لو سلخوا بعضها في طلب نصر علمي لأدركوه وأدركوا معه منفعتة وفخره، أو في طلب مال لحصلوا منه ما يغنى، ولكنهم خدموا العلم فتخلفوا، وفاتهم باسم العلم زملاء اسم لم يخدموه مثل خدمتهم، ومن حقهم أن يطمعوا في رعايتكم ويشقوا في معونتكم، ولهم اليوم كما فهمت مسألة معروضة عليكم، فيها ما يعرضهم ويرجى منه

تحسين أحوالهم. فلا أزيد على الإشارة إليها وفيها
عندكم الكفاية، ولكم تحياتي وشكري والسلام[...]

Taha Hüseyin ve Abbas Mahmud el-'Akkād, mektuplarında yazdıkları eserler hakkında karşılıklı görüş alışverişinde bulunur. Hüseyin, aşağıda yer alan tarihsiz mektubunda el-'Akkād'ı onun 'Abkariyyatu Muhammed (Muhammed'in Dehası) adlı kitabıyla selamlayarak ona *el-Hubbu 'd-dā'i* (Kayıp Aşk) adlı kitabı hakkında *er-Risale* dergisinde yazdığı yazı için teşekkürlerini sunar. Mektubun kaynak metninde Hüseyin'in doğrudan konuya girdiği görülür. Ayrıca mektubun hangi tarihte yazıldığı belirtilmemiştir.

“Muhammed'in Dehası” adlı kitabımı yeni bitirdim. Bu mektubu, kitabın hakkındaki beğeni ve görüşlerimi ifade etmek için yazmıyorum. Zaten senin bu gibi yorum ve beğenilere ihtiyacın yok. Sana şunun veya bunun hakkında konuşmam yersiz. Ama okurlar veya kitabı henüz okumayan insanlar için bazı yorumlar yapmak gerekir. Senden ricam, bu hakkı yerine getirmem için gerekli şartları bana sağlamandır. Ama senin için değil, kitabın kendisi için. Çünkü kitabın kendisi ve tabii ki okurlar böyle bir hakkı doğuruyor. Kitabın hakkında konuşmak için sana yazmıyorum. En güzel ve en samimi teşekkürlerimi iletmek için yazıyorum. Lütfedip *er-Risale* dergisinde “Kayıp Aşk” adlı kitabım hakkında yazdıkların için sana teşekkür etmek istedim.[...](Hüseyin, 2000, 234-235)

فرغت الساعة من قراءة كتابك الممتع "عبقرية محمد"، ولست أكتب إليك الآن لأصور لك رأيي في هذا الكتاب أو إعجابي به، فما أنت في حاجة إلى هذا الرأي وما أنت في حاجة إلى هذا الإعجاب، وما ينبغي أن يصور لك أن هذا أو ذلك، وإنما ينبغي أن يصور للناس الذين يقرأون والذين لا يقرأون.

وأنا أرجو أن تتيح لي الظروف قريبا أداء هذا الحق لا إليك ولكن إلى الكتاب نفسه فهو يقتضي هذا الحق، وإلى القراء فهم يقتضونني إياه أيضا، لم أكتب إليك إذن لأحدثك عن هذا الكتاب، وإنما أكتب إليك مهديا أجمل الشكر وأصدقاه، وأخلص التحية وأطيبها بعد أن قرأت فضلك الكريم الذي تفضلت به على "الحب الضائع" في "الرسالة".[...]

Mektupta Hüseyin'in eleştirmenliğinin yanında bir de okur yönünü görmek mümkündür. Zira el-'Akkād'ın kitabını henüz bitirdiğini vurgular. Bununla birlikte eserine yazılan eleştiri yazısı için teşekkürlerini iletir. Ayrıca arkadaşı el-'Akkād'ın kendisine yaptığı iyiliklerin karşılığını ödeyemeyeceğinden bahseder. Yazar, klasik dönem şairlerinden el-Mubered'ten yaptığı bir alıntıyla mektubunu sonlandırırken, gerektiği gibi teşekkür edemediği için de arkadaşına samimi özürlerini iletir.

Bir başka mektubunda el-'Akkād, Taha Hüseyin'in kendisinden vermesini istediği konferanslara hastalığından dolayı katılamayacağını, dolayısıyla özürlerini ifade eder:

Öncelikle selam ve saygılarımı sunarım. Mesele şu ki; tedavi olup üstesinden gelemediğim bir sağlık sorunum var. Çalışmak bir zorunluluk olmasaydı bu hastalık neredeyse beni uzun bir dinlenme sürecine sokacaktı. Kaçınılmaz birkaç kolay işle yetinmek zorunda kaldığımı biliyorum. Davet ettiğiniz konferanslara gelemezsem özürlerimi kabul etmenizi rica ediyorum. Üzülerek özür diliyorum. Selam ve saygılarımı kabul ediniz.(Hüseyin, 2000, 236)

تحية وإجلالا. وبعد فإني أعاني ضعفا في الصحة
أعالجه ولا أتغلب عليه. ويكاد يتجنن إلى الراحة
الطويلة لولا أن للعمل فريضة لا تنسى، وأراني
مضطرا إلى الاكتفاء بأيسر العمل الذي لا محيص
عنه. فأرجو أن تقبلوا عذري إذا أنا لم أجد بدا من
التخلف عن إلقاء المحاضرات التي تفضلتم
فحدثتموني في شأنها. وإني أعتذر أسفا وأرجو قبول
التحية والاحترام.

el-'Akkād yukarıdaki mektubunda Hüseyin tarafından davet edilen konferanslara geçirmekte olduğu bir hastalıktan dolayı katılamayacağını ifade ederken aynı zamanda çalışmanın bir zorunluluk olduğunu ama yalnızca kaçınılmaz birkaç işle yetindiğini ifade eder. Bundan dolayı el-'Akkād'ın üzgün olduğu ve bundan dolayı samimi özürlerini iletmediği görülür. Mektup, ayrıca yazarlar arasındaki ilişkiyi de gözler önüne serer.

Abbas Mahmud el-'Akkād ve Taha Hüseyin mektuplaşmaları siyaset, toplum ve edebiyat gibi çeşitli konular üzerinden şekillenmektedir. Mektuplarda iki şahıs arasında yer yer karşılıklı eleştirel bir dil göze çarpsa da genellikle sıcak bir dostluk ilişkisinin mektuplara hâkim olduğu gözlemlenmiştir.

Taha Hüseyin’le mektuplaşan bir diğer Mısırlı yazar, Doğu’nun Maupassant’ı (öl. 1893)³¹ olarak nitelendirilen Emin Yūsuf Ğurāb’tır. Ğurāb, manevi babası olarak kabul ettiği Hüseyin için şunları ifade eder: “*Yazdığım her kelimeyi Taha Hüseyin’e borçluyum.*” Ğurāb’ın, mektuplarında Taha Hüseyin’i kendi manevi babası, ilk öğretmeni olarak kabul ettiği görülür. Ğurāb, 28 Temmuz 1953 tarihinde Hüseyin’e yolladığı upuzun mektubunda manevi babalık ilişkisinin nasıl doğduğunun yanı sıra başka birçok konuda duygularını kâğıda döker. Ğurāb’ın mektubuna “أبي العزيز: kıymetli babam” diye başlaması, Taha Hüseyin’e karşı hissettiği bağlılığın ve kendisine yüklediği anlamın somut bir işareti olarak kabul edilebilir:

Sevgili Babacığım,
Samimiyetle söylüyorum ki, sana yazmakla müşerref olacağım hiç aklıma gelmezdi. Çünkü bu kişi “Taha Hüseyin” olsa bile, tanımadığım birine mektup yazmaya hiç de alışkın değilim. Mektup yazma alışkanlığının doğru olup olmadığını da bilmiyorum. Ama bildiğim şey şu: Ben; şeref, cömertlik, gurur ve buna benzer şeyler adına her şeyini, ama her şeyini kaybetmiş bir evde doğan çiftçinin biriyim. Evimizi ve içindeki her şeyi kaybettik. Bu ürün dışında başka bir şey kalmadı. Bunu her hatırladığımdaysa kendime şunu soruyorum: Asıl kazancımız hangisi: Kaybettiğimiz mallar mı yoksa satın aldığımız yanılısama mı?[...](Hüseyin, 2000, 218)

أبي العزيز
بإخلاص أقول لك لم يدر خلدني يوما، أنني سأتشرف
بالكتابة إليك، لأنني ما تعودت أبدا أن أكتب إلى رجل
لا أعرفه حتى ولو كان هذا الرجل هو "طه حسين"
وهذه عادة لا أدري أصالحة هي أم غير صالحة، ولكن
الذي أدريه هو أنني فلاح نشأت في بيت أضاع كل ما
كانت تمتلئ به حجراته العديدة من متاع، في سبيل
ما يسمونه العزة والكرامة والأنفة، وما إلى ذلك من
مسميات ومشتقات، حتى ضاع كل شيء. ضاع البيت
وضاعت حجراته أيضا، ولم يبق إلا هذه السلعة التي
كلما ذكرتها سألت نفسي أيهما الذي ربح: المتاع الذي
أضعناه، أم الوهم الذي اشتريناه.[...]

³¹ Fransız roman ve kısa öykü yazarı.

Emin Yūsuf Ğurāb zengin bir ailenin bireyiyken ailesinin her şeyini kaybetmesi üzerine belediye kütüphanesinin arşivinde çalışmaya başlar. Çok geç yaşta kitaplarla tanışan Ğurāb ancak on beş yaşında okuma-yazmayı öğrenir. Bu yüzden kütüphane müdürü Ğurāb'a öfkelenir ve Demenhur'daki kütüphaneye çalışmak için gönderir. Ğurāb burada hayatının dönüm noktasını yaşar; kendini kitaplara verir, okur ve okuduklarını âdeta yutar ve kâğıda döker. Artık hiçbir şey onu durduramaz. İçindeki yazma yeteneğini keşfeden Ğurāb, daha sonra kendini öykü yazarlarının içinde bulur. O da öykücü İhsān Abdulkuddūs gibi öykülerine cinselliğin hâkim olmasından dolayı eleştirilmiştir. Taha Hüseyin'e göreyse Ğurāb'ın modern Arap öyküsü alanında yaratıcılık ve yetenek açısından Fransız yazar Maupassant'dan geri kalır yanı yoktur (Hüseyin, 2000, 217-218). Nihayetinde Hüseyin, Ğurāb'ı Doğu'nun Maupassant'ı olarak kabul eder.

Yukarıda kaynak metin ve çevirisi verilen mektupta Ğurāb, ailesinin kaybettiği servetten sonra içine düştüğü bilinmezliği oldukça samimi ifadelerle manevi babası olarak kabul ettiği Hüseyin'e aktarmıştır.

Mektubun devamında Ğurāb, Taha Hüseyin'e mektup yazma şansını elde ettiği için büyük mutluluk ve şeref duyduğunu ifade eder:

[...]Fakat şimdi senin huzurunda olabilmek beni öyle mutlu ediyor ve yüce şahsınıza yazabilmekten o kadar şeref duyuyorum ki... Tek dileğim seni sevdim dediğimde bana inanmandır. Sadece Taha Hüseyin olduğun ve bana bilmediğini öğreten ilk öğretmen olduğun için de değil. Demiştin ya sana, sen olmasaydın ismini bile yazamayan biri olarak kalırdım.[...](Hüseyin, 2000, 220)

[...]أما الآن وقد أسعدني الحظ وتشرفت بالمثل بين
يديك. فها أنذا أتشرف أيضا بالكتابة إلى شخصكم
الكريم. وكل الذي أرجوه أن تصدقني إذا قلت لك
أنني أحببتك. وأنا لم أحبك لأنك طه حسين وحسب،
ولم أحبك لأنك المعلم الأول الذي علمتني ما لم أكن
أعلم، والذي لولاه كما قلت لك يوما، لظلمت كما
نشأت لا أعرف كيف أرسم اسمي على الورق.[...]

Ġurāb'ın dokunaklı sözlerinden Hüseyin'in bir rol model olarak kendi hayatında çok büyük bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Çünkü onun edebiyat hayatına atılmasında Hüseyin'in katkıları büyüktür. Nihayetinde Ġurāb, mektubunda yer alan samimi ifadelerle hocasına ne kadar minnettar olduğunu, hocasının kendi üzerindeki emeğini ve ona duyduğu saygıyı itiraf eder.

Ġurāb mektubun ilerleyen bölümlerinde Ṭaḥa Hüseyin'i karşılıksız sevdiğini ve onu sadece babası olarak kabul ettiği için sevdiğini söyler. Daha sonra Hüseyin'de bulunduğu o babalık hissini ilk olarak ne zaman ve nasıl tattığını aktarır:

[...]Onu ilk kez hissettiğimde inanamayıp inkâr etmiştim. Sonra ikinci kez hissettim ve yine inkâr ettim. Bunun için özür dilerim. Gökyüzünün benden aldığını bana geri vereceğini bilemezdim. Sonra tekrar (babalığını) hissettim. İyice düşünüp taşındım. Sonra bir gece ansızın daha önce hissettiğim gibi duygu, özlem ve aşk dolu (babalığını) tekrar hissettim. Bu sefer ne inkâr ettim ne de düşünüp tarttım. Aksine secdeye varır gibi iman ettim.[...](Hüseyin, 2000, 219)

[...]فقد أحسستها أول الأمر فلم أصدقها وأنكرتها،
ثم احسست بها ثانية فأنكرتها أيضاً ومعدرة في ذلك،
فما كنت أعرف أن السَّماء تعود فتعطي الذي
أخذته، ثم عدت مرة أخرى وأحسست بها، ففكرت
فيها وتدبرتها، ثم إذا بي ذات ليلة أستشعرها كما
كنت أستشعرها من قبل صادقة نقية طاهرة
فيأضّة بالعطف، زاخرة بالحنان مليئة بالحبّ، فلم
أنكرها ولم أتدبرها، وإنما خررت لها ساجدا سجدة
الإيمان.[...]

Ġurāb'ın, “Gökyüzünün dönüp benden aldığını bana geri vereceğini bilemezdim.” diyerek, Hüseyin'e duyduğu yakınlığı ilahi bir lütuf olarak gördüğü açıktır. Bunun en temel kanıtı, manevi bir baba olarak kabul ettiği Hüseyin'e derin bir bağlılık ve özlem hissetmesidir.

Mektubun devamında Ġurāb, kendisini böylesi bir babadan mahrum bırakmaması için Tanrı'ya ne kadar dua ettiğini ancak göklerin bilebileceğini, böylesi bir babadan

mahrum kalmak dışında her şeyi tasavvur edebileceğini ifade eder. Yazarın bu tavrı, ilk öğretmeni olarak gördüğü Taha Hüseyin'e ne kadar bağlı olduğunu gösterir.

Ġurāb daha sonra mektubunu ne için yazdığını kendi kendine sorar ve en nihayetinde yalnızlık hissettiği için mektubu yazmış olabileceği sonucuna varır:

[...]Bütün bunları sana neden anlattığımı bilmiyorum değerli babacığım. Kuşkusuz sen benden daha iyi bilirsin zira bunu [babalık duygusunu] bana veren sensin. Dahası hiçbir neden yokken bu mektubu da neden yazdığımı bilmiyorum. Ama sanırım senin yolculuğundan, hatta hiç haberim bile olmayan sürpriz yolculuğunun haberini aldıktan sonra hissettiğim yalnızlıktan dolayı yazıyorum. Oysa yolculuk gecesi gelip elini öpüp vedalaşmak benim için bir gurur vesilesi olacaktı.[...](Hüseyin, 2000, 220)

[...]لست أدري أيها الوالد العزيز لماذا أقصُّ عليك هذا كله؟ إنَّك ولاشكَّ تعرفه أكثر ممِّي لأنَّك أنت الذي أعطيتنيه. بل ولست أدري لماذا أكتب هذه الرسالة وليس هناك ما يدعو إليها؟
أغلب الظن أنني أكتبها بسبب الوحشة التي استشعرتها بعد سفرك. بل التي أحسستها عندما علمت نبأ سفرك المفاجئ وكنت لا أعلم به، والتي تحققت منها عندما تشرَّفت بالذهاب إليك لأقبِّل يدك مُودِّعًا ليلية السفر. [...]

Ġurāb mektubunu ilk öğretmenin dediği Taha Hüseyin'in sürpriz seyahatinden sonra hissettiği yalnızlıktan dolayı yazdığını ifade eder. Ġurāb'ın hissettiği derin duyguların satırlara yansıdığı açıktır. Ġurāb, yine aynı mektubunda hocası Hüseyin'e bir itirafta bulunarak şöyle der:

[...]Sana İslam tarihimize dair çok da bir şey okumadığımı itiraf etmek istiyorum. Hāvķale³², besmele ve 'an'ane³³ ile dolu eski kitaplar beni sıkıyor. Aynı şey el-'Akķād ve Ahmed Emin'in yazdıklarından başka bir şeyden söz etmeyen yeni eserler için de geçerli. Benim ve ikisi arasında, onları okumaya cesaretlendirmeyecek derecede yapmacık bir yakınlık var.[...]

[...]أعترف لك أنني لم أقرأ كثيرًا في تاريخنا الإسلامي، فأنا أضيِّق بالكتب القديمة وما تمتلئ به من حوقلة وبسملة وعنونة أيضا، وما كتبه المحدثون فلم يقع يدي منه شيء يذكر اللهم إلا ما كتبه العقاد وأحمد

³² Lā ḥavle ve lā kuvvete illā billah.

³³ harfî ceri ile yapılan rivayetler silsilesi.

أمين، وبينى وبين الاثنين من الاستلطاف ما لا
يشجعني على أن أقرأ لأحدهما.[...]

Ġurāb, burada hocası Hüseyin'e yine itiraflarda bulunarak İslām tarihiyle ilgili çokça okumalar yapmadığını, klasik üslupta yazılan kitapların kendisini sıktığını söyler. Öte yandan, Abbas Maḥmūd el-'Aḳḳād ve Ahmed Emin'le ilgili söyledikleri bu iki yazara karşı beslediği olumsuz duyguları da açıkça ortaya koyar. Bunun gerekçesini, aşağıda da görüleceği üzere her iki yazarın da dil ve üsluplarıyla ilişkilendirir:

[...]el-'Aḳḳād'a gelecek olursak, Allah onu bildiği gibi yapsın, yeteneği var olmasına var da yaptığı edebiyat ismi gibi son derece kapalı. Onu anlamak için çaba sarf etmedikçe anlayamıyorum. Allah biliyor onu ne kadar çok anlamaya çalıştığımı ve anlamak için nefsimi taşıyamayacağı bir yük bindirdiğimi. Ama vallahi anlamadım da. Bu yüzden kendime acıdım ve ona ait hiçbir şey okumamaya karar verdim. Ve Yüce Allah'tan ondan bir şey okumamayı diliyorum.[...]

[...]فالعقاد قد أبى الله تعالت قدرته إلا أن يجعل
أدبه كاسمه عقد وتعقيد. فأنا لا أفهمه مهما حاولت
أن أفهمه، ويعلم الله كم حاولت أن أفهمه وحملت
نفسي ما لا تطيق لكي تفهمه، ولكنها والله لم تفهمه.
لذلك أشفقت على نفسي منه، فلم أقرأ له شيئاً،
وأرجو الله تعالى أن الا أقرأ له شيئاً.[...]

Ġurāb, aynı şekilde Ahmed Emin hakkında da ağır eleştiriler yaparak yazma konusunda harcadığı çabasını “çamurdan ibaret olan tuğlaları üst üste dizmeye” benzeter:

[...]Gelgelelim, Ahmed Emin'in kitaplarındaki durumu ise tuğla dizen işçiye benzer, – bunu ona *es-Sekāfe*'yi kurarken söylemiştim – binlerce tuğlayı üst üste diziyor ama hepsi de birer çamurdan ibaret. Bu yüzden biyografi alanında *Osman* ve *Ali* gibi birkaç kolay kitabı dışında ondan bir şey okumadım. “*Ali*” ile şartların zorlaması sonucu meşgul oldum dediğim için özür diliyorum çünkü “*Ali*” ile ilgili düşüncem,

وأحمد أمين فمثله في كتبه كمثل ضارب الطوب –
كما قلت له يوماً عندما أنشأ الثقافة – يصنع
الآلاف ولكن كلها طين. لهذا أنا لم أقرأ في السيرة غير
بعض الكتب اليسيرة جداً، ثم عثمان، ثم قرأت
"علي". ومعدرة إذا قلت إنني عندما أقبلت على "علي"
أقبلت عليه إقبال المكره لا البطل، لأن فكرتي عن

bize anlattığın gerçeklerden çok daha farklıydı.[...](Hüseyin, 2000, 220)

"علي" كانت تختلف الاختلاف كله عن الحقيق التي
جلوتها لنا.[...]

Burada Ğurāb'ın çağdaşları hakkında yaptığı yorumlar, okura aralarındaki ilişkiyi göstermesinin yanı sıra bahsettiği yazarların edebiyatı konusunda da farklı bir bakış açısı kazandırır.

Ğurāb mektubun sonraki bölümlerinde kendi manevi babası ve ilk öğretmeni kabul ettiği Taha Hüseyin'e dördüncü halife Hz. Ali hakkındaki olumsuz düşüncelerini aktararak, hocasının Hz. Ali ile ilgili kitabını okuduktan sonra onunla ilgili düşüncelerinin tamamen değiştiğini itiraf eder:

[...]Bir süre bu adamdan nefret ederek; zalimlik, bencillik ve kendini beğenmişlikle suçlayarak yaşadım. Ali'nin yönetimi olmasaydı ve Ali bu yönetimi ele almaya teşebbüs etmeseydi Müslümanların başına bunca şey gelmezdi. Bu yönetimden dolayı aralarına ayrılık girmezdi. Allah'ın resulünün zevcesi, müminlerin anası bunca haksız şeye maruz kalmazdı. Bu yönetim olmasaydı Peygamberin yardımcılarında ölenler ölmezdi. Ali'nin yönetimi olmasaydı Allah'ın kitabına çağırın müminler ölmezdi. Onun bu yönetimi olmasaydı Müslümanlar, benzerini görmedikleri o çirkin günü yaşamazlardı. Evet. Bir süre bu adamdan nefret ederek; zulüm ve kalpsizlikle, Aişe'ye daha önce hiçbir kadının tatmadığı acıyı yaşattığı için suçlayarak yaşadım.[...](Hüseyin, 2000, 221)

[...]فقد عشت زمناً أكره هذا الرجل وأتهمه
بالقسوة والظلم والأناية وحبّ الذات، فلولا ولاية
"علي"، وتشبث "علي" بهذه الولاية لما وقع للمسلمين
ما وقع عندما ولى "علي"، ولا حدثت الفرقة بينهم
بسبب هذه الولاية، ولما لاقت أم المؤمنين وهي زوجة
رسول الله ما لاقت، بسبب هذه الولاية، ولولا ولاية
"علي" ما قتل من المسلمين ما قتل وكانوا أعوان
رسول الله، ولولا ولايته "علي" ما قتل من المؤمنين ما
قتل وكانوا يدعون إلى كتاب الله، ولولا ولايته لما كان
ذلك اليوم الذي رآه المسلمون، فلم يروا مثله -
شناعة ولا بشاعة ولا نكرا - أجل عشت زمناً أكره
هذا الرجل وأتهمه بالظلم والقسوة وغلظة القلب.
وبأنّه أذاق عائشة من القسوة ما لم تذق امرأة غيرها
من قبل.[...]

Ġurāb, mektubunda Müslümanların bir dönem yaşadığı olumsuz tecrübelerin Hz. Ali'nin yönetimiyle ilgili olduğunu düşündüğünü söyler ve bundan dolayı ondan bir süre nefret ederek yaşadığını ifade eder. Onun baştaki düşüncelerine göre Müslümanların yaşadığı tefrikalar, Hz. Aişe'nin haksızlığa uğraması, yaşanan ölümler ve Cemel Vakası Hz. Ali'nin bizzat yönetime gelmesi veya getirilmesiyle ilgilidir.

Yazar, mektubun devamında söz konusu yanlış algısından dolayı derin bir acı hissettiğini itiraf eder:

[...]Ali'yi okumadan önce onun hakkında bildiklerim bunlardan ibaretti. Ama şimdi Ali'yi okudum ve anladım. Bunca zamandır beslediğim bu kötü zandan dolayı derin bir acı çekiyordum. Sen de bu konuda hatalı olduğumu, büyük bir cehalet içinde olduğumu bana kanıtladın. Bu meziyetin, seni yeryüzündeki diğer insanlardan ayıran, insanları karanlıktan aydınlığa çıkaran bir meziyet.[...](Hüseyin, 2000, 221)

[...]هذا ما كنت أعرفه عن "علي" قبل أن أقرأ "علي"
أما الآن وقد قرأته، أما الآن وقد فهمته، فإني أشعر
بكثير من الألم على ما تورطت فيه حيناً من ظن أثم،
فلقد أفنعتني حقيقة بأني كنت على خطأ، وبأني
كنت على جهل كبير، وهذه ميزة ميزك الله بها دون
أهل الأرض جميعاً وهي إخراج الناس من الظلمات
إلى النور.[...]

Mektubun yukarıdaki bölümlerinde Emin Yūsuf Ġurāb, İslamiyet'in simgelerinden dördüncü halife Hz. Ali hakkındaki düşünce ve itiraflarını aktarır. Ġurāb'a göre Hz. Ali halifeliği üstlenerek ümmetin içinde tefrikaya, birtakım ölümlere ve Hz. Aişe'nin daha önce hiçbir kadının çekmediği acılar çekmesine neden olmuştur. İşte bu nedenle bir süre Hz. Ali'den nefret ederek yaşadığı gerçeğini hocası Taha Hüseyin'e aktarır. Fakat mektubun ilerleyen bölümlerinde Ġurāb'ın, hocası Hüseyin'in Hz. Ali ile ilgili kitabını okuduktan sonra onunla ilgili düşüncelerinin hatalı olduğunu ve bunca zamandır kötü bir zan içinde yaşadığını açık ve samimi bir dille itiraf ettiği görülür. Bütün bunlar bir yana, Ġurāb'ın, hocası Hüseyin'in sayesinde yanlış düşüncelerinden

kurtulduğunu ifade etmesi, onun ilk öğretmenim ve manevi babam dediği Hüseyin'e ne kadar itibar ettiğini gösterir. Ayrıca onun yargılarını, düşüncelerini ve duygularını olduğu gibi, tüm açıklığıyla Hüseyin'le paylaşması bir kez daha ona duyduğu yakınlığın ve samimiyetin ifadesi olarak okunabilir.

Ğurāb, mektubun son bölümünde hocasının söz konusu kitabı yazarak Hz. Ali'ye hakkını teslim ettiğinin su götürmez bir gerçek olduğunu ifade eder. Ğurāb, mektubunu “ابنك البار: erdemli oğlun” diye imzalar. Taha Hüseyin'le mektuplaşan bir diğer isim Emin el-Ĥûlî (öl. 1966)'dir.³⁴ Hüseyin'le birlikte çalışan el-Ĥûlî üniversiteyle ilgili düşüncelerini şöyle aktarır: “Üniversitenin, hayatla olumlu bir bağı olan özgün ve yenilikçi bir çevre olduğu malum. Bunu gerçekleştirmek ve öğrencilerimizde yenilikçi, özgür bir eğitim düşüncesini kökleştirmek için çabalıyoruz.” el-Ĥûlî, 10 Ocak 1931 yılında Hüseyin'e gönderdiği bir mektupta, üniversitedeki görevini bırakmak isteğiyle ilgili kendisine ulaşan haberlere ilişkin kuşkularını bertaraf eder. Ama bundan önce mektubuna “asil dostunu” birazcık överek başlar:

Asil Dostuma

Selam ve sevgilerimle. Güzel mektubun bana ulaştı. Mektubun, her yanımızı saran kuru ve sıcak havayı yumuşatan Fransa havasının bir esintisi gibiydi âdetâ. Mektubun randevulaşp da seni göremediğim günden sonra, tam sana yazmak için hazırlanırken ulaştı. Fakat

إلى الصديق النبيل

تحية وأمنية. وصلتي رسالتك العذبة، فكانت نفحة

من جو فرنسا لطف جوى الحار الجاف في جميع

مناحيه، وصلتي حين أتهياً للكتابة إليك بعدما

³⁴ Emīn el-Ĥûlî; 20. yüzyıl Mısır toplumunda entelektüel hayata yön veren şahsiyetlerden biridir. Şeriat Hukuku Okulunu bitirdi. Sonrasında hep bir din adamı olarak görülmele birlikte, “Gizli Bir Yazar” müstearıyla “Ukaşe'nin Evlatları Tiyatro Grubu” için en ünlüsü “Gizli Rahip” olan birçok tiyatro oyunu kaleme aldı ve bu oyunlar Özbek Tiyatrosu ve Operada sahnelendi. Neticede, El-Ĥûlî'nin şeriat hukukçusu olması, açıkça tiyatro oyunları yazmasının ötündeki en büyük engel olmuştur. Bununla birlikte el-Ĥûlî 1923-1927 yılları arasında Roma'da ve Berlin'de elçilik görevinde bulunur. Daha sonra Mısır'daki Şeriat Hukuku Okuluna öğretmen olarak atanır. Bu okul kapatılınca 1938 yılında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Öğretim Üyesi olarak göreve başlar. Çağdaş Mısır toplumunda yenilikçi düşünceleriyle tanınan el-Ĥûlî, bu konudaki fikirlerini *Menāhicu't-tecdīd* (Yenilikçi Yaklaşımlar) adlı eserinde serdetmiş ve yaşamı boyunca bu yenilikçi yaklaşımlarını üniversitedeki derslerinde öğrencilerine aktararak kökleştirmeye çalışmıştır. Onun en önemli ve kritik görüşlerinden biri de İslâm'ın çağdaştırılması gerektiğiydi. En son kitabı olan *el-Muceddidün fi'l-İslām* (İslam'da Reformistler) bu konudaki görüşlerini ihtiva eder. El-Ĥûlî'nin belagat ve nahiv (dilbilgisi) alanındaki yenilikçi düşünceleri de kendi dönemi içerisinde yankı uyandırmıştır.

uzun ve çetin bir uğraş vermesem günlerim sahile gidip gelmekten ibaret kalacaktı neredeyse. Üstelik yolculuğum ve büyük oğlumun hastalığından dolayı da sana cevap yazamadım. Bütün bunlar Mısır'daki adresini unutturdu bana. Bu yüzden gecikme için beni mazur gör. Teveccühün ve cömertliğin bana kendimi iyi hissettirdi.[...](Hüseyin, 2000, 111)

حرمت من رؤيتك في المنزل في اليوم الذي تواعدنا عليه. لكن كادت مشاغلي تحول حتى بيني وبين أيام على الشاطئ لولا مغالبة شديدة طويلة، لقد حال سفري مع مرض ابني الكبير دون مسارعتي بالرد. وزاد ذلك نسياني العنوان في مصر، فمعدرة عن هذا التأخر كله، ولي في جميل تلتطفكم وكرم خلقكم ما يشفع لي ويقدر حالتي.[...]

el-Ĥûlî mektubun giriş bölümünde Hüseyin'in mektubunu teslim aldığını ifade eder. Mektubun Fransa'dan yazıldığı, dolayısıyla Hüseyin'in o tarihlerde Fransa'da olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte el-Ĥûlî veda gününde kendisini görmekten mahrum kaldığını üzümlere söyler. Mektubun ilk bölümünde yer alan cümleler epey tanıdık: Yolculuk, hastalıktan dolayı mektuba geç cevap verilmesi ve bir özür beyanı. Son olarak hitap şekli, ikilinin arasındaki dostluğun samimiyet derecesini ortaya koyar.

Mektubun devamında el-Ĥûlî, üniversitede zorla tutulmak istenmesi konusunda Hüseyin'le dertleşir:

[...]Asil dostum, üniversitede beni – senin deyimimle – zorla tutmaları konusundan söz etmiş ve bu konudaki kararımı bana bırakmışsın. Ben de üniversiteden ayrılmam gerektiği konusunda kendi inanç ve felsefeme göre bir karar verdim. Veya bu işi yapamayıp sorumluluktan kaçtım diyelim hadi. Prensip olarak bu derin meseleyle çok da ilgilenmek istemiyorum. Bununla birlikte bu meseleyle ilgili sana haber vermem gereken noktalar olduğunu da sanmıyorum. Bu yüzden de yazmadım zaten. Konuyla ilgili ortalıkta bir sürü laf dolaşiyor. Hâlen de bu konuyu önemsiz görüyorum. Senin de bununla ilgilenmeyip

[...]ذكرت أيها الصديق النبيل أمر اختلاصهم لي من الجامعة – كما سميت – وتركت لي الرأي في ذلك، وأنا في هذا أجري على ضرب من الإيمان أو الفلسفة أو الهرب من المسؤولية أو كما تسميه فلا أقدر ولا أحكم، وكذلك لزمته مذهبي في هذه المسألة العريضة فلم أعد أعرها اهتماما ولم أجد فيها ما يستحق إخبارك فلم أفعل، وإنما كان كلام من هنا وهناك ورد فيه ذكرها، ولا أزال أرى ألا أعيرها عناية

üzerine gitmemen çok iyi oldu.[...](Hüseyin, 2000, 111)

ما، وقد أحسنت كل الإحسان إذا لم تقف عنها ولم
تكثرث بها...

Mektubun bu kısmında el-Ḥûlî'nin üniversitedeki görevinden ayrılmak istediği fakat buna müsaade edilmediği anlaşılmaktadır. el-Ḥûlî ile Hüseyin'in birlikte çalıştıklarına bakılacak olursa, Hüseyin'in de arkadaşının görevinden ayrılıp ayrılamayacağı konusunda bir karar mercii olabileceği görülür. el-Ḥûlî'nin ortalıkta dolaşan söylentilere çok da takılmaması ve konudan yüzeysel bahsetmesi, meselenin iyice anlaşılmasının önünde bir engel olduğu açıktır.

el-Ḥûlî mektubunun devamında dostu Hüseyin'in birtakım meziyetlerinden bahseder ve ardından iyi dileklerini iletip selamlama cümleleriyle mektubuna son verir:

[...]Üniversitedeki derslerden bahsedip, bu dersler için beni düşünmüşsün. Bu düşüncene karşı çok sevindim. Oysa işimin hak ettiğinden daha fazlasını kazandım. Ders verme ve araştırma yapmada, senin de bildiğin gibi, karşılık olarak yetecek bir zevk, bir mutluluk var. Fakat bizi, alıştırdığın o asil ruh ve yüce gönüllülükle zaten ödüllendirdin. Umarım senin ve değerli ailenin sağlığı ve huzuru yerindedir. Böylece bu tatil boyunca bol bol spor yapar ve büyük işlere imza atarsın. Sana ve ailene en güzel ve en samimi selamlarımı iletiyorum.(Hüseyin, 2000, 111)

[...]وذكرت المحاضرة، وأنت من أجلها تفكر فيّ، فأنا سعيد أتم السعادة بهذا التفكير، ظافر بأكثر مما يستحق عملي من جزاء، وأن في لذة الدرس والبحث كما تعرف – لذة وسعادة كانت تكفي جزاء بل تربي، ولكنك بما عودتنا من نبل وكرم خلق تأبى إلا أن تجزيينا أو في الجزاء بل تزيد. أتمنى أن تكون والأسرة الكريمة على أتم ما يكون من صحّة وطمأنينة بالٍ حتى تنال حظك من الرياضة وتنهض به من عمل عظيم في تلك الإجازة، وإني أرسل إليك وإلى الأسرة أطيب تحية وأصدق سلام من صديق مخلص.

Son kertede, el-Ḥûlî'nin ders verme ve araştırmaya dair görüşleri, onun bilime ve eğitime ne kadar değer verdiğinin kanıtı olsa gerektir.

Taha Hüseyin’le mektuplaşan bir başka isim, Suheyr el-Ğalemāvī’dir.³⁵ el-Ğalemāvī bir süre sonra Taha Hüseyin’in vefakâr bir öğrencisine dönüşecek ve gittiği Fransa ve İngiltere’den hocasına çeşitli konularda mektuplar yazacaktır. İkilinin ilişkileri, el-Ğalamāvī’nin Fen Fakültesine girmek istemesi üzerine fakülte dekanının bu girişimi engellemesiyle başlar. el-Ğalamāvī tıp okumak ister fakat Tıp Fakültesine girebilmek için Fen Fakültesinin hazırlık sınıfını bitirmiş olması gerekir. Bununla birlikte genç bir kız olması ve o dönem Mısır’da kızların üniversiteye girişinin yasak olması el-Ğalamāvī’nin hayallerini gerçekleştirmesinin önündeki başka bir engeldir. Üniversite Rektörü Ahmed Luţfî es-Seyyid arabuluculuk yaparak el-Ğalemāvī’nin bu durumunu üniversite konseyine taşır fakat Fen Fakültesi Dekanı, el-Ğalemāvī’yi üniversiteye almaları halinde konseyi istifa etmekle tehdit eder. el-Ğalemāvī umudunu kesmişken, akrabası tarafından Taha Hüseyin’le tanıştırılır. Hüseyin, tüm engellemelere ve yönetmeliğe rağmen el-Ğalemāvī’nin Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümüne girmesini sağlar. Sınav dönemi Hüseyin, öğrencisi el-Ğalemāvī’ye “الويل والثبور” kelimelerinin anlamını sorar. Bunun üzerine öğrencisi cevap verir: “الويل ‘in anlamını söyleyebilirim ama الثبور’unkini bilmiyorum.” Bunun üzerine Hüseyin, öğrencisine şaka yollu şu ifadeleri yöneltir: “Nasıl bilmezsin Hanımefendi, *Elf Leyle ve Leyle* (Bin Bir Gece Masalları)’yi okumadın mı?”. Ardından bu eseri okumasını ister ve sözlerine devam eder: “Doktora tezinin konusu olsun bu eser.” Bunun üzerine el-Ğalemāvī Fransa ve daha sonra İngiltere’ye gider ve oryantalistlerle birlikte söz konusu eser üzerine inceleme ve araştırmalarda bulunur; eser hakkında yazılmış kaynakları toplar. el-Ğalemāvī bu esnada hocasıyla irtibatını kesmez ve ikilinin arasında bir diyalog aracı haline gelen mektuplaşmalar sürmeye devam eder (Hüseyin, 2000, 68-69).

---

³⁵ Suheyr el-Ğalemāvī; yazdıklarıyla kültürel hayata ve kadın hareketine yön veren Mısırlı yazar ve siyasetçi. Kahire Üniversitesine ilk giren kadınlardan biridir. 1941 yılında Arap Edebiyatı alanında yüksek lisans ve doktora yapan ilk kadın olarak tarihe geçmiştir.

el-Ḳalemāvī 5 Nisan 1938'de Paris'ten hocası Taha Hüseyin'e yazdığı mektubunda orada sıkıldığını ve çabucak Mısır'a dönmek istediğini söyler. el-Ḳalemāvī, daha sonra hocasına yazacağı mektuplarda da yine bu şikayetini kâğıda dökecektir. Bu mektubundaysa asıl konuya geçmeden önce hocasının ve ailesinin durumunu sorarak onlara mutluluk ve sağlık diler:

Uzun zamandır mektup sayfalarında buluşamadık. Sen ve ailenden ne haber? Sana ve ailene mutluluk ve sağlık diliyorum.

Birçok defa sana yazmayı düşündüm ama yeni ne söyleyebilirim dedim hep. Tekrara düşeceğini anladığında kişinin susması ne kadar güzel. En azından nasıl olduğundan emin olmak istedim.[...](Hüseyin, 2000, 68-71)

لنا زمن لم نلتق على صفحات خطاب، فيا ترى ما هي
أخبارك وكيف حالك وحال أسرتك التي أرجو لك
ولها كل السعادة والصحة.

كنت أعزم كثيرا على أن أكتب إليك، ولكني كنت
أقول دائما وأي جديد سأخبره به وما أحسن أن
يسكت المرء عندما يجد أن الكلام سيكون معادا
ومكررا. كنت أريد على الأقل أن أطمئن على
أخبارك.[...]

el-Ḳalemāvī, mektubun girişinde hocasıyla uzun zamandır mektuplaşamadıklarını, bununla birlikte söyleyecek yeni bir şeylerin de olmadığını ifade eder. Söyleyecek yeni bir şey olmadığında da en iyisi susmaktır der. Mektubun devamında hocasına, öğrencisinin farklı ülkelere yolculuk yapma konusunda ne kadar atılgan olduğundan bahseder:

[...]Yarın sabah on gün geçirmek üzere Brüksel'e, oradan da Berlin'e yolculuk yapacağım. Bu ayın sonunda da Paris'e döneceğim. Böylece öğrencinin yolculuk konusunda ne kadar atılgan olduğunu görmüş olacaksınız. Aylardır, dilini bildiğim ülkelere gitmekten kaçınıyordum. Sonunda dilini bilmediğim bir ülkeye gitme zamanı geldi. Bana yalnızca arkadaşım

[...]سأسافر غدا صباحا إلى بروكسل ومنها برلين
لقضاء عشرة أيام ثم أعود إلى باريس آخر هذا
الشهر. وسترى من ذلك مبلغ تقدم تلميذتك في
مسألة الأسفار، فقد كنت أحجم منذ شهور عن
السفر إلى بلد أعرف لغته فيها أنا ذا أقدم على السفر

Buṣeyne el-Ġamrāvī eşlik edecek. Benim ona güvendiğimden çok o bana güveniyor. Hatta gerçek şu ki, tamamen bana bel bağlamış durumda. Acaba bu cesaretim hakkında ne düşünüyorsunuz. Öğrenciniz olmamdan dolayı bundaki etkinizi hiç hissettiniz mi? [...](Hüseyin, 2000, 71)

إلى بلد أجهل لغتها، ولا تصحبي إلا صديقة لي، بثينة الغمرامي، تعتمد على أكثر مما اعتمد عليها، بل الواقع أنها معتمدة عليّ تماما. فما رأيك في كل هذا التقدم يا ترى وهلا أحسست أثرك فيه فما أنا إلا تلميذتك. [...]

el-Ḳalemāvī, tanımadığı ülkelere gidebilmeyi cesur olmanın bir işareti olarak kabul eder. Dilini bilmediği ülkelere gidebilmek onun için ayrı bir cesaret anlamına gelir. Öte yandan, arkadaşının bu yolculukta tamamen kendisine güvendiğini söyleyerek kendini övdüğü bir gerçektir. Bununla birlikte tüm bu cesaretini hocası Taha Hüseyin'den aldığını da ima etmekten geri durmamaktadır.

Mektubun devamında el-Ḳalemāvī hocasının çabucak işlerini bitirip Paris'e gelmesini umut eder:

[...]Yoğun ve çeşitli yıl sonu çalışmalarının seni yormamasını ve bütün vaktini almamasını diliyorum. İşlerini çabucak bitirip yazın başında veya sonunda Paris'e gelebilmeni umut ediyorum. Bilmiyorum. Seni Paris'te görmek istiyorum. Ama ne zaman gelirsin bilmem. Sanırım sen de ne zaman geleceğini bilmiyorsun. [...](Hüseyin, 2000, 71)

[...]أرجو أن تكون أعمال آخر العام وكثرتها وتنوعها غير مرهقة لك ولا متطلبية كل وقتك. كما أرجو أن تنتهي منها عاجلا حتى تتمكن من المجيء إلى باريس في أوائل الصيف أو أواخره لست أدري لأني أريد أن أراك في باريس عند وصولك إليها ولست أعرف موعد مجيئك وأكبر ظني أنك لا تعرف أنت أيضا [...]

el-Ḳalemāvī'nin sözlerinden Paris'te yalnızlık çektiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hocasıyla olan bağlantısını sürdürmesi, aralarındaki hoca-öğrenci ilişkisinin boyutunu da ortaya koyar. Şu da var ki, el-Ḳalemāvī'nin hocasının Paris'e gelişini iple çektiği apaçık ortadadır.

el-Ḳalemāvī mektubun gelişme bölümünde Paris'e gönderilen burslu heyetinden

ayrılmak istediğini ve bir an önce Mısır'a dönmek istediğini ifade eder:

[...]Senden yazılı bir şey istemeye alışkın değilim. Ama aramızda deniz ve uzun yolculuklar varken ne yapabilirim. Haziran'ın başında heyetten ayrılmak ve Necip'in heyete katılıp yazın burada yaşayabilmesini; hava şartlarına, halkına ve diline alışmasını ve tüm bu zahmetten sonra ihtimal dışı görünen işine başlamasını istiyorum. Böylesi bir ortama hevesli olmam mümkün mü? Sebeplerini saymam gerekirse o da açıkça Eylül'ün sonuna kadar burada kalmak istemeyişimdir. Bununla birlikte heyetin içinde yaz boyunca işsiz güçsüz hapsedilmiş olarak kalmam için de bir sebep yok. İş başladığı taktirde Mısır'a döneceğim. Adil ve hak olan bu değil mi. Daha da ikna edici idari sebepler istersen, kendisi için geldiğim Profesör دى منيبين evvela hasta ve Sorbonne'daki işten çekildi ve herhangi bir iş yapamaz oldu. Sadece hastalığından dolayı değil, sana daha önce de söylediğim gibi, yaptığım işten uzak oluşundan dolayı bir şey yapamadığı için ondan bir şey istemeye cesaret edemiyorum[...](Hüseyin, 2000, 72)

[...]لم أتعود أن أطلب منك شيئا كتابة ولكن ما السبيل وبيننا بحر وسفر أيام. أحب أن أفصل من البعثة في أوائل يونيو وأن يلتحق نجيب بها من الصيف حتى يتمكن هو من المحي هنا صيفا فيعتاد الطقس والأهل واللغة ويبدأ عملها أول العام غير محتمل لكل هذه المشاق فهل لي أن أطمع في هذا. إذا كان لابد أن أبين الأسباب فهي بكل صراحة أني لا أريد البقاء هنا أكثر من آخر سبتمبر وليس هناك أي داع أن أظل محسوبة على البعثة صيفا دون أي عمل ما دمت سأعود متى بدأ العمل إلى مصر. أليس هذا عدلا وحقا. فإذا أردت أسبابا أكثر إقناعا إداريا فإن الأستاذ "دى منيبين" الذي جئت من أجله أولا مريض قد اعتزل العمل في السوربون وهو لا يقوي على أي عمل ولا أجرؤ أن أطلب منه أي مساعدة لأنه لا يستطيعها لا لمرضه فحسب بل لبعده عما أنا فيه كما أسلفت لك.[...]

Mektubun bu kısmında el-Ḳalemāvī Mısır'a dönmek isteyişini hocası Hüseyin'e gerekçelendirmeye çalışır. Onun bu ayrıntılı gerekçeleri hocasının onayını alma çabasının bir tezahürü olarak da okunabilir. Onun Paris'te işsiz güçsüz kalması ve oradaki hocasından yeterli düzeyde destek alamayışı ayrılmak istemesinin temel sebeplerinden bir diğeridir. Bununla beraber mektupta bahsedilen Necip'in kim olduğuna dair açıklayıcı

bilgiler yok ama onun da Paris'e gönderilen burslu heyeti arasında bulunduğu tahmin edilmektedir.

Mektubun sonuç bölümünde ise el-Ḳalemāvī, hocasıyla bir an önce görüşüp sohbet edebilme temennisinde bulunur:

[...]Bütün benliğimle yazın seni görüp, seninle istediğim şey hakkında upuzun konuşabilmemizi diliyorum. Acaba şartlar buna izin verecek mi. Saygılarımı, samimiyetimi kabul etmeni ve kıymetli hanımefendiye sevgilerimi ve iki evladımıza Allah'tan mutluluk, sağlık ve sınavlarında başarı dileklerimi iletmeni rica ediyorum.[...](Hüseyin, 2000, 72)

[...]كلي أمل أن أراك في الصيف فننتحدث طويلا عما
أريد حقا أن أكلّمك فيه فهل يا ترى ستسمح لنا
الظروف بذلك. أرجو ذلك كما أرجو أن تقبل مني
احترامي وإخلاصي وأن تبلغ السيدة الكريمة حبي
وودي وأن تبلغ كريميك أطيّب تمنياتي لهما أن يهيمما
الله السعادة والصحة أولا وأن ينجحا في امتحاناتهما
أشرف نجاح وأحسنه ثانيا.[...]

Suheyr el-Ḳalemāvī, adı geçen koleksiyonda yer alan ve en sonuncusu 1940 yılında yazılmış dokuz adet mektupta hocasıyla başta Paris'te edindiği tecrübeler olmak üzere hayata dair birçok meseleyi paylaşmıştır. Bu mektuplarda zaman zaman yaptığı işlerle ilgili hocasını bilgilendirirken zaman zaman da onun görüşlerini ve onayını almak istediği dikkati çeker. Öte yandan, el-Ḳalemāvī'nin hocası Taha Hüseyin'le muhatap zamiri (ك) ile hitap etmesi, aralarındaki samimiyeti de ortaya koyar. Bununla birlikte koleksiyonda Hüseyin'e ait, bu mektuplara cevap niteliği taşıyacak herhangi bir mektup bulunmamaktadır.

Daha önce Taha Hüseyin'le mektuplaşan yazarlardan birinin Ahmed Emin olduğu ifade edilmişti. İkilinin mektup düzeyindeki ilişkileri Hüseyin'in Fransa'da bulunduğu zamanlara rastlar. Emin'in 1930'ların başında Hüseyin'e yazdığı mektuplar, bilim ve üniversiteyle ilgili o dönemin bilinmeyen yönlerini gözler önüne serer. Hüseyin, Emin'le ilişkilerinin başlangıcını şöyle aktarır: “İlişkımız üniversitede sağlamlaştı. Aramızda

bilimsel bir dayanışma vardı. *Fecru'l-İslām, Duḥa'l-İslām ve Zuḥru'l-İslām* kitaplarına mukaddime (ön söz) yazdığımı hatırlıyorum.” Emin, 26 Haziran 1930’da Hüseyin’e yazdığı mektupta kendisinden ve üniversite hayatından bahseder. Emin, mektuba أخي

"الدكتور طه: Kardeşim Dr. Ṭaha” hitap cümlesiyle başlar:

Viyana’nın ve güzelliğinin, Paris’in ve manzaralarının, dağların ve uçurumlarının tadını çıkar. Bana gelirsek; annemin hastalığı ve oğlumun da hummaya yakalanması yolculuk yapmamı engelledi. Lakin oğlum gittikçe iyileşiyor. Bu zorlukların üstesinden gelir gelmez ya tek başıma ya da ailemle birlikte Re’su’l-Birr’e gideceğim. Kuşkusuz tekrar eden monoton hayatımdan bıktım usandım.[...](Hüseyin, 2000, 92-93)

هنيئاً لك بفيينا وجمالها، وباريس ومناظرها،
والجبال وهواتها – أما أنا فأفعدني عن السفر مرض
والدتي ثم مرض ابني الكبير بحى انتابته، وقد بدأ
يتحسن، فإذا تغلبت على هذه الصعاب سافرت إلى
رأس البر، أما وحدي أو مع العائلة، فقد سئمت جدا
من حياتي المتكررة التي كأنها يوم واحد.[...]

Emin mektubun girişinde Paris’te bulunan arkadaşı Hüseyin’e bir serzenişte bulunarak annesi ve oğlu hasta olduğu için bir yere gidemediğinden yakınır. Bunun yanında, mektupta Emin’in farklı ülkeleri gezen arkadaşına özendiği de açıktır. Emin ayrıca günlerinin monotonluğundan şikâyetçi olur. Zorlukların üstesinden gelir gelmez yolculuğa çıkacağını ifade eder.

Mektubun devamında Emin, arkadaşına basit bir mesele anlatacağını ifade ederek asıl konuya geçiş yapar:

[...]Şimdi sana basit bir olay anlatacağım
Şöyle ki; Profesör Ahmed İbrahim, Hukuk
Fakültesinde üçüncü dereceden Doçent
olmamı teklif etti. Ben de ona; eğer
kadroyla ilgili ilan verecekseniz ve ben de
bu ilana başvuranlardan biri olacaksam
bunu yapamam. Ama tek aday ben
olacaksam o halde fikrimi söyleyebilirim,
dedim. Bundan önce tek aday olduğumu

[...]والآن أقص عليك مسألة بسيطة
ذلك أن الأستاذ أحمد إبراهيم عرض عليّ أن أكون
أستاذا مساعدا للشريعة في كلية الحقوق في الدرجة
الثالثة، فقلت له: إذا أردتم الإعلان عن الوظيفة
لأكون أحد المتقدمين لها، لا أستطيع ذلك، أما إذا

söylemişti gerçi. Başta tereddüt ettim ve Dr. Mañşûr, Profesör el-Hûlî ve diğerkardeşlerime danıştım onlar da olumlu karşıladılar. Profesör ‘İzām gibi bu durumu uygun görmeyenler de vardı. Sonunda farklı değerlendirmeler sonucunda teklifi kabul etmeye meylettim. Teklifi kabul etmemle ilgili görüşlerinizi almayı bekledim. Sonuçta bu meselenin içinden seni öfkelenirerek çıkmak istemem.[...](Hüseyin, 2000, 93)

حصرت الاختيار فيّ فهنا أبدي رأيي، فقبل ذلك وأخبرني أني المرشح الوحيد، ترددت أولا واستشرت كثيرا من إخواني فمنهم الذي استحسناها لي كالدكتور منصور والأستاذ الخولي، وغيرهما، ومنهم من لم يوافق كالأستاذ عزام، وأخيرا لاعتبارات مختلفة ملت إلى قبولها، وانتظرت أخذ رأيكم مع رجائي لك في الموافقة، فليست أحب أن أخرج وأنت غاضب.[...]

Emin’in, mektubun yukarıdaki kısmında arkadaşı Hüseyin’e kendisine yapılan Doçentlik teklifine başvurmasıyla ilgili görüşlerini merak ettiğini ifade eder. Emin, eğer tek aday olacaksa bu iş teklifini kabul edeceğini, aksi halde teklifi reddeceğini söyler. Bunun nedeninin ise ne olduğu tam olarak anlaşılmamaktadır. Zira mektupta ayrıntılara yer verilmemiştir. Ayrıca Hüseyin’e bu konudaki görüşünü sorması onun düşüncelerine önemiyet verdiği ve onunla olan samimiyetinin boyutunun göstergesi olarak yorumlanabilir. Mektubun devamında Emin, üniversitenin içinde bulunduğu bir probleme değinir:

[...]Sanıyorum وشين كوبلاند’nin istifası size ulaştı. Onun istifasıyla Orta Çağ Tarihi hocasız kaldı. Bu problemler şimdiden çözülmeli ki eğitim başlayınca bu dersi okutacak hoca bulunsun.[...](Hüseyin, 2000, 93)

[...]أظن أنه قد بلغك استقالة كوبلاند وشين وبذلك أصبح التاريخ المتوسط بلا أستاذ ولا مدرس له ويجب تدبير هذه المسائل من الآن حتى لا تفتح الدراسة والكلية خالية ممن يقوم بتدريس هذا الفرع.[...]

Mektubun bu kısmında Emin, bugün bile güncelliğini koruyan bir sorundan bahseder: Üniversitelerdeki personel ihtiyacı. Emin, söz konusu problemin önüne geçilmesi için arkadaşı Hüseyin’e tedbirli olmak gerektiğini ifade eder. Emin’in sözleri,

geçmişte yaşanan problemlerin bugün bile canlılığını koruduğunun en büyük göstergesidir. Bununla birlikte, adı geçen hocanın istifa nedeni, mektupta bahsedilmeyen bir diğer noktadır.

Ahmed Emin'in mektubunda bahsini açtığı bir diğer konu, üniversitedeki misafir hocalarla ilgilidir:

[...]Misafir öğretim üyelerine gelirse; Profesör Bahaddin Bey onlarla antlaşmayı reddetti. Bu meseleleri yeni Bakana yeniden arz etmek için bunu yapması gerekliydi. Bu yüzden durumun netleşmesi için en iyisi kimseyle nihai olarak antlaşmaman[...](Hüseyin, 2000, 93)

[..]أما مسألة الأساتذة الزائرين فقد كان الأستاذ بهي الدين بك رفض الموافقة عليهم ويحتاج لتنفيذها لعرض المسألة من جديد على الوزير الحالي – لذلك يحسن ألا تتفق مع أحد نهائياً حتى ينجلي الموقف.[...]

Aynı mektupta Emin, bambaşka bir konuya atlayarak Mısır'ın içinde bulunduğu acınası durumdan ne zaman kurtulacağını sorar:

[...]Mısır'da gerçekleşen tehlikeli devrimin haberi sana ulaştı sanıyorum. Burada insanlar anayasanın değişmesinden korkuyor ve önümüzdeki aylarda tehlikeli olayların baş göstereceğini bekliyorlar. Zavallı Mısır'ın bu felaketlerden ne zaman kurtulacağını bilemiyorum.[...](Hüseyin, 2000, 93)

[...]أظن أنه قد بلغك الانقلاب الخطير الذي حصل في مصر، والناس هنا يوجسون خيفة من تغيير الدستور ويتوقعون حوادث خطيرة في الأشهر المقبلة، ولا أدري متى ترتاح مصر اليابسة التعسة من هذه النكبات.[...]

Mısır'ın içinde bulunduğu siyasî durumu yansıtmaları açısından bu mektup önemlidir. Ayrıca ülkedeki aydın kesimin siyasî olaylar karşısındaki bakış açısını yansıtmaları bakımından da önem arz eder. Ahmed Emin'in siyasî olaylarla ilgili endişesi, arkadaşına yazdığı satırlarda yakından hissedilir. Diğer yandan, yazarın mektupta meseleleri ayrıntılı bir şekilde aktarmaması, verdiği bilgilerin yüzeysel kalmasına neden olur.

Ahmed Emin, mektubunun son bölümünde başka bir konuya atlayarak, birinci

Abbasi döneminin toplumsal yaşamına dair bir bölüm yazmak istediğini aktarır:

[...]‘Abdulḥamīd el-‘İbādī, babası ölünce birkaç gün geçirmek için İskenderiye’ye gitti. Daha sonra dönüp *Fecru’l-‘İslām* üzerinde çalışmaya devam edecek. Belki de gideceği bu tatil ona önceki tatilden daha iyi gelecektir. Bense birinci Abbasi döneminin toplumsal yaşamı hakkında bir bölüm yazmak istedim. *el-‘Egānī*’nin (‘İsfehānī’ye ait olan) bu konudaki en iyi kaynak olduğunu gördüm. Mayıs’ın başlarında okumaya başladım, şimdi on yedinci cilde ulaştım, okumayı bitirir bitirmez yazmaya başlayacağım.[...]

[...]عبد الحميد العبادي قد ماتت والده وسافر إلى الإسكندرية لقضاء أيام ثم يعود ليستأنف العمل في فجر الإسلام ولعل حظه هذه الإجازة يكون خيرا من حظه في الإجازة الماضية أما أنا فأحِبُّ أن أكتب بابا في الحياة الاجتماعية في العصر العباسي الأول، ورأيت الأغاني (للأصفهاني) خير ما يعين على ذلك، فبدأت بقراءته من أوائل مايو، والآن وصلت إلى الجزء السابع عشر، فإذا أتممته بدأت في كتابة هذا الباب.[...]

Burada Emin’in Mısırlı tarihçi ‘Abdulḥamīd el-‘İbādī (öl. 1956)’den bahsettiği dikkati çeker. Onun Emin’e ait *Fecru’l-‘İslām* eseri üzerinde çalışması, iki yazarın da birbirine olan destek ve dayanışmasını gösterir. Mektubun son bölümündeysen Emin, yapacağı çalışmayla ilgili haber vermekte ve yapacağı çalışmaya en iyi kaynaklık edecek eserin el-‘İsfehānī’nin (öl. 967) *el-‘Egānī*’si olacağını vurgular. Emin’in çalışma konularını Hüseyin’le paylaşması ona duyduğu güvenin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Ahmed Emin’in yukarıdaki mektubu genel olarak değerlendirildiğinde, mektubun birçok konuyu kapsadığı ve yazarın Paris’te bulunan arkadaşı Taha Hüseyin’i güncel gelişmelerden haberdar etmek istemesi amacıyla yazıldığı söylenebilir. Ayrıca mektubunda farklı konulara değinmesi Hüseyin’le her konuda fikir alışverişinde bulunduğu şeklinde de yorumlanabilir.

3.3.1.2. Yayıncılık ve Gazetecilik

Abbas Maḥmūd el-‘Aḳḳād, Taha Hüseyn’e yazdığı başka bir mektubunda mizahi bir tavır takınarak, *İbnu’r-Rûmî* hakkında yayımlanacak olan kitabını ona hediye etmeyeceğini ama borç olarak verebileceğini ifade eder. Bu espri, bize el-‘Aḳḳād’ın farklı bir yönünü, yani mizahî yönünü de gösterir:

Mektubunu aldım. Tebriklerine teşekkür ediyorum. Tebriklerine verdiğim kıymet büyük. Göstermiş olduğun ilgiye karşı derin bir mutluluk hissediyorum. İncelik edip edebiyat kitaplarımdan bahsetmişsin. Şunu ifade edeyim ki, bir yıl önce basımı için hazırlıklara başladığım İbnu’r-Rûmî hakkındaki kitabımın tamamlanmak üzere olduğundan dolayı son derece mutluyum. Basımının iki haftaya kadar tamamlanmasını umut ediyorum. Kitabımı sana göndereceğim ama hediye olarak değil, borç olarak. Çünkü karşılığında senden en kısa zamanda edebi eserlerini göndermeni bekliyorum. Saygı ve selamlarımla.(Hüseyn, 2000, 232)

تلقيت رسالتك وشكرت تهنتك وإن قدرني لهذه
التهنئة لكبير واغتباطي بما حوته من دلائل العطف
النبيل لعميق. وقد تفضلت فذكرت كتبي الأدبية
فيسرني أن يرافق ذلك فرب الفراغ من كتاب ابن
الرومي الذي شرعت في طبعه قبل سنة وأرجو أن
يتم طبعه بعد أسبوعين. وسأرسله إليك ولكن لا
هديسة.. بل فرضا أسمح لنفسي أن أصفه
بالإسرائيلي المعجل.. لأنني أنتظر سداه من آثار
الأدبية في وقت قريب. والتحيات لك والإجلال.

Yukarıdaki mektupta el-‘Aḳḳād’ın Hüseyn’e karşı samimiyeti derinden hissedilir. Yazmış olduğu eserlere ilgi gösterilmesi, ona göre yazarlar arasında iş birliği kurulması, birbirlerine destek vermeleri edebiyatın ilerlemesi için önemlidir.

el-‘Aḳḳād’ın 1934 yılında Hüseyn’e gönderdiği mektubu, ikisi arasındaki dostluk ilişkisinin ne kadar derin olduğunu bir kez daha gösterir. Taha Hüseyn, Başbakan İsmail Şıdkî tarafından üniversiteden ihraç edilip baskı uygulanınca el-‘Aḳḳād ondan manevi desteğini hiçbir zaman esirgemez. Taha Hüseyn “el-Vādî” gazetesini satın aldıktan sonra el-‘Aḳḳād edebiyatçılarından birinin onun yanında çalışması için arabuluculuk yaparak

dostuna destek verir. Aşağıdaki mektupta ise Hüseyin'e, adı geçen gazeteyi çıkarmasından dolayı tebriklerini iletir:

el-Vādī Gazetesini çıkarmanızdaki azminizi tebrik ediyorum. Gazetenin hedefinizi ve hedefimizi gerçekleştirmesini ümit ediyorum.

Asıl meseleye gelirsek; edebiyatçı Muştafā Kāmil eş-Şenāvī'yle Kevkeb'in³⁶ baş editörlüğüyle ilgili ne konuştunuz pek bilmiyorum. Lakin onu size yine hatırlatıyor ve sizinle çalışabilme şansına erişebileceğini umuyorum. Eğer el-Vādī'deki pozisyonu boşsa tabii. Selam ve saygılarımla.[...](Hüseyin, 2000, 232)

أهنئكم بما صحت عليه عزيمتكم في إصدار "الوادي" وأرجو له النجاح الذي يحقق رجاءنا ورجاءكم.

وبعد فلا أحسبني أزيدكم علما بالأديب مصطفى كامل الشناوي بعد ما خبرتموه في رئاسة تصحيح الكوكب وفي تحريره ولكني اكتفي بأن أذكركم به وأودّ لو يكون له نصيب في العمل معكم إذا كان مجاله خاليا في الوادي، ولكم الشكر والتحية والاحترام.[...]

Yukarıda el-'Akkād'ın Hüseyin'e daima destek olduğu ifade edilmişti. Sıtkı Paşa hükümeti Hüseyin'den bazı siyasilere fahri doktora unvanı vermesini talep edince Hüseyin bu talebi reddeder. Bunun üzerine dönemin Eğitim Bakanı Hilmī 'İsa Paşa Taha Hüseyin'i görevden alır. Rektör Ahmed Luṭfī es-Seyyid ise bu durumu protesto etmek amacıyla görevinden istifa eder, öğrencilerse çeşitli gösteriler düzenler. el-'Akkād da bu gelişmeler üzerine dostu Taha Hüseyin'e destek vererek hükümetin bu davranışını eleştirir. Hatta Eğitim Bakanının istifa etmesi ve işlerin eskiye dönmesi gerektiğine dair görüşlerini beyan eder.(Hüseyin, 2000, 233)

Taha Hüseyin'in çağdaşlarıyla mektuplaşmaları toplumsal, siyasal ve kültürel olmak üzere birçok konu ve tema etrafında şekillenmektedir. Başta edebiyat, edebiyat eleştirisi, Mısır'sın siyasî ve bürokratik durumu, Mısırda üniversite ve bilimin içinde bulunduğu kaotik ortam, iş gücü arasındaki dengesizlik, yurt dışı deneyimleri, hoca-öğrenci ilişkileri, edebiyatçılar arasındaki dostluk ilişkileri bu mektuplar üzerinden

³⁶ el-Kevkebu'ş-Şark Gazetesi.

okunabilmekte ve son kertede bu mektuplar, bir ülkenin tarihine şahitlik eden birer kaynak niteliğine bürünür.

Abbas Mahmud el-‘Akkād, Ahmed Emin, Emin Yūsuf Ğurāb ve Suheyr el-Ķalemāvī burada mektuplarının incelendiği şahsiyetlerden sadece birkaçıdır. Bu isimler dışında Taha Hüseyin’in mektup alışverişinde bulunduğu başka isimler de vardır. Bununla beraber tezin kapsam alanının çok geniş olması, özellikle bu bölümde yazar sayısının sınırlı tutulmasını zorunlu hâle getirmiştir.

3.3.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Resāilu Taha Hüseyin adlı koleksiyondan aktarılan mektupların dili standart Arapçadır. Yazarların mektuplarında hiçbir şekilde lehçeye yer vermemeleri, edebi yazışmalarda standart Arapçayı korumak istemelerinin bir gerekçesi sayılabilir.

Mektuplar şekil olarak tarih, ilişki cümlesi, selamlama, giriş, gelişme ve sonuçtan oluşmaktadır. Selamlama cümlelerinin ve tarihlerin mektubun sonuna bırakıldığı da vakidir. Mektuplardaki ilişki veya hitap cümleleri iki taraf arasındaki samimiyetin boyutuna işaret eder. Bu ilişki cümlelerinin bazıları; *حضرة الأستاذ القدير دكتور طه حسين*:

Sayın Kıymetli Prof. Dr. Taha Hüseyin; *أخي العلامة الفاضل: Erdemli Bilgin Kardeşim*; *أبي*

العزیز: Sevgili Babacığım; *إلى الصديق النبيل: Asil Dostuma*; *أستاذي الكريم: Değerli Hocam*

olarak sıralanabilir.

Öte yandan, mektupların başında yazıldığı tarih ve yer bilgisi aktarılmış ve çoğunda klasik mektup üslubunun bir parçası olan *وبعد* ve *أما بعد* (asıl meseleye gelirsek) gibi kalıplaşmış ifadeler yer verilmiştir. Dolayısıyla modern dönem yazarların mektuplarında klasik dönem mektup üslubunu taklit ettiklerini söylemek mümkündür.

Mektuplara genellikle hitap cümlesiyle başlanmış, sonrasında – sıklıkla olmasa da selam cümlelerine yer verilmiştir.

Taha Hüseyin'in yazdığı veya kendisine yazılan mektuplarda, "mektup" için خطاب veya رسالة karşılıklarının kullanıldığı görülür. Bu noktada, klasik dönemde kullanılan kavramların modern dönemde de kullanılmaya devam edildiği söylenebilir.

Öte yandan Taha Hüseyin mektuplarında ayet ve şiirlerden alıntı yaparak söylemlerini daha da güçlendirme çabasına girmiştir. Sözelimi, arkadaşı Ahmed Necîb el-Hilâlî'nin hasta olduğunu öğrenince acısını hafifletmek için kendisine bir mektup yazar ve bu mektubunda Kur'an'dan ayetlere ve şiir beyitlerine yer verir:

[...]Bana ciddi bir ruhsal krizle karşı karşıya olduğunu yazmışsın, geçmiş olsun, kuşkusuz insanların hayatlarında seni zor ya da kolay bir ruhsal krize maruz bırakmayı hak edecek hiçbir şey yok.

"Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülmeye. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme. Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır."

Ayeti ezberden aktarmış olabilirim. Mushaf sana yakın. Bu yüzden Nahl Suresindeki son ayeti oku inşallah[...] (Hüseyin, 2000, 63).

[...]وقد أنبأتني أنك تلقى أزمة معنوية حادة، فهون

عليك، فليس في حياة الناس ما يستحق أن يعرضك

لأزمة معنوية عسيرة أو يسيرة.

"واصبر وما صبرك إلا بالله ولا تحزن عليهم ولا تك في

ضيق مما يمكرون، إن الله مع الذين آمنوا والذين

هم متقون". ولعلی قد رويت لك الآية على وجهها،

والمصحف قريب منك فاقرا الآية في آخر سورة

النحل إن شاء الله. [...]

Burada Taha Hüseyin Kur'an'dan alıntı yaparak Nahl Suresinin 17. ve 18.

ayetlerini aktarır fakat ikinci ayeti yanlış aktardığı görülür zira ayetin doğrusu " إن الله مع

الذين اتقوا والذين هم محسنون" şeklindedir. Öte yandan kendisi de ayeti yanlış aktarmış

olabileceğini düşünerek ezberden aktardığını ifade eder ve arkadaşına Kur'an'dan ilgili

ayeti okumasını salık verir.

Taha Hüseyin mektubun devamında bir korkusunu dile getirir ve Hz. Peygamber'in kıyamet günü kendisinden uzakta olacak kişileri tasvir ettiği hadisi aktarır:

[...]Hz. Peygamber'in (s.a.v) haklarında şöyle dediği kimselerden olmaktan korkarım: «İçinizden en çok sevdiğim ve kıyamet gününde bana en yakın olacak olanlar, ahlâkı en güzel olanlarıdır. İçinizden en çok buğz ettiklerim ve kıyamet gününde benden en uzak olacak olanlar ise gevezeler, ağzını gere gere konuşanlar ve kibirlenenlerdir (Hüseyin, 2000, 65).»

[...]وإني لأخشى أن أكون من الذين كان النبي صلى الله عليه وسلم يقول فيهم: "ألا أخبركم بأبغضكم إلي وأبعدكم مني مجالسا يوم القيامة: الثرثارون المتفمقون."

Taha Hüseyin, mektuplarında zaman zaman tariz³⁷ sanatına da başvurur. Bunun en güzel örneklerinden biri arkadaşı Ahmed Necîb el-Hilâlî'ye yazdığı bir mektupta görülür:

[...]Ve umarım mektubum sizi, beden, kalp ve zihin rahatlığı açısından sizin için dilediğim gibi en iyi şekilde bulur. Vicdan rahatlığına gelince, ona zaten bolca sahipsinizdir [...](Hüseyin, 2000, 65).

[...]وأنا أتمنى أن يجدها كتابي على أحسن ما أتمنى لك من راحة الجسم والقلب والعقل فأما راحة الضمير فحظك منها موفور. [...]

Son olarak Taha Hüseyin, mektuplarında fikirlerindeki kararlılığı net bir şekilde ortaya koyar. Sonucunda fedakarlıklar gerektirse de düşünce özgürlüğünü savunarak diyalog kapısını sonuna kadar açık tutar. Mektuplarının çok az bir kısmı günümüze ulaşmış olsa da bu mektuplar onun yaşamı, duruşu, cesareti, fikrî kararlılığı ve karşı karşıya kaldığı zorluklara dair birçok ayrıntıyı ortaya koyar.

³⁷ Kapalı bir biçimde, dolaylı olarak söz söyleme, taşlama. (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 05 Ocak 2023)

3.4. Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī Mektuplaşmaları

Tarih boyunca yönetici ve aydın sınıfı arasında çeşitli düzeylerde temasların yaşandığı bilinen bir gerçektir. Suudi Arabistan Krallığının kurucusu Abdulaziz Āl Sa‘ūd (öl. 1953) ile Mehcer Edebiyat Ekolünün önde gelen temsilcilerinden yazar ve düşünür Emin er-Reyhānī (öl. 1940)³⁸ arasındaki mektuplaşmalar yönetici-aydın sınıfı arasındaki ilişkinin bir örneğini gözler önüne serer. İkilinin söz konusu mektuplaşmalarını, modern Arap yazınında başka örneğine az rastlanan bir siyasetçi-aydın yazışması olarak değerlendirmemiz mümkündür.

Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī'nin karşılıklı kaleme aldıkları mektuplar, yazıldıktan tam altmış yıl sonra *er-Resāilu 'l-mutebādile beyne 'l-melik Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī* (Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī Mektuplaşmaları) adı altında oğul Emin Albert er-Reyhānī'nin ön sözüyle birlikte *Dāru Emvāc* tarafından 2001 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Bu mektupların tarihi, 20. yüzyılın yirmili yıllarından kırklı yıllarına, bir başka ifadeyle, Nisan 1922'den Mart 1940'a uzanır.

Emin er-Reyhānī, Kral Abdulaziz ile ilk kez nasıl tanıştıklarını *Mulūku 'l-'arab* adlı eserinde şöyle aktarır:

[...]Kuveyt'ten Haşim İbn es-Seyyid er-Rifā'ī ile buluştum. O zamanlar Necid Sultanının [Kral Abdulaziz] hizmetinde divan kâtibi olarak çalışıyordu. Resmî bir görev için Basra'ya gelmişti. Oradayken beni ziyaret etti. Gerçeği söylemek gerekirse, böylesi bir ziyarete çok ihtiyaç vardı. es-Seyyid Hîsam benimle muhabbet etti. Ama Necid'e yolculuk yapmak konusunda hâlâ korkularım; İbn Sa‘ūd'un onu ziyaret etmemi isteyip istemediğiyle ilgili de şüphelerim vardı. Şöyle sürdürdü sözlerini: Majesteleri sizi, haftalık gazetelerde yayımladığınız yazılardan tanımakta. Sizinle el-Ahsa'da görüşmek için sabırsızlanıyor. Evet, Sultan Abdulaziz ülkesine sadık Arap yazarlarla buluşmayı

³⁸ Lübnan'a bağlı Ferike kasabasında doğdu. Küçüklükten itibaren küttâba benzer yerlerde ilim öğrenmeye başladı. Henüz küçükken dünyanın çeşitli yerlerine yolculuklar yaptı. On iki yaşındayken Amerika'ya gitti. Bu dönemde Amerika, Fransa ve İngiliz halkları arasında karşılaştırmalar yapmaya başladı. Okumayı çok severdi. 19. yüzyıl entelektüellerinden filozof, şair ve makale yazarı Amerikalı Ralph Waldo Emerson (öl. 1882) ile tanışması, İngiliz edebiyatının derinliklerine dalmasında etkili oldu. Emerson'ın Araplarla ilgili düşüncelerinden etkilendi. er-Reyhānī, kurgu ve kurgu dışı birçok eseriyle Modern Arap Edebiyatına yön vermiş şahsiyetlerdendir. er-Reyhānī'nin yaşamına dair ayrıntılı bilgi için bk. (er-Rāfi'ī, 1922).

sever. Bu sözcükler, bir şarkının melodileri gibi kulaklarıma çalındı[...] (er-Reyhānī, 2021, 306).

Emin er-Reyhānī, ortak birtakım amaçlara sahip olduğu Kral Abdulaziz'e fikrî yakınlık duymuş ve ondan her zaman saygıyla bahsetmiştir. Kral ise ilmi ve edebiyatı seven; entelektüellere sahip çıkan bir kişiliktir. Bu nedenle er-Reyhānī'ye güzel ahlakından, Arapların çıkarlarına olan sadakatinden, sahip olduğu fikir ve önerilerden, ileri görüşlülüğünden dolayı ayrı bir muhabbet beslemiştir (el-'Anzī, 2023, 30-31). Aralarındaki bu yakınlık, Kral'ın er-Reyhānī'ye siyasetle alakalı konularda danıştığını, onunla görüş alış verişi yaptığını ortaya koyar. Öte yandan, er-Reyhānī'nin aktardığı aşağıdaki anekdotun onun Krala ayrıca tercümanlık yaptığı anlaşılır:

[...]Sultan, Yüksek Komiser onun çadırından çıktıktan sonra beni çağırdı ve benden şu memorandumu tercüme etmemi istedi[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 14).

İkilinin mektuplarını, ele aldıkları konular birbiriyle iç içe olduğundan kesin hatlarla sınıflandırmak mümkün değildir. Ancak mektuplarda mevzubahis edilen meseleleri genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür: Necid-Irak, Necid-Ürdün arasındaki sınır problemleri; Kral Abdulaziz ve Kral Hüseyin arasındaki ilişkiler; Hicaz-Necid anlaşmazlığı; petrol imtiyazları; bedeviler ve toplumsal sorunları; Suud hükümeti, Avrupa ülkeleri ve ABD arasındaki dış ilişkiler; Filistin sorunu, veliahtlık, eğitimin yaygınlaştırılması, tarımsal ve kentsel projeler; Arap birliği, hilafet ve ulusal liderlik sorunları ve Arapların geleceği (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 6). Buradan bakıldığında, ikilinin mektuplaşmalarının geniş bir konu çeşitliliğine sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

Öte yandan, mektuplarda kronolojik sıra takip edilmişse de burada da farklı bir problemle karşı karşıya kalınmıştır. Mektupların bu açıdan üç gruba ayrılması söz konusudur: Hicrî olarak tarihlendirilmiş mektuplar, mîladî olarak tarihlendirilmiş mektuplar ve tarihsiz mektuplar. Bu nedenle hicri takvime göre tarihlendirilmiş

mektuplar miladi takvime, miladi takvime göre tarihlendirilmiş mektuplar ise hicri takvime göre tekrar tarihlendirilmiştir. Tarihsiz mektupların sayısı ise oldukça az olmakla beraber bunların içeriğinin göz önünde bulundurularak tarihlendirildiği ifade edilir (Âl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 6). Kral Abdulaziz’in mektuplarına ait mîladî tarihlerin aslında olmadığını, mektupların kolaylıkla kronolojik sıraya konulması amacıyla bu tarihlerin eklendiğine işaret etmek gerekir.

Mektupların Arap dünyasının farklı bölgelerinde yayılması ve istifade edilebilmesi için ay isimlerine Arapça ve İngilizce olarak yer verilmiştir. Ayrıca Kral ve er-Reyhānī dışındaki şahıslara ait mektuplara da kitapta yer verilmiştir. Söz konusu mektuplar, iki şahıs arasında geçen yazışmaların bağlamıyla örtüşen metinlerdir (Âl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 7).

Koleksiyonda yer alan ilk mektup Emin er-Reyhānī’ye ait olup tahmini olarak 1922 yılı nisan ayının başlarına tarihlendirilmektedir. er-Reyhānī mektubuna Kral Abdulaziz’i yücelten ifadelerle başladıktan sonra mektubunun neyle ilgili olduğunu araya bir dua cümlesi ekleyerek açıklar:

Yücelik, iyilik ve bilgelik sahibi efendimiz,
Necid’in büyük sultanı Sultan Abdulaziz Âl
Sa‘ūd’a. Allah onu yüceltsin ve uzun
ömürler versin.

Mektubum, Allah efendimiz sultanı
şerefledirsin ve Arapların şanını onunla
her yerde yüceltsin, yarımada hakikati
yüceltip batılı yıkanlara olan özlemimle
ilgilidir[...] (Âl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001,
9).

إلى صاحب السمو والبر والعرفان، مولاي السلطان
عبد العزيز آل سعود، سلطان نجد المعظم أعزّه الله
وأطال بقاءه .

كتابي أعزّ الله مولاي السلطان، ورفع به شأن العرب
في كل مكان، عن شوق إلى زيارة كل من أعز في الجزيرة
حقاً وأزهق باطلاً. [...]

Mektubun devamında er-Reyhānī Kral Abdulaziz’den kendisini ziyaret etmek için izin ister bu yüzden Bahreyn’deki temsilcisine göndereceği bir mektuptan şeref duyacağını ifade eder:

[...]Efendimiz kendisini ziyaret etmeme müsaade ederlerse Bahreyn'deki vekili aracılığıyla bana bir mektup göndersinler. Ben de adaya ulaştığımda mektubu teslim alıp el-Ukayr'da rehber ve koruma olarak maiyetime verdiklerinizi de yanıma alıp Riyad'a doğru yoluma devam edeceğim[...]
(Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 9).

[...]فإذا سمح مولاي بزيارته شرفني بكلمة يبعث بها
إلي عن يد وكيله في البحرين فأستلمها عندما أصل
إلى تلك الجزيرة، وأواصل السير مصحوباً بمن
تأمرون في العقير دليلاً ومحافظاً في الطريق إلى
الرياض.[...]

er-Reyhānī'nin Kralı ziyaret etmek için ondan izin istemesi, aralarındaki ilişkinin henüz dostluğa evrilmemiş resmî düzeyde bir ilişki olduğuna işaret eder. er-Reyhānī, mektubunu bir selam ve dua cümlesiyle noktalar:

[...]Son olarak, sizlere en kalbi selam ve saygılarımı iletiyorum. Allah sizi korusun ve uzun ömürler versin.
Sadık dostunuz
Emin er-Reyhānī (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 9).

[...]وفي الختام أهديكم أسمى التحيات والسلام.
حفظكم الله عزيزاً مؤيداً وأطال بقاءكم.
المخلص
أمين الريحاني

Kral Abdulaziz ise 17 Kasım 1922'de Emin er-Reyhānī'ye bir cevap mektubu yazarak ziyaretinden mutluluk ve sevinç duyacağını ifade eder:

Bismillahirrahmanirrahim
Abdulaziz b. Abdurrahman Āl Faysal Āl Sa'ūd'tan saygıdeğer onurlu gayretli vatansever ve büyük reformcu Emin Efendi er-Reyhānī'ye. Lütüfları sonsuz olsun, Amin.
Selam ve özlemlerimle. Konuya gelecek olursak, Bahreyn'e ulaştığınızı ve bize doğru gelmekte olduğunuzu bildiren asil mektubunuzu aldım: Gelişinizden memnuniyet duyarız. Bu haberden dolayı gerçekten mutlu oldum. Uzun zamandır sizinle görüşmenin özlemini duyuyordum. Nihayet günler özlemimi dindirdi, Allah'a

بسم الله الرحمن الرحيم
من عبد العزيز بن عبد الرحمن آل فيصل آل سعود
إلى حضرة الوطني الغيور والمصلح الكبير أمين أفندي
الريحاني المحترم دامت أفضاله آمين.
سلاماً وشوقاً وبعد فبأشرف طالع وردني كتابكم
الكريم المنبئ بوصولكم البحرين وأنكم مزمعون
التوجه إلى طرفنا: أهلاً وسهلاً على الرحب والسعة.

hamdolsun[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī,
2001, 10)

تالله لقد سررت جداً بذلك فطالما كنت مشتاقاً
للقياكم وقد حققت الأيام شوقي والحمد لله [...]

Burada şunu belirtmek gerekir ki, er-Reyhānī'nin mektubunu nisan ayında gönderdiği göz önünde bulundurulduğunda Kral'ın mektubuna ait tarihle aralarında yaklaşık yedi aylık bir zaman olduğu görülür. Bu noktada, Kral mektubu geç teslim almasından dolayı cevap vermede geciktiğini ifade eder ve muhatabından af diler. Gecikmenin temel nedeni ise geminin Basra'dan Bahreyn'e geç ulaşması olarak ifade edilir. Öte yandan, Kral Abdulazîz muhatabına neden telgraf ile iletişime geçmediğini sorar ve gecikmeden ötürü üzüntüsünü kaydeder.

Mektuplarda her iki tarafın masaya yatırılmış birçok siyasi konuda anlaştığı görülür. Bunlar: Arap birliği; bazı Arap ülkeleri arasında çıkan sınır tartışmalarını sona erdirecek antlaşmaların yapılması; Arap toplumunda ekonomik ve toplumsal reformların yapılması; petrol imtiyazlarının özel şirketlere verilmesi; egemenlik ve bağımsızlığın karşılıklı olarak tanınması temelinde Avrupa ve Amerikan hükümetleriyle iş birliği yapılması; eğitim-öğretimin ön planda tutulması ve yurt dışı öğrenci hareketliliğinin desteklenmesi.

Emin er-Reyhānī, hemen her mektubunda Kral'a siyasî görüşlerini açık etmeyi, böylece muhatabını politik anlamda yönlendirmeyi amaçlamıştır. Örneğin, 6 Haziran 1923 tarihli mektubunda İngiliz hükümeti ile Kral Hüseyin arasında imzalanacak yeni bir antlaşmadan bahseder ve bu antlaşmanın, İngiliz hükümetinin güdümünde olduğu için Arap Birliğine zarar vereceğini önceden haber verir:

İngiliz hükümeti ile Kral Hüseyin arasında imzalanacak yeni antlaşmanın haberleri size ulaşmıştır kuşkusuz. Arap Birliği ile ilgili birçok söylenti dolaşüyor. Prens Abdullah, Arap Birliğinin Necid bölgesini de kapsadığını açıkladı. (Eğer haberler

لا شك وصلتكم أخبار المعاهدة الجديدة التي
ستعقد بين الحكومة الإنجليزية والملك حسين، وقد
تعددت الإشاعات بخصوص الوحدة العربية،

doğruysa) Hicaz'ın, Ürdün'ün doğusunun ve Irak'ın birleşmesi konusunda Arap Birliğine zarar verecek bir Haşimî birliğinden başka bir şey görmüyorum, çünkü bu antlaşma İngiliz siyaseti gözetiminde yapılacak[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 21).

وصرح الأمير عبد الله أنها تشمل البلاد النجدية،
ولست أرى في اتحاد الحجاز وشرق الأردن والعراق
(إذا صح الخبر) غير وحدة هاشمية تضر بالوحدة
العربية لأنها ستقيد بسياسة الإنجليز. [...]

Kral Abdulaziz ise Emin er-Reyhānī'ye özel bir güven duymuş, farklı siyasi konuları kendisine danışmaktan çekinmemiştir. Söz gelimi, 24 Aralık 1924 tarihli mektubunda kendisine birçok soru yönelterek, konuyla alakalı özel düşüncelerini aktarmasını ister:

- (1) Prens Ali'nin Hicaz'daki statüsü ne?
- (2) Necid hükümetinin Hicaz'daki pozisyonu ve hakları ne?
- (3) Prens Ali'nin babası ve kardeşleriyle ilişkileri nasıl?

Bu meselelerle ilgili özel düşüncelerini almak isterim. Emin, eğer sana güvenmeseydim ve seni sevip samimiyetini takdir etmeseydim düşüncelerine önem vermezdim[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 72).

[...] (١) ما هو مركز الأمير علي في الحجاز.
(٢) ما هو مركز حكومة نجد في الحجاز وما هي
الحقوق التي ستكون لها في الحجاز.
(٣) ما هي علاقات الأمير علي بأبيه وأخويه.
هذه المسائل نحب أن أقف على أفكارك الخاصة فيها
وإني يا أمين لولا ثقتي فيك ومحبتى لك وتقديري
لإخلاصك ما وضعت أفكارك ذلك الموضوع من
الأهمية. [...]

Öte yandan, Kral Abdulaziz Āl Sa'ūd ile Emin er-Reyhānī'nin birçok konuda birbirleriyle zıtlıklarını da söylemek mümkündür. Örneğin, er-Reyhānī'nin hakkında çok çaba sarf ettiği, Kral Abdulaziz'in ise Arap ve İslam dünyasının takdirine bırakmayı tercih ettiği "hilafetin siyasi liderlikten ayrılması" meselesi bu konuların başında gelir. Bununla birlikte, er-Reyhānī ekonomik ve toplumsal reformlar konusunda eyleme geçilmesi ve kesin adımlar atılması yönünde bir eğilim gösterirken Kral Abdulaziz'in bu

konuda yavaş davranmaya ve reformları gerçekleştirmek için daha uygun fırsatlar kollamaya meyilli olduğu ifade edilir (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 7).

Bu mektuplar, aynı zamanda, 20. yüzyılın başlarında hem gelişmekte olan hem de Arap dünyasının önde gelen ülkelerinden Suudi Arabistan Krallığı'nın kuruluş süreciyle ilgili birer tarihî belge olma özelliğine de sahip olduğunu belirtmek gerekir. Mektuplar, ayrıca Lübnanlı bir düşünürün Arapların ve yaşadıkları sorunların maslahatı için uluslararası ilişkiler konusunda üstlendiği büyük role de ışık tutar. Bu açıdan bakıldığında, yazıldıktan altmış yıl sonra bu belgelerin yayımlanmasının araştırmacılar ve çağdaş Arap düşünce tarihine ilgi duyanlar için bir kaynak teşkil ettiği aşikârdır.

Mektupların yayıncısı Emin Albert er-Reyhānī, mektuplarda yer alan hassas konuların çıkartılması yönünde öneriler aldığını ancak bu önerileri reddettiğini ifade eder. Çünkü ona göre tarihî ve bilimsel emanete olduğu gibi sahip çıkmak, geçmişte kalmış siyasi hassasiyetleri gözetmekten daha makuldür (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 8). Mektupların günümüze orijinal şekilleriyle ulaşması, güvenilirlik açısından da özel bir konuma sahip olduklarını ifade etmek mümkündür.

3.4.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī'nin mektuplarında Arap Birliği, Filistin sorunu, ekonomik imtiyazlar, petrol başta olmak üzere birçok siyasi konuya dair yazışmalar görmek mümkündür. Mektupların muhataplarından birinin yeni kurulmakta olan Suudi Arabistan'ın kurucusu olması, siyasi konuların yoğun olarak konuşulmasında önemli bir etkidir. Öte yandan mektuplarda kitap, kültür ve sosyal hayattan izlere de rastlamak mümkündür.

Aşağıda, mektuplarda en sık konuşulan konular başlıklara ayrılmış, mektuplardan konularla alakalı alıntılar yapılarak Türkçeye çevrilmiş ve metin odaklı analizleri yapılmıştır. Ayrıca metinler dil ve üslup yönünden incelenmiştir.

3.4.1.1. Arap Birliği ve Siyasi Konular

Kral Abdulaziz ile Emin er-Reyhānī mektuplaşmalarında öne çıkan konulardan ilki Arap Birliği meselesidir. Bununla beraber, mektuplarda Ortadoğu siyasetini ilgilendiren pek çok farklı konuyla da karşılaşmak mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere, Kral Abdulaziz Emin er-Reyhānī'ye duyduğu yakınlıktan ötürü başta siyasi konular olmak üzere birçok meselede onun görüş ve düşüncelerini merak etmiş, yeri geldiğinde ona danışmaktan çekinmemiştir. er-Reyhānī ise, çok sevdiği Kral ile özellikle Suudi Arabistan olmak üzere diğer Arap ülkelerinin geleceği konusunda fikirlerini paylaşmış, Kral'a bu minvalde rehber olma rolünü üstlenmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, er-Reyhānī 6 Haziran 1923'te el-Ferike'den Kral'a yazdığı mektubun ekinde (خصوصي) İngiliz hükümeti ile Kral Hüseyin arasında Arap Birliği'ne yönelik imzalanacak antlaşmadan bahseder ve İngilizlerin gözetimi altında yapılacağından bu antlaşmanın Arap dünyasına yalnızca zarar getireceğiyle ilgili endişelerini kaydeder:

İngiliz hükümeti ile Kral Hüseyin arasında imzalanacak yeni antlaşmanın haberleri size ulaşmıştır kuşkusuz. Arap Birliđi ile ilgili birçok söylenti dolaşüyor. Prens Abdullah, Arap Birliđinin Necid bölgesini de kapsadığını açıkladı. (Eđer haberler doğruysa) Hicaz'ın, Dođu Ürdün'ün ve Irak'ın birleşmesi konusunda Arap Birliđine zarar verecek bir Haşimî birliğinden başka bir şey görmüyorum, çünkü bu antlaşma İngiliz siyaseti gözetiminde yapılacak. Hicaz-Irak birliğinin mümkün olacağını zannetmiyorum. Irak halkı buna razı olmaz[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 21).

لا شك وصلتكم أخبار المعاهدة الجديدة التي ستعقد بين الحكومة الانكليزية والملك حسين. وقد تعددت الإشاعات بخصوص الوحدة العربية وصرح الأمير عبد الله أنها تشمل البلاد النجدية. ولست أرى في اتحاد الحجاز وشرق الأردن والعراق (إذا صح الخبر) غير وحدة هاشمية تضرّ بالوحدة العربية لأنها ستقيد بسياسة الانكليز. ولا أظن أن اتحاد الحجاز والعراق ممكن. أهل العراق لا يرضون بذلك.[...]

Kral Abdulaziz ise 21 Eylül 1923 tarihli mektubunda öncelikle er-Reyhānī'ye Arapları ve Arap Birliği'ni çokça önemseyip bunun için çok çabaladığını, bunun da görmezden gelinmediğini ifade ederek bir anlamda hakkını teslim etmeye çalışır. Daha sonra er-Reyhānī'nin halifelik müessesesiyle ilgili yaptığı öneriyi değerlendirir. er-Reyhānī'nin, Kral Hüseyin'in halifeliğinin kabul edilmesi yönündeki teklifini olumsuz yanıtlayan Kral Abdulaziz, böylesi önemli bir mevzu için tek başına karar veremeyeceğini, kararın bütün İslam dünyasını ilgilendirdiğini açıkça ifade etmektedir:

[...]Burada da - kimse görmezden gelmiyor - Arap Birliği ve Araplara önem verdiğinizizi ve bunun için çokça çabaladığınızı görüyorum [...] Bu defa bize bir öneriyi geldiğinizi görüyorum. O da Hüseyin'in hilafetini tanımamız ve bu düşüncüyü destekleyip güçlendirmemiz. Arap liderliği ise bize öneriliyor. Bildiğin gibi dostum, düşmanlık ve nefretin ortadan kalktığını ve kalplerinin bize karşı netleştiğini görmeden bu konuların hiçbirisiyle ilgilenmiyorum [...] Ancak hilafetin kaderiyle ilgili tek başıma karar veremem. Bu kararın yükünü tek başıma omuzlarıma yükleyemem. Zira bu, İslam dünyasının karar vermesi gereken bir konu. Bu konudaki son söz İslam dünyasının dört bir yanından katılım sağlanacak konferansta söylenecek ve nihai karar burada verilecek[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 30).

[...]وجدتكم هنا أيضاً — ولا يستنكر عليكم - تهتمون كثيراً وتعملون كثيراً للجامعة العربية وللعرب [...] وأراكم هذه المرة جئتمونا باقتراح. وهو أن نعترف بالخلافة للحسين ونشجع هذه الفكرة ونقويها وعرض أن تكون السلطة الزمنية لنا أي الزعامة العربية. فإني كما تعلم يا صديقي الأستاذ لا أهتم بهذه الأمور كلها قبل أن أرى أنه قد زالت الشحنة والبغضاء وقد صفت قلوبهم نحونا [...] فلا يسعني أن أبت في مصير الخلافة وحدي فإن خطورة هذا العمل لا تحمل على عاتقي فقط بل هو أمر يرجع تقريره إلى الرأي العام الإسلامي. فإن الكلام الأخير للمؤتمر الذي سيجتمع من أنحاء العالم الإسلامي ويكون القرار الفاصل عنده. [...]

Kral Abdulaziz'in mektupta İslam dünyasının geleceğine dair ortak karar alınması gerektiğini savunduğu, ülkesinin geleceğiyle ilgili kararlar verirken ihtiyatlı davrandığı görülmektedir. Onun bu yaklaşımını siyasi tecrübesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Öte

yandan, mektubun ayrıntılarına bakıldığında, Kral ve er-Reyhānī arasındaki siyasi ilişkiyi istişare, güven ve görüş alışverişi düzeyinde bir kez daha ortaya koyduğunu söylemek mümkündür (el-‘Anzī, 2023, 35).

Kral Abdulaziz, başka bir mektubunda er-Reyhānī’yi sıcak duygularla selamladıktan sonra onun tavsiyelerini ve rehberliğini her zaman göz önünde bulundurduklarını, ancak her şeyin bir vakti olduğunu söyler. Daha sonra, er-Reyhānī’nin Irak hükümetiyle ittifak yapılması çağrısını olumlu bulduğunu sözlerine ekler:

Seni tüm kalbimle selamlıyor ve gösterdiğin nazik ve şefkatli duyguların için teşekkür ediyorum. Tavsiyelerini ve rehberliğini göz önünde bulunduruyoruz. Lakin her şeyin bir vakti var. Bizler daima uygun bulduğumuz şartlar çerçevesinde çalışırız. Sözünü ettiğin Irak hükümetiyle ittifak meselesini en samimi duygularıyla ben de olumlu buluyorum[...] (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 45)

أحييك من أعماق قلبي وأشكرك على ما لاتزال تبدييه
من شريف الإحساس والعواطف. إنما ذكرته من
النصائح والإرشادات كلها أمام أعيننا ولكن الأمور
مرهونة بأوقاتها فنحن نعمل دائماً حسب ما نرى من
الظروف الملائمة. إنما ذكرته عن الاتفاق مع حكومة
العراق قد كنت أرغبه من صميم قلبي. [...]

Kral Abdulaziz, mektubun devamında Irak hükümetiyle aralarında hiçbir anlaşmazlığın olmadığını ancak Irak’a sığınan ve suç işleyen kabilelerin aralarındaki ilişkiye zarar verdiğini ifade eder:

[...]Irak’a sığınan suçlu kabileler meselesi dışında Irak hükümeti ile aramızda herhangi bir ihtilaf olmadı. İyi niyetimiz, sükunetin sağlanması ile entrika ve isyanların bastırılması amacıyla her iki hükümete de bu tür suçluları korumama ve kaçtıktan sonra suç işleyenlerin teslim edilmesi garantisini veren bir anlaşma yapmak istedik ancak Irak hükümeti buna yanaşmadı[...] (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 45).

[...]إنه لم يكن بيننا وبين حكومة العراق خلاف إلا في
مسألة العشائر المجرمة التي تلجأ إلى العراق. فنحن
لحسن نيتنا ومحافضة على السكون وقطعاً لدابر
الدسائس والمشاغبات أحببنا أن نعمل اتفاقاً يضمن
لكلتا الحكومتين عدم حماية المجرمين الذين هم من
هذا النوع وتسليم المجرمين الذين يفرون ويرتكبون

بعد فرارهم جرائم ولكن حكومة العراق لم تشأ ذلك

الغرض.[...]

Öte yandan tek amacının komşularıyla barış içinde yaşamak ve içinde Arapların hayrına olan işlerde birleşmek olduğunu söyleyen Kral Abdulaziz, şerif ailesinin bunu istemediğinden dolayı sitemde bulunduğu görülmektedir:

[...]Allah biliyor ki Emin, bütün amacım komşularımınla birlikte barış içinde yaşamak ve Arapların hayrına olan işlerde birleşmektir. Gerçek olan bu. Ama şerif ailesi bu durumdan memnun değil. Neyse ki Allah bize yeter hamdolsun. Bize muhtaç olduklarında sonunda kimin kazandığını öğrenecekler. Onlarla yüz yüze geldiğimizde işimizi kendi gücümüzle değil de Allah'ın yardım ve inayetiyle yaptığımızı anlayacaklar[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 45)

[...]ويعلم الله يا أمين أن جلّ مقصدي هو أن أعيش
بسلام مع جيراني وأن نتحد معاً على ما فيه خير
العرب. هذه هي الحقيقة ولكن الأشراف لا يروقه
ذلك. فحسبنا الله وله تعالى الحمد. سوف يعرفون
إذا أوجونا لمن تكون العاقبة. وإنما بحوله تعالى
وقوته لا بد إذا ألقيناهم الوجه يعرفون فعلنا بحول
الله وقوته ليس بحولنا ولا قوتنا. ولكن مادام أننا
نظن لزين محلاً فلا ندخر إن شاء الله.[...]

Emin er-Reyhānī'nin mektuplarında aynı zamanda ABD ile ilişkilerin konu edildiği görülmektedir. er-Reyhānī, Kral Abdulaziz'e gönderdiği 13 Mart 1931 tarihli mektubunda tanışma ve ittifak yapma üzerine ABD Dışişleri yetkilileriyle görüştüğünü ayrıca Hicaz hükümetini tanımaya hazır olduklarını aktarır:

[...]Majestelerine, Amerikan Hükümetiyle aranızda tanışma, kaynaşma ve ittifakın sağlanması için devamlı bir çaba içinde olduğumu haber vermekten mutluluk duyuyorum. Bu ülkeye döndüğümden beri bu yolda doğrudan arabuluculuk yapmak için çabalıyorum. Geçen ay, Ekselansları Dışişleri Bakanı Bay Stimson ile

[...]وإنه ليسرّني أن أخبر جلالتم بما كان من سعبي
المتواصل لدى الحكومة الأميركية في سبيل التعارف
والتألف والتحالف بينها وبين جلالتم. فمنذ عودتي
إلى هذه البلاد وأنا أسعى بالواسطة ومباشرة في هذا
السييل. وقد قابلت في الشهر الماضي سعادة وزير

Washington'da gördüm. Bir saat süren konuşmamızın konusu liderim Abdulaziz ve Arap ülkeleriydi[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 129).

الخارجية المستر ستمسون بواشنطن وكان مولاي
عبد العزيز والبلاد العربية محور الحديث الذي دام
ساعة.[...]

Uzun yıllar Ortadoğu siyasetini yakından ilgilendiren Arap Birliği ve diğer siyasi meseleleri yukarıda da görüldüğü üzere mektuplar üzerinden okumak mümkündür. Mektuplarda özellikle Kral Abdulaziz'in Arap Birliği konusunda çok hassas davrandığını, Arap Birliğini son derece savunduğu görülmektedir. Öte yandan Lübnanlı yazar Emin er-Reyhānī'nin de Krala siyasi konularda destek olduğunu ve ona yer yer rehberlik yaptığı açıktır.

3.4.1.2. Filistin Sorunu

Kral Abdulaziz ile Emin er-Reyhānī mektuplaşmalarında öne çıkan konulardan biri Filistin sorunudur. Emin er-Reyhānī birçok mektubunda Filistin sorununa değinerek Arap dünyasının karşı karşıya kaldığı bir Yahudi tehlikesinin varlığına işaret etmektedir. er-Reyhānī, Filistin'in kurtuluşunu Kral Abdulaziz'in izleyeceği siyasete bağlamakta, bu yüzden ortaya koyduğu çabaları desteklediğini açıklamaktadır. er-Reyhānī, 22 Ağustos 1936'da Krala gönderdiği mektupta Filistin'in mücadele eden halkı için gösterdiği çabalardan dolayı başarı dileklerini ifade eder:

[...]Majestelerinin Arapların kederli kalplerini ve çabalayan ruhlarını rahatlatan cevabı beni onurlandırdı. Ey uzun ömürlü, sadece sizinle paylaştığımız saygı ve hayranlıkla size bakıyor ve mazlum Filistin ve Filistin'in mücadele eden Arapları için mücadeleye devam etmenizi diliyoruz. Arapların şeref ve haysiyetlerini, sonra da hak ve menfaatlerini koruyacak şekilde barışın sizin aracılığımızla sonuçlanması

[...]تشرفت بجواب جلالتكم وفيه ما تطمئن له
القلوب العربية المكلومة والأرواح العربية المجاهدة.
وإننا يا طويل العمر ننظر إليكم بما لا نشرك فيه
سواكم من الإكبار والإعجاب ونأمل أن تواصلوا
السعي في سبيل فلسطين المظلومة وعرب فلسطين
المجاهدين، نسأل الله أن يوفق مسعاكم الشريف

için Allah'tan değerli çabalarınız için başarılar dileriz [...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 166).

فیتتم الصلح بواسطتکم علی ما فیہ صون شرف العرب وکرامتهم ثم حقوقهم ومصالحهم. [...]

er-Reyhānī, 17 Ocak 1939 yılında New York'taki Seville Hotelden yazdığı mektubunda, Yahudilerin galip gelmesi halinde bütün Arap ülkelerini işgal etme ihtimalleri ile ilgili korkularını ifade eder:

[...]Sizi temin ederim ki, Yahudilerin Filistin'deki tehlikesi -eğer galip gelirlirse -bütün Arap ülkelerinde gittikçe büyüyecektir. Siyonist liderler vadedilmiş toprakların Filistin'le sınırlı kalmayacağını, Irak'ın ve sahranın ötesine dek uzanacağını sık sık dile getirdiler[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 180).

[...]إني أؤكد لكم أن خطر اليهود في فلسطين سينمو- إذا انتصروا- في كل قطر من الأقطار العربية، ولقد طالما قال زعماء الصهيونية إن أرض الميعاد، لا تنحصر في فلسطين بل تشمل كل ما وراء العراق، ووراء الصحراء. [...]

Kral Abdulaziz ise 21 Şubat 1939 tarihinde Londra'dan yazdığı cevap mektubunda er-Reyhānī'nin korkusunda haklı olduğunu, tehlikenin boyutunun çok daha büyük olduğunu ancak Filistin'in geleceği için en çok çaba sarf eden kendilerinin olduğuna işaret eder:

[...]Filistin sorunuyla ilgili işaret ettiğiniz hususa gelince, kuşkusuz (Filistin'in) geleceği için en çok tedbirli ve uyanık olanların bizim olduğumuzu biliyorsunuzdur. Arap ülkeleri için Yahudilerden kaynaklanan tehlike bahsettiğiniz gibidir hatta ondan çok daha şiddetlidir. Belki de Arap ülkelerine yönelik emelleriyle ilgili sizden çok daha fazla bilgi bize ulaşıyor. Bu yüzden Filistin'in içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulması için mümkün hiçbir çabadan geri durmayacağımız hususunda bize güvenmelisiniz. İcraatlarımızı gerçekleştirmek için henüz vakit gelmedi.

أما ما أشرتكم إليه بخصوص قضية فلسطين فلا شك أنكم تعلمون بأننا من أكثر الناس حذراً ونظراً للمستقبل وأن الخطر الذي وصفتموه على البلاد العربية من اليهود هو كما ذكرتم وأشد منه بكثير جداً وربما يصل إلينا من المعلومات عن غاياتهم وأمالهم في بلاد العرب أكثر مما يبلغكم ولذلك يجب أن تكونوا على ثقة بأننا لن نقصر في جهد من الجهود الممكنة من أجل فلسطين وتخليصها من محتها. ولم

İnsanların icraatlarımızın ne olduğunu bilmeleri bizim için önemli değil. Önemli olan istediğimiz neticeyi alabilmek. İbn Faysal'ın Londra'daki konumu, Filistin'in haklarını savunma konusunda herkesinkinden üstün olacaktır[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 183).

يحن الوقت بعد لأن ننثر كل أعمالنا وليس المهم
عندنا أن يطلع عليها الناس بل المهم أن نحصل على
النتيجة المطلوبة ولن يكون موقف الابن فيصل في
لندن إلا فوق موقف كل إنسان آخر في الدفاع عن
مطالب فلسطين.[...]

Mektupta dikkat çeken husus, Kral Abdulaziz'in er-Reyhānī'ye Filistin'le ilgili daha çok bilgi sahibi olduklarını ifade etmesidir. Bu tavır, sahip olduğu güçlü pozisyona dikkat çekmesi bakımından önem arz eder. Her iki mektupta öne çıkan özellik, iletişim dilinin ön plana çıkmasıdır. İkisinin siyasi mevzularla ilgili görüş alışverişi yapması aralarındaki dostluğun boyutunu ortaya koymaktadır.

Mektuplarda Filistin sorununa özellikle yer verildiği görülmektedir. Sonuç olarak Kral Abdulaziz'in Filistin'in karşıya kaldığı sorunları çözüme kavuşturması için ulusal ve uluslararası hiçbir çabadan kaçmadığı, Lübnanlı yazar Emin er-Reyhānī'nin de Kralın bu çabasına destek verdiği ve Filistin sorununu çözmesi için kendisine çağrılarda bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

3.4.1.3. Ekonomi ve İmtiyazlar

Emin er-Reyhānī, birçok konuda olduğu gibi ekonomi ve imtiyazlar konusunda da Kral Abdulaziz ile görüş alışverişinde bulunmuştur. er-Reyhānī, Arap dünyasının geleceğini yakından ilgilendiren ekonomi politikalarıyla ilgili düşüncelerini mektupları vasıtasıyla Kral Abdulaziz'e ileterek ona bu anlamda danışmanlık yapmaya çalışmıştır. er-Reyhānī, tahminen Aralık 1922'de Kral Abdulaziz'e yazdığı mektupta, Londra'da bulunan petrol şirketi Major Holmes'un Ibadan şirketinden daha iyi olduğunu, imtiyazların Major Holmes'a verilmesi halinde bunun daha kârlı olacağından bahseder:

[...]Öyleyse, durumla ilgili haklarınız konusunda ısrar etmenizi ve ülkenizin menfaati için daha iyi gördüğünüz şirkete imtiyaz vermenizi umut ediyoruz. Kuşkusuz bana göre bu şirket yani Major Holmes şirketi eğer ekselanslarının imzaladığı bir imtiyaz elde ederse, Londra'da İbadan şirketinden daha iyi bir prestij elde eder. Bizim için önemli olan, efendim, Arap ülkelerinin Batının biliminden ve ekonomisinden faydalanmasıdır[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 19).

[...]فنأمل إذاً أن تثبتوا حقوقكم في الأمر فتمنحوا الامتياز للشركة التي ترون فيها الخير الأكيد لبلادكم ولا شك عندي أن الشركة هذه أي شركة المايجر هولمس تغلب في لندن على شركة عبادان إذا كان بيدها الامتياز موقِعاً عليه من سموكم. بهمنا يا مولاي أن تنتفع البلاد العربية من علوم الغربيين وأموالهم [...].

Mektupta yer alan bu ifadeler, er-Reyhānī ile Kral Abdulaziz arasındaki ekonomik ilişkilerinin düzeyini ortaya koymaktadır. er-Reyhānī, tecrübeleriyle Kral'a yol gösterici bir ışık olmuş, onu imtiyazlar konusunda Arap ülkelerinin menfaati için yönlendirmiştir (el-'Anzī, 2023, 43). Öte yandan, er-Reyhānī'nin Batının bilim ve ekonomisinden faydalanmanın esas olduğunu söyleyerek Batının bilim ve ekonomi alanında gelişmişliğini kabul etmesi dikkat çekicidir. Bu ifade, er-Reyhānī gibi tanınmış bir yazarın Arap dünyasının hem bilim hem ekonomi açısından geri kalmışlığını kabul ettiğini gösterir.

Emin er-Reyhānī, petrol imtiyazları ile ilgili görüşlerini de mektuplar aracılığıyla aktarmış, petrol sektöründe imzalanmış bazı antlaşmaların Suudi Arabistan'ın lehine düzeltilmesi yönünde katkılar sunmuştur. er-Reyhānī, tahmini olarak 1923'te yazdığı mektubun ekinde Kral Abdulaziz'e petrol antlaşmasına yönelik bazı değişiklik önerilerini maddeler halinde sunmuştur:

Madde 1:

İmtiyazların yalnızca elli yılla sınırlı olması ekselansları, ülkesi ve halkı için daha iyidir.

Madde 2: Gümüş ve altın madenleri istisna. Şayet bu madenlerden biri veya her ikisi güzel topraklarda bulunursa Sultanın,

المادة (١):

خير لسمو السلطان وبلاده وأهلها-أن يكون الامتياز

خمسين سنة فقط.

المادة (٢):

ülkesi için iyi olduğunu düşündüğü şartlar çerçevesinde başka şirkete ya da şartları kabul etmesi halinde imtiyazları antlaşmayı imzalayan şirkete verebilir[...] (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 38).

يستثنى من المعادن معدنا الفضة والذهب فإذا وجد
أو وجد معدن واحد منهما في الأراضي الممتازة
فللسلطان الحق أن يعطي امتيازاً خاصاً لشركة
أخرى بالشروط التي يظنها صالحة لبلاده أو يعطي
الامتياز للشركة المعقودة معها هذه المقابلة إذا قبلت
بتلك الشروط.

Mektubun ekinde yer alan yukarıdaki ifadeler, er-Reyhānī'nin, petrol imtiyazları başta olmak üzere ekonomi alanında da ileri görüşlülüğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan, er-Reyhānī'nin Kral Abdulaziz yönetimindeki Suudi Arabistan'ın geleceğine yönelik girişimlerde bulunması, ülkenin Arap dünyasındaki konumuna önem verdiğini ve Kral'a olan sadakatini açık bir şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir.

3.4.1.4. Kültürel Faaliyetler

Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī mektuplaşmalarında dikkati çeken bir diğer konu kültürel faaliyetlerdir. Yayıncılıkla ilgili olarak Emin er-Reyhānī'nin *Mulūku 'l-'arab* (Arap Kralları) ve *Tārihu Necd* (Necid Tarihi) kitapları mektuplarda mevzubahis edilen eserlerdir.

Necid Tarihi ile ilgili ilk göndermeler Kral Abdulaziz'in 19 Temmuz 1923 tarihli mektubunda görülmektedir. Kral, er-Reyhānī'nin karakterini uzunca övdükten sonra Necid Tarihi kitabını anarak onun gayret ve çabalarıyla kitabın yakında yayımlanacağını ifade eder:

[...]Ümit ediyorum ki gayret ve çabanız sonucunda Necid Tarihi kitabının baskısı yakındır inşallah [...] (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 23).

[...]أمل أن سيتم إن شاء الله طبع تاريخ نجد قريباً
بواسطة همتمكم واقتداركم.[...]

er-Reyhānī ise 18 Eylül 1923'te Krala gönderdiği mektubun ekinde mektupla birlikte kitabının Necid ve sultanı ile ilgili yazdığı bölümlerin bir müsveddesini incelemesi üzerine gönderdiğini, kitabın isminin *Mulūku'l-'arab* olacağını, dört ay sonra basılacağını ifade eder:

[...]Efendime bu satırlarla birlikte Necid ve Sultanı ile ilgili yazdıklarımın bir müsveddesini gönderiyorum. Bu, Arap ülkelerine yaptığım gezimle ilgili ilk kitabımdan bir bölüm. Kitabın ismi "Mulūku'l-'arab" olacak. Dört ay sonra tamamlanıp basılacak inşallah. Size incelemeniz ve düzeltmeniz için bir taslak gönderiyorum. Dilerseniz notlarınızı da ekleyip gönderin ki içinde gerçeklerle çelişen şeyler olmasın[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 27).

إني مرسل إلى مولاي مع هذه الأسطر مسودة ما كتبت عن نجد وسلطانها وهو جزء من أجزاء كتابي الأول في رحلتي العربية وسيكون عنوانه «ملوك العرب» وسيتم ويصدر بعد أربعة أشهر إن شاء الله. واني مرسل المسودة لتطلعوا عليها وتعيدها إذا شئتم إليّ مع ملاحظاتكم حتى لا يكون فيها غير الحقيقة[...]

Mektupta dikkati çeken hususlardan biri, er-Reyhānī'nin kitabı yayımlamadan önce kontrol etmesi için Krala göndermesidir. Bu husus, er-Reyhānī'nin tarihî olayları aktarırken ne kadar hassas olduğunu gösterir. Öte yandan er-Reyhānī mektubun devamında Arap Kralları adlı kitabını daha önce yazma gerekliliğini, sonrasında da Modern Necid Tarihî kitabını yazmaya başlayacağını böylece Arap dünyasına karşı iki görevini yerine getirmiş olacağını sözlerine ekler:

[...]Modern Necid Tarihinden önce bu kitabı yazmanın gerekli olduğunu gördüm. Yaptığım bu çalışmayla iki ayrı görevimi yerine getirmiş olacağım. Birincisi; Arap ülkeleri ve krallarıyla ilgili yazmamı bekleyen Arap dünyasına karşı olan görevim. İkincisi; Necid'in büyük sultanını, Arapların en büyük adamı olduğuna ikna olacakları kadar dünyaya hakkıyla tanıtmak ki buna ayrı bir önem veriyorum[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 27)

[...]رأيت من الواجب أن أكتب هذا الكتاب أولاً ثم أتبعه بكتاب تاريخ نجد الحديث. واني في عملي هذا أقوم بواجبين: واجبي نحو العالم العربي الذي ينتظر ما سأكتب عن البلاد العربية وملوكها. وواجبي الثاني وهو الاول في قلبي، أن أعرف العالم العربي بلطان

نجد الكبير تعريفاً يتيقنون منه أن هو ذا رجل العرب
الأكبر. [...]

er-Reyhānī'nin yukarıdaki ifadeleri onun Arap dünyasını ve krallarını dünyaya tanıtmaya misyonunu üstlendiğini göstermektedir. Bununla beraber daha çok edebiyat ve eleştiri alanında sivrilmiş yazarın tarihçi yönüne de ayrıca ışık tutmaktadır.

er-Reyhānī, aynı mektubun devamında “büyük insanın eleştiriden korkmadığını ve samimi bir eleştiriyi hoş karşılayacağını” cümlelerine ekleyerek eleştirinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır:

[...]Büyük insan kesinlikle eleştiriden korkmaz ve kuşku duyulmayan bir samimiyetten doğan adil eleştirileri hoş karşılar [...] (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 27)

[...]الرجل العظيم لا يخشى الانتقاد إطلاقاً ويرحب
بالانتقاد العادل الصادر عنا إخلاصاً لا يربف فيه. [...]

er-Reyhānī, 2 Mart 1924 tarihli mektubunda Kral Abdulaziz'in Beyrut Amerikan Üniversitesine burslu öğrenci göndermesi konusundan bahsedip onu bu kararından dolayı desteklemektedir:

[...]Beyrut'a, Amerikan Üniversitesinde eğitim almaları için göndermek niyetinde olduğunuz zeki çocuklarımızla ilgili durum da var. Kuşkusuz bu önemli ve gerekli bir karar. Zira bu çocuklar Beyrut'a vardıklarında kararınızın faydalarını hemen göreceklerdir. Aynı şekilde, eğitimlerini tamamlayıp ülkelerine ve sultanlarına hizmet etmek için geri döndüklerinde de faydasını göreceklerdir. Doğrudan ortaya çıkan faydası ahlakî olmakla birlikte bu durumun günümüzde siyaset ve sahiplerinin amaçlarına ulaşmaları üzerinde bir etkisi vardır[...] (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 42-43).

[...]وهناك أمر الأولاد الأذكى الذين كان في نيتكم
إرسالهم ليتعلموا في الجامعة الأمريكية في بيروت. هو
أمر مهمّ جوهري له منافع تظهر مباشرة حالاً عندما
يصلون إلى هذه البلاد ومنافع تظهر بعد أن يتموا
التحصيل ويعودوا إلى بلادهم ليخدموها ويخدموا
سلطانها المحبوب بعلومهم. [...]

er-Reyhānī, mektubun devamında Kral Abdulaziz'in söz konusu girişiminin Necid ve Necid halkı için büyük bir girişim olduğunu ifade eder. Öte yandan ilim olmadan kılıçla savaşmanın ülkeyi ileriye taşıyamayacağını sözlerine ekleyen er-Reyhānī, ilmin kılıçtan daha etkili bir araç olduğunu ortaya koyar:

[...]Sultan Abdulaziz'in kendi hesabına beş altı Necidliyi eğitim almaları için Beyrut Amerikan Üniversitesine göndermesi Necid, Necid halkı ve sultanı için en büyük girişim olacaktır [...] Şerif'i (Hüseyn) kılıçla yenmeyi başardınız. Lakin ülkenizde ilmi faaliyetleri yaygınlaştırmada öncülük yapmada da onu yenmelisiniz. Eğer bu beş Necidli zeki öğrenciyi üniversiteye göndererek değerli icraatlarınızın önünü açarsanız düşmanlarınız nezdinde saygı kazanır, halkınızın ve ülkenizin muasır medeniyetler seviyesine yükselmesi için ilk köşe taşıyı koymuş olursunuz. Umarım bu görüşümü takdir eder ve ona göre çalışırsınız[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 43).

إن خسة أو ستة أولاد من نجد يرسلهم السلطان
عبد العزيز ليتعلموا على حسابه في الجامعة الكلية
الأميركية لأكثر إعلان لنجد وأهلها وسلطانها[...] قد
انتصرتهم على الشريف بالسيف فينبغي أن تنتصروا
عليه كذلك بالسبق في إدخال العلم إلى بلادكم . وإذا
فتحتم أعمالكم هذه الجلييلة بإرسال خمسة من
ابناء نجد الأذكى إلى الجامعة تفقأون حصرماً في
عيون أعدائكم، وتضعون حجر الزاوية في رقي
رعاياكم وعمران البلاد. فعسى أن يصادف رأيي
استحسانكم فتعملون به. [...]

Mektuplarda kültürel bağlamda bahsedilen bir diğer konu ise Arap atının iyileştirilmesi ve neslinin korunması mevzusudur. Kral Abdulaziz, Emin er-Reyhānī'nin Ferike'de Arap atının iyileştirilmesi ve neslinin korunmasına yönelik bir dernek kurulduğu haberini oldukça olumlu karşılar ve konuda destek mektubunu iletir ve en değer verdiği şeylerden birinin at olduğunu vurgular:

[...]Yarış kulübü ve Arap atının neslinin iyileştirilmesi meselesine gelirsek, dernek için kullanmanız için size bir çek göndereceğiz. Araplardan en değer verdiğim şeyle yani atla (şüphesiz alınıdaki perçemde hayır vardır) ilgilenen birini görmek beni sevindiriyor[...] (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 45).

[...]أما من جهة جمعية نادي السباق وتحسين نسل
الخيال العربية فسنرسل على يدكم حوالة تدفعونها
إعانة لهذه الجمعية وإنه ليسرني أن أرى من العرب

من يعتنون بنسل أعز شيء وأحبه إلينا وهي الخيل

فإن نواصيها فيها الخير. [...]

Mektuplarda yer alan kültürel öğeler, özellikle Suudi Arabistan'ın kurucusu Kral Abdulaziz'in bir politikacı olarak kültür seviyesini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim bir ülkenin geleceğinin yalnızca politikayla değil aynı zamanda kültürel değerler üzerine de inşa edileceği düşüncesini mektuplarında sıklıkla okumamız mümkündür.

Öte yandan Emin er-Reyhānī'nin en başta bir edebiyatçı olarak krala kültürel düzlemde rehberlik yapması, bir medeniyetin inşasında kültürün vazgeçilmez olduğunu her fırsatta vurgulaması onun yazarlığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

3.4.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī mektuplaşmalarında en başta dikkati çeken durum, özellikle Kral Abdulaziz'in mektuplarında klasik dönem mektup üslubundan izler görülmesidir. Onun mektupları, Hz. Muhammed döneminden itibaren gördüğümüz şekliyle “besmele” ile başlar, من فلان إلى فلان (Falanca kişiden falanca kişiye) yapısıyla devam eder ve çoğunlukla بعد أما بعد veya بعد ifadeleriyle asıl konuya giriş yapılmaktadır.

İkilinin yazışmalarında “mektup” karşılığında kullanılan birçok farklı kavram görmek mümkündür. Örneğin خطاب، كلمة، كتاب kavramları bunlar arasında sayılabilir. Bu açıdan bakıldığında da yazarların klasik döneme ait mektup üslubunu sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Örneğin, er-Reyhānī 18 Şubat 1935 tarihli mektubunda mektubun karşılığı olarak "الكلمة" sözcüğünü kullanmıştır.

[...]Bu mektup, Cidde ve Mekke-i Mükerreme arasındaki tren yoluyla ilgilidir[...] (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 154).

[...]وهذه الكلمة الآن هي بخصوص سكة الحديد بين

جدة ومكة المكرمة [...]

Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī mektuplaşmalarının özelliklerinden bir diğeri hemen her mektubun başında, muhataba ait mektubun teslim alındığına veya okunduğuna dair sevinç ve memnuniyet ifadelerine yer verilmesidir. Mektuplarda künye ifadesinden hemen sonra, asıl konuya geçilmeden önce görülen söz konusu ifadeler çeşitlilik göstermektedir. Örneğin; *Mutluluk ve saygıyla asil*: بيد السرور والاحترام استلمت كتابكم الشريف; *mutlulukla teslim aldım*; سلاماً واحتراماً لعالی مقامکم وقد تشرفت بخطابکم العزیز رقم ۱۳ ذی القعدة; *mutlulukla teslim aldım*; *Majestelerine selam ve saygularımla. 13 Zilkade tarihli mektubunuzla şeref* دۇدۇم وە مۇتلۇلۇکلا اۆکۇدۇم; *Değerli mektuplarınızı*: بيد السرور أخذت كتبكم الكرام; *mutlulukla teslim aldım*; 18: أبدي أنه وصلنا كتابكم المؤرخ ۱۸ ذو القعدة سنة ۱۳۴۱ وتلوته مسرورا; *Zilkade 1941 tarihli mektubunuzun bize ulaştığını ifade etmek isterim*; وصلني كتابكم المؤرخ; *Mektubunuzu özlem* 7: 7 ذی الحجۃ وقرأته بشوق وابتهاج *ve heyecanla okudum.* Mektuplarda görülen bu ve benzeri hitap cümleleri, duygusal yönü yüksek ve semantik yani anlambilimsel açıdan güçlü göstergeler olarak değerlendirilebilir.

Emin er-Reyhānī bir edebiyatçı olmasından dolayı özellikle onun mektuplarında sanatsal bir üslup sıklıkla kendini gösterir. *Her şey zıddıyla kaimdir*; وبضدها تتبين الأشياء. *Yazdıklarım yazacaklarımın için bir teşviktir* (Āl Sa‘ūd - er-Reyhānī, 2001, 27) vb. söz varlıkları onun mektuplarında sıklıkla görülmektedir.

Mektuplarda dikkat çeken hususlardan biri, ك ve كم muhatap zamirleridir. Hem Kral Abdulaziz'in hem de er-Reyhānī'nin muhatabına hitap ederken her iki zamiri de kullandığı görülmektedir. Mektuplarda كم zamiri bir saygı göstergesiyken ك zamiri bir samimiyet ifadesi olarak anlaşılmaktadır. Bu hususun, mektupların çevirisi yapılırken hedef metinde göz önünde bulundurulduğunu ifade etmek gerekir.

Emin er-Reyhānī'nin mektuplarının sonunda, konunun hemen bitiminde genel olarak dua ve selam cümlelerine yer verilmiştir. Nisan 1922 tarihli mektubunda yer alan ifadeler örnek olarak gösterilebilir:

[...]Son olarak sizlere en derin selamlarımı iletiyorum. Allah size uzun ömürler versin ve sizi aziz kılsın (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 9).

[...]وفي الختام أهديكم أسمى التحيات والسلام.
حفظكم الله عزيزاً مؤيداً وأطال بقاءكم.

Kral Abdulaziz'in de aynı şekilde mektuplarının sonunda dua ve selam cümlelerine yer verildiği görülmektedir. Onun 1923 tarihli mektubunun sonunda yer alan selam cümlesi örnek verilebilir:

[...]Son olarak sevgi ve samimiyet dolu selamlarımı kabul et (Āl Sa'ūd - er-Reyhānī, 2001, 46).

[...]وفي الختام تقبل تحية ملؤها المحبة
والإخلاص.[...]

Öte yandan Emin er-Reyhānī'nin mektuplarını çoğunlukla صديقكم المخلص *Samimi dostunuz* şeklinde imzaladığı görülürken, Kral Abdulaziz'in mektuplarının sonunda mühür kullandığı tespit edilmiştir.

3.5. Ahmed Emin'in Oğluna Mektupları

Fecru'l-İslām, *Duħa'l-İslām* ve *Zuhru'l-İslām* gibi Arap ve İslām dünyasında şöhret bulmuş eserlerin yazarı Mısırlı edip, düşünür ve tarihçi Ahmed Emin (öl. 1954), 1949'un sonlarında el-Hilal gazetesinin kendisinden talep etmesiyle (Emin, 2013, 7-8) *İlā veledī* (Oğluma)³⁹ başlığı altında toplam on dokuz mektuptan oluşan bir koleksiyona imza atmıştır. Emin, bu koleksiyonda yer alan mektupların çoğunu, o yıllarda İngiltere'de eğitim gören hayali oğlunu muhatap alarak kaleme almıştır. Yani mektuplar, gerçek bir şahsa yazılmayıp mektupların alıcısı tamamen kurgusaldır. Bununla birlikte, koleksiyonda Emin'in oğlunun dilinden yazdığı *İlā Ebī* (Babama) ve genç kızlara hitaben yazdığı *İle 'b-netī* (Kızıma) başlıklı iki mektup daha yer almaktadır. Emin'in mektuplarını *Telemak* eserine benzeten Abdullaṭīf el-Arna'ūt şu ifadeleri kullanmaktadır:

“... Kuşkusuz onun mektupları, Fransa veliahdına yaşama ve hukuka dair yol göstermesi için yazılmış *Telemak*⁴⁰’la benzerlik gösterir. Emin'nin de hedefi gençlere ahlakî açıdan rehberlik yapmaktı (el-Arna'ūt, 2012, 125).”

Emin'in mektupları hayatın her alanına dair tavsiyelerden müteşekkildir. Mektupların içerdiği öğüt ve nasihatler evrensel ve zamanlar üstü bir niteliğe sahiptir.

Mektupların tam olarak hangi tarihlerde yazıldığı belirtilmemiş olmakla birlikte kitabın önsözündeki bilgilerden 1950 yılında tamamlandıkları düşünülmektedir. Emin'in kendi ifadesine göre koleksiyonda yer alan mektupların yazımı tam on iki ay sürmüştür. Emin, babadan oğula yazma geleneğinin çok eski bir gelenek olduğunu, bu geleneğin bizlere Kur'an'da yer alan Davud'tan oğluna öğütler ve Fars geleneğindeki Cāvidān-ı Hiret'de yer alan nasihatlerden tevarüs ettiğini ifade etmektedir. Ona göre krallar da bir zamanlar prenslerine yol göstermek ve hizmetçilerine nasıl davranmaları gerektiğine dair nasihatte bulunmuş ve onlara hitaben mektuplar kaleme almışlardır. Sözelimi 'Umar b.

³⁹ Eser, *Oğluna Mektuplar* başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir. Eser için bk: Ahmed Emin, *Oğluna Mektuplar*, Çev. Nevin Karabela (Ankara: Aktif Yayınevi, 2006).

⁴⁰ Les aventures de Télémaque, Fransız yazar François Fénelon tarafından yazılan didaktik roman. İlk kez 1699'da yayımlandı.

el-Ḥaṭṭāb'ın (öl. 644) Ebū Mūsā el-Eş'arī'ye (öl. 665) adaleti nasıl sağlaması gerektiğine dair nasihat mektubu meşhurdur. Nihayetinde nasihat mektubu yazma geleneği günümüze kadar süregelmiştir.

Emin, yazdığı mektupları yazarken Ahmed Ḥāviz 'Avaḍ Bey'in (öl. 1950) yaklaşık otuz yıl kadar önce oğluna hitaben yazdığı mektupların üslubunu taklit ettiğini, ama bunu toplumun ve Mısır'ın geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümleri göz önünde bulundurarak yaptığını ifade etmektedir. Çünkü ona göre her asrın kendine göre nasihatleri, her nasihatın de kendine has bir üslubu olmalıdır.

Emin, mektupların oğluna ve yeni kuşağa faydalı olmasını temenni ederek, oğlunun her ne kadar bu tür nasihatlerin insanın davranışları üzerinde etkisinin olmadığını ve asıl etkinin çevresel ve genetik olduğunu düşünse de kendisinin bu anlamda oğluna katılmadığını ve eğer çevrenin etkisi varsa baba nasihatlerinin de çevrenin bir parçası olabileceğini ifade etmektedir (el-Arna'ūt, 2012, 125).

Koleksiyonun on dokuz adet mektuptan oluştuğu yukarıda da ifade edilmişti. Bu mektuplar, ortalama üç sayfadan oluşan uzun mektuplardır. Yazar, mektuplarda kurgusal bir karakteri muhatap alarak gelenek ve modernite arasında sıkışıp kalmış yeni kuşağın sorunlarına değinmektedir. Öte yandan yeni kuşağa yaşam mücadelelerinde onlara yol gösterecek bir takım tavsiye ve öğütlerde bulunmaktadır. Arap aydınlanmasının yükselişe geçtiği bir dönemde yazılmış bu mektuplar, davranışlar ve terbiye üzerine yazılmış bir rehber, âdeta manevi bir kılavuz niteliğindedir.

3.5.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Ahmed Emin'in mektuplarında konu çeşitliliği ön plana çıkmaktadır. Gelenek ve modernizm arasında insan; doğruluk ve adalet; din ve eğitim onun mektuplarında ön plana çıkan konulardır. Yazarın en büyük özelliği yukarıda sayılan konuları ahlakî bir yaklaşımla ele almasıdır. Yazar mektuplarını tek tek başlıklandırmamış ancak her bir

mektupta genellikle tek bir konu üzerinde durmayı tercih etmiştir. Yine de mektupları konu bakımından kesin hatlarla belirlemek mümkündür değildir. Ahmed Emin'in mektuplarının bir diğer özelliği oldukça uzun olmalarıdır.

Bu başlık altında yazarın mektuplarından alıntılar yapılarak metin odaklı bir incelemeye tabi tutulmuş; dil ve üslup açılarından incelenmiştir.

3.5.1.1. Gelenek ve Modernizm

Ahmed Emin'in ilk mektubu beş bölümden oluşmaktadır. Yazar mektubun birinci bölümünde oğluya içinde yetiştikleri zaman, çevre ve aldıkları eğitim arasındaki farkları ortaya koyarak geleneksel toplumla modern toplumu karşılaştırır:

Oğlum:

Kuşkusuz benden farklı bir zamanda yaratıldığının, farklı tarzda yetiştiğinin ve farklı bir çevrede büyüdüğünün bilincindeyim. Bir zamanlar yaşadığım çevrede gelenek ve göreneklerin kölesiydim ben. Sense gelenek ve göreneklerin bertaraf edildiği bir zamandasın. Bizler sloganı babaya ve yöneticilere itaat olan bir zamanda yaşadık, sense sloganı babaya, öğretmenlere ve yöneticilere başkaldırı olan bir zamanda yaşadın. Ben ilk eğitimimi hasırların üzerine oturduğumuz sefil bir küttapta (mahalle mektebi) aldım. Zorba bir öğrenmen bize ders veriyor, hatalı hatasız dövüyor, doğruyu da yanlış da cezalandırıyordu. Tıpkı sizin sportif hareketlerle el alıştırması yaptığımız gibi o da elindeki bastonla bize vurarak el alıştırması yapardı. Sense şık ve zarif bir öğretmenin sana resim, görüntü, şarkı vb. materyaller aracılığıyla ders verdiği anasımında okudun. Ben küttapta baklayla besleniyordum, sense anasımında süt, çay,

أي بني:

إني لأعلم أنك قد خلقت لزمان غير زمني، وربيت تربية غير تربيتي، ونشأت في بيئة غير بيئتي – لقد كنت في زمني عبد التقاليد والأوضاع، وأنت في زمن يكسر التقاليد والأوضاع، وكنت في زمن شعاره الطاعة، الطاعة لأبي ولأولياء أمرى، وأنت في زمن شاعره التمرد، التمرد على سلطة الآباء وعلى المعلمين وعلى أولى الأمر – وتعلمت أول أمرى في كُتَّاب حقيرٍ، نجلس فيه على الحصير، ويعلمنا مدرس جبار، يضرب على الهفوة وعدم الهفوة، ويعاقب على الخطأ والصواب، ويمرن يده بالعصا فينا كما تمرنون أيديكم على الألعاب الرياضية، وأنت تعلمت في روضة الأطفال حيث تشرف عليك آنسة رقيقة مهذبة وتقدم لك تعليم القراءة والكتابة في إطار من الصور والرسوم

bisküvi vb. gıdalarla besleniyorsun. Daha sonra Batı medeniyetinin her yönüyle sizlere aktarıldığı Fransız okullarında okudun[...] (Emin, 2013, 9-11).

والأعاني وما إلى ذلك – وكنت أعيش في كتابي على
القول النابت والقول المدمس، وأنت تعيش في
روضتك على اللبن والشاي والبسكويت وما إلى ذلك
أيضا، ثم لما صبوت تعلمت في المدارس الفرنسية
حيث تنقل إليك في تعاليمها كل أساليب المدنية
الغربية. [...]

Ahmed Emin, mektubun girişinde henüz kendi hayat tecrübelerine ve oğluna vereceği tavsiyelere geçmeden önce, oğlu ve kendine ait yaşam tecrübesi konusundaki farklara değinmekte ve böylece okuru vereceği tavsiye ve öğütlere zihnen hazırlamaktadır. Ayrıca, yazarın muhatabının dikkatini iki yaşam arasındaki farklılıklara yoğunlaştırmak istercesine bir üslupla mektubunu kaleme aldığı da söylenebilir. Nitekim mektubunun devamında bu farklılıklara rağmen özde insan ve bu nedenle de benzer olmalarına dayanarak aktarmak istediği tecrübelerini oğlunun nezdinde geçerli kılma çabası içerisine girdiği söylenebilir.

Mektubun devamında Emin, tüm bu farklara rağmen, oğlu ve kendisi arasında derin benzerliklerin olduğunu vurgular:

[...]Fakat bütün bu farklar kısmi de olsa, aramızda bu farklardan daha derin benzerlikler mevcut. İnsanlar arasındaki farklar, zaman ve mekân değışse de yüzeysel ve geçici farklardır. Ama insan ve beşerî topluluklar, özlerinde aynıdırlar. İşte bu yüzden önceki kuşakların deneyimleri gelecek kuşaklara yol gösterebilir. Yetiştığımız çevremiz, okuduğumuz okullar ve kültürümüz değışse de faydasını göreceğine inandığım deneyimlerimi aktarmak isterim sana(Emin, 2013, 9-11). [...]

[...]ولكن برغم كل هذا الفروق مهما كانت فروق
جزئية، ولا يزال بيني وبينك وجوه شبه أعمق من هذه
المظاهر، فالتغيرات بين الناس مهما اختلفت الأزمنة
والأمكنة تغيرات سطحية وأمور عرضية؛ أما
الإنسان في جوهره والجمعيات البشرية في نزعاتها
الأصلية فترجع إلى أصول واحدة، ومن أجل هذا
كانت تجارب السلف تفيد الخلف. فلاقص عليك

شيئاً من تجاربي التي أعتقد أنها تفيدك، مهما
اختلفت بيئاتنا ومدارسنا وثقافتنا. [...]

Mektubun yukarıdaki kısmında Emin, oğluna ve yeni kuşağa vereceği tavsiyelerin gerekçesini sunmaktadır. Ona göre eski ve yeni kuşağın benzer yönleri vardır ve geçmiş kuşakların tecrübeleri yeni kuşağa rehber olabilecek niteliktedir. Bu nedenle her ne kadar oğlu ve kendisinin içinde bulunduğu zaman ve uzam, aldıkları eğitim ve sahip oldukları kültür farklılık gösterse de oğlunun kendi tecrübelerinden faydalanabileceğini düşünmektedir.

3.5.1.2. Doğruluk ve Adalet

Emin, birinci mektubun ikinci bölümünde yaşadığı tecrübeleri hedef okura aktarmaya başlamaktadır:

[...]Yaşamımdaki en önemli deneyimimden biri doğru sözlü olup buna riayet etmek, adaleti araştırıp ona göre davranmaktır. Böyle davranan insan, hiç beklemediği meziyetler elde eder – ben bu yolda bazı acılar çektim. Bazılarına öfkelenmişim, sırf bu yüzden bazı çıkarlarımdan vazgeçtim. Ama buna rağmen kaybetmekten çok kazandım; vicdanım rahatladı, insanların güvenini kazandım; yaptıklarına, nedenini bilmeseler de hüsünzanla yaklaştılar. Bununla birlikte, doğru ve adaletli olmak, hakikati, doğruluğu ve adaleti gözetmeyenlerden maddi olarak da çok daha fazlasını kazandırdı bana. Birçok çevrede buldum ve vicdanlarımı razı etmekten çok yöneticilerini razı eden, doğru olanı değil de insanların hoşuna gidecek şeyler söyleyen, makam mevki için zulmeden arkadaşlarla takıldım. Fakat

[...]أهم ما جربت في حياتي أني رأيت قول الحق والتزامه، وتحري العدل وعمله، يكسب الإنسان من المزايا ما لا يقدر – لقد احتملت في سبيل ذلك بعض الآلام، وأغضبت بعض الأنام، وضاعت على من أجله بعض المصالح، ولكني برغم ذلك كله قد استفدت منه أكثر مما خسرت، لقد استفدت منه راحة الضمير واستفدت منه ثقة الناس بما أقول وما أعمل، واستفدت منه حسن ظنهم بما يصدر عني ولو لم يفهموا سببه، ومع هذا فقد استفدت منه أيضاً مادياً أكثر مما استفاد غيري، مم لم يلتزموا الحق ولم يراعوا الصدق والعدل – لقد وُجِدْتُ في أوساط كثيرة وعاشرت زملاء كانوا يرضون رؤساءهم

bunlar sonunda kazanmaktan çok kaybettiler (Emin, 2013, 10-11).[...]

أكثر مما يرضون ضمائرهم، يقولون ما يعجب الناس
لا ما يعتقدون أنه الصدق، ويرتكبون الظلم طلبا
للجاه أو العلو في المنصب، ومع ذلك فقد ربحوا قليلا
وخسروا كثيرا.[...]

Yazar, doğru sözlü ve adaletli olmanın hayatta kazandığı en önemli tecrübe olduğunu vurgulamaktadır. Emin, insanda bulunması gereken bu iki özelliğin hem maddi hem manevi olarak kişinin yararına olabileceğini savunmaktadır. Fakat yazara göre doğru sözlü ve adaletli olmak, bu uğurda acılar çekmeyi ve bazı çıkarların bir kenara bırakılmasını zorunlu hale getirmektedir. Emin, oğluna tecrübelerini aktarırken bir yandan da ona evrensel ve zamanlar üstü bir ahlak anlayışını aşlamaya çalışmaktadır.

Mektubun devamında Emin, oğluna eğer babasının tecrübesinden faydalanmak istiyorsa, doğruluk ve hakikatten vazgeçmemesini salık verir:

[...]Deneyimlerimden faydalanmak istersen, sonuç ne olursa olsun bütün işlerinde doğruluğa ve hakikate sımsıkı sarıl (Emin, 2013, 10-11).[...]

[...]فإذا أردت أن تنتفع بتجربتي فالتزم الحق
والصدق والعدل في جميع أعمالك مهما تكن
النتيجة.[...]

Bununla birlikte söz konusu erdemlere sahip olmaya çalışıp da kaybeden insanların olduğunu da ifade eden Emin, doğruluk ve adalette samimi olmak gerektiğinin altını çizerek. Doğruyu edepsizce söylemek, doğruluğa titizlikle sahip çıkmamak, adaleti liyakat adına gözetmemek nihayetinde kaybetmenin en büyük nedenlerindedir. Yazar, özellikle bu konuda oğlunu uyarıyor; doğru ve adaletli olmanın meyvesini toplamada aceleci davranmaması gerektiğini iletir:

[...]Netice elde etmede kesinlikle aceleci davranma zira dürüst olmak ateşe dokunmak, adaletli olmaksızın cehennem ateşine sarılmak gibidir. Ama bu bir imtihan. Sabredersen ateş suya, alevler yumuşak bir rüzgâra dönüşür (Emin, 2013, 10-11).[...]

[...]ولا تتعجلن النتيجة فقد تمس من الحق نارا،
ويهب عليك من العدل لفحة جحيم، ولكن ذلك
أشبه ما يكون بالامتحان، إن صبرت له انقلبت النار
جنة واللفحة الحارة نسيما عليا[...]

Emin, mektubun üçüncü bölümünde bir başka hayat tecrübesinden bahsederek oğlunu mal ve mülkün boyunduruğu altına girmemesi konusunda uyarılmaktadır:

[...]Deneyimlerimden bir diğeri de şudur; paranın hayatta her şeyden daha önemli olduğunu zannedip hata yapan birçok insan gördüm. Bu insanlar ruhlarını para karşılığında satıyor, parayla evleniyor, ömürlerini para için harcıyor ve paraya aşırı bir değer yüklüyorlar. Deneyimlerim paranın mutluluğun bir aracı olduğuna dair beni ikna etti gerçekten. Ama gereğinden fazlasını istememek, harcamamak, biriktirmemek ve kölesi olmamak şartıyla. Yani para araç olmaktan çıkıp amaç olmamalı. Kuşkusuz insanların çoğu bu hatalarından dolayı çeşitli sıkıntılara düşer oldular.[...](Emin, 2013, 10-11)

[...]ومن أهم تجاربي أيضا أني رأيت كثيرا من الناس
يخطئون فيظنون أن المال هو كل شيء في الحياة.
يبيعون أنفسهم للمال ويحاولون أن يتزوجوا للمال
ويضيعون أعمارهم للمال، يفرطون في الفضيلة
للمال. وقد أقنعتني التجارب أن المال وسيلة من
وسائل السعادة حقًا. بشرط أن يطلب باعتدال
وينفق في اعتدال، وبشرط ألا يكون ما تحصله كثيرا
جمًا، فتقلب عبدًا له، وبشرط أن يبقى المال
وسيلة أبدًا ولا ينقلب غاية أبدًا. فإن أكثر الناس
وقعوا في متاعب شتى من هذه الأخطاء.[...]

Yazar mektubun yukarıdaki kısmında, paranın bir amaç haline getirilmemesi gerektiğini ifade ederek oğlu şahsında yeni kuşağa bir tavsiyede bulunmaktadır. Ona göre para bir amaç değil bir araç olarak kalmalıdır. Aksi takdirde insan, dünyevi sıkıntılarının içinde bocalayıp durur.

3.5.1.3. Din

Ahmed Emin, mektubun dördüncü bölümünde yine tecrübelerine dayanarak din unsurunun hayattaki mutluluğun sebeplerinden biri olduğunu savunur:

[...]Deneyimlerim din unsurunun hayattaki mutluluğun en önemli nedenlerinden biri olduğunu gösterdi. Ama gerçek şu ki dînî ne bizim ne de sizin döneminizdeki durumu hiç de hoşuma gitmiyor. Bizim dönemimizde din katıydı ve tolerans diye bir şey yoktu. Son derece kapalıydı ve akla yer yoktu. Sizin döneminizdeyse din tamamen rafa kaldırılmış, unutulmuş ve etkisiz bir hale gelmiştir. Deneyimimin de bana gösterdiği gibi mutlu bir yaşam, kendisine ibadet edilen, ona dayanılan, kendisinden yardım ve hayatta başarı dilenilen bir ilaha inanmaya bağlıdır. İçinde katılık olmayıp hoşgörü barındıran, dar görüşlü olup bilimle çelişmeyen din benim hoşuma gider. Doğru din doğru bilimle çelişmez. İkisinin de insanlığın yararına olması gerekir. Bilim akla, dinse kalbe hitap eder.[...](Emin, 2013, 10-11)

[...]ودلتي التجارب على أن عنصر الدين في الحياة من أهم أسباب السعادة، ولكن أصدقك أنه لم يعجبني موقف زماننا من الدين ولا موقف زمانك، فقد كان الدين في زماننا مترمّتا لا سماحة فيه، متشددا لا لين فيه، مغلقا لا عقل فيه، والدين في زمانكم متضائل لا حياة فيه، منسى لا ذكر له، موضوع على الرف لا يؤبه به؛ والحياة السعيدة كما دلتي التجربة حياة تركز على الاعتقاد بإله يركن إليه، ويعتمد عليه، وتستمد منه المعونة ويطلب إليه التوفيق في الحياة، ويملأ القلب رحمة وعطفا وحبًا لخير الإنسانية – يعجبني من الدين أن يكون سمحًا لا غلظة فيه، وألا يكون ضيق الأفق فيناهض العلم، بل يؤمن صاحبه أن له مجاله وللعلم مجاله، وأن الدين الصحيح لا يناقض العلم الصحيح، وأن لا بد منهما جميعا للإنسانية، فالعلم لحياة العقل والدين لحياة القلب.[...]

Burada Emin, dine bakışını açıkça ortaya koyar. Hem kendi hem de kendinden sonraki kuşağın dînî yanlış yorumladığını, her iki kuşakta da dînî yanlış yorumlandığının altını çizer. Emin'e göre bir din, akla ve bilime yer vermeli ve insanlığın yararını gözetmelidir. Bununla birlikte mutlu bir yaşamın; kendisine ibadet edilen, ondan yardım dilenilen ve ona dayanılan bir ilahla mümkün olabileceğini ileri sürer.

Mektubun kapanış bölümünde ise Ahmed Emin, okuyucunun sıkılmaması adına mektubu daha fazla uzatmak istemediğini bu yüzden deneyimlerini yudum yudum sunmak istediğini ifade etmektedir:

[...]İşte bütün bunlar oğlum, yaşamıma dair deneyimlerimden sadece bazısı! Ama daha fazla uzatıp bıkmandan korkuyorum. Bu yüzden deneyimlerimi zevk alabilmen ve yudum yudum içebilmen için parça parça aktaracağım. Sen de bu deneyimlerim hakkındaki görüşlerini, senin için ne ifade ettiklerini ve bu deneyimlerime karşı ne kadar istekli olduğun hakkında bana yaz. Senden duyacaklarımın ışığında mektuplarıma devam edip deneyimlerimi kadeh kadeh sunacağım sana. Senin için iyilikler dileyen ve senin ondan daha iyi olmanı isteyene selam olsun. Selamlar...(Emin, 2013, 10-11)

[...]هذه يا بني، بعض تجاربي في الحياة وما أكثرها!
ولكني أخشى أن أطيل عليك فتمل، وأحب أن أقدمها
إليك جرعة فرجة لتستسيغها وتتذوقها وتأخذ
نفسك بتشرها رشفة فرشفة. أذكر لي رأيك فيها
وموقعها عندك ومبلغ استعدادك لقبولها، وفي ضوء
ما أسمع منك ستتوالى عليك كتبي إليك، تقدم إليك
تجاربي كأساً فكأساً.

والسلام عليك ممن يحب لك الخير ويود أن تكون
خيراً منه، ويتمنى أن يحيا فيك خيراً مما حي في نفسه،

وسلام.[...]

Emin'in, deneyimlerini aktarırken mektubun uzunluğu konusunda temkinli davrandığı görülmektedir. Zira karşısındaki okurun bu deneyimleri kabul edip etmeyeceği veya ne derece kabul edeceği konusunda endişeli olduğu açıktır. İki kuşak arasında sosyal ve kültürel bağlamda derin bir farklılığın olduğu düşünüldüğünde bu endişe tabii karşılanabilir. Buna bağlı olarak Emin, oğlundan yazdıklarına dair görüşlerini yazmasını talep etmekte, böylece mektuplarına devam edip etmeyeceği konusundaki şüphelerini de bertaraf etmek istemektedir.

3.5.1.4. Eğitim

Ahmed Emin, koleksiyonda yer alan ikinci mektubunu yurt dışında eğitim konusuna ayırmıştır. Yazar, yurt dışında eğitim gördüğünü varsaydığı oğlunu muhatap

olarak yazdığı bu mektubunda, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde eğitim gören Mısırlıları üç farklı kategoride değerlendirip nihayetinde hangi kategoriye dâhil olunması gerektiğini argümanlarıyla ortaya koyar. Bu mektup, aynı zamanda dönemin Mısır'ının eğitim alanındaki durumu konusunda tarihî bir belge niteliği taşır.

Emin, bir önceki mektubunda olduğu gibi yine “أي بني: Oğlum” ilişki cümlesiyle mektubuna başlamaktadır:

Oğlum:

Mısır'daki eğitimini tamamladıktan sonra şimdi İngiltere'de eğitime devam ediyorsun. Senden önce Avrupa'da eğitim görenler hedef, eğilim, başarı ve başarısızlık açılarından farklılık göstermekteydiler. Bunları belli grup ve kategorilere ayırmak mümkün (Emin, 2013, 12).

أي بني:

إنك الآن تدرس في إنجلترا بعد أن أتممت دراستك في مصر، والذين درسوا قبلك في أوروبا أشكال وألوان، اختلفت منازعهم واختلفت اتجاهاتهم، واختلفوا في مقدار نجاحهم وفشلهم، ولكن يمكن تقسيمهم إلى مجموعات محددة واتجاهات معينة...

Emin, henüz mektubun başında öncelikle yurt dışında eğitim gören Mısırlıların farklı açılardan birtakım gruplara ayrılabilceğini söyleyerek mektubun gidişatını belirlemektedir. Yazar, mektubun devamında hâlihazırda Avrupa'da eğitim görenleri ve mezun olup da ülkelere geri dönen öğrencileri üç ayrı kategoride değerlendirmekte ve hangi grubun vatanı için daha faydalı olabileceğiyle ilgili birtakım görüşler ortaya koymaktadır:

[...]Kimileri Mısır'da özgürlüğün olmadığını ama Avrupa'da var olduğunu düşünür. Böylece anne-babasının ve okulun boyunduruğundan kurtulup kimsenin kontrolü altına girmeden kendi kendisinin efendisi olur. Eğlence alanının Avrupa'da sınırsız olduğunu düşünür. (Avrupa – genellikle – her isteği gerçekleştirmek ve çeşitli eğilimlere yönelmek için geniş bir alan sunar. Çalışmak isteyene çalışmanın

[...]فمنهم من شعر بأن حريته في مصر كانت مفقودة، فرأها في أوروبا موفورة. فقد تحرر من رقابة الأبوين ورقابة المدرسة، وأصبح أمير نفسه ليس عليه رقيب ولا حسيب، ورأى مجال اللهو في أوروبا واسعة فسحيا (وأوروبا - على العموم - كفيلا أن تحقق كل رغبة وتوفر كل اتجاه، فمن شاء الجد

kapısı sonuna kadar açık, eğlence isteyeneye de eğlencenin kapısı sonuna kadar açık olur). Böylece tüm parasını, düşüncesini ve zamanını eğlence araçları için kullanır. Gecesi gündüzü belli değildir. Okuduğu üniversitesini yalnızca bir şekil olarak görür ve babası ya da hükümetinden veya her ikisinden para alabilmek için kullanır. Kendisi eğlenceye dalar babasını da çalıştığına inandırmaya çalışır. Mısırdakileri de ilim için çabalamış gibi yaparak kandırır. Bütün araçları kullanarak ailesini para koparmak için kandırır; aşırı çabasından dolayı çokça kitap almaya, aşırı soğuktan dolayı kıyafetlere, çok çalıştığından doktora gidip gelmeye muhtaçtır. Yaptığı tüm bu hileler kendi şehvet ve arzularından kaynaklanmaktadır. Sonunda durum tam bir trajediye döner ve talebe ilim ve ahlak olmadan ülkesine geri döner. Karakterinin bozulması, vicdanının ölmesi, ilminin gitmesi ve ahlakının bozulmasından dolayı bu birey çok nadiren Mısır için faydalı olabilir.[...](Emin, 2013, 12)

فالأبواب أمامه مفتحة ومجال الجد لا حد له، من شاء اللهو فالأبواب أمامه مفتحة ومجال اللهو لا حد له) فانغمس في وسائل اللهو ووهبها كل ماله وكل تفكيره وكل وقته. نهاره نائم وليله عابث، ولا يرى جامعته ولا تراه إلا محافظة على الشكل وحرصاً على استجلاب المال من أبيه أو من حكومته أو منهما معاً، وهو يلهو ويوهم أباه أنه يجد، ويعبث ويخدع من في مصر بأنه دائم في طلب العلم، ويحتال على أبيه في تحصيل المال بكل وسيلة، فهو من فرط جده محتاج إلى شراء كثير من الكتب، ومن فرط البرد محتاج إلى كثير من الملابس، ومن فرط مذاكرته محتاج إلى التردد على الطبيب، وكل ما يأتيه من هذه الحيل مصروف في شهواته ولذاته. وأخيراً تنكشف الأمور عن مأساة ويعود إلى بلده ولا علم ولا خلق، وقلما يصلح في مصر لعمل بعد أن فسدت نفسه ومات ضميره وذهب علمه وانحط خلقه[...]

Ahmed Emin, Mısır'da eğitim gören öğrencileri üç grupta ele almakta ve birinci grubun özelliklerini de mektubun yukarıdaki bölümünde açıkça ortaya koymaktadır. Ona göre bu grup yalnızca eğlence ve zevk için yurt dışında bulunmaktadır. Bu öğrenciler, Mısır'da bulamadıkları özgürlüğü yurt dışında elde ederek, özgürlüğün onlara sunduğu tüm fırsatları kullanarak tamamen zevk ve eğlenceye yönelmektedirler. Bu grup, sonunda ilim ve ahlak adına hiçbir şey elde edemeyerek ülkelerine döner fakat ülkelerine herhangi bir alanda katkı sunamazlar.

Ahmed Emin, ikinci grubu tanımlarken onların azınlıkta olduğunu ifade etmektedir. Bunlar akıl ve bilim yolunda kendilerini geliştirmiş bireyler olsa da ruhsal olarak geri planda kalmış kişilerdir:

[...]Avrupa’da eğitim görüp de bunların aksine olanlar da var – ama bunlar azınlıkta. Bunlar tüm ciddiyetle derslerine sarılıp odaları, kitapları ve evden üniversiteye giden yollarından başka bir şey bilmediler. Mısır’daki odalarını İngiltere ve Fransa’ya taşıdılar. Mısır’daki kitaplarını İngiltere ve Fransa’daki kitaplarıyla değiştirdiler. Mısır’da nasıl çalışılırsa orada da aynen çalıştılar. Çalışıp çabaladılar ta ki akademik bir düzeye ulaşana dek. Ardından Eğitim Bakanlığına ve ailelerine kendilerinin bilimsel çalışma ve çabanın örnekleri olduklarına dair raporlar geldi. Sonra da diplomalarıyla birlikte ülkelerine döndüler ve onlara söz verildiği gibi çeşitli alanlarda çalışmaya başladılar. Fakat bu kişiler ruhen ve kalben kemale ermiş değillerdir. Bu grup da birinci grup gibi hoşuma gitmiyor.[...](Emin, 2013, 12)

[...]ومن الدارسين في أوروبا من كانوا على العكس من ذلك – وهم أقل عددا. هؤلاء عكفوا على دروسهم بكل جد، ولم يعرفوا غير حجرتهم وكتبتهم وجامعتهم وطريقهم من البيت إلى الجامعة، قد نقلوا حجرتهم في مصر إلى حجرة في إنجلترا أو فرنسا، وغيروا كتبهم في مصر إلى كتبهم في إنجلترا وفرنسا، وعملهم في مصر إلى عملهم هناك من غير فرق، وظلوا يعملون ويكدون حتى نالوا الدرجة العلمية وأتت التقارير عنهم إلى وزارة المعارف وإلى آبائهم بأتهم مثال الجد والنشاط والنجاح العلمي، ثم عادوا يحملون شهادتهم ويعملون فيما عهد إليهم أن يعملوا. هؤلاء قد نمت عقولهم وغزر علمهم، ولكنهم لم تتفتح قلوبهم ولم ترق نفوسهم، وهؤلاء الآخرون لا يعجبونني كما لم يعجبني الأولون[...]

Emin, yukarıda bahsi geçen ve yurt dışında eğitim gören ikinci grup öğrencilerden de hoşlanmadığını açıkça ifade etmektedir. Çünkü ona göre sadece akıl ve bilim yolunda ilerlemek yeterli değildir. Öğrencinin sadece akademik düzeydeki başarısı kendi ülkesine yeterli düzeyde ilerleme kaydettirmez. Aksine bireyin ruhen ve kalben de kemale ermesi gerekmektedir.

Emin, mektubun devamında üçüncü grup öğrencileri tasvir ederek bu grubun hoşuna gittiğini ve oğlunun da bu grubun çizgisinde yürümesini istediğini ifade etmektedir:

[...]Burada üçüncü bir grup daha vardır ki çizgisinde yürümeni istediğim grup budur. Onlar yurt dışına gönderilme amaçlarını tam olarak kavradılar – hem bilim hem ahlakî açıdan eğitime gönderildiklerinin bilincine vardılar. Bunlar hem doktoralarını elde ederler hem de doktoradan daha yüce olan şeyleri. Ki bu da İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika’daki toplumsal hayat dersidir. Bu bireyler bu milletin gücünün sırrını, güçlü ve zayıf yönlerini, Batı ve Mısır arasındaki farkları, ülkelerinin oradan alıp almaması gereken şeyleri araştırırlar. Bunları üniversitedeki toplumsal hayattan, evdeki ailevi yaşamdan, düzenlenen gezilerden, çeşitli münasebetlerle düzenlenen partilerden; açık gözün ve bilinçli kalbin cadde, park ve kamu alanlarında gördüğü şeylerden öğrenirler. Böyle bir birey her manzarayı bir inci gibi, attığı her adımda bir fayda görür. [...](Emin, 2013, 13).

[...]وهناك طائفة ثالثة هي التي تعجبني وهي التي أحب أن تسير على منهجها. هؤلاء قد فهموا رسالتهم من بعثتهم على الوجه الأكمل - فهموا أنهم إنما سافروا ليدرسوا علما وليدرسوا خلقا - يحضرون لنيل الدكتوراه ويحضرون لشيء أسى من الدكتوراه، وهو دراسة الحياة الاجتماعية في إنجلترا أو فرنسا أو ألمانيا أو أمريكا، ويبحثون عن سر عظمة هذه الأمة ومواطن قوتها وضعفها والفروق بينها وبين مصر، وما يحسن أن تقتبسه مصر وما يحسن ألا تقتبسه، يتعلمون هذه الدروس من الحياة الاجتماعية في الجامعة ومن الحياة العائلية في البيت، ومن الرحلات التي تنظمها الهيئات، ومن الحفلات التي تقام في المناسبات، ومما تقع عليه العين المفتوحة والقلب الواعي في الشوارع والحدائق والأمكنة العامة ونحو ذلك. فهو يرى أن في كل منظر درا وفي كل خطوة يخطوها فائدة.[...]

Mektubun yukarıdaki bölümünde Emin’in yurt dışına eğitime giden öğrencilerin ülkelerine nasıl ve ne şekilde ülkelerine dönmeleri gerektiğini ayrıntılarıyla aktardığı görülmekte. Emin’e göre yurt dışında eğitim görmüş bir Mısırlının kendini her açıdan geliştirmiş olması gerekir. Gittiği ülkede kendini sadece bilime adanması yeterli değildir. Aynı zamanda içinde yaşadığı kültürü tüm yönleriyle gözlemlemeli ve bu kültürün içinde

kendi ülkesine ve toplumuna uygun olanı almalıdır. Bu görüşleriyle Emin'in, bazı çağdaşlarının aksine, kendini Batı kültürüne kapatmadığı, aksine kültürler arası alışverişe dair müspet bir tutum içinde olduğu gözlemlenmiştir. Emin, oğlu nezdinde yurt dışında eğitim gören bütün Mısırlıların bu çizgide hareket etmesinin hoşuna gideceğini ifade etmektedir.

Emin mektubun devamında Avrupa'da eğitim görüp ülkelerine dönen öğrencileri ayrıca davranışlarına göre ayırmakta ve bunları da üç grupta ele almaktadır.

[...]Ülkelerine dönen bazı öğrenciler Avrupa'daki eğlence hayatını överek kadınlarla yaşadığı maceraları abartarak anlatır. Ülkesindeki eğlence ortamını ise küçümser. İngiltere ve Fransa'da yaşadığı cennete geri dönmek istediğini açıkça söyler. Ancak şartlar geri dönmesine engel olur. O da ülkesindeki düşük eğlence hayatıyla yetinir ve yurt dışına çıkıp oradaki eğlence hayatına dalacağı mutlu günü bekler. Zira onun gözünde hayat, yararlanılması gereken, aranan ve kaybedildiğinde üzüntü duyulan bir zevkten başka bir şey değildir. Ciddi bir görev aldığındaysa bu görevini hakkıyla yerini getirmez. [...](Emin, 2013, 13)

[...]فمنهم الذي عاد إلى بلاده يشيد بمجالي اللهو في أوروبا ويفيض في وصف مغامراته النسائية ويعرج على النماذج الوضيعة من ذلك كله في بلاده فيحتقرها، ويعلن أنه يتمنى العودة إلى النعيم الذي كان ينعم به في إنجلترا أو فرنسا. أما وقد حالت الحوائل بينه وبين عودته فهو ينتهب اللذائذ في بلاده على وضاعتها ما أمكنه مترقبا اليوم السعيد الذي تتاح فيه الفرصة للسفر إلى الخارج حتى يعجب من لذائذها وينهل؛ فالحياة في نظره لذة منتهزة ولذة مرتقبة ولذة مأسوف على ضياعها ولا شيء غير ذلك، فإن كلف عملاً جدياً فعلى هامش الحياة. [...]

Yukarıdaki pasajdan hareketle Ahmed Emin'in yurt dışında eğitim gören öğrencileri yakından gözlemlendiği söylenebilir. Bu da onun bir entelektüel olarak ülkesine karşı olan bilinç ve sorumluluğunu açıkça ortaya koymaktadır. Emin'in, yukarıda tasvir ettiği öğrenci grubuna karşı bir yakınma ve serzenişin içinde olduğu kullandığı üsluptan anlaşılmaktadır. Zira eğlenceye son derece düşkün olan bu grubun ülkelerine çok da faydası dokunmamaktadır ona göre. Bu tür öğrenciler sürekli bir eğlence arayışı içinde

olup, ülkelerinin yararına yönelik kendilerine verilen görevi de layıkıyla yerine getirmemektedirler.

Emin mektubun devamında bambaşka özelliklere sahip başka bir öğrenci grubundan bahsetmektedir:

[...]Kimileri de elde ettikleri bilim ve diploma dışında ülkelerinden hiç ayrılmamış gibi geri dönerler. Hayata bakışları ve yurt dışına çıkmadan önceki hayatlarına olan bağlılıklarına dair hiçbir şey değişmemiştir.[...](Emin, 2013, 13)

[...]ومنهم من عاد وكأنه لم يخرج من بلده، إلا علما
حصله أو شهادة نالها، أما نظرتة إلى الحياة
وانسجامه مع الحياة الأولى التي كان يحياها قبل
سفره فلم يتغير منها شيء.[...]

Bu grup öğrenciler de Emin'e göre eleştirilmesi gereken öğrencilerdir. Çünkü bunlar gittikleri yerde sadece bilimle uğraşıp sonunda da diploma sahibi olabilmişlerdir yalnızca. Oysaki Emin'e göre yurt dışında eğitim görmüş bir öğrenci kendisini her yönden geliştirmek zorundadır. İçinde yaşadığı toplumu ve kültürü her yönüyle gözlemlemeli ve ülkesine faydalı olacak yönleri tespit ederek onları benimsemeli ve bu şekilde ülkesine dönmelidir.

Emin, mektubun devamında yine yurt dışında eğitim gören üçüncü grup öğrencileri tasvir etmektedir:

[...]Bazıları da yaptıkları iş, hayata bakış açısı ve bilgi açısından Avrupa'dan ve gittiği ülkedeki yaşam standartlarından epey istifade ederler. Ancak Mısır'a döner dönmez umutsuzluğa kapılırlar. Burs İdaresi, Eğitim ve Maliye Bakanlıklarındaki düzensizlikle karşı karşıya kalırlar. Tam da o esnada devlet dairelerinde işleme alınmayıp aylardır kayıp olan evraklarını hatırlar ve torpillilerin işlerinin hemen halledildiğini görürler. Haklının ihmal edildiğini haksızın ise ödüllendirildiğini fark ederler. Evleri ve içinde buldukları kaosu, insanları ve

[...]ومنهم من استفاد فائدة كبرى من أوروبا في علمه
ونظرتة الاجتماعية ومعرفته بكثير من دقائق الحياة
في البلاد التي رحل إليها، ولكنه لما عاد إلى مصر
فسرعان ما دب إليه اليأس ... اصطدم بالفوضى في
إدارة البعثات وفي وزارة المعارف وفي وزارة المالية،
وتذكر ما كان قد نسيه من ورق يغيب بين الإدارات
أشهرًا من غير أن يبت فيه، وورق يسار فيه بسرعة
البرق لأن صاحبه «محسوب»، ورأى مستحقًا مهمل

pisliklerini, fakirleri ve sefilliklerini gözlemler ve daha önce içinde buldukları düzen, adalet, temizlik ve zarafeti ülkelerinde yaşadıkları kargaşa, karışıklık, zulüm ve kirlilikle kıyaslarlar. İlk başta bir şeyleri değiştirmeye çabalarlar ama başaramazlar. Böylece umutsuzluğa ve derin bir üzüntüye kapılırlar. Bunların durumu kıymetli bir şeyini kaybedip geri dönüşü konusunda umudu olmayan ve sadece hatırasıyla avunan kimseler gibidir.[...](Emin, 2013, 13-14)

وغير مستحق يكافأ، ورأى البيوت وهرجرتها
والشوارع وفوضاها والناس وقذارتهم والفقراء
وبؤسهم، وقارن بين ما كان يعيش فيه من نظام
وعدالة ونظافة وأناقة، وما أصبح يعيش فيه في بلده
من اضطراب وارتباك وظلم وقذارة. وحاول أول الأمر
أن يغير شيئاً من ذلك فلم يستطع، فيئس واستسلم
وطوى نفسه على حزن عميق، وأصبحت حالته حالة
من فقد عزيزاً عليه لا أمل في عودته وإنما يتسلى
بذكراه.[...]

Burada Emin'in, kendi ülkelerine yani Mısır'a dönen öğrencilerin karşı karşıya kaldıkları problemlerin yanında hükümet dairelerinin içinde bulunduğu sorunları da ele alması, okurun dönemin Mısır'ı ve yönetimi konusunda da ayrıntılı bilgi elde etmesine olanak sağlamaktadır. Emin, yaptığı tasvirlerle Mısır hakkında geniş bir perspektif sunmaktadır aynı zamanda. Mektup sayesinde Mısır'daki resmî kurumların işleyişi hakkında bilgi almak mümkün. Sözgelimi kurumlar içinde dönen torpil olaylarının bunun en bariz örneğidir. Aynı zamanda Mısır toplumu Batı'ya göre geride kalmıştır ve insanlar sosyo-kültürel açıdan gelişmemiştir. Bununla birlikte işin ehline verilmeyip ehil olmayana verilmesi de Emin'e göre ayrı bir problemdir. Fakat Emin, bu sorunlarla karşılaşan burslu öğrencilerin başlangıçta bir şeyleri değiştirmeye giriştiklerini ancak kısa sürede umutsuzluğa düşüp geri çekildiklerini ifade ederek kendince bir eleştiri yöneltmektedir.

Ahmed Emin, bütün bu öğrenci tiplerini kategorize ettikten sonra mektubun devamında oğluna bu gruplardan hiçbirine dahil olmasını istemediğini ifade etmektedir:

[...]Bütün bunlardan – oğulcuğum – örnekler gördüm. Senin onlardan olmanı istemiyorum. Ben – eğer ilim, ruh ve kalp elde edip dönersen – halkının kusurlarına bakıp onlara acımanı ve eksikliklerine bakıp şefkat duymanı isterim. Ve – imkânın elverdiği sürece – onları ıslah etmeye çalışmanı, genel bir ıslah çalışması mümkün değilse kendi özel çevreni ıslah etmeni isterim. Bununla birlikte ders verdiğin öğrencileri, içine karıştığın hocaları, inşa ettiğin evi, birlikte oturup kalktığın arkadaşını ıslah etmen de önemli. Bu bile sınırlı bir iradeye sahip iyi bir adam için yeterli bir şeydir. İraden genişleyip kararlılığın güçlenirse dahası önemli bir göreve gelersen nüfuzunu arttırıp ıslah hareketini daha geniş bir alana yayabilirsin.[...](Emin, 2013, 14)

[...]كل هؤلاء – يا بني - قد رأيت نماذج منهم، ولا أحب أن تكون أحدهم، إنما أحب - إذا عدت وقد اكتسبت علما ونفسا وقلبا – أن تنظر إلى عيوب قومك فترحمهم، ونقائصهم فتشفق عليهم، وتجتهد – ما أمكنك - في إصلاحهم فإن لم يمكنك الإصلاح العام، فحاول الإصلاح في بيتك الخاصة ... وفي طلبتك الذين تعلمهم والأساتذة الذين تخالطهم والبيت الذي تنشئه والصديق الذي تجالسه، وفي هذا القدر كفاية للرجل الطيب المحدود الإرادة. فإذا اتسعت إرادتك وقويت عزيمتك وشغلت بعد منصبها رئيسا استطعت أن تنشر نفوذك وتعمم إصلاحك.[...]

Mektubun bu bölümünden hareketle Emin'in, oğlu şahsında yurt dışında eğitim görüp de ülkelerine dönen burslu öğrencilere bir yol haritası çizdiği söylenebilir. Emin, öncelikle bu tür bireylerin kendini hem ilim hem ruh hem kalp açısından geliştirmiş olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu nitelikteki bir bireyin ülkesinde gördüğü eksik ve kusurları anlayışla karşılayıp bu doğrultuda ıslah hareketine başlaması gerektiğinin altını çizmektedir. Eğer genel bir ıslah hareketi mümkün değilse, bireyin önce içine karıştığı ortamlardan başlayarak ıslah hareketini başlatması gerekir. Emin, genel bir ıslah hareketinin kararlı ve nüfuz sahibi olmakla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.

Emin'e göre Avrupa'ya gidip eğitim alıp olgunlaşan biri ülkesine döndüğünde eğer umutsuzluğa düşecekse gitmemesi daha iyi olacaktır:

[...]Avrupa'ya gidip de eğitim almış ve olgunlaşmış burslular döndüklerinde umutsuzluğa kapılacaklarsa gitmemeleri

...لو أن كل مبعوث إلى أوروبا تعلم ونضح ثم عاد ويئس لكان من الخير ألا يبعث؛ لأننا بذلك نخلق جَوْاً

daha iyidir; böyle oldu mu umutsuzluktan boğucu bir hava yaratmış oluyoruz. Umut ve kararlılıkla birlikte az ilim, umutsuzluk ve çaresizlikle birlikte çok ilimden yeğdir.[...](Emin, 2013, 14)

من اليأس خانقًا، وقلة العلم مع الأمل والطموح خير
من كثرته مع اليأس والقنوط.[...]

Emin, burada yurt dışına çıkan bursluların son derece kararlı ve umutlu olması yönünde bir standart belirlemektedir. Ona göre eğitim alıp olgunlaşmış bir burslunun ülkesine döndükten sonra karşılaştığı olumsuz manzaralar karşısında umutsuzluğa düşmemesi gerekir. Son kertede, umut ve kararlılık varsa kazanılan ilmi tecrübeler yarar sağlar. Aksi durumda elde edilen ilim de tecrübe de beklentileri karşılamaz.

Mektubun devamında Emin, bursluların yurt dışına gönderilme amacını kısa ve öz bir dille ifade etmektedir:

[...]Devlet, burslularını ülkesi için en iyi teçhiz, lider reformcu ve kalkınmacı olsun diye gönderir. Eğer burslular, gördükleri karşısında tikslenme duygusuna kapılıp kendi halkının ayıplarını ortaya dökeceklerse, bununla birlikte her defasında Avrupa'dan bahsedip güzelliklerini dile getireceklerse kaybımız daha da artar. Ruhlarda kayıp, mallarda kayıp ve devlete düşman yaratma kaybı.[...](Emin, 2013, 14)

[...]إن الأمة ترسل مبعوثيها ليكونوا خير ذخيرة لها
وقادة إصلاحها ومرتضي نهضتها، فإن هم استولى
عليهم «القرف» واقتصروا على التقزز مما يرون
وإطلاق ألسنتهم بالعيب في أمتهم والإشادة بذكر
أوروبا ومحاسنها كانت خسارتنا فيهم مضاعفة ...
خسارة في الأرواح وخسارة في الأموال وخسارة في خلق
أعداء للأمة من ذاتها.[...]

Ahmed Emin, her ne kadar Avrupa'ya açılmak gerektiğine inanan biri olsa da mektubun yukarıdaki kısmında körü körüne bir taklitçiliğin kendi toplumu açısından yarar sağlamayacağını ima etmektedir. Avrupa'daki lüks hayata kapılıp kendi gelenek ve göreneklerini terk eden, görünüşe aldanan gençler Emin'in nezdinde makbul değildir. Emin'e göre yurt dışına çıkmış gençlerin oradaki ahlakî davranış biçimini iyi gözlemleyip

toplumsal yaşantıyı derinlemesine incelemeli ve içinde bulunduğu medeniyette kendisine uygun olanı alıp uygun olmayanı terk etmelidir.

Emin mektubun devamında her burslunun ülkesine karşı borçlu olduğunu ve bu borcun gereğini yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir:

[...]Her burslu ülkesine karşı borçludur. Çünkü ilkin onu kucağında büyütür sonra dışarıda eğitim görüp olgunlaşması için para harcar. Borcunu inkâr edip somurtan ve yapılan iyiliği görmezden gelen bir burslu en büyük vefasız ve en adi nankördür.[...](Emin, 2013, 14)

[...]إن كل مبعوث فبعثته دين عليه لأمته لأنها ربه
أولا في أحضانها ثم أنفقت عليه من مالها لينضج في
خارجها، فإن هو جحد الدين فتجهم لها وأنكر
صنيعها كان أكبر غادر وأخس جاحد.[...]

Mektubun geneline yumuşak bir dil hâkim olsa da Emin'in mektubun bu kısmında sert bir dil kullandığı gözlemlenmektedir. Ona göre her burslu ülkesine karşı borçludur ve bu borcu bir şekilde ödemesi gerekmektedir. Bir burslu eğer borcunu inkâr ediyorsa, böyle bir durumda en büyük vefasız ve en adi nankör konumuna düşer.

Mektubun bir sonraki bölümünde Emin, yine bursluları nitelikleri açısından değerlendirmektedir:

[...]Bursluların çoğu – oğulcuğum – reform yapmış gibi rol yaparlar ama başaramazlar, bozuk sistemi düzeltmeye çalışırlar ama başaramazlar, sonra karşılarında buldukları durumdan razı olmaktan başka çareleri olmaz. Veya akıma kapılıp bozgunculuk ederler ve kaos çıkarırlar. Çığırtkanlık yapıp makam mevki elde etmek için yalakalık yaparlar. Ama senin aşağıların en aşağısına düşen bu şahsiyeti bozuk insanlardan olmaman için Allah'a sığınıyorum. Bunlar zayıf güçlerinden dolayı akıma kapılmış, karaktersizliklerinden dolayı tepetaklak olmuşlardır. İradesi güçlü büyük şahsiyetler iradelerine sahip çıkar ve kendilerini

[...]إن أكثر هؤلاء – يا بني – يتعللون بأنهم حاولوا
الإصلاح فلم يفلحوا، وجدوا في تنظيم ما فسد فلم
ينجحوا، ثم لم يجدوا أمامهم إلا أن يرضوا بحالهم،
أو أن يسيروا مع التيار فيفسدوا مع المفسدين
ويشيعوا الفوضى مع المشيعين، ويطلقوا مثلهم
الأعلى ويقتصروا على التملق لأخذ درجة أو الحصول
على منصب؛ ولكني أعينك بالله أن تكون واحدا من
هؤلاء الممسوخين الذي ردوا أسفل سافلين. إن
هؤلاء إنما جرفهم التيار لضعف قوتهم ونكصوا على

gerçekleştirirler. Akımı durdurur ve akıma kapılmazlar. – İşte bunlar Avrupa’da eğitim görüp döndüklerinde sıkıntılar karşısında sabredip ahlaksızlıkla savaşırlar ve fazileti yaymaya çalışırlar. Ta ki amaçlarını idrak edip umutlarını gerçekleştirene dek.[...](Emin, 2013, 15)

أعقابهم لانعدام شخصيتهم، والرجل القوي الإرادة
العظيم الشخصية يفرض إرادته ويحقق شخصيته،
ويحول التيار ولا يجرفه التيار – وهذا ما حدث فعلا
من أشخاص تعلموا في أوروبا ثم عادوا فصبروا على
ما أوذوا وعاندوا في محاربة الرذيلة والانتصار
للفضيلة حتى أدركوا بعض غايتهم وحققوا شيئا من
أملهم.[...]

Emin mektubun bu bölümünde bursluların karakter analizini yaparak, onları iki kategoride ele almaktadır. Birinci kategorideki burslular, başlangıçta ülkeleri için birtakım reformlar yapmaya çalışırlar ama karşılaştıkları sorunlardan ve karakterlerinin zayıf olmasından dolayı bu hedeflerini gerçekleştiremezler. Sonuçta nahak yollarla makam ve mevki elde etmeye çalışırlar. Emin bu tip burslular için karakersiz ve aşağılık gibi ağır ifadeler kullanmaktadır. Bununla birlikte oğlunun bu karakterde bir şahsiyet olmaması için Allah’a sığındığını ifade etmektedir. İkinci kategorideki burslular ise Emin’e göre güçlü karakterli ve ülkelerine döndükten sonra engeller ve zorluklar karşısında sabır gösterip ahlaksızlıkla savaşan ve erdemi yaymaya çalışan şahsiyetlerdir. Bu güçlü karakterler amaçlarına ulaşana ve umutlarını gerçekleştirene dek çabalarlar.

Emin, yaptığı karakter analizinden hareketle iyi ve kaliteli bursluların sayısının azlığından yakınmaktadır:

[...]Ve ne yazık ki kaliteli bursluların sayısı çok az; Muhammed ‘Ali döneminde gönderilen burslulara baktığımızda sayılarının binleri bulduğunu ama faydalı olanların onlarla sayıldığını görürüz. Senden ricam faydalı azınlıktan olan, başarısız çoğunluktan olmamandır.[...](Emin, 2013, 15)

[...]ومع الأسف كان عدد هؤلاء الممتازين قليلا، بل أقل من القليل؛ فلو نظرنا إلى عدد المبعوثين من عهد محمد علي للآن لوجدناهم يعدون بالآلاف ولوجدنا من أفاد منهم لا يعد إلا بالعشرات، وإني أرجو لك أن تكون من هذا القليل النافع لا من الكثير الفاشل.[...]

Burada Emin, Mısır'ın ilk hıdivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa (öl. 1849) dönemindeki burslulara dair istatistiki bir bilgi vermektedir. Bu bilgiden hareketle burslu sayısının çok olduğu ama bunlar arasında nitelikli olanların az olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın burada manzara karşısında da yakındığı hissedilmektedir. Son kertede, oğlu şahsında burslulara başarısız çoğunluktan olmaksızın faydalı azınlıktan olmalarını salık vermektedir.

Mektubun sonuç bölümünde yazar, burslulara karşı son nasihatini yapar:

[...]Senden öncekilerin çoğu bozulduklar çünkü sadece diploma almak için yurt dışına çıktılar ve makam elde etmek için döndüler. Senin yolculuğun bilgi ve ilim için; dönüşün ise reform ve ülkeneye fayda için olsun. Allah seni başarılı kılsın.[...](Emin, 2013, 15)

[...]إن أكثر من كانوا قبلك قد فسدوا لأهم سافروا
لأخذ شهادة وعادوا لأخذ درجة. فليكن سفرك أنت
للمعرفة والعلم وعودتك للإصلاح والنعف، والله
يوقفك.[...]

Yazar burada “senden öncekiler” ifadesiyle Mehmed Ali Paşa dönemindeki bursluları kastetmekte ve bunların çoğunun yalnızca diploma ve makam elde etmek için yurt dışına çıktıklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte kendi dönemindeki burslulara hitaben, yurt dışı yolculuklarının bilgi, ilim ve reform için olmasını salık vermektedir. Ahmed Emin, diğer mektuplarında olduğu gibi bu mektubuna da bir dua cümlesiyle son vermektedir.

Ahmed Emin, koleksiyonda bulunan on beşinci mektubunu kızlara ayırarak, İngiltere’de bulunan hayali kızına sosyal hayat, eğitim, değerlerin korunması, çocuk terbiyesi ve reform gibi konularda birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Emin, mektubuna يا ابنتي (kızım) diye hitap ederek başlamaktadır:

Kızım!
Şartlar senin İngiltere’ye gitmeni sağladı.
Mısır’dayken aşırı sinirli ve hassastın. Basit nedenlerle ağlar ve gülerdin. Memnuniyet duyar, öfkelenir, hüzünlenir ve sevinirdin.

أي ابنتي!
شاءت الظروف أن ترحلي إلى إنجلترا، وقد كنت في
مصر مهتمة الأعصاب شديدة الانفعال، تبكين

Şimdiyse çok soğuk bir yerdesin. Sinirlerini yatıştırmayı ve duygularını kontrol altına almayı öğren. Zaten etrafındaki her şey seni sükûnete davet ediyor; hava soğuk, sistem titiz ve davranışlar güzel.[...](Emin, 2013, 51)

لأتفه سبب، وتضحكين لأتفه سبب، وترضين
وتغضبين وتحزين وتفرحين، والآن أصبحت في
ثلاجة، فتعلمي أن تثليج أعصابك وتبرد عواطفك، ثم
إن كل شيء حولك يدعو إلى الهدوء، جو بارد، ونظام
دقيق، ومعاملة حسنة.[...]

Emin, mektubun henüz başında yani tavsiyeler faslına geçmeden evvel kızının ve Mısır'daki kadınların psikolojik bir çözümlemesini yapar. Emin'in bu çözümlemesine göre Mısır'daki kadınların sinirli ve hassas oldukları, en basit nedenlerle ağlayıp güldükleri, aynı anda memnuniyet, öfke ve sevinç duygularına kapıldıkları anlaşılmaktadır. Kadınların böyle bir karaktere sahip olmasındaki en büyük etkenin iklimsel ve toplumsal olduğu söylenebilir. Yazarın İngiltere'de her şeyin; soğuk havanın, titiz sistemin ve güzel davranışların sükûnete davet ettiğini söylemesi bunun bir açıklamasıdır.

Mektubun devamında Emin, kızının İngiltere'ye gitmeden önceki durumuyla, İngiltere'ye gittikten sonraki durumu hakkında bir analiz yapmaktadır:

[...]Mısır'dayken içerdeki ve dışardaki ihtiyaçlarını gidermek için hizmetçilere güveniyordun. Bugünse İngiltere'desin ve hizmetçilere bel bağlamadan kendi ihtiyaçlarını kendin gideriyorsun; tabaklarını kendin yıkıyor, yemeğini kendin pişiriyor ve evini kendin süpürüyorsun. Ama güven bana bu sana bağımsızlığı öğretir, sana enerji verir ve boş vakitlerini doldurur. Bunun sana büyük bir faydası olur.[...](Emin, 2013, 51)

[...]وقد كنت في مصر تعتمدين على الخدم في
قضاء الحوائج من الخارج، وعمل ما يلزم في الداخل،
واليوم أنتم في إنجلترا لا تجدين خدما فتقضين
حوائجك بنفسك، وتغسلين صحونك بنفسك،
وتطبخين وتكنسين بنفسك، ولكن ثقي أن هذا
يعلمك الاستقلال، ويبعثك على النشاط، ويملاً
فراغك ووقتك، وفي ذلك خير عظيم.[...]

Emin, kişinin kimseye ihtiyaç duymadan kendi ihtiyaçlarını gidermesi, ona bireysel anlamda bir bağımsızlık ve bedensel bir dinçlik kazandıracağını ifade etmekte ve dolaylı olarak bir öğütte bulunmaktadır.

Mektubun devamında Emin, bu defa يا بُنَيَّتِي (benim küçük kızım) cümlesiyle kızına

hitap ederek kızının her şartlarda onurunu koruması gerektiğini salık vermektedir:

Benim küçük kızım!

-İstesen de istemesen de- babanın ismini taşıyorsun. Yaptığın iş babanla anılır. İyiliklerin de kötülüklerin de babandan sorulur. Hem kendi ismini hem de babanın ismini muhafaza et. Anlayacağın şerefli ol. Kendin için değilse de baban için.[...](Emin, 2013, 51)

يا بُنَيَّتِي

ثقي أنك تحملين- شئت أو أبيت- اسم والدك،
فعملك لاصق به، وخيرك وشرك هو مسؤول عنه،
فاحفظي اسمك واسم والدك، وعلى الإجمال كوني
شريفة، فإن لم يكن شرفك لنفسك فاشرفي
لأبيك.[...]

Bundan sonra Emin, kızlara yönelik evrensel ve zamanlar üstü nasihatlerini vermeye başlamaktadır:

[...]Sana nasihatim çok çocuk yapmaman; bir erkek bir kız ya da iki erkek iki kız sana yeter. Senden önce çok çocuk tecrübe ettim ama bedevinin birinin dediği gibi: “Sefil bir hayat yaşarlar, öldüklerinde de unutulup giderler.” Az çocuk yapman onları eğitmen ve onlara bolca harcama yapman konusunda sana kolaylık sağlar. Üstelik sinirlenmeni ve duygu patlaması yaşamayı da önler. Zaten çocuklardan çok da iyilik ve yardım beklememek gerek. Çünkü evlendiklerinde babalarından çok eşlerini düşünürler. Asıl mükafat Allah’tandır.[...](Emin, 2013, 51)

[...]نصيحتي لك ألا تكثري من الأولاد، فيكفيك ولد
وبنت، أو ابنان أو بنتان، وقد جربتُ قبلكِ كثرة
الأولاد فإذا هم كما قال الأعرابي: «إن عاشوا كُدُوا،
وإن ماتوا هُدُوا»، وذلك أعون لك على حسن تربيتهم،
وسعة الإنفاق عليهم، وهو أجدى على أعصابك،
وأنتفع في انفعالاتك؛ ثم لا كثير خير يرجى منهم، ولا
حسن معونة ينتظر منهم، فهم إذا تزوجوا فكروا في
زوجاتهم قبل أن يفكروا في آبائهم، والمثوبة عند
الله.[...]

Emin, kendi tecrübelerinden yola çıkarak kızına fazla çocuk yapmamasını salık vermektedir. Ona göre ideal çocuk sayısı en fazla dördür. Az sayıda çocuk, iyi bir eğitim ve refah bir hayatın koşullarından biridir. Bununla birlikte yazar, kızına içinde bulunduğu İngiliz toplumunun gelenek ve göreneklerini iyi gözlemlemesini öğütlemektedir

[...]Gözlerini aç ve halkın gelenek ve göreneklerini iyi gözlemler; güzel bulduğun şeyleri al, hoşuna gitmeyen şeylerden de sakın. İngiliz olmaları seni aldatmasın. Çünkü her milletin içinde iyiler de var kötüler de güzellikler de var çirkinlikler de. İngilizlerin en önemli özellikleri coşkulu olmaları ve geleceği düşünmemeleridir. Onlar yalnızca ânı yaşarlar. Bu yüzden yarınları da güzel olur. Senin sevinç ve coşku anlamında eksikliklerin var. Mümkün olduğunca bu duyguları kendinde yaratmaya çalış.[...](Emin, 2013, 52)

[...]وسعي عينيك ودقني النظر في عادات القوم،
وخذي ما تستحسنين وتجنبي ما تكرهين، ولا يغرنك
أنهم إنجليز، فكل قوم لهم خيرهم ولهم شرهم، ولهم
محاسنهم ومساوئهم، لعل ما شهروا به من المرح
وعدم التفكير في المستقبل، وأن لهم يومهم الذي هم
فيه، ثم ليكن غد ما يكون من أطف عواندهم،
وأنت ينقصك الكثير من الفرح وشدة المرح فتخلقي
بذلك ما أمكن.[...]

Yazar burada, kızına içinde bulunduğu toplumu iyi gözlemlemesini ve toplumda bulunduğu güzel şeyleri örnek almayı, çirkin bulunduğu şeylerden de sakınmayı öğütlemektedir. Emin'in İngilizlere dair toplumsal analizleri, onun bu toplumu yakından tanıdığını göstermektedir. Emin'e göre İngilizler ânı yaşayan, gelecek kaygısı olmayan coşkulu bir millettir. Bu yüzden kızının da bu konuda İngilizleri örnek almasını; sevinçli ve coşkulu olmasını salık vermektedir.

Mektubun devamında Emin, Mısır'ın ikliminden yakılarak, iklim koşullarının Mısır halkını mahrum bıraktığı bazı şeyleri romantize ederek ifade etmektedir:

[...]Havamızın soğuk ve etrafında toplanıp sohbet edebileceğimiz sobalarımızın olmasını ne çok isterdim. Sobalar bizi bir araya getirir, kanımızı kaynatır. Ama soğuğun az olmasından dolayı sobalarımızı kaybettik, yerini dolduramadığımız için de birçok şeyden mahrum kaldık.[...](Emin, 2013, 52)

...كم تمنيتم أن يكون جونا باردًا ليكون لنا مدافئ
نجتمع حولها ونسمر بجانبها، فهي تجمع شملنا
وتجري دمننا، ويصلح حديثنا، ولكن فقدناها لقلّة
البرد، ولم نستعض عنها شيئًا فحُرمتنا الخير
الكثير.[...]

Öte yandan yazar Avrupa'yı bir kez ziyaret ettiğini, bu esnada Avrupa'nın ilerleyişini, Arap dünyasının ise çöküşünü iyi gözlemlediğini aktararak gerekçesini ortaya koymaktadır.

[...]Avrupa'yı bir kez ziyaret ettim ve bu esnada onların ilerleyişini bizimse çöküşümüzü dikkatlice gözlemlerdim. İlerleyişlerinin nedeni iki mim المرأة (kadın) ve المطر (yağmur); kadın, yükselişiyle milletini ileriye taşıdı. Erkek ve kadınlarını nasıl eğiteceğini biliyordu neticede. Yağmur ise en hoş hava olayıdır; dağları, ağaçları, toprağı canlandırır. Bizim mahrum olduğumuz ormanları bitirir. Sen de bu tarz bir kadın ol. En güzel şekilde terbiye edip, etrafındakilere en güzel mutlulukları bahşet.[...](Emin, 2013, 52)

[...]أزرت مرة أوروبا فدفقت النظر في رقيمهم وانحطاطنا، فقلت: إن رقيمهم سببه ميمان، المرأة والمطر؛ فالمرأة برقيمها رقت أمتها، وعرفت كيف تربي رجالها ونساءها، والمطر أطفء الجو، وكسا الجبال والأشجار والزرع وخلق الغابات التي حرمتهاها. فكوني امرأة من هذا القبيل، تربي فتسحن التربية، وتسعد من حولها فتحسن الإسعاد.[...]

Emin, Avrupa'da yaptığı gözlemlerden yola çıkarak, bir medeniyetin ilerleyişini ve çöküşünü iki unsura dayandırmaktadır: Kadın ve yağmur. Ona göre kadının yükselişiyle birlikte medeniyet de ilerler çünkü kadın, bir toplumu eğiten en önemli varlıktır. Emin'e göre iklim şartları da bir medeniyetin ilerleyişi için önemli bir etkidir. Öte yandan yazar, kızına iyi bir eğitimci ve etrafındaki insanlara mutluluk saçan bir kadın olmasını öğütlemektedir.

Yazar, mektubun devamında kızına annelik, yaşam ve gurbete dair tavsiyelerde bulunmaktadır:

[...]Kocan ve kızların için iyilik kaynağı ol. İhtiyaçlarını hazır bulup mutluluğu sende tatsınlar. O zaman insanlar senin en iyi kızın en iyi annesi olarak görürler. Gurbete katlan çünkü gurbet meşakkatli ve ağırdır. Elinden geldikçe zorlukları kolaylaştır. Bir gün gurbetin yakınlığa dönüşeceğini ve uzaklığın sona ereceğini bil. Gurbetin senin için en iyi ders ve en faydalı ilim olması için çabala. Vatana öncekinden daha iyi bir durumda dön. Etrafındakiler ve milletin için bir ıslah kaynağı ol. Yakında seni kederi dinmiş, sınırları yatışmış,

[...]كوني مصدر خير لزوجك وبناتك، فيجد حاجاته موفورة، وسعادته مهيأة، ويجدن فيك خير أم لخير بنت. وتحملني الغربة فإنها بغیضة ثقيلة، ولكن هوئي على نفسك، واعلمي أن الغربة إلى قرب، والبعد إلى نهاية، واجتهدي أن تجعلني غربتك أحسن درس وأفيد علم، فترجعي إلى وطنك خيرا مما كنت، وتكوني مصدر إصلاح لمن حولك ولقومك، وأرجو أن أراك

alışkanlıkları güzelleşmiş, yolculuğu öven ve gurbete minnet duyan bir halde görmeyi umuyorum. Vatanında ve gurbette edindiğin güzel huyları değiştirmekten sakın. Karakterinin yozlaşmasına izin verme. Halkının yanlışlarını düzelt. Sendeki güzellikleri sakın kaybetme. Gurbetten, geride güzel bir siret ve övgüye değer anılar bırakmış olarak dön. Şairin dediği gibi olma:

Olursan bir topluluğa misafir

Gidersin rezilce ve dönersin utançla

Etrafindakilerinin seni ağlatmasına izin verme. Bırak onlar sana ağlasınlar. Seni kaybetmekten dolayı boşluk, senden ayrıldıkları için de yalnızlık hissetsinler. Allah'tan sana başarılar diliyorum.[...](Emin, 2013, 52)

قريبا وقد زال حزنك، وجمدت أعصابك، وتحسنت عاداتك، فتحمدي السفر، وتشكري الغربية. وحذار أن تغيري عاداتك الطيبة التي كسبتها، فلا من إقامة أقمنا، ولا من غربة استفدنا، وإنما احتفظي بشخصيتك، وأصلحي ما فسد من قومك، ولا تفسدي ما صلح من نفسك، واجتهدي أن تتركی بلاد القوم، وقد خلفت سيرة حسنة، وذكريات حميدة، ولا تكوني كما قال القائل:

وكننت إذا نزلت بدار قوم

رحلت بخزية وتركت عارا

ولكن اجعلي من حولك يبكون عليك لا يبكون لك، ويشعرون بفراغ لفقدك ووحشة لفرقتك، وفقك

الله.[...]

Emin, yukarıdaki mektubunda da görüleceği üzere, bir medeniyetin ilerlemesi için erkeklere yüklediği sorumluluğu kadınlara da yüklemektedir. Ancak yazar, oğluna yazdığı mektuplarda daha sert bir dil kullanırken, kızına yazdığı bu mektupta daha yumuşak ve duygusal bir dil kullanmaktadır. Öte yandan, yazar kızını gurbetin zorluklarına karşı teskin etmekte ve gittiği ülkeden en iyi şekilde dönmesini salık vermektedir.

Emin, mektubuna son vermeden önce kızına okumanın önemini ortaya koyan son bir tavsiyede bulunmaktadır:

[...]Boş zamanlarını eğlenceli hikâyeler ve tarih okuyarak doldur. Üniversitelerdeki derslere katılabilirsen katıl. İçinde aklın gıdası olmayan kuru boş bir hayattan fayda gelmez.[...](Emin, 2013, 53)

[...]اجتهدي في أن تملئي فراغك بالقراءة النافعة من قصص ممتع وتاريخ مفيد، وإن استطعت أن تستمعي لبعض محاضرات في إحدى الجامعات

Ahmed Emin'in mektuplarına genel olarak bakıldığında, yeni neslin gelişimi için eğitime büyük bir sorumluluk yüklediği açıktır. Emin'in bir eğitimci olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun gayet tabii olduğu söylenebilir. Yazar, Doğu'nun geri kalmışlığını babalarda ve yanlış eğitim sisteminden kaynaklı olduğunu düşünür. Bununla birlikte mektuplarda gözleme dayalı genellemeler ve hükümler yazarın iyi bir gözlemci olduğunu da gösterir.

Emin, çevresindeki insanların hayatlarından örnekler vererek mektuplara gerçekçi bir görüntü kazandırarak görüşlerini desteklemeye çalışmaktadır. Söz konusu örnekler mektubun ana eksenini oluşturmayıp gerçek hayattan alıntılanan referanslardır. Romalı yazar Seneca (öl. MS 65)'ın arkadaşına, Plinius (öl. MS 79) ve IV. Chestirfield Kontu Philip Dormer Stanhope (öl. 1773)'un oğullarına yazdıkları mektuplardan yüzlerce yıl sonra yazılan bu mektuplar eğitim, terbiye ve ahlak konularına dair yazılmış önemli metinlerdir.

3.5.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Ahmed Emin'in mektupları üç dört sayfayı bulan uzun mektuplardır. Bu açıdan bakıldığında mektupların deneme türüne yakın olduğu fark edilir. Mektuplara genellikle بني (Oğulcuğum) diye başlar ve bir dua cümlesiyle son verir. Emin'in mektuplarında hitap cümlesinden sonra doğrudan konuya giriş yapıldığı görülür ve klasik mektup sanatına dair üslubun izlerine rastlanmaz. Onun, "ahlak mektupları" alanında öncülü sayılan Ahmed Hāfız 'Avağ'ı söz konusu açıdan taklit ettiği açıktır.

Emin'in mektupları her şeyden önce açık ve güçlü bir dille ön plana çıkar; eş anlamlılık, cümleler arası denge, konuları bölümlendirme ve imgeler. Bu üslup, aynı zamanda kendi döneminde çok yaygın olan bir üsluptur. Emin, bu tür üslubu ön planda tutarak Taha Hüseyin'in ifade biçimine ve edebi üslubuna yaklaştırmaya çalışmıştır (Emin, 2013, 134).

Öte yandan Emin'in mektuplarında ayet, hadis ve beyit türünde alıntılara; mecaz, teşbih ve deyim gibi söz sanatlarına da rastlamak mümkündür. Örneğin yazar, oğluna hitaben bir milletin ilerleyişi için sorumlulukların yerine getirilmesi gerektiğine dair kaleme aldığı son mektubunu 'Ebu'l-'Alā' el-Ma'arrī'den bir beyitle desteklemektedir:

فلا هطلت عليّ ولا بأرضي سحائب ليس تنتظم البلادا

Ne benim ne de ülkemin üzerine
Düşmemiştir faydasız bir bulut

Aynı mektupta yazar Hz. Peygamber'den bir hadis aktarır:

نعم العبد صهيب، لو لم يخف الله لم يعصه.

"Suheyb ne güzel kuldür!.. Allah'tan korkmasaydı bile yine O'na isyan etmezdi."

Yine aynı mektupta Emin, Mısırlı şair Mahmud Sāmī el-Bārūdī'den bir beyit aktarır:

أدعو إلى الدار بالسقيا وبي ظمأ وأحق بالريّ لكّي أخو كرم

Gideririm insanların susuzluğunu
İhtiyaç duysam da kendim
Ne ki cömerdim .

Öte yandan Ahmed Emin koleksiyonda yer alan üçüncü mektubuna, “sana bu mektubu baharın, güzelliğin ve mutluluğun mevsimi mart ayının sonlarında yazıyorum” ifadeleriyle başlar ve Ebû Temmām'dan şu beyiti aktarır:

دنيا معاش للورى حتى إذا جاء الربيع فإنما هي منظر

Bir rızık arama yeridir dünya insana

Baharsa göründüğünde güzel bir manzara

Yazar zevk, estetik ve güzellik temalarını işlediği üçüncü mektubuna yukarıda verilen beyitle başlayarak güzelliği, zevki ve estetiği bahar mevsimiyle ilişkilendirir.

Ahmed Emin, mektuplarında az sayıda yer alan bu alıntılarını, kendi görüş ve düşüncelerini güçlendirmek amacıyla aktarmıştır.

IV. BÖLÜM: GEÇ DÖNEM MODERN ARAP EDEBİYATINDA MEKTUP

(1966-1989)

Çalışmanın bu bölümü Ğassān Kenefānī'nin 1966'da Ğāde es-Semmān'a yazdığı mektup ile başlar ve Semih el-Kasım'ın 11 Mayıs 1989'da Mahmud Derviş'e yolladığı mektup ile son bulur. Bu bölümde mektuplarını Türkçeye tercüme ederek konu, dil ve üslup açılarından tahlil ettiğimiz yazarlar arasında Ğassān Kenefānī, Ğāde es-Semmān, Cebrā İbrahim Cebrā, Yūsuf el-Ĥāl, Tevfik Şāyig, Abdurrahman Munīf, Mervan Kaşāb Bāşī, Hamza Şihāte, Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım yer almaktadır.

4.1. Ğassān Kenefānī'den Ğāde es-Semmān'a Mektuplar

Modern Arap Edebiyatında aşk ve itiraf edebiyatının en dikkat çekici örneklerinden biri Filistinli gazeteci, yazar ve aktivist Ğassān Kenefānī (öl. 1972)⁴¹ tarafından ortaya konulmuştur. Kenefānī'nin 20. yüzyılın ikinci yarısında Ğāde es-Semmān'a yazdığı mektupların bir kısmı el yazmaları ile birlikte yine es-Semmān'ın bir sunuş yazısıyla birlikte ilk kez 1992 yılında *Resāilu Ğassān Kenefānī ilā Ğāde es-Semmān - ma 'a mulḥaḳ bimukteḩefāt min ārā' naḳdiyye limi 'eteyy kātibe ve kātib* (Ğassān Kenefānī'den Ğāde es-Semmān'a Mektuplar – İki Yüz Kadın ve Erkek Yazardan Eleştirel Alıntılarla Birlikte) başlığıyla Beyrut'ta basılmıştır. Eserin, yayımlandığı 1992 yılından bugüne on üç baskı yapması mektupların ne derece ses getirdiği ve ilgi çektiğini göstermesi bakımından bir ölçüt olarak kabul edilebilir. Ayrıca, eserin sonunda çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış; İḩsān Abbas, İlyās ḩūrī, George Ṭarābīşī, Maḩmūd Şuḩayr, Nūrī el-Cerrāḩ ve Hāle Serḩān başta olmak üzere iki yüz farklı yazardan esere dair eleştirilere yer verilmesi de mektupların ne derece odak noktası haline geldiğini

---

⁴¹ Filistinli yazar, gazeteci ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) önde gelen isimlerinden biri. 1936'da Filistin'in Akka şehrinde doğdu ve 1948'de Nakba (Filistin göçü) sırasında anavatanını terk etmek zorunda kaldı. Kenefānī yazılarında genellikle sürgün, direniş ve Filistin milliyetçiliği temalarını işledi. 1972'de yeğeni Lamis ile birlikte Beyrut'ta bomba yüklü bir aracın patlatılması sonucunda hayatını kaybetti.

göstermesi açısından önemlidir. Bu ilginin temel nedeni, kuşkusuz Kenefānī gibi bir özgürlük direnişçisinin itiraf niteliğindeki “aşk mektupları”dır.

Ġāde es-Semmān esere yazdığı *Vefā' li'ahdin kaṭa'nāhu* (Ahde Vefa) başlıklı sunuş yazısında en başta Ġassān Kenefānī'nin fiziksel özelliklerinden bahseder ve onun, çocuksu bir yüze; erken yaşta yakalandığı şeker hastalığından dolayı sıksa bir vücuda sahip olduğunu ifade eder. Kenefānī'nin bu hastalığı, çocuk yaşta vatanından koparılmasıyla ilişkilendirilir. Öte yandan, Kenefānī'nin uzun boylu ve güçlü bir sese sahip olduğunu, mücadelesinin sonuna dek kadınlara karşı ilgisiz kaldığını aktaran es-Semmān, onun gerçek anlamda basit bir kahraman olduğunu söyler. Çünkü ona göre gerçek kahramanlar duygu bakımından Hollywood'un epik sinema yıldızlarına değil, sıradan insanlara benzerler. Kenefānī'nin karakterine dair öznel değerlendirmelerde bulunan es-Semmān, onunla ilgili “Ġassān'da olağan dışı olan şey onun meydan okuyan ruhuydu. Her şeye direnmekte ısrar eden, kaderin gagasından hayatı çekip almak için yanan bir iç ateş. Ve her şeye ölümüne meydan okuyan bir cesaret ateşi (Kenefānī, 2005, 5).” ifadelerini kullanır.

Ġāde es-Semmān, Kenefānī'nin kendisine yazdığı mektuplarla ilgili görüşlerini serdederken onları “itiraf” olarak değerlendirir ve bu mektupları “itiraf edebiyatı” kategorisine dahil eder:

“Mektuplar, Arapça kütüphanemizin yoksun olduğu itiraf edebiyatının zengin bir arşivi niteliğinde. Bu açıdan mektuplar, bu türde zengin bir kütüphanesi bulunan başka milletler karşısındaki eksikliğimizi kapatabilir ve edebiyatın yeni ve güzel bir türünü ortaya koyabilir (Kenefānī, 2005, 14).”

es-Semmān, mektupları “itiraf edebiyatı” kategorisine dahil ettiğinden, onları yayımlamanın “sakıncalı” olmayacağını giriş yazısında gerekçelendirir. Ona göre Kenefānī'nin mektupları, yazıldıktan yaklaşık çeyrek asır sonra kişisel mektuplar kategorisine dahil edilmekten çok birer “edebi vesika” olarak kabul edilmelidir. Çünkü

sahibinin yirmi yıl önce şehit edilmesiyle mektuplar artık kamuya mal olmuştur. İkiyüzlülüğün ve dürüstlüğü reddetme eğilimlerinin birer “şark geleneği” olduğunu ifade eden es-Semmān, mektupları yayımlamanın bu geleneklere meydan okumak anlamına geldiğini aktarır. Aşkıyla yanıp tutuşan, göğsünde ve mektubunda krizantem nişanı taşıyan bir milletten olduğunu söyleyen es-Semmān, kimsenin dürüst olma hakkını elinden alamayacağını ifade eder ve ortaya şöyle bir soru atar: “Vellāde bint el-Mustekfī⁴² (öl. 1091) dokuz asır önce [İbn Zeydün’a] kalbinin hazinelerini açmıştı, peki bu uzay çağında ben neden korkayım ki? Neden mektuplarımızı -içerisinde neler olup olmadığına bakmaksızın- değiştirip düzeltmeden yayımlamaya cesaret edememeyim?” (Kenefānī, 2005, 8-9). Ancak burada, es-Semmān’ın mektuplarının kendi deyimiyle kayıp olduğunu, eserde yalnızca Kenefānī’ye ait mektupların yer aldığını ifade etmek gerekir. Buna bağlı olarak eleştirmenler, es-Semmān’ın yalnızca Kenefānī’nin mektuplarını yayımlamasını aşırı bir narsisizm olarak değerlendirir ve bu eylemin bir cesaret taşımadığının altını çizerler (el-Arna’ūt, 2012, 226). es-Semmān’ın mektupları okunmadan Kenefānī’nin mektuplarına bütüncül bir şekilde bakılması ve onların nesnel bir biçimde yorumlanması mümkün olmadığından eleştirmenlerin bu görüşünün isabetli olduğu söylenebilir.

Ğassān Kenefānī’nin mektuplarını yayımlamanın özgürlüğe acıkmış insanların duygularını hiçe sayan gerileme çağına boyun eğmeyi reddetmektir diyen Ğāde es-Semmān, kendisini mektupları yayımlamaya sevk eden birçok faktörün var olduğunu, bunların en başında da Kenefānī’nin bir “direniş savaşçısı” olarak kişiliğini içeriden resmetmek olduğunu ifade eder. Öte yandan, mektupların maskelerden uzak, gerçek bir şehidin canlı bir görüntüsünü sunduğu için yazarlar tarafından okunması gerektiğini de ayrıca salık verir (Kenefānī, 2005, 11). Buradan bakıldığında, es-Semmān’ın,

---

⁴² Endülüs Emevî Devletinde yaşamış prenses ve şair. es-Semmān burada şairin, sevgilisi İbn Zeydün’a (öl. 1071) aşkını açıkça itiraf etmesine gönderme yapar.

Kenefānī'nin mektuplarının otobiyografik özellikler taşıdığına işaret ettiğini söylememiz mümkündür.

Kenefānī'nin mektuplarının, onun zihinlerdeki görüntüsüne ne derece katkı sağladığıyla ilgili de düşüncelerini aktaran es-Semmān, kuşkusuz mektupların onun imajına, Ğassān'ın her zaman sevdiği bir karakteri, Rus yazar Boris Pasternak (öl. 1960) tarafından yaratılan “Dr. Jivago”⁴³ karakterini hatırlatan güzel ve büyüleyici bir insani boyut kazandırdığına içtenlikle inandığına aktarır.

Öte yandan, es-Semmān birkaç kez mektupları yakmak istediğini ama daha sonra bu düşüncesinden vazgeçtiğini itiraf eder. Çünkü ona göre mektubun siyah değil, beyaz bir büyüğü vardır ve kişi mektubun içinde pürüzsüz, saf bir kâğıda dönüşür ve ruh, mektubun üzerine dürüstlük sembolleri çizer. Dahası, mektup imkânsız olana karşı bir isyan ve arzuların sonsuza dek dil gömleğine bürünmesi anlamına gelirken zarf, kişinin bir insandan bir posta puluna veya bir âşıktan bir şehide dönüşeceğini düşünemediği küçük sonsuzluk anlarının örtülerinden yalnızca biridir (Kenefānī, 2005, 13).

Ğāde es-Semmān, 1976 yılının başlarında, savaş esnasında Beyrut'taki evinde çıkan yangınla birlikte Ğassān'a ait 1968-1979 yılları arasına tarihlenen bazı mektuplarının yandığını, elindeki mektupları ise tesadüf eseri Londra'da muhafaza ettiğini, aksi halde onların da küle dönüşmüş olacağını aktarır.

Eserde bulunan mektupların sayısı on beşi geçmez. Bu mektupların ilki 1966 yılının, sonuncusu ise 1968'in sonlarına tarihlenir. Bu yüzden mektupların kapsadığı süreç iki yılı aşmaz.

Ğassān Kenefānī'ye ait mektuplar 1966-1968 yılları arasında kaleme alınmıştır. Söz konusu dönem, aynı zamanda yazarın yaşamına ve mektuplarına etki eden Üçüncü Arap-İsrail Savaşı olarak da bilinen Altı Gün Savaşı'nın sürdüğü yıllara denk gelir.

---

⁴³ Pasternak'ın Rus Devrimi sırasında geçen, Rusya'da yasaklandığından 1957'de gizlice kaçırıldığı İtalya'da basılabilen ve yazarına 1958 Nobel Edebiyat Ödülünü kazandıran romanı.

Kuşkusuz Kenefānī, böyle bir dönemde vatanını kaybetmekle karşı karşıya kalmış, hayata dair bütün umutlarını yitirme aşamasına gelmiştir. Ama ne olursa olsun o yenilgiyi kabul etmemiştir. Kenefānī'nin mektuplarını inceleyen el-'Arna'ūt, onun mektupları hakkında farklı bir zaviyeden bakarak şunları kaydeder:

“Kenefānī'nin yazar Ġāde'ye yazdığı mektuplar alışlageldiği üzere bir kadın ve erkek arasındaki aşk ilişkisinin çok daha ötesindedir. Ġāde, Kenefānī'nin gözünde ve mektuplarda yalnızca etten ve kandan bir kadın değil, kayıp vatan [Filistin] için bir sembol halini almıştır [...] Mektuplar, yenilgiye uğramış vatani [Filistin'in] sembolize eder.”(el-Arna'ūt, 2012, 236)

Kenefānī'ye ait mektuplara nasıl bakmamız ve onları nasıl okumamız gerektiğine dair birçok görüş ortaya atılmıştır. Bizim görüşümüz, mektupların yalnızca Kenefānī'nin bakışını yansıttığı ve elimizde es-Semmān'ın mektupları olmadığından söz konusu mektupların hangi şekilde okunursa okunsun her şartta eksik bir okuma olacaktır. Yine de Kenefānī'nin Ġāde es-Semmān'a yazdığı mektuplar, onun aşkına tanıklık etmenin yanı sıra karakterine dair sır perdesini de aralar. Dünya çapında yazar, gazeteci ve aktivist olarak tanınmış Kenefānī, mektuplarında aşkını, yalnızlığını, kıskançlıklarını, kırgınlıklarını, acılarını ve düşüncelerini kâğıda döker. Bu sayede edebiyatla, gazetecilikle ve siyasetle örülmüş hayatının mahrem kapısını ardına kadar açar.

4.1.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Ġassān Kenefānī'nin mektuplarında başat konulardan biri aşk ve itirafla ilgili meselelerdir. Modern Arap Edebiyatında bu özellikte mektup koleksiyonlarına az rastlanması eldeki mektupları değerli yapan unsurlardan biridir. Bununla beraber edebiyat ve kültürel faaliyetler; yaşama dair ayrıntılar mektuplarda karşılaşılan diğer konulardır. Bu başlık altında Ġassān Kenefānī'nin mektuplarından alıntılar yapılarak tahlil edilmiş ve söz konusu mektuplar dil ve üslup açılarından incelenmiştir.

4.1.1.1. Aşk ve İtiraf

Ġassān Kenefānī, Ġāde es-Semmān'a yolladığı tarihsiz bir mektubunda ona olan aşkını apaçık ifadelerle itiraf eder. Bu mektup iki sayfalık uzun bir mektup olup, es-Semmān'ın deyimiyle kendisine yazılmış ilk mektuptur. Bir sonraki mektubun tarihine baktığımızda, söz konusu mektubun 1966 yılında yazılmış olabileceği ihtimal dahilindedir.

Kenefānī'nin ilk mektubu, onun es-Semmān'a ilk kez aşkını itiraf ettiği bir metin olarak karşımıza çıkar. Mektupta Kenefānī'nin ilk planda bahsettiği şey dürüstlüğünden, derinliğinden ve yoğunluğundan emin olduğu aşk duygularıdır. Bu noktada, Kenefānī'nin ilk mektubuna sözcüğün alışılmış anlamıyla “aşk mektubu” gözüyle bakmamız mümkündür. Kenefānī, doğrudan aşkını itiraf etmeden önce es-Semmān'a duyduğu aşkın insanın yaşamını belirleyen yazgı gibi kaçınılmaz olduğunu ifade eder:

Ġāde,
Birçoğunun sana yazdığını biliyorum,
kâğıda dökülmüş kelimelerin genellikle
olayların gerçekliğini gizlediğini de
biliyorum, özellikle de son iki hafta içinde
yaşadığımız ender yoğun görüntü üzerinde
bu kelimeler söylenmiş, hissedilmiş ve
tüketilmişse. Bununla birlikte, yazmak için
bu kâğıdı elime aldığım da,
samimiyetinden, derinliğinden,
yoğunluğundan ve belki de ilişkisinden
artık kaçınılmaz olduğuna emin olduğum
tek bir şey söyleyebileceğimi biliyordum:
Seni seviyorum.(Kenefānī, 2005, 15)

غادة..
أعرف أن الكثيرين كتبوا لك، وأعرف أن الكلمات
المكتوبة تخفي عادة حقيقة الأشياء خصوصاً إذا
كانت تُعاش وتُحسّ وتُنزف على الصورة الكثيفة
النادرة التي عشناها في الأسبوعين الماضيين.. ورغم
ذلك، فحين أمسكت هذه الورقة لأكتب كنت أعرف
أن شيئاً واحداً فقط أستطيع أن أقوله وأنا أثق من
صدقه وعمقه وكثافته وربما ملاصقته التي يخيل إلي
الآن أنها كانت شيئاً محتوماً، وستظل، كالأقدار التي
صنعنا: إنني أحبك.[...]

Kenefānī, mektupta es-Semmān ile yaşadıkları iki haftadan bahseder ama bu iki haftada neler yaşadıklarıyla ilgili ayrıntılara yer vermez. Kenefānī'ye göre bir “yazgı”

olan ikili arasındaki bu aşk, bu iki hafta içinde filizlenmiştir. Öte yandan, Kenefānī aşkının saf kalması ve geçen günlerin aşkına zarar vermemesi için kararlı davranır. Ancak bu esnada başka bir kadınla evli olan Kenefānī içten içe acı çeker ve bu aşkı umutsuz bir teşebbüs olarak görür. Yazgı, onu da tıpkı Sisyphos gibi kayayı sonsuza dek zirveye çıkarmakla cezalandırır (el-Arna'ūt, 2012, 228).

Kenefānī, mektubun devamında yaşadığı “aşk” duygusunu her zamankinden daha derin hissettiğinden ve aşk ıstırabını çekmeden önceki ıstıraplarının sahte olduğundan; öte yandan aşk duygusunun insanlar tarafından kirletildiğinden bahseder:

[...]Şimdi bu duyguyu her zamankinden daha derin hissediyorum. Biraz önce benim gibi bir adamın yaşayabileceği en zor şeyi yaşadım ve tüm ıstıraplarım bana, ete saplanmış kör bıçağın parlaklığı misali tattığım bu ıstırabın sahte bir ifadesi gibi geldi. Kirlettikleri bu duyguyu şimdi daha iyi hissediyorum, senin de dediğin gibi, bana düşen tek şey bu duyguyu kirletmemek için tüm gücümle çabalamak.[...](Kenefānī, 2005, 15)

[...]الآن أحسها عميقة أكثر من أي وقت مضى، وقبل لحظة واحدة فقط مررت بأقصى ما يمكن لرجل مثلي أن يمر فيه، وبدت لي تعاساتي كلها مجرد معبر مزيف لهذه التعاسة التي ذقتها في لحظة كبريق النصل في اللحم الكفيف.. الآن أحسها، هذه الكلمة التي و سخوها، كما قلت لي والتي شعرت بأن علي أن أبذل كل ما في طاقة الرجل أن يبذل كي لا أوسخها بدوري.[...]

Kenefānī, mektubun bir sonraki bölümünde es-Semmān'a “seni seviyorum” ifadesiyle başlayarak ona olan aşkını yineler. Bu yineleme mektup boyunca sürüp gider. Aşk acısının bütün benliğini sardığını ifade eden Kenefānī, yaşadığı çaresizlik karşısında acı içerisinde ağladığına şaşıldığını söyleyerek bir anlamda bu durumu kişiliğine konduramadığını sezdirir. Nitekim o, kendi deyimiyle “kırbaçlandığı zamanlarda dahi gözyaşlarına direnip onları azarlayabilmiştir.”:

[...]Seni seviyorum: Bunu şimdi daha iyi hissediyorum ve tiksindiğin acı ve keder - benim tiksindiğimden ne daha az ne daha

[...]إنني أحبك: أحسها الآن والألم الذي تكرهينه - ليس أقل ولا أكثر مما أمقته أنا - ينخر كل عظامي

çok- bütün kemiklerimi parçalıyor ve ölümün ayak sesleri gibi eklemelerimde ağır ağır ilerliyor. Güneş, balkonunun ufkunu uzun şeritler halinde kesen perdeye karşı kıraç tepenin ardından doğarken şimdi bu duyguyu daha iyi hissediyorum. Hissediyorum ve dün gece benim de uyuyamadığımı hatırlıyor, evimin balkonunda güneşin doğuşunu beklerken acıyla ağladığıma şaşıyorum. Ben ki zamanında kırbaçlanırken gözyaşlarına direnip onları azarlayan biriyim[...] (Kenefānī, 2005, 15-16).

ويزحف في مفاصلي مثل دبيب الموت. أحسها الآن
والشمس تشرق وراء التلة الجرداء مقابل الستارة
التي تقطع أفق شرفتك إلى شرائح متطاولة.. أحسها
وأنا أتذكر أنني أيضاً لم أنم ليلة أمس، وأنني فوجئت
وأنا أنتظر الشروق على شرفة بيتي أنني - أنا الذي
قاومت الدموع ذات يوم وزجرتها حين كنت أجد
[...].

Ğassān Kenefānī mektup boyunca Ğāde es-Semmān'a olan aşkını temellendirir, onu ikna etmeye çalışır. Mektubun sonlarında onu kaybetmek istemediğini, aralarındaki mesafenin birbirlerini ayıramayacağını ama eğer isterse kendisinin bu davadan vazgeçebileceğini çünkü çantasını alıp gitmeye alışık olduğunu acıklı cümlelerle ifade eder, deyim yerindeyse kendini acındırır:

[...]Senden bir şey istemiyorum ve -aynı derecede- seni asla kaybetmek istemiyorum. Gideceğin mesafe seni benden koparamayacak. Aramızda, mesafelerin ve ayrılığın yok edemeyeceği çok şey inşa ettik. Çünkü bu şeyler sarsılmaz bir dürüstlük üzerine inşa edilmiştir.[...] Ama eğer istediğin buysa bana gitmemi söyleyebilirsin. Sen burada kal. Çünkü ben küçük çantamı alıp gitmeye alışkınım. Ama bu sefer giderken aşkını da beraberimde götüreceğim. Ve aramızda inşa ettiğimiz değerli şeylerin üzerinde rüzgâr estikçe kanamaya devam edeceğim[...] (Kenefānī, 2005, 17-18).

[...]أنا لا أريد منك شيئاً، ولا أريد - بنفس المقدار -
أبداً أبداً أن أفقدك. إن المسافة التي ستسافرينها لن
تحجبك عني، لقد بنينا أشياء كثيرة معاً لا يمكن،
بعد، أن تغييها المسافات ولا أن تهدمها القطيعة لأنها
بنيت على أساس من الصدق لا يتطرق إليه
التزعزع.[...] ولكن إذا كان هذا ما تريدينه فقولي لي أن
أغيب أنا. ظلي هنا أنت فأنا الذي تعودت أن أحمل
حقيقتي الصغيرة وأمضي.. ولكنني هذه المرة سأمضي
وأنا أعرف أنني أحبك، وسأظل أنزف كلما هبت الريح
على الأشياء العزيزة التي بنيناها معاً.[...]

Ğassān Kenefānī, ikinci mektubunda es-Semmān'a karşı duygularını mektubun hemen girişinde aktarmaya devam eder. Bu mektubun da yazıldığı yer ve tarih belirsiz olmakla birlikte, es-Semmān içerikten yola çıkarak mektubun 29 Kasım 1966 tarihinden önce Kahire'de yazılmış olabileceğini belirtir. İlk mektupta “Ğāde” hitap sözcüğünü kullanan Kenefānī, ikinci mektupta daha samimi bir ifade kullanarak muhatabına “*Azizetī Ğāde*: Sevgili Ğāde” şeklinde hitap eder. Hitap düzeyinde görülen bu değişim, Kenefānī'nin gitgide muhatabına yakınlaştığını gösterir:

Sevgili Ğāde,

Son derece bitkinim. Ama bana gözlerini, dudaklarımı ve daha birçok şeyini hatırlatan resmînle karşımdasın.[...] Seni özlüyorum ey cehennemim, en gökyüzüm, en denizim. Delicesine özlüyorum seni. Resmîni önüme koyup seni görmek için nefesimi tutacak kadar özlüyorum.[...](Kenefānī, 2005, 24)

عزيتي غادة..

مرهق إلى أقصى حد: ولكنك أمامي، هذه الصورة
الرائعة التي تذكرني بأشياء كثيرة عينك
وشفتاك [...]أفتقدك يا جهنم، يا سماء، يا بحر.
أفتقدك إلى حد الجنون. إلى حد أضع صورتك أمام

عيني وأنا أحبس نفسي هنا كي أراك.[...]

Kenefānī, mektubun başında bitkin olduğunu ifade ettikten hemen sonra es-Semmān'a ait resimden bahsederek bu resmîn kendisini ayakta tuttuğuna işaret eder. Bu davranış, muhatabın sevgisini kazanabilmek açısından önem arz eder. Çünkü bedenen iyi olmayan birinin, muhatabının sevgisini kazanması güçtür.

Kenefānī, mektubun devamında es-Semmān gibi birisini hayatında tanımadığını, ona yaklaştığı kadar hiç kimseye yaklaşmadığını, bu yüzden onu unutamayacağını ve hayatı içinde nadir bir şey olduğunu, hayata onunla başlayıp onunla bitireceğini yazar. Bu cümleler, kuşkusuz ona karşı duyduğu aşkı apaçık ortaya koyar:

[...]Seni unutmayacağım. Sana basitçe şunları söylüyorum: Hayatımda senin gibi birini asla tanımadım. Sana yaklaştığım kadar kimseye yaklaşmadım asla, bu yüzden seni unutmayacağım. Hayır. Sen

[...]لن أنسى. كلا. فأنا ببساطة أقول لك: لم أعرف
أحداً في حياتي مثلك، أبداً أبداً. لم أقرب من أحد
كما اقتربت منك أبداً أبداً ولذلك لن أنساك، لا...

hayatımda nadir bir şeysin. Seninle başladım ve bana öyle görünüyor ki seninle bitireceğim.[...](Kenefānī, 2005, 24)

إنك شيء نادر في حياتي. بدأت معك ويبدو لي أنني سأنتهي معك.[...]

Ġassān Kenefānī, 29 Kasım 1966 tarihli üçüncü mektubunda Ġāde es-Semmān'a karşı duygularını aktarmayı sürdürür. Mektubun başında insanlarla olan ilişkilerinden bahseden Kenefānī, kendisinin beklediğinden çok tanınıp sevildiğini, ama bu teveccühün genellikle kendisini küçük düşürdüğünü çünkü bunun, insanların iyi niyetini kazanmak için yeterli vakit sağlamadığını ve yine insanların beklentilerini karşılamada aciz bıraktığını ifade eder. Sonrasında en azından tek bir şeyden, es-Semmān'a verdiği kıymetten emin olduğunu söyleyen Kenefānī, muhatabının vasıflarını sayıp bunlardan övgüyle bahseder:

[...]Ama, en azından tek bir şeyden eminim ki o da bendeki kıymetin. Henüz senin yüzünden akıl sağlığımı kaybetmedim. Bu yüzden senin ne kadar zeki, asil ve güzel olduğunu ben daha iyi bilirim. Uzun zamandır bedenimdesin, dudaklarımda, gözlerimde ve kafamdasın. Benim azabım, özlemim, insanın yaşamak ve hayata tutunmak için aklına getirdiği harika şeysin. Hayatımda hiç görmediğim bir güce sahibim, o da seni hayal edip görebilmek. Bir sahne gördüğümde ya da bir kelime duyup kendi kendime yorum yaptığımda, sanki elin elimde, yanımda duruyormuşsun gibi cevabını kulağımda duyuyorum.[...](Kenefānī, 2005, 28)

[...]ولكنني متأكد من شيء واحد على الأقل، هو قيمتك عندي.. أنا لم أفقد صوابي بك بعد، ولذلك فأنا الذي أعرف كم أنت أذكي وأنبل وأجمل. لقد كنت في بدني طوال الوقت، في شفتي، في عيني وفي رأسي. كنت عذابي وشوقي والشيء الرائع الذي يتذكره الإنسان كي يعيش ويعود.. إن لي قدرة لم أعرف مثلها في حياتي على تصورك ورؤيتك.. وحين أرى منظرًا أو أسمع كلمة وأعلق عليها بيني وبين نفسي أسمع جوابك في أذني، كأنك واقفة إلى جوار يدي في يدي.[...]

Kenefānī, mektubun devamında es-Semmān'a aşkını ve dolayısıyla içinde bulunduğu mutluluğu tasvir ederken, bu duyguları daha önce hiç yaşamadığının altını çizerek muhatabına kendisini kabul ettirmeye çalışır:

[...]Seni seviyorum mutsuz kadın, hayatım boyunca aşkı tatmadığım kadar hem de. Beyrut'tan ayrılıp buraya geldiğim gecedен sonra otuz yıllık kir ve pasımı atan böylesi bir mutluluğu hayatımda görmedim.[...](Kenefānī, 2005, 28)

[...]إنني أحبك أيتها الشقية كما لم أعرف الحب في حياتي، ولست أذكر في حياتي سعادة توازي تلك التي غسلتني من غبار وصدأ ثلاثين سنة ليلة تركت بيروت إلى هنا.[...]

“Direniş savaşı” olarak bilinen Ğassān Kenefānī'nin mektuplarındaki bu ve benzeri ifadeleri eleştirmenlerin dikkatini çekmiş ve sonuçta “Kenefānī gibi bir mücadelecinin ismi aşk meseleleriyle anılmamalı”(Kenefānī, 2005, 108) gibi birtakım eleştirilerde bulunmalarına neden olmuştur. Öte yandan, Kenefānī'nin muhatabını شقي: *mutsuz, bedbaht* şeklinde tavsif etmesi, kendi mutsuzluk ve şanssızlığını muhatabı üzerinden tezahür ettirmeye çalıştığının bir göstergesidir. Zira es-Semmān'ın mektupları elimizde olmadığından, onun Kenefānī'nin aşkına nasıl karşılık verdiğini bilememekteyiz.

Kenefānī, yine üçüncü mektubun ilerleyen bölümlerinde es-Semmān'a olan ilgisinin daha fazla olduğunu söyleyerek bir bakıma kendini acındırır ve daha sonra “ama ne yapabilirim ki?” diyerek çaresizliğini ifade etmiş olur. Öte yandan, dünyanın karşılarında durduğunu söyleyen Kenefānī, es-Semmān'ı birlikte kendilerine karşı duranlarla mücadele etmeye çağırır:

[...]Lütfen... Seninle olmama izin ver. Seni görmeme izin ver. Sen, sende ifade ettiğimden çok daha fazlasını ifade ediyorsun bende ama ne yapabilirim; kuşkusuz dünyanın tümünün karşımızda durduğunu, ama ikimizin de karşısında eşit bir şekilde durduğunu biliyorum, öyleyse neden birlikte dünyanın karşısında durmuyoruz? Bırak artık bana azap çektirmeyi. Ben de sen de bu manzara karşısında ezilmeyi hak etmiyoruz. Bana

[...]أرجوك.. دعيني معك. دعيني أراك. إنك تعنين بالنسبة لي أكثر بكثير مما أعني لك وأنا أعرف ولكن ما العمل؛ إنني اعرف أن العالم ضدنا ولكنني أعرف أنه ضدنا بصورة متساوية، فلماذا لا نقف معاً في وجهه؟ كفي عن تعذيبي فلا أنا ولا أنت نستحق أن نسحق على هذه الصورة. أما أنا فقد

gelince, içinde güzelliğin olduğu bir şeyden kaçmak beni küçük düşürüyor, artık kaçmak istemiyorum. Dünyanın yükünü omuzlarıma koysalar dahi arkada ve yanında olmayı sürdüreceğim.[...](Kenefānī, 2005, 40)

أذلي الهروب بما فيه الكفاية ولست أريد ولا أقبل
الهروب بعد. سأظل، ولو وضع أطلس الكون على
كتفي، وراءك ومعك.[...]

Yukarıda da görüldüğü üzere Kenefānī, es-Semmān'a karşı olan aşkında kararlılığını sürdürür, sıcak ve samimi cümleleriyle onun sevgisini kazanmaya çalışır. Daha da önemlisi, sevdiği kadının aşkını kazanmak konusunda sarsılmaz bir inanca sahip olduğu açıktır. Kenefānī'nin aşkı, öyle görünüyor ki, inanç temeli üzerinde inşa edilmiştir.

Kenefānī, aynı mektubun sonlarına gelirken muhatabına olan aşkıyla ilgili ısrarcı tavırlarını sürdürmeye devam eder ve “dünyada hiçbir şey seni kaybetmeme neden olamaz” şeklinde yazar:

[...]Dünyada hiçbir şey seni kaybetmeme neden olamaz. Zira senden önce her şeyi kaybettim. Senden sonra da her şeyi kaybederim. “Senden nefret edemem bu yüzden sevgini istiyorum.” Eğer bu isteğimi kabul edersen sana dünyaları veririm. Ben, ey mutsuz kadın, seni sevdiğimi ve eğer seni kaybedersen bendeki en değerli şeyi sonsuza dek kaybedeceğimi biliyorum.[...](Kenefānī, 2005, 41)

[...]ولن يستطيع شيء في العالم أن يجعلني أفقدك
فقد فقدت قبلك، وسأفقد بعدك، كل شيء. «إنني
لا أستطيع أن أكرهك ولذلك فأنا أطلب حبك»..
أعطيك العالم إن أعطيتني منه قبلك بي.. فأنا، أيتها
الشقية، أعرف أنني أحبك وأعرف أنني إذا فقدتك
فقدت أئمن ما لدي، وإلى الأبد..[...]

Burada Kenefānī'nin aşkını kaybedeceğine yönelik bir panik ve tedirginlik içinde olduğu gözlenir. Giriş cümlesi dünyaya bir meydan okuma gibi görünse de Kenefānī sevgilisine aşkını kabul ettirebilmek için ona dünyaları vereceğine dair iddialı bir vaatte bulunur. Böylece aşkının geleceğini güvence altına almak ister.

Ġāde es-Semmān yukarıdaki alıntının ilk cümlesinin, Kenefānī'nin *el-Muḥarir* gazetesindeki “özel evraklar” köşesinde kendisine yönelik yazdığı duygusal mektuplarından bir alıntı olduğunu ifade eder. es-Semmān, söz konusu mektupların halihazırda incelediğimiz koleksiyona alınmadığını, ayrıca müstakil bir kitapta da toplanmadığını kaydeder.

Kenefānī, mektubunu لا شيء يشوقني غيرك: “Beni senden başka hiçbir şey heyecanlandırmıyor” cümlesiyle noktalar.

Ġassān Kenefānī, 20 Ocak 1967 tarihli mektubunda yine umutsuzluğuyla, içerleyişleriyle, sorularıyla muhatabının üzerine gider. Kenefānī, yazacak bir şeyi kalmamışçasına mektubuna şu soruyla başlar: ماذا تريد أن أقول لك؟ “Sana ne yazmamı istiyorsun?” Bu soru, Kenefānī'nin tüm çabalarına rağmen aşkına karşılık bulamadığının bir tezahürü müdür bilinmez zira es-Semmān'ın mektupları elimizde olmadığı için bu soruya bir yanıt vermemiz mümkün değildir. Ancak Kenefānī'nin aşağıda söyledikleri, muhatabından aşkına olumlu bir karşılık göremediğinin bir göstergesi olabilir:

[...]Mektubun beni incitti. Bir tek sıcak kelimeyi benden sakındın ve haftalarca beni aklına getirmemeyi başardın. Tam bir hayal kırıklığı! [...](Kenefānī, 2005, 33)

[...]ولقد ألمتني رسالتك. ضننت عليّ بكلمة حارة واحدة واستطعت أن تظلي أسبوعاً أو أكثر دون أن أخطر على بالك. يا للخيبة! [...]

Kenefānī ile es-Semmān'ın yüz yüze görüştükleri söz konusu mektuptan anlaşılır. Mektubun ikinci paragrafında, Kenefānī'nin es-Semmān'ı havaalanında yolcu ettiği görülür. es-Semmān'ın gidişi Kenefānī'ye korkunç gelir bu nedenle mektubun sonunda “ne zaman döneceksin?” sorusuna yanıt arar:

[...]Havaalanındayken saatler sonra korkunç bir şeyin olacağını biliyordum: Yokluğun.[...]Sense eşi benzeri olamayan bir şekilde mutluydun, heyecanlıydım.[...](Kenefānī, 2005, 32)

[...]حين كنت على المطار كنت أعرف أن شيئاً رهيباً سيحدث بعد ساعات: غيابك.[...]كنت سعيدة ومستثارة بصورة لا مثيل لها.[...]

Kenefānī, mektubun sonunda muhatabına bazı sorular sorarak adeta onu kendisine yazmaya hatta aşkına karşılık vermeye zorlar:

[...]Ne zaman döneceksin? Bana ne zaman içtenlikle yazacaksın? Seni hak ettiğimi ne zaman anlayacaksın? Kuşkusuz bekledim, beklıyorum ve sana şunu söylemeye devam ediyorum: Beni yanına al.(Kenefānī, 2005, 33)

[...]متى سترجعين؟ متى ستكتبين لي حقاً؟ متى ستشعرين أنني أستحقك؟ إنني انتظرت، وأنتظر، وأظل أقول لك: خذيني تحت عينيك.

Kenefānī, 24 Ocak 1967 tarihinde Beyrut'ta kaleme aldığı dört sayfalık dördüncü mektubuna *Gāde, hayatım!* غادة.. يا حياتي! hitap sözcüğüyle başlar. Bu sözcük, Kenefānī'nin zaman geçtikçe es-Semmān'a duygusal açıdan daha da yakınlaştığını gösterir. Bununla beraber, yazar mektubun hemen girişinde es-Semmān'ı sert sözlerinden ötürü paylar:

Gāde, hayatım!
Bana nasıl şunu dersin? “[Aşkımız] bir av yolculuğu süresi kadardı bitti diye savunmanda haklısın, seni suçlamıyorum.” Kayıp bir vatanı bekler gibi seni bekleyen bir bedbahtın bunu yapacağını nasıl bir an bile düşünebilirsin? Asfaltın, ayaklarının derisini yüzdüğü (sürgün edilmiş bir deli gibi) bu adamın unuttuğuna, [aşkı için] bir zaman belirlediğine, kendini savunduğuna yahut saldırdığına nasıl inanırsın?[...](Kenefānī, 2005, 36)

غادة.. يا حياتي!
كيف تقولين لي: «لا ألومك، لك الحق... في الدفاع عن توقيتك لرحلة صيد انتهت؟» كيف تفكرين لحظة واحدة بأن هذا التعيس الذي ينتظرك كما ينتظر وطناً ضائعاً يفعل ذلك؟ كيف تعتقدين أن ذلك الرجل الذي سلخت الشوارع قدميه، كالمجنون الطريد، ينسى أو يوقّت أو يدافع عن نفسه أو مهاجم؟[...]

es-Semmān'ın, Kenefānī'yle aralarındaki aşkı bir av yolculuğu gibi görmesi muhatabını son derece üzmüştür. Kaldı ki Kenefānī'nin gözünde es-Semmān bundan çok daha fazlasıdır; onu, "kayıp bir vatani bekler" gibi bekler. Ancak, el-'Arna'ūt'a göre es-Semmān'ın tavrı, kendinden ve insanlardan korktuğu için aralarındaki ilişkinin sürmesini istememesinden kaynaklanır. Çünkü Kenefānī evlidir ve es-Semmān onun evlilik hayatının bozulmasını istemez.(el-'Arna'ūt, 2012, 231) Ancak, Kenefānī mektubun devamında es-Semmān kadar ilişkinin nereye varacağını dert edinmez bilakis ona, evliliğine rağmen duygusal ifadelerle yaklaşmaya devam eder ve onu söylediği sözlerden ötürü affettiğini, sözleri karşılığında bir telafi beklemediğini yazar:

[...]Ama seni her zaman yaptığım gibi şimdi de affediyorum. Affediyorum çünkü sen benim nezdimde benden ve başka her şeyden daha çok şey ifade ediyorsun. Çünkü basitçe "seni istiyorum, seni seviyorum ve senden sözlerini telafi ettirmeni isteyemem." Sen böyle söylerken bir çocuk gibi ağladığım, göz yaşlarımın içime aktığını hissettiğim için. Sonuçta sıcaklık ve özlemlerle etrafımı sardığımı ve sensiz kendime layık olmadığımı biliyorum! [...](Kenefānī, 2005, 36)

[...]ولكنني أغفر لك، مثلما فعلت وأفعل وسأظل أفعل. أغفر لك لأنك عندي أكثر من أنا وأكثر من أي شيء آخر، لأنني ببساطة «أريدك وأحبك ولا أستطيع تعويضك»، لأنني أبقى كطفل حين تقولين ذلك، وأحس بدموعي تمطر في أحشائي، وأعرف أنني أخيراً مطوق بك، بالدفء والشوق وأني بدونك لا أستحق نفسي! [...]

Kenefānī, es-Semmān'a acıları karşısında sessiz ve donuk kaldığı için sitem eder.

Zira kendi acı çekerken, duygularının es-Semmān'ın gözünde sıradanlaştığını hisseder:

[...]Acı çektiğimi biliyorsun ve ne istediğimi bilmediğimi söylüyorsun. Seni kışkandığımı, yanıp tutuştuğumu, seni arzuladığımı ve acı çektiğimi biliyorsun. Buna rağmen, üstüne üstlük, beni bazen yalnızca sıradan bir insanmışım gibi görüyorsun. Senle ve sensiz, beni bir kamış gibi sallayan o ölümcül nabızı küçümsüyorsun.[...](Kenefānī, 2005, 37)

[...]أنت تعرفين إنني أتعذب وإنني لا أعرف ماذا أريد. تعرفين إنني أغار، وأحترق وأشتهي وأتعذب. تعرفين إنني حائر وإنني غارق في ألف شوكة برية.. تعرفين.. ورغم ذلك فأنت، فوق ذلك كله، تحوليني أحياناً إلى مجرد تافه آخر، تصغرين ذلك النبض القاتل الذي بهزتي كالقصبية، معك وبدونك. [...]

Kenefānī, mektubun ilerleyen bölümlerinde es-Semmān'a aralarındaki ilişkiyi daha kolay bir hale getirmeyi, yaşadıkları ve kendilerini tüketen karmaşıklıktan kurtulmayı önerir. Daha sonra es-Semmān'a yalnızca aşk beslemediğini, aynı zamanda ona bir "cahiliye dönemi savaşçısı" gibi inandığını yazar:

[...]Aramızdaki ilişkiyi daha kolay ve daha basit bir hale getirelim. Kollarımızı birleştirip bizi tüketen karmaşıklıkların üzerine basit bir yay çizelim. En azından bunu yapalım. Benim için öfkenden, üzüntünden ve yabancılaşmandan daha harikası.[...] Seni sadece sevmekle kalmıyorum, aynı zamanda cahiliye savaşçısının kana bulanırken içtiği son kadehine inandığı gibi sana inanıyorum. Hatta şöyle açıklayayım: Bir yiğidin vatanına inandığı gibi, bir muttakinin Allah'a inandığı gibi, bir sūfinin gayba inandığı gibi sana inanıyorum. Hayır. Bir erkeğin bir kadına inandığı gibi! [...](Kenefānī, 2005, 49)

[...]لنجعل من نفسينا معاً شيئاً أكثر بساطة ويسراً،
لنضع ذراعينا معاً ونصنع منهما قوساً بسيطاً فوق
التعقيدات التي نعيشها وتستنزفنا. لنحاول ذلك على
الأقل. أنت عندي أروع من غضبك وحزنك
وقطيعتك.[...] أنا لا أحبك فقط ولكنني أؤمن بك
مثلما كان الفارس الجاهلي يؤمن بكأس النهاية يشربه
وهو ينزف حياته، بل لأضعه لك كما يلي: أؤمن بك
كما يؤمن الأصيل بالوطن والتقي بالله والصوفي
بالغيب. لا. كما يؤمن الرجل بالمرأة!

Kenefānī aynı mektupta Beyrut'ta insanların, ilişkileri hakkında dedikodu yaptıklarından bahseder:

[...]Bugünlerde Beyrut'ta veya başka yerlerde, ilişkimizin tek taraflı olduğunu, benimse ümitsizliğe düştüğümü söylüyorlar. Horseshoe'da⁴⁴, peşine düşmekten bir gün bitap düşeceğim söyleniyor. Beni önemsemediğin, benden kurtulmaya çalıştığın ama benim sülük gibi sana yapıştığım konuşuluyor. Karşımdayken bana acıma duyuyorlar ama arkamdan dalga geçiyorlar. Şair Mecnun'un örneklerini okur gibi bana da okuyorlar. Ama bütün bunlar gerçek

[...]يقولون هذه الأيام في بيروت. وربما أماكن أخرى،
ان علاقتنا هي علاقة من طرف واحد، وانني ساقط
في الخيبة. قيل في الهورس شو إنني سأتعب ذات يوم
من لعق حذائك البعيد. يقال أنك لا تكثرين بي وأنتك
حاولت أن تتخلصي مني ولكنني كنت ملحاحاً كالعلق.
يشفقون علي أمامي ويسخرون مني ورائي. ويقرأون لي
كما يقرأون نماذج للشاعر المجنون. . ولكن ذلك كله

⁴⁴ Beyrut'ta 60'lı yıllarda edebiyatçıların sık sık uğradığı, El-Ḥamrā' Caddesinde bulunan bir kafé.

hislerimin altında kalıyor. Seni, el-Ḥamrā' caddesinde anlaşılması mümkün olmayan bir sadelik ve kararlılıkla seviyorum.[...](Kenefānī, 2005, 38)

يظل تحت ما أشعره حقاً، فأنا أحبك بهذه البساطة
والمواصلة التي لا يمكن فهمها في شارع الحمراء، ولا
على شفاة التافيين.[...]

Burada Kenefānī'nin insanlar tarafından yapılan dedikodulara kulak asmadığı ve es-Semmān'a olan aşkıdan vazgeçip geri adım atmadığı açıkça görülür. Bununla birlikte, yazarın çevresinin Kenefānī ve es-Semmān'ın ilişkisine nasıl ve hangi açıdan baktıklarını mektuplar üzerinden okumak mümkündür.

Ḡassān Kenefānī, Kahire'deki Cleopatra Otelinde yazdığı 4 Şubat 1967 tarihli mektubunda Ḡāde es-Semmān'a olan aşkını bir kez daha yineler. Bununla birlikte, es-Semmān'ın, ismini ve gözlerinin rengini unutma ihtimalini vatanını kaybetme ihtimaliyle eşdeğer olarak görür:

[...]Seni, hayatımda hiç olmadığı kadar seviyorum. Bunu hiçbir insanın sahip olmadığı cesaretle söylüyorum ve söylemeye de devam edeceğim. Seninle yaşadığım dokuz ayın sonsuza dek yağmur gibi hayatıma yağacağını hissediyorum. Seni istiyorum. Seni bekliyorum. Ve sevip beklemeye de devam edeceğim. Eğer Londra'da bana alternatif bir şey bulup ismimi ve gözlerimin rengini unutursan bu bir vatan kaybetmemle eşdeğer olur.[...](Kenefānī, 2005, 53)

[...]إنني أحبك كما لم أفعل في حياتي، أجرؤ على
القول كما لم يفعل أي إنسان وسأظل. أشعر أن
تسعة شهور معك ستظل تمطر فوق حياتي إلى
الأبد. أريدك. أنتظرک وسأظل أريدك وأنتظرک، وإذا
بدلك شيء ما في لندن، ونسيت ذات يوم اسمي ولون
عيني فسيكون ذلك مواز لفقدان وطن.[...]

Kenefānī, mektubun devamında es-Semmān'ın aşkını vatanına benzetir ve tıpkı öz vatani Filistin'i geri almak için mücadele ettiği gibi sevdiği kadının aşkını kazanmak için de mücadele edeceğini yazar. Çünkü Kenefānī'ye göre vatan kavramı insanın hakkı, geçmişi ve biricik geleceğidir. O vatan ki içinde ağaçlar, bulutlar, gölge, parlayan güneş, yağmur yüklü bulutlar ve sökülmeye isyan eden kökler vardır.

Kenefānī, 11 Mart 1967 tarihli mektubunun hemen başında es-Semmān'a ne yazması gerektiği konusunda kafa karışıklığı içinde olduğunu yazar. Ona mektuplar yazdığını, ancak mektuplarının ulaşmadığını muhatabının mektuplarından öğrendiğini, bu nedenle suçluluk duyduğunu ifade eder. Mektubun devamındaysa ona olan aşkını bambaşka bir şekilde bir kez daha ilan eder:

Ġāde,

Sana neler yazmam gerektiğini bilmiyorum. Geçen hafta sana uzun bir mektup göndermiştim. Ancak mektuplarında herhangi bir şey teslim almadığını yazmışsın. Ben de bu yüzden suçluluk duyuyorum. Bir an, rol yaptığımı ya da kalbimin sana karşı boşlukta attığını veya sustuğunu veya başka bir limana doğru yol aldığını düşünmenden korkuyorum: Sensiz hiçbir şeyin ve hiç kimsenin kıymeti yok. Yokluğun – onu kim seçerse seçsin – hiçbir şeyi telafi etmeyecektir. Senden sonra yaşamak imkânsız. Sen olmadan hiçbir şey mümkün değil.[...](Kenefānī, 2005, 65)

غادة..

لست أعرف ماذا يتعين علي أن أكتب لك . لقد أرسلت لك رسالة مطولة منذ أسبوع، ومع ذلك فرسائلك تقول أنك لم تتسلمي شيئاً، وأنا أشعر بالذنب، وأخشى أن تعتقدي للحظة أنني ألعب دوراً، أو أن نبضي لك قد أخذ يخفق في فراغ، أو أنه صمت، أو أنه اتجه نحو مرفأ آخر: دونك أيتها الغالية لا شيء ولا أحد. وغيابك - ليكن من يكن الذي سيختاره - لن يعوض. بعدك مستحيل. دونك لا شيء ولكن غيرك غير ممكن.[...]

Kenefānī, es-Semmān'a olan hislerini açıklarken onu tıpkı öz vatani Filistin'i hisseder gibi hissettiğini ifade eder; es-Semmān'ı kaybetmekle Filistin'i kaybetmeyi birbirine denk tutar:

Derimin altındasın sen. Seni Filistin'i hissettiğim gibi hissediyorum: Onu kaybetmek onulmaz bir felaket. O benim etim ve kanımdaki sevgilim. Onun yokluğu sahtekarlıktan uzak gözyaşlarıdır [...](Kenefānī, 2005, 65).

[...]أنت في جلدي، وأحسك مثلما أحس فلسطين: ضياعها كارثة بلا أي بديل، وحي شيء في صلب لحي ودمي، وغيابها دموع تستحيل معها لعبة الاحتيال.[...]

Öte yandan, Kenefānī kendisine es-Semmān'ı hatırlatan her şeyden nefret ettiğini, çünkü bunların, hiçbir şeyin iyileştiremeyeceği yarasını kaşımaktan başka bir işe yaramadığını duygusal bir dille ifade eder:

[...]Bana seni hatırlatan her şeyden nefret ediyorum. Çünkü hiçbir şeyin iyileştiremeyeceğini bildiğim yaralarımı kaşıyor. Oturup da insanların gömleklerini yamadığı gibi yaralarımı yamayamıyorum. Oysaki bana seni hatırlatan ne çok şey var: Herhangi bir dönemde savrulup tenimi parçalayan siyah saçların ve beni hâlâ yaralayan siyah gözlüklerin. Arabalar, sokaklar, insanlar, gözlerinde izlerini bıraktığın arkadaşlar, sandalyeler, yiyecekler, kitaplar, mektuplar, büro, ev, telefon, bunların, bunların tümü.[...](Kenefānī, 2005, 65)

[...]إنني أكره ما يذكرني بك، لأنه ينكأ جراحاً أعرف أن شيئاً لن يرتقمها. أنا لا أستطيع أن أجلس فارتق جراحي مثلما يرتق الناس قمصانهم... ويا لكثرة الأشياء التي تذكرني بك: الشعر الأسود حين يلوح وراء أي منعطف يمزع جلدي، النظارات السود ما تزال تجرحني. السيارات، الشوارع، الناس، الأصدقاء الذين تركت على عيونهم بصماتك، المقاعد، الأكل، الكتب، الرسائل، المكتب، البيت، الهاتف، كل ذلك، كله.[...]

Kenefānī, mektubun devamında kaçmak zorunda kalarak veya zorunlu olarak iki kez sürgüne gittiğini; insana en yakın ve kalbinde en çok kök salan iki şeyin aşk ve vatan olduğunu yazar. Öte yandan, vatanını mücadele ederek geri elde edebileceğini söyleyen yazarın, es-Semmān'a nasıl kavuşacağı konusunda kafasında bir takım soru işaretleri olduğu görülür:

[...]Kuşkusuz bende bir ıstıraba dönüştün. Bununla birlikte, kaçarak veya kaçmaya zorlanarak iki kez sürgüne gittim. İnsana en yakın ve kalbine en çok kök salan iki şey var: Vatan ve aşk. Eğer vatanımı geri getirmem için mücadele etmem gerekiyorsa o halde söyle bana ey her gece uykumu dayanılmaz kâbuslara dönüştüren deli kız, seni nasıl geri elde edeceğim?[...](Kenefānī, 2005, 66)

[...]لقد صرت عذابى، وكتب علي أن ألقأ مرتين إلى المنفى، هارباً أو مرغماً على الفرار، من أقرب الأشياء إلى الرجل وأكثرها تجذراً في صدره: الوطن والحب. وإذا كان علي أن أناضل من أجل أن أستراد الأرض فقول لي، أنت أيتها الجنية التي تحيك، كل ليلة، كوابيسي التي لا تحتل.. كيف أسترادك؟[...]

Ğassān Kenefānī, 25 Ağustos 1968 tarihli mektubunda aşk ve kıskançlık duygularını açığa çıkarmaya devam eder. Yazar, *Sevgili Ğāde*: عزیزتي غادة: hitap cümlesiyle başladığı mektubuna en başta es-Semmān’a ait adresin üzerinde İngiliz arkadaşı Cristopher’in ismi olduğundan kıskançlığını açığa vurur:

Mektubunu aldığım gün Selim’den adresini aldım ve sana uzunca yazmaya karar verdim. Ama adresin üzerinde Cris’in ismini görünce öfkelenmişim. Bu yüzden sana kendi adresimde yazmakla yetindim.[...](Kenefānī, 2005, 77)

في نفس اليوم الذي تلقيت فيه رسالتك كنت قد أخذت عنوانك من سليم وعزمت على الكتابة لك مطولاً، ولكن حين قرأت اسم كريس في العنوان انتابني شيء غامض، واكتفيت بأن أكتب لك، على عنواني.[...]

Kenefānī’nin kendi adresinden kastı, yayın yönetmenliğini yaptığı *el-’Envār* gazetesinin haftalık kültür ekidir. es-Semmān’ın aktardığında göre Kenefānī, yukarıdaki mektubun bir kısmını burada yayımlar.

Öte yandan Kenefānī, mektubun devamında es-Semmān’a olan aşkını bir “trajedi” olarak niteler ve bu “trajedi”nin bitimsiz olduğunu vurgular:

[...]Benim trajedim (aynı zamanda senin) ikimizin de gizleyemeyecek kadar seni sevmemdir. Kendini aynı yerde mi görüyorsun hâlâ? Öyleyse ah o bitimsiz trajedi! Sana gel diyorum. Bırak karşımıza çıkan bütün duvarları yıkalım. Kuşkusuz hayat, onu kurnazlıkla geçirecek kadar uzun değil, itiraf ediyorum.[...](Kenefānī, 2005, 78)

[...]مأساتي (ومأساتك) انني أحبك بصورة أكبر من أن أخفيها وأعمق من أن تطمئنيها. أترك في نفس المكان؟ إذن يا للمأساة التي لن تنتهي! أقول لك: تعالي، ودعينا نهدم الجدران جميعاً، إن حياتنا أصغر من أن نهدرها في الشطارة. أعترف! [...]

Kenefānī’nin es-Semmān’a duyduğu aşkı bir “trajedi” olarak nitelemesi, muhababından istediği karşılığı alamayışından kaynaklanır. Kuşkusuz bu yargıya, hemen

[...]Nasıl olur da gitmene izin verdim? Nasıl olur da Sindibad'ın Simurg kuşunun kanatlarına tutunduğu gibi sana tutunmadım? Ey özgür kadın, ey ekmeğim, suyum, havam... Pişmanlıktan geriye bir şey kalmadı bana[...](Kenefānī, 2005, 80).

[...]ولكن كيف تركتكَ تذهيبين؟ كيف لم أربط نفسي
إليك مثلما ربط السندباد نفسه إلى ريش الرخ؟ ليس
عندي، أيها الطليقة، يا خبزي ومائي وهوائي، إلا
الندم.[...]

Öte yandan, yazar muhatabını bir gün yeniden göreceğini ifade ederek umudunu diri tutmaya çalışır:

[...]Bir gün seni yeniden göreceğim. -O gün- hayal kırıklıklarına yenik düşmeye devam etmeyelim diye, hayatımızın nadir anlarında inşa edeceğimiz unutkanlık larvalarını derilerimizden söküp atacağız.[...]Bak ne diyeceğim: Unutkanlık, insanlığın acı yolculuğunda bulduğu en iyi ilaç. Ama ben seni asla unutmayacağım[...](Kenefānī, 2005, 80-81).

[...]سأراك مرة أخرى، ذات يوم. ترانا -يومذاك -
سنكسر من حول جلودنا يراقات النسيان التي
سنبنهما فوق اللحظات النادرة في حياتنا، كيلا نظل
صرعى الخذلان؟ [...]ماذا أقول لك؟ إن النسيان هو
أحسن دواء اخترعه البشر في رحلتهم المريرة، ومع
ذلك فأنا لن أنساك.[...]

Kenefānī'nin özellikle es-Semmān'a karşı beslediği duygularını açığa çıkardığı mektup parçalarına baktığımızda onun muhatabına karşı aşırı sahiplenici bir tavır sergilediğini söyleyebiliriz. Ġāde es-Semmān'ın bu mektuplara verdiği cevaplar elimizde olmadığından onun yazılanlara nasıl tepki verdiğini tahmin etmek güç olsa da Kenefānī'nin her mektupta muhatabına karşı ısrarcı tavırları, duygularına karşı olumlu bir cevap alamadığını gösterir. Bunun nedeni, tahmin edilebileceği üzere Kenefānī'nin hâlihazırda evli olmasından ve es-Semmān'ın bu evliliğe zarar vermek istememesinden kaynaklı olduğu söylenebilir.

4.1.1.2. Edebî ve Kültürel Faaliyetler

Ġassān Kenefānī'nin mektuplarında yalnızca onun Ġāde es-Semmān'a olan aşkına tanıklık etmeyiz. Her ikisi de yazar kimliğine sahip olduğundan mektuplarda edebi ve kültürel faaliyetlere ilişkin ayrıntılara da şahitlik ederiz. Kenefānī, mektuplarını es-Semmān'a olan aşkıyla ilgili duygularla açarken mektupların ilerleyen bölümlerinde bir anda kendimizi başka konuların, hayatın olağan akışında meydana gelen edebi ve kültürel faaliyetlerin içinde buluruz. Kenefānī ilk mektubunu yalnızca aşkıyla ilgili itiraflara ayırırken, ikinci mektuptan itibaren kültür ve edebiyata dair farklı konulardan da söz etmeye başlar. Söz gelimi, ikinci mektubunun sonlarında es-Semmān'ın bir röportajından, bu röportajın yayımlanacağı *el-Muşavvar* dergisinden ve es-Semmān'ın *Leylu'l-ġurebā* (Yabancıların Gecesi) adlı kitabını Kahire'de dağıttığından bahseder:

[...]Ahmed Bahā'uddīn röportajını bana okuduğunda onu benden kaptı. Hatta aynı konularda yazmam için beni onunla anlaşma yapmaya zorladı. Kafasını sallayarak bana şöyle dedi: Sonunda huysuzluğunu susturacak birini buldun. Röportajın, bütün Arap ülkelerinde çok sayıda dağıtım yapılan ve insanların saygı ve güvenini kazanan *el-Muşavvar*'de⁴⁵ yayımlanacak. Ama tabii ki ne zaman bilmiyorum. Kitaplarını dağıttım. İnsanlara senden bahsettim. Seni düşündüm. Yalnızca seni. Sense inanmıyorsun. (Akşamları ruhum acı çekerken) sen Mayfair'de⁴⁶ insanlarla oturuyor, telefonla konuşup gülüşüyorsunuz.[...]

[...]حين قرأ أحمد بهاء الدين حديثك لي خطفه، بل أجبرني على التعاقد معه لأكتب له مواضيع مماثلة... قال لي وهو يهز رأسه: أخيراً أيها العفريت وجدت من يُسبكت شراستك. سينشر الموضوع في «المصور» التي علمت أنها توزع في كل البلاد العربية أعداداً هائلة وتحوز على ثقة الناس واحترامهم.. ولكنني بالطبع لا أعرف متى.. وزعت كتبك. تحدثت عنك كثيراً. فكرت بك. بك وحدك.. وأنت لا تصدقين.. وأنت (حين أعذب نفسي في المساء) موجودة في الماي فير مع الناس والهواتف والضحك..[...]

Kenefānī'nin son cümlesinde beliren kıskançlık duygusu, es-Semmān'a duyduğu aşkın en güçlü dışavurumlarından biri olarak kabul edilebilir.

⁴⁵ Yayın yönetmenliğini Mısırlı gazeteci Aḥmed Bahā'uddīn'in (öl. 1996) yaptığı Kahire menşeli dergi.

⁴⁶ Beyrut'un Raoucheh semtinde bulunan bir kafe.

Kenefānī, 24 Ocak 1967 tarihli mektubunun sonlarında ısrarla es-Semmān'a yazmak istediğinden; hastalığından ve sağlığının iyi gittiğinden bahseder. Daha sonra romanıyla ilgili çalışmadığını, *el-Muḥarrir* gazetesinde çıplak bir köle gibi çalıştığını, kafasında bir tiyatro oyunu olduğunu ama ne zaman yazacağını bilemediğini kağıda döker:

[...]Sana her an, gece gündüz yazmak istiyorum: Vakurla parlamaya başlayan güneşte, ayazın kırbaçları altında, soğuk sabahta, karanlık gecede, kayboluşumda, deliliğimde ve ölümümde. (Rahat ol: Sağlığım yerinde. Son üç gündür hastaydım ve hiç uyuyamadım. Şimdiyse iyileşiyorum.) Romanımla ilgili hiçbir şey yazmadım. *el-Muḥarrir*'de kürek cezasına çarptırılmış çıplak bir köle gibi çalışıyorum. “Özel Evraklar”⁴⁷ köşesinde göreceğin, ama ne zaman yazacağımı bilmediğim bir tiyatro üzerinde düşünüyorum. Ama sadece seni beklediğimi biliyorum.[...](Kenefānī, 2005, 39)

[...]أريد أن أكتب لك، أن أكتب لك كل لحظة، ليل نهار: في الشمس التي بدأت تشرق بحياء، تحت سياط الصقيع، في الصباح البارد والمساء والعتمة، في ضياعي وجنوني وموتي..(اطمئني: إن صحتي جيدة، وآخر ثلاثة أيام كنت مريضاً جداً ولكنني لم أتم، واليوم أحسن) لم أكتب شيئاً في روايتي، أعمل في المحرر كما كان يعمل العبيد العرايا في التجديف، لدي فكرة لمسرحية ستريتها في الأوراق الخاصة لا أعرف متى سأكتبها.. أعرف فقط أنني أنتظرك.[...]

Ġassān Kenefānī'nin, öykü ve roman türünde eserlerin yanı sıra *el-Ḳubbe 'a ve 'n-nebī* (Şapka ve Peygamber), *Cisr ile 'l-'ebed* (Sonsuzluğa Köprü) ve *el-Bāb* (Kapı) başlıklı üç ayrı tiyatro eserine de imza attığının ifade edilmesi gerekir.

Kenefānī, 3 Nisan 1967'de Beyrut'ta kaleme aldığı mektubunun hemen başında es-Semmān'ın bütün mektuplarını teslim aldığını ifade ettikten sonra Beyrut'ta düzenlenen Afro-Asyatik Yazarlar Kongresi dolayısıyla “sabahtan öğleye kadar” (من الفجر إلى النجز) kendisini boğmak derecesinde meşgul eden işlerden yakınır. Daha sonra

⁴⁷ Ġassān Kenefānī'nin *el-Muḥarrir*'de yazılarını yayımladığı köşe.

tüm bu meşguliyetler arasında “Şapka ve Peygamber” adlı tiyatrosunu hangi duygularla yazdığından söz eder:

[...]Bu eşsiz kalabalığın ortasında epilepsiye yakalanmış gibi, bir gün, bir gece arabada sözünü ettiğimiz tiyatroyu yazmaya kaptırdım kendimi. Tiyatroyu yazarken birlikte olduğumuz o geceki sesinin tadını, tanrısal gözlerinin parlaltısını duyumsuyorum (Ah! Bu ne kadar da nadir rastlanan sürpriz dolu kısa bir ândı.)(Kenefānī, 2005, 58)

[...]وعبر هذا الازدحام الذي لا مثيل له أنهمك
كالمصاب بالصرع في كتابة المسرحية التي تحدثنا عنها
في السيارة ذات يوم، ذات ليلة.. إنني أستشعر وأنا
أكتبها طعم صوتك وبريق عينيك الإلهيتين في تلك
الليلة النادرة التي كناها معاً (أواه كم كان ذلك نادراً
ومفاجئاً وقصيراً!) [...]

Kenefānī, “tiyatronun tam istediği gibi gittiğini” (المسرحية تمشي على ما يرام) ve bu tiyatroyu es-Semmān’a armağan ettiğini (إنني أكتبها لك!) mektubun devamına ekler.

Kenefānī, her ne kadar Arap edebiyatında büyük bir yankı uyandırmış eserlerin yetkin bir yazarı olsa da onun mektuplarında edebiyata ve kültüre dair yukarıda aktarılan pasajlar dışında yoğun ayrıntılar görülmemektedir. Bunun nedeni, büyük çoğunlukla muhatabı Ġāde es-Semmān’a karşı duyduğu yoğun hisleri her mektubunda ısrarla ifade etmesidir.

4.1.1.3. Yaşam

Ġassān Kenefānī’nin mektuplarında yaşamın çeşitli yönleriyle alakalı detaylarla karşılaşmak mümkündür. Bu ayrıntılar, Kenefānī’nin başta bir insan olmak üzere hem bir yazar hem bir aktivist olarak onun hayatına ışık tutmaktadır.

Kenefānī’nin Ġāde es-Semmān’a olan aşkı toplum içerisinde çeşitli şekillerde yankı bulmuş, bu yankı yalan evlilik haberlerinin ortaya çıkmasına dek varmıştır. Kenefānī, 31 Ocak 1967’de es-Semmān’a yazdığı bir mektupta, es-Semmān ile

evliliklerine dair gazetede çıkan yalan bir habere yer verir. Bu haberin, yayımlayan kişinin hatası olmadığını, geçen beş senenin hatası olduğunu yazar:

[...]Gerçekten de önemli bir haber: Onlardan biri geçen Cuma gazetede bir haber yayımlamışlar: “Arkadaşımız Ğassān Kenefānī gelecek hafta sade bir düğünle yazar Ğāde es-Semmān ile dünya evine giriyor.” [...] Son anda gazeteden bir arkadaşım beni tebrik etmek ve kendisini davet etmediğim için azarlamak üzere bana ulaştı. Sonra da matbaaya koşup gazetede ki manşetleri kaldırdı. Fırtına kopmuştu bir kere ama ben aldırımıyordum. Bu hata haberi yapanın değildi, kaybettiğimiz beş senelik zamanındı, başka bir şey değil.[...](Kenefānī, 2005, 43)

[...]بلى. خبر مهم: أحدهم وَّزَع خبراً على الصحف يوم الجمعة الماضي: «سيتم في جو عائلي، خلال الأسبوع القادم، زفاف الزميل غسان كنفاني على الأديبة المبدعة غادة السمان..» [...] في آخر لحظة اتصل بي زميل من صحيفة ما يريد أن يبارك لي ويعاتبني على عدم إخباره.. ثم أخذ يركض إلى المطبعة فشال السطرين الهائلين عن الطابعة.. مرت العاصفة وأنا غير مكترث.. لم تكن غلطة الذي دس الخبر ولكن غلطة السنوات الخمس التي مرت، لا شيء.[...]

Kenefānī, mektubun devamında es-Semmān’ın kendisine yazmadığından yakınır ve mektubuna şu şekilde son verir: “Yaz bana. Niçin yazmıyorsun? Niçin? Niçin seni tatlı yaramaz? Benden mi kendinden mi yoksa harflerinin dürüstlüğünden mi korkuyorsun? Yaz”(Kenefānī, 2005, 43). Kenefānī’nin bu ısrarına baktığımızda, mektuplaşmanın onda bir bağımlılık haline geldiğini, öte yandan, es-Semmān’a olan sadakatini ortaya koyduğunu görmemiz mümkündür.

Kenefānī, 1 Şubat 1967 yılında Kahire’deki Cleopatra Otelinden es-Semmān’a bir mektup yazar ve mektuba muhatabına yönelttiği bir sövgüyle başlar. Bu davranış, “Benim dışımda herkese yazıyor musun?” şeklinde bir soru olarak tezahür eden kıskançlık duygusunun bir sonucudur. Gerçekten de Kenefānī, söz konusu mektubunda içindeki kıskançlığı apaçık ortaya serer ve bunun es-Semmān’a olan ilgisini daha da güçlendireceğini ifade eder:

Sevgili Ğāde, Allah kahretmesin seni!
Neler oluyor? Bana hariç herkese yazıyorsun? Bugün uçakta Selim el-Levzī veya Lāmiye, hatırlamıyorum, bana senin onlara mektup yazdığını söylediler. Dün de Kemal ve başkaları senden mektup aldıklarını söylediler! Neler oluyor? Bana yazmak istemiyor musun? Sorun değil! Ama ne yaptığına iyi dikkat et: Bu beni sana daha da çok bağlıyor! [...](Kenefānī, 2005, 47)

عزیزتی غادة.. یلعن دینک!

ما الذي حدث؟ تکتبین لكل الناس إلا لي؟ اليوم في الطائرة قال لي سليم اللوزي أنك كتبت له أو لامية لم أعد أذكر، وأمس قال لي كمال انه تلقى رسالة منك.. وآخرين! فما الذي حدث؟ لا تريدین الكتابة لي؟ معلىش! ولكن انتبهی جيداً لما تفعلین: ذلك سیزیدني تعلقاً بك! [...]

Kenefānī, mektubun bir başka yerinde hasta olduğundan bahseder ve her zamanki gibi derin bir uykuya ihtiyaç duyduğunu kaydeder:

[...]Gerçekten hastayım. (Eğer mümkünse) seni endişelendirmek istemem. Ama oda etrafımda dönüyor. Sanırım her zamanki gibi derin bir uykuya ihtiyacım var [...](Kenefānī, 2005, 48).

[...]إنني مريض حقاً. لا أريد أن أشعرك بأي قلق علي (إن كان ذلك ممكناً)، ولكن الغرفة تدور الآن، وكالعادة أحتاج كما أعتقد إلى نوم كثير... [...]

Ğassān Kenefānī, bir başka mektubunda kıskançlığını dışa vurmaya devam etmektedir. Kenefānī mektupta, Ğāde es-Semmān ile birlikte oldukları bir gece, es-Semmān'ın Şam'dan gelen bir arkadaşına karşı olan tavırlarının kendisini nasıl yıkıp geçtiğini yazar:

[...]Hep yalnızca yanımda olmanı istediğim gibiydin ama yanımda değildin. O ve sen, kahkaha atan sesin beni sarsacak ve ciğerlerimde bir yara açacak kadar mutluydunuz. O yaranın hâlâ gömleğimi ıslattığını hissedebiliyorum: Büroda, nefes nefese kalmış bir köpek gibi çalışmışım. Hayatımda ilk kez ertesi gün yola çıkacak arkadaşşıma yaptığım daveti iptal edip sana

[...]كنتِ مثلما أردتك دائماً معي وحدي ولكنك لم تكوني معي، وكان هو وكنتِ سعيدة إلى حد زلزلي صوتك الضاحك وفتح في رنتي جرحاً ما زلت أحس نزيفه يبلل قميصي: لقد عملت في المكتب مثل كلب لاهث، ألغيت، لأول مرة في حياتي، دعوة كنت وجهتها

koştu: Hayır! Bu gerçekten dayanılmaz.[...](Kenefānī, 2005, 58-59)

لصديق مسافر في اليوم التالي وركضت إليك: لا! إن ذلك لا يحتمل.[...]

Kenefānī'nin mektuplarında az da olsa onun roman ve öykü karakterleriyle yüz yüze gelmek mümkündür. Kuşkusuz onun bir yazar olarak mektuplarında kurmaca eserlerine ve karakterlerine dair daha fazla ayrıntılar beklediğimizi ifade etmemiz gerekir. Ancak bu tür ayrıntılar son derece sınırlıdır. Kenefānī, 11 Nisan 1967 tarihli mektubunda *Leylu'l-gurebā*' adlı öykü kitabının karakterlerinden Hāzım'dan bahseder ve kendi kişisel karakteriyle karşılaştırır:

[...]Hāzım? Evet Hāzım samimiyetin en büyük örneği: Kuşkusuz ben, işkenceci düşmanın karşısında ondan daha cesurum. Ama aşkın karşısında o benden daha cesur. Sana bir hikâyenin kahramanını, bir deney tüpünde incelenmeye değer bir yaratık sunuyorum. Ve evet, seni gerçekten seven, sana yanlış yapmayan, her daim sana saygı gösteren, sana giden yolda hiçbir şeyi önemsemeyen bir adamla ilgili nasıl yazacağını bilseydin mutlu olurum. Karşılığında yalnızca sürgün ve sessizlik verseydin dahi[...](Kenefānī, 2005, 67).

حازم؟ أجل حازم، من نوع أكثر صميمية: إنني أكثر شجاعة منه في وجه العدو المعذب، ولكنني أقل منه شجاعة في وجه الحب. إنني أعطيك بطل قصة، مخلوق جدير بالتفحص في أنبوب اختبار.. وسأكون سعيداً لو عرفت كيف تكتبين عن رجل أحبك حقاً، ولم يخطئ معك، وظل يحترمك، ولم يكثرث بأيما شيء في سبيلك... دون أن تمنحيه بالمقابل شيئاً إلا «آذان الآخرين» والاعتراب والصمت.

Kenefānī, mektubun devamında es-Semmān'a telefonla görüşmemeyi, aksine mektup yazmayı tembihler. Zira kendi deyimiyle telefonla görüşme yapabilecek beş kuruşu yoktur. Üstelik katlanılmaz bir işkenceye para harcayacak da değildir. Öte yandan, muhatabının mektuplarını taparcasına sevdiğini sözlerine ekler:

[...]Benimle telefonda konuşma. Bana çokça yaz. Mektuplarını taparcasına seviyorum. Hepsini saklayıp bir gün sana

[...]لا تتحدثي معي بالهاتف.. اكتبي لي كثيراً. أنا أحب رسائلك إلى حد التقديس، وسأحتفظ بها جميعاً

geri vereceğim. Kuşkusuz mektupların -
yaramaz kadın- yazdığın en güzel ve en
sadık metinler.[...](Kenefānī, 2005, 67)

وذاذات يوم سأعطيها لك... إنها - أيتها الشقية - أجمل
ما كتبت وأكثرها صدقاً.[...]

Ġassān Kenefānī'nin mektuplarında gündelik yaşama dair ayrıntılara sıklıkla rastlamak mümkün değildir. O, mektuplarında daha çok muhatabı Ġāde es-Semmān'a karşı hissettiği duyguları, ona olan sevgisini ve özlemine ifade etmeye çalışır. Kenefānī'nin, mektuplaşmaların sürdüğü iki yıllık kısa bir süre içerisinde es-Semmān'ı odağına alması, gündelik yaşamıyla duygu dünyasının arasını deyim yerindeyse bulanıklaştırır.

4.1.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Ġassān Kenefānī'ye ait eserde yer alan on beş adet mektup uzunluk bakımından farklılık gösterir. İlk mektup iki sayfa iken sonuncu mektup altı sayfaya kadar çıkar. Öte yandan, mektuplar konu çeşitliliği açısından sığdır. Mektuplara genel olarak bakıldığında Kenefānī'nin Ġāde es-Semmān'a karşı duygularını okuruz. Kenefānī'nin mektupları es-Semmān'ın aşkı etrafında döndüğünden okuma boyunca bir yeknesaklık hakimdir. On beş ayrı mektupta yaklaşık olarak aynı konuların işlenmesi okuru sıkı bir faktör olarak karşımıza çıkar. Oysaki, onun bir edebiyatçı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, mektuplarda içerik açısından daha fazla çeşitlilik bekleriz. Örneğin, mektuplarını incelediğimiz diğer yazarların mektuplarında farklı metinlerden pasajlar görmemize rağmen Kenefānī'nin mektuplarında bu tarz içerikler görmeyiz.

Öte yandan, Kenefānī'nin mektupları ağıdalı cümleleriyle, içerdiği kinayeli ve sembolik ifadelerle yer yer anlaşılması güç birer metin olarak karşımıza çıkar. Kenefānī, söz sanatlarından yararlanarak yazarlık deneyimini mektuplarında da ortaya serer. Örneğin, 29 Kasım 1966'da Gazze'de kaleme aldığı mektupta kişileştirme sanatını kullanarak geçirdiği baş ağrısını “yenilgiye uğramış bir karınca ordusuna” benzetir:

[...]Dün gece uyuyamadım. Baş ağrısı yenilgiye uğramış bir karınca ordusu gibi yastığıma tırmanıyordu.[...](Kenefānī, 2005, 27)

[...]وليلة أمس لم أنم فقد كان الصداع يتسلق
الوسادة كجيش مهزومة من النمل[...]

Kenefānī'nin mektuplarında deyimisel ifadelere de rastlanır. Onun 20 Ocak 1967 tarihli Ġāde es-Semmān'a yazdığı mektubunda, "birine kadeh kaldırmak" anlamında kullanılan شَرِبَ نَخْبَ \ على نَخْبِ شَخْصٍ deyimine yer verir:

[...]Buna rağmen hâlâ sana yazıyorum: Âtıf'la (Semrā) birlikte o gece Mayfair'de sana kadeh kaldırdık ve senin hakkında konuştuk. Sonra da sessizce teskiye⁴⁸ yerken lokanta sahibi bir şeyimizi yitirmişiz gibi bize bakıyordu.[...](Kenefānī, 2005, 33)

[...]ورغم ذلك فما أنا أكتب لك: مع عاطف شربنا
نخبك تلك الليلة في الماي فير وتحدثنا عنك وأكلنا
التسقية بصمت فيما كان صاحب المطعم ينظر إلينا
نظرته إلى شخصين أضعاء شيئاً.[..]

Kenefānī'nin mektuplarında sıklıkla karşılaştığımız bir diğer özellik, soru cümlelerinin yoğun bir şekilde kullanılmasıdır. Kenefānī, muhatabı es-Semmān'ın kendi duygularına karşılık vermeye zorladığı durumlarda onu sık sık soru cümleleriyle sıkıştırmaya çalışır:

[...]Yaz bana. Niçin yazmıyorsun? Niçin? Niçin seni tatlı yaramaz? Benden mi kendinden mi yoksa harflerinin dürüstlüğünden mi korkuyorsun? Yaz."[...]
(Kenefānī, 2005, 43)

[...]اكتبي لي.. لماذا لا تكتبين؛ لماذا؟ لماذا أيتها الشقية
الحلوة؟ أتخافين مني أم من نفسك أم من صدق
حروفك؟ أكتبي.[...]

⁴⁸ Nohut, ekmek ve süttten yapılan geleneksel bir Arap yemeği. Bilādu'ş-şâm bölgesinde yaygın olarak tüketilmektedir.

Kenefānī mektuplarında daima standart Arapçayı kullanmış, mektuplarda geçen الماي فير: Mayfair; فندق سكرابيه: Scarabee Hotel gibi yer isimlerini Arap harfleriyle aktarmayı tercih etmiştir.

Öte yandan, Kenefānī'nin muhatabına karşı kullandığı hitap cümlelerini, çok çeşitli olmamakla birlikte, şu şekilde sıralayabiliriz: غادة: Ġāde; عزيزتي غادة: Sevgili Ġāde; غادة.. يا حياتي: Ġāde, hayatım. Son olarak yazar, mektuplarını “Ġassān Kenefānī” veya yalnızca “Ġassān” şeklinde imzalamıştır.

4.2. Cebrā İbrahim Cebrā, Yūsuf el-Ḥāl ve Tefvik Şāyig’den Riyāḍ Necīb er-Reyyis’e Mektuplar

Edebiyatçılara ait mektuplar yazdıkları dönemin kültür ve edebiyat tarihine ışık tutar. Modern Arap şiirinin önde gelen temsilcilerinden Tefvik Şāyig (öl. 1971), Yūsuf el-Ḥāl (öl. 1987) ve Cebrā İbrahim Cebrā’nın (öl. 1994) 1960 yılından 1990’ın başlarına kadar Suriyeli gazeteci ve yazar Riyāḍ Necīb er-Reyyis’le (öl. 2020) yazışmalarını söz konusu mektuplara birer örnek olarak kabul etmemiz mümkündür. Bu mektuplar, Riyāḍ Necīb er-Reyyis tarafından *Selāsete şu ‘arā’ ve şahāfiyy* (Üç Şâir Bir Gazeteci) başlığı altında toplanarak bir giriş yazısıyla birlikte 1996 yılında Beyrut’ta basılmıştır.

er-Reyyis, adı geçen mektup koleksiyonunun giriş yazısında üç şairle olan ilişkisinin boyutunu, tanışma serüvenlerini, üç şairin arkalarında bıraktığı mektupların değerini ve en önemlisi de mektup edebiyatı/sanatı hakkındaki fikirlerini detaylı bir şekilde ortaya koyar. er-Reyyis, kitabın içeriğiyle ilgili şunları kaydeder:

“Bu kitap, şiirin bir araya getirdiği ama şiir alanının dışında da birbirinden ayrılmayan üç şair ve bir gazeteci dört arkadaş arasındaki ilişkinin bir yönünü ortaya koyar. Bir yönünü diyorum çünkü bu kitap üç şairin dördüncü kişiye gönderdiği mektuplardan oluşur. Bununla birlikte dördüncü kişinin yani alıcının tesadüf eseri ele geçirdiği yalnızca az miktarda mektupları eserde yer alır(er-Reyyis, 1996, 13-14).”

er-Reyyis’in çeşitli münasebetlerle tanıdığı üç şairle dostlukları otuz yıl sürer. er-Reyyis, üç şairle aralarında gerçekleşen mektuplaşmaların sahip olduğu değeri ve bu mektupları yayımlama amacını şu sözlerle aktarır:

“Yalnızca dört edebiyatçı arasında gerçekleştiği için değil, otuz yılın edebiyat serüvenini ve kültürel çatışmalarını ortaya koyduğu için eşsiz bir örnek olan bu mektupları, sanırım daha önce benzerleri yazılmadı – edebiyatın o parlak dönemine ışık tutan birer belge olması için yayımlıyorum(er-Reyyis, 1996, 14-15).”

Yazar, söz konusu koleksiyonda yer verdiği mektupları seçerken mektuplara müdahale etmemiş, anlatımdaki akıcılığı bozmamak amacıyla olduğu gibi aktarmış fakat

izaha gerek duyduğu yerleri dipnotlar şeklinde açıklığa kavuşturmuştur. Öte yandan, yazarın mektupları yayımlamadaki amacı yalnızca kendi aralarındaki ilişkinin veya yaşadıkları dönemin tarihîni yeniden ortaya koymak değil, aksine yüzyılın son otuz yılına ait kültürel ve siyasî hayatı için bir kaynak, günümüz edebiyatçıları arasında ise mektup edebiyatı adına kendi deyimiyle “benzersiz” bir örnek teşkil etmesidir.

er-Reyyis giriş yazısında insanlar arasındaki iletişim tarzının dönüşmesiyle birlikte mektup sanatının yok olduğunu ifade eder ve bu durumla ilgili sitemini ifade eder:

“Yakın geçmişe kadar bile mektuplar yaşam biçimlerinin farklılıklarına rağmen insanlar arasında temel iletişim tarzını oluşturuyordu. Ne var ki edebiyatçılar, siyasetçiler ve sıradan insanlar arasındaki yazışma sanatı yok oldu ya da daha genel bir ifadeyle uydu iletişimi, bilgisayar, internet veya bunların türevi telekomünikasyon çağında unutulup gitti. Bugünün otuzlu veya kırklı yaşlarındaki edebiyatçıların bizim kuşaktaki gibi bir tarzda mektuplaştıklarını sanmıyorum. Oysa Cebrâ ' İbrahim Cebrâ 8 Şubat 1961 'de bana yazdığı mektupta şöyle diyordu: “Mektup yazmaya ara verdiğimde kendimi kaybolmuş hissediyorum.” Acaba günümüz edebiyatçılarından kimler mektup yazmadığında böyle hissediyor? Veya hangileri bizim kuşak arasındaki dostluğa ve samimiyete sahip olup da bu duygularını mektup aracılığıyla ifade ediyor(er-Reyyis, 1996, 15-16)?”

er-Reyyis'e göre koleksiyonda yer alan mektuplar geçmiş zamanın ve olayların ruhuna ışık tutan birer canlı varlıklardır. Bununla birlikte söz konusu mektuplarda edebiyatla ilgili tartışmalar ve çeşitli edebiyat akımlarına dair ayrıntılar da bulmak mümkündür.

“Üç Şâir Bir Gazeteci” başlıklı koleksiyonda yer alan mektuplar arasındaki zaman sıçramaları çoğu zaman birkaç yıla kadar çıkar. Bunun nedeni, er-Reyyis'in ifade ettiği üzere aralarındaki coğrafi yakınlık ve uzaklık ya da mektubun içeriğini ve konusunu oluşturan problemin bir süre sonra sonlanmasıyla ilgilidir.

Koleksiyonda yer alan mektuplarla ilgili istatistiki bilgiler veren er-Reyyis, öbür yandan mektupları seçme kriterini de ortaya koyar:

“Cebrâ'nın bana yazdığı mektupların sayısı altmış bir. Bunların çoğunu yani elli dört adedini koleksiyona aldım. Yazar ve yayıncı arasındaki resmî mektuplar yahut Cebrâ'nın son yıllarında artan ve benim de edebî ve tarihî açıdan bir değer atfetmediğim öğrenci

mektupları hariç mektupları yayımlamaya özen gösterdim. Yūsuf el-Ḥāl'in mektuplarının sayısı ise otuz üç. Küçük notlardan ve taleplerden oluşan ufak mektuplar, yani okurun dikkatini çekmeyecek mektuplar hariç bunların da çoğunu, yirmisini yayımladım. Tevfik Şāyig'in ise sayısı onu geçmeyen elimdeki bütün mektuplarını bu kitaba aldım. Çünkü ilkinden sonuncusuna kadar bu mektuplar Şāyig'in duygularını, düşüncelerini ve özgünlüğünü ortaya koyar(er-Reyyis, 1996, 17).”

er-Reyyis, mektupları ayıklamadaki nedenini bugünkü okuru dahi ilgilendiren bir olayı aktarabilecek, edebi bir akıma ışık tutabilecek, bir meseleyi soruşturabilecek metinlerin kendine has samimi yapısını korumak olarak açıklar.

Öte yandan er-Reyyis, mektupları yayımlama fikrini *el-'Ādāb*'ın yayıncısı Lübnanlı yazar Suheyl 'İdrīs'in (öl. 2008) hatıralarını yazacağını duyurduğu, bu nedenle şahsî mektuplarının bulunduğu kişilere, kendisine bu mektupları ödünç vermeleri çağrısını yaptığı yaklaşık 1989 yılına dayandırır. er-Reyyis, sonrasında mektupları yayımlama serüvenini şöyle kaydeder:

“O gün aklıma otuz yıllık edebiyat hayatımla ilişkili olan “üç şairin” mektuplarını toplama fikri geldi. Aramızdaki bu ilişki gençlik yıllarımdan benim yaşlılığıma onların ise ölümlerine kadar devam etmişti. Ama aklımdaki bu fikir, en eskisi 1960'a tarihlenen çok sayıda mektuplarını bulduğum Cebrā 'İbrahim Cebrā'nın Bağdat'ta 12 Aralık 1994'teki ölümüne dek cisimleşmedi. Cebrā'nın mektuplarına ulaşmam büyük bir çaba gerektirmedi. Zaten elimde onun mektuplarını içeren büyük bir dosya vardı. Çünkü son günlerine dek bana yazmayı sürdürmüştü(er-Reyyis, 1996, 18-19).”

er-Reyyis, daha sonra Beyrut'a döndüğünde kayıp evraklarının arasında Tevfik Şāyig ve Yūsuf el-Ḥāl'in mektuplarının bulunduğu iki ayrı dosyaya daha ulaştığını ifade eder. Son olarak yazar, ikisi Cebrā'ya diğer ikisi Şāyig'e olmak üzere yalnızca dört adet mektubunu koleksiyona dahil ettiğini, Yūsuf el-Ḥāl'e yazdığı mektuplarınsa hiçbirine rastlamadığını ifade eder.

er-Reyyis, “Üç Şâir Bir Gazeteci” başlıklı mektup koleksiyonunda sırasıyla Cebrā 'İbrahim Cebrā, Yūsuf el-Ḥāl ve Tevfik Şāyig'in mektuplarına yer verir. Yazarın bu sıralamayı şairlerin sahip olduğu mektup sayısına göre yaptığı aşıkardır. er-Reyyis,

şairlerin mektuplarını vermeden önce her bir şairin biyografisini kronolojik bir tarzda sunduktan sonra şairlerle tanışma hikâyesinden bahsettiği birer yazıya da yer verir. Öte yandan yazar yine eserde, dört arkadaşın 15 Haziran 1964 tarihinde Beyrut'taki “Uncle Sam” ve aynı günün akşamında “Dolce Vita” kafelerinde düzenledikleri bir edebiyat meclisinde edebiyat ve şiir üzerine yaptıkları konuşmaları röportaj formatında aktarır. er-Reyyis bu dörtlü diyalogu Arap toplumunun o dönemki kültürel ikliminden bir parça ve edebiyatçılar arasındaki dostluk ve samimiyetin bir göstergesi olarak kabul eder.

Elli dört adet mektupla koleksiyonda ilk sırada yer alan Cebrā İbrahim Cebrā⁴⁹ ile tanışma hikâyesini *'Aşru's-şadāķātu'l-ħamīme* (Samimi Dostlukların Yüzyılı) başlığı altında aktaran er-Reyyis, Cebrā ile ne zaman tanıştıklarını tam olarak bilmediğini ama okuma ve yazmayı öğrendiğinden beri onu tanıdığını ifade eder. 1957 veya 1958 yılında Tefvik Şāyig'in Cambridge Üniversitesinde tanıştırdığı bu iki şahsiyet arasındaki ilişki Cebrā'nın er-Reyyis'in öğrenci olarak bulunduğu İngiltere'ye sürekli gitmesiyle dostluğa evrilir. Daha sonra Cebrā'nın sık sık Lübnan'a gitmesiyle bu dostluk daha da büyür. İkili arasında ilk tanışmalarından itibaren başlayan mektuplaşmalar ise aralarında uzun zaman sıçramaları olsa da yıllarca devam eder. Koleksiyonda yer alan diğer şair Yūsuf el-Ĥāl⁵⁰ ile tanışma hikâyesini anlatan Riyāđ Necīb er-Reyyis, tanışıklıklarının Ĥālīm Berekāt

---

⁴⁹1920'de Filistin'in Beytüllahim şehrinde doğdu. Lise eğitimini Tefvik Şāyig'le aynı dönemde Kudüs'teki Arap Kolejinde aldı. Cambridge Üniversitesinde İngiliz Edebiyatı okudu (1943). 1948 yılında aynı üniversitede İngiliz Edebiyatı üzerine yüksek lisansını tamamladı. Aynı yıl Bağdat'a yerleşti ve Bağdat Üniversitesinde İngiliz Edebiyatı üzerine dersler verdi (1948-1952). Cevād Selīm ile birlikte Bağdat Modern Sanatlar Topluluğunu kurdu. 1952-1954 yılları arasında Harvard Üniversitesinde Edebi Eleştiri üzerine araştırmalarda bulundu. 1961-1972 yılları arasında Irak Petrol Şirketinin çıkardığı *el-Āmilūn fi'n-nafti* (Petrol İşçileri) dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. Kaliforniya Üniversitesi başta olmak üzere birçok Amerikan, İngiliz ve Arap üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak görev aldı. Cebrā İbrāhīm Cebrā 20. yüzyılda bir şiir akımı olarak ortaya çıkan Temmuzî Şiir Hareketinin öncülerinden biridir. Temmuzî Şiir Hareketiyle ilgili detaylı bilgi için **bk.** (Üyümez, 2007) Ayrıca **bk.** (Ceylan, 2017)

⁵⁰ 25 Aralık 1917'de Suriye'de doğdu. İlk eğitimini, babasının evanjelik kiliselerinden sorumlu olduğu Trablus'taki Amerikan okulunda; lise eğitimini ise Halep'teki Amerikan okulunda tamamladı. 1942'de Beyrut Amerikan Üniversitesindeki Felsefe eğitimini tamamladı. Aynı yıl *Kadının Sesi* dergisinde genel yayın yönetmenliği görevini üstlendi. 1947'de Birleşmiş Milletler'de çalışmak üzere New York'a gitti. 1955'te tekrar Beyrut'a döndü ve iki yıl süreyle Amerikan Üniversitesinde ders verdi. Ayrıca gazetecilik sahasındaki faaliyetlerine devam etti. 1957'de *Şiir* dergisini ve dergiye bağlı bir yayınevi kurdu. *Şiir* dergisi 1970'te kapanana kadar onun denetiminde yayımlanmaya devam etti. T. S. Eliot'ın *Çorak Ülke*'si ve Cibrān Ĥālīl Cibrān'ın *en-Nebī*'si başta olmak üzere birçok eseri Arapçaya çevirdi. Lübnan'da 8 Mart 1987'de vefat etti.

aracılığıyla 1952 yazında, *Şiir* dergisinin yayınlanmasına yönelik hazırlıkların yapıldığı döneme denk geldiğini ifade eder. Eğitim almak üzere İngiltere'ye gittikten sonra Yūsuf el-Hāl'in *Şiir* dergisi için İngiltere'deki kültürel hayat üzerine bir mektup yazmasını teklif ettiğini söyleyen er-Reyyis, bu teklifi edebiyat ortamına girmek için bir fırsat olarak gördüğünü aktarır(er-Reyyis, 1996, 187). Bu açıdan bakıldığında, ikilinin tanışmalarının Yūsuf el-Hāl'in kurduğu *Şiir* dergisi üzerinden inşa edildiğini söylemek mümkündür.

Yūsuf el-Hāl'i upuzun tasvir eden er-Reyyis, onun harika, zarif, cömert, sanatı, devrimi ve değişimi seven; son derece ince düşüncelere sahip biri olduğunu ifade eder. Arap diliyle özellikle ilgilendiğini, dildeki irap ve hareketleri önemsemediğini ama Latin harfleriyle ve yaygın lehçeyle ya da 'ammice (halk dili) ile yazı yazılmasını reddettiğini aktarır(er-Reyyis, 1996, 192).

Yūsuf el-Hāl'in koleksiyonda yer alan yirmi adet mektubu 1960 ila 1985 yılları arasına tarihlenir ve çoğu Lübnan'da yazılmıştır. Bununla birlikte üç mektuptan biri Kıbrıs'ın Larnaka kentinde, diğer ikisi Kahire ve Paris'te kaleme alınmıştır. "Üç Şâir Bir Gazeteci" adlı koleksiyonda yer alan son on mektup ise Tevfik Şāyig'e⁵¹ ait. Riyād Necīb er-Reyyis mektuplardan önce Şāyig'le aralarındaki dostluğu anlattığı *Şavtu'l-vaḥşe, şavtu'l-halāş* (Yalnızlığın Sesi, Kurtuluşun Sesi) başlıklı yazıya yer verir. er-Reyyis, yazının başında Şāyig'i çok sevdiğini ama çoğu zaman kıskandığını ifade eder:

"Onu çok seviyorum. Ama çoğu zaman kıskanıyorum. Hem alaycılığımı hem duyarlılığımı aynı anda kıskanıyorum. Onun duyarlılığı çilesinin, alaycılığı ise zevkinin kaynağı(er-Reyyis, 1996, 243)."

---

⁵¹ 1923'te Suriye'nin güneybatısındaki Havran bölgesinde doğdu. 1925'te ailesiyle birlikte Filistin'in kuzeyindeki Bassa'ya göç etti. Liseyi Cebra İbrāhīm Cebra ile birlikte Kudüs'teki Arap Kolejinde okudu. Beyrut Amerikan Üniversitesinde İngiliz Edebiyatı departmanında lisans eğitimini (1945), Arap edebiyatı departmanında ise yüksek lisans eğitimini tamamladı (1947). Beyrut'ta çıkan *Kadının Sesi* dergisinde yazıları yayımlandı. Harvard Üniversitesinde eleştiri, şiir ve tiyatro dersleri verdi (1952-1953). Oxford Üniversitesinde ise şiir, eleştiri ve Amerikan edebiyatı üzerine dersler verdi (1953-1954). Cambridge Üniversitesinin Arapça kürsüsünde hocalık yaptı (1954-1959). Beyrut'ta 1962-1967 yılları arasında *el-Hivār* (Diyalog) dergisini çıkardı. 3 Kasım 1971'de Berkeley/Kaliforniya'da vefat etti. Cibrān Hālil Cibrān'ın yaşamını mercek altına aldığı *'Edvā' cedīde 'alā Cibrān* adlı eseri dikkat çekici yapıtlarından yalnızca biridir.

er-Reyyis yazının devamında düşünceleriyle, haykırışlarıyla ve kahkahalarıyla Şāyig'e sert davrandığını, bu davranışının nedeninin ise ona olan sevgisi olduğunu ifade eder. Öte yandan, kendi aralarında sürekli ihtilafa düştüklerini söyleyen er-Reyyis, bu anlaşmazlığın aralarındaki on altı yıllık eşsiz dostluk ilişkisini ayaktan tutan bir bağ olarak kabul eder.

er-Reyyis, Şāyig'le Cambridge'te, Süveyş Krizi'nin patlak verdiği 1956 yılının başlarında tanıştıklarını aktarır. Kendisinin o zamanlar bir öğrenci, Şāyig'in ise fakülteler, kütüphaneler ve kahvehaneler arasında aylakça gidip gelen bir hoca olduğunu ifade eder(er-Reyyis, 1996, 243-244).

Tevfik Şāyig'in koleksiyonda yer alan on mektubu 1960-1970 yılları arasında yazılmıştır. Bu mektupların altısı Londra, üçü Berkeley biri de Beyrut'tan gönderilmiştir.

4.2.1. Mektuplarda İşlenen Konular

“Üç Şair Bir Gazeteci” adlı koleksiyonda yer alan mektuplar 20. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar Modern Arap Edebiyatına yön veren şahsiyetlere ait olduğundan bu mektuplarda dönemin edebi ve kültürel ortamına dair pek çok ayrıntıya ulaşmamız mümkündür. Yayıncılık, çeviri faaliyetleri, eleştiri, çeşitli dergi ve gazetelerin kurulması ve süreli yayınların desteklenmesi bu faaliyetlere birer örnek olarak gösterilebilir.

Aşağıda mektuplarda ön plana çıkan konular ayrı ayrı başlıklandırılmış; mektuplardan alıntılar Türkçeye çevrilerek metin odaklı analizleri yapılmış daha sonra da dil ve üslup yönünden incelenmiştir.

4.2.1.1. Edebî ve Kültürel Faaliyetler

Mektupları 1960 ile 1994 yılları arasına tarihlenen Cebrā 'İbrahim Cebrā'nın Riyād Necīb er-Reyyis'e yazdığı ve koleksiyonda yer alan ilk mektubu 14 Şubat 1960

yılına tarihlenir. Cebrā bu mektubu Bağdat'tan, Irak Petrol Şirketinde çalıştığı dönemde yazar ve mektubuna عزيزي رياض: *Dostum Riyād* hitap cümlesiyle başlar. Cebrā bu mektubunda öncelikle er-Reyyis'e, büyük bir çabanın ürünü olarak kabul ettiği "Arab Review" in⁵² yeni sayısını gönderdiği için teşekkürlerini sunar daha sonra onun, İngilizceye çevrilmiş şiir örneklerini dergide yayımlama talebine olumsuz yanıt vererek Arap şiiriyle ilgili eleştirel ifadeler yer verir:

[...]Arapça şiirlerin çevirilerine gelince, maalesef onları sana gönderemiyorum, göndermek istemediğimden değil –çağdaş Arap edebiyatının özellikle İngiliz dilinde yayılması konusundaki çabalarımı bilirsin, ama birincisi, yığınla evrak arasındaki çevirilerimi bulamadım. İkincisi, bu şiirlerin çoğu 1950'den önce yazılmış. Üçüncüsü de bu şiirlerin çoğu dikkatimi çekmiyor. Şu an beni ilgilendiren 1950 sonrası yazılan şiirler. Bunlardan da yalnızca altı veya yedi şair gelecek vadediyor. Geri kalanının ise boşa kürek çektiğini düşünüyorum[...] (er-Reyyis, 1996, 47).

[...]أما بشأن ترجماتي للقصائد العربية، فيؤسفني جدا أنني لا أستطيع أن أرسلها إليك، لا لأنني أضن بها – وأنت تعلم بمساعي في ترويج الأدب العربي المعاصر، ولا سيما بالإنكليزية – بل لأنني أولاً، لم أعثر على النسخ بين أكوام الأوراق التي لدي، وثانياً لأن معظمها يعود إلى ما قبل ١٩٥٠، وثالثاً، لأنني لا يهمني من أمر معظمها شيء. فاهتمامي الآن هو بالشعر الذي كتب بعد ١٩٥٠، وبرقعة محددة منه تشمل ٦ أو ٧ شعراء أرى فيهم الوعد والخير، وأرى في البقية التلكؤ والاتكال.[...]

Cebrā İbrahim Cebrā'nın Arap şiirini 1950 öncesi ve sonrası şeklinde iki döneme ayırması, 1950 öncesi Arap şiirine, klasik tarzla olan bağının devam etmesinden dolayı sıcak bakmaması onun özellikle şiir alanında izlediği yenilikçi girişimleri üzerinden okumak gerekir. Sonuçta içinde bulunduğu Temmûzî Şiir Hareketinin temel amaçlarından biri hareketin diğer üyeleriyle birlikte serbest şiir tarzına giden yolu aralamaktır.⁵³

⁵²Birleşik Krallıklar ve İrlanda'da bulunan Arap Öğrenciler Birliğinin 1959-1961 yılları arasında çıkardıkları aylık İngilizce dergi.

⁵³ Detaylı bilgi için bk. (Ceylan, 2017, 139 vd.)

Öte yandan Cebrā mektubun devamında sevdiği şairlerden iki veya üç şiir çevirmek istediğini ancak İngiltere'ye seyahat hazırlıkları yapmakla ve *el-Hurriyye ve't-tūfān* (Özgürlük ve Tufan) adlı eserini yayımlamakla meşgul olduğunu kaydeder. Yazarın eleştiri üzerine kaleme aldığı makalelerin yer aldığı söz konusu eser onun aynı zamanda eleştirmen yönünü de ortaya koyar. Mektubun devamını okuduğumuzda onun ayrıca bir roman yazarı olduğunu görürüz. Zira Cebrā, er-Reyyis'e 1960'ta İngiltere'de yayımladığı *Hunters in a Narrow* (Dar Geçitteki Avcılar) adlı İngilizce romanı üzerine yazacağı yazısı için önceden teşekkür ettiğini ifade eder. Aynı zamanda Shakespeare'in tragediyalarını Arapçaya tercüme etmekle de tanınan Cebrā, mektubun sonunda Yūsuf el-Hāl'in yakında onun *Hamlet* çevirisini yayımlayacağından bahseder. Cebrā'nın bu mektubu onun çok yönlülüğünü ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Cebrā, 16 Ekim 1960'ta yine Irak'tan arkadaşına yazdığı mektupta *Hunters in a Narrow* adlı eserinin Irak'ta yasaklanabileceğine işaret eder ama ayrıntılara girmez. Öte yandan, George Orwell'in eserlerini yeniden okuduğunu söyler ve arkadaşına Orwell'in eleştirel makalelerini okumasını salık verir. Bununla birlikte yine Orwell'in *The Prevention of Ethic, Inside the Whale* ve *Literature Vs. Literature* başlıklı üç makalesinin Arapçaya çevrilmeyi hak ettiğini düşünür. Zira ona göre Orwell bu makalelerde Arap edebiyatında da mevcut olan sorunları ele alır. Son olarak Cebrā, Orwell'in *Animal Farm* (Hayvan Çiftliği) eserini över:

[...]Öyle görünüyor ki *Avcılar* burada yasaklanacak. [...] Şimdilerde George Orwell'in eserlerini yeniden okuyorum. Onun eleştirel makalelerini okumalısın sen de. Penguins'teki derlemesi harika. Ayrıca *Etiğin Önlenmesi, Balinanın Karnında, Edebiyata Karşı Edebiyat* başlıklı makaleleri parça parça da olsa Arapçaya tercüme edilmeye değer. Çünkü bu makaleler şu an bizde de mevcut olan edebiyatla ilgili problemlere eğilmekte.

يبدو أن *Hunters* سيمنع هنا [...] أعيد الآن قراءة كتابات جورج أورويل. يجب أن تقرأ مقالاته النقدية. مجموعته في ال Penguins رائعة: ومقالاته الثلاثة: *The Prevention of Ethic, Inside the Whale, Literature Vs. Literature* تسحق الترجمة، ولو جزئيًا، إلى العربية، لأنها تبحث قضايا

Hayvan Çiftliği eseri ise bir şaheser[...] (er-Reyyis, 1996, 49).

لها خطورتها الأدبية الأنية لدينا. أما Animal Farm فهي تحفة! [...]

Cebrā'nın mektuplarında dönemin edebiyat ortamındaki kavga ve çekişmelere de şahit oluruz. Sözün gelişi, 8 Şubat 1961 tarihli mektubunda Suriyeli öykücü İn'ām el-Cundī'ye (öl. 2015) karşı olan öfkesini kaydeder. Zira el-Cundī *el-Usbū 'u'l-'arabī*'de *Şi'r* (Şiir) dergisinin üyelerine, bir sonraki sayıda da Tevfik Şāyig'in *el-Ḳaṣīdat K* (K Kasidesi) adlı şiir kitabına saldırır. Cebrā ise bu saldırının ahmakça olduğunu ve cevap vermeye değer olmadığını kaydeder:

[...] İn'ām el-Cundī, *el-'Usbū 'u'l-'arabī*'de (Şiir) dergisinin mensuplarına, sonraki sayısında da Tevfik Şāyig'in *el-Ḳaṣīdat K* (K Kasidesi) adlı şiir kitabına saldırdığı bir makale yazdı. Özellikle *K Kasidesi*'ne saldırması beni çok öfkelenirdi. Ama bu saldırı cevap vermeye değmez gülünç ve ahmakça bir saldırı[...] (er-Reyyis, 1996, 56).

[...] كتب رقيب (إنعام الجندي) مقالاً يهاجم فيه جماعة مجلة (شعر) في "الأسبوع العربي" ألحقه، في العدد التالي، بهجوم على ديوان توفيق "القصيدة ك" وقد غضبت جدا لمهاجمة "القصيدة ك"، غير أنها كانت مهاجمة سخيفة حمقاء لا تستحق الرد. [...]

Riyāḍ Necīb er-Reyyis değerlendirmesi için arkadaşı Cebrā'ya *Suhūlu'l-ke'ābe* adlı şiirini gönderir. Bunun üzerine Cebrā 8 Nisan 1961 tarihli mektubunda bu şiirle ilgili yorumlarına yer verir. Şiirin güzel, açık, hüznü, içten, düşsel ve özellikle kendisinin keyif aldığı yapıya uygun olduğunu söyleyen Cebrā, arkadaşının şiirde yaptığı gramer hatalarını eleştirir ve Yeni Şiir'e karşı pusuda bekleyenlere, temel dil kurallarını ihmal ettikleri konusunda konuşma fırsatı vermemeleri gerektiğini hatırlatır:

[...] Şiirin güzel, açık, hüznü, içsel, düşsel ve benim lezzet aldığım yapıya uygun. İçindeki her şey somutlaştırılmış, keskinleştirilmiş. [...] İşte bu tam da aradığım şiir. Ama yaptığın gereksiz dil hataları için seni affetmeyeceğim. Yeni

[...] قصيدتك جميلة، منفتحة، أليمة، صادقة، كاذبة، مناسبة في المسارب الدل لها. كل ما فيها مجسد، مدبب. [...] هذا هو الشعر الذي أبحث عنه. ولكن لن

Şiir'e karşı pusuda bekleyenlere temel dil kurallarını ihmal ettiğimiz yönünde konuşmalarına fırsat vermemeliyiz. Kötti niyet taşıyan dillerine maruz kaldığımız yeter[...] (er-Reyyis, 1996, 58).

أغفر لك هفوات لغوية أنت في غنى عنها. يجب ألا
نسمح للواقفين بالمرصاد للشعر الحديث بفرصة
الكلام عن إهمالنا قواعد اللغة الأساسية. حسبنا
من لغتهم الخبيث. [...]

Cebrā, aynı mektubun sonlarında Suriyeli romancı ve sosyolog Hālīm Berekāt'ın *Sittete 'eyyām* (Altı Gün)⁵⁴ kitabının ciddi, zor ama başarılı bir girişim olduğunu söyler. Öte yandan Berekāt'ın yaratıcılık alanında sesinin daha da yükselmesini temenni eden Cebrā, onun üslup açısından diğer öykücülerden ayrıldığını kaydeder:

[...]Hālīm'in [Berekāt] kitabı *Altı Gün* zor, ciddi ve başarılı bir girişimdir. Yaratıcılık alanındaki sesinin daha fazla çıkmasını dileysem de roman bazen şiddetli bir dürüstlük gerektiriyor. Kuşkusuz onun hikâyecilik alanında diğerlerinden ayrılan bir üslubu var. Onun üslubu hikâyesinin önemli bir parçası: Düz yazılarında şiirsellik her zaman bulunur. Ve onu ilk destekleyen de benim[...] (er-Reyyis, 1996, 59).

[...]كتاب حليم [بركات] "ستة أيام" محاولة جديّة
عسيرة، وُفق فيها، وإن كنت أتمنى لو زاد الجهر عنده
على الإبداع، الرواية تتطلب الصراحة العنيفة
أحياناً. إنه في طريقة إلى أسلوب يتميز به عن غيره من
القصاصين. أسلوبه جزء مهم من قصته: في نثره لا
يحتجب الشعر إلا قليلاً، وأنا أول من يهتم له. [...]

Cebrā 'İbrahim Cebrā, 8 Haziran 1961 tarihli mektubunda ise arkadaşı er-Reyyis'in "Özgürlük ve Tufan" adlı eserine yazdığı eleştiri yazısını abartılı bir üslupla över:

[...]“Özgürlük ve Tufan” üzerine yazdığın, benim ve buradaki arkadaşlarımın çokça zevk aldığımız eleştirini okur okumaz sana yazmak istedim. Çünkü kitabın temel argümanını özetletmeyi başarmışsın. Kuşkusuz kitabın en derinlerine daldığın

[...]وقد كنت عزمتم على الكتابة إليك حالما قرأت
نقدك لـ "الحرية والظوفان"، الذي تمتعت به جداً —
كما تمتع به زملاء لي هنا — لأنك نجحت في استخلاص

⁵⁴ Hālīm Berekāt'ın 1967 Haziran (Altı Gün) Savaşından altı yıl önce kaleme aldığı bu romanı yayımlandığında bir “kehanet” olarak kabul edilir çünkü romanın kurgusunu altı gün süren ve Arapların hezimetiyle sonuçlanan bir Arap-İsrail savaşını oluşturuyordu.

belli, bu yüzden teşekkür ederim. Bunu çok az kişi yapabilir. Allah seni korusun[...](er-Reyyis, 1996, 60).

فكرة الكتاب الأساسية، ولأنك ولا ريب غُصت فيه
غوصاً عميقاً طويلاً عريضاً، أشكرك عليه. قليل من
استطاع ذلك. بارك الله فيك.[...]

Cebrā, aynı mektubun devamında bugün bile güncelliğini koruyan, çevirmenliğin ve çeviri faaliyetlerinin maddi açıdan değersiz sayılması problemine dolaylı da olsa parmak basar:

[...]Bana “Hunters”ı çevirmek istediğini söylüyorsun, maddi bir kazanç elde edemeyeceğini bildiğin halde bu işi yapacağın konusunda sana güveniyorum (kaldı ki maddi bir kazanç alsan da yorulmana değmeyecektir). Romanımı çevirecek olman beni gerçekten çok ama çok sevindiriyor. Özellikle de “Arab Review”de yazdığın eleştiri yazısından sonra[...](er-Reyyis, 1996, 61).

[...]تخبرني بأنك تريد ترجمة “Hunters”، أوافق أنت
أنك تريد القيام بهذا العمل الشاق، رغم العلم بأنك
لن تغنم منه بأي ربح مادي؟ (أو، إن كان هناك أي
ربح مادي، فلا أظنه يوازي جزءاً من تعبك). يسعدني
جداً، ويفرحني، أن تقوم بترجمة روايتي – لا سيما
بعد أن كتبت ذلك النقد الجميل في الـ Arab
[...].Review

Kitapta Irak’a ait kültürel öğelerin olduğunu, bu yüzden bu konuda Iraklılara danışması gerektiğini; kendisinin ise çeviriyi görmesinin daha iyi olacağını söyler.

Cebrā, 17 Nisan 1962 tarihli mektubunda çevirinin hangi aşamada olduğunu sorar ve basılmadan önce yine Irak’la ilgili öğeleri gözden geçirmek için çeviriyi görmek istediğini ifade eder(er-Reyyis, 1996, 71).

18 Aralık 1961 tarihli mektubunda ise er-Reyyis’in *el-’Envār*’da yayımlanan kitap tanıtım yazılarının keyifli ve kıskırtıcı olduğunu söyler:

[...]el-’Envār’daki kitap tanıtım yazıların keyifli, benzersiz ve okuru kitapları araştırmaya sürükleyen tarzda. Lütfen bu yazılarına devam et[...](er-Reyyis, 1996, 65).

[...]مقالاتك عن الكتب في "الأنوار" ممتعة وطريفة
وتتحدى القارئ فيريد البحث عن الكتاب. أرجو أن
تستمر.[...]

er-Reyyis ise bu mektupla bağlantılı olarak kültür içerikli bir gazete olan *el-Envār*'da editörlük yaptığını ve her hafta yeni bir kitap için tanıtım yazısı yazdığını ifade eder.

Cebrā, 10 Mart 1966 tarihli mektubunda arkadaşı er-Reyyis'in 1965'te Beyrut'ta yayımlanan *el-Fetretu'l-hurce* (Kritik Eşik) adlı eleştiri kitabını hayli abartılı bir üslupla över:

[...]Bağdat'a döndüm ki ne göreyim, "Kritik Eşik"ten beş nüsha beni bekliyor. Öyle sevindim ki. Beyrut'ta okuduklarımın çoğunu hızlı bir şekilde yeniden okuyunca seni böylesi eşsiz ve cesur bir kitap için tebrik etmem gerektiğini anladım. [...] Kitabın önemini sürdürecektir. Söylediklerinin çoğu referans alınacak. Kuşkusuz düşünceden keskin bir kılıç yaratmışsın. [...] Üslubunun tazeliği ve vuruculuğuyla öyle hissediyorum ki senden sonra birçok kişi kitabını taklit edecektir[...](er-Reyyis, 1996, 80).

[...]عدت إلى بغداد، وإذا النسخ الخمس من "الفترة الحرجة" في انتظاري، ففرحت بها كثيرا. وأعدت قراءة الكثير مما قرأته ببيروت بسرعة، فشعرت أن عليّ أن أهنئك على كتاب فذّ جريء [...] وسابقى كتابك هامًا، وسوف يرجع إلى رأيك في الكثير مما قلت. لقد جعلت من الرأي سيفًا قاطعًا [...] وأكاد أشعر أن كتابك سيقلده الكثيرون من بعدك في طراوة الأسلوب وشدة الضرب.[...]

Cebrā'nın koleksiyonda yer alan mektuplarının hepsi, bir tanesi hariç Irak'ta yazılmıştır. 11 Mart 1988 tarihli mektubunun yazıldığı yer ise Paris. Cebrā bu mektubu, Paris'te bulunan ve kendi ifadesiyle üç yıldızlı *Hotel Claude Bernard*'tan yazar. Yazar, mektubun birinci bölümünde Paris'te günlerin şaşırtıcı bir şekilde hızlı geçtiğinden ve otelin ücretinden bahsederken ikinci bölümdeyse bahsettiği otelde Arap ve Fransız romancılarla buluştuklarından ve Arapçadan Fransızcaya tercüme edilecek romanlardan bahseder:

Değerli kardeşim Riyād,

أخي العزيز رياض،

Günler burada şaşırtıcı bir hızla geçiyor. Arap ve Fransız romancılarının "buluşması", sonrasında bunun sonuçları bizi çok meşgul etti. [...] Otel masrafları, ki üç yıldızlı ve Sorbonne Üniversitesinin neredeyse bitişiğinde, yaklaşık olarak bin dolar tutuyor. Ama bu sadece konaklama ücreti[...] (er-Reyyis, 1996, 108).

تمرّ الأيام هنا بسرعة مذهلة. أشغلنا "لقاء" الروائيين العرب والفرنسيين كثيرا، ثم أشغلنا عقابيله [...] قائمة الفندق، وهو ذو ثلاثة نجوم، ولكنه لصيق تقريبا بجامعة السوربون، ستكون بحدود الألف دولار، وذلك للنوم فقط. [...]

Cebrā mektubun devamında ise kitapları *el-Baḥṣ 'an velīd mes 'ūd* (Velid Mesud'u Ararken), *es-Sefīne* (Gemi), *el-Ġurafu 'l-uḥrā* (Diğer Odalar) ve *el-Bi 'ru 'l-ūlā* (İlk Kuyu) adlı romanlarının Fransızcaya yapılacak çevirilerinden bahseder ve arkadaşından İlk Kuyu'ya ait ödünç nüsha rica eder:

[...]Burada "Velid Mesud'u Ararken", ve "Gemi"yi Fransızcaya çeviriyorlar. Şimdi de "Sindibad Yayınevi"nin sahibi "Pierre Bernard" "İlk Kuyu"nun çevirisi ve yayımlanması için benden sözleşme talep ediyor. Sorbonne'da Arapçayı iyi okuyup konuşabilen genç bir hoca var, o da "Diğer Odaları" çevirmek istiyor. Ne şans ki onda kitaptan bir nüsha var. Ama Pierre Bernard benden "İlk Kuyu"ya ait bir nüsha istedi. Eğer sizden alacağım varsa gönder, yoksa borç olarak yaz. Senden nüshayı ilişikteki adrese yollamanı rica ediyorum Riyadçım[...] (er-Reyyis, 1996, 108).

[...]يترجمون هنا، إلى الفرنسية، "البحث عن وليد مسعود"، و"السفينة". والآن طلب إلى صاحب "دار السندباد"، بيير برنار"، الموافقة على ترجمة ونشر "البئر الأولى". وهناك أستاذ شاب في السوربون، يجيد العربية قراءة ونطقًا، يريد ترجمة "الغرف الأخرى" ولديه نسخة منها، لحسن الحظ. أما بيير برنار فيريد نسخة من "البئر الأولى". فإذا تبقى لي عندكم أي رصيد، وإلا، فاجعله ديتًا آخر علي! أرجوك يا رياض أن ترسل إليه نسخة على العنوان المرفق. [...]

Cebrā 'İbrahim Cebrā, 15 Temmuz 1994 tarihli son mektubunda ise Dalyā Riyād eş-Şāvī adında genç bir şairden bahseder. Mektubuna adı geçen şairden bir metin iliştiirdiğini söyleyen Cebrā, şaire ait metinleri Japon şiir türü olan haikuya benzettiğini de ekler:

(Mektuba) Dalyā Riyād eş-Şāvī adında genç bir şairin yazdığı ve Japon haikusuna epey benzeyen güzel bir metin iliştiyorum. Şairin yazıları sürpriz görüntüleri ve çelişkileriyle ön plana çıkıyor[...] (er-Reyyis, 1996, 164).

أرفق طياً نصاً جميلاً، شديد الشبه بالهايكو
الياباني، كتبته شاعرة شابة هنا تدعى داليا رياض
الشاوي، تمتاز كتاباتها بصورها المفاجئة، وبحسها
الدائم للمفارقة والparadox. [...]

Cebrā, aynı mektubun devamında Jerash Kültür ve Sanat Festivaline katılmak üzere Amman'a gideceğinden ve festival kapsamında şiir kulübünün düzenlediği bir eleştiri oturumuna katılacağından söz eder. Öte yandan, Arap UNESCO'su olarak bilinen Tunus merkezli *Arab League Educational, Cultural and Scientific Organization (ALECSO)* tarafından Beyrut'ta düzenlenecek "Modern Arap ve Batı Edebiyatı Arasındaki Etkileşim" konulu sempozyuma katılması için bir davet aldığımı, sağlığı elverirse bu davete icabet etmek istediğini sözlerine ekler:

[...]Dört gün sonra Jerash Festivali'ne ve şiir sempozyumu ile birlikte festival kapsamında düzenlenen eleştiri seminerine katılmak için Amman'a gideceğim. Ayrıca ALECSO, Arap UNESCO'su, önümüzdeki Kasım'ın ortalarında Beyrut'ta düzenleyeceği "Modern Arap ve Batı Edebiyatı Arasındaki Etkileşim" konulu sempozyuma katılmam için beni davet etti. Sağlığım el verirse bu sempozyuma katılabilmeyi diliyorum[...] (er-Reyyis, 1996, 164).

[...]بعد أربعة أيام سأذهب إلى عمان لحضور
مهرجان جرش، والمشاركة في الحلقة النقدية التي
تُعقد على هامش المهرجان مع الندوة الشعرية. وقد
دعتني الأليكسو، اليونسكو العربية، من تونس
للمشاركة في ندوة حول "التفاعل بين الأدبين العربي
والغربي في العصر الحديث"، تُعقد في بيروت في
أوساط تشرين الثاني القادم. أرجو أن أستطيع
حضور الندوة، إذا لم تخذلني صحتي. [...]

Cebrā 'İbrahim Cebrā'nın mektuplarında yazarlar ve sanatçılar başta olmak üzere ünlü şahsiyetlerle de ilgili ayrıntılar bulmak mümkündür. Söz gelimi, 16 Ekim 1960'ta Riyād Necīb er-Reyyis'e gönderdiği mektupta ABD'de Arap kültürünün tanınmasına öncülük eden Lübnanlı Maruni oryantalist yazar Philip Khuri Hitti'den (öl. 1978) ve onun

İngilizce kaleme aldığı “Suriye Tarihi” adlı eserinden bahseder. Bu ve benzeri detaylar aynı zamanda mektuplar aracılığıyla bibliyografik bilgilere ulaşmamıza olanak sağlar:

[...]Son günlerde sadece iki şeyden keyif alıyorum: Philip Hitti'nin (Arapçaya çevrilmiş) “Suriye Tarihi”ni okumak ve şiir yazmak[...](er-Reyyis, 1996, 49).

[...]وما تمتعت به في الأيام الأخيرة – مؤقتا – شيئا فقط: قراءة تاريخ سوريا لفيليب حَيِّي (مترجمًا)، وكتابة قصيدة.[...]

Cebrā, arkadaşı er-Reyyis'e yazdığı 8 Şubat 1961 tarihli mektubunda Irak'ta çağdaş sanatın kurucularından Cevād Selīm'in⁵⁵ (öl. 1961) ölümünden dolayı üzüntü duyduğunu ve erken ölümüne dair şaşkınlığını ifade eder:

[...]Büyük sanatçı, sevgili dostum Cevād Selīm'in (kalk krizi sonucu) ölümüyle büyük bir üzüntü duyduk. Bir gün ona ağıt yakacağım aklıma gelmezdi[...](er-Reyyis, 1996, 56).

[...]وقد أصبنا هنا بحزن شديد لوفاة فنان كبير وصديق حبيب هو جواد سليم (بالسكتة القلبية)، وما كان يخطر ببالي قط أنني سأكتب يوما ما رثاءه.[...]

Cebrā, 8 Haziran 1961 tarihli mektubunda Avustralyalı ünlü ressam Sidney Nolan'dan (öl. 1992) bahsederek Irak'ı ziyaret ettiğinden ve aralarında verimli toplantıların gerçekleştiğinden bahseder. Daha sonra çağdaş Irak sanatının yurt dışında gittikçe daha da tanındığını kaydeder:

[...]Son zamanlarda Avustralyalı ünlü ressam Sidney Nolan ve eşi bizi ziyaret etti. Aramızda verimli toplantılar gerçekleşti. Çağdaş Irak sanatı yurt dışında yavaş yavaş tanınmaya başladı. Fransa Paris merkezli *Orient* dergisi Irak sanatıyla ilgili makalemi Fransızcaya çevirdi ve resimlerle birlikte yayımladı. Irak hükümeti ise benden, Cevād Selīm'in yaptığı devasa “Özgürlük

[...]كان من زوارنا هنا مؤخرا الرسام الأسترالي الشهير سدي نولان وزوجته. كنات بيننا جلسات ممتعة. الفن العراقي أخذ يشتهر في الخارج شيئا فشيئا. مجلة Orient الفرنسية البارسية ترجمت مقالي عن الفن العراقي إلى الفرنسية، مع صور. طلبت إليّ الحكومة

⁵⁵ Ankara'da Musul kökenli asker ve sanatçı bir babanın ve annenin oğlu olarak dünyaya geldi (1920). Irak Çağdaş Sanat Topluluğunun kurucu isimlerindedir.

Anıtı⁵⁶ ile ilgili iki dilde bir makale yazmamı istedi[...] (er-Reyyis, 1996, 62).

العراقية كتابة مقال، باللغتين، عن "نصب الحرية"
الهائل الذي صنعه جواد سليم.

İlk mektubunu 26 Kasım 1960'ta Beyrut'ta kaleme alan Yūsuf el-Ḥāl, hemen girişte arkadaşı er-Reyyis'e mektubunu özlemle teslim aldığını ve kendisine *Şiir* dergisinden bir nüsha gönderdiğini ifade eder. el-Ḥāl, mektubun devamında er-Reyyis'in Cebrā'nın "Özgürlük ve Tufan" adlı eseri üzerine yazdığı eleştiri yazısı için sevincini ifade eder. Daha sonra da arkadaşından *Şiir* dergisinin "Cezayir Özel Sayısı" için şiir ya da makale talep eder:

[...]Bizim, uzun süre "Özgürlük ve Tufan" için bir eleştiri yazısı yazacak birine ihtiyacımız oldu ve neredeyse bu konuda ümitsizliğe düştüm. Kitap hakkında yazmak sen de bilirsin ki zor. Kitapla ilgili yazdığını söyleyince sen ne kadar da sevindim. Derhal gönder yazımı. Aynı şekilde derginin "Cezayir Özel Sayısı" için de bir şiir yahut bir makale gönder. Vakit kalmadı. Olabildiğince hızlı ol. Teşekkürler[...] (er-Reyyis, 1996, 201).

[...] ما زلنا بحاجة إلى من يكتب نقدًا عن "الحرية والظوفان" حتى كدت أياس. الكتابة عنه صعبة كما تعلم، وكم فرحت عندما أخبرتني أنك كتبت عنه. أرسله حالاً. كذلك أرسل قصيدة أو كلمة أو شيئاً لعدد الجزائر، الوقت لم يفت بعد. وإنما أسرع بكل قواك. شكراً. [...]

Mektubun devamında Tevfik Şāyig'den dergi için bir şey gelmediğini yakınlıkla ifade eden el-Ḥāl, er-Reyyis'ten Şāyig'i bulmasını ve ona bu konuyu hatırlatmasını söyler. Daha sonra, Arap edebiyatında Serbest Şiirin kurucularından biri olarak kabul edilen Bedr Şākir es-Seyyāb'tan (öl. 1964) bahseden el-Ḥāl, onun bir aydır Beyrut'ta olduğunu; oradaki şiir çevresiyle birlikte kendisini ağırladıklarını ve es-Seyyāb'ın şiir kitabını⁵⁷ yayımladıklarını söyler:

⁵⁶ 14 Temmuz 1958 Irak Devrimi anısına yapılan "Özgürlük Anıtı" hakkında detaylı bilgi için bk. (Yüksel Gemalman, 2018, 164 vd.)

⁵⁷ er-Reyyis dipnotta söz konusu eserin 'Unşūdetu'l-maṭar (Yağmurun Türküsü) adlı şiir kitabı olduğunu belirtir.

[...]Bedr Şākīr es-Seyyāb buradaydı ve Beyrut'ta bir ay geçirdi. Onu, buradaki şiir çevresiyle birlikte ağırladık. Kendisi bugün yolcu. Şiir kitabını bastık, 280 sayfa tuttu. Harika. Basımı tamamlandığında sana bir nüsha göndereceğim[...] (er-Reyyis, 1996, 201).

[...]بدر شاكر السياب كان هنا وأمضى شهرا في بيروت. احتفينا به مع الأوساط الشعرية كثيراً. مسافر اليوم. طبعنا له ديوانه في ٢٨٠ صفحة. رائع سأرسل إليك نسخة حين ننتهي من تجليده. [...]

Yūsuf el-Ḥāl, 11 Mayıs 1964 yılında er-Reyyis'e gönderdiği mektupta *Şiir* dergisinin yeni bir hayata başladığından söz eder:

[...]“Şiir” dergisi yeni bir hayata başlıyor. Tıpkı yedi yıl önce olduğu gibi “sıfır”dan başlıyor. Derginin önceki ekibi anlaşmazlığa düştü, bağlar çözüldü filan... Bugün artık yeni ve becerikli bir ekip kurmaya çalışıyorum (tabii ki senin gibi eski kahramanlar bu konuda beni desteklemeye devam edecek). Derginin son sayısı eline geçtiğinde birçok şeyi daha iyi anlayacaksın[...] (er-Reyyis, 1996, 205).

[...]مجلة "شعر" تبدأ حياة جديدة. تبدأ من "الصفر" أي مثلما بدأت منذ سبع سنوات. الفوج الذي تعاقب عليها هرش وارتخى الخ... وأنا اليوم أحاول أن أكتشف فوجًا جديدًا موهوبًا (بالطبع يسانديني في ذلك بعض الفرسان القدماء أمثالك). ستفهم أشياء كثيرة عند وصول العدد الأخير إليك. [...]

1957 yılında yayımlanmaya başlayan derginin yayımı Yūsuf el-Ḥāl tarafından 1964 yılında durdurulur. Bunun nedeni, el-Ḥāl'in derginin yönetiminde yer alan Suriyeli şair Ali Ahmed Sa'īd İsbir (Adonis) ile anlaşmazlığa düşmeleri olarak gösterilir. el-Ḥāl, derginin 1963'te çıkan yirmi yedinci sayısında Adonis'in ismini derginin yayın heyetinden çıkarır ve yayın heyetini yeniden düzenler. Buna göre derginin yayın kuruluna genel yayın yönetmeni olarak kendi adını yazan el-Ḥāl, 'Unsī el-Ḥācc'ı sekreter olarak atar. Bununla birlikte Beyrut'tan Şevkī Şakrā, Fu'ād Rifkat, 'İşām Maḥfūz, 'İlyās 'Avad; Bağdağ'tan Cebrā İbrahim Cebrā; Şam'dan Fātih el-Muderris; Kahire'den Muḥyiddīn Muḥammed; Paris'ten Henrī el-Ḳayyim gibi isimleri yazar kadrosuna dahil eder. 1964'te

çıkan yirmi dokuz ve otuzuncu sayıda ise kendi ismi hariç tüm yayın heyetini dergiden çıkarır. Daha sonra yine aynı yıl çıkan otuz bir ve otuz ikinci sayısıyla birlikte derginin yayımına son verir. İki yıl sonra, 1967'de Riyād Necīb er-Reyyis'in de yayın heyetine katılmasıyla birlikte dergi yeniden yayın hayatına başlar ve 1969'ta yayımlanan kırk dördüncü sayısıyla birlikte tamamen kapanır.(er-Reyyis, 1996, 206) Mektupta Yūsuf el-Ḥāl ile Adonis'in neden fikir ayrılığına düştüklerine dair bir detay bulamayız ancak bu mektup dönemin yazarları arasında yaşanan çekişmeleri yüzeysel de olsa ortaya koymuş olur.

el-Ḥāl, 9 Ağustos 1977'de Ğazir'den er-Reyyis'e yazdığı mektubunda, 28 Ekim 1977'de Avrupa'da yayımlanmaya başlayan ilk haftalık siyasi Arapça gazete olan *el-Menār*'ı konu edînîr. el-Ḥāl, mektubuna "Arapçılığın atan kalbinden yazıyorum sana" diyerek başladıktan sonra Lübnan iç savaşından sonra kurulacak olan *el-Menār*'ın temel ilkelerini maddeler halinde sıralar:

Sana Arapçılığın atan kalbinden yazıyorum. Konumuza gelirse, Beyrut'ta buluşmamızdan beri savaş sonrası durumları araştırmak için Beyrut'a gidiyorum.[...]Şimdiye kadar her şey yolunda.[...] Daha önce isimlerini andığım ve "yayın heyeti" olarak isimlendirebileceğimiz yardımcılara sunduğum (gazetenin) temel ilkeleri şunlar:

- 1- Gerçekler, sadece gerçekler.
- 2- Gerçekleri doğruluk, samimiyet ve cesaretle yaymak.
- 3- Lübnan tektir. Lübnan'ı ve geleceğini ilgilendiren politikamız ikinci bir duyuruya kadar resmî bir politikadır yani Serkīs Politikasıdır [Başkan İlyas Serkīs'e nispetle].
- 4- Herhangi bir şahsa, siyasi ve ideolojik bir yönetime bağlılık söz konusu değildir. Tek

من قلب العروبة النابض أكتب إليك [...] أما بعد.
بدأت منذ لقائنا في بيروت أنزل مرارًا إلى بيروت
لأدرس أوضاع ما بعد الحرب. [...] حتى الآن كل شيء
على ما يرام. [...] والمبادئ الأساسية طرحتها على
المعاونين الذين ذكرت والذين يمكن تسميتهم "هيئة
تحرير" هي الآتية باختصار:

١- الحقيقة ولا شيء سوى الحقيقة.

٢- الصدق والإخلاص والشجاعة في قول الحقيقة.

٣- لبنان واحد وسياستنا فيما يخص لبنان

ومستقبله هي السياسة الرسمية، أي السياسة

السركيسية، [نسبة إلى الرئيس الياس سركيس] إلى

إشعار آخر.

bağlılık (gazetenin) içeriğinin değeri ve bu içeriğin yapıcı, doğru ve yararlı olmasıdır.

5- Tüm mezheplerle düşünce ve diyalog özgürlüğü mutlaklıdır. İki durumda da karşılıklı saygıdan başka bir şey söz konusu olamaz.

Bu açıdan, “el-Menār” debelendiğimiz şu dönemde eşsiz ve zorunlu bir iştir[...](er-Reyyis, 1996, 218).

٤- لا التزام بأحد، ولا باتجاه سياسي وعقائدي، بل الالتزام الواحد الوحيد هو بقيمة المضمون وكونه بناءً وصادقاً ومفيداً.

٥- حرية الفكر، وحرية الحوار مع جميع المذاهب، مطلقة. لا يحدهما شيء سوى الاحترام المتبادل.

من هذا الموقف تكون "المنار" عملاً فداً وضرورياً في المرحلة التي نتخبط فيها.[...]

el-Hāl, mektubun devamında *hulāṣā*: özet başlığı altında yazıların haftalık olarak yayımlanacağını ve ödemelerin yazılar teslim edildiğinde yapılacağını ekler. el-Hāl, 16 Kasım 1977 tarihli mektubunda ise *el-Menār* gazetesinin Lübnan'a girişinin yasaklandığını, bu konuda üst mercilerle görüşülmesi gerektiğini aktarır(er-Reyyis, 1996, 223).

Öte yandan, el-Hāl 23 Kasım 1977 tarihli mektubunda *el-Menār* için Lübnan'ın ileri gelen siyasetçileriyle röportajlar yapılacağını; bu röportajların ücret karşılığında İngilizceye çevrilmesi ve bu iş için iyi ve teşvik edici miktarların ödenmesi gerektiğini vurgular. Daha sonra bu miktarın altı yüz ile bin Lübnan lirası arasında olmasını önerir(er-Reyyis, 1996, 224-225).

Koleksiyonda üçüncü sırada yer alan Tevfik Şāyig'in mektuplarında da kültürel faaliyetlere ilişkin ayrıntılar bulmak mümkündür. 1961'de Londra'dan Riyād Necīb er-Reyyis'e yazdığı mektupta er-Reyyis'in yazdığı makaleden, İngiliz oryantalist Denys Johnson-Davies'den (öl. 2017) ve onun İngiliz oyun ve senaryo yazarı Arnold Wesker'in (öl. 2016) tiyatrosunu Arapçaya çevirmeyi kabul etmesinden bahseder:

[...]İki ekonomi kitabıyla ilgili “Aşvāt” dergisi için yazdığın makalen yayımlandı. Denys, Arnold Wesker’in tiyatrosunu [Arapçaya] çevirmeyi kabul etti, ama Arapçanın zor olmasından dolayı çevirinin mümkün olamayacağından endişeli[...] (er-Reyyis, 1996, 260).

[...]مقالك عن الكتابية الاقتصادية لمجلة "أصوات" قد نُشر فيها. دينس [جونسون ديفيس] رضي بكرة ترجمة مسرحية (آرنولد وسكر)، لكنه متخوف من إمكانية نقلها، على صعوبتها للعربية. [...]

Mısırlı yazar Necīb Maḥfūz, Sudanlı yazar Ṭayyib Şāliḥ, Filistinli şair Maḥmūd Dervīş ve Suriyeli yazar Zekerīyya Tāmīr’in eserlerini çeviren Arapça-İngilizce edebiyat çevirmeni Kanadalı Denys Johnson-Davies’in Arapçaya yapacağı çeviri konusunda dilin zorluğundan dolayı endişe duyması dikkat çekicidir. Bununla birlikte, mektuplar, söz konusu dönemde üç şairin İngiltere ve Amerikalı entelektüellerle olan sıkı ilişkileri nedeniyle Arapça-İngilizce dil çiftinde kültürel bir etkileşimin oldukça yoğun olduğunu gösterir.

Şāyiğ, 22 Haziran 1962 tarihli mektubunda ise arkadaşı er-Reyyis’i yayımlanan ilk şiir kitabı *Mevtu’l-’āherīn*’den (Başkalarının Ölümü) ve yeni işinden ötürü müstehzi bir dille tebrik eder. Ayrıca önceki mektuplarda olduğu üzere kendisiyle görüşme isteğini bir kez daha kaydeder:

Dostum Riyād,
Güzel kitabın ve yeni işin dolayısıyla seni tebrik ederim. (Umarım yakında seni kitap ve işten daha önemli bir şey için tebrik ederim.) Mektubun ve öyküler için teşekkür eder, tembelliğimi mazur görmeni dilerim. Ayrıca seninle görüşmeyi dört gözle bekliyorum[...] (er-Reyyis, 1996, 265).

عزيزي رياض،
أهنئك على الكتاب الحلو. وأبارك لك بالعمل الجديد. (وأمل أن أهنئك وأباركك لك عما قريب بما هو أهم من الكتب ومن الأعمال)، وأشكرك لرسالتك والقصاصات، وأعتذر لك عن كسلي، وأتطلع إلى لقائك. [...]

Şāyiğ’in mektuplarında, diğer iki şairin mektuplarına nispeten edebiyat ve kültürel faaliyetlere ilişkin çok fazla detay görmeyiz. Onun mektuplaşmaları daha çok

haberleşme amaçlıdır. Bunun gerekçesini günümüze ulaşmış mektup sayısının çok az olduğu şeklinde açıklamak mümkündür.

4.2.1.2. Yaşam

Cebrā 'İbrahim Cebrā'nın mektuplarında yaşamla ilgili detaylar hemen her mektupta kendine yer bulur. Onun yaşamla ilgili detayları aktarırken kullandığı samimi ve kurgusal dil, mektuplarını birer hikâyeye dönüştürür. 8 Şubat 1961'te Londra'da bulunan arkadaşı er-Reyyis'e gönderdiği mektupta Bağdat ve Londra'nın hava koşullarını karşılaştırır, soğuk kış akşamlarına duyduğu özlemi ifade eder. Öte yandan, aynı yıl içinde Londra'ya seyahat edemeyeceğinden yakını:

[...]Yağmur her taraftan Cambridge'i etkisi altına alırken sobanın sıcaklığına sarılıyorsun sen. – Senin de dediğin gibi – Bağdat sıcak ama bazen yağmur burayı da – bir gün bir gece boyunca – etkisi altına alıyor. Ardından toz bulutu sarıyor her bir yanımızı. Neredeyse çamur yutacak gibi oluyoruz. Bizim kışımız erken bir bahar olmakla birlikte bazen soğuk kış akşamlarına, gece erken saatlere kadar kitap okumaya ve sohbet etmeye özlem duyuyorum. On ay boyunca sağanak yağmurlarda boğulan sizler için bu bir lüks. Ancak ben de bitimsiz bir çalışmanın içinde çoğu zaman böylesi hayali bir eğlenceden mahrum bırakıyorum kendimi. Ve öyle görünüyor ki bu sene Londra'ya seyahat etmekten mahrum kalacağım[...] (er-Reyyis, 1996, 55).

[...]أنت تعانق نار المدفأة والمطر يغمر كيمبردج من كل صوب، بغداد "دافئة"، كما تقول، ولكن الأمطار تغمرها هي أيضا أحيانا – ليوم وليلة، ثم يدهمنا الغبار ونكاد نلوك الطين. ورغم أن شتاءنا ربيع مبكر، فإني أتوق أحيانا إلى سمرة الشتاء البليلة والقراءة أو الحديث إلى ساعات الليل الصغيرة. ولكن هذا التوق ترف بالنسبة إليكم، وأنتم تغرقون في عشرة أشهر من شأبيب السماء. غير أنني، في غمرة شغل آلي لا ينتهي، لا أضنّ على نفسي بمثل هذا الترف الوهبي أحيانا. ويبدو أن هذه السنة، دون كل السنين، سأحرم من سفرة إلى لندن.[...]

Cebrā 11 Şubat 1971'de er-Reyyis'e gönderdiği mektubun hemen girişinde aldığı mektuplara geç cevap vermenin adeti olmadığını ama arkadaşı Tevfik Şāyig'in

ölümünden dolayı aşılması güç bir suskunluğun içine düştüğünü ifade ederek ilk planda mazeretini ortaya koyar:

Kardeşim Riyād,

Bana ulaşan mektuplara geç cevap yazmak adetim değildir. Ancak Tefvik [Şāyig] ile ilgili felaket beni aşılması güç bir suskunluğun içine düşürdü. Yoksa şimdi tekrar okuduğum ve gözyaşı isteyen ama gözyaşından kaçınan kederli bir insanı etkileyip aynı sessiz duygulara ileten mektubunuza uzun zaman önce cevap verirdim. İlk zamanlar Tefvik ile ilgili bir şeyler yazamadım. Bu olay yalnızca kalemimi ve dilimi değil aynı zamanda beynimi de felce uğrattı[...](er-Reyyis, 1996, 83).

أخي رياض،

ليس من عادتي أن أتأخر في كتابة الرد على ما يصلي من الرسائل. غير أنني، بعد الفجعة بتوفيق [صايغ] أصبت بصمت أجد من الصعب تخطيه. وإلا لكنت أحببت منذ زمان على رسالتك الجميلة المؤثرة التي قرأتها الآن من جديد وانفعلت بها نفس الانفعال الصامت الذي يصيب محزونًا يشتهي البكاء وتمنّع عنه الدموع. لم يكن بوسعي أن أكتب في الأيام الأولى عن توفيق. لم يكن الشلل في القلم واللسان فقط، بل في الدماغ أيضًا. [...]

Cebrā'nın mektuptaki samimi üslubu onun dostlarıyla olan sıcak ilişkisini gözler önüne serer. Cebrā, arkadaşı Tefvik Şāyig'in ölümüne o kadar üzüdür ki kendisinin deyimiyle sadece kalemi ve dili değil aynı zamanda beyni de felce uğrar ve bundan dolayı bir süre yazamaz.

Yukarıda, Riyād Necīb er-Reyyis'in arkadaşı Cebrā'ya yazdığı yalnızca iki adet mektubun söz konusu koleksiyonda yer aldığını ifade etmiştik. Bu mektupların ilki 4 Ocak 1990 ikincisi ise Aralık 1992 tarihli. İkinci mektubu Beyrut'ta kaleme alan er-Reyyis, mektubun başında Cebrā'nın aynı yılın Kasım ayında vefat eden karısı Lami'a için üzüntülerini kaydeder ve kendi dahil hiç kimsenin bu konuda arkadaşı Cebrā'yı teselli edemeyeceğinden, bu anlamda en başarısız kişinin kendisi olduğundan bahseder:

Dostum ve kardeşim Cebrā,

Ey bir neslin öncüsü.

صديقي وأخي جبرا،

يا آخر الرعيل.

Lamia hakkında kimse seni teselli edemez, kimse. Çocukların ve torunların bile. Hele ki seni en son teselli edecek biri varsa o benim. Duygularını dile getirme konusunda en başarısız kişi benim. [...] Birkaç gün önce telefon çaldı ve el-Ayn'dan arayan Doktor 'Abdulvāhid Lu'lu'e Lamia'nın bize veda ettiğini söyledi. Kalemim kırıldı gerçekten. Çünkü Lamia benim için hatıralarımın, mirasımın ve tarihimin değerli bir parçasıydı. Bırakalım ölümler ölümlerini defnetsin. Bu yalnızca senin hakkın. Allan ona rahmet etsin ve merhametiyle kuşatsın[...](er-Reyyis, 1996, 154).

لا أحد يستطيع أن يعزيك بلمعة. لا أحد. ولا حتى أولادك وأحفادك. وآخر واحد يستطيع عزاءك هو أنا. وأفضل من يعبر عن أحزانه هو أنا. [...] لقد رن التليفون منذ أيام ليقول لي الدكتور عبد الواحد لؤلؤة من مدينة العين بأن لمعة ودعتنا. وانكسر قلبي فعلاً. لقد كانت لمعة بالنسبة لي قطعة ثمينة من قلب ذكرياتي وإرثي وتاريخي. لنترك الموتى يدفنون موتاهم، لأنني لا أريد أن أحدثك عن لمعة. هذا من حقدك وحدك. رحمها الله وأنزل عليها من غفرانه كثيراً. [...]

Yūsuf el-Ḥāl, Lübnan İç Savaşının (1975-1990) başlamasından bir yıl sonra Riyād Necīb er-Reyyis'e yazdığı mektupta insanların kıtlıktan, şiddetten ve açlıktan şikâyet ettiklerini ifade eder. el-Ḥāl'in mektuplarında genellikle edebi faaliyetlerden bahsedilse de bu tarz ufak ayrıntılar Lübnan tarihine ışık tuttuğu için önemlidir:

[...]İnsanlar artık kıtlıktan, şiddetten ve açlıktan konuşuyorlar[...](er-Reyyis, 1996, 208).

[...]الناس تتحدث عن الضيق والشدة والمجاعة. [...]

Yūsuf el-Ḥāl, 15 Kasım 1976 yılında Lübnan'ın Ğazir kasabasından er-Reyyis'e yolladığı mektupta Kahire'deyken kendisine telefonla ulaşmak istediğini ancak bunu başaramadığını kâğıda döker. Zira tıpkı Lübnan'da olduğu gibi Kahire de uygarlığa ait hizmetlerden yoksundur. Buradan bakıldığında, 20. yüzyılın Arap dünyasında mektubun telefonla kıyasla halen daha ulaşılabilir bir iletişim aracı olması dikkat çekicidir. Bu durumu şairin de işaret ettiği gibi Arap dünyasının içinde bulunduğu siyasi krizle açıklamak mümkündür:

Dostum Riyād,
Yaklaşık üç ay önce Kıbrıs'tan Kahire'ye giderken sana yazmıştım. Bu ayın sonlarında geri dönüş yaptım. Kahire'deyken sana telefonla ulaşmak istedim ama beyhude. Lübnan'da olduğu gibi Kahire de uygarlığa ait hizmetlerden yoksun. Bizde bir savaş varsa onlarda birden fazla savaş var[...] (er-Reyyis, 1996, 212).

عزيري رياض،

كتبت إليك من قبرص في طريقي إلى القاهرة حوالي ٣ الشهر الفائت. رجعت في أوائل هذا الشهر. حاولت الاتصال بك تلفونيًا من القاهرة ولكن عبثًا. الخدمات الحضارية غير موجودة في القاهرة كما في لبنان. عندنا حرب وعندهم كأن حربين أو أكثر. [...]

Yūsuf el-Ḥāl, 13 Haziran 1977'de Kahire'den yazdığı mektupta Kahire'nin boğucu sıcağından bahseder. Gelecek ayın yirmisine kadar burada kalmak zorunda kaldığını daha sonra “mamur belde” olarak tasvir ettiği Lübnan'a geri döneceğini ifade eder:

Dostum Riyād,
Selam, sevgi ve özlemlerimle.
Bugün Kahire'ye ulaştım. Hava boğucu ama gelecek ayın yirmisine kadar burada kalmak zorundayım. Sonra da uçakla mamur vatanınıza döneceğim[...] (er-Reyyis, 1996, 216).

عزيري رياض،

تحية ومحبة وشوق.

اليوم وصلت إلى القاهرة. الجو خانق ولكني مضطر للإقامة هنا إلى حوالي ٢٠ الجاري. ثم أركب الطائرة من هنا إلى دياركم العامرة. [...]

el-Ḥāl'in yukarıdaki cümleleri üzerinden Mısır'ın iklimiyle ilgili detayları okumak mümkündür.

Tevfik Şāyig'in mektuplarında diğer iki şairin mektuplarında olduğu gibi dostluk ilişkilerine ait detaylar görürüz. Şāyig'in 1961 yılında Londra'dayken er-Reyyis'e yazdığı mektupta iki dostun birbirine ödünç kitap vermek gibi bir olaya tanıklık ederiz:

Dostum Riyād,
Senden ödünç aldığım iki kitabımı geri vermeyi unuttum. Yeni aklıma geldi çünkü senden yeni bir kitap istiyorum: Muḥyiddīn

عزيري رياض،

Şubhî'nin Nizâr Kıbbânî üzerine olan incelemesi. Eğer bu kitabı benim için getirirsen ödünç vermeye karşılık takas yapmaya hazırım. Ben de Şubhî'den daha iyi (ismi lazım değil) bir eleştirmenin Nizâr Kıbbânî'den daha iyi bir yazar üzerine (ki o Cebrâ'dır) yaptığı bir incelemeyi ödünç veririm[...] (er-Reyyis, 1996, 262).

نسيت أن أعيد لك كتابك اللذين استعرتها منك.
الآن أتذكر ذلك لأني بحاجة لكتاب آخر منك: دراسة
معي الدين صبيحي عن نزار قباني. إذا أحضرته لي
معك فأني مستعد للمقايضة: بدل إعارتك إياه لي
فأني أعيرك دراسة عن كاتب أفضل من نزار قباني
(هو جبرا) لدارس أفضل من صبيحي (لا لزوم لذكر
اسمه). [...]

er-Reyyis, Tevfik Şayığ'ın buradaki Şubhî'den daha iyi olduğunu kastettiği eleştirmenin kendisi olduğunu dipnotta belirtir. Nitekim Şayığ, Cebrâ'nın ilk öykü koleksiyonu olan 'Arağ için yazdığı ön söz başta olmak üzere eserleri üzerine yaptığı çalışmalarla da bilinir. Öte yandan, Cebrâ'nın Nizâr Kıbbânî'den daha iyi olduğuyula ilgili öznel karşılaştırması dikkat çekicidir.

4.2.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

“Üç Şâir Bir Gazeteci” başlıklı mektup koleksiyonunda yer alan mektuplar şekil açısından ortak bir özelliğe sahiptir. Buna göre mektuplar yazıldığı yer, yazıldığı tarih, hitap cümlesi, mektubun içeriği, selam cümlesi ve son olarak imzadan oluşur.

Öte yandan, mektuplarda deyim ve atasözleri gibi dil öğelerine yer verildiği görülür. Sözün gelişi, Cebrâ 13 Kasım 1960 tarihli mektubunda “doğru ve incelikli bir şey yapmak, söylemek” anlamında bir İsveç atasözü olan ضرب المسمار على الرأس dil ögesini aktarır. 8 Nisan 1961 tarihli mektubunda ise arkadaşı er-Reyyis'in mektubunu överken “kalemin prangalarını yıktı” anlamındaki قَلَّتْ زُنُوبُكَ قَلَمِكَ sanatlı söze yer verir. Yūsuf el-

Ḥāl ise 23 Aralık 1977 tarihli mektubunda çöl Araplarına nispet edilen ve “bir işin devam etmesi” anlamına gelen *الحبل على الجرار* deyimine yer verir.

Cebrā'nın birçok mektubunda yerel dile (lehçe) ait kullanımlar görürüz. Söz gelimi, 8 Haziran 1961'de er-Reyyis'e yazdığı mektupta “senin için endişelenmiyorum, korkmuyorum” ve fasih Arapçada *لست خائف عليك* ifadesinin yerel dildeki karşılığı olan *مشن خايف عليك* ifadesini kullanır. Yine aynı mektupta, “onu görmem gerekir” anlamına gelen ve fasih Arapçada *أراها علي أن أراها* ifadesinin eşdeğeri olan *لازم أشوفها* ifadesine yer verir. Öte yandan, Yūsuf el-Ḥāl'in mektuplarında, her ne kadar yazıda lehçe kullanımını savunmasa da az da olsa *ammice* ifadelere rastlamak mümkündür. Örneğin, 4 Ekim 1976 tarihli mektubunda *مشن (ليس) شفنت*; *شفت* gibi ifadeler kullandığı görülür.

Cebrā, ayrıca bazı mektuplarında, imzanın hemen altına Latince “haşiye” anlamına gelen P.S. (post scriptum) başlığıyla birtakım notlar ilave eder. Bununla birlikte, yalnızca bir mektubunda doğrudan *ḥāṣiye* başlığıyla not ilave etmiştir. Cebrā mektuplarında *paradox*, *portrait* vb. yabancı kelimelere de yer vermiş ve bunları Latin alfabesiyle aktarmayı tercih etmiştir. Yūsuf el-Ḥāl de mektuplarında *offset*, *action*; *please send me pipe tobacco* gibi yabancı kelime ve cümlelere yer vermiştir. Aynı şekilde Tevfik Şāyig'in de mektuplarında da *part-time*, *school*, *survive* ve *better books* gibi yabancı sözcüklere rastlanır. Mektuplardaki bu tür kullanımların keyfi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yukarıdaki her bir kelimenin Arapça karşılığı varken İngilizce olarak yer verilmesi bunun bir izahı niteliğindedir.

Öte yandan, mektuplarda klasik dönem mektup yazımında selam cümlesinden sonra sıklıkla yer verilen söz dağarcıklarından biri olan *أما بعد*: *komuya gelecek olursak*

ifadesine yer verildiği görülür. Bu açıdan bakıldığında koleksiyonda yer alan Şairlerin klasik mektup üslubunu taklit ettikleri söylenbilir.

 Şaire ait koleksiyonda yer alan mektuplardaki ortak özellik konular arasında daldan dala sırayıŐların görülmesidir. Mektuplardaki bu yapısal özellik onu günlüklerden ayırır. Nitekim mektupta birden fazla konudan bahsedilmesi modern dönem mektup türünün en tipik özelliklerindedir.

4.3. Abdurrahman Munif ve Mervan Kaşab Bâşi Mektuplaşmaları

Modern Arap Edebiyatının ünlü yazarlarından Abdurrahman Munif⁵⁸ (öl. 2004) ve onun çağdaşı Suriye asıllı Alman ressam Mervan Kaşab Bâşi⁵⁹ (öl. 2016), kaleme aldıkları yüzlerce mektupla 20. yüzyıl Arap mektup edebiyatına büyük bir katkı sağlamışlardır. İki entelektüelin mektuplaşmaları 1990 yılının ortalarında başlayıp 2004 yılının başlarına kadar devam etmiş ve toplam on dört yıl sürmüştür. Bu iki dostun mektupları *Fî edebi 'ş-şadāka* (Dostluk Edebiyatı Üzerine) başlığı altında el yazmalarıyla beraber bir araya getirilerek Dr. Fevzâz Trablışı'nın takdim yazısıyla birlikte 2012 yılında Kahire'de basılmıştır.

Trablışı takdim yazısının en başında, kitapta yer alan mektupların mektup edebiyatına apaçık bir katkı olduğunu ifade eder. Ona göre mektup edebiyatı, bir Arap Rönesans (nahda)⁶⁰ dönemi edebiyatıdır. Söz konusu tür 19. yüzyıl Arap uyanışının başlarında yükselişe geçmiş bir türdür. Karşılıklı konuşma ve diyaloga karşılık, bireysellik anlamında da mektup türü uyanış dönemine ait bir türdür. Trablışı, mektupların yayımlanması meselesine de ışık tutarak, kitapta yer alan mektupların yayımlanmak için yazılmadığını ancak Su'ad Kavâdirî Munif ve Mervan'ın teşekkürü hak eden girişimleriyle Abdurrahman Munif'in vefatından sonra yayımlanabilmiştir.

Trablışı takdim yazısında, mektup ve yeni iletişim araçlarıyla ilgili ortaya şöyle bir soru atar: “e-Posta, facebook, chatting ve twitter gibi sosyal medya çağında mektubun bir yeri, bir rolü ve hatta bir zorunluluğu kaldı mı?” Ona göre bu sorunun cevabı basit ve

---

⁵⁸ 1933'te Amman'da doğdu. 20. yüzyılın en önemli roman yazarı olarak kabul edilen Munif ekonomi uzmanı ve edebiyat eleştirmeni olarak da tanınmıştır. Bağdat'ta Hukuk Fakültesi öğrencisiyken siyasî bir kararlar bir grup öğrenciyle birlikte üniversiteden uzaklaştırıldı. Roman, öykü ve deneme tarzında birçok esere imza atan Munif 2004 yılında Şam'da vefat etmiştir.

⁵⁹ 1934'te Şam'da doğdu. Ressam ve heykeltıraş olan Kaşab Bâşi modern dönemin önde gelen görsel sanatçılarından biri olarak kabul edilmektedir. Erken yaşlarda Almanya'ya göç eden Kaşab Bâşi, 2016'daki ölümüne dek Berlin Güzel Sanatlar Enstitüsünde hocalık görevini sürdürmüştür.

⁶⁰ 19. Yüzyılda, büyük ölçüde aydınların uyanışına göndermede bulunan bir fikir hareketidir. Batılı anlamda çoğu kez kafa karıştırıcı çağrışımlarla “Rönesans” diye aktarılmasına karşın Nahda, dil-etnisite-ülke milliyetçiliğiyle bağlantılı olarak eski Avrupa fikirlerinden çıkmıştır. **bk.** Tim Mackintosh-Smith, *Araplar – Kavimler, Kabileler ve Devletlerin Üç Bin Yıllık Tarihi*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 43.

olumlu. Çünkü yeni iletişim araçları yoluyla yazışanlar, yazışmalarını birçok dilde matbu olarak yayımlamaktadırlar. Bu “geriye dönüş”, mektubun ortadan kaybolduğuyla ilgili tartışmaların çoğaldığı bir dönemde matbu araçlara olan ihtiyacın devam ettiğini gösterir (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 5).

Son olarak, Trablûsî iki dostun mektuplaşmalarının, bu tür yazışmaların başlangıcı gibi eski bir dostluk olduğunu ifade eder. Bu mektuplaşmalarda Abdurrahman Munîf ve Mervan Kaşâb Bâşî, dostluk edebiyatı alanında yeni bir eser ortaya koyar. Mektuplarda iki dost arasında ne kötü bir söz ne de bir saldırı görülür. Ayrıca mektuplarda kırpma ve sansür söz konusu değildir. En nihayetinde dostluğu bir edebiyat yapan alicenaplık, kibarlık, başkasına önem verme ve karşılıklı bir suç ortaklığı vardır. Burada edebiyat, hakikate ve estetiğe doğru ortak bir çabanın süslediği duygu ve davranışların dışı yansımasının adıdır (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 6-7). Yayıncının notuna göre mektuplar, Munîf'in vefatından birkaç yıl sonra, hiçbir düzeltme yapılmadan yayımlanmıştır. Bu nedenle okur, mektuplarda çeşitli yazım hatalarının var olabileceği hakkında önceden bilgilendirilir.

Munîf ve Kaşâb Bâşî ilk kez 1956'da buluşurlar. İkinci buluşmaları ise 34 yıl sonra, yani 1990'da gerçekleşir. Bundan sonra aralarında edebiyat ve sanatın da desteklediği bir dostluk ilişkisi kurulur. İki şahsın mektuplarının yer aldığı *fî edebi's-şadâka* eseri, Şam ve Berlin arasındaki mesafeleri yakın eden yaklaşık 140 adet mektubu ihtiva eder. Bu mektupların ellisi Munîf'e, doksanı ise Kaşâb Bâşî'ye aittir. Mektuplar el yazısıyla yazılmıştır. Kâğıtların kenarlarındaysa, tüm zikzaklar, hatalar ve yanlışlarıyla iki ismin yaşamlarından sahneler görülür. Teknolojinin gelişmesi ve faks, e-posta ve telefon gibi modern iletişim araçlarına rağmen birbirlerine elle mektup yazmada ve bu mektupları posta gibi geleneksel yollarla ya kendileri ya da eş-dost aracılığıyla gönderme konusunda kararlı davranmışlardır.

Mektuplarda Munîf'in bazen neredeyse bir ressamı, Kaşâb Bâşî'nin de bir roman yazarına dönüştüğü ve böylece karşılıklı olarak rolleri değiştikleri dikkati çeker. Ayrıca mektuplarda zaman zaman Munîf'in romanlarından parçalar ve Kaşâb Bâşî'ye ait tablolar gözden kaçmamaktadır.

4.3.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Abdurrahman Munîf ve Mervan Kaşâb Bâşî mektuplaşmalarında konu çeşitliliği oldukça yoğundur. Sanat ve sanatçıyı ilgilendiren meseleler; yurtsuzluk; yazı ve yayıncılık; tebrik ve kutlamalar mektupların içeriğini oluşturan en dikkat çekici konulardır. Muhatapların mektuplarında mitolojiye, edebiyata ve tarihe yer vermeleri mektupların sanatsal düzeyini daha da artırmıştır.

Bu başlık altında, yukarıda sayılan konular başlıklara ayrılarak mektuplardan alıntılar yapıp Türkçeye çevrilmiş ve metin odaklı analizleri yapılmıştır. Sonrasında da dil ve üslup açılarından incelenmiştir.

..

4.3.1.1. Sanat ve Sanatçı

Sanat ve sanatçı, Munîf ve Kaşâb Bâşî ikilisinin mektuplarında sıkça karşılaşılan bir konudur. Munîf, 12 Haziran 1990'da arkadaşına yazdığı bir mektubunda ilk önce Almanya'ya yaptığı ziyaret ve arkadaşıyla yaptığı kısa sohbetlerin verimli geçtiğinden bahsederek, sanatın önemli bir iş yaptığını artık daha çok inandığını vurgular:

[...]Sanat önemli bir iş yapabilir: İnsanlığı daha çok katlanılabilir hale getirebilir. Oysa bundan önce sanatla ilgili büyük bir şüphem vardı, belki de hâlâ var, bizler bulanık bir suya dalıyoruz, bu yüzden sanat konusunda büyük cümleler veya gelecek hakkında hayal kurmaya gerek yok. Dolayısıyla sanat, hangi tür olursa olsun, saçmalık, manyakların bir oyunu, gereksiz bir şey. Böyle düşünüyordum. Ama belki resim, bakırlığı

...أن الفن يمكن أن يفعل شيئاً مهماً: أن يجعل
البشر أكثر احتمالاً، إن لم أقل أجمل. كان لدي شك
كبير، وربما لا يزال، أننا نخوض في مياه ضحلة،
وبالتالي لا حاجة للكلمات الكبيرة أو الأحلام حول
المستقبل، ولهذا فإن الفن، أيًا كانت وسيلته، هراء،

ve kendisini öne çıkartan tarafsızlığıyla, hâlâ yeni ve farklı şeyler söylemeye güç yetirebilir[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 13).

لعبة مجانيين، شيء زائد. ربما اللون، للبركة التي يتمتع بها، وللحياد الذي يميزه، لايزال قادرًا على أن يقول الأشياء بشكل جديد ومختلف.[...]

Munîf'e göre kelimeler dışındaki araçlarla çalışan sanatçı daha özgür ve daha samimidir:

[...]Kelimesler, kelimesler, kelimesler... Sonuçta sıfıra sıfır elde var sıfır. İnanıyorum ki, kelimesler dışındaki araçlarla çalışan sanatçı daha özgür ve daha içtendir. Nihayetinde yaşamın ilk maddesiyle çalışmış olur; renk veya kütle gibi... Ondaki bu özgürlük, onu âlemi istediği gibi eşsiz olarak şekillendirmeye gücü olan Tanrıya benzetir. Kendisini memnun edecek, ikna edecek olana ulaşmayı başarır ise sanatçı, işte o zaman eşsiz bir örnek ortaya koyabilir. İçtenlikten kastımsa, ortaya koyduğu örnek ile başkalarının arasına nasıl bir diyalog, nasıl bir bağ kuracağıyla ilgili. Bu iş, bütün zorluklarına rağmen, meta haline getirilmiş kelimeslere itibar etmekten daha kolay gibi görünüyor bana.[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 13-14)

...كلمات... كلمات... كلمات، ولا شيء في النهاية. أعتقد أن الفنان الذي يتعامل بوسائل أخرى، غير الكلمات، أكثر حرية، وأكثر بؤسًا، لأنه يتعامل مع المادة الأولى للحياة، مع اللون أو الكتلة، ولذلك لديه من الحرية ما يجعله كالله له الحق في أن يعيد تشكيل العالم كما يريد، دون مثال سابق ودون قيود يفرضها الآخرون. إذا استطاع ووصل إلى ما يرضيه، ما يقنعه، فإنه عندئذ يكون قد حقق نموذجًا غير مسبق؛ أما البؤس الذي أعنيه فهو كيف يمكن أن يقيم بين النموذج الذي خلقه والآخريين، حوارًا، ن يخلق صلة. وهذه المهمة، رغم صعوبتها، أسهل، كما يبدو لي، من رد الاعتبار إلى الكلمات المستهلكة والمقبحة...

Burada Munîf, sanat türleri arasında resmî tercih eder çünkü ona göre yazı, tüketime dayalı bir araç haline getirilmiştir. Yazar, renk ve kütleyle yaşamın ilk maddesi olarak addederken kelimeslerin meta hâline getirildiğini belirtir. Onun bu yorumu, kelimesleri araç/cı olarak gördüğü şekilde yorumlanabilir. Munîf'e göre sanat, eşsiz ve

var olanı yeniden şekillendirme olanağı sunmalıdır. Bu yüzden orijinal bir eser ortaya konulacaksa eğer bu ancak resim sanatıyla mümkün olabilir.

Mektubun sonunda Munîf, Kaşâb Bâşî ile buluşmalarından ne kadar mutlu olduğundan bahsetmektedir:

[...]Son olarak, seninle görüşmekten ve birlikte eğlenceli vakitler geçirmekten ne kadar haz aldığımı söylememe gerek yok. Gelecekte orada burada görüşüp karşılıklı görüş alışverişinde bulunacağımız ihtimali bana keyif veriyor. Görüşmek dileğiyle. İçten sevgilerimi kabul et. Nezir ve diğer arkadaşların da selamı var.(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 15)

[...]وفي الختام لا حاجة لأقول الكثير عن سعادتي بلقائك، وعن الساعات الممتعة التي قضيناها معاً، وعن احتمالات المستقبل في أن نلتقي كثيرة هنا وهناك، وأن نتبادل الأفكار والخبرات. و بانتظار أن أسمع منك أو أن ألقاك تقبل خالص مودتي، وتقبل تحيات نذير وباقي الأصدقاء.

Munîf, başka bir mektubunda tablolardan bahseder. Ona göre yarım kalmış bir tablo, çoğu zaman tamamlanmış, yani bütüncül bir tablodur. Bir tabloyu yarım bırakmak, başkasını da o tablonun tamamlanmasına ortak etmenin ve hayal gücüne meydan okumanın yöntemlerinden biridir:

[...]Tamamlanmamış bir tablo, çoğu zaman tam bir tablodur. Çünkü böylesi bir tablo, başkasını da bu tablonun tamamlanması için ortak etmek ve böylece hayal gücüne meydan okumak demektir. Tamamlanmış bir tablo bütüncül ayet ve ritüeller gibi ağır, bütüncül ve serttir. Bu nedenle hayal gücüne yer bırakmaz. Başkasının tabloya ortak olarak ona bir şeyler katmasına ve müdahale etmesine yer bırakmaz. Nihayetinde kişi bir şekilde önündeki tabloya mecburen teslim olur, boyun eğer ve sonunda tabloyu okurken yaratıcı bir tavır sergileyemez. Bu, aynı zamanda karakterlerin bütün yaşamını en ince ayrıntısıyla aktarır, okurun hayal gücünü

...اللوحة غير المكتملة لوحة كاملة في كثير من الأحيان، لأنها طريقة الاستفزاز الخيال، لإشراك الآخر في ان يعمل شيئاً من أجل اكتمالها. اللوحة الكاملة ثقيلة، كلية، قاسية، تماما مثل الآيات والطقوس الكلية، إذ لا تترك مجالاً للخيال، للآخر، أية فرصة لأن يشترك، لأن يضيف، لأن يتدخل، وبالتالي يصبح الآخر مجبرة، بشكل ما، أن يكون تابعة مستسلمة، خاضعة، وأخيرة غير مبدع في قراءة اللوحة. ونفس الشيء بالنسبة للرواية التي تتابع

devre dışı bırakan roman için de geçerlidir!(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 19-20)

مصائر الشخصيات، مصير كل شخص، لكي تقول
كيف عاش وكيف انتهى، دون أن نترك للخيال أية
إضافة، أي خيال!

Munîf'e göre bir sanat eserini ortaya koyarken kendimiz ve başkaları için nefes alabilecek bir alan bırakmalıyız. Eğer istediğimiz her şeyi alıcıya sunarsak kazanmış olmayız, aksine kaybetmiş oluruz. En nihayetinde yazar, bu konunun tartışmaya değer olduğunu ifade eder. Yazarın, sanatın hangi türünde olursa olsun, hayal gücüne ne derece önem verdiği gayet açıktır. Yazar, sanatın muhatabının da sanat eseriyle karşı karşıya geldiğinde onunla etkileşim içerisine girmesini ve yaratım sürecinde aktif ya da pasif rol alması gerektiğini ifade eder. Ona göre sanatçı muhatabın varlığıyla anlam kazanır.

Yazar, sanatçıdan kendi tablosunu açıklamasını, onu tanıtmasını istemenin bir öfke sebebi olduğunu ifade etmektedir. Bir çiçek kokusunun, bir horoz ibibiğinin, bir öpücüğün yahut bir bakışın nasıl bir açıklaması olabilir ki? “Elin dokunuşu: لمسة اليد” ifadesini nasıl yalnızca bir kelimeye sığdırabiliriz? Nehir, su ve bulutu matematiksel oranlarla nasıl özetleyebiliriz (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 21)? Munîf, bu şekilde birtakım sorular sorarak yazardan kendi yaptığı sanat eserini açıklamasını istemenin mümkün olamayacağını ifade eder. Ona göre tabloyu kelimelere dönüştürmek bir felaket, kelimeleri tabloya dönüştürmekse daha büyük bir felakettir.

Munîf, 9 Haziran 1994'te Kaşâb Bâşî'ye gönderdiği mektubunda sanatçıdan ve onun üstlendiği rolden de bahseder:

[...]Sanatçının bazı şeylere açıklık getirmesi çoğu zaman zaruridir. Çünkü onun bu katkısı, daha zengin ve daha büyük bir dünyayı anlamak için bir anahtardır âdeta.[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 36)

[...]ان مساهمة الفنان في توضيح بعض الأمور
ضرورية في أحيان كثيرة، لأنها المفتاح عالم أغنى
وأكبر.[...]

Burada Munîf'in sanatçıya bir rol biçtiği görülmektedir. Ona göre sanatçı her zaman olmasa da bazı şeylere açıklık getirmeli ve sanat okuruna yol göstererek onun düşünce dünyasına katkı sağlamalıdır. Yazar, sanatçıya – gerekli olması kaydıyla – sanatın muhataplarının daha geniş bir bakış açısı kazanması için rehberlik rolünü yükler. Onun bu yorumları, sanatçıya atfettiği misyonun anlamlandırılmasını sağlamaktadır.

Mervan'ın 15 Haziran 1995 tarihli mektubunda, resim yaparken karşılaştığı zorluklardan bahseder. Bir eseri ortaya koymak için defalarca uğraştığını ama sonunda başarısız olduğunu, fakat bu başarısızlığına rağmen yeniden başladığını ifade eder:

[...]Dünden beri ciddi bir şekilde resim yapmakla uğraşıyorum. Nispeten daha büyük bir tabloya başladım. Bu çalışmaya haftalar önce başladım. Çalışma bir sergi için. Bu (Kuş Kafası) çalışması hakkındaki fikrimi birçok kere uygulamaya çalıştım ama söz konusu çalışmanın fikri yönü hep zayıf kaldı. Bu sebeple başladığım iki tablo zorlu bir çalışmadan sonra başka bir şeye dönüştüler. Yeniden denemeye çalışıyorum şimdi. Başlangıçta güzeldi, rengarenkti, zarifti. Renk ve teknik yönden iyiydi ama tüm çabama rağmen kompozisyon olarak hep yarım kaldı.[...](Munîf - Kaşāb Bāşī, 2012, 38)

[...]أحاول الرسم منذ البارحة بشكل جدي وقد عدت إلى لوحة كبيرة نسبية كنت قد بدأت العمل بها قبل أسابيع وهي عرضية. فكرة ذلك العمل (الرأس الطائر) وقد حاولت تنفيذ الفكرة أكثر من مرة إلا ان أدبية الفكرة المذكورة كانت عاتقة منذ البداية وقد فشلت التجارب الأولى على القماش بعد محاولات كثيرة واللوحتان اللتان بدأت بهما تحولنا إلى شيء آخر بعد صراع عسير وها أنا أعاود التجربة من جديد. ان البداية كانت جميلة، مُلَوَّنة وبها الأناقة والقدرة اللونية والتقنية الممتعة ولكنها لم تملك عملية البناء والتأكيد مع الإصرار.[...]

Mervan, mektubuna aşağıdaki cümlelerle son verir:

Şam'daki serginin açılış gününden bana ait fotoğraflar göndermişsin. Sizi görünce size olan özlemim arttı. Sevgilerimle.(Munîf - Kaşāb Bāşī, 2012, 39)

لقد أرسلت لي مني صور معرض دمشق يومي الافتتاح
فرأيتكم وزاد شوقي لكم. مع حي.

Munîf, 3 Aralık 1994'te arkadaşı Mervan'a yolladığı mektubunda sanatın işlevselliğinden bahsederek, sanat aracılığıyla zaman da dâhil olmak üzere eşyaya yeni ve farklı anlamlar verebileceğimizden söz etmektedir. Sanatın hatırlatmalarla farklı zaman dilimlerine hitap ederek zamansız olduğunu ifade etmektedir:

[...]Sanat aracılığıyla zaman da dâhil olmak üzere eşyaya yeni ve farklı anlamlar verebiliriz. Çünkü günleri boşa geçirmekten daha güçlü işler var. Bunlar çok daha sağlam. Bunların sanatla ifade edilmesi ve sanatın başkalarınca da ulaşılabilir olması gerekir. Herkesi ve hemen şimdiki kastetmiyorum. Ama bir çizgi, bir işaret, sanatı gözde canlandırır; takvimlerle, gün ve yıl sayımlarıyla alakası olmayan hatırlatmalarda bulunur.[...]

[...]من خلال الفن يمكن أن نعطي للأشياء، بما فيها الزمن معنى جديدة ومختلفة، لأن هناك ركائز أو أمورا أقوى من أن تعبت بها الأيام. إنها أقوى وأكثر ثباتا، وهذا ما يجب أن يعبر عنه بالفن، وأن يكون ممكن الوصول إلى الآخرين. لا أعني كل الآخرين أو فورا، ولكن خيطا ما، إشارة ما تومئ إليه، تستحضره، تعطيه إحياءات لا علاقة بالتقاويم، حساب الأيام والسنين.[...]

Munîf, mektubunun devamında sanatın alt dallarından bahsederek, sanatla ilgili görüşlerini daha net bir şekilde ortaya koyar:

[...]Yazı kaypak, müzik kaçkın, tiyatroya geçici. İşte bu yüzden insan, kendini şekil ve renklerle yani resimle ispat edebilir. Sen bu özelliği yakalayabildin. Resimle, gizlenmesi ve kaybolması mümkün olmayan birçok şeyi söyleme imkânı buldun. Resim, bir anlamda zamana karşıdır. Yani zamana karşı sabit ve daimî olma kabiliyetine sahiptir. İşte ilgi, sıkıntı, eğlence ve keder burada ortaya çıkıyor. Özellikle son tablolarında bunu vurgulamaya çalışıyorsun. Tabloların âdeta bir tanıklık, bir çığlık, bir eylem ve bir güç. Ayrıca izlediğin yöntem çok özel. Bu yöntem şimdilik yeterli derecede anlaşılıyor olabilir. Ama bu yöntemin ilk

الكلمة زلقة، والموسيقا هاربة، والمسرح لحظة، ولذلك فإن الإنسان يثبت نفسه من خلال سحر الأشكال والألوان، ولقد قبضت على هذه الخاصية، واستطعت من خلالها أن تقول الكثير، والذي لا يمكن أن يتخفى أو يغيب. إنه ضد الزمن بمعنى ما، أي له القابلية على الثبات والاستمرار، ومن هنا تبرز الأهمية والضرورة والمتعة والألم، وهذا ما تحاول ان تؤكد، خاصة في لوحاتك الأخيرة. إنها شهادة، صرخة، فعل، قوة، قدرة على الاستمرار، وبطريقة

doğuş anının kaydedilmesi, önemli ve büyük bir zorunluluktur. Bununla beraber bu yöntem seni bile şaşırtabilir ve sonuçta daha çok zevk duyabilirsin. Sonuç itibarıyla insan bu olanağı, bu gücü, bu özelliği elde edebilir mi?[...] (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 55-56)

خاصةً جداً. قد تكون هذه الطريقة غير مفهومة بالمقدار الكافي الآن، ولكن تسجيلها، لحظة بكر، كمفاجأة، ضرورة كبيرة وهامة، وبعد ذلك يمكن هذه الطريقة ان تفاجئك أنت نفسك، وبالتالي تشعر بمتعة مضاعفة، إذ هل يمكن للإنسان أن يمتلك هذه الإمكانية، هذه القدرة، هذه الخاصية؟

Mektuptan alıntıladığımız yukarıdaki pasajda Munîf'in öteki sanatlara karşı yine resim sanatını tercih ettiğini görüyoruz. Ona göre insanın kendini ispat edeceği sanat türü resimdir. Bununla beraber arkadaşı Mervan'ın ressamlığını da överek, resimdeki yönteminin sıra dışı olduğunu ifade etmektedir.

Munîf, mektubun devamında arkadaşı Mervan'a yazar olmasaydı bir ressam olabileceğini söyler:

Yazar olmasaydım, ressam olurdu. Bu alanda yetenekli olmadığımı biliyorum. Lakin, artık kötüye kullanılan, yeni bir şeyler söyleyemeyip her şeyi bir anda söyleyen böylece artık bir anlamı kalmayan yazının, içimi dolduran ve sürekli taşan resim coşkusunu idrak etmesi mümkün değil. Bu yazının özelliği. Yazı, patlaması anında onun büyüsunü bozacak, bekaretini kaybettirecek mekanik düzeyde bir yöntemdir. Belki de sadece görsel sanatlar onu farklı kılacak bir özelliğe sahiptir. (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 56)

لو لم أكتب لرسمت. أعرف أنني لست موهوبًا في هذا المجال، لكن الغليان الذي يملؤني، والذي يفيض باستمرار لا يمكن ان تستوعبه الكلمة المعهرة والتي أصبحت شائعة إلى درجة أنها لا تقول شيئا البتة، أو تقول الأشياء كلها دفعة واحدة، وبالتالي لا معنى لها. هذه خاصية الكلمة، إنها طريقة استعمالية إلى درجة آلية، مما يفقدها سحرها، بكارتها، لحظة انفجارها. وربما كان التشكيل وحده يمتلك خاصية تجعله مختلفة...

Burada Munîf, yazının artık yeni bir şeyler söyleyemediğini, herkesçe kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre yazmanın artık bir anlamı kalmamıştır. Bu yüzden Munîf, görsel sanatları yani resim sanatını çok ayrı bir yere konumlandırmaktadır.

Mervan Kaşāb Bāşī, 23 Mart 1995'te Munīf'e yolladığı mektubunda suluboya ve

yağlıboyayı son derece mecaz ifadelerle karşılaştırmaktadır:

Suluboya taze yeşil tomurcuk gibidir, çabuk bozular, içinde yaşamın tohumlarını ve ilk çocukluktaki tazeliği barındırır. Dahası içinde zamanın dönüşümünü ve geleceğin tekâmülünü saklar. Yağlıboya ise bir dizi ağaç gibidir; yılın mevsimlerini, zamanın ağıtlarını, yağmuru, kuraklığı, armağanı ve inciyi taşır. Ağacın kabuklarında, dallarında ve köklerinde dakikaların ve ömrün geçmişini taşır. Onun öz suyunda hayatta yükselir ve Allah'ın yarattıklarını izleriz. Suluboya çöl çiçeği, yağlıboya ormanın kızı hatta görkemli dağ.(Munīf - Kaşāb Bāşī, 2012, 62)

المائية كالبرعم الأخضر الغض، سريع العطب وتكمن
فيها نواة الحياة ونضارتها في طفولتها الأولى، وتكمن
فيها أيضا صيرورة الزمن وتكامل المستقبل. أما
اللوحة، فهي في مصاف الشجرة، تحملت فصول
العام وندبات الزمان، الغيث والجفاف، العطاء
والدر، تحمل في قشورها في أغصانها وجذورها تاريخ
الدقائق والعمر وفي نسغها تتصاعد الحياة شاهدة
داخلا وخارجة على إبداع وخلق الله، خلق المبدع.
المائية زهرة الصحراء واللوحة بنت الغابة، جبليّة
الطلعة.

Kaşāb Bāşī'nin burada canlı ve güçlü imgelerle suluboya ve yağlıboyayı kıyaslaması, ressamlığının ne kadar ileri seviyede ve onu ne derece benimsediğini göstermektedir. Ayrıca resim tekniklerinin özellikleri hakkındaki bu metaforik anlatımı onun bu konudaki maharetini de okuyucuya sezdirmektedir.

Mektubun devamında ressam, insan doğasının resim ve yazıyla olan ilişkisine değinmektedir:

Resim tablosu okumamızın birinci dereceden zorluğu, dünyayla ilişkimizin kelime ve harflere bağlı olması ve bu harflerle anlayıp anlamlandırmamızdan kaynaklı. Tabloyu, renkleri, çizgileri ve şekilleri kelimelerle anlamak istiyoruz. Atalarımızın, ilk insanların kayaların üzerinde ileri bir teknikle çizdiği ve insanın kaderini hayatla, ölümlerle ve sevgiyle

إن صعوبة رؤية اللوحة في الدرجة الأولى، ان علاقتنا
بالعالم ترتبط بالكلمة والحرف وأننا نفهم ونتفاهم
بهذا الحرف، وثم أننا نطلب بحسب العادة أن نفهم
اللوحة، اللون، الخط والشكل بالكلمة أيضا، رغم
أن الجد، الإنسان الأول أخذ الخط والبقعة والشكل

bağdaştırıcı şekillerle varlıklarını ve isteklerini ifade etmiş olmalarına rağmen hem de. Belki de insanlar milyonlarca seneden sonra yoruldu ve çabasının ve önceliklerin yerini rahatlık (çöküş) aldı. Ve tablonun anlattığı şeyleri insan kendi hissetmek yerine entelijansiyanın aptallıklarıyla tabloyu okumayı tercih etti.(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 63)

للتعبير عن وجوده وطموحه بتقنية هائلة على
الصخور حيث تكمن فيها جوهرية تكاد تكون كونية
أزلية تربط مصير الإنسان بالحياة والموت وبينهما
الحب. ربما تعب الإنسان بعد ملايين السنين وأخذ
الراحة (الانحطاط) بديلا عن السعي المتكامل وبديلا
عن الأولوية وبدأ بدل (احتواء) اللوحة في ضميره
الحسي، يحاول قراءتها في بلادة المثقفين.

Kaşâb Bâşî mektubunun bu kısmında arkadaşı Munîf'e birtakım serzenişlerde bulunmaktadır. Ona göre insanın kendi içsel duygularıyla resim tablolarını okuyup anlaması mümkün olmasına rağmen, bunu kelimelerle hatta başkalarının yazdıklarıyla yapmayı tercih etmektedirler. Oysaki insanlar milyonlarca yıl, kayalara çizdikleri şekil ve resimler sayesinde duygularını aktarmayı başarabilmiştir.

Kaşâb Bâşî 29 Mart 1995'te arkadaşı Munîf'e yazdığı başka bir mektubunda yine resim sanatından bahsederek, kar ışığının resim yapmak için en harika ışık olduğunu ifade etmektedir:

... Son günlerde, özellikle de dün, (ciddi) bir kar yağışı oldu. Berlin iki gün iki gece beyazlara büründü. Kuşkusuz kar, resim için en harika ışıklardan biri. Kar ışığı şeffaf, delici bir ışık yansır, böylece tablo neredeyse her renge dokunuyormuş gibi en güzel şekilde görünür. Suad ve İzzet'e selamlarımı ilet. Sonbahardan sonra görüşebileceğimizi düşünüyorum. Mervan(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 73)

...هطلت في الأيام الأخيرة، وخاصة البارحة ثلوج
(جدية) وأصبحت برلين بيضاء ليلتين ويومين. ان
ضوء الثلج من أروع الأضواء للرسم حيث يعكس
نورًا شفافًا ثاقبًا وترى به اللوحة في أحلى حالاتها
وتكاد تلمس كل حبة لون.
تحياتي لسعاد وعزة وأكاد أتصور أننا سنرى بعضنا
قبل الخريف. مروان

Munîf ise 24 Nisan 1995 tarihli mektubunda serzenişte bulunarak, sanatçının çektiği sıkıntıların görmezden gelindiğinden şikâyet etmektedir:

[...]Başkaları sanatçının tuval karşısında çektiği sıkıntıları bilseydi, bunu anlasalardı eğer sonuçlara farklı bir gözle bakarlardı. Ama tembellik, monotonluk ve bireysellik böyle bir bakış açısını nadir ya da imkânsız hale getirmektedir...(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 83)

...لو يعرف الآخرون ما يعانیه الفنان لحظة مواجهة الورقة القماشة البيضاء، لو أدركوا ذلك لنظروا إلى النتائج بطريقة مختلفة، لكن حياة البلادة والرتابة والفرديانية تجعل مثل هذه النظرة نادرة أو مستحيلة...

Mektubun ilerleyen kısımlarında Munîf, bu defa da Mervan'ın kitap işini bırakıp resme döndüğü için sevincini ifade etmektedir:

[...]Resme dönmen beni mutlu etti. Kitap mevzusu seni gereğinden fazla meşgul edip, sana vakit kaybettirdi. Sen her şeyden önce ve en önemlisi bir ressamısın. Her şeyi resim aracılığıyla söylüyorsun. Kitap bir şekilde yayımlanır. Ancak harcadığın çabanın ve zamanın abartıya kaçtığını düşünüyorum.[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 84)

سررتي أنك عدت إلى الرسم. لقد شغلك الكتاب أكثر مما ينبغي وفوتت عليك وقتًا ثمينًا. أنت أولا وقبل كل شيء وأهم من كل شيء رسام. تقول كل شيء من خلال الرسم. الكتاب سوف يصدر في وقت ما، بشكل ما. أما أن تبذل هذا الجهد وهذا الوقت فأعتقد أن في الأمر تزيّدًا.[...]

Munîf, 13 Haziran 1995'te arkadaşı Kaşâb Bâşî'ye yazdığı mektubunun girişinde ısrarla alacağı resim eğitiminden bahsederek, mektuplarla birlikte aldığı resim derslerine çok sıkı çalışacağını ifade etmekte. Bu ısrar, onun asıl mesleği olan yazarlıkla birlikte resme de çok ilgi duyduğunu göstermektedir:

Şam 13 / 6 / 1995
Dostum Mervan
Selam ve özlemlerimle
Dün mektubunu ilk resim dersi hediyesiyle birlikte aldım. Dersleri öğrenmek için çabalayacağım. Eğer bu alanla ilgili bir

دمشق 13/6/1995

العزیز مروان

تحیاتی كثيرة وأشواق

yeteneğim varsa, hocam bu konuda kararlılığını devam ettirmeli. Aksi halde öğrencisinden başka bir sanata yönelmesini talep etmeli!(Munīf - Kaşāb Bāşī, 2012, 86)

أمس تلقيت رسالتك مع هدية الدرس الأول في الرسم، سأجهد في تعلم الدروس، وإذا كانت هناك بقايا موهبة في هذا المجال فلا بد ان يقر الأستاذ الاستمرار، وإلا سيطلب من تلميذه البحث عن صنعة أخرى!

Munīf, mektubun devamında Suriye’de 1980 yılında dönemin Kültür Bakanı Necāh el-‘Aṭṭār’ın kararıyla yayımlanmaya başlayan “Sanat Yaşamı: الحياة التشكيلية” dergisinden bahsederek, son sayısının çıktığını ve kimlerin dergiye katkı sunduğunu aktarıyor. Bu durum Munīf’in dönemin yayın faaliyetlerini yakından takip ettiği şeklinde de yorumlanabilir:

“Sanat Yaşamı”ın son sayısı Mervan Kaşāb Bāşī dosyasıyla Suriye’de yayımlandı. Dosyada üç isim yer alıyor: Anṭuan Maḳdisī, Es‘ad ‘Arābī ve Tārīk eş-Şerīf. Anṭuan’ın makalesi incelemene degecek tarzda ancak son kısmı zayıf ve yaptığı karşılaştırma yersiz. Makaleden bir görüntüyü mektuba ekliyorum.(Munīf - Kaşāb Bāşī, 2012, 91)

أصدرت " الحياة التشكيلية" في سورية، بعددها الأخير، ملفا عن مروان قصاب باشي، كتب فيه ثلاثة: "أنطوان مقدسي"، "أسعد عرابي وطارق الشريف، وأعتقد ان مقال أنطوان الوحيد الذي يستحق اطلعك، مع الإشارة أن القسم الأخير ضعيف والمقارنة في غير مكانها. أرفق صورة عن هذا المقال.

Yine aynı mektubun ilerleyen bölümlerinde Munīf, sanatsal işlerin kesinlikle diğer işlerden çok daha zor olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ona göre sanat alanında çalışanlar dur durak bilmeksizin çalışırlar ve bu sanatsal uğraşları onların yaşamlarının önemli bir kısmını işgal eder. Munīf bu yargısını, sanatın zihne dayalı bir eylem oluşuyla desteklemektedir:

... Sanatsal işler kesinlikle en zor işler olabilir. Çünkü bir dakika bile dinlenmek söz konusu olmuyor. Sözelimi inşaat işçisi ve dış doktoru altı yedi saatlik işini bitirdiğinde dinlenmek için evine döner, elinde bir bardak birayla televizyonun karşısında ayaklarını uzatır ve ertesi günkü işine başlamayı beklemek üzere yeni bir hayata başlar. Ama sanatsal işler uyku saatlerine kadar devam eder...(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 92-93)

...قد يكون العمل الفني أشق الأعمال على وجه الإطلاق، لأن ليس فيه راحة ولو لدقيقة واحدة. فعامل البناء والإسكاني وطبيب الأسنان، بعد أن ينتهي أي منهم من ساعات العمل الست أو السبع يعود ليستريح، إذ يمدد رجليه أمام التلفزيون وبيده كأس البيرة، ويبدأ حياة جديدة انتظاراً لعمل اليوم التالي. العمل الفني يستغرق الإنسان حتى في ساعات النوم.[...]

Munîf, sanatsal faaliyetlerle rutin işleri kıyaslıyarak sanatın süregelen bir eylem, sanatçının ise daima üretme pozisyonunda olduğuna dikkati çeker.

4.3.1.2. Yurtsuzluk

Koleksiyonda yer alan ikinci mektup Kaşâb Bâşî'ye ait ve ilk mektuptan dört yıl sonrasına, yani 8 Mart 1994'e tarihlenir. Bu mektubun içeriğinin koleksiyonda yer alan ilk mektubun konusuyla bir ilişkisi yoktur. Bu yüzden aradan geçen bu dört yıl boyunca yazılmış mektupların kaybolduğu veya koleksiyona bir şekilde alınmadığı düşünülür. Mektupta Kaşâb Bâşî bu mektubunda yurtsuzluğunu duygusal bir dille arkadaşına aktarır.

Bu mektubunda Kaşâb Bâşî, "Dostum Abdurrahman" ifadesiyle giriş yaparak, münacatın (kendi kendine konuşma) âdeta bir tanımını yapar:

Dostum Abdurrahman, birçok defa seninle konuştum (münacat dedikleri şey bu). Münacat, bir miktar iç mutluluk barındırır kendinde; kişisel konuşma, anılara hızlı bir dalış, dün ve bugüne ait duygu ve düşüncelerin tırmanışı ve çağrışımlarla gelip süratle yeni ve karşıt anlamlar alan basit hisler... Bugün -gün batarken- kısa bir

الصديق عبد الرحمن، كثيراً كثيراً ما تحدثت معك (وهو ما يقال عنه المناجاة). والمناجاة تملك قسطاً من السعادة الداخلية وهي بين المحادثة الشخصية والدخول بسرعة إلى ذكريات وتصعيد أفكار ومشاعر اليوم والبارحة والتأكيد على أحاسيس

dinlenmeden sonra, (münacata) başlarken, hiç düşünmeden gözüm ve kalbim, Berlin ve Şam arasında gezinen çağrışimlardan küçük bir kısmını kaydetmek için elime bir tüy, mürekkep ve bir kâğıt aldım...(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 16)

بسيطة تأتي بالتداعي وسريعة تأخذ معنى تجديدية
واعتراضية. واليوم -غروباً - وبعد استراحة قليلة
وبداية (مناجاة) جئت إلى الريشة والحبر والورق
لأسجل دون سابق تفكير قسطاً بسيطاً مما يجول
تداعياً بين عيني وقلبي، بين برلين ودمشق...

Mervan Kaşâb Bâşî bu mektubunda, tıpkı bir hikâye anlatır gibi kendi yaşamından bahseder ve kendini ara ara göç eden yerleşik kuşlara benzetir. Onun Şam ve Berlin arası yolculukları tıpkı daldan dala atlayan kuşların yolculuğuna benzer:

[...]Misal: Göçmen ve yerleşik kuşları düşünelim. Yerleşik kuşlar; bir evde, bir çatıda yahut küçük bir ağaçta yuvası olan ve yalnızca bir daldan başka bir dala konmak için yuvasını terk eden ve bu dallar üzerinden dünyanın her yerini gören kuşlardır. İşte bizler bu kuşlarız; zaman zaman Afrika ve uzak kuzey arasında dolaşan ve gökyüzünden tepe ve düzlükleri, köy ve şehirleri, çöl ve ormanları, deniz ve nehirleri izleyen; sonbahar ve ilkbahardaysa birçok (evine) dönen birer kuş oluruz. Çok geçmeden bu küçük kuş (büyük) dünyasına geri döner ve hayallerine, daha doğrusu dünyayı küçük yuvasından izlemeye razı olur. Ben, Abdurrahman, (benim Şam'ım) olan Berlin'de yuvasını kurmuş yerleşik kuşa benziyorum. Sonra, Berlin veya Şam benim resim atölyem. Bir atölye ki, yıllar geçtikçe, rutiniyle, umutlarıyla, sevinciyle, kederiyle hayatımın büyük bir kısmını orada ördüğüm sıcak bir yuva[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 16).

[...]هناك الطيور الرحالة والطيور المقيمة أو
المستوطنة. ومن الطيور المستوطنة المقيمة، طيور
لها عش في دار أو سطح أو في شجرة صغيرة لا تتركها
إلا لتقفز على بعض الأغصان ومن خلال تلك
الأغصان ترى العالم كاملة. نحن هذه الطيور، بين
حين وآخر نكون طيرة جوالاً بين إفريقيا والشمال
البعيد ترى من السماء الهضاب والسهول، ترى
القرى والمدن وترى البوادي والغابات وترى البحار
والأنهار وتعود خريفاً وربيعاً إلى بيوتها الكثيرة،
وسريعة ما يعود ذلك الطير الصغير إلى عالمه
(الكبير) ويشعر بالرضى بحلمه أو بالأحرى برؤية
العالم من خلال عشه الصغير. وأنا أشبهه يا عبد
الرحمن ذلك الطير المستوطن وقد بنيت عشي في
برلين وهي (دمشقي) وثم ان برلين أو دمشق هي
مرسعي وهو العش الحار حيث (غزلت) به عاماً بعد

عام القسط الأكبر والهام من حياتي بكل ما فيها من
اليومية المعتادة والأمل والمناعة والفرح والحزن.[...]

Mervan'ın bu mektubunda bir aidiyetsizlik hissi yaşadığı açıktır. Çünkü o, ne kendini tam olarak kendi ana vatanı Şam'a ne de yaşadığı yer Berlin'e ait hisseder; Şam ve Berlin arasında sürekli bir gel-git içindedir. Ressam, yaşadığı huzursuzluğu kendi atölyesinde resim yaparak aşmaya çalışmaktadır. Ve belki de tek sığınağı ve mektubunda bir kuşun dünyayı izlediği küçük yuvası olarak nitelediği yer kendi resim atölyesidir. Bunun yanında Şam, ressama kendi çocukluğunu hatırlatmaktadır bu yüzden kendisinden “çocuk ruhlu adam: الطفل الرجل” olarak bahsetmektedir. Yazar'ın yaşadığı aidiyetsizlik duygusunun kendisini Şam'da bir yabancı gibi hissettirdiği satırlarından sezilmektedir. Bir tarafta çocukluğundan izler aradığı vatanı, diğer tarafta geçmişini taşıyamadığı ve kendisini ait hissedemediği Almanya'daki yaşamı yazarı huzursuz etmektedir. Yazar, bu iki durum arasındaki bocalamalarından çıkış yolu ve duygularını aktardığı yer olarak resim sanatını görmektedir. Yazarın, mektubundaki “Berlin veya Şam benim resim atölyem” ifadesi onun atölyesine sıradan bir mekân dışında farklı bir anlam yüklediği hatta belki de atölyesini Berlin ve Şam'ı birlikte duyumsadığı yer olarak tahayyül ettiği düşünülmektedir:

[...]En zor yolculuklarımdan biri, büyük çocuğun anavatanına döndüğü Şam yolculuğumdur. Tıpkı benim yolumu tuttuğum gibi Şam da kendi yolunu tuttu. Şehirlerin de insanlarınki gibi bir hikâyesi vardır. Şam'da özlem, aşk ve yabancılik hissediyor, sonra yine bir yabancı gibi Berlin'e geri dönüyorum. Bugünkü yabancılığım dünkü, yani çocukluğumdaki yabancılik gibi değil. Aksine beni, gölgenin, sevinç ve umut esintilerinin olduğu, alışık olduğum sahillerden

[...]إن أصعب رحلاتي النادرة هي دمشق حيث يعود الطفل الرجل إلى مدينته الأم وقد أخذت دمشق طريقها كما أخذت طريقي والمدينة لها قصة حياة كما للإنسان. في دمشق أشعر بالحنان والحب والغربة أيضا. وأعود إلى برلين غريبًا من جديد. وليست غربي اليوم كغربة الأمس، الطفل، بل إنها غربة جديدة تبعدني عن الشواطئ المعتادة حيث

uzaklaştıran yeni bir yabancılık. Bütün bu koşullar içerisinde resim aracılığıyla dengemi korumaya çalışıyorum. Eğer bunu derhal başaramazsam o zaman hüznün, biraz da umutsuzluk, çaresizlik ve tam bir yalnızlık duygusu benimle arkadaş olur. Bahsettiğim yabancılık hissiyle Şam'dan döndüm. Sonra Berlin'de hastalığa yakalandım. Resim yapmaya başladığım günlerden beri yoğun bir çabayla biraz huzur ve denge kazanabilmek için çabalıyorum.

Gelecek sefer çiçeklerden ve göllerden konuşacağız.

Selam, özlem ve saygılarımla
Mervan(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 17).

يوجد الظل ونسمات الأمل الفرحة. أحاول كل جهدي في الظروف المذكورة أن أكسب توازني من خلال الرسم وإذا لم أوفق حالا فإن صديقي هو الحزن وقليلًا من اليأس والقنوط والشعور بالانعزال التام. لقد عدت من دمشق بشعور الغربة المذكور ثم ان مرضي لازمني في برلين وأحاول منذ أيام الرسم بشكل محموم لأكسب شيئًا من الاطمئنان والتوازن.

سنتحدث في المرة القادمة عن الأزهار والبحير

مع تحياتي ولك شوقي وتقديري. مروان

Munîf ve Kaşâb Bâşî'ye ait mektuplarda daha önce de ifade edildiği gibi bir takım yazım hataları gözden kaçmamaktadır. Bu imla hatalarının özellikle “hemze: ʾ”nin geçtiği sözcüklerde görmek mümkündür.

Mervan'ın 19 Mart 1995 tarihli mektubunda yine bir yurtsuzluk hissi yaşadığı apaçık ortadadır. Ressam, Şam'a yaptığı ziyaretlerinde hep bir korku duyduğunu vurgulamaktadır:

Dostum Abdurrahman,
Geçmişteki Şam yolculuğum korkuyla doluydu. Bu korkum Şam veya vatanımdan kaynaklı değildi. Bilakis zamanın geçmesiyle birlikte çocukluk günlerimden farklı olarak, yine ayrılık ve gurbet yaşayacağım Berlin'e dönecek olmamdan kaynaklıydı. Fas'ı ziyaret ederken de bu duyguları aynen yaşıyorum, Fas da benim ailem Abdurrahmancığım ama (evim) değil[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 40).

الصديق عبد الرحمن.

كان سفري لدمشق في الماضي ينطبع بالخوف، ليس من دمشق أو الوطن بل من برلين والعودة إليها حيث أواجه الانشطار والغربة من جديد وبشكل مختلف عن أيام الصبا مع امتداد الزمن. أواجه هذا الشعور عند زيارتي للمغرب أيضا، والمغرب أهلي يا عبد الرحمن ولكنه ليس (داري وبيتي)[...]

Mervan'ın yine yurtsuzluk hissi yaşadığı yukarıdaki mektubun girişinde kendini göstermektedir hemen. Ressam her ne kadar Berlin'de yaşıyor olsa da vatani Şam'a özlem duymaktadır. Berlin'e ait hissetmemektedir kendisini. Bu yüzden Berlin'e dönüşünde hep bir korku sezer kendi içinde. Bir Arap ülkesi olan Fas'tan bile “ailem” diye bahseder ancak kendi evi olmadığı için buraya da ait hissetmemektedir.

Mervan, Şam'a yaptığı bu ziyaretinde kendisini tıpkı sevgilisiyle buluşmak için koşa koşa giden bir âşığa benzetmektedir:

[...]Bu ziyaretim diğer ziyaretlerimden farklı oldu. Sevgilisiyle buluşmak için hızla koşup buluşmadan sonra ayrılacağını bildiği için kalbi ağlayan bir âşık gibiydim.[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 40)

[...]لقد اختلفت هذه الزيارة عن الزيارات الأخرى.
لقد كنت كالعاشق يسرع للقاء حبيبته ومع اللقاء كان
القلب يبكي.[...]

Mervan'ın anavatanına olan özleminin ve dolayısıyla yoğun bir duygusallığın mektuplarına sirayet ettiği dikkati çeker.

4.3.1.3. Yazı ve Yayıncılık

Koleksiyonda yer alan üçüncü mektup Munîf'e aittir. Munîf'in bu mektubu 28 Mart 1994 tarihli. Yazar bu mektubunda, kendi aralarındaki mektuplaşmaların mektup-cevap gibi yaygın kurallara boyun eğmeyeceğini ifade etmekte ve kendisine yazılan mektuba bugün cevap vermezse bile yarın bir gün elbet cevap vereceğini ifade etmektedir. Yazarın bu ifadeleri, özgürce bir mektuplaşma isteğine işaret etmektedir. Bununla beraber mektuplaşmayla ilgili bir tespitte bulunmaktadır; “Mektuplaşmak kendinle yahut başkasıyla diyalog kurmaktır: فإن الرسائل حوار مع النفس ومع الآخر في ذات الوقت (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 18) Bu durum ona göre mektubu çok özel, kışkırtıcı, yeniden düşünmek ve öncelikleri yeniden belirlemek için bir durak yapmaktadır.

Munîf, mektubunda hayata dair önemli bir soru sormaktadır: “İnsan neden hatalarından utanır? Fotoğraf çektirmek dışında bir derdi yokmuş gibi neden ısrarla kravat takıp gülümser?” Yazar burada yapılan hatalardan çekinilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü ona göre; “Su akar, yolunu bulur: المياه ستجد طريقها.”

Munîf'e göre gelişigüzel yazılmış mektuplar hep kışkırtıcı olmuştur. Yalnız bunun nedenini tam olarak bilememektedir. Ama gelişigüzel mektuplar yazarken korku ve endişenin ortadan kaybolduğunu ifade etmektedir. Bu tarz bir mektubun kutsal, yasak ve bilinmeyen şeyleri keşfetmek, tanımak, diyalog kurmak ve sorup soruşturmak üzere yapılacak yolculuğun bir başlangıcı olabileceğini öngörmektedir. Munîf, yazının prangalardan kurtulması gerektiğini ve böylece özgürce yazabilmeyi vurgulamaktadır.

Munîf, mektup yazımıyla ilgili Montaigne'le ortak düşüncelere sahiptir. 1570'lerin Fransız asıllı yenilikçi deneme yazarı Montaigne de tıpkı Munîf gibi yazılacak mektubun “önceden hazırlanmak yerine ifadenin tamamen doğal olmasından yanaydı ve kendi tarzının iş yazışmalarına değil, “samimi” mektuplara daha uygun olduğuna inanıyordu. Montaigne'e göre yazılacaklar önceden ne kadar az düşünülürse mektup o derece iyi olacaktır.”(Garfield, 2013, 110) Munîf'e göre yeni ufuklara yelken açmak ve tabiri caizse eşyaya daha az kutsiyet atfetmek ancak özgürce yazabilmekle mümkündür. Bununla beraber özgür bir kalem demek, yazıyı kendinle veya başkasıyla bir münacat haline getirmek ve yeni ufuklara doğru yelken açmak demektir. Munîf'e göre prangalardan kurtulmuş bir yazı alışkanlığı, farklı sanat türleri arasında bir köprü görevi görerek bu türleri birbirleriyle bağlantılı, birbirini tamamlayıcı, birbirine açık hale getirerek yeni bir biçim ortaya koyacağını hissettiğini ifade etmektedir.

Mervan, 29 Mart 1995'te Munîf'e yolladığı mektubunda, yazdıkları mektupları çok hızlı bir şekilde yazdığını, duygu ve düşüncelerinin fırçasından daha hızlı hareket ettiğini ve dolayısıyla yazarken birçok harf ve kelime hatası yaptığını nazik bir dille ifade etmektedir:

[...]Sana zaman zaman, hemen hemen her gün yazıyorum. Yazarken de herhangi bir düzene uymuyorum ve sonra da bu yazdıklarımı ayrı ayrı postalarla gönderiyorum. Belki bir gün yazdıklarımı gözden geçirme imkânı bulurum. Fakat hızlıca yazıyorum ve düşüncelerim, daha doğrusu tam da içinde bulunduğum durumda, duygularım kalemimden daha hızlı hareket ediyor ve bu yüzden harf ve kelimelerde eksiklikler olabiliyor. Sana söylediğim gibi, bana kalem ve fırça arasında yapabileceğim yeni bir şey lazım. Bazı düşünceler yakında netleşecek galiba[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 72-73).

[...]أكتب لك بين الوقت والآخر، وتقريبا يوميا ودون نظام وسوف أرسل لك ذلك في بريد منفصل. ربما تمكنت يوما من تنقيح بعض الصفحات، ولكني أكتب بسرعة وأفكاري أو بالأحرى في هذا الموضوع، مشاعري تكون أسرع من ريشتي ولهذا تأتي النواقص بالحروف أو الكلمات. وكما ذكرت لك، فإن شوقا لعمل شيء جديد بين الريشة والفرشاة يلازمي وربما تبلورت بعض الأفكار قريبا[...]

14 Nisan 1995 tarihli mektubundaysa Mervân, Munîf'e bazı hikâyeler yazdığını ve bittiğinde kendisine göndereceğini ama azıcık utandığını, çünkü hikâye yazmak her ne kadar ilgisini çekse de asıl işi olmadığını ifade etmektedir. Bir önceki mektubunda “kalem ve fırça arasında yapabileceğim yeni bir şey lazım” ifadesi onun hikâye yazmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir:

[...]Sana zamanla bazı (hikâyeler) yazdım, bittiğinde sana göndereceğim. Ama birazcık utanıyorum çünkü hikâye yazmak her ne kadar ilgimi çekmiş olsa da asıl alanımın dışına çıktığımı düşünüyorum[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 81).

[...]كتبت لك بعض (القصاصات) مع الوقت وسوف أرسلها لكم عند انتهائها وأحس بقليل من الخجل، وهو أني أتعدى على (مصلحة) ليست مصلحتي وإن كانت وأصبحت من مواضع اهتمامي[...]

Munîf, 24 Nisan 1995'te arkadaşı Mervan'a yazdığı mektubun başlangıcında, yaş ilerledikçe yeni bir şeyler yazmanın zorlaştığından bahseder. Yazarın bu itirafı samimi, duygusal ve dürüst olarak değerlendirilebilir.

Şam 24 / 4 / 1995

Sevgili Kardeşim Mervan
En kalbi sevgi ve
özlemlerimle

Kumaş gibi beyaz bir kâğıt, büyük bir meydan okumadır. Öyle görünüyor ki insan, yaşı ilerledikçe bu meydan okuma karşısında zayıf düşüyor. Aynı durumdayım ben de. Çünkü yıllarca süren hazırlıktan, bir fare gibi tonlarca kâğıt biriktirdikten ve birçok anıyı yeniden hatırladıktan sonra yeni bir durum, yeni bir roman karşısında zayıf düştüğümü hissediyorum(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 82).

دمشق 1995 / 4 / 24

أخي العزيز مروان

تحياتي الحارة وأشواق

الورقة البيضاء، كالقماشة، تحد كبير. يبدو أن الإنسان كلما تقدم بالعمر يشعر أنه أضعف في مواجهة هذا التحدي. الآن أعيش هذه الحالة، إذ بعد سنوات متواصلة من التحضير، وبعد ان قرضت مثل فارطنا من الورق، وبعد ان استعدت كما هائلا من الذكريات، أشعر أي أضعف في مواجهة الحالة الجديدة، رواية جديدة.

Mektubun ilerleyen bölümlerinde Munîf, Kaşâb Bâşî'nin yazma "deliliği"ne karşı

mizahi bir tavırla yanıt vermektedir:

[...]Yazmaya karşı olan bu deliliğin beni mutlu ediyor. Eğer bu yazma işini bir düzene sokup bir üsluba oturtmazsak korkarım bu alanda benimle boy ölçüşeceksin. İşte o zaman güzel bir teori üretmiş oluruz:

İfade araçları arasındaki ilişki...!(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 85).

[...]سررتي هذا الجنون الجميل للكتابة، وفي هذا المجال أخشى أن تنافسني، إذا لم ننسق ونجعل هذه الكتابة في سياق يؤدي إلى صيغة، وعند ذلك سوف نجد اكتشافاً جميلاً:

العلاقة بين وسائل التعبير...!

Munîf, 24 Nisan 1995 tarihli mektubunda arkadaşı Kaşâb Bâşî'ye romanını eskisi gibi iştahla yazmaya devam edemediğini son derece samimi bir dille ifade etmektedir. Yaptığı yolculuklar romanını yazmaya devam edememesine neden olmaktadır. Burada yazarın, yazabilmek, üretebilmek ve yoğunlaşabilmek için belirli bir düzene ihtiyaç duyduğu görülmektedir:

[...]Romanımı yazmaya devam ediyorum ama her zamanki iştahla değil. Böyle bir durum, işinin derinliklerine dalan yazarın yaşaması gereken mutluluk yerine katlanılmaz bir azap doğuruyor. Yolculuklar romana istediğim ve olması gerektiği gibi devam etmemi engelleyen en büyük tehlike. Bu yaz boyunca, kendimi işime daha çok verebilmem için bir kulübe, bir ağaç ev bulmayı düşünüyorum. Umarım bu fırsatı yakalayabilirim[...] (Munîf - Kaşāb Bāşī, 2012, 85).

[...]أواصل العمل بالرواية، لكن بشكل متقطع، وليس كما أشتهي، وهذه الطريقة في العمل تولد عذابا لا يطاق بدل المتعة التي يجب أن يحس بها الكاتب وهو يغوص في أعماق عمله. الأسفار هي الخطر الأكبر الذي يمنعي من مواصلة الرواية كما أرغب، وكما ينبغي، وأفكر أن أجد عِزًّا لآ في مكان ما خلال هذا الصيف كي أتفرغ أكثر لهذه المهمة، عسى أن تتاح الفرصة.[...]

Mervan Kaşāb Bāşī ise 21 Mayıs 1995'te kaleme aldığı mektubun hemen girişinde Munîf'in mektubunu sabırsızlıkla beklediğini ve arkadaşının kitabını almasıyla birlikte duyduğu sevinçli ifade etmektedir. Bununla birlikte ressamın yaşadığı ruhsal durumu samimi bir dille ifade etmesi gözden kaçmaz:

Berlin 21 – 5 – 1995

Sevgili Abdurrahman. Mektubunu sabırsızlıkla bekliyordum. Seninle birçok konu ve duygu hakkında konuşuyordum. Sonra kitabın geldi ve bekleyişten sonra büyük bir sevinç duydum. Deli gibi aşırı duygusal bir durumdaydım. Bu konuda sana satırlar döktüm ve sonraki geceye kadar da yazmayı sürdürdüm. On gün önceydi bu tabii. Ama geceler, mektuba devam edemeden geçip gitti. Bense mektubunu zaman zaman açıp okuyorum. Senin de gördüğün gibi, bahsettiğim satırları, yeniden başlamak için başka bir vakte bıraktım[...] (Munîf - Kaşāb Bāşī, 2012, 84).

برلين 21 – 5 – 1995

الحبيب عبد الرحمن. كنت أنتظر رسالتك بفارغ الصبر وكنت أتحدث معك عن قضايا ومشاعر كثيرة، ثم جاء كتابك وشعرت بفرح كبير بعد الانتظار. كنت في حالة عاطفية جامحة وكنت كالمجنون بدون رفق ووسطرت لك في هذا الموضوع السطور وقدرت أني سأتابع الليلة القادمة وكان هذا قبل عشرة أيام ومرت الليالي دون متابعة وأنا أتصفح رسالتك بين وقت وآخر. وكما ترى، لقد تركت السطور المذكورة لوقت لاحق لأبدأ من جديد.[...]

Kaşāb Bāṣī aynı mektubun ilerleyen bölümlerinde yayımlamayı düşündüğü kitabın son okumasını yaptığını ve her şey istediği gibi giderse sonbahara yetişmesi için Haziran'ın ortasında matbaadan çıkacağını ifade ediyor. Kitabın büyük ihtimal Berlin'de ya da bir ihtimal Milano'da basılabileceğinden de söz etmektedir:

[...]Kitaba gelince Abdurrahman, düzenli olarak gözden geçirmeye başladım. Baskı için dijital ortama aktaracağım. Eğer her şey istediğim gibi giderse Haziran'ın ortasında baskı işlemleri başlar ve böylece sonbahardan önce, vaktinde çıkmış olur. Muna epey hevesli. Baskı için para gönderebileceğini söyledi defalarca. Kitabın büyük ihtimal Berlin'de, bir ihtimal de Milano'da basılacağını düşünüyorum. Gelecek haftalarda her şey netleşir[...](Munif - Kaşāb Bāṣī, 2012, 89).

[...]والكتاب يا عبد الرحمن بدأ يتصفح الآن بانتظام
وخلال أسبوعين يكون قد انتهى التصفيح والتركيز
ويركب على ديسكت في الكمبيوتر من أجل الطباعة
وإذا مر كل شيء كما أريد فإن الطباعة قد تبدأ من
منتصف حزيران ويخرج الكتاب في وقته من أجل
الخريف. ان منى متحمسة ومندفعة وقد سألتني أكثر
من مرة عن حاجتي لإرسال النقود من أجل الطباعة،
وأتوقع غالباً أنه سيطبع في برلين، والإمكانية الأخرى
هي ميلانو... وسوف نرى ذلك في غضون الأسابيع
القادمة.[...]

Munif 13 Haziran 1995'te yine arkadaşı Mervan'a yazdığı bir mektubunda, yeni romanını yazmaya odaklanabilmek için Lazkiye ve Halep arasında kalan bir köye gitmek üzere Şam'dan ayrılacağını söylüyor. Bunun yanında Şam'ın yaz aylarında boş vakit, sıcaklık ve beklenmedik ziyaretler açısından öldürücü olduğunu, bunun da bir şeyler yazabilmeyi imkânsız hale getirdiğini ifade etmektedir:

[...]Gelecek hafta, Lazkiye ve Halep arasındaki bir köye gidip orada yeni romanımı yazabilmek için hazırlanıyorum. Yaz ve sonbahar boyunca yeni romanımla meşgul olacağım. Yeni işime yoğunlaşabilmek için davetlerin birçoğunu geri çevirdim. Umarım kendimi işime adayıp bir şeyler başarabilirim. Şam'ın

[...]أستعد خلال الأسبوع القادم لمغادرة دمشق إلى
قرية تقع بين اللاذقية وحلب، استعداداً لكتابة
رواية جديدة سوف أنكبّ عليها وطوال هذا الصيف،
ثم الخريف الذي سيليه، ولقد اعتذرت عن دعوات

yazları vakit öldürme, sıcaklık ve beklenmedik ziyaretler açısından öldürücü. Bu durum yazmayı imkânsız kılıyor. Bu da beni bulunduğum yerden ayrılmaya ve gideceğim yerde uzlete çekilmeye mecbur bırakıyor. Gelecek Eylül ayına kadar, kısa ziyaretler dışında, Şam'a dönmeyeceğim[...] (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 92).

كثيرة في هذا الصيف للانصراف إلى عملي الجديد،
أمل أن أستطيع التفرغ وإنجاز شيء ما. ان دمشق في
الصيف قاتلة من حيث تبديد الوقت والحرارة
والزيارات الطارئة، الأمر الذي يجعل الكتابة
مستحيلة، وهذا ما يضطرنني إلى المغادرة والاعتكاف
هناك، وقد لا أعود إلا لفترات قصيرة حتى شهر
أيلول القادم. [...]

Munîf, 5 Mart 2000 tarihli mektubunda dostu Kaşâb Bâşî'ye yazdığı makalelerden ve makalelerin içeriklerinden bahsetmektedir. Munîf'in aşağıdaki ifadelerine göre, 21. yüzyılın başlarında bile Arap yazarlarının sansür problemiyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir:

[...]Bugünlerde kısa makaleler yazıyorum. Bu makalelerim Emirlikler'de el-'İttihâd Dergisinde yayımlanıyor. Makalelerimin çoğu, roman ve sorunları hakkında. Kahire Kitap Fuarında birkaç romanımın yasaklanmasından sonra, Semîr Serhân'a açık bir mektup yazdım. Romanlar şunlardı: "Köprüyü Terk Etiğimizde", "Şimdi Burada" ve "Tuz Şehirleri"nden iki cilt. Bu durum bazı tepkilere yol açtı. Özellikle ve temel amaç, sansüre karşı bir tepki yaratmak ve sansüre bir sınır koymak. Ya da amaç en azından sansürü en aza indirmeye çalışmak. Kahire'deki "Edebiyat Haberleri" konuya yakından temas etti. Hemen hemen herkesin suspus olduğu bir zamanda birçok çevreyi harekete geçirdi bu haberler! [...] (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 303).

[...]أكتب هذه الأيام مقالات قصيرة وتنشر في دولة الإمارات، في جريدة الاتحاد، وأغلبها حول الرواية، وهمومها ومشاكلها. كما كتبت قبل أيام رسالة مفتوحة "لسمير سرحان"، بعد أن منعت عدة روايات لي في معرض القاهرة، والروايات هي: "حين تركنا الجسر" و"الآن هنا" وجزآن من "مدن الملح"، الأمر أثار بعض الانتباه، وربما يتفاعل، خاصة وأن الهم الأساسي إثارة قضية الرقابة ومحاولة وضع حد لها، أو تقليصها على الأقل "أخبار الأدب" في القاهرة تعاطفت مع الموضوع، وأثارت جوانب متعددة، في الوقت الذي سكت الجميع تقريباً! [...]

Munîf yine aynı mektubunda arkadaşı Kaşâb Bâşî'ye "Savad Toprakları" adlı kitabına ait yeni baskı çalışmalarından bahseder:

[...]Birkaç gün önce Hasân Yâgî Şam'a ziyarete geldi. Kendisine "Savad Toprakları"nın tashih edilmiş nüshasını verdim. Yeni baskıya hazırlayacak. Hasan ve ben, kapağın olduğu gibi kalmasıyla ilgili önerine katılıyoruz. Ama keşke, ikinci baskı olduğuna dair küçük de olsa bir işaret bıraksaydık kapağa. Bunun için Hasan, az da olsa zemin renginin değiştirilmesini öneriyor. Belki bir şey eklersin de bu konunun önemine bir dikkat çeker. Hızlı düşün ve karar ver, bizler hazırız[...](Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 304).

[...]جاءني قبل أيام حسن ياغي بزيارة إلى دمشق، وقد سلمته "أرض السواد" مصحَّحة، وهو يعدها الآن للطبعة الجديدة. "حسن" وأنا موافقان على اقتراحك أن يبقى الغلاف كما هو، لكن حبذا لو تركنا إشارة، ولو صغيرة، أن هذه الطبعة الثانية، وعلى الغلاف. "حسن" يقترح أن يتغير لون الأرضية بمقدار بسيط للدلالة، وربما إذا أضفت شيئاً، يعطي الموضوع لفتاً للنظر قد يكون مهمًا، ففكر بسرعة وقرّر، ونحن جاهزون[...].

Abdurrahman Munîf'in yukarıdaki mektuplarında yazarlık deneyimlerine tanıklık ederken aynı zamanda yazarlık kariyerinin ne şartlarda geliştiğini görmek de mümkündür.

4.3.1.4. Tebrik ve Kutlama

Munîf, 2 Ocak 1995'te Mervan Kaşâb Bâşî'ye yazdığı mektubuna arkadaşının yeni yılını kutlayarak giriş yapar:

Dostum Mervan
Birincisi; seni en kalbi duygularıyla selamlıyor, özlemlerle yâd ediyorum
İkincisi; yeni yılın kutlu olsun, umarım önceki seneden daha iyi bir sene geçirirsin...(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 58)

العزیز مروان
أولاً: تحيات حارة وأشواق كثيرة وثانياً: التهاني بالسنة الجديدة، والتي أتمنى أن تكون أفضل من السنة الماضية[...]

Munîf, mektubun devamında arkadaşı Cebrā İbrahim Cebrā'nın (öl. 1994)⁶¹

ölümü dolayısıyla yasta olduğunu ifade eder:

[...]Üçüncüsü; taslak için son düzeltmeleri yapmak için geciktim. Çünkü Cebrā'nın vefatından sonra kederli bir hale büründüm(Munîf - Kaşāb Bāşī, 2012, 58).

[...]وثالثا: تخرت عليك قليلا في إنجاز التصحيحات الأخيرة للمخطوطات، إذ كنت في حالة نفسية كئيبة بعد وفاة جبراً [...]

Munîf, ayrıca bu mektubunda Kaşāb Bāşī'yle ilgili çıkacak olan kitabına isim önermektedir:

[...]Önerdiğim başlık, bence, şöyle olsun: Mervan / Hayat ve Sanat Yolculuğu / Şam – Berlin.(Munîf - Kaşāb Bāşī, 2012, 59)

[...]العنوان المقترح، برأبي، هو: مروان / رحلة الحياة والفن / دمشق – برلين.

Munîf'in arkadaşının hayat ve sanat yolcuğunu anlattığı ve yukarıda adı geçen eseri 1997 yılında *el-Merkezu 's-sekāfiyyi 'l- 'arab* yayınları tarafından basılmıştır.

Son olarak Munîf'in, Mahmūd Dervīş (öl. 2008)'ten bahsederek onun yeni kitabının tasarımıyla ilgili yorum yaptığı görülmektedir:

[...]Sonunda Mahmud Dervīş'in yeni kitabını gördüm, cafaflı bir tasarımı var, güzel yani, özellikle öne çıkan harfler ve kapaktaki tablo[...](Munîf - Kaşāb Bāşī, 2012, 59).

[...]رأيت أخيراً كتاب محمود درويش الجديد، وهو من تصميم ضياء، إنه جميل، خاصة بالحروف البارزة ومكان اللوحة على الغلاف.[...]

Sonuç olarak Mervan Kaşāb Bāşī ve 'Abdurrahmān Munîf arasında cereyan eden mektuplaşmalar sanat ve sanatçı, yurtsuzluk, yazma geleneği ve yayıncılık etrafında döner. İki şahsiyetin de Suriyeli olması nedeniyle mektuplarda Suriye'nin toplumsal, siyasal ve kültürel hayatına ışık tutacak nitelikte bilgilere rastlanır.

⁶¹ Filistin asıllı Iraklı şair, yazar ve sanatçı. Munîf'in bu mektubundan yaklaşık bir ay önce, 11 Aralık 1994'te vefat etmiştir.

Ressam Kaşāb Bāşī'nin bir göçmen olarak Almanya'da yaşamını sürdürmesi, onun yersiz ve yurtsuzluğunu mektuplarına yansıtmaktadır. Munīf ise yazdığı veya o sıralar yazmakta olduğu romanları mektuplarına taşıyarak dostum dediği Mervan Kaşāb Bāşī ile muhtelif tartışmalara girmiştir. Mektuplarda özellikle yazı ve sanatın diğer dalları birbiriyle karşılaştırılmış, sanatın yazıya üstün geldiği sonucuna varılmıştır. Çünkü sanat, yazıya nazaran sanatçıya daha özgür bir alan sunmaktadır.

4.3.1.5. Mitoloji

Mervan Kaşāb Bāşī, 14 Nisan 1995'te arkadaşı Munīf'e yolladığı mektubunda kendisini Yunan mitolojisinde Mahşerin Yargıçları tarafından sonsuza dek büyük bir kayayı tepenin en yüksek noktasına yuvarlamaya mahkûm edilmiş Sisyphos'a (Graves, 2020, 1/265-270) benzetir:

[...]Mektuplarımın size ulaşmış olmasını diliyorum. Günlük resim yapmaya devam ediyorum ama büyük bir iştahla değil. İki çalışmamı henüz bitirdim. Birine geçen sonbahar, diğerineyse yılbaşında başlamıştım. Tıpkı Sisyphos gibi sürekli zirveye tırmanıp bir süre orada kalmaya ve yeni bir kaya çalışmasına başlayabilmek için kayayı orada terk etmeye çalışıyorum[...](Munīf - Kaşāb Bāşī, 2012, 80).

[...]أرجو أن تكون رسائلي قد وصلتكم. أتابع الرسم
يوميًا ولكن دون انفتاح عظيم وقد تمكنت من إنهاء
عملين قد كنت بدأت برسمهما في الخريف المنصرم
ومطلع العام وأحاول دائما مثل "سيزيف" الصعود
والبقاء لفترة على القمة وترك الصخرة هناك لأبدًا
عمل صخرة جديدة! [...]

Mervan, günlük resim yapma rutininden bahsederken "büyük bir iştahla" çalışmadığına dikkati çeker ancak nedenleriyle ilgili ayrıntılara yer vermez. Öte yandan, içinde bulunduğu ruh halini mitolojik bir karakterin yazgısıyla açıklaması onun mitolojiyle de ne denli ilgili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

4.3.1.6. Tarihî Şahsiyetler

Mervan Kaşāb Bāşī, 24 Mart 1995'te arkadaşı 'Abdurrahman Munīf'e yolladığı mektubunda Arap ve Batı dünyasının önde gelen şair ve ressamlarına göndermede bulunur:

[...]Bu yüzden tablo (kutu); gerçekte karanlıktır. Çünkü tabloya bakan kişi, onu okuyamadığında, bugün alışkın olduğu gibi tabloyu okuyabilmek için onda birtakım kelimeler arar. Özel çabanın yok olması sonucunda tablo tuhaflaşır ve böylece ona düşmanca bakmaya başlar. Peki el-Hallāc, el-Mutenebbī, Arthur Rimbaud ve Stéphane Mallarmé'in sözleri bütün insanlara (tabloları okumak için) yeter mi? [...](Munīf - Kaşāb Bāşī, 2012, 63-64)

[...]ولذلك فإن اللوحة (الحقة) مظلومة في واقعها
لأن الناظر يبحث فيها عن الكلمة ليقرأها كما تعود
عليه في يومه، وعندما يتعذر عليه ذلك ، ونتيجة
لغياب الجهد الخاص، تصبح اللوحة غريبة وفي
مصاف العدو. ولكن هل كان الحلاج والمتنبي أو رامبو
ومالارميه لكافة الناس!؟ [...]

Kaşāb Bāşī'nin bu göndermesi, onun bu yazarları okuduğu ve geniş bir kültüre sahip olduğunu gösterir. Kaşāb Bāşī, modern dönem okurunun resim tablolarını kendi çabalarıyla okuyamayışından yakınarak, adı geçen şair ve ressamların sözlerinin tabloların okunabilmesi konusunda bütün insanlara yetip yetemeyeceğini sorgulamakta ve bir anlamda bu şair ve ressamların da sözlerinin bir yerde tükeneceğine işaret eder. Ayrıca yazar, her bir resim tablosunu insanın kendi sanatsal birikimiyle açması gereken kapalı bir kutuya benzetir.

Mervan Kaşāb Bāşī, 21 Mayıs 1995 tarihli mektubunda arkadaşı 'Abdurrahman Munīf'e Albert Camus'nün sanatçılar hakkındaki hikâyesini okuyup okumadığını sorar:

[...]“Albert Camus’nün “Conas veya Sanatçı İş Başında⁶²” hakkındaki hikâyesini okudun mu?... Kuşkusuz bu hikâye senin bana yazdıklarından çok uzak değil. Bu eser sanatçının, eserin ve ötekinin trajedisini ortaya koyuyor.[...]

...هل قرأت قصة “ألبير كامو” عن الفنان في العمل
أو جوناس؟ إنها ليست بعيدة عما كتبتة لي وهي تعبر
عن فجيعة الفنان والخلق وثم الآخرين...

Kaşāb Başī burada arkadaşı Munīf’i, yazdıklarıyla Fransız yazar Albet Camus’ye benzetir.

4.3.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Abdurrahman Munīf ve Mervan Kaşāb Bāşī’ye ait mektuplaşmalarda dil, genel olarak standart Arapçadır. Mektuplarındaki dilin, diğer yazarlarla kıyaslandığında daha girift bir yapıya sahip olduğu görülür. Mektuplarda yer yer lehçe kullanımlarına da rastlamak mümkündür. Örneğin Munīf çocukken yaşadığı evi ve aile ortamını tasvir ederken babasının konuşmalarını Suriye bölgesinde kullanılan lehçeyle aktarmıştır:

[...]Babam sevinçten gülmeye başlayarak şöyle dedi: (Oğlum, sen henüz küçüksün, ergensin, büyüycen, okula gidecen, diplomaları alacan, tıpkı kardeşin gibi, hatta daha iyi yerlere gelecen.) (Munīf - Kaşāb Bāşī, 2012, 31).

[...]فأخذ أبي يضحك فرحا وهو يقول: (يا ابني بعدك
صغير وبكرة بتكبر وتروح على المدرسة وتاخذ
الشهادات وتبصير مثل أخوك وأحسن.)

Bunun dışında mektupta yabancı kökenli kelimelerin kullanıldığı da gözden kaçmamaktadır. Munīf’in küçükken yaşadığı evden bahsederken Türkçe ve Arapça bir sözcükten oluşan “ağanın evi: بيت الأغا” tamlamasını tercih ettiği görülmektedir.

Bununla beraber ikilinin mektuplaşmalarında, özellikle girişlerde bir hikâye üslubu dikkati çekmektedir. İkisi de tıpkı bir hikâye anlatır gibi mektuplarına giriş

⁶² fr. *Jonas Ou L'artiste Au Travail*

yapmayı tercih etmişlerdir. Mervan'ın 15 Haziran 1995'te Munîf'e gönderdiği mektubu bu üsluba iyi bir örnek teşkil etmektedir:

Günbatımından hemen önce, saat şu an dokuz buçuk ve karatavuklar akşama ötüyorlar, seninle konuşmalarımı kaydettiğim iki kaset bitirdim Abdurrahmancığım. Şam'da uygun alet zor bulunur endişesiyle konuşmaları küçük kasetten normal kasetlere aktardım. Birkaç güne kasetleri yollamayı düşünüyorum...(Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 38)

فُبَيْلَ الغروب، وما تزال الساعة التاسعة والنصف
والشحرور يغرد للمساء. لقد أنهيت شريطين
بالحديث لك ومعك يا عبد الرحمن وحاولت اليوم
نقلهم على شريط عادي من شريط صغير لخوفي أن
الشريط الصغير قد يصعب حصول آلة له في دمشق
وأتوقع إرسالهم لك بعد أيام...

Mektuplarda yer yer mecaz ifadeler ve deyimlere yer verilmesi mektupların özelliklerinden bir diğeridir. Munîf'in 5 Temmuz 1994'te arkadaşı Mervan'a yolladığı mektupta bu tarz yapıları görmek mümkündür. Örneğin “taşlar yerine oturmaya başladı” anlamına gelebilecek “أصبحت أشياء تقف على أرجلها” (Munîf - Kaşâb Bâşî, 2012, 46) ve “su akar yolunu bulur” anlamına gelen “المياه ستجد طريقها” ifadeleri söz konusu özelliğe işaret etmektedir.

İkilinin mektuplarında alışılmışın dışında hitap cümleleriyle de karşılaşmak mümkündür. Mervân, 28 Mart 1995'te Munîf'e yolladığı mektubuna, genel üslubun dışına çıkarak, bir seslenme ifadesi olan وا (Ey!) ifadesiyle giriş yapar:

Ey Abdurrahman, ey kardeşim,

وا عبد الرحمن، وا أخي،

Bunun yanı sıra mektupların farklı metinlerle desteklendiği de görülmektedir. Mervan'ın 21 Mayıs 1995'te Munîf'e yolladığı mektubunda aşktan bahsederken şairi bilinmeyen bir şiiirden alıntı yapar:

[...]نعم، لا يعرف العشق إلا من يكابده ولا

الصباة إلا من يعانها. وتذكرت قول الشاعر

المجهول حيث بدأت سطورى لك به:

وما ذنب أعرابية عرضت لها

صروف النوى من حيث لم تك ظنت

إذا ذكرت ماء العذيب وطيبه

وبرد حصاه آخر الليل حنت

لها آهة عند العشي وآهة

سحيرا ولولا الأهتين لجنت

[...]Evet, tutkulu aşkın acısını ancak onu
yaşayan bilebilir. Mektubuma başlarken
meçhul bir şairin şu sözlerini hatırladım:

*Hiç beklemediği yerden sıkıntılara maruz
kalan*

Bedevi kadının ne günahı var

Saf suyu ve güzelliğini

*Ve gecenin sonunda soğuk çakıl taşlarını
hatırladığında*

Bir âh çeker sabah akşam

Olmasaydı şu âhlar

*Delirirdi bedevi kadın (Munîf - Kaşâb Bâşî,
2012, 87).*

Mektuplarda sıklıkla kullanılan hitap cümleleri şöyle sıralanabilir; العزيز مروان:

Sevgili Mervan; الحبيب عبد الرحمن: Sevgili Abdurrahman; أخي العزيز مروان: Sevgili Kardeşim

Mervan; الصديق عبد الرحمن: Arkadaşım Abdurrahman...

Nihayetinde mektuplar şekil olarak tarih, ilişki cümlesi, giriş, gelişme ve sonuçtan oluşmaktadır.

4.4. Hamza Şihâte'den Şirîn Hamza Şihâte'ye Mektuplar

Geçmişten günümüze Türkiye'de Modern Arap Edebiyatı üzerine yapılan çalışmalar alanında Körfez ülkeleri çoğunlukla geri planda kalmıştır. Oysaki son yüzyıl içerisinde Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkelerinde edebi faaliyetlerin ilerleme gösterdiği izlenmiştir. Özellikle Suudi Arabistan'ın şiir, öykü ve roman türlerinin yanı sıra mektup edebiyatında da geniş bir kütüphaneye sahip olduğu ortaya konulan eserlerden anlaşılmaktadır.

Suudi Arabistan edebiyatının simge isimlerinden yazar ve şair Hamza Şihâte (öl. 1972)⁶³ hem arkadaşı Muhammed 'Umar Tefîk hem de kızı Şirîn Şihâte'ye yazdığı mektuplarla Arap edebiyatında mektup yazımına önemli bir katkıda bulunmuştur. Söz konusu mektuplar, onun arkasında bıraktığı kültürel bir miras olarak kabul edilir. Hamza Şihâte ve onun edebi üretimi Aziz Dîyâ'ın ifade ettiği üzere "Bilinen ama hâlâ keşfedilmeyi bekleyen bir hazinedir."

Modern Arap Edebiyatında nispeten daha geç bir döneme denk gelen; öğüt ve tavsiye mektuplarına farklı bir örnek teşkil eden Suudi Arabistanlı yazar, şair ve müzisyen Hamza Şihâte'nin kızı Şirîn'e yazdığı mektuplar incelenmeye değerdir. Daha önceki başlıklarda incelediğimiz Ahmed Emin'in muhayyel mektuplarının aksine Şihâte'ye ait *İle'b-netî Şirîn* (Kızım Şirin'e) adlı koleksiyonda yer alan mektuplar hayali bir kişiye değil aksine yazarın kendi öz kızına yazdığı, içerisinde hayatla ilişkili birçok konuda mektupların yer aldığı iki yüz on altı sayfalık bir koleksiyondur. Eserde yer alan son mektup Şirîn Şihâte'nin babasına yazdığı bir metinden oluşur.

---

⁶³ 1909 yılında Mekke'de doğdu. Henüz küçük yaşta ailesi Cidde'ye göç etti. İlk eğitimini Cidde'deki Medresetu'l-fellâh'ta aldı. Bu sırada şiir yeteneği ve keskin zekâsı fark edildi. Şihâte aynı zamanda bir Udî idi. Şihâte, gençlik yıllarında ticari bir şirketin çalışanı olarak Hindistan'a gitti. Orada Doğu ve Batı edebiyatlarını inceleme fırsatı buldu. Ayrıca o dönemde Hindistan bir İngiliz kolonisiydi ve bu onun İngilizce öğrenmesini ve kültürel bakış açısının genişlemesini sağladı. Yenilikçi ve romantizm edebiyat akımlarının temsilcilerinin eserlerini de okuyan yazar, Mehcer Edebiyatından Cibrân Halîl Cibrân, İliyyâ Ebû Mâdî ve Dîvân Ekolünden etkilenmiştir. Şihâte, Suudi Arabistan'da özellikle şiir sanatında önde gelen yenilikçi şairler arasında kabul edilir. 1972 yılında vefat etmiştir. **bk.** 'Umar eṭ-Ṭayyib es-Sāsî, el-Mücezz fî târihi'l-'edebi's-su'udiy (Beirut: Mektebet Dâr Cidde, 1985), 133-144.

Söz konusu koleksiyon Aziz Dīyā' ve Şīrīn Hamza Şihāte'nin birer giriş yazısıyla birlikte Tihāme Yayınları tarafından, yazarın ölümünden sekiz yıl sonra, 1980 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır. Koleksiyonda ayrıca yazarın fotoğraf arşivinden örneklere de rastlamak mümkündür. Sözgelimi, koleksiyonun yirmi dokuzuncu sayfasında bulunan ve Hamza Şihāte'nin yirmi beş yaşındayken, elinde Cibrān Halil Cibrān'a ait "Gözyaşı ve Gülümseyiş" adlı kitabıyla çekildiği fotoğraf özellikle dikkati çeker.

Şīrīn Şihāte, *Kelimet mine'l-ḳalb* (Kalpten Gelen Bir Söz) başlıklı giriş yazısında yazgının daima son söz sahibi olduğunu, yazgı olmasaydı mektupların yani babasının ardında bıraktığı bu hazinenin var olamayacağını ifade eder. O, babasının kendisine gönderdiği mektupları yolunu aydınlatan birer ışık; yalnız ve ailesinden uzaktayken acılarını dindiren birer kurtarıcı olarak görür (Şihāte, 1980, 14). Şihāte'ye göre, babasının kendisine yazdığı mektuplar, gün geçtikçe ruhundan değerli bir parça haline gelir; mektuplar, babasına duyduğu hasret ve özlemine dindirir. Mektupların içerdiği öğüt ve nasihatler onun için en iyi yol gösterici haline gelir. Mektupları her okuduğunda babasının bilgeliğini, felsefesini ve hayata olan geniş bakış açısını yeniden hisseder.

Bir gün ansızın mektupları neden yayımlayıp sevinç ve heyecanını başka insanlarla da paylaşmadığı düşüncesine kapıldığını aktaran Şīrīn Şihāte, o zamanlar henüz tam olgunlaşmış bir birey olmadığını, bu yüzden bu arzusunu babasına ilettiği bir mektup yazdığını, babasının bu arzusunun şiddetle karşı çıktığını ve asla böyle bir adım atmaması gerektiğine dair uyarıda bulunduğunu söyler. Bunun üzerine Şihāte, babasının yanına gider ve onunla mektupları yayımlama konusunda tartışıp ikna etmeye çalışır. Ancak bu çabasına rağmen babasını ikna edemez ve ona olan saygısından dolayı bu arzusundan vazgeçer. Şīrīn Şihāte'ye göre babasının mektupları yayımlatmak istememesinin temel sebebi şöhreti sevmemesi ve eserlerinden dolayı övülmek istememesidir (Şihāte, 1980, 14-15).

Öte yandan, kendisi de bir edebiyatçı olan Şîrîn Şihâte babasının ölümünden sonra hayata küstüğünü, artık ne yazı yazmanın ne de başka şeyler yapmanın kendisine zevk vermediğini hatta mektupları yayımlama fikrinden tamamen vazgeçtiğini ifade eder. Ancak en başta kocası olmak üzere arkadaş ve akraba çevresinin onun bu davranışından hoşlanmadığını ve mektupları yayımlaması konusunda ısrar ettiklerini belirtir. Özellikle kocasının, “Bu mektuplar yüksek edebiyatın sanatsal bir parçası, insanları onları okuma zevkenden mahrum bırakamazsın.” demesi, onu mektupları yayımlama meselesini yeniden düşünmeye sevk eder.

Şîrîn Şihâte kocasıyla birlikte Londra’da buldukları sırada Tihâme Yayınları Genel Müdürü Muhammed Sa’îd Tayyib’e, kendisini ikna etmesi üzerine mektupları yayımlatma sözü verdiğini ifade eder. Ancak Şihâte, söz verdikten sonra bir çıkmaza girdiğini ve derin bir üzüntüye kapıldığını söyleyerek şunları aktarır:

[...]Şimdi bu sözü verdiğim için ciddi bir utangaçlık ve üzüntü hissediyorum. İzin verin size bunu açıklayayım ve içinde bencillik barındırabilecek o gizli tarafımı sizin için açığa çıkarayım. Ama kuşkusuz sözünü ettiğim gizli tarafımın iyi yönleri de var ki bunlar açıklık ve şeffaflıktır. Mektupları kontrol edip düzenledikten sonra duygularım bana karşı derin bir başkaldırıya girişti. Zira gurur duyduğum, bağrıma bastığım mektuplarım mahremiyetim olmaktan çıkıyordu... Bir zamanlar benim olan mektuplar şimdi herkese mi ait olacak? Niçin böyle bir adım attım ki? Onlardan ayrılacağım için acı çekmeye başladım. Hazinem, servetim ve en değerli eşyalarım olan bu mektupları neden herkesin eline vereyim? Acaba herkes benim onlara baktığım gözle bakacak mı? Onlar benim bu mektuplara değer verdiğim kadar değer verip övünç duyacak mı?[...] (Şihâte, 1980, 18).

Burada Şîrîn Şihâte’nin mektupları yayımlama konusunda kendiyile bir savaş içinde olduğu görülür. O, mektupları yayımlatma sözü verdiğinden dolayı hem üzgün olduğunu belirtir hem de mektupların okurlar nezdinde değer görüp görmeyeceği hususunda endişelerini diler getirir. Öte yandan, birilerinin mektuplara hak ettiğinden daha fazla değer verebileceğini de söyleyen yazar, sözlerine şöyle devam eder:

[...]Ama birilerinin bu kitabı elinde evirip çevirip sonra da küçümser bir tavırla şöyle söylemeyeceğine kim beni ikna edebilir: “Babanın biri kızına öğüt verip cesaretlendiriyor ve ona sevgi sözcükleriyle karşılık veriyor. İyi de bundan bize ne?” Babamı bu seviyeye

düşürüp dalga konusu mu yapayım? O değil miydi her fırsatta bana şöyle diyen: “Sen benim övücüm, gururum ve başıma gelen her şeyde tek tesellimsin (Şihāte, 1980, 18-19).”

Şirīn Şihāte, mektupları yayımlayacağı için korku ve acı hissettiğini; bu kararıyla ilgili çok da istekli olmadığını ama verdiği söze sadık kalması gerektiğini ifade eder. Babasının ömrü boyunca verilen söze sadık kalınması gerektiğini telkin ettiğine işaret eden yazar, bunun çoğu zaman az da olsa vicdanını rahatlattığını söyler.

Şihāte yazısına son verirken okurdan ricada bulunarak mektuplarda tekraren geçen övgü ve iltifat sözcüklerine çok takılmamalarını, onları yalnızca bir babanın gurbetteki kızına karşı bir sevgi ve şefkat göstergesi olarak kabul etmelerini ister. Öte yandan, yazar mektupları hazırlarken söz konusu özel ifadeleri, mektupların içeriğini bozmayacağından silmek istediğini ancak bir baba olarak gördüğü Aziz Dīyā’ın mektupların olduğu gibi kalması gerektiği üzerine yaptığı önerisini kabul ettiğini aktarır (Şihāte, 1980, 19-20).

Hamza Şihāte’nin kızına yazdığı mektuplar, onun sahip olduğu niteliklerini ve düşüncelerini yansıtan edebi ve felsefi bir kültürel miras olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Koleksiyonda yer alan elli dokuz adet mektup Hamza Şihāte’nin Mısır’a yerleşip kızının ise evlenmesi üzerine ana vatanı Suudi Arabistan’a döndükten sonra kızından gelen mektuplara verdiği cevaplardan oluşur. Bir başka deyişle mektuplar, Şihāte’nin kızının kendisiyle istişare ettiği konulara, sorgulamalara ve soruşturmalara verdiği cevaplardan müteşekkildir. Hamza Şihāte yirminci mektubunun hemen girişinde bu duruma işaret eder: “Sana yazdığım mektupların cevap hatta mükerrer cevaplar niteliğinde olduğunu biliyorum (Şihāte, 1980, 91).” Ayrıca yazarın mektuplarında tarih belirtilmemiş olup tam olarak hangi tarihlerde yazıldığı bilinmemektedir.

Hamza Şihāte’nin mektupları görünürde yüksek düzeyde bir düşünceye sahip edebi mektuplar olmakla birlikte esasında şefkatli bir babanın yaşama dair kızına verdiği

öğüt ve talimatlar olarak ön plana çıkar. Mektupların içerikleri edebiyatçıların sürdürdüğü, hayatın ve düşüncenin karmaşasından uzakta sıradan yaşamın tabiatını yansıtır. Söz konusu mektuplar aynı zamanda yazarın topluma karşı duruşunu ve ailesiyle olan ilişkisinin doğasını ortaya koyar.

Öte yandan yazar, mektuplarda genellikle tek bir konuya odaklanmamış aksine konudan konuya atlayarak bir mektupta birden fazla konuya yer vermiştir. Bu nedenle mektuplarda konu birliğine rastlamak mümkün değildir.

Şihâte'nin mektupları içerik olarak analiz edildiğinde başta yazı yazmak ve okuma kültürü; duygusal, psikolojik ve sosyal meseleler olmak üzere birçok farklı konuda mektup görmek mümkündür. Aşağıda mektuplarda öne çıkan konular tespit edilmiş; mektupların dil ve üslubu analiz edilmiştir.

4.4.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Hamza Şihâte'nin mektupları çok çeşitli konular etrafında şekillenmektedir. Sözelimi yazma ve okuma kültürü; duygusal ve psikolojik meseleler onun mektuplarında sıkça karşılaşılan konulardır. Mektupların yazılış amacı muhatabı daha iyi bir yaşama yönlendirmek olduğundan genellikle ahlakî bir üslup ön plana çıkmaktadır. Yazarın mektuplarında edebiyata ve mitolojiye yer vermesi metinlerin edebi yönünü güçlendirmiş ve edebi bir kimlik kazandırmıştır.

Bu başlık altında mektuplarda ön plana çıkan konulardan alıntı yapılarak metin odaklı analizi yapılmış daha sonra dil ve üslup yönünden incelemeye tabi tutulmuştur.

4.4.1.1. Yazma ve Okuma Kültürü

Hamza Şihâte kızına yazdığı hemen her mektupta yazarlık ve okuma kültürüne dair öğüt ve tavsiyelerde bulunarak ona yazma ve okuma alışkanlığı kazandırma çabasına

girer. Yazar, ilk mektubunda kızına yazmak için kendisini zorlamamasını, yalnızca hazır olduğu vakitlerde yazması için tavsiyede bulunur:

[...]Kendini yorma ve bunun için sadece hazır olduğunda yaz (Şihâte, 1980, 25).[...]

[...]لا تثقل على نفسك ولا تكتبي إلا إذا كنت متهيأة

تماما لذلك فقط.[...]

Zihnî tekâmülün yalnızca okumakla mümkün olabileceğini ileri süren yazar, üçüncü mektubunun hemen başında kızına hitaben insanın harcadığı çaba ve zamanla mesafeler kat edebileceğini; vakit, sabır ve umudun mutluluğunun kaynağı olabileceğini; bunun için yalnızca acılarını sır gibi saklamaması gerektiğini söyledikten sonra sürekli okumasını ve okuduklarını zihin süzgecinden geçirmesini salık verir:

[...]Sürekli oku ve okudukların üzerinde düşün ki zihinsel kabiliyetin artsın. Okumanın fayda ve avantajlarını tek tek saymama gerek yok çünkü zaten sen bunları biliyorsun (Şihâte, 1980, 31).[...]

[...]أقرئي دائما واطلعي حتى تتوسع مداركك، ولست

في حاجة لأن أقول المزيد عن فوائد ومزايا القراءة

فأنت تعلمين كل شيء.[...]

Şihâte kızına bir konu hakkında tavsiye verirken onu ayrıntılara boğmaktan kaçındığı gözlemlenir. Bu noktada, onun kızına ne kadar güvendiği “her şeyi bildiğini” söyleyerek ortaya koyar.

Yazar, on üçüncü mektubunun girişinde kızına mektubunun gecikmesinden kaynaklı serzenişte bulunur ama kızının bu konudaki özrünün kabul edilebilir ve makul olduğunu ifade eder. Daha sonra kızının yazma becerisinin ciddi boyutta ilerlediğini söyleyerek ona methiyeler düzer:

[...]Yazı yazma yeteneğin ciddi bir şekilde gelişmiş, üslubun akıcı ironisiyle adeta parlamış, yazıdaki geçişlerin ünlü yazarları geride bırakacak kadar yüksek düzeyde zarafet, esneklik ve canlılığa ulaşmış.[...](Şihâte, 1980, 65)

[...]لقد تطورت قدرتك على الكتابة تطورا خطيرا،

وأصبح أسلوبك المتوهج بسخريته المتدفقة،

وانقالاتك فيها على مستوى رفيع من الرشاقة

والمرونة والحيوية، تقصر عنه أقلام المشاهير من

[...]الأدباء.

Şihâte, farklı içerikteki diğer bazı mektuplarında da kızını aşırı bir şekilde över.

Yazar, yirmi sekizinci mektubunun hemen girişinde kızının mektubunda izlediği üslubun harika olduğunu ifade eder:

[...]Mektubun ve ekinde bana gösterdiğin üslubun harika.. İtiraf etmeliyim ki, hayal gücümün ulaşabileceği her sınırı aşmışsın.[...](Şihâte, 1980, 120)

[...]أسلوب رائع هذا الذي طالعني به رسالتك وملحقتها .. وأعترف أنك تجاوزت كل حد كان يبلغه خيالي المنطلق عما يحتمل أن تصل اليه قدرتك.[...]

Şirîn Şihâte edebiyat alanında ilerlemeyi sürdürürken babası da mektuplarında

onu hem psikolojik anlamda hem de büyük dileklerle destekler:

[...]Seni yakında ünlü bir isim ve Arap dünyasında lider bir yazar olarak görmeyi umuyorum.[...](Şihâte, 1980, 123)

[...]أرجو أن أراك قريباً ناجحة مرموقة ذائعة الاسم وكاتبة من كاتبات الطليعة في العالم العربي.[...]

Öte yandan yazar, her ne kadar kızına yazma yeteneği konusunda methiyeler düzse de yazma üzerine birtakım tavsiyeler vermekten de geri durmaz. Şihâte, otuz dördüncü mektubunda hatırat türünde eserler ortaya koyan kızına bu türün gerektirdiği niteliklere değinir:

[...]Hatıratların gerektirdiği ilk şey seçkin bir zekâ; derinlik ve sadelikle ön plana çıkan bir üsluptur.[...](Şihâte, 1980, 144)

[...]أول ما تتطلبه الخواطر أسلوب متميز بالذكاء والعمق والبساطة .. لن أحلها مكتفياً بعمومية النظرة إليها.[...]

Yazar, daha sonra kızına hatırat yazımıyla ilgili tavsiyeler vermeye devam eder ve mektubunu şu cümleyle bitirir: “Sınavlarını bitirmeden bu mektubu okuyup cevap

verme. Başarın benim nezdinde her şeyden önemli. Allah sana başarılar ihsan etsin ve seni korusun.”

4.4.1.2. Duygusal, Psikolojik ve Sosyal Meseleler

Hamza Şihâte'nin mektupları baba ve kız arasında cereyan etse de aşk ve sevgiyle ilgili meselelerden bahsedilmediği söylenemez. Bu, her şeyden önce iki taraf arasındaki ilişkinin baba ve kız seviyesinden arkadaşlık düzeyine yükseldiğini gösterir.(el-Mālikī, 2015, 351)

Şihâte, sekizinci mektubunda insanın duygusal yönüne odaklanır. Ona göre insana ait en değişken ve tekinsiz şey, özellikle gerilim anlarına denk gelen duygularıdır. Bir ilişki birbiriyle uyuşmayan iki şahıs arasında gerçekleşebilir ama şartlar gerçekleşirse bu uyumsuzluk sevgiye dönüşebilir:

[...]Kuşkusuz insan uzun yaşar; yaşamı boyunca ölümünü sırtında taşır ve onunla daima mücadele eder. İlişki birbiriyle zıt iki şahıs arasında yaşanır ama belki de şartlar oluşur ve bu uyumsuzluk sevgiye dönüşür.[...](Şihâte, 1980, 47)

[...]إن الانسان يعيش طويلا وهو يحمل مرض موته
ويصارع .. والعلاقة تعيش بين قلبين متنافرين
وربما يجيء ظرف يتغير فيه التنافر إلى حب. [...]

Buna karşın, Şihâte ilişkiye yön veren şeyin yalnızca sevgi veya aşk olmadığını, bunlar olmasa da insanın yaşayabileceğini ima ederek pragmatist bir düşünce sergiler:

[...]Bizi teselli eden şey şu; insan sevgisini kaybedince ölmez, bir problem olduğundaysa ilişkiler bitmez.[...](Şihâte, 1980, 47)

[...]ما يعزينا أن الناس لا يموتون عندما يفقدون
حيم وأن العلاقات لا تنتهي إذا حدث إشكال.[...]

Şihâte kızına yazdığı mektuplarda ona psikolojik öğütler vermeyi de ihmal etmez. Bu bakımdan kızına sürekli yazmaya devam eder ve onu yaratıcılığa teşvik etmek için içsel aklını yönlendirmeye çalışır:(el-Mālikī, 2015, 351)

[...]Düşüncelerinin, duygularının ve sinirlerinin saflığını koru. Heyecan verici bulduğun şeyler karşısında inatlaşma. Analiz edip açıklamaya çalışma, bırak eşyayı ve kelimeleri peşinden sürüklensin, içsel aklına müdahale etmelerine izin verme.[...](Şihāte, 1980, 62)

[...]احتفظي بصفاء أفكارك ، وشعورك وأعصابك ..
لا تتصلي في مواجهة ما ترينه مثيرا.. لا تحللي ولا
تفسري.. ودعي الاشياء والكلمات تنزلق حولك ولا
تفتحي لها مدخلا الى باطنك.[...]

Hamza Şihāte'nin kızının psikolojik tarafıyla ilgilenmesi, özellikle başarı için birtakım yöntemleri açıklayıp kişinin psikolojik yönünü ve ihtiyaçlarını açıklamaya başladığında onu şefkatli bir babadan bir psikanaliste dönüştürür:

[...]Yaşamın, içindeki yüksek gayeleri – ki o da başarıdır, gerçekleştirmeye yönelik bir savaş olduğunu idrak etmen gayet güzel. Bu, yaşamın sahip olduğu en harika görüntülerinden biri.[...](Şihāte, 1980, 67)

[...]وحسن جدا أن تدريكي أن الحياة معركة تحقيق
الغايات العليا فيها ، هو الانتصار.. وهو الحياة في
أروع صورة لها.[...]

Yazar; bedensel etki, psikolojik sağlık, zihinsel kapasite ve edebi üretimi birbiriyle ilişkilendirir ve ona göre bu dört bileşen birbirini tamamlar. Bu yüzden hem beslenme hem de egzersiz bakımından bu bileşenlerin iyileştirilmesi gerektiğini savunur. Böylece bu dört bileşenin kızının hem üretkenliğine hem de ruhuna olumlu yönde etki etmesini sağlar. Şihāte'nin öncelikle sağlık sonra da edebi üretim konularından tafsilatlı bir şekilde bahsetmesi, her şeyden önce kızının başarısından çok sağlığını düşünen şefkatli ve hırslı bir babanın resmîni ortaya koyar.(el-Mālikī, 2015, 353)

Hamza Şihāte, ابنتي الحبيبة شيرين: Sevgili Kızım Şirīn hitap cümlesiyle başladığı on yedinci mektubunun üçüncü sayfasında gülümseme, korku, endişe ve hayret gibi karşıt duygulardan bir arada bahsederek aynı zamanda savlarını psikolojiyle ilgili bilimsel kavramlarla destekleyerek öğüt ve nasihatlerine devam eder:

[...]Gül ve iyimser ol. Herhangi bir kader karşısında hayret, endişe ve korkuyla kendini yiyip bitirme. Bunlar iradeyi yıkan; insanı bedenen ve ruhen yerle bir eden faktörlerdir. Hiçbir zaman kendini tehdit altında kalmış ve zavallı olarak görme. Zira bunlar sendeki kararlılıkla ilgili faktörleri veya henüz gerçekleşmemiş bir umudunu yok eder. Kaldı ki sen henüz yolculuğun başındasın öyleyse nasıl olur da ilk engel ve zorluk karşısında yüce ruhunun iradesinin yok olmasına izin verirsin? [...](Şihâte, 1980, 81)

[...]اضحكي وتفاءلي ولا تقتلي نفسك بالحيرة والقلق والخوف من أي مصير.. فهي عوامل تحطم الارادة وتدمر مراكز السلامة في الانسان جسما وروحا وحيوية .. لا تشعرني نفسك أبدا بأنك مهددة أو ضائعة .. لأن عاملا من عوامل الاستقرار ينقصك أو لأن أملا من آمالك لم يتحقق .. فأنت ما تزالين في أول الرحلة فكيف تسمح لك روحك العالية بأن تلفظي أنفاس إرادتك أمام أول عقبة أو صعوبة ؟؟ [...]

Şihâte, mektuplarında kızına verdiği öğütler aracılığıyla, edebiyat dünyasından çekildiğini duyurduğu zaman okurlarının zihninde oluşan parlak görüntüsünden ödün vermemeye çalışır. Öte yandan, kızının onu tamamlaması gerektiğini düşünen yazar, ikinci mektubunda kendi çizdiği yoldan ilerlemesini salık verir:

[...]Yaşamın için çizdiğim kurallara ters düşen hiçbir etki altında ilerleme. Daima benim aynam ol. Öyle ki seninle gurur duyup başım dik yürüyeyim.[...](Şihâte, 1980, 27)

[...]لا تقديمي تحت أي تأثير على تصرفات تخالف ما رسمته لحياتك .. كوني دائما إعلانا حسنا عنى ... دعيني أعتز بك وأرفع رأسي.[...]

Onuncu mektubunda Arap-İsrail savaşından bahseden yazar, Mısır'ın içinde bulunduğu kargaşadan dolayı kızının Beyrut'ta eğitimine devam etmesini arzular:

[...]Ama eğitimine Beyrut Üniversitesinde devam etmenin daha iyi olduğunu düşünüyorum. Amerika Birleşik Devletleri'nin bir ürünü olan düşman İsrail ile çatışmaların tırmanması ihtimalinin ağır basması ve eğitimde oluşacak tıkanıklıktan dolayı burada bir takım endişe ve sıkıntılara maruz kalacaksın belli ki. Bunu kolay bir

[...]ولكنني أرى أن تتابعي دراستك في جامعة بيروت فهذا أفضل .. انك هنا ستكونين عرضة لصنوف من القلق والتوتر، هذا اذا أمكن أن تجدي الطريق ميسرا من حيث ازدحام الجو الدراسي ورجوح

yol bulma imkânın olursa
söylüyorum.[...](Şihâte, 1980, 54)

احتمال تصعيد الاشتباك مع العدو إسرائيل- وليدة
الولايات المتحدة الامريكية.[...]

Sonuç olarak Hamza Şihâte'nin mektuplarının yazma edimi, okuma; sosyal, psikolojik ve duygusal meseleler üzerinde yoğunlaştığını söylenebilir. Şihâte kızıyla iletişim kurarken ona duyduğu güven kullandığı dil ve üsluptan kolayca anlaşılır. Zira kızına verdiği nasihat ve öğütler kadın olması üzerine yoğunlaşmaz aksine söz konusu nasihat ve öğütler onu daima çalışmaya ve üretmeye odaklıdır.

Şihâte mektuplarında her ne kadar bazı konularda karamsar olsa da hem kendisine hem de kızına umut aşılama çalışır. Yazar, mektupları boyunca kızına psikolojik ve bedensel sağlık ve edebiyat alanıyla ilgili nasihatlerini tekrarlamaktadır.

4.4.1.3. Mitoloji

Sisyphos'a doğrudan göndermede bulunan bir diğer yazar Hamza Şihâte'dir. Şihâte, kızına yazdığı yirmi sekizinci mektupta öncelikle herhangi bir ilerleme ve yükselişin bizden büyük bir bedel istediğini ifade ederek Sisyphos'un çektiği çileyi aktarır:

[...]Efsanevî Sisyphos büyük bir çabayla, acı çekip ter dökerek kayayı zirveye taşımaya çalışırdı. Tam zirveye ulaşacakken ellerinden kurtulan kaya tekrar dağın eteğine yuvarlanırdı. Bu ona verilmiş bir cezaydı. Standartların üzerinde bir yaşam hayal edenler de tıpkı böyledir işte[...] (Şihâte, 1980, 121).

[...]كان سيزيف الاسطورة يحمل الصخرة جاها الى
القمة معذبا يتصعب عرقا فاذا كاد أن يصل انفلتت
وعادت الى السفح .. انه شقاء كتب عليه .. وكذلك
من يحلمون بأن يحيوا حياة ترتفع عن مستوى
العيش.[...]

Şihâte'nin mektuplarında yer alan mitolojik unsurlar başlı başına bir konu olarak değil, yalnızca anlatımı desteklemek amacıyla aktarılmıştır. Bu nedenle onun mektuplarında mitoloji Sisyphos efsanesiyle sınırlı kalmıştır.

4.4.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Hamza Şihâte, yaşamının son dönemlerinde kaleme aldığı mektuplarına çeşitli ve duygusal yönü yoğun hitap sözcükleriyle başlar. Söz konusu hitap sözcüklerinde belli bazı sıfatlar yoğunlukta olsa da yazar başka bir sıfat, künye veya bir soyutlamayla çoğu zaman mektupların girişindeki yeknesaklığı ortadan kaldırır.(el-Ḳureşī, 2006, 517)

Şihâte, kızının evden ayrılışından bahsettiği ilk mektubuna ابنتي الغالية شيرين:

Değerli Kızım Şirin hitap sözcüğüyle başlar. Onun mektuplarına genellikle duygusal bir üslup hakimdir. Henüz ilk mektubunun girişinde bu duygusal atmosfer açıkça görülür:

Hâlâ aramızdasın ve sanırım bunun için kanıtı ihtiyacın yok. Sevgili geçmişin aramızdan ayrılmış olsa da sesin ve kahkahaların evin her tarafını dolduruyor[...] (Şihâte, 1980, 23).

لا نزالين بيننا وأظنك في غير حاجة الى البرهان .. فلو
تخلى عنا ماضيك الحبيب فإن صوتك وقفشاتك
وضحكاتك تملأ أرجاء البيت.[...]

Yazar, en çok ابنتي الحبيبة أم هاني hitap sözcüğü olmak üzere çeşitli sözcükler kullanmıştır. Bunlar; ابنتي الصديقة, ابنتي شيرين, يا أم هاني, ابنتي الحبيبة شو, أم قو, أم قويق, أم هاني, ابنتي الصديقة, ابنتي شيرين şeklinde sıralanabilir.

Mektuplaşma genellikle iki kişi arasında gerçekleşen bir eylem olsa da Hamza Şihâte'nin mektuplarında bu kalıbın ortadan kalktığı görülür. Zira alıcının gönderenle bütünleştiği, mektupların “kendiyile konuşmalara” dönüştüğünü söylemek mümkündür. Buradan bakıldığında, alıcının yakınlığı, varlığının hissedilmesi; gülüşünün, yorumlarının ve isyanının duyulması; yirmi dördüncü mektupta dilin halk dilinde bir diyaloga dönüşerek fasih/standart Arapçanın lehçeyle birleşmesi mektubun dilini lirik bir anlatıya dönüştürür (el-Ḳureşī, 2006, 518). Bu bağlamda Şihâte, yirmi dördüncü mektubundaki diyalogu yerel dille aktarır:

[...] -Kanının değiştirilmesine karar verilen bebeğin annesi sordu: Kan değişimi hesaba dahil mi doktor bey?
-Kan değişimi de dahil efendim.
-Nasıl?
-Hesap faturasını aldığımızda görürsünüz efendim! [...](Şihāte, 1980, 102).

[...] - سألت أم المولود المقرر تغيير دمه: مش لازمني تغيير دم يا دكتور؟!
- التغيير مضمون يا فندم
- كيف؟!
- عند استلامك فاتورة الحساب يا سيدتي! [...]

Hamza Şihāte, yukarıdaki diyalogda da görüldüğü üzere birçok mektubunda Mısır lehçesiyle benzerlikleri olan Hicaz lehçesini kullanmıştır. el-Mālīkī'ye göre, iki lehçenin birbirine benzemesinden dolayı yazarın tam olarak hangi lehçeyle yazdığını söylemek mümkün değildir (el-Mālīkī, 2015, 356). On yedinci mektuptaki *الغلبانة: çok saf*; yirminci mektuptaki *الخرافة: zayıf* ve on dokuzuncu mektupta yer alan *محدثش يعرف: kimse bilmiyor* gibi ifadeler Mısır ve Hicaz lehçelerinin özelliklerini taşır.

Öte yandan, Şihāte mektuplarında Kur'ân-ı Kerim ve hadislerden referans göstererek alıcıyı söyledikleri konusunda ikna etmeye çalışır. Yazar, on birinci mektubunda kızına neyin iyi neyin kötü olduğunu sıraladıktan sonra bir hadis aktararak söylemlerini destekler:

[...]Yardımlaşmaya, iyiliğe ve güzelliğe meyilli olman güzel bir şey; çivilerin üzerinde uyumaktan lezzet alman güzel bir şey – ama başkalarından senin gibi olmalarını beklemen veya bunun kötü şunun kötü olduğuna dair yorum yapman iyi bir şey değil.
Ve kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi kişinin iyi bir Müslüman olduğunu gösterir[...](Şihāte, 1980, 57).

[...]حسَن أن تكون مجبولة على النجدة ، وعمل الخير، والإحسان، وحسن أن تجدي في النوم على المسامير لذة – ولكن ما ليس حسنا أن تتوقعي من الآخرين أن يكونوا مثلك. أو أن تعتقدي وأن هذا منهم شر، أو أنه ليس خيرا ..
ومن حسن إسلام المرء تركه ما لا يعنيه.[...]

Yazar yine aynı mektubunda Hz. Peygamber'den bir hadis aktarır:

[...]Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle dedi: "Kişi kardeşine yardım ettiği sürece Allah da kendisine yardım eder." Bundan daha faziletli ve bol bir sevap olabilir mi? [...](Şihâte, 1980, 59)

[...]وقد قال صلى الله عليه وسلم: الله في عون المرء،
ما دام المرء في عون أخيه. وأي مبدأ أفضل وأجزل
أجرا من هذا؟! [...]

Öte yandan, Şihâte'nin mektuplarında esprili bir üslupla da karşılaşmak mümkündür. Yirmi dördüncü mektubunda mektupların kızına geç ulaşmasından alaycı bir dille bahseder:

[...]Ama her iki mektubun da sana ulaşmaması "akıl alıy gibi deyil". Ya da son mektubunu posta .. kutusuna attıktan sonra ulaştılar! Belki de Ay'a, Mars'a veya Satürn'e kısa ya da uzun bir yolculuk yaptıktan sonra ulaşacaklar bu konuda kehanette bulunamam. Her ne kadar ihtiyaten de olsa kararlılıkla beklemiş olsam da.[...](Şihâte, 1980, 100)

[...]أما أنهما لم يصلاك فشيء "لا يسدكه عكلى!!"
واما أنهما وصلا بعد إلقاء خطابك الأخير في صفيحة
.. البريد !! أو أنهما سيصلان بعد زيارة قصيرة أو
طويلة للقمر أو المريخ أو زحل فهذا ما لا أتكهن به،
وان كنت من باب الاحتياط أتوقعه وربما بحزم ..
وجزم؟! [...]

Yukarıdaki pasajda yazar dili öylesine basitleştirir ki *akıl alır gibi* *لا يصدقه عقلي* değil; *aklım almıyor* ifadesini çocuksu ve mizahi bir dille, *لا يسدكه عكلى* şeklinde aktarır.

Yazarın esprili dilinin mektuplarını daha da sevecen hale getirdiği söylenebilir.

Şihâte, mektuplarında ayrıca gelişigüzel nasihatler vermek yerine bazı durumlarda öğütlerini hikâye ve anekdotlarla destekleme yoluna gitmiştir. Yazarın bu tarz üslubunu on beşinci ve on altıncı mektupta görmek mümkündür:

[...]Bir sonraki mektubunun eğlenceli ve biraz ironik esprilerle dolu olmasını isterim. Bu arada sana bir hikâye anlatayım... Büyük bir kral stres, endişe ve sürekli uykusuzluktan mustaripmiş. Doktorlar

[...]أود أو تكون رسالتك القادمة مليئة بالمرح
وبعض النكات الساخرة .. وبالمناسبة .. أصيب ملك
عظيم بالتوتر والقلق والأرق الدائم .. وحرار في علاجه

tedavi konusunda ne yapacaklarını bilememişler. Sonunda psikologlar mutlu bir insanın gömleğini giymeden kralın iyileşemeyeceğini söylemişler. Devlet gömleği aramak için bir kalkmış bir daha da oturmamış. Krallığın dört bir yanını arayıp taramışlar sonunda bir köyün dışında ağacın gölgesinde yerde uyuyan bir adam bulmuşlar. Bu adam mutlu bir insan olduğunu iddia edince istediği para karşılığında gömleğini istemişler ama vücudu açığa çıkınca adamın gömleğinin olmadığını, üzerinde eski bir kıyafetin olduğunu fark etmişler. Kral bu adamı ve durumunu öğrenince bütün stres ve endişelerinden kurtulmuş, yeniden uyuyabilmiş. Anladın mı? [...](Şihâte, 1980, 74).

الأطباء .. وأخيرا أكد الحكماء الروحانيون أنه لا يشفى
إلا إذا لبس قميص انسان سعيد .. وقامت الدولة
ولم تقعد بحثاً عن القميص .. ومسح المملكة من
جميع أطرافها حتى وجد رجل ينام في ظل شجرة على
التراب خارج قرية ما واعترف بأنه رجل سعيد، وطلبوا
منه قميصه بأي ثمن وكشف لهم عن جسده ..
واكتشفوا أنه لا يملك قميصا .. وإنما يلبس ثوبا باليا
على جسده مباشرة .. وعرف الملك الرجل وقصته
فزال أرقه وتوتره واستعاد قدرته على النوم ..
أفهمت؟ [...]

Yazarın mektuplarında hikâye ve anekdotlara yer vermesi alıcıyı salt teorik bilgilerle sıklıkla istememesinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Zira çoğu zaman mektuplarının eğlenceli ve esprili olması için çabaladığı görülür. Şihâte'nin bu anlatım tarzının mektuplardaki yeknesaklığı büyük ölçüde ortadan kaldırdığını söylemek mümkündür.

Hamza Şihâte'nin mektuplarında, kendisinin de itiraf ettiği bir “tekrar” olgusundan da söz etmek mümkündür. Bu bağlamda yazarın sürekli aynı şeyleri tekrar etmekten hayıflandığı aktarılır.(el-Mālikī, 2015, 357) Söz gelimi, yirmi altı ve yirmi yedinci mektubun çok küçük farklılıklarla birbirinin tekrarı olduğu açıktır.

Şihâte bir şair olmasına rağmen mektuplarında yalnızca iki yerde şiire başvurmuştur. Yazar, insanın yaşamı boyunca ölümle yarış halinde olduğunu anlattığı otuz dördüncü mektubunda Cahiliye dönemi hiciv şairlerinden Tarafa Bin el-‘Abd’tan (öl. MS 569) bir beyit aktarır:

[...]Gençliğinin baharında öldürülen, intihar eden yahut boğulan Tarafa Bin el-‘Abd, Cahiliye günlerinde Kâbe’nin duvarına asılan şiirinde şöyle der:

*Ecelimden kurtaramayacaksan beni
Bırak kendim baş edeyim onunla[...]*
(Şihâte, 1980, 141).

[...]يقول طرفة بن العبد.. وهو شاعر قديم: مات

في ربيع شبابه مقتولا أو منتحرا، أم مختنقا؟! في

قصيدة من المعلقات بجوف الكعبة أيام

الجاهلية:

إذا كنت لا تستطيع دفع منيتي

فدعني ابادرها بما ملكت يدي

[...]

Yazar ellinci mektubundaysa Abbasî dönemi şairlerinden el-Mutenebbî’ye (öl. m. 965) veya İbn Nubâte es-Sa‘diyy’e (öl. m. 1014) nispet edilen bir beyit aktarır:

ومن لم يمت بالسيف مات بغيره تنوعت الأسباب والموت واحد

Savaşta kılıçla ölmeyen başka bir şeyle ölür sebepler çok olsa da ölüm tektir
(Şihâte, 1980, 182).

Hamza Şihâte, mektuplarında okuduğu veya notları arasında yer alan tarihî ve efsanevî şahsiyetlerden de bahsederek alıcıyı etkilemeye veya görüşlerini desteklemeye çalışır. Bu hikâye ve efsaneler arasında *Genç Werther’in Acıları*⁶⁴, *Mahatma Gandhi*⁶⁵ ve Yunan mitolojisinde iyi bir şair ve müzisyen olarak bilinen *Orpheus* yer alır. Yazar, on dokuzuncu mektubunda kızına *Genç Werther’in Acıları*’nı okuyup okumadığını sorar, ardından eserin “modern çağa karşı en büyük çığlık” olduğunu ifade eder:

[...]Werther’in Acıları’nı okudun mu?
Kuşkusuz bu hikâye, modern çağın, keder dürtüleriyle dolu romantizmin derin çukurunda ve hassas bir insanın hayatında

[...]هل قرأت قصة آلام فيرتر؟ كانت أقوى صرخة

تردى على أثرها العصر الحديث في مهاوي

⁶⁴ Genç Werther'in Acıları, Alman yazar Johann Wolfgang von Goethe tarafından 1774 yılında yazılmış mektup romandır.

⁶⁵ Mohandas Karamçand Gandhi (öl. 1948); Hindistan'ın ve Hindistan Bağımsızlık Hareketi'nin siyasi ve ruhani lideri.

yankılanan en güçlü çığığıydı.[...](Şihāte,
1980, 87)

الرومانسية المفعمة بدوافع الحزن وما أكثرها في
حياة الانسان الحساس المرهف...[...]

Son olarak, Hamza Şihāte kızı Şīrīn'e karşı bütün yazarlık tecrübesini ortaya koyar; mizahını, kültürünü ve iltifat hünerini hemen her mektubunda okura hissettirir. Öte yandan yazarın mektuplarında öne çıkan bir diğer taraf aktarma ve soru cümlelerinin sıklıkla kullanılmasıdır. Yazar bir konuyu açıklamak için aktarma cümlelerinden faydalanırken; mektuplarda görülen alıntılar, eser isimleri ve anekdotlar da aktarma yapıları arasında sayılmaktadır. Mektuplar genellikle bir dua veya temenni cümlesiyle son bulur ve yazar mektuplarını *والدك حمزة شحاتة*: *Baban Hamza Şihāte*; *والدك*: *Baban*; بابا: *Baba* veya *حمزة شحاتة*: *Hamza Şihāte* olarak imzalar. Mektuplar genellikle uzundur ama kısa ve orta uzunlukta mektuplarla da karşılaşılabilir.

4.5. Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım Mektuplaşmaları

Filistinli iki şair Mahmud Derviş (öl. 2008) ve Semih el-Kasım (öl. 2014), seksenli yılların sonlarında *Mecelletu yevmi's-sābi*'de (Yedinci Gün Dergisi) yayımladıkları ve daha sonra 1990 yılında Dāru'l-'avde yayınları tarafından *er-Resāil* (Mektuplar) başlığı altında Filistinli yazar İmīl Ḥabībī'nin (öl. 1996) takdim yazısıyla birlikte Beyrut'ta yayımlanan karşılıklı yazışmalarında edebiyatçılar arasındaki dostluk ilişkisinin özgün bir örneğini ortaya koymuşlardır. Derviş ve el-Kasım, mektuplarında başta Filistin olmak üzere Arap dünyasının içinden bulunduğu durumu siyasal, sosyal ve kültürel açıdan tartışmışlardır.

Söz konusu koleksiyon içerik bakımından üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm her iki yazarın birbirine ithaf ettikleri birer şiirden oluşmaktadır. İkinci ve üçüncü bölüm ise 39 adet mektubu kapsamaktadır. Koleksiyonda yer alan ilk mektup Mahmud Derviş'e ait olup ve خارج الوطن: *Vatanın dışında* alt başlığını taşımaktadır. Son mektup ise Semih el-Kasım'a ait olup احدى... البرد والشرطة والتدخين: *Uzak dur... Soğuktan, Polisten ve Sigaradan* başlığını taşımaktadır. Bununla birlikte diğer mektupların da aynı şekilde tıpkı birer kurgusal metin gibi başlıklandırıldığını ifade etmek gerekir. Bu durumun her iki şahsiyetin de şairliğinin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu başlıklar mektupların içeriğini de yansıtmaktadır.

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım, modern dönem mektup edebiyatına katkı yapan son yazarlardan ikisidir. Ancak her iki isim daha çok şiir alanında ön plana çıktıkları ve modern şiirin zirvesi sayıldıklarından, mektupları eleştirmen ve araştırmacılar tarafından çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Oysaki iki şairin mektupları, onların siyasete, yaşama, kültüre ve edebiyata dair bakışlarını kendi kalemlerinden anlamaya çalışmak, her ikisinin de şiir anlayışını anlamlandırmak bakımından önemli bir rol oynamakta ve ilk elden bir kaynak teşkil etmektedir.

Koleksiyonda yer alan ilk mektup 19 Mayıs 1986, son mektup ise 26 Ağustos 1988 tarihlidir. Buna göre mektupların kapsadığı zaman yaklaşık üç yıldır. Filistin'in içinde bulunduğu durum, ülkedeki çatışmalar, 1987 yılında başlayan ve *İntifādetu'l-ħacar*⁶⁶ olarak bilinen Birinci İntifada'ya yönelik müjdeler *ها أنذا أرى وجهها للحرية محاطا بغصني زيتون.. أراه طالعا من حجر* *görüyorum* (Derviş - el-Kasım, 1990, 74) mektuplarda sıklıkla konuşulan konular arasında yer almaktadır. Mektuplar bir açıdan iki dost arasında gerçekleşen birer konuşma olmakla birlikte hakikatte iki Filistinli arasında, Filistinliler ve Yahudiler arasında yaşanan çatışmaların her yönüyle tartışıldığı ateşli birer diyalog olarak değerlendirilmektedir (Ebū Ħamīde, 2009, 5).

İmīl Ħabībī, mektup koleksiyonuna yazdığı takdim yazısının hemen girişinde iki şairin mektuplarının sahip olduğu değere işaret eden şu cümleyle başlar:

“Filistin portakalının iki yarısı -Mahmud Derviş ve Semih el-Ķāsım- arasında geçen bu mektupların muhteşemliğine, olgunluğa ulaşana kadar dikkat etmediğim için kendimi suçluyorum (Derviş - el-Kasım, 1990, 5).

İki şairin karşılıklı mektupları Filistin'in yakın tarihte yaşamış olduğu siyasi çalkantıları, İsrail'le olan çatışmalarını gözler önüne seren birer tarihî vesika olması bakımından önemlidir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi koleksiyonda yer alan ilk mektup Mahmud Derviş'e ait olup 19 Mayıs 1986 tarihlidir. Mektup dört sayfa uzunluğundadır. Derviş'in Paris'ten arkadaşı Semīh el-Ķāsım'a yazdığı bu mektup *ما قيمة ان يتبادل شاعران الرسائل؟* *İki şairin karşılıklı mektuplaşmasının ne gibi bir kıymeti var?* sorusuyla başlamaktadır. Derviş, ardından mektuplaşmanın kışkırtıcılığına dikkati çekerek böylesi bir düşünceye soğuk

⁶⁶ Filistinlilerin 1987'de İsrail askerlerine karşı başlattığı Birinci İntifada, hücum ve savunma aracı olarak taş kullanıldığından “Taş Ayaklanması” olarak da bilinmektedir.

Stockholm kentinde karar verdiklerini ifade etmektedir. Mektubun hemen hemen tamamı, şairin mektuplaşmayla ilgili görüşlerinin ve amacının bir resmî niteliğindedir:

Dostum Semih,

... İki şairin karşılıklı mektuplaşmasının ne gibi bir kıymeti var? Bu kışkırtıcı düşünce üzerine, iki yıl önce soğuk Stockholm kentinde anlaşmaya vardık. Ama işte ihmalkarlığımı itiraf ediyorum. [...] Ne var ki ortak fikrin birçok arkadaşa sirayet etmesi düşünceyi baş edilemez bir aciliyete dönüştürüyor. Mektup okumak beni ne kadar da mutlu ediyor! [...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 35).

عزيزي سميح،

... وما قيمة ان يتبادل شاعران الرسائل؟ لقد اتفقنا على هذه الفكرة المغربية منذ عامين في مدينة استوكهولم الباردة. وها انذا اعترف بتقصيري. [...] ولكن تسأل الفكرة المشتركة الى الكثيرين من الاصدقاء تحوّل الى الحاح لا يُقاوم. كم تبهجني قراءة الرسائل! [...]

Derviş, bir yandan mektup yazmak konusunda ihmalkar davrandığını söylerken diğer taraftan söz konusu eylemin zorunluluğuna işaret etmektedir. Ayrıca mektup okumanın kendisini ne kadar mutlu ettiğinden söz etmektedir. Bu da onun yazarlıkla mektup yazmayı nasıl birbiriyle bağdaştırdığı açısından önemlidir.

Derviş, mektubun devamında arkadaşı ile mektuplaşırken nasıl bir yol izleyeceklerini, diğer yazar ve yayıncılar gibi yazılmış mektupları bir kitapta toplamayacaklarını aksine bir kitap tasarlayıp içerisine mektupları dizeceklerini ifade etmektedir:

[...]Kimseyi aldatmayacağız. Kalıpları kıracağız. Yayıncılar, yazarlar yahut varisler her zamanki gibi yazılmış mektupları bir kitapta toplarlar. Ama biz kitabı tasarlayıp içine mektupları dizeceğiz.[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 35).

[...] لن نخدع أحدًا، وسنقلب التقاليد، فمن عادة الناشرين، او الكتاب، او الورثة ان يجمعوا الرسائل المكتوبة في كتاب. ولكننا هنا نُصمم الكتاب ونضع له الرسائل. [...]

Öte yandan Derviş, mektup yazmayı “açık bir oyuna” benzeterek hayat hikayelerini yazacakları mektuplara yansıtmayacaklarını, aksine günlük türüyle harmanlayacaklarını ifade eder:

[...]Oyunumuz açık. Hayat hikayemizi bir kenara bırakacağız. Yahut günlük yazarlarından utanmayı bırakıp günlüklerimizi mektuplara sığdıracağız [...](Derviş - el-Kasım, 1990, 35).

[...]لعبتنا مكشوفة. سنعلق سيرتنا على السطوح، أو
نوارى الخجل من كتاب المذكرات بكتابتها في
رسائل. [...]

Derviş, yazacakları mektupların günlük mahiyetinde olacağına dikkati çekerek mektuplarda mahrem sınırlarını zorlayacaklarına işaret etmektedir. Öte yandan mektubun devamında arkadaşı Semih el-Kasım’ı; *Çok dikkatli ol*, *انتبه جيدًا، لن تستطيع قول ما لا يُقال*; *söylenmeyecek şeyleri söyleyemezsin*, şeklinde uyararak sözlerine şöyle devam eder:

[...](Gerektiğinde) öfkelenmemiz, dürüst olmamız yahut (bazı şeyleri) gizli tutmamız ve aynı anda ikisini de gözetlememiz gerekecek. Kamuoyunun hayal gücüyle ortaya konulmuş basmakalıplarla olayları çarpıtmamız önemli. Bununla birlikte mektup edebiyatının doğasında bazı değişiklikler yapmamız gerekir ki bunların en önceliklileri tanıkların yüzlerini ve insani zayıflığın estetiğini bir kenara koymak. Peki varlığı, mektup ile makale arasındaki ayırıcı özelliği ortadan kaldıran bu ikilemi nasıl çözeceğiz? [...](Derviş - el-Kasım, 1990, 35).

[...]فنحن مطالبان بالعبوس، مطالبان بالصدق
والاخفاء ومراقبتهما في أن. مطالبان بألا نشوه صورة
نمطية اعدتها لنا المخيلة العامة. ومطالبان باجراء
تعديل ما على طبيعة أدب الرسائل؛ أبرزه استبعاد
وجوه الشهود وجمالية الضعف الإنساني. فكيف
نحل هذه المعضلة التي يجمد بقاؤها الفارق الطيِّ
بين الرسالة والمقالة؟ [...]

Mahmud Derviş mektup yazmanın kendine göre bazı kurallarını ortaya koymakta ve mektup yazma konusunda basmakalıp kurallardan soyutlanmaları gerektiğini ifade etmektedir. Derviş, ortaya koyduğu yeni kuralların mektup ile makale arasındaki farkı

ortadan kaldıran bir “ikilem” olduğuna dikkati çeker fakat bunun üstesinden gelebilmek için mektubun hemen devamında bir çözüm önerisi sunar:

[...]Metni prangalarından kurtarmak için çabalayacağız. Çünkü yazmanın en önemli özelliği, eleştirinin “yapı” olarak adlandırdığı prangayı sınırlamaktır; öyleyse yapıyı kıralım ki yeni oyunumuz açık sahasını keşfedebilsin[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 35-36).

[...]سنحاول افلات النص من ضفافه، اذ لعل أبرز خصائص الكتابة هي فن تحديد الضفاف الذي يسميه النقد بناء؛ فلنكسر البناء لتعثر لعبتنا الجديدة على ساحتها المفتوحة. [...]

Mahmud Derviş’e göre mektup yazmak, açık sahada oynanan bir oyun gibidir. Bu oyunda olabildiğince kuralları bozmak yazarın en öncelikli amaçlarından biri olmalıdır. En nihayetinde kendi dönemine kadar mektup yazımında süregelen “yapı” unsurunu ortadan kaldırmak yazarın birincil hedeflerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Derviş, mektubun devamında arkadaşı Semih el-Kasım’la yazışmalarının amacını ve hedefini ortaya koyar:

[...]Hikayenin aslı -hatırlayacağın gibi- çevremizde, arkamızda ve içimizde, umut ışığı ve hasret ateşiyle yekvücut olmuş kuşağın tecrübesine ortak bir eser ve bir tanık bırakma; biricik ömrümüze isabet eden bir saatlik ayrılığa dahi şiddetli bir itiraz sunma; eski birlikteliğimizi kendimize, insanlığın belleğine ve vicdanına yeniden hatırlatma isteğimizdir[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 36).

[...]وأصل الحكاية - كما تذكر- هو رغبتنا الوارفة في ان نترك حولنا، وبعدها، وفيها، اثراً مشتركاً وشهادة على تجربة جيل تألب على نور الامل وعلى نار الحسرة، وان نقدم اعتذاراً مدوياً عن انقطاع اصحاب ساعة في عمرنا الواحد، وان نعيد ارتباطنا السابق الينا والى وعي الناس ووجدانهم. [...]

Derviş, yukarıda görüldüğü üzere mektubun ilk bölümünde mektup yazmayla ilgili düşünce ve önerilerini aktarmıştır. Mektubun söz konusu bölümü, aynı zamanda dönemin mektup yazma sanatına dair bir rehber niteliği taşıdığı ortadadır.

4.5.1. Mektuplarda İşlenen Konular

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım mektuplaşmalarında birbirinden farklı pek çok konuya yer verilmiştir. Filistin sorunu, direniş, ortak hatıralar, sürgün, vatansızlık, vatan özlemi, Arap dünyası ve sorunları, edebi ve kültürel faaliyetler bu konular arasında ön plana çıkmaktadır. Öte yandan her mektubun yalnızca bir konudan oluştuğunu söylemek mümkün değildir zira mektuplarda çeşitli konular arasında ani sıçramaların olduğu görülmüştür. Söz gelimi bir mektupta siyasetten edebiyata, toplumsal vakıalardan kültüre birçok farklı konuya dair yorumlar görmek mümkündür. Bu nedenle mektupları konu bakımından kesin hatlarla ayırmak zordur.

Aşağıda, yukarıda bahsedilen konular başlıklar halinde ayrılmış ve bu konularla ilgili mektuplardan alıntılar Türkçeye çevrilerek metin odaklı analiz edilmiş, daha sonra dil ve üslup yönünden incelenmiştir.

4.5.1.1. Filistin ve İşgal

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım'ın mektuplarında en sık bahsettikleri konulardan biri Filistin ve işgal meselesidir. Çünkü koleksiyonda bulunan hemen her mektupta Filistin'in işgali ve Filistinlilerin uğradığı hak ihlalleri gündeme getirilmiş, bu konuda fikir alışverişi yapılmıştır. Öte yandan, otuz dokuz adet mektupta Filistin isminin yaklaşık yetmiş defa anılması veya Filistin'den dolayı olarak bahsedilmesi, iki şairin bu konuya ne kadar önem atfettiklerini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Mahmud Derviş imzalı “Orada... Bir Keçiboynuzu Ağacı Var: هناك... شجرة خروب” başlıklı üçüncü mektubun girişinde şair, Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de Daniel adında Yahudi asıllı Finli bir muhabirle girdiği bir diyalogu aktarmaktadır:

[...]Helsinki'de birkaç gün önce bir röportaj yaparken gözyaşlarım beni ele verdi. Aynı zamanda muhabirlik yapan ünlü bir Fin şair

[...]فضحتني دمعتي منذ ايام، عندما كنت اسجل

حديثاً تلفزيونياً في مدينة هلسنكي... إنقض عليّ احد

ansızın yanına gelerek şu dehşetengiz soruyu sordu: Yas'ur Kibbutzunu bilir misin?

Cevap verdim: Evet. Nerede olduğunu biliyorum çünkü evimin yıkıntıları orada. Ama neden özlemimi yeniden perçinliyorsun?

Şöyle dedi: Ben oralıyım. Yani orada yirmi yıl yaşadım. İstedğim zaman ortaya gidip gelebiliyorum.

Ben de şöyle dedim: İstedğin zaman mı, neden?

Çünkü ben Yahudi'yim, dedi[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 43).

المحاورين، وهو كاتب فنلندي شهير، بهذا السؤال المدهش: هل تعرف كيبوتس «يسعور»؟

أجبت: نعم. اعرف مكانه لاني اعرف انقاضي. ولكن، لماذا تحرك في هذا العطش؟

قال: انا من هناك. أعني: عشت هناك عشر سنين. ومن حقي أن أعود إلى هناك في أي وقت أشاء...

قلت: في أي وقت تشاء، لماذا؟

قال: لأنني يهودي...[...]

Derviş, burada önceki iki mektupta tartışılan “hak” kavramıyla bağlantılı olarak yaşadığı bir anını aktarmaktadır. Şair, 1948 yılında ailesiyle birlikte Filistin’i terk etmek zorunda kalır. 1949 yılında ailesiyle birlikte yeniden Filistin’e döndüğünde köylerinin bulunduğu arazinin üzerine bir kibbutz⁶⁷ kurulduğunu fark eder. Böylece şair, ailesiyle birlikte başka bir köye yerleşmek zorunda kalır. Derviş, mektubun devamında Finlandiyalı Yahudi’nin Filistin’e istediği zaman dönemeleme hakkının olmasına, buna karşılık kendisinin vatanına dönemelemeğine sitemkar ifadelerle cevap vermektedir:

[...]Ona, tıpkı bir aynanın karşısındaymışım gibi, Bay Daniel Katz, benim orada, senin yatak odanın altında doğduğumu biliyor olmalısın, ayrıca benim, doğduğum yere dönme hakkımın olmadığını da bilirsin. Buna karşılık sen, Bin Gölle Ülkesi Finlandiya’dan olmana rağmen istediğin zaman benim ülkeme dönme hakkına sahipsin, dedim [...](Derviş - el-Kasım, 1990, 43).

[...]قلت له، وقد تحول الى مرآة: يا سيد دانيال كاتس، يبدو لي انك تعرف أنني ولدت هناك، تحت غرفة نومك، وتعرف ان لا «حق» لي في العودة الى مكان ولادتي، بينما انت الفنلندي، صاحب العشرين الف بحيرة، تملك «الحق» في العودة الى بلادي في اي وقت تشاء...[...]

⁶⁷ İsrail’de ilk kibbutz (Degania) 1910’da bir grup erkek ve kadın tarafından kurulmuştur. Yas’ur Kibbutzu ise 1949’da Hollanda’dan Filistin’e göç eden Siyonist Sosyalist Gençlik Hareketi “Hashomer Hatzair” üyeleri tarafından kurulmuştur. Günümüzün kibbutzları karmaşık ve kurumsallaşmış topluluklardır. Ekonomik olarak hemen hepsi tarım ve sanayinin birleşimine dayanmaktadır. Modern İsrail’in kurulmasında kibbutzların rolü büyüktür. Kibbutzlar için ayrıntılı bilgi için bk.: (Near, 1992, 1/1).

Diyalogun devamında Fin şair, Filistin’de bir zulmün yaşandığını bildiğini, bu nedenle Derviş’e hediye olarak kısa bir şarkı yazdığını söyler:

*Vatanın dediğin ülkeye bir bak / Gözlerini toprağa dikiyorsun ama yerin gizlediklerini
göremiyorsun / Doğduğun köy şimdi çıplak ve göz yaşı akıtıyor / Anamın yanından yoksun
/ Ama sen... Sen yükseltiyorsun iftiharla / Çam ağacından bir baraka (Derviş - el-Kasım,
1990, 43).*

Derviş, Daniel Katz’a, köyünün kalıntılarının kibbutzunun altında olduğunu nereden anladığını sorunca Katz şöyle cevap verir:

[...]Devasa keçiboynuzu ağacından anladım. Kibbutztaki arkadaşlarımdan birine ağacı kimin diktiğini sordum. Biz göçmenler, dedi. Ama ağacın yaşından anladım ki arkadaşım yalan söylüyor. Anladım ki ağacı senin ataların dikmiş. Bu yüzden vicdanımı da yanıma alarak ülkeme, Finlandiya’ya döndüm[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 44).

[...]شجرة الخروب الضخمة... سألت احد زملائي في
الكيبوتس عن غرس هذه الشجرة، فقال: نحن
المهاجرين. ولكنني ادركت من عمر الشجرة انه
يكذب، ادركت ان احد اجدادك هو الذي غرسها،
فحملت ضميري المعذب وعدت الى وطني فنلندا.[...]

Mahmud Derviş, mektubun devamında Daniel’in yukarıdaki sözlerinin “Ortadoğu’da barışın hâlâ gerçekleşebilir olmasına” işaret ettiğini ifade etmektedir. Ona göre Daniel gibiler kendisiyle el sıkışıp, arkadaş olup, şarkı hediye ettikleri sürece barış ihtimali her zaman vardır. Sonuç olarak, Derviş, Filistin başta olmak üzere Ortadoğu’daki problemlerin çözümünün “vicdani bir mesele” olduğuna dikkati çekmektedir.

Derviş, daha sonra “masum ve yabancı yerleşimci” olarak tanımladığı Fin şairin bahsettiği “keçiboynuzu ağacının” bizzat kendi kimliği olduğunu ifade etmektedir:

[...]“Masum” ve yabancı yerleşimcinin bana ve atalarıma isnat ettiği keçiboynuzu ağacının ta kendisi benim kimliğim ve eğer ruh için bir deri varsa ruhumun derisidir. Orada doğdum, orada. Ve orada defnedilmek istiyorum. Bu da biricik

[...]ولكن شجرة الخروب اياها التي دلت المستوطن
الاجنبي «البريء» علي وعلى اجدادي، هي هي غلاف
هويتي، وهي ايضا جلد روجي اذا كان للروح جلد.

vasiyetim olsun[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 45).

هناك ولدت.. هناك ولدت. وهناك أريد أن أدفن.

ولتكن تلك وصيتي الوحيدة! [...]

Derviş'in, mektupta ayrıca bir vasiyette bulunduğu ve ülkesi Filistin'de defnedilmek istediği görülmektedir. Nitekim şair, 2008'de Amerikan'ın Teksas eyaletinde vefat edince Filistin'in Ramallah kentinde Ramallah Kültür Sarayının yakınlarında defnedilir, böylece vasiyeti yerine getirilmiş olur.

Mahmud Derviş, yine Paris'ten 3 Haziran 1986 yılında Semih el-Kasım'a yazdığı mektubunun sonlarında, Filistin'in geri alınması gereken bir Endülüs olduğunu satırlarına ekler:

[...]Estetik çağrışımlarıyla bir Endülüs'ten söz ediliyorsa, o halde Filistin kurtarılmayı, geri alınmayı hak eden bir Endülüs'tür[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 46).

[...]واذا كان لا بد من اندلس، بتداعياتها الجمالية،

فان فلسطين هي الاندلس القابلة للاستعادة [...]

Derviş, Filistin'i Endülüs'e benzeter ve zihinlerde estetik güzellikleri kalan Endülüs medeniyetinin aksine Filistin'in işgalden kurtarılmayı, yeniden geri alınmayı hak eden bir ülke olduğuna işaret eder.

Şair, 5 Ekim 1987 yılında yine Paris'ten yazdığı mektubunun en başında Filistin'den “işgal edilmiş vatan: الوطن المحتل” şeklinde bahseder ve ülkesinin işgal edildiğine işaret eder:

Dostum Semih el-Kasım,
Olağan dışı şartlarda, senin ve yazar kardeşlerinin, işgalden kırk yıl sonra, işgal edilmiş vatanda Arap yazarlar birliğini kurmanız sıradan bir olay değildir[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 163).

عزيزي سميح القاسم، ليس حدثاً عادياً، في ظروف

غير عادية، ان تنجح انت واخوانك الكتاب في

تأسيس اول اتحاد للكتاب العرب في الوطن المحتل،

بعد اربعين عاماً من الاحتلال. [...]

Derviş, aynı mektubun devamında işgal altında geçirilen “kırk yıla” dikkati çeker ve arkadaşı Semih el-Kasım’a geriye bakıp üzülmemesini, düşmanın bir hesabı varsa Filistinlilerin de bir hesabının olduğunu vurgular:

[...]Kırk yıl mı? Geriye bakıp da üzülme... Geriye yalnızca yolun bizi nereye getirdiğini anlamak için bak. Düşmanın hesapları varsa bizim de bir hesabımız var. Arkamızda kırk yıllık bir işgal var ama bu işgale karşı bir direnişe sahibiz. Toprağımızın, dilimizin ve ruhumuzun Yahudileştirilmeye çalışıldığı kırk yıl... Öte yandan kırk yıllık hayatta kalma mücadelesi, kültürel düzeyde, psikolojik ve edebi yenilgiye yönelik tankın belirlediği sınırlara uymaya aday ilk yazarlar birliğinin doğuşuyla sonuçlandı. Üstelik bu birlik hiç yıkılmadı[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 163).

[...]اربعون عاماً؟ لا تنظر الى الورا بحزن.. لا تنظر الى الورا إلا لتعرف الى اين وصلت بنا الطريق. للاعداء حساباتهم ولنا حسابنا. إن وراءنا اربعين عاماً من الاحتلال ومن مقاومة الاحتلال، اربعين عاماً من محاولة تهويد الارض، واللغة، والروح.. اربعين عاماً من الصراع على البقاء أسفر، على المستوى الثقافي، عن ولادة اول اتحاد للكتاب الذين كانوا مرشحين للالتحاق بما تحدده الدبابة من حدود للهزيمة النفسية والادبية.. فلم يهزموا.[...]

Derviş, Filistinlilerin kırk yıl içerisinde hem sosyolojik hem de kültürel bağlamda Yahudileştirilmeye çalışıldığına işaret eder. Filistin Yazarlar Birliğinin baskı ve şiddet altında kurulduğunun altını çizen Derviş, her türlü engellemelere rağmen birliğin bozulmadığını vurgulamaktadır. Böylece Filistin’in kültürel ve edebi düzlemde de İsrail’e karşı bir direniş gösterdiği ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte İsrail’i bir kitle imha silahı olan “دبابة: tank” imgesiyle özdeşleştirmektedir.

Mahmud Derviş, 24 Mayıs 1988 tarihinde Paris’ten Semih el-Kasım’a gönderdiği *Şiire Özlem* başlıklı mektubunda *انتفاضة: direniş, başkaldırı* kavramından حنين إلى الشعر: حنين إلى الشعر söz eder ve işgal karşısındaki anlamına odaklanır. Derviş, söz konusu mektubunu, 8 Aralık 1987’de Birinci İntifadanın patlak vermesinden beş ay sonra kaleme almıştır:

[...]İntifada... İntifada bizim yeni yaşamımız. İntifada, sonunda sırrı, meşaleyi ve yolu bulan bir kuşağın sefaletinden elde edilmiş çetin sevinç. Birçoğumuz yeni dili idrak etmekten aciz kaldıysa şimdiden çekilebilir. Bundan böyle eski anlayışla hareket eden hiç kimseye ihtiyaç yok. Barbar batıl bilinç hakim olduğu ve İsrail toplumu bu ölçüde hasta olduğu sürece kimsenin diyalog kapılarını kapatan işgalcilerle diyaloga girmesine gerek yok. İsrail toplumu, gençliğini Filistinlinin bedenine sadizm ve zevkle işkence yapması için eğitiyor[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 194).

[...]الانتفاضة... الانتفاضة هي عمرنا الجديد. هي الفرح الصعب المصنوع من شقاء جيل عثر أخيراً على السر، على الشعلة، وعلى الطريق. يستطيع الكثيرون منا ان ينصرفوا الآن اذا عجزوا عن ادراك اللغة الجديدة، فلا حاجة لأحد، بعد الآن، بالعقلية القديمة. ولا حاجة لاحد بمحاورة الاحتلال الذي أغلق جميع ابواب الحوار، ما دام الوعي الخرافي الوحشي هو الوعي السائد وما دام المجتمع الاسرائيلي مريضاً الى هذا الحد، فما هو يدرب شبيبته على تعذيب الجسد الفلسطيني بسادية ولذة.[...]

Mahmud Derviş, yukarıda da görüldüğü üzere İntifadayı Filistin için yeniden doğuşun bir simgesi, yeni bir dil ve yeni bir anlayış olarak tanımlamaktadır. Öte yandan, İsrail'i "batıl bilinç" ve "hasta" olarak betimlerken, İsrail'le olan diyalog kapılarının kapandığını ifade etmektedir.

4.5.1.2. Sürgün ve Vatan Özlemi

Mahmud Derviş arkadaşı Semih el-Kasım'a Paris'ten yazdığı 19 Mayıs 1986 tarihli ilk mektubunun ikinci bölümünden itibaren sürgün, vatan özlemi ve vatansızlık konularından bahsetmeye başlamaktadır. Derviş, أين مكاننا؟ أين لحمنا ودمنا؟ أين طفولتنا؟

Nerede vatanımız, nerede etimiz ve kanımız, nerede çocukluğumuz? diyerek vatanlarının ellerinden alındığına işaret etmiştir. Daha sonra "toprağı olmayanın mevsimleri olamaz" diyen Derviş, ülkesinin sonbaharına ve kokusuna hasret duyduğunu ancak bu kokunun mektuplar aracılığıyla kendisine nasıl ulaşacağını arkadaşına sorar:

[...]Toprağı olmayanın mevsimleri olamaz. Ama sonbaharımız beni hala büyüleyip delirtiyor. Sonbaharımız altının müstehcenliğini savunan ağaç değildir, kokudur. Peki bu koku mektuplar aracılığıyla nasıl ulaşacak bana?...(Derviş - el-Kasım, 1990, 36).

[...]من لا مكان له لا فصول له. ولكنني ما زلت مفتوناً ومجنوناً بخريفنا. وخريفنا ليس هو الشجر المدافع عن بذاءة الذهب، ولكنه الرائحة. فكيف ستنقل إليّ هذه الرائحة بالرسائل؟[...]

Mektubun ilerleyen kısımlarında Derviş'in ülkesi Filistin'i bir "mekan: المكان"

olarak tasvir ettiği görülmektedir. Bununla birlikte insanın asıl özgürlüğünü kendi ülkesinde yaşayabileceğine dair birtakım eylemleri örneklendirir. Ona göre mekanın yani ülkenin dışında olan her şey hızlıca yok olmaya mahkumdur:

[...]Mekan, mekan... Kendime dönebilmem için Mekan içinde herhangi bir mekan istiyorum. Kağıdı daha sert bir tahtaya koyabilmem, daha uzun bir mektup yazabilmem, bana ait bir duvara tablo asabilmem, kıyafetlerimi düzenleyebilmem, sana adresimi verebilmem, ev bitkileri yetiştirebilmem, bir nane bahçesi ekebilmem ve ilk yağmuru bekleyebilmem için bir mekan istiyorum. Mekanın dışında olan her şey, cumhuriyet bile olsa, hızlıca yok olmaya mahkumdur. İşte (Paris'ten) geri dönmek üzere özgürce ayrılmamı engelleyen şey bu[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 37).

[...]المكان، المكان، اريد اي مكان في مكان المكان لاعدود الى ذاتي، لاضع الورق على خشب اصلب، لاكتب رسالة اطول، لاعلق لوحة على جدار لي، لارتب ملابسي، لاعطيك عنواني، لأربي نبتة منزلية، لأزرع حوضاً من النعناع، لانتظر المطر لأول. كل شيء، خارج المكان، عابر وسريع الزوال حتى لو كان جمهورية. ذلك... ذلك هو ما يجعلني عاجزا عن الرحيل الحر...[...]

Derviş, mektubun sonunda Filistin'deki tutuklamalara dikkati çekerek on altı yıllık sürgün hayatından sonra ülkesine dönme isteğini sitemkar cümlelerle ifade etmektedir:

[...]Denize giderken polis merkezini ziyaret etmeyi; memura bir sonraki tutuklamanın ne zaman olacağını sormayı unutma. Ona bir sigara ikram et ve bir öncekinden daha

[...]ولا تنس ان تزور محطة الشرطة وانت في طريقك الى البحر. لا تنس أن تسأل الضابط عن موعد

temiz bir hapisane talep et. Her zamanki gibi Roma Kahvehanesinde konuşma yapmayı unutmama... “Hanımefendi” gelirse ona selam söyle ve şöyle söyle: Yurt dışına gitti... Yakında dönecek... Cenin’le ilgili de soru sorma! [...](Derviş - el-Kasım, 1990, 38).

الاعتقال القادم. قدم له سيجارة واطلب منه سجيناً
انظف من سجن الشهر الفائت. ولا تنس المقال في
«مقري روما» كالمعتاد... وان جاءت «السيدة»، سلم
عليها وقل لها: سافر... وسيعود قريباً. ولا تسألها عن
الجنين! [...]

Son olarak Derviş, bir üst pasajda kullandığı “yakında dönecek” ifadesini olumsuzlayarak on altı yılın ne kadar uzun bir süre olduğunu mitolojik ve efsanevi karakterlerin tecrübeleriyle aktarmaktadır:

[...]Yakında? On altı sene! Penelope’nin taliplerinin sevgisine karşılık verip Ege denizine lanet etmesi için on altı sene yeterliydi. Eyüp’ün yaralarına musallat olmuş küçük haşerelerin jet uçaklara dönüşmesi için on altı sene yeterliydi. Benim de bağırمام için on altı sene yeterli: Dönmek istiyorum. Dönmek istiyorum. Bir zafer kazanmak yahut mezara kadar şarkının içinde yok olmak için on altı sene yeterli. Ama, ama mezarım nerede dostum; mezarım nerede kardeşim? Nerede mezarım? [...](Derviş - el-Kasım, 1990, 38).

[...]قريباً؟ ست عشرة سنة! ست عشرة سنة كافية
لتقبل بنيلوب ودد خطابها وتلعن بحر ايجه. ست
عشرة سنة كافية لان تتحول الحشرات الصغيرة على
جراح ايوب الى طائرات نفاثة. ست عشرة سنة تكفي
لأصرخ: بدي أعود. بدي أعود. كافية لأتلاشى في
الأغنية حتى النصر او القبر... ولكن، أين قبري يا
صديقي؛ أين قبري يا اخي؟ أين قبري؟ [...]

Mahmud Derviş, ilk mektubunun sonunda on altı yıllık sürgün hayatının ne kadar uzun bir süre olduğunu, artık ülkesi Filistin’e dönmek istediğini şiirsel bir dille aktarmış; mektup boyunca vatan özlemi çektiğini, vatansızlığın ne derece ıstırap verici olduğunu çarpıcı bir dille ifade etmiştir.

Semih el-Kasım ise koleksiyonda yer alan *Vatan Senin*: الوطن ينتظر عودتك başlığını verdiği 22 Mayıs 1986 tarihli ilk ve cevap mektubunda, إذن، *Dönüşünü Bekliyor* başlığını verdiği 22 Mayıs 1986 tarihli ilk ve cevap mektubunda,

هكذا نكفُّ قليلاً عن عبث الغربة ونخترع لأنفسنا لقاءً ما
bırakıp kendimize bir buluşma (alanı) yaratalım, cümlesiyle başlayarak Derviş'in mektup yazma konusundaki görüşlerine en başta olumlu bir karşılık vermekte; mektubu kendi aralarında iletişim kuracakları “kuralsız bir oyun alanı” olarak kabul etmektedir:

[...]Kuralsız oyun oynamak konusundaki inadımı (boğa burcu) ve bitimsiz arzusunu bilmiyormuş gibi, iyi tanıdığım zekanla kardeşine oyun için bir kural öneriyorsun. “Bizler, genel muhayyilenin bizim için ortaya koyduğu özgün görüntüyü çarpıtmamaktan sorumluyuz.”[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 39).

[...]تقترح بذكائك الذي أعرفه قاعدة للعبة وكأنك لا تعرف اخاك في عناده (برج الثور) وشهوته الفادحة للعب بلا قواعد! "نحن مطالبان بألا نشوه صورة نمطية أعدتها لنا المخيلة العامة..". [...]

Burada “genel muhayyile” ifadesini, mektubun devamındaki ifadelerle bakıldığında Filistinlilere ait “ortak hafıza” olarak değerlendirmek mümkündür:

[...]Sorun yok sevgili kardeşim. “Bu özgün görüntümüzü” çarpıtmak için bizden daha yetenekli kimseler var. Bizimse “genel muhayyileyi” onarmaktan başka seçeneğimiz yok. Gürültü, yalnızlık ve çığlık zamanında uysal bir ölüme duyduğu özlemden ötürü iyi, sefil ve ölümlü muhayyile[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 39).

[...]لا بأس عليك يا اخي الحبيب فهناك من هم اقدر منا على تشويه «صورتنا النمطية هذه». اما نحن فما علينا الا ان نرمم «المخيلة العامة»، المخيلة الطيبة المدفوعة الهالكة شوقاً الى موت أليف في زمن الضجيج والوحشة والنعيب.[...]

Semih el-Kasım, bütün bir kuşağın muhayyilesinin çocukluğundan itibaren nasıl yok edildiğini, böylece vatanlarının nasıl ellerinden alındığını geçmişle bugünü kıyaslayarak aktarmaktadır:

[...]Bizim muhayyilemizle ilgili durum nedir peki. Bir neslin tamamının muhayyilesini çocukluğundan itibaren İmru'l-Kays'ın altın kadehi, Benî Umeyye'nin (Emevîler) ihtişamı, Mutenebbî'nin muhteşem ilk beyitleri,

[...]وماذا بشأن مخيلتنا نحن. مخيلة جيل برمته، حاصروها منذ طفولتها الاولى بكأس امرىء القيس الذهبية وأمهة بني أمية، وسيجوها بمطالع المتنبى

Dahis ve Gabra⁶⁸; Kadisiye ve onurlu Ekim savaşıyla başlayan at kişnemeleri ve kılıç sesleriyle kuşattılar[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 39).

المدهشة وصهيل الخيل وصليل السيوف منذ
داحس والغبراء مروراً بالقادسية حتى «حرب تشرين
المجيدة»؟ [...]

Semih el-Kasım, mektubun devamında İsrail'in kurulduğu yıl olan 1948; ikinci Arap-İsrail Savaşının vuku bulduğu 1956 ve yine Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki Altı Gün Savaşının gerçekleştiği 1967 yıllarına dikkati çekerek Araplara ait ortak hafızanın söz konusu olaylarla birlikte yok edildiğini ifade etmektedir. Öte yandan Arapların geçmişte sahip oldukları toplumsal değerlerin ortadan kalktığına işaret eden Semih el-Kasım, bunu yaparken İsrailileri açık bir şekilde anmak yerine إلى صعقوا, جرؤوا gibi üçüncü çoğul şahıs fiillerle göndermede bulunmaktadır:

[...]Seâlik'in⁶⁹ öfkesinden, el-Gifârî'nin saflığından, İbn Zureyķ el-Bağdâdî'nin gazabından mahrum kalan hafızamıza ne oldu? Petrollerinin ve sularının borularını kalplerimize döşediler ve bizi kendi suyumuzun olduğu kaynağın başını aramaya terk ettiler. 1948'de çocukluğumuzun, 1956'da gençliğimizin, 1967'de gençlerimizin hafızasını şoka uğrattıktan sonra; Ayn Calut'u Camp David'le değiştirip boyunlarımıza ipi geçirdikten sonra ne oldu ne oluyor ve ne olacak? [...](Derviş - el-Kasım, 1990, 39).

[...]ماذا عن ذاكرتنا المحرومة من غضب الصعاليك
ونقاء الغفاري ولوعة ابن زريق البغدادي؟ لقد جرؤوا
الى قلوبنا انابيب نفطهم وماءهم هم، وتركونا نتخبط
بحثا عن راس النبع حيث ماؤنا نحن... فما الذي كان
وما هو الكائن وما الذي سيكون بعد إذ صعقوا
مخيّلة طفولتنا عام ١٩٤٨ وصعقوا مخيلة فتوتنا
عام ١٩٥٦ وصعقوا مخيلة شبابنا عام ١٩٦٧
وقايضونا عين جالوت بكامب ديفيد، والحبل على
الاعناق. [...]

⁶⁸ Cahiliye döneminde Gatafan kabilesinin iki kolu arasında gerçekleşen savaş. Besus, Ficar ve Bias savaşlarıyla birlikte Arapların Cahiliye döneminde girdikleri en uzun savaşlar arasında kabul edilir.

⁶⁹ “Kendi kabilesinden ayrılan veya diyet bedellerini kabilesine yüklediği cinayetlerinin çokluğu yüzünden ailesi ve aşireti tarafından dışlanan, öldürmeyi, yol kesmeyi, talanı, çapul ve baskını meslek edinen, vahşiler postuna bürünen kimse (Durmuş, 04 Ekim 2023)”.

Semih el-Kasım, yukarıdaki soruları arkadaşı Mahmud Derviş'e sorduktan sonra sömürgeci ve işgalcilerin hafızalarına ihanet ettiklerini, bir milleti yok etmeyi kendilerine mubah gördüklerini ifade etmektedir. el-Kasım'ın daha sonra son derece iyimser davranarak bütün bunların sorun olmadığını, hafızayı yeniden inşa etmeleri gerektiğini söylediği görülmektedir:

[...]Krallarıyla, başkanlarıyla, hükümet ve müesseseleriyle hafızamıza ihanet ettiler. Halkımızın, neslimizin ve şairlerimizin hafızasına ihanet ettiler. İsrail Yahudi Ajansı, İngiliz Milletler Topluluğu, Anthony Eden Arap Üniversitesinin(?) fırtınası karşısında kuru bir kamış gibi bizi yok etmeyi kendilerine mubah gördüler. Ama bu benim için de senin için de sorun değil. Hafızayı yeniden onarmamız lazım[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 39).

[...]خانوا ذاكرتنا، بملوكهم ورؤسائهم وحكوماتهم
ومؤسساتهم. خانوا ذاكرتنا شعباً وجيلاً وشعراء.
واباحوا لانفسهم انقصافنا مثل قصبة هشة امام
عاصفة الوكالة اليهودية والكومنولث وجامعة انتوني
ايدن العربية(؟). لا بأس عليك، لا بأس عليّ. علينا ان
نرمم الذاكرة.[...]

Semih el-Kasım, Mahmud Derviş'in mektubunda yer verdiği *hak* :

hak kavramıyla ilgili tartışmalarına cevap vererek söz konusu kavram başta olmak üzere bazı kavramların yeniden sorgulanması gerektiğini savunmakta ve ortaya şöyle bir soru atmaktadır:

[...]Gel de şu hak kavramına bir göz atalım. Bu kavram dün ne anlama geliyordu bugün ne anlama geliyor? Bu zarif ve büyülü kelime aynı anda hem soyut hem tekil hem kapsayıcı hem de sonsuz bir anlamı kendinde barındırıyor mu? Sanmıyorum. Aksi durumda kendimi en yakın ağaca asardım[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 41).

[...]تعال نراقب كلمة «الحق» هذه. ماذا عنت في
الماضي؟ ما هو معناها اليوم؟ وهل تختزن هذه
اللغظة الرشيقة والمهيبية في آن، مضمونا مجردا فردا
شاملا وخالدا؟ لا ارى ذلك، والا لكان علي ان اعلق
نفسي على اقرب شجرة.[...]

Semih el-Kasım, mektubun devamında başka popüler birkaç kavrama daha işaret ederek herkesin bu kavramları kendi çıkarlarına göre anlamlandırıldığını ortaya koymaya çalışır:

[...]Haydi birlikte diğer popüler kavramları inceleyelim: Barış... Sosyal Adalet... Güvenlik... Milli Birlik... Kendi Geleceğini Tayin Etme vb... Kendi Geleceğini Tayin Etme kavramını siyasî, tarihî ve fiziksel olarak bizi soykırımı uğratmak için şu veya bu düzeni seçme hakkı olarak açıklayanlar olduğunu göreceksin.[...]Ayrıca bazılarının ürkütücü bir küstahlıkla sana cevap verdiğini de görürsün: Hah, özgürlükten bahsedip hakka mı davet ediyorsun, asıl şimdi sen benim özgürlüğümü kısıp hakkımı çığnıyorsun! Kelimeler. Kelimeler. Kelimeler.⁷⁰ Hamlet'e, Shakespeare'e ve onun aile ve dostlarına bin kere rahmet olsun[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 41-42).

[...]ولنتأمل معاً الفاظاً ومصطلحات رائجة أخرى:
السلام... العدالة الاجتماعية... الأمن... الوحدة
الوطنية... حق تقرير المصير وهلمجرا. وعليه قس!
ستجد من يفسر حق تقرير المصير على انه الحق في
اختيار هذا النظام او ذاك وتكريسه لإبادتنا
السياسية والتاريخية، حتى الجسدية.[...] فستجد
من يجاهئك بصفاقة مرعبة: هه، تتحدث عن الحرية
وتدعو للحق وها انت تنتقص من حريتي وتصادر عليّ
حقي! كلمات يا عزيزي. كلمات. كلمات وألف
رحمة على هملت وعلى شكسبير وعلى آله وصحبه
أجمعين.[...]

Semih el-Kasım, kavramlara zamana ve zemine göre farklı anlamlar yüklediğini ifade edip mektubuna son verirken, arkadaşı Mahmud Derviş'in ülkesine döneceğiyle ilgili umut dolu bir cümleye verir:

[...]Kesin olan şu ki; Lod Havalimanını kuşatan polis bariyerleri, her saat ve her zaman dönüşünü bekleyen vatanın kalbini rehin almaya güç yetiremeyecek (Derviş - el-Kasım, 1990, 42).

[...]الامر المؤكد الوحيد هو ان حواجز الشرطة
المحيطة بمطار اللد لن تقوى على احتجاز قلب
الوطن الذي ينتظر عودتك ساعة بساعة ودهرا
بدهر...[...]

⁷⁰ Shakespeare'in *Hamlet* oyununda Polonius ile Hamlet arasında geçen diyaloga gönderme yapılmıştır:

Polonius:

[...] *Neler okuyorsunuz efendimiz?*

Hamlet:

Kelimeler, kelimeler, kelimeler (Shakespeare, 2016, 52).

Yukarıdaki pasajda, Semih el-Kasım'ın, arkadaşının bir gün vatanına döneceğini umut ederken, kullandığı kavramlara bakıldığında özellikle الشرطة:polis, حواجز: barikatlar ve احتجاز: *rehin almak* gibi Filistin'in işgaline işaret eden sözcükler seçtiği görülür.

Mahmud Derviş, Paris'ten gönderdiği 1967 tarihli mektubunda muhatabı Semih el-Kasım'ı, terk etmek zorunda kaldığı köyündeki keçiboynuzu ağacını her gün gördüğü için kıskandığını kağıda döker, böylece Derviş, ülkesine olan özlemini duygusal bir dile yeniden ifade eder:

[...]Rama'dan Hayfa'ya, Hayfa'dan Rama'ya giderken keçiboynuzu ağacını her gün gördüğün için seni kıskanıyorum. Eğer henüz kökünden sökmedilerse selam söyle. O keçiboynuzu ağacı ki; ben kertenkeleler, ağustosböceği ve sürüngenlerle oynarken; kana kana su içmek için Akka'ya giden parlak asfaltı takip ederken yağmurdan ve ailemden kaçmak için boş ve devasa gövdesinde gizlendiğim bir ağaçtı[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 45).

[...]شجرة الخروب - أغبطك لانك تراها كل يوم في طريقك من الرامة الى حيفا، ومن حيفا الى الرامة. سلم عليها اذا كانوا لم يجدها بعد. شجرة الخروب - اختبأت في جذعها العملاق المجوف من المطر ومن الاهل عندما كنت ألعب مع السحالي والزيز والزواحف، وعندما كنت أتبع خط الاسفلت الساطع الى عكا، لأشرب الماء بالطاسات.[...]

Burada Derviş'in; keçiboynuzu ağacı, kertenkele, ağustosböceği ve sürüngen gibi imgeler üzerinden çocukluğuna dair anılarını aktardığı görülür. Mektuptaki bu ayrıntılar, aynı zamanda onun çocukluk dönemine, ailesiyle ve doğayla olan ilişkisine ışık tutmaktadır.

4.5.1.3. Edebî ve Kültürel Meseleler

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım birer şair olduklarından mektuplarda işlenen konulardan birinin edebi ve kültürel faaliyetler olması kaçınılmazdır. Bu nedenle her iki şairin hemen her mektubunda edebiyat ve kültüre dair izler bulmak mümkündür. Bu anlamda ilk yorumlar Semih el-Kasım'ın ilk mektubunda görülmektedir. el-Kasım, bir

takım siyasi meselelerden bahsettikten sonra arkadaşı Mahmud Derviş'i edebiyat ve kültüre dair çeyrek asır önce yaşadıkları bir ana götürmektedir:

[...]Sahte peygamberler ve yalancı şahitlerin yokluğunda elini uzat bana. Gel de Rama'yı ilk kez ziyaret ettiğin gün yeni şiir için yaptığımız ilk kutlamanın dehşetinden nasibimizi alalım. Bu olay yakın geçmişte, sadece çeyrek asır önce gerçekleşti. Ebu'l-Ulya'nın misafirhanesini nasıl işgal ettiğimizi ve Ali Mahmud Taha, Mahmud Hasan İsmail, Ebu'l-Kāşım eş-Şabbī divanları ve Cibrān'ın nebevî kitaplarıyla donatılmış bir grup genç için burayı izinsiz nasıl kültür kulübüne dönüştürdüğümüzü hatırlıyor musun? [...](Derviş - el-Kasım, 1990, 40).

[...]مُدَّ اليَّ يدك في غفلة من انبياء الكذب وشهود الزور. وتعال نأخذ نصيبنا من دهشة العيد الاول للقصيدة البكر يوم كانت زيارتك الاولى للرامة. كان ذلك بالامس القريب، منذ ربع قرن فحسب. هل تذكر كيف استولينا على مضافة ابي العليا وحوّلناها بلا استئذان الى منتدى ثقافي لثلة من الشبان المدججين بدواوين علي محمود طه ومحمود حسن اسماعيل وابي القاسم الشابي وكتابات جبران النبوية؟ [...]

Semih el-Kasım'ın yukarıdaki mektubunda da görüldüğü üzere edebi ve kültürel faaliyetler her iki şairin de politik sorunlardan kaçıp sığındıkları bir alan olarak tezahür etmektedir. Öte yandan mektup, iki şairin ülkeleri Filistin'de nasıl bir kültürel ortam kurduklarını da gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte mektup sayesinde söz konusu şairlerin kendi dönemlerinde hangi yazar ve şairleri okuduklarını da öğrenmek mümkündür. Arap romantizminin temsilcilerinden Mısırlı iki şair Ali Mahmud Taha (öl. 1949) ile Mahmud Hasan İsmail (öl. 1977), Lübnanlı yazar Cibran Halil Cibran; Tunuslu şair Ebu'l-Kāşım eş-Şabbī (öl. 1934) okunan isimler arasında yer aldığı görülmektedir.

İkilinin mektuplaşmalarında rastlanılan bir diğer husus edebi eleştiri konusudur. Semih el-Kasım, söz konusu mektubun devamında arkadaşı Mahmud Derviş'in Rama'ya ziyaretine gelirken kendisine hediye ettiği şiirden bahsederek şiirin başlığıyla ilk beyitini hatırlatır daha sonra kendisinin muhatabına hediye ettiği şiirin başlığıyla ilk beyitini aktararak bu iki beyit arasında sözcük düzeyinde karşılaştırma yapmaktadır:

[...]Rama'ya ziyaretime geldikten sonra bana bir şiir hediye ettin. Başlığı (Haydar Dağının Gelini)'ydi. Başlı şöyleydi:

Uyursun Haydar Dağının kucagında

Güzelliğin öttüğü orada

Tabii ki benim de ateşe aynı şekilde karşılık vermem gerekiyordu. Bu yüzden ben de sana karşıt bir şiir hediye ettim. Başlığı (Deyru'l-Esedin Bülbülü)'ydi. Başlı şöyleydi:

Kalbim başkaldırıp köpürüyor

Özlemim üzerinde esriyor [...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 40).

[...] في اعقاب زيارتك لي في الرامة اهديتني قصيدة.

كان عنوانها (عروس جبل حيدر). وكان مطلعها:

في حوضن حيدر ترقُد حيثُ الجمال مُغرِدُ

وبالطبع كان علي ان أرد على النار بالمثل. وهكذا

أهديتك قصيدة معارضة. كان عنوانها (بلبل دير

الاسد). وكان مطلعها:

قلبي يثور ويَزِيدُ وعلى الحنين يعرِيدُ [...]

Mektupta Semih el-Kasım'ın, arkadaşı Mahmud Derviş'in şiirine karşılık bir şiir hediye ettiğini ifade etmesi, kendi deyimiyle “ateşe misliyle karşılık” vermesi bir meydan okuma olarak anlaşılmaktadır. Ancak mektubun devamında iki beyiti sözcük düzeyinde değerlendirdikten sonra kendi şiir ikliminin sisli, muhatabının ise berrak olduğunu ifade etmesi, muhatabının şiir alanında daha tecrübeli olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır:

[...]Hey! Bekle. İki beyite benimle birlikte dön. Bir şey fark etmedin mi? Tabii ki bu iki beyit şunu ortaya koyuyor: İkimiz de deneyimimizin başından beri aynı anda benzerlikle karşıtlığa vakfetmişiz kendimizi. Vicdanda benzerlik, bu vicdanı ifade etme biçiminde karşıtlık.

Sözcüklerine bak bakalım: Kucak, uyursun, öter.

Bir de benimkilere bak: Baş kaldırır, köpürür, esrir.

Ya! Biliyor musun Mahmud? Belki de eleştirmenler bu iki beyitle tecrübelerimize giriş yapmak için gerçek anahtarları bulabilecekler. Benim açımdan, bana öyle geliyor ki, senin şiirsel iklimin en başından beri berraktı. Benimse şiir iklimim en

[...]مهلاً. انتظر. راجع المطلعين معي. ألا تلاحظ شيئاً،

بل تلاحظ بالتأكيد من خلال هذين البيتين اننا منذ

بداياتنا كنا مكرسين للتماثل والتناقض في آن.

التماثل في الوجدان والتناقض في شكل التعبير عن

هذا الوجدان.

تأمل مفرداتك: حوضن، ترقُد، مغرد.

وتأمل مفرداتي: يثور، يزيد، يعرِيد.

ياه. أتعلم يا محمود؟ قد يعثر النقاد في هذين

المطلعين على المفتاح الحقيقي لمداخل تجربتينا -

تجربتنا. من جهتي، يبدو لي الآن ان مناخك الشعري

başından beri sisliydi[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 40-41).

كان صافيا منذ البداية، وان مناخي الشعري كان غائماً منذ البداية.[...]

Mahmud Derviş, 5 Temmuz 1986 yılında arkadaşı Semih el-Kasım'a yazdığı mektupta yazmaya yönelik iştahının ansızın kesildiğini ifade eder, bunun nedeni "yazmak konusunda henüz ustalaşmamış" olmasıdır:

[...]Yazmakla ilgili iştahım ansızın kesildi. Umumi tuvaletlerin özgür gazeteciliğin geleceği olacağından değil, bunun sebebi evliliğe alışamadığım gibi yazmada hâlâ ustalaşmamış olmam. İnsanı tembelleğe sürükleyen, erkek yılanları deliklerinden çıkararak yaz mevsiminden korkmalı mıyım? Yoksa yazmaya zorla boyun mu eğdirmeliyim?[...](Derviş - el-Kasım, 1990, 71).

[...]لقد انقطعت شهيتي عن الكتابة فجأة، لا لأن جدران المراحيض العامة هي صحافة المستقبل الحرة، بل لأنني لم احترف الكتابة بعد كما لم ألف الزواج. فهل ينبغي عليّ ان اخاف هذا الصيف الذي يدفع النفس الى الخمول، ويطلق افاعي الذكرى من اوكارها؟ ام ينبغي علي ان اغتصب الكتابة؟[...]

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım mektuplaşmalarında Türk edebiyatından izlere de rastlamak mümkündür. el-Kasım, 11 Mayıs 1989'da Rame'den Derviş'e yazdığı mektupta arkadaşına neler okuduğunu sorar. Daha sonra Guatemalalı yazar Miguel Angel Asturias'ın (öl. 1974) romanı ile Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanı ile ilgili yorumlarına yer verir:

[...]Bugünlerde vakit buldukça neler okuyorsun? Ben en son Asturias'ın *El alhajadito* [Mücevherli Çocuk] kitabını bitirdim. Kitap, zarif bir elmas parçası gibi. Adam yonttukça yontmuş. Bu yüzden çok tat alamadım. Buna karşılık, onun öncesinde Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanından oldukça keyif aldım. O gerçekten büyük bir eser. İçerisinde anlatıdan ziyade şiir var. Bana Kazancakis'in, Márquez'in ve

[...]ان كان لديك وقت للقراءة فماذا تقرأ في هذه الايام؟ لقد فرغت الآن من قراءة رواية استورياس «الهاخاديتو». انها اشبه بقطعة انيقة من الماس. لقد نحتها الرجل نحتاً. لذلك لم استمرها كثيراً. وبالمقابل فقد كنت استمتعت قبلها برواية ياشار كمال «ميميد الناحل». انها عمل عظيم حقاً. وفيها من

Aytmatov'un eserlerini hatırlattı[...](Derviş
- el-Kasım, 1990, 188).

الشعر بقدر ما فيها من الرواية وقد ذكرتني بأعمال
كازانتزاكيس وماركيز وايتماتوف.[...]

Semih el-Kasım, yukarıda da görüldüğü üzere Yaşar Kemal'in (öl. 2015) *İnce Memed* romanıyla ilgili beğenilerini satırlarına eklerken aynı zamanda bu eserini Kazancakis (öl. 1957), Márquez (öl. 2014) ve Aytmatov'un (öl. 2008) eserlerine benzetir. Ayrıca romanın şiirselliğine dikkati çeker.

4.5.2. Mektupların Dil ve Üslup Özellikleri

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım mektuplaşmaları poetik yönüyle ön plana çıkmaktadır. Derviş ve el-Kasım birer şair olduğundan bazı mektupları bir şiir görünümüne sahiptir. Bu durum ister tef'île (aruz vezniyle yazılan şiirler) ister düzyazı şeklinde olsun, mektuplarında bir şiir üslubu görmek mümkündür. Koleksiyonun hemen girişinde yer alan ve birbirlerine ithaf ettikleri iki şiir, mektup-şiir türüne bir örnektir. Şiir-mektup türünün tarihi ise klasik dönemlere kadar uzanır (el-Bekr, 2017, 623).

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım mektuplarında şiir, öykü, gezi yazısı ve hatırat gibi birçok türe yer vermiştir. Bu nedenle mektuplarda edebi türlerin birbiriyle etkileşimini görmek mümkündür. Derviş ve el-Kasım modern dönemin büyük şairlerinden olduklarından mektuplarında en çok şiirlerden örnekler görmek mümkündür. Bu nedenle mektuplarının şiir türünden etkilendiği görülmektedir. Derviş mektuplarında "tef'île" tarzında şiirlere yer verirken el-Kasım daha çok "vezinli" şiirlere yer vermiştir. Örneğin Semih el-Kasım "Vatan Senin Dönüşünü Bekliyor" başlıklı mektubunda geçmişi hatırlatmak ve anılarını canlandırmak için hem kendisine hem de arkadaşı Derviş'e ait iki beyit aktarır:

[...]Rama'ya ziyaretime geldikten sonra bana bir şiir hediye ettin. Başlığı (Haydar Dağının Gelini)'ydi. Başlı şöyleydi:

Uyursun Haydar Dağının kucagında

Güzelliğın öttüğü orada

Tabii ki benim de ateşe aynı şekilde karşılık vermem gerekiyordu. Bu yüzden ben de sana karşıt bir şiir hediye ettim. Başlığı (Deyru'l-Esedin Bülbülü)'ydi. Başlı şöyleydi:

Kalbim başkaldırıp köpürüyor

Özlemın üzerinde esiyor [...](Derviş - el-

Kasım, 1990, 40)

[...]في اعقاب زيارتك لي في الرامة اهديتني قصيدة.

كان عنوانها (عروس جبل حيدر). وكان مطلعها:

في حضان حيدر ترقد حيث الجمال مغرد

وبالطبع كان علي ان ارد على النار بالمثل. وهكذا

اهديتك قصيدة معارضة. كان عنوانها (بلبل دير

الاسد). وكان مطلعها:

قلبي يثور ويضد وعلى الحنين يعربد [...]

Sana: أسميك نرجسة حول قلبي ise arkadaşları Semih'e yazdığı Mahmud Derviş

Kalbimin Etrafındaki Bir Nergis İsmi Veriyorum, adlı mektubunda şu beyitlere yer verir:

[...]Düşündüm, tıpkı senin düşündüğün

gibi, Haziran'ın en sert mevsim olduğunu

Ve tükenmemiz için içimizde tekrar eden

kelimenin felaket olduğunu[...](Derviş - el-

Kasım, 1990, 26).

[...]حلمتُ، كما كنتَ تعلم، أن حزيران أقى

الشهور

وأنَّ الكلام الذي يتكرَّرُ فينا لكي نتبعه

هو الكارثة.[...]

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım mektuplaşmalarında diyalog örneklerine de rastlamak mümkündür. Örneğin Derviş, “Orada Bir Keçiboynuzu Ağacı Var” adlı mektubunda köyü el-Berve'yi ziyaret ettiğinde oradaki bir çobanla girdiği diyalogu aktarır. Böylece mektuplarda diyalogun (الحوار) bir anlatım tekniği olarak kullanıldığını ifade etmek gerekir:

[...]İlk köyüm el-Berve'ye ilk hac ritüelini

yaptığımda orada bir keçiboynuzu ağacı ve

metruk bir kiliseden başka bir şey

görmedim. Ne anlaşılır Arapçayı ne de

[...]وحين مارست طقس الحج الاول الى قريتي الاول

«البروة» لم اجد منها غير شجرة الخروب والكنيسة

yaralayıcı İbraniceyi konuşamayan inek çobanına sordum: Sen kimsin efendi? Cevap verdi: Ben “Yas‘ur” Kibbutzundadım. “Yas‘ur” Kibbutzu nerede?, dedim. Burada, dedi. Burası el-Berve, dedim. Neresi orası, dedi. Burada, dedim. Altımızda. Etrafımızda, Üstümüzde. Yani burada her yerde[...] (Derviş - el-Kasım, 1990, 46).

المهجورة، وراعي ابقار لا يتكلم العربية الواضحة ولا العبرية الجارحة: من انت يا سيد؟. فاجاب: انا من كيبوتس «يسعور». قلت: اين كيبوتس «يسعور»؟ قال: هنا. قلت: هنا البروة. قال: اين هي؟ قلت: هنا. تحتنا. حولنا. فوقنا. هنا في كل مكان. [...]

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım'ın mektuplarında çeşitli atasözlerine yer verildiği görülmektedir. Bu durum mektuplardaki “metinlerarasılık” kavramına işaret etmektedir. Örneğin; *الكبير حكيم نفسه*; *Büyük insan nefesine hakim olandır* (s. 52); لا دخان الصحة تاج على رؤوس الأصحاء لا يراه إلا *Ateş olmayan yerden duman çıkmaz* (s. 104); بدون نار *Sağlık, sağlıklı kişilerin başındaki bir taçtır, onu ancak hastalar görür* (s. 11) şeklinde atasözlerine rastlamak mümkündür. Mektuplarda yer alan bu ve bunun gibi “aktarma cümlelerinin” anlatımı güçlendirmek amacıyla kullanıldığını ifade etmek gerekir.

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım'a ait mektuplara şekil yönünden bakıldığında sırasıyla hitap cümlesi, giriş, gelişme, sonuç, imza, yer ve tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Mektuplarda kullanılan bazı hitap cümleleri şu şekilde sıralanabilir: *عزيزي* *Her Zaman ve أخي محمود هنا وهناك*, *Kardeşim Mahmud*, *أخي محمود*; *Dostum Semih*, *سميح*; *Her Yerde Kardeşim Mahmud*, *العزیز محمود*; *Sevgili Dost Mahmud*. Öte yandan her iki şairin mektuplarını genellikle *أخوك محمود درويش*; *Kardeşin Mahmud Derviş*; *أخوك سميح*; *Kardeşin Semih el-Kasım* şeklinde imzaladıkları görülmektedir. Mahmud Derviş Tunus'ta yazdığı iki mektubu hariç diğer mektuplarını Paris'te yazmıştır. Semih el-Kasım

ise mektuplarını Filistin'in çeşitli yerlerinde kaleme almıştır. Ayrıca her iki şairin mektuplarında birden fazla konuya vermesi, konular arası sıçramalara neden olmuş ve her iki yazarın mektuplarını, ortalama dört sayfa olmak üzere, uzun mektuplara dönüştürmüştür.

Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım mektuplaşmalarında iç monologlara ağırlık verilmesi, anlatımda müzik ve ritim yaratma hedefi anlatıma kurgusal [fictional] bir hava katmakta, bu durum mektupların anlaşılmasını yer yer güç hale getirmektedir.

SONUÇ

Antik çağlardan itibaren bir iletişim aracı olarak kullanılan mektup, tarih boyunca uygarlığın ileriye taşınmasında yadsınamaz bir rol üstlenmiştir. Ticaretten savaşlara, siyasetten dine, edebiyattan sanata pek çok alanda bir iletişim aracı olarak binlerce yıllık insanlık medeniyetine katkı sunan mektup, hemen her kültürde önemli bir konum elde etmeyi başarmıştır. Ancak mektup, teknolojinin geliştiği, artık kalem ve kâğıda pek de ihtiyaç duyulmadığı 21. yüzyılda eskiden sahip olduğu stratejik konumunu kaybetmiştir.

Mektuplar, geçmişten günümüze çok çeşitli yapı ve içeriklerle kaleme alınmıştır. Antik çağlarda mektup, bir yazın türü olmaktan çok siyasi, dînî ve ticari amaçlarla kullanılmış bir “haberleşme aracı” olarak ön plana çıkmaktadır. Mektubun edebî bir araç olarak kullanıldığıysa Antik Roma döneminden günümüze ulaşan metinlerden anlaşılmaktadır. Roma dönemi düşünürlerinden Seneca’nın “Ahlak Mektupları” adı altında yayımlanan ve MÖ 59-54 yıllarına tarihlendirilen mektupları yaşama dair bir rehber niteliği taşıyan en eski edebî mektup örneklerini oluşturmaktadır. Bu, Batıda mektubun yalnızca bir iletişim aracı olarak değil aynı zamanda edebî bir araç olarak da Arap dünyasına kıyasla yüzlerce yıl öncesinde ortaya çıktığını göstermektedir. Arap dünyasında İslamiyet’in ortaya çıktığı M. 7. yüzyıla dek edebiyat “sözlü” olarak devam ettiğinden ve yazı araçlarının yeterli düzeyde ulaşılabilir olmadığından nesir türü, buna bağlı olarak da mektup sanatı gelişme gösterememiştir. Bu tarihten sonra nesir sanatının ilerlemesiyle birlikte mektup, günlük yaşamda vazgeçilmez bir iletişim aracı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Medine’nin M. 622 yılından sonra İslamiyet’in siyasi merkezi haline gelmesiyle birlikte Hz. Peygamber’in farklı ülke yöneticilerine hitaben yazdıkları mektuplar Arap mektup kültüründe önemli bir yere sahiptir çünkü söz konusu mektuplar sonraki dönemlere ait mektup sanatını içerik ve dil açısından klasik dönemin sonlarına hatta Modern Arap Edebiyatının erken dönemlerine dek etkilemeyi sürdürmüştür. Emevîler

döneminde mektupların kaleme alınıp muhataplara yönlendirildiği müessese olan *Dīvānı resāil* (ديوان الرسائل: Posta Teşkilatı)'in ilk Emevî Halifesi Muâviye b. Ebî Sufyân tarafından kurulması mektup sanatı için bir dönüm noktası olmuştur. Mektup sanatı tarih kitaplarında Emevîler dönemiyle birlikte artık devlet işleriyle alakalı “resmî mektuplar” ve yaşamın çeşitli yönlerini ilgilendiren “sosyal mektuplar” olmak üzere iki kategoride incelenmiştir. Bu, söz konusu dönemde mektup sanatının ne ölçüde gelişip yaygınlaştığını göstermektedir. Öyle ki, klasik Arap dönemi mektup sanatı benzeri görülmemiş, kendine has bir “terminoloji” geliştirecek kadar ilerleme kaydetmiştir.

Mektup, modern dönemle birlikte birtakım değişim ve dönüşümle karşı karşıya kalmıştır. Bu değişim ve dönüşüm konu, dil ve üslup yönünden yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Konu bakımından değerlendirildiğinde, klasik dönemde kesin hatlarla birbirinden ayırt edilen mektuplar söz konusu olsa da modern dönemde kaleme alınmış mektupları konu yönünden kesin hatlarla ayırmak mümkün olmamaktadır. Modern dönemle birlikte yazı araç gereçlerinin daha da gelişmesine paralel olarak mektuplar, yazarların edebiyat ve sanatın çeşitli yönleriyle ilgili görüşlerini karşılıklı olarak birbirlerine aktardıklarından abartılı bir biçimde uzatılmış, aynı mektubun içerisinde birden fazla konuya yer verilmeye başlamıştır. Öte yandan, mektupların edebiyat eleştirisi için bir araç ve alan olarak kullanılmış olması dikkate değerdir.

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Modern Arap Edebiyatında mektup sanatı, klasik dönemden aldığı mirasla varlığını dil, üslup ve içerik bakımından farklı biçimlerde sürdürmeye devam etmiştir. Modern dönemde mektup sanatıyla ilgili ilk kayıtların Lübnanlı yazar ve Mehcer edebiyat ekolünün başat isimlerinden Cibrân Halil Cibrân'a ait olduğu tespit edilmiştir. Onun 1899'un başlarında henüz on altı yaşındayken Amerikalı şair ve dramatisit Josephine Preston Peabody'ye yazdığı mektup ulaşılan erken mektup örneği kabul edilebilir. Cibrân Halil Cibrân'ın aile ve arkadaşlarına yazdığı ve üç ayrı koleksiyonda toplanan mektuplarına bakıldığında onun gerisinde en çok

mektup bırakan yazar olduğu söylenebilir. Cibrān yalnızca Arapça değil, aynı zamanda başta Mary Haskell olmak üzere Amerika’da tanıştığı yabancı kişileri muhatap alarak İngilizce mektuplar da kaleme almış ve Haskell’le olan İngilizce yazışmaları ayrı bir koleksiyonda toplanmıştır. Cibrān mektubu salt “haberleşme” aracı olarak değil, edebiyata ve sanata dair görüşlerin yansıttığı bir araç olarak da kullanmıştır. Cibrān’ın Mey Ziyāde’ye yazdığı mektuplar ise “aşk mektupları” kategorisine dâhil edilmiştir.

Modern Arap Edebiyatında “aşk mektupları” sayılabilecek bir diğer örneği Ğassān Kenefānī’nin Ğāde es-Semmān’a yazdığı mektuplar teşkil etmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan bu mektuplar es-Semmān tarafından “itiraf edebiyatı” olarak nitelendirilir. Mektuplarda Kenefānī’nin muhatabına karşı beslediği aşk duyguları tüm açıklığıyla görölmektedir. Ancak es-Semmān’ın Kenefānī’ye yazdığı mektuplar günümüze ulaşmadığından kendisine gelen mektuplara nasıl karşılık verdiği bilinmemektedir. Bu durum mektupların doğru bir şekilde okunmasının önünde bir engeldir. Mektupları yayımlamayı Ortadoğu’nun geleneklerine bir başkaldırı olarak tanımlayan es-Semmān, söz konusu metinlerin özel olmaktan çıktığını ve artık Arap edebiyatına mal olduğunu ifade eder. Bununla beraber, söz konusu mektuplar, Filistin direnişinin ünlü isimlerinden Ğassān Kenefānī’nin hayatına daha yakından tanıklık etmeyi mümkün kılar.

Unsī el-Ĥacc tarafından 1963 yılında Ğāde es-Semmān’a yazılan yedi adet mektup “aşk mektupları” kategorisine dâhil edilir. Söz konusu koleksiyon yalnızca el-Ĥacc’ın mektuplarından oluşur. Bu durum, es-Semmān’ın, muhatabının aşkına nasıl karşılık verdiğini anlamayı imkânsız hale getirir. Öte yandan, es-Semmān’ın özellikle Kenefānī’ye hitaben kaleme aldığı mektupları yayımlamayıp yalnızca kendisine gelen mektupları yayımlaması eleştirmenler tarafından “narsisizm” olarak değerlendirilir.

Antik çağlardan itibaren görölen ve “ahlak mektupları” olarak değerlendirilen mektup türünün Modern Arap Edebiyatındaki ilk örneklerine 20. yüzyılın başlarında

rastlanılır. Ahmed Hâfız'ın 1914-1918 yılları arasında oğluna yazdığı mektuplar yaşamın çeşitli yönlerine dair rehber olabilecek nitelikte metinlerdir. Yaklaşık otuz yılın ardından Ahmed Emin'in oğluna yazdığı ve *İlā veledī* (Oğluma) adı altında bir araya getirilen mektuplar da “ahlak mektupları” kategorisine dâhil edilir. Emin mektupları yazarken türün öncülerinden Ahmed Hâfız'ı taklit ettiğini, ancak çağın gerekliliklerini göz önünde tutarak kullandığı dil ve üslup konusunda yenilikçi davrandığını aktarmıştır. Suudi Arabistanlı yazar Hamza Şihâte'nin kızı Şîrîn Şihâte'ye 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yazdığı mektuplar da “ahlak mektupları” sınıfına dâhil edilir. Bu söz konusu üç mektup koleksiyonunun temel hedefi, gelecek kuşaklar için daha iyi bir yaşam yolunda bir rehber teşkil etmektir.

Modern Arap Edebiyatının önde gelen yazar ve eleştirmenlerinden Taha Hüseyin'in 1936 ila 1987 yılları arasına tarihlenen ve *Resāilu Taha Hüseyin* başlığı altında yayımlanan mektuplaşmaları edebiyatçı, yazar ve siyasetçi birçok çağdaşıyla olan ilişkilerini gözler önüne serer. Onun Abbas Mahmud el-'Akkād, Ahmed Emin, Muştafâ en-Neḥḥās, Mey Ziyâde, Emin el-Ḥûlî ve Tevfik el-Ḥakīm gibi Arap dili ve edebiyatına yön vermiş yazarlarıyla mektuplaşmaları dönemin entelektüel hayatına ışık tutan tarihî birer vesika olarak değerlendirilir. Mektuplarda siyasi konuların yanı sıra edebiyat, edebiyat eleştirisi ve kültür gibi pek çok konuda düşünce alışverişinin yapıldığı görülür.

Kral Abdulaziz ve Emin er-Reyhânî mektuplaşmaları yönetici-aydın sınıfı arasındaki yazışmaların önemli bir örneğini oluşturur. Suudi Arabistan'ın kurucusu ve Lübnanlı yazar arasında gerçekleşen mektuplaşmalar Nisan 1922'den Mart 1940'a kadar devam etmiştir. İkilinin yazışmalarına yansıyan özelde Suudi Arabistan genelde Arap dünyasının siyasi tarihiyle ilgili ayrıntılar, söz konusu yazışmaları basit anlamda bir mektuplaşma faaliyeti olarak değerlendirmeyi olanaksız kılar. Bu nedenle söz konusu mektuplar tarihî birer vesika olarak alımlanmalıdır. Mektuplarda neredeyse bir asırdır devam eden Filistin sorununu ve bu sorunla ilgili iki ismin yaklaşımlarını da okumak

mümkündür. Öte yandan ekonomi ve imtiyazların yanında kültürel faaliyetler de mektuplara konu olmuş meseleler arasında yer alır.

Modern Arap şiirinin öncü isimlerinden Tevfik Şāyig, Yūsuf el-Ḥāl ve Cebrā İbrahim Cebrā'nın 1960 yılından 1990'ın başlarına kadar Suriyeli gazeteci ve yazar Riyād Necīb er-Reyyis'le yazışmaları da aynı şekilde yazıldıkları dönemin kültürel tarihine ışık tutan metinlerdir. Söz konusu mektuplar şairlerin kaleminden çıktığından dönemin şiir anlayışına yönelik birçok ayrıntıyı barındırır. Kültürel ve edebî faaliyetler, Arap şiiriyle ilgili tartışmalar, dergi ve yayıncılık işleri mektuplarda sıklıkla bahsedilen konular arasında yer alır. Söz konusu mektuplaşmalar, ilk bakışta iletişim kurmak amacıyla yapıldığına dair bir izlenim uyandırır da mektuplarda yer alan konuların derinliği ve sahip oldukları sanatsal dil, metinleri “edebî mektuplar” olarak değerlendirmeyi gerektirir.

Modern Arap Edebiyatında yazar ve ressam yazışmalarının tek örneği sayılabilecek Abdurrahman Munīf ve Mervan Kaşāb Bāşī mektuplaşmaları 1990 yılının ortalarında başlayıp 2004 yılının başlarına kadar toplam on dört yıl sürmüştür. Bu süre, diğer yazışmalara nazaran oldukça uzun bir süredir bu nedenle örneğine çok az rastlanan bir mektuplaşma olarak değerlendirilebilir. Munīf'in mektup yazımına karşı yaklaşımını ortaya koyduğu “Mektuplaşmak kendinle yahut başkasıyla diyalog kurmaktır” ifadesi, ikilinin neden uzun süre mektuplaşmaya devam ettikleri sorusunun cevabı niteliğindedir. Abdurrahman Munīf ve Mervan Kaşāb Bāşī yalnızca iletişim kurmak amacıyla mektuplaşmamışlar aksine edebiyata, sanata ve kültüre dair bakış açılarını ve düşüncelerini birbirlerine aktarmışlar, birbirlerinin eserlerini karşılıklı eleştirerek hem edebî tenkit mahiyetinde sayılabilecek hem de edebî mektup türüne dâhil edilebilecek metinlere imza atmışlardır.

Şair yazışmalarının Modern Arap Edebiyatındaki son örneği kabul edilebilecek Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım mektuplaşmaları sahip oldukları şiirsel dille ön plana

çıkar. Mektup-şiiir örneklerine de tanıklık ettiğimiz bu mektuplaşmalar 1986-1988 tarihleri arasında, yaklaşık üç yıl sürmüştür. Mektupların öne çıkan bir diğer özelliği, her iki şairin de tıpkı şiiirlerinde olduğu gibi mektuplarını ayrı ayrı başlıklandırmış olmalarıdır. Bu durum mektupların sahip olduğu şiiirselliği üst seviyelere taşımıştır. Mektuplara en çok Filistin ve işgal meselesi, buna bağlı olarak sürgün ve vatan özlemi temaları hâkim olsa da iki ismin birer şair olmasından kaynaklı edebî ve kültürel konuların da mektuplara yansıdığı görülür. İki şair arasındaki mektuplaşmalar iletişim kurmak amacını aşan türdedir. Yazışmalarda görülen üst düzey dil ve edebî türler arasındaki etkileşim mektuplara edebî bir kimlik kazandırmakla kalmaz, mektup türüne yeni bir boyut kazandırır.

Bir iletişim aracı olarak mektup, her ne kadar eski değerini yitirmiş olsa da gerisinde bıraktığı yadsınamaz birikim sayesinde okurlara hem tarihe tanıklık etme şansını sunar hem de siyasetten edebiyata farklı alanlarda döneminin konjonktürünü anlamlandırma imkânı tanır. Çoğu, döneminin Arap aydınları tarafından kaleme alınmış mektup koleksiyonlarının ele alındığı bu çalışma, klasik ve modern dönem Arap mektup sanatının ne şartlarda ortaya çıkıp geliştiğine dair bir analiz ortaya koyarak, mektuplaşmalar üzerinden Arap kültür ve edebiyat tarihinin bir panoramasını sunmuştur.

ÖZET

TANIK, Cuma, *Modern Arap Edebiyatında Mektup*, Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI, 404 s.

“Modern Arap Edebiyatında Mektup” başlıklı bu çalışmanın amacı, klasik dönemlerden 20. yüzyılın sonlarına doğru Arap edebiyatında mektup sanatının serüvenini teorik ve pratik açılardan ortaya koymaktır. Ancak çalışmanın odak noktasını, isminden de anlaşılacağı üzere, modern dönem Arap edebiyatında kaleme alınan mektuplar oluşturur.

Çalışmada öncelikle antik çağlardan modern dönemin sonlarına doğru Batı ve Türk edebiyatlarında mektubun tarihi örnek metinlerle birlikte kronolojik yöntemle ortaya konuldu. Daha sonra Cahiliye, Sadru’l-İslam, Emevîler, Abbasiler ve Memlukler dönemi olmak üzere Klasik Arap Edebiyatında mektup sanatının hangi koşullarda ortaya çıkıp geliştiği örnek metinler üzerinden değerlendirildi.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Arap edebiyatında mektup sanatını daha da ileriye taşıyan yazarlara ait mektuplaşmaların yer aldığı koleksiyonlar ve mektupların içeriklerine dair tespitlere yer verildi. Ayrıca “Kadın Yazarların Mektupları” başlığı altında, modern dönemde mektup yazan ve bu özelliği ile ön plana çıkan kadın yazarların mektuplaşmaları örnek metinler üzerinden incelendi.

“Erken Dönem Modern Arap Edebiyatında Mektup” başlığı altında, 1899’dan başlayıp 1950’ye kadarki süreçte hatırı sayılır derecede mektup kaleme alan yazarlar tespit edilerek mektuplarda işledikleri konular ayrı başlıklar altında ele alındı. Mektupların dil ve üslup özellikleri metinlerle desteklenerek incelendi.

“Geç Dönem Modern Arap Edebiyatında Mektup” başlığı altında ise 1968’den başlayıp 1989’a kadarki süreçte yine çok sayıda mektup kaleme alan yazarlar belirlendi. Yazarların mektuplarında ele aldıkları konular ayrı başlıklar altında, metin örnekleri üzerinden dil ve üslup özellikleriyle birlikte incelendi.

Sonuç bölümünde, Arap edebiyatının klasik dönemlerden 20. yüzyılın sonlarına kadar uzanan süreçte, araştırmacılara ve okurlara sunduğu büyük mektup mirasının panoraması ortaya konuldu. Bu miras, Arap dünyasının kültürel ve entelektüel gelişimini anlamak açısından önemli bir kaynak oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Edebiyatı, Klasik Mektup Sanatı, Modern Mektup Sanatı, Mekup, Risâle

ABSTRACT

TANIK, Cuma, *The Letter Writing in the Modern Arabic Literature*, PhD Thesis, Advisor: Assoc. Prof. Dr. Derya ADALAR SUBAŞI, 404 p.

From a theoretical and practical point of view, this study aims to explore the adventure of letter writing in Arabic literature from the classical period to the beginning of the 21st century. However, the focus of the study, as the name suggests, is on letters in modern Arabic literature. In the study, the history of letter writing in Western and Turkish literature from antiquity to the end of the modern period has first been traced in chronological order through sample texts. Then, the conditions under which the art of writing emerged and developed in classical Arabic literature, including the periods of Jahiliyya, Sadru'l-Islam, Umayyads, Abbasids and Mamluks, were evaluated through sample texts.

The second part of the study was an analysis of the correspondence collections of the writers who were the pioneers of the art of writing in modern Arabic literature and the content of the letters. Furthermore, under the title "Women's Letters", the correspondence of women writers who wrote letters in modern times and came to the fore with this feature was analyzed through samples.

Under the title "Letter Writing in Early Modern Arabic Literature", the authors who wrote a considerable number of letters between 1899 and 1950 were identified and the themes of these letters were discussed under separate headings. With the help of texts, the linguistic and stylistic features of the letters were analyzed.

The authors who wrote many letters from 1968 to 1988 were identified under the title "Letters in Late Modern Arabic Literature". The most prominent themes in the letters of these writers have been given titles. And they were analyzed in terms of content, language, and style through sample texts.

In the conclusion, a panorama of the great letter-writing legacy that Arab literature has offered to researchers and readers from the classical periods to the late 20th century is presented. This legacy serves as an important resource for understanding the cultural and intellectual development of the Arab world.

Key Words: Modern Arabic Literature, Classical Letter Writing Art, Modern Letter Writing Art, Letter Writing, Epistolary

KAYNAKÇA

Abdumelik, Suryāl. “Resāil mutenevvi‘e ile’n-Necib Mahfuz fī ‘īdi milādih”. *İbdā‘* 11 (01 Kasım 2022), 6-8.

Abdurrahman, Muhammed. “Ta‘arraf ‘alā ġarāmiyyāt ‘Don Juan’ Cibrān Halil Cibrān fī zikrā milādih”. *el-Yevm es-Sābi‘*. Erişim 09 Kasım 2022.

تعرف-على-غراميات-الذنجوان-جبران-خليل-جبران-فى-
<https://www.youm7.com/story/2018/1/6/>-
ذكري-ميلاده/3589003

Āl Sa‘ūd, Abdulaziz - Reyhānī, Emin er-. *er-Resā‘ilu’l-mutebādile beyne’l-melik Abdulaziz ve Emin er-Reyhānī*. Beyrut: Dāru Emvāc, 2001.

Arna‘ūt, Abdullaṭīf el-. “Eḍvā‘ ‘alā edebi’r-resāil ‘inde’l-mer’e”. *en-Nādī el-Edebī bi’r-Riyād* 2/3 (1994), 79-94.

Arna‘ūt, Abdullatif el-. *Te‘emmulāt fī resā‘ili’l-udebā‘*. Dimaşq: Āfāk Şekāfiyye, 2012.

Aytür, Necla. “İngiliz ve Amerikan Mektupları”. *Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı* 77-80 (1964), 311.

Bekr, Fehd İbrahim el-. “Tefā‘ulu’l-envā‘i’l-edebiyye fī murāselāt Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım”. *el-Hey‘etu’l-mışriyye el-‘amme li’l-kitāb* 25/2/98 (K 2017), 260-27.

Berbüşī, Sāre el-. “et-Teressulu’l-edebiyyi beyne’n-neş’e ve’t-tetāvvr”. *Mecelletu Ādāb Zī Kār* 5/18 (2016), 2-19.

Boullata, Issa J. “Gibran in the Diaries of Josephine Preston Peabody”. *al-‘Arabiyya* 10/1/2 (1977), 33-41.

Büngel, Werner. “Mektup: Kültürel-Tarihsel Bir Belge”. çev. Sevinç Altınçekiç. *Posta Kutusu*, 28-29.

Camiciotti, Gabriella Del Lungo. “Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction”. *Journal of Early Modern Studies* 3 (2014), 17-35.

Cehşiyārī, İbn ‘Abdūs el-. *Kitābu’l-vuzerā‘ ve’l-kuttāb*. Kahire: Maṭba‘atu Muştafā el-Bābiyyi’l-ḡalabiyyi ve evlāduhu, 1938.

- Ceylan, Zafer. *Temmûzî Şiir Hareketi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2017.
- Cibrân, Halîl - Cibrân, Jean. *Cibrân Halil Cibrân Hayatuhu ve 'Alemuhu*. çev. Fâtime Kındîl. Kahire: el-Meclisu'-e'lâ li's-şekâfe, 2005.
- Cicero, Marcus Tullius. *Kardeşim Quintus'a Mektuplar*. çev. Hüseyin Üreten. İstanbul: Hel Yayıncılık, 2016.
- Davis, James C. *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz\ İnsanun Hikâyesi*. çev. Barış Bıçakçı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'arabiyyi el-'aşru'l-câhiliyyu*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-me'ârif, 2. Basım, 1920.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'arabiyyi 'Aşru'd-duvel ve'l-İmârât eş-Şâm*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-me'ârif, 2. Basım, 1920.
- Demiray, Kemal. "Tanzimattan Günümüze Değın Mektup". *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı* 274 (1974), 89.
- Derviş, Mahmud - Kasım, Semih el-. *er-Resâil*. Beyrut: Dâru'l-'avde, 1990.
- Durmuş, İsmail. "SU'LÛK". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 04 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suluk--eskiya>
- Ebû Hamîde, Muhammed Şalâh Zekî. "Tecelliyyātu's-şi'riyye fi'r-resail beyne Mahmud Derviş ve Semih el-Kasım". *Mecelletu Cami'atu'l-ezher*.
- Emecen, Feridun. "Cezzâr Ahmed Paşa". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 29 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cezzar-ahmed-pasa>
- Emîn, Aḥmed. *İlā Veledî*. PDF: Hindāvî, 2013. <https://www.hindawi.org/books/36069074/>
- Ermumcu, Ziya. "İtalyan Edebiyatında Mektup". *Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı* 77-78 (1964), 51-70.
- Esed, Nâşıruddîn el-. *Meşâdiru's-şi'ri'l-câhiliyyi ve kıymetuhâ et-târîhiyye*. Kahire:

Dāru'l-me'ārif, 1988.

Fettūh, 'Īsā. “‘Alā hāmişi kitābi’ş-şu‘leti’z-zerkā’ ev resā‘ilu Cibrān ilā mey”. *el-’Edīb* 9-10 (01 Eylül 1980), 10-13.

Frye, Northrop. *Yirminci Yüzyıl Edebiyatı Üzerine*. çev. Mukadder Erkan. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Garfield, Simon. *To The Letter | A Celebration of the Lost Art of Letter Writing*. New York: Gotham Books, 2013.

Graves, Robert. *Yunan Mitleri*. çev. Uğur Akpur. 2 Cilt. İstanbul: Kolektif Kitap, 2020.

Gully, Adrian. *Şekāfetu edebi’r-resā’il fi’l-muctama’i’l-İslāmiyyi kable’l-’aşri’l-ḥadīş*. çev. Velīd Şihāde. Riyad: Mektebetu’l-’ubeykān, 2011.

Hācc, Unsī el-. *Resāilu Unsī el-Ḥacc ilā Ġāde es-Semmān*. Beyrut: Dār eṭ-Ṭalī’a, 2017.

Halil Cibrān, Cibrān. *eş-Şu‘letu’z-zerkā’*. thk. Selmā el-Ḥaffār el-Kuzbarī - Suheyl Bedī’ Buşrū’ī. Beyrut: Mu’essesetu Nevfel, 1979.

Halil Cibrān, Cibrān. *Resā’ilu Cibrān*. thk. Cebr Cemīl. Beyrut: Menşürātu Mektebeti Beyrut, 1951.

Halil Cibrān, Cibrān. *Resā’ilu Cibrān et-tā’ihe*. thk. Riyāḍ Ḥanīn. Beyrut: Mu’essesetu Nevfel, 1983.

Herodotos. *Tarih*. çev. Müntekim Özmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Hesse, Herman - Mann, Thomas. *Mektuplar*. çev. Nuriye Gülmen. İstanbul: Timaş, 2017.

Hilu, Virginia (ed.). *Beloved Prophet: The Love Letters of Kahlil Gibran and Mary Haskell and Her Private Journal*. New York: Alfred A. Knopf, 1972.

Hout, Michiel van den. “Studies in Early Greek Letter-Writing”. *Mnemosyne* 2/1 (1949), 19-41.

Hüseyin, Taha. *Cahiliye Şiiri Üzerine*. çev. Şaban Karataş. Ankara: Ankara Okulu, 2012.

Hüseyin, Taha. *Resā’ilu Ṭaha Ḥuseyn*. thk. İbrahim Abdualziz. Kahire: Merīt li’n-neşr

ve'l-ma'lūmāt, 2000.

Kātib, İbn Vehb el-. *Kitābu'l-burhān fī vucūhi'l-beyān*. Beyrut: Dāru'l-kutub el-İlmiyye, 2015.

Kefeli, Emel. *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*. İstanbul: Kitabevi, 2002.

Kenefānī, Ğassān. *Resā'ilu Ğassān Kenefānī ilā Ğāde es-Semmān*. thk. Ğāde es-Semmān. Beyrut: Dār eṭ-Ṭalī'a, 5. Basım, 2005.

Kilito, Abdelfettah. *Araplar ve Hikāye Anlatma Sanatı: Tuhaf Bir Aşınâlık*. çev. Su Baloğlu. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2021.

Ḳureşī, 'Ālī Serhān el-. "Zihniyyetu'n-naşş fī resā'ili Hamza Şihāte ilā ibnetihi Şīrīn". *en-Nādī el-Edebīyyi's-sekāfīyyi* 15/60 (2006), 513-528.

Lo Jacono, Claudio. "Peygamber Hz. Muhammed ve İslamın İlk Yayılışı". *Ortaçağ Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*. ed. Umberto Eco. İstanbul: Alfa, 2014.

Macintosh-Smith, Tim. *Araplar: Kavimler, Kabileler ve Devletlerin Üç Bin Yıllık Tarihi*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

Mālīkī, Delāl Bint Bender el-. "Ḳirā'e fī edebi'r-resā'il 'inde Hamza Şihāte". *en-Nādī el-Edebīyyi's-sekāfīyyi* 82 (2015), 343-369.

Mer'ī, Fu'ād el-. *Cibrān Halīl Cibrān*. Beyrut: Mektebetu'l-fikri'l-cedīd, 2012.

Montagu, Lady Mary. *Şarktan Mektuplar*. çev. Selçuk Ünlü. Konya: Palte Yayınları, 2018.

Mubārek, Zekī. "En-Neşru'l-Fenniyyu Fi'l-Ḳarni'r-Rābi'". *Hindawi*. 17 Temmuz 2024. Erişim 17 Temmuz 2024. <https://www.hindawi.org/books/63146390/1.1/#>

Muhammed, Hüseyn Alī. *et-Tahrīru'l-edebī*. Riyad: Obeikan, 7. Basım, 2011.

Munīf, Abdurrahman - Ḳaşāb Bāşī, Mervan. *Fī edebi's-şadāka*. thk. Fevvāz Ṭrablūşī. Beyrut: Dār et-Tenvīr, 2012.

Naşşār, Hüseyn. *Neş'etu'l-kitābeti'l-fenniyye fī'l-edebi'l-arabiyyi*. Kahire: Mektebetu's-sekāfe ed-Dīniyye, 2002.

- Near, Henry. *The Kibbutz Movement A History Origins and Growth, 19091-939*. 2 Cilt. Oxford, 1992.
- Neccār, 'İskender. *Ḳāmūs Cibrān Ḥalīl Cibrān*. çev. Māri Tūḳ. Beyrut: Dār es-Sākī, 2008.
- Nehhāl, Reṣā Fahrī en-. *Fennu'r-resāil fī'l-'aşri'l-memlūk Dirāse taḥlīliyye*. Gazze: Gazze İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Nubeyyig, Su'ād. "Melāmiḥ min arā' Cibrān en-naḳdiyye fī'l-edeb ve'l-fenn min ḥilāl "eş-Şu'letu'z-zerkā". *Havliyyātu'l-cāmi'a et-tūnusiyye* 46 (01 Ocak 2022), 517-547.
- Nu'ayme, Miḥā'īl. *Cibrān Ḥalīl Cibrān*. Beyrut: Nevfel, 13. Basım, 2009.
- Özaktürk, Gül. "Yazınsal Mektubun Tarihçesi". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 4/1 (2000), 143-165.
- Özdemir, Emin. *Yazınsal Türler*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2007.
- Özgü, Melâhat. "Alman Edebiyatında Mektup". *Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı* 77-80 (1964), 107-108.
- Platonov, Andrey. *Birbirimiz İçin Yaşayacağız Mektuplar 1920-1950*. çev. Erdem Erinç. İstanbul: Metis, 2018.
- Rafī'ī, Mustafa Sadık er-. *Min resāili'r-rafi'ī*. ed. Muhammed Ebū Reyye. Kahire: Dāru'l-me'ārif, 2. Basım, 1968.
- Rāfi'ī, Tevfīḳ Sa'īd er-. *Emīn er-Reyhānī nāşiru felsefeti'ş-şark fī'l-bilādi'l-'arab*. Mısır: Mektebetu'l-hilāl, 1922.
- Reyhānī, Emīn er-. *Mulūku'l-'arab*. Beyrut: Muesseset Hindāvī, 2021.
- Reyyis, Riyād Necīb er-. *Şelāset şu'arā' ve şaḥafıyyu*. Beyrut: Riad el-Rayyes Books, 1996.
- Şafvet, Ahmed Zekī. *Cemheret resā'ilu'l-'arab fī 'usûri'l-'arabiyye*. Kahire: Dāru'l-kutub el-İlmiyye, 1937.
- Şayıg, Tevfīḳ. *Eḍvā' cedīde 'alā Cibrān / Dirāse edebiyye*. Londra: Riad el-Rayyes

Books, 2. Basım, 1990.

Seemann, Otto. *Yunan ve Roma Mitolojisi Tanrılar, Titanlar ve Kahramanlar*. çev. İnönü Korkmaz. İstanbul: Maya Kitap, 2020.

Seneca, Lucius Annaeus. *Ahlak Mektupları*. çev. Türkân Uzel. İstanbul: Jaguar, 2018.

Shakespeare, William. *Hamlet*. çev. Bülent Bozkurt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 9. Basım, 2007.

Shakespeare, William. *Hamlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. Basım, 2016.

Sinanoglu, Samim. "Roma Edebiyatında Mektup". *Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı* 77-78 (1964).

Sönmez, Abidin. *Rasûlullah'ın İslâm'a Dâvet Mektupları*. İstanbul: İnkılâb, 2011.

Şihâte, Hamza. *İlâ İbneti Şîrîn*. Cidde: Tihâme, 1980.

Teğrîberdî, Yusûf. *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki mişra ve'l-kâhire*. 17 Cilt. Mısır: Dâru'l-kutub, ts.

Tuncel, Bedrettin. "Fransız Edebiyatında Mektup". *Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı* 77-80 (1964), 210-211.

Tuncel, Bedrettin. "Mektup Türü Üzerine". *Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı* 77-80 (1964).

Tuncî, Muhammed et-. *el-Mu'camu'l-mufaşşal fî'l-edeb*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1999.

Tur, Salih. *Arap Mitolojisi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.

Tuzcu, Kemal. "İslam Dünyasında Kitap Kavramı ve Yazma Metodolojisinin Oluşması". *Nüsha* 17/44 (2017), 1-16.

Üyümez, F Betül. "Modern Arap Şiirinde Temmuz Akımı ve Cebra İbrahim Cebra'nın Şiirinde Temmuz Miti". *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 97-118.

Yazıcı, Hüseyin. *Göç Edebiyatı / Doğuyu Batıya Taşıyanlar*. İstanbul: Kaknüs, 2002.

- Yüksel Gemalmayan, Reyhan. “Guernica ve Irak Özgürlük Anıtında Sanatsal Anlatım Gücü”. *Kesit Akademi* 16/16 (01 Ocak 2018), 160-173.
<https://doi.org/10.18020/kesit.1519>
- Zāzā, Diyā’uddîn. “Resā’ il min vālid ilā veledih”. *eş-Sekāfe* 2 (01 Şubat 2002), 31-35.
- Ziriklî, Hayru’d-dîn ez-. *el-A’lām*. Beyrut: Dāru’l-‘ilm li’l-melāyîn, 15. Basım, 2002.
- Ziyāde, Mey. *Bāhişetu’l-bādiye*. PDF: Hindāvî, 2011.
<https://www.hindawi.org/books/19027171/>
- Ziyāde, Mey. “Cibrān Halil Cibrān yeşif nefseh”. *el-Ehram* (1931).
<https://bilarabiya.net/11188.html>
- Ziyāde, Mey. *Resā’ ilu Mey. thk. Cebr Cemil*. Beyrut: Dāru Beyrūt, 1954.
- ‘Anzî, Kā’im b. Semāh el-. *Şi’riyyetu’l-ḥiṭāb fî resā’ili’l-mutebādile beyne’l-melik Abdilazîz ve Emîn er-Reyhānî*. eş-Şariḩa: Muessesetu İntişāri’l-‘arabiyy, 2023.
- ‘Avad, Aḩmed Ḩāfız. *Min Vālid ’ilā veledih*. Kahire: Maṭba‘atu’ş-şa‘b, 1923.
- “Illeist Definition & Meaning - Merriam-Webster”. Erişim 27 Aralık 2022.
<https://www.merriam-webster.com/dictionary/illeist>
- TDK Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 05 Ocak 2023. <https://sozluk.gov.tr/>